İSMET ÖZEL

ÜÇ ZOR MESELE

Teknik - Medeniyet - Yabancılaşma

TİYO : 2

İsmet Özel Kitapları : 2

Eylül 2014 II. Baskı

Üç Mesele, I. Baskı: İstanbul, Haziran 1978

Zor Zamanda Konuşmak, I. Baskı: İstanbul, Ocak 1984

TİYO Yayıncılık'tan I. Baskı: İstanbul, Şubat 2014

ISBN 978-605-4893-00-3

Yayına Hazırlayan:
DİMDER

Kapak Tasarımı:
Faysal Toprak

Baskı:
Yaylacık Matbaası
Maltepe Mah. Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No : 12/197-203
Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul Tel : (212) 567 80 03
Sertifika No : 11931

TİYO
Ankara Cad. No : 21 Kat : 1 Cağaloğlu - Fatih / İSTANBUL
Tel : (212) 511 01 71 Faks : (212) 511 01 72
bilgi@tiyo.com.tr www.tiyo.com.tr
Sertifika No : 25948

İSMET ÖZEL

ÜÇ ZOR MESELE

Teknik - Medeniyet - Yabancılaşma

Yeni Edisyon
2. Baskı

TAM
İSTİKLÂL
YAYINCILIK
ORTAKLIĞI

İÇİNDEKİLER

Üç Kulhüvallahü Bir Elham
Üç Zor Mesele'nin Dibacesi / 11
Beşinci Baskı İçin Önsöz / 21
İkinci Baskı İçin Önsöz / 23
Birinci Baskının Önsözü / 31

I. SAHNE IŞIKLARI
Sahne Işıkları / 33
Bu Yazıları Yazarken / 36
Günlük İzlenimler / 39
Genel ve Özel / 42
Bildiğini Okumak / 45
Zorba Basın / 48
Ben Ne Yapıyorum / 51
Düşünce İhtilâline Dair / 55
Düşüncenin Yeri Yurdu / 58
Ülke Gerçeği / 61
İslâm'ın Yeri / 63
Rüya ve Siyaset / 74
İçinde Bulunduğumuz Ortaçağ / 81
Karanlık Çağ / 84
Seçmecilik / 86
Aşağılık Duygusu / 95

Toplumun Kökleri / 98
İdris ve Prometeus / 101
Batı'nın Sağlam Temelleri / 104
Elma Kurdu / 107
İnsan Denen İnsan / 110
Yabancılaşmanın Ötesinde / 113
Ziyandaki İnsanın Yabancılaşma Vehmi / 116

II. SANAT, SİYASET VESAİRE
Sanat, Siyaset Vesaire / 131
Şarkılar Kazanır / 134
Musiki ve Düşünce / 137
Musiki ve Resmiyet / 140
Yazmak, Yaşamak, Yapmak / 143
Felsefe, Bilim, Sanat / 146
Sanatçı Dini / 149
Azdan Çoğa / 152
Şiir ve Açılmak / 155
Şiir Karın Doyurmaz / 158
Sanatta Sahtecilik / 161
Doğrudan Kavrayış ve Sanat / 164
Sanatın Birleştirdiği / 167
Hangisi Önemli? / 170
Küçük Sığınaklar / 173
Sanat Doğruyu Söylemez / 176
Kim Değerlendirecek / 179

III. ZAMÂNE
Zamâne / 183
Kendi Zamanımız / 186
Uzak Geçmiş / 188
Hangi Çağda Yaşıyoruz? / 190
Elektronik Çağ / 192
Haberleşmenin Önemi / 195
Yerküre Bilinci / 198

Yaşamak Tuzağı / 200
Bilim ve Teknoloji Savunması / 203
Olayların Hızı / 206
Geçmişle Gelecek Arasında / 209
Kapanan Kapılar / 212
Kapıların Önünde / 215
Tiyatrodan Çıkınca / 218
Sahte Mücadele, Sahte Çözüm / 221
Efsunlu Dünyalar / 225
Her Türlü Medeniyete Karşı / 227
Nerede O Günler / 230
Zarafet ve Medeniyet / 233
Eski Medeniyetlerimiz / 236
Bir Medeniyet Kurmak / 239
IV. SİSTEMLİ OLMAK, SİSTEMİN OLMAK
Sistemli Olmak, Sistemin Olmak / 261
Sistemlerden Koparsak / 264
Toplumların Evrimi Konusunda / 267
Toplumun Değişmesinin Şartı / 270
Terkedilen Meseleler / 273
Gelişen Yoksulluk / 276
Hırdavat Medeniyeti / 279
Gün Gelecek / 282
Dikenli Tel veya Konuşan Güvercin / 284
Şeriatın Kestiği Parmak / 287
Bölünmek, Tektipleşmek / 290
Niçin Parçalanma? / 293
İlerlemek Geri Kalmanın Teminatıdır / 296
Tavşana Kaç, Tazıya Tut / 299
Çocuklar ve Büyükler / 302
Açık mı, Kapalı mı? / 305
Yıkan Yapabilir mi? / 308
İnsan ile Tabiat / 311

Tabiatı Korumak / 314
Bilim de Put Olur Mu? / 317
Tekniğin Çarkına Kapılmak / 320
Varlıktan Kopan Akıl / 323
Musa Sihirbaz Değil / 326
Saat Kulesi / 329
Demür Gaşuk / 332
Balıklar Kaçar / 334
Teknik Üzerine / 337

V. RATTUS NORVEGICUS

Rattus Norvegicus / 357
Kültür Farkı / 360
Kültür mü? O da ne? / 363
Hızlı Değişme / 365
Bizim Eller / 368
Bir Zıtlık ve Düşündürdükleri / 371
Türkiye'de Yaşıyorum / 374
Tasarının Yurdu, Yurdun Tasarısı / 377
Evden Kaçan Oğul / 380
Gençleri Olmayan Ülke / 383
İnsan Yetiştirmek / 386
Gerçek Ülke / 389
Dikine Bölünme / 392
Gençler / 395
Türkiye ve Demokrasi / 398
Yalancının Mumu / 401
Anlamak Kime Düşer? / 404
Hayat ve Uyanıklık / 407
Modernleşme ve İslâmlaşma / 410
Yaşayan Düşünce / 413
Müslüman Aydını Bekleyen Görev / 416

VI. BİR DENEY

Bir Deney / 413

Önce Hayatın Mânâsı / 422
Doğrunun Mazereti / 425
Yanlışın Değeri / 428
Bir Sonuç Almak / 431
Kaideler İstisnaları Bozar / 434
İnsanın Cirmi / 437
Kazanmak İçin / 440
Yıkıcı Kim? / 443
Bir Ağacı Devirmek / 446
Sağlık İçten Dışadır / 449
Tanımlamak ve Tanımlanmak / 452
Bunalım ve Cesaret / 455
Aşkınlık Dedikleri / 458
Uzak Yerin Somunu / 461
Duygularda Demokratlaşma / 464
Zenci Düşmanı / 467
Büyüler ve Mikroplar / 470
İnsanlığın Meselesi / 473
İnsanın Boyutları / 476
Sınıf Meselesi / 479
Bilgi Niçin Gerekli? / 482
Bir Kurum Olarak Bilim / 485
Kurtaran Bilgi / 487
Nesnel Temel / 489
Bilimin Getirdiği Ölçü / 491
Nasıl mı? Niçin mi? / 493
Düşünce Suçu / 496
Ahlâk Ölçüsü / 499
Ahlâk Çağrısı / 502

VII. SARAYDAKİ KAPLUMBAĞA

Saraydaki Kaplumbağa / 505
Ölümsüzlüğün Sırrı / 508
Kayığı Boşaltın / 511

Tarihten Kalan / 514
Dövüş Horozu / 517
Araçlar ve Amaçlar / 520
Hünerli Maymun / 523
Aykırı Öğrenim / 526
Zaman Neler Götürür? / 529
Bir Sabah Alışverişi / 532
Toplum Yapısının Önemi / 535
Eğer Biliyorsanız / 538
Bilgiye Eğilmek / 541
Bilginin Türü / 544
Kemikleşmiş Zihniyet / 547
Bulmak, Elde Bulundurmak / 549
Aklın Yolu / 552
Kendine Karşı Hile / 555
Karpuz Katili / 558
Dervişlik Sınavı / 561
Faal Hayat / 564
Hayat Faal Olmasın mı? / 567
Ayakkabı Sıkıyorsa / 570
Kazanmak Arzusu, Kaybetmek Korkusu / 573
Çoğaltmak ve Azaltmak / 576
VIII. BİTİRİRKEN: RADİKALİZM VE ÜTOPYA
Bitirirken: Radikalizm ve Ütopya / 579

ÜÇ KULHÜVALLAHÜ BİR ELHAM ÜÇ ZOR MESELE'NİN DİBACESİ

Bir girişim adına kendi canına kıymağa kalkışan insanın hazin gayesi iç burkucu. Bu kişi nerede, hangi çağda yaşamış ve kimin nesi olursa olsun onun gayesine ulaşamadığı -yani herhangi birinin intihara teşebbüsü- bizi az veya çok tesir altında bırakacaktır. İçimizde bir şeylerin yerlerini değiştirdiklerini hissedeceğiz. Öyle sanıyorum. Öyle sanmak istiyorum. İnsanlığına müracaat edebileceğimiz bir "biz" olduğuna inanmak istiyorum. Hele ki, okumağa niyetlendiğiniz satırların benim akim kalmış teşebbüsümü nakletmeğe yaramasını bilhassa istiyorum.

Zihnim buluğ çağımdan kırk yaşıma -demek ki, bundan otuz sene evveline- kadar intiharla meşgul olmaktan geri durmadı. Bir saplantıydı bu. Ne yaparsam yapayım kafamdan uzaklaştıramadığım, bana bu geçen müddet boyunca tırnaklarımı ve bıyıklarımın uçlarını ısırtan bir sabit fikirdi intihar; ama şimdi burada bahsettiğim başka bir şeydir. Akim kaldığını belirterek sözünü ettiğim teşebbüs intihar teşebbüsü değil. Tam tersine bu ilginç teşebbüsüm intihar karşıtı bir hususiyete sahip. İntibak teşebbüsü bu. Teşebbüsümün kendine seçtiği hedef geçerli ve yürürlükteki dünyaya nüfuz etmekti. Akim kaldığına artık çok seviniyorum.

İntibak edemeyişim çok iyi olmuş. İyi ki içinde heva ve hevesten başka şey bulunmayan, her bucağı kapris yüklü dünya hayatına nüfuz edememişim. Bunu beceremediğim için kazanç haneme yazdıkları bana yeter. Ben dünyayı ıskaladım, dünya da beni ıskaladı. Her ne kadar yetişemediysem de, kaçırdıysam da dünyayı; dünya beni kaçıramadı, yetişemedi bana, yakalayamadı beni dünya. O yürürlükte hep kibirle kalan ve o hep zevahiri kurtaranların kurtarışıyla geçerli olan dünya bana bir türlü, hiçbir türlü nüfuz edemedi. Bana teğet geçti dünya, kendini bana isabet ettiremedi.

Sonunda ektiğimi biçtim ve yerimi buldum. Yerim okuduklarının İhlâs ve Fatiha sureleri olduğunu bilmeyen milletin olduğu yerdi. Bidat ve hurafeyi küçük düşürerek kendi örf ve âdetlerime mensup olma başarısına erdim. Mensup olduğum Türk milletinin himmet için okuduğu üç kulhüvallahü bir elhamdır. Bütün faydayı bu okuduğundan umar. Umduğunu bulur. Milletin içinde bulduğuna kanaat getirmeyen, umduğunu bulunca "keşke Allah'tan başka şey isteseymişim" diyenler vardır. İşte onlar benim katettiğim mesafenin tersi istikametinde ilerleyerek muratlarına erdi. Bunlar öyleleriydi ki kulhüvallahü dediği zaman İhlâs suresini okumakta olduğunu, elham diye bildiğinin Fatiha adı taşıdığını fark eder etmez ve bilgi namına yeri bu sırada anılan şeylerden haberdar olur olmaz bilgiçliklerini dünyada rahat etmenin mesnedi haline getirmekten fütur etmeyenlerdi. Bilgiçlikten kaçtıkça bilgelik burçlarını muhafaza etmenin imkânlarını heba etti bunlar. Bunlar pazardan ne aldılarsa ihtiyaçlarını gidermek saikıyla almadı; "işime yaramazsa başkasına okuturum" düşüncesiyle alışveriş faaliyetini de ifsat ettiler. Ticaretleri yerindeydi. Kendilerinden daha ahmağını bulma kolaylığı kârlarını artırdı. O uyanıkların müstamel mallarına hep müşteri çıktı. Onların münasebetlerinin

cahiliye münasebetleri olduğuna dikkat eden olmadı.

"Cahiliye devri" tabiri karşımıza Asr-ı Saadet adlandırmaları bağlamında çıkıyor. Ne olmuş? Çıkarsa çıksın mı demeli? Karşımıza ne çıktıysa rastgele çıkmıştır diyemez miyiz? Hayır, diyemeyiz. Şahsiyetimizin Müslüman şahsiyeti haline gelmesi önümüzde ne varsa hepsinin tesadüfler değil tevafuklar sebebiyle hâsıl olduğunu anlamamızın sağlanmasıdır. Müslüman şahsiyet yerini çağlar boyu her sözün ehemmiyetini idrak ile kazandı. Karşılaşılan her şeyin değerini fark etmek şahsiyetimizin İslâmî vasfını pekiştirdi. Müslüman olarak da, insan olarak da sözlerle, bütün sözlerle alâkamız var. Münasebetsizlikten dinimiz sebebiyle kaçınıyor, sözlerle sözlerin hakkını verecek münasebeti ancak ağzımızdan çıkanı kulağımız işittiği zaman kurabiliyoruz. Ne dediğimizi bilmekle mükellef olduğumuza kanaat getirişimiz de Müslüman şahsiyet kazanmaktan duyduğumuz memnuniyetin tezahürü sayılıyor.

Cahiliye devrinde insanlar Francis Bacon'ın yüceltti̇ği anlamda birçok şey biliyordu. Ne var ki, bilginin cahiliye devrinde aldığı şekil malûmatfuruşluktan öteye geçemezdi. Kur'an nazil oldu ve neyi bilmenin insana ne yüklediği ortaya İslâm'la çıktı. Müslümanlar arasına katılmak hayatın bir hediye olduğunu görmenin yolunu açtı. Hayatın özüne yerleştirilenin hidayetimize vesile teşkil ettiğini vahdet dini ile bildik. İslâm'a girmekle hakka riayetin ancak herkesin mükellefiyetlerini yerine getirdikçe gerçekleştiğini kavrayabildik. Aksi hale müncer oluş cahillere düşer. İnsan sorumluluktan uzaklaştıkça özüne yabancılaşır. Bilmekle mükellef olmak arasında sıkı bir bağ var. Kime ve neye derseniz deyin mesul bir mahlûk insanoğlu. Mesuliyet meseleye, mesele mesuliyete dönük.

Bilginin tazelik olduğu hatırdan çıkarılmamalı.

Bayatlayan şeyin bilgi olmaktan uzaklaştığını, bu uzaklaşan şeyin insana uymadığını bilmek de "bilmek". Bu yüzden bize bütün vaktimizi enformasyon bombardımanı altında geçirten modern zamanlarda merakımızı "cahiliye devri" tabirinin yerinde bir adlandırma olup olmadığı çekmelidir. Ne sebeple yerinde bir adlandırma saymışız ve halen sayıyoruz bunu? Cahiliye devrinde mahrum olunan bilgi acaba hangi türden bilgidir? Hicretten bin dört yüz otuz beş sene sonra söyleyebilmeliyiz ki, burada bahsi geçen cehalet insan oluşun şartlarına dair cehalettir. Çağlar boyu bizim cahil bırakılmamıza kendi kıymetimizin farkına varamayışımız sebep oldu. Allah'ın bize neler bahşettiğinin kıymetini ne kadar bildiğimizin muhakemesi ve muhasebesi zamanında "cahiliye devri" adlandırmasına sebebiyet veren şey olsa gerek. Neydik, ne olduk, ne olacağız?

İlk insan, ilk peygamber Âdem aleyhisselâmın sulbünden gelişimiz dolayısıyla hangi şahsiyetin namzediyiz? Halkolunuş gayesiyle ahlâk düzenini, kendi ahlâkımızla halkedilişimizin gayesini nasıl bağdaştırabilir, mümkünse nasıl örtüştürebiliriz? Duruşun, durumun, konumun sıkıntısının tamamı bundan ibaret. Cirmimiz sıkıntımız kadar. Müslümana dünyada rahat yok. İnsanoğlunun kendine dair, dünya ve ahiret hayatındaki yerine dair yürüttüğü her günübirlik muhakeme ve muhasebe din gününe, yani gerçek ve yan çizilemeyecek nihaî muhakeme ve muhasebe gününe kadar fasılasız devam edecek. O halde şu suale vakit kaybetmeden başvuralım: Bir şekilde (düzgün veya yamuk) bina edilmiş şahsiyetimiz şimdi, şu anda hangi merhalede, hangi mertebededir? Bunun herkese şamil cevabını bulduk mu, işte o zaman "cahiliye devri"ni terk etmiş, geride bırakmış, mürtecilikten kurtulmuş olacağız.

Hayatımız hesap vermede kolaylık menziline erme

istikametinde akıyorsa önümüze çıkan meseleler yüzünden mahsus bir hüviyete nail olacağız. Meselelere nasıl yaklaştığımız kolay hesap verme tedarikimiz dolayısıyla işimize yarayacak. Ezberimiz temizliğimizin teminatı yerine geçecek. Tartıya vurulduğumuzda meselelerin mahiyetini kavrayışımız beraatımızı kolaylaştırmada bize yardımcı olacak. Dikkat gösterdiğimiz hususlar arasında Asr-ı Saadet adlandırmaları bağlamındaki "atalarımızın dini" tabirinin menfi çağrışımı da var. Tetkike ve tahkike açık tutum rahat kaçırsa da kolaylaştırıcı bir tutum. Oysa "atalarımızın dini" bize önümüzde bahusus yaklaşılması gerekli mesele olmadığını, atalarımız neyi, nasıl görüyor idiyse, bizim de onu öyle görmemiz gerektiğini telkin ediyor. Müslüman olarak "atalarımızın dini"ni ilgi alanımızın dışında tutmakla vazifeliyiz. Bizim adamlarımız meselesi olan adamlardır. Dünya hayatında ne başarabilir isek meselesi olanlarla başaracağız. Hal yollarını kendimizin bulacağı meseleler karşısındayız: Müslim de, mü'min de, muhsin de olsak üç meseleyle, üç zor meseleyle yüzyüzeyiz.

Meseleleri tanımaktan imtina edersek bize hangi gönül okşayıcı sözlerin teselli vermesini umuyoruz? Friedrich Nietzsche "Lâ ilâhe" diyerek bir kelâm etti de, Martin Heidegger bu kelâmı "illâllah" demek suretiyle tamamladı mı? Böylesi ve bunun gibi yakıştırmalardan medet ummanın meşruiyeti savunulabilir mi? İnsanlığın başından geçmiş her şeyin bir varlık sebebi varsa, bilelim ki, dünyanın varlık sebebi insanın aklını çelmek içindir. Arı akıl, çelinme eylemine maruz kalmamış akıl kâfirlerin cennet olarak sevdikleri dünya için tehlike arz eder. Bu tehlikeden masun kalabilmek, yakayı ele vermemek, özneyi hor gören hasımlar tarafından kullanılmamak, hizmet malzemesi derekesine düşmemek için akıl şiirle hemhal olur.

Dünya insanın aklını yaradılışın hemen akabinde çeldi. Sonrasında tanıyabildiğimiz kadar tanıdığımız yaşama müddeti içinde akıllar dünyaları, dünyalar akılları bulageldi. Bu buluşmalarda hiçbir fevkalâdelik yoktur. Şimdiye kadar tahsil hayatı ne mikyasta akıl ile dünyanın buluşması olarak akıp gittiyse insanoğlu fevkalâdeliğin o mikyasta mahrumiyetini çekti. Alelâdeliğin, bayatlamanın, şiire yabancı kalışın başlangıcını fark etmek istiyorsak insan aklının dünya cenneti cihetinden çelindiği nispette yükselmeği umursamaz hale düşürüldüğünü anlamamız gerekiyor. Yükselmenin şiirsiz olamayacağının görülüşünden de bir mesel doğdu. Hiç şüphe yok ki, şiire karşı akıl felsefeyi icat etti. Böylelikle varlığın izahı bahsinde önüne çıkan mâniaları aşabileceğini umdu. Felsefe kendine şiir karşısında mahcubiyetten kurtulma çabasını ulaşılmağa değer en üstün seviyenin uğraşı olarak seçti. Bütün bunlar olurken dinin devre dışı bırakılması ağzı lâf yapan herkese rahat nefes aldırdı. Türkiye'de çağdaşlaşma denilen, dünyada modernleşme adı verilen hâdisenin zihin macerası katında bütün hikâyesi bundan ibarettir.

Modernlik elinde felsefe meşalesi olduğu zannıyla hareket etmeseydi kilisenin süvarileri karşısında yaya kalacaktı. XVII. Hıristiyan asrı kestirme yolu bilimle felsefenin kesiştiği alanda buldu. Kant her ne kadar modern felsefenin prensi olarak anılsa da, modern Batı felsefesinin piri kimdir denildiğinde Descartes ilk akla gelen isim olacaktır. İşte bu zat zamanında *cogito ergo sum* diyerek sonradan meseleye vâkıf olmak isteyen herkeste bir merak uyandırdı. Merakımız uyandırılmamış olsaydı şunu asla delicesine merak edemezdik: Bir insan (yani her insan) kendi sahiciliğinin deliline ulaşabilir mi? Bir insan kendi sahiciliğine delil getirebilir mi? Olur mu böyle şey? İnsan ve sahicilik... Bu ikisi yanyana gelebilir mi?

Bunları birbirine ne şekilde, ne bakımdan yakınlaştırmak münasiptir?

Birçok insan gibi benim ömrüm de bu sualin cevabını acı acı aramakla geçti. Herkes gibi ben de mi vaktimi boşa harcadım? Hayır, başkaca ne yapsaydım kendimi daha isabetli bir çabaya vakfetmiş sayılmayacaktım. İyi ettim de aradım diyorsam da aramaktan kârlı çıktığım vaki değil. Bu yaşta nihayet arayışımın heveskârlıktan ötede bir değere baliğ olmadığını, olamayacağını anlayabildim. Anladım ki, insan sahicilik denilen şeyi ve bilhassa kendi sahiciliğini bulmak şöyle dursun, onu nerelerde arayacağını bilme talihine bile eremiyor. Her kim ki, "ben erdim" dedi ise yalanın hasını o söylemiştir. Hele görünüşte çekinmeden renkten renge girebilen, bir boyacı küpünden diğerine zıplayarak pervasızca seyahat etmekten hiç gocunmamış olan ben böyle bir işin üstesinden geldiğimi, kendi sahiciliğime dair bir fikre sahip olduğumu söyleyecek olsam bu söylediğimin bir uzun kuyruklu yalan olduğu hükmüne herkes kolayca varabilir.

Nelerle uğraştım o halde ben? Şiir yazdım. Yaşım on yediyken yönümü kendime çevirdim ve insanın sahiciliğine dair araştırmanın şiir kanalında yapılabileceği cüretkârlığına daldım. On yedi yaşımda şiirden başka bir yazmanın küstahlık olduğunu düşünürdüm. Başkalarını bilmem; ama şahsım itibariyle şiirin ötesinde kalan bütün yazarlık hayatımın burnu büyüklük havasına girme gösterişi yapmamın mahsulü olduğunu bilirim. Var olma hazzı bana kendimi bir şey sandırıyordu. Kendimi niçin bir şey sandığım sualine mükemmel bir cevap hazırlamak işten bile değil; velâkin buna tevessül etmeyeceğim. Size sahiciliğim namına ve sahiciliğim hakkında hiçbir şey söylemeyecek, herhangi bir izahatta bulunmayacağım. Size sadece takındığım burnu büyük edanın mazeretini takdim edeceğim. Zahmetini göze aldığım bu işin tuhaflığı

şundandır ki, benim sahiciliği arama derdim başkalarının bu derde bigâne kalışlarından doğdu. Nasıl oldu da kendi kendime gelin-güvey oldum, onu anlatacağım size. Meraka şayan bir şey bu. Toplumun el üstünde tuttuğu hususiyetlerin hiçbirine sahip değilim. Doğumumla beraberimde yüce hasletler getirmediğimden haberim var. Dahası, iyiliğe, güzelliğe, doğruluğa, dürüstlüğe hiç istidadım olmadığını ve tabiatım icabı iyi, güzel, doğru, dürüst olmadığımı herkesten çok kendim bilirim. Ne kadar garip görünürse görünsün, işin gerçeği: Ömrüm içinde ihlâsa icbar edildim.

Yazma işine girerken kendime şiirden başka bir şey yazmama şartı koştum. Bu şartı neden koştum? Hiç şart koşmasam olmaz mıydı? Evin en küçük çocuğu olarak on yedi yaşında idim. Kafam ebeveynim de dâhil olmak üzere aile içinde ve dışında benden yaşça büyük olanların nelere boyun eğdiklerini fark edecek kadar çalışıyordu. Boyun eğmek işime gelmiyordu. Hem hayatımı, hem de başkaldırımı devam ettirmek için şiir en müsait atmosfer gibi göründü bana. Üstelik başkaldırı o günlerde Türkiye'deki okur-yazarlar arasında modaydı da. Hâsılı umdemi şiir marifetiyle yaşamak şeklinde tespit etmem zor olmadı. Gözümde kifayetsizler şiiri, yazılan başka şeylerden ayırma başarısına eremeyenlerdi. Şiirin hakkını veremeyenlere acırdım.

Halkın Dostları dergisinde yalnızca şiir olmamakla kalmayıp ve aynı zamanda şiire dair de olmayan şeyler yazmak zorunda kaldım. Mecburiyet altındaydım çünkü işimin havalı bir bağlanma taraftarlığı değil, üzerine aldığından yüksünmeyen bağlılık olduğunu bilinçle kavramıştım. Bağlı ve mesul yaşamak, her işini izafiyete yer bırakmaksızın görmek beni bir yere sürükledi. Bu yer hidayetin, ihtidanın bulunduğu yerdi. Başkalarının hidayetin bulunduğu yere benden önce vardıklarını

düşünüyordum. Böyle düşünmekte mazurdum, zira henüz Müslümanların ilki olma emrine muttali değildim.

Çarpık ve bulanık görüşlü Müslümanların çoğunluğu teşkil edişinde bir tuhaflık bulmuyor, bunu her alanda hüküm süren zihin kirliliğinin sonuçlarından biri sanıyordum. Kendim zihin berraklığına kavuştukça, benim kazandığımın bütün Müslümanların kazancına kalbolacağına inanıyordum. O günlerden şimdiye kadar bu inancımda hiçbir eksilme olmadı. Ne var ki, hiç kimsenin Türkiye ile Müslümanlık arasındaki irtibatta benim gibi düşünmediğini çok geç anladım. Ayaklarımın suya erişi neden gecikti?

Çünkü gecikmeliydi. Müslümancılık oynayanları mahiyetleri ve faaliyetleriyle önceden fark edecek olsaydım benim için yazarlık hayatı diye bir şey olmayacaktı. Yanıma yanaşan bunca kimsenin iman ehli olup olmadıkları şüphesi daha başından benim iki kolumu iki yanıma düşürecekti. Kendimi hareket kaabiliyeti olan bir kişi saymayacak, ümmete taalluk eden bir mesuliyetin yanından bile geçmeyecek, dört çocuğumdan üçünü İmam-Hatip mekteplerine yazdırmayacaktım. Benim gibi birçok başkalarının da zihin berraklığına talip olduklarına kani idim. Bu ahmaklığımın bana Allah'ın bir lütfu olduğunu göremeyecek mikyasta ahmaktım.

Ahmaklıktan kurtuldum mu şimdi? Ne gezer! Ahmak olmasam okumakta olduğunuz önsözü yazmazdım. Hep karamsar, hep ümitliyim. Okumakta olduğunuz ÜÇ KULHÜVALLAHÜ BİR ELHAM ÜÇ ZOR MESELE'NİN DİBACESİ işin işten geçmediği, Türkiye'de yapılacak şeylerin neler olduğu fikrine mahsus zeminin oluşmasına müsait vaktin işaretlerinin henüz belirebildiği inancıyla yazıldı. Bor'un pazarının geçtiğini kabul etmiyorum; dolayısıyla eşeğimi Niğde'ye sürme düşüncesinde de değilim. *Üç Mesele*'yi,

Zor Zamanda Konuşmak içinde erittim ve ortaya daha netameli *ÜÇ ZOR MESELE* çıktı. Niçin yaptım bunu? Her iki kitabın da müşterisi vardı. Yaptım, çünkü eşeğimi Niğde'ye sürmeğe rıza göstermiş olmak, her iki kitabın ikisinden de nasibini alamamış kıraat meraklılarına taviz vermekti. Paradoks her iki kitabın ikisinden de nasibini alamamışların her iki kitabın piyasaya çıkmasına sebep oluşlarındadır.

Beni yazarlığa icbar eden duygu ne idi? Eğer bu bir duygu idiyse işin bir ucundan tutma mesuliyetinden, tuzumu pişirilen çorbadan esirgememek endişesinden başka bir şeyden doğmuş sayılmazdı. 1963 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne kaydolmakla kendi başlattığım işin ucundan tutacaktım. Pişirilen çorba ABD'yi ABD yapan demokrasinin Türkiye'ye tatbikine engel çıkarma tadındaki çorbaydı. Çorbayı ben değil, Türk milleti pişiriyordu. Ben işin ancak bir ucundan tutabilir, tuzum kadar katkı sağlayabilirdim. Bütün yaptığım tuzuma gerek olduğu ifade edildiğinde cimrilik etmeyişimdir.

Rasathane, 28 Rebiülevvel 1435

BEŞİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Bir şairin şiiri merkeze almaksızın kaleme aldığı nesirlerden oluşan ilk kitabına on yedi yıl sonra yeni bir önsöz yazmasını hayra yormalı mı? *Üç Mesele*'nin hâlâ okunuyor, aranıyor olması belki yazarı için bir hoşnutluk vesilesi sayılabilir. Öte yandan, kitabın ortaya çıkmasının saikları göz önüne alındığında olayın düşündürücü yanları var: *Üç Mesele*'nin ülkemizdeki Müslümanlar katında derinlemesine ve genişçe yeniden ele alınması beklentiler arasındaydı. Geçen zaman boyunca teknolojinin hayatımızda nasıl bir yer tuttuğu meselesi, meseleye kendi açılarından önem atfeden Avrupa ve Amerika'daki düşünce çevrelerinin yaklaşımlarından daha gerçekçi bir çevreye oturtulabilinirdi. İslâmî hareketin bir medeniyet kurma idealiyle ilişkisi, konunun hakkını veren incelemelere yol açacak çalışmalar için itici güç haline dönüşebilirdi. Yabancılaşma kuramına dayanılarak ortaya çıkan yakıştırmacı söylem yerini Müslümanlara has itikadî bütünlüğün besleyiciliğine bırakabilirdi.

Türkiye'de düşünce kendine koruyucu bir ortam sağlayıncaya kadar tefekkürün muhtaç olduğu geçmişe ve geleceğe dönük rabıtalar özlemimiz olmakta devam edecek anlaşılan. Yine de insanlar dünyanın alçaltıcı zorlamaları karşısında yılgınlığa kapılmayanları aralarında

barındırabiliyor. İnsanlara mahsus direnci ve dünyaya teslimiyet gösterenlere karşı başkaldırıyı teşhis etmemize yarayacak işaretler korunabiliyor. Belki de *Üç Mesele* bu işaretlerden izler taşıdığı için hâlâ okunuyordur. Kitabın yazarının hoşnutluğu ola ki ülkemizdeki Müslümanların atılım ve direnç için elverişli duyarlığı korumalarından doğmaktadır.

İsmet Özel
7.7.1995 Çengelköy

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

1978 yılında bir kitap olarak ortaya çıkan *Üç Mesele* teknoloji, medeniyet ve yabancılaşma hakkında yazdığım üç uzunca yazının yanına aynı konulara dokunan günlük fıkralarımın eklenmesiyle oluşmuştu ve kitap kendi amacını teknoloji, medeniyet ve yabancılaşma konularında ülkemiz Müslümanlarının hataya düştüklerini işaret etmekle sınırlamıştı. Bu haliyle *Üç Mesele* Türkiye'de Müslümanlığın anlaşılma biçimine yeni bir bakış, belki daha çok, yeni bir göz atış niteliğini taşıyordu. Beni böyle bir kitabı yayınlamaya zorlayan da yeni bir bakış açısının gerekli olduğuna dair inancım ve bu inancın bana telkin ettiği görev duygusuydu. Bu görev duygusunun baskısı altında aceleyle yayıncıya teslim ettiğim *Üç Mesele* yayınlanır yayınlanmaz beni rahatsız etmeye başladı. Görüşlerimi hiç olmazsa daha özenli bir anlatım içinde sunmuş olmalı, seslenmeyi düşündüğüm okuyucu için kapalı sayılabilecek birçok noktanın daha kolay anlaşılır hale getirilmesini sağlamalıydım. Bu türden kaygularla kitabın yeniden basımı için beş yılı aşkın zamandır yapılan hiçbir öneriye yanaşmadım. Bu süre içinde *Üç Mesele*'yi yeniden kaleme alma girişimlerim sonuç vermedi, çünkü yazdıkça ilk metinden çabucak uzaklaşıyor, yeni ve başka bir kitaba doğru seyrediyordum. Amacım *Üç Mesele*'yi

yeniden yazmak olduğuna göre, bu yaptığım, amacımdan uzaklaşmak demekti. *Üç Mesele*'yi yazmamı mümkün kılan kavrayış tarzını geride bırakmıştım, ama bu durum kitapta sergilediğim düşüncelerin artık geçersiz olduğu anlamına gelmiyordu. Öyleyse neydi?

Üç Mesele benim İslâm'ı "tecrid" safhasında kavrayışımın bir ürünüdür. İslâm'ın kavranılmasında günümüz insanlarının üç safha geçirdiklerini veya geçirmeleri gerektiğini kabul ediyorum. Bu safhaları "tecrid", "tefrid", "tevhid" olarak adlandırıyorum. Gerçi bu kelimelere tasavvuf ıstılahları arasında aynı sırayla rastlamak mümkündür, ancak bu kavramlara benim yüklediğim anlam bazı özel kişilerin manevî mertebelerini işaret etme alanına mahsus kılınmaksızın, kendine ve başkalarına karşı İslâmî sorumluluklar yüklenme gözüpekliği gösteren herkesi kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Kavramların kapsayıcı ve yaygınlaşabilir olmasına duyduğumuz ihtiyaç belki içinde yaşadığımız çağın bir özelliğidir. Tecrid, tefrid ve tevhid safhalarında İslâm'ı kavramak da içinde yaşadığımız çağın özelliklerine karşı verdiğimiz cevabın üç aşamalı halidir.

"Tecrid" (soyutlama), İslâm'ın emir ve nehiylerinin bütün zamanlar ve yerlerde geçerli olduğunu bilmektir. İslâm'ı anlama bakımından "tecrid" safhasında isek müslîm olarak düşünür ve davranırız. Aklımız bizi Allah'ın emirlerine itaatten başka bir çıkış yolu olmadığı noktasına getirmiştir, ama bizi buraya kadar getiren akıl itaat ettiğimiz emirlerin mahiyeti hakkında ikna edici deliller teminine kâfi gelmemektedir. Bu sebeple kendini tecrid safhasında sapıklıktan uzak tutmak isteyen (yani müslîm vasfına sıkıca sarılan) kişi Kur'an-ı Kerim'in muhkem ayetlerini birinci derecede güvenilir kaynak olarak benimser, İslâm'ın tartışmasız ve açık hükümlerinin önceliğini vurgular. Tartışmalı konularda taraf tutmaktan geri durur ve tevil

yoluyla ancak açıklığa kavuşan hususların kendi hayatını yönetmesini istemez. "Tecrid" safhasında Kur'an'da vaz' edilen apaçık ilkeler öndedir. İslâm'ı kavrayan kişinin bu safhayı aştıktan sonra da kaybetmediği büyük kazanç böylelikle elde edilmiş olur. Bütün doğrular Kur'an-ı Kerim'dedir ve Kur'an dışında "doğru" yoktur. "Tecrid" safhasındaki Müslüman, ilkeleri ön plana alma vasfından ötürü küfrü teşhis etmede zorluk çekmez, ama küfrün hayatımızdan sökülüp atılması sözkonusu olduğunda bir belirsizlikle yüz yüze gelmesi kaçınılmazdır. Bu belirsizlik, onun ya kesin çözümler önermede çekingen durmasına, ki benim *Üç Mesele*'de yaptığım budur, yahut radikal ve ütopyacı çözümlere kolayca bağlanmasına yol açar ki bunu "müsaid zamanlar mücahidleri"nde sık sık gördük, görebiliriz. Küfre karşı sağlıklı bir tutum takınmak ancak, İslâm'ı kavramada "tefrid" safhasına ulaştıktan sonra mümkün olabilir.

"Tefrid", Allah'ın hükmünün yürüdüğünü görmektir. İslâm'ın bütün zamanlar ve bütün yerlerde münferiden bir mânâya sahip olduğunu, her yer ve zaman için anlaşılması gerekli, özgül (*specific*) hükümler taşıdığını bilmektir. İslâm'ı anlama bakımından "tefrid" safhasında isek mü'min olarak düşünür ve davranırız. Düşünme ve davranma bakımından bir emniyet sahasına sahibizdir. Kulluğumuz elbette başka türlüsünü düşünemeyeceğimiz kadar tabiî duruma gelmiştir. Kâinatta bulunduğumuz yeri bilir ve kabul ederiz. Zamanımızı bilir ve kabul ederiz. Her şeyde bir mütekabiliyet olduğunu kavrarız. "Tefrid" safhasının en belirgin niteliği, bir Müslüman olarak sorumluluklarımızın inhisar ettiği alanı iyi tanıyışımızdır. Bu alan, elimizin erdiği, gücümüzün yettiği bir alandır. İlkelere hayatiyet kazandıramazsak, ilkelerin yine yürürlükte olacağını, ama bildiğini yapmamış olmaktan ötürü bunun sonuçlarına rıza göstermemiz

zorunluluğunu kavrarız. "Tefrid" safhasındaki Müslüman, hepsi aynı millet olan küfre karşı (eğer modern bir deyim kullanmayı tercih ederseniz, bir "sistem" olan küfre karşı) ne yapılması gerektiğini bilir. Bilir ama yapabilir mi? Yapabilmesi için Müslümanın İslâm'ı kavrayış bakımından "tevhid" safhasında olması gereklidir.

Tevhid safhasında İslâm'ı kavramak nasıldır? Bunun sözlerle anlatılabileceğini pek sanmıyorum, kaldı ki bu mümkün bile olsa, ben ehil değilim. Ancak sezgilerime dayanarak ve okuyucunun sezgi gücüne hitap ederek birkaç noktaya dokunabilirim. Bütün zamanlar ve bütün yerlerde yürürlükte olan İslâm ilkeleriyle, bir an ve bir noktada gerçekleşenin bir olduğunu anlamak. Bu konuda Parmenides'ten Hegel'e, Zenon'dan Heidegger'e kadar birçokları birçok şey söylemişlerdir. Ne var ki bütün söylenenler "muvahhid"in varlığına açıklama getirebilecek ağırlıkta sayılamaz. Çünkü "muvahhid"in varlığı ile birlikte, açıklamalar sönükleşecektir. İslâm'ı anlama bakımından "tevhid" safhasında olanlar muhsindir. Hatırlamalı ki "şâhid" ve "şehîd" kelimeleri aynı köktendir.

Üç Mesele, yukarıda açıklamaya çalıştığım bilgi serüveninin ilk menzilinde yazılmış sayılır. Bununla birlikte "tefrid" safhasına ilişkin kuvvetli izler taşıdığı söylenebilir. Esasen İslâm'ı kavrayış bakımından yaptığımız bu sınıflamayı mutlaklaştırmak elbette yanlış olacaktır. Doğrusunu Allah bilir.

Kitabı yeni baştan ele almak üzere düşünmeye başladığımda aklıma ilk takılan düşünce şu idi: Eğer bazı yanılgıları vurgulamak gibi bir gerekçeye sahip olmasalardı, bu konular yine de Müslümanların düşünce çerçevelerinde ele alınmaya değer "meseleler" miydi? Gerçi yabancılaşma, medeniyet ve teknoloji çağdaş insanın çözülmeye değer bulduğu önemli meseleler arasında yer

alıyorlar. Bunlar Doğu'da olduğu gibi Batı'da da hatta Doğu'da olduğundan çok Batı'da önemli birer mesele sayılıyordu. Bu sebeple her üç konu üzerinde yazılmış dev eserler olduğu gibi okunması bir insanın ömrüne sığdırılamayacak kadar çok kitap vardı. Çünkü medeniyet, teknoloji, yabancılaşma kelimeleri ardarda sıralanınca bir bakıma modern dünyanın her şeyi dile getirilmiş sayılıyordu. Bu yönüyle *Üç Mesele* özgün bir girişim olarak görülmeyebilir. Ancak, eğer bu üç konu modern dünyayı var kılan her şeyi içine alabilecek kadar kapsamlıysa, aynı kitapta bir araya gelmelerinde düşündürücü bir taraf vardı. Anlaşılıyordu ki ne ülkemizde çoğu Müslümanın teknoloji, medeniyet, yabancılaşma konularında yanılgıya düşmeleri ne de benim önemli yanılgılar olarak bu üç hususu vurgulamam rastgele olaylardı. Üstelik üç mesele, herhangi üç mesele değildi ve hatta bunlar ayrı ayrı üç mesele değildi.

Yabancılaşma, insan olarak kendimizi nasıl algıladığımıza ilişkin bir kavram. Eğer kendimiz hakkında yabancılaşma kavramı veya kuramı ile bağıntılı bir anlayışa sahip olursak bu kavramın doğmasını mümkün kılan düşünce atmosferinden çıkamayacağız. Bir kez yabancılaşma kavramının gerçek ve geçerli bir kavram olduğuna karar verdik mi, hemen yanı başında henüz yabancılaşmamış bir insanı, peşinden de yabancılaşmadan kurtulmuş bir insanı düşünmemiz zorunlu hale gelir. Bütün bunlar insanın geliş ve gidiş istikameti hakkında belli yargılara varmamız demek olur. Yabancılaşma, modern insanın uğradığı aslî belâ olarak görülmekle "insanı" anlama biçiminin ekseni haline geliyor. Batılı düşünme biçimi yabancılaşma lâfzını anmaksızın da aynı anlayış düzeni içinde insan tanımları türetiyor.

Medeniyet, yaşama biçimimiz, insanlarla olan bağlantımız, hayat tarzımızla ilişkili bir kavram. Eğer bu

kavramı gerçek ve geçerli sayarsak çeşitli medeniyetler bulunduğunu kabul etmek, bunlar arasında tercihlerde bulunmak zorunda kalacağız. Hangi medenî ölçüleri geçerli saymış isek onlara bağlı bir yaşama programını kendimiz için uygun kabul edeceğiz. Çağdaş medeniyeti veya bir başkasını doğru yaşamanın gereği olarak görüp, kendimizi, kendi döktüğümüz kalıplara girmeye şartlandıracağız. Batılı yaşama biçimi, medeniyet propagandası yapmadan da örnek hayat tarzının dayatılması için gücünü göstermekten geri durmuyor. Günlük hayat, hukuk, siyaset, bilim şimdiki katılıklarıyla belli bir medeniyetin tezahüründen başka bir şey sayılamaz.

Teknoloji ise bir kavram olarak değil, yaşayışımızın maddî çerçevesini oluşturan bir unsur olarak bizimledir. Teknolojiyi hesaba katmadan hayatın idamesinin bile mümkün olmadığı bir dünyanın insanlarıyız. Modern dünyanın en dinamik unsuru olarak teknoloji, hiçbir insan tekinin kendine kayıtsız kalmasına izin vermeyecek kadar nüfuz sahibidir. Eğer siz teknolojiyi mesele yapmasanız bile, o sizin başınıza bir mesele açmakta gecikmeyecektir.

Kısacası; neyim, ne yapıyorum, ne ile yapıyorum diye sorduğumuz zaman karşımıza yabancılaşma, medeniyet, teknoloji çıkıyor. Önemle üzerinde durmamız gereken nokta, bunların karşımıza teker teker çıkmadıklarıdır. Yabancılaşma ancak medenî bir hayat tarzıyla birlikte sözkonusu edilebiliyor, medeniyet ancak kendi teknolojisiyle ayakta durabiliyor. Teknoloji, hayatını devam ettirebilecek bir medeniyeti türetiyor. Yabancılaşmadan medenî olunamıyor. Üç meselenin birbiriyle ilişkileri tam anlamıyla girift.

Bir husus bizi yanıltmamalı: Teknoloji, medeniyet, yabancılaşma adını verdiğimiz meseleler (Müslüman veya kâfir) bütün çağdaş insanların en önemli meseleleri

olduğu için -sırf bunun için- ele alınıyor değildir. Kuşku yok ki birçok düşünce adamı, bu meseleleri, kendi bağımlı oldukları anlayışlar açısından ele almışlardır. Benim yaptığım burjuva, Marksist, yapısalcı vs. bakış açılarının yanı sıra meseleleri bir de İslâm noktasından ele almak değildir. Bu üç meselenin Müslümanları yeni bir dünyaya açılmaları bakımından birinci derecede ilgilendiriyor olması, beni bu konularda yoğunlaşmaya mecbur bırakmıştır. Yani teknoloji, medeniyet ve yabancılaşma hesaba katılabilecek birçok mesele arasından seçilmiş üç mesele olmaktan ibaret değil. Gerçi yukarıda belirttiğim gibi bunlar yerküre üzerinde yaşayan herkesin meselesi sayılır. Ancak Müslüman olmayanlar için bu meselelerle uğraşmak, bunlara çözüm getirmeye çalışmak, bir hırsız-polis oyunundan öteye geçmez. Çünkü yabancılaşmayı mesele edinen kafa yapısı, gayr-i müslim anlayış içinde ortaya çıkmış, medeniyet ancak gayr-i müslim hâkimiyetinin geçerli olduğu ortamlarda tahripkâr boyutlara ulaşmış ve teknoloji ancak gayr-i müslimlerin illüzyonlarına hizmet etmiştir. Dolayısıyla bu meselelerin doğru formüle edilmeleri ve varsa bunlara çözüm getirilmesi imtiyazı sanırım Müslümanlara mahsustur. Çünkü "bu çağda" ve "bu yerde" yeni bir yaşama biçiminin, yeni bir kavrayış tarzının başlatıcısı olma imkânı Müslümanlardadır. Bize imkân olarak verilmiş olan Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünnetidir.

Üç Mesele'nin ortaya çıkmasında her çevreden Müslüman dostlarımın desteğini gördüm. Onlara müteşekkirim. Ayrıca bu ikinci baskının hazırlıkları sırasındaki katkıları dolayısıyla Dergâh Yayınları mensuplarına teşekkür borcum vardır.

Beylerbeyi, 29.7.1984

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu kitap, belli bir mücadelenin yolu üzerinde bulunan bazı sorunları açıklığa kavuşturmaya katkıda bulunmak niyetiyle düzenlendi. Bu yüzden de genel okuyucuya seslenmeyi değil, o mücadeleyi yürütmekle kendini görevli sayanlara -deyim yerinde olursa öncülere- seslenmeyi amaçlıyor. Türkiye'deki bir bölük Müslümanın dağınık bir biçimde sözünü ettikleri yabancılaşma, medeniyet ve teknik gibi konularda belirgin bazı yanlışlara kapıldıkları düşüncesinden hareket edince, bu konuların bir daha (belki Müslümanlar arasında alışılmış olandan farklı bir açıyla) ele alınması zorunlu idi.

Ana eğilim itibariyle bu kitap bir tür ayıklamayı öngörüyor. Müslümanca bir mücadele tarzının muhtaç olmadığı, düşünceye ilişkin bazı noktaların dışta bırakılmasını, bunu sağladıktan sonra Müslümana özgü alana geçilebileceğini işaret ediyor. Ama bu kitap yapılması gereken işin yalnız bir yanıyla ilgileniyor; Müslümana ait olmayan düşünce birimlerini reddetmekle kalıyor, daha öteye geçip çağımız için geçerli olacak bir İslâmî kavrayışın nirengi noktalarını sunmaya yanaşmıyor. Kitabın "başlangıç"(*) sayılmasının bir sebebi de bu özelliğine dayanıyor zaten.

Ankara, 8 Şubat 1978

(*) Kitap baskıya verilirken adı, *Müslümanca Düşünmeye Başlangıç* olarak düşünülmüştü.

I
SAHNE IŞIKLARI

SAHNE IŞIKLARI

Günlük fıkra yazarı Türkiye'ye özgü bir yaratık. Kimdir? Niçin her gün okuyucunun karşısına çıkar? Söyledikleri bir yaraya merhem olur mu? Bunlar cevaplandırması zor sorular. Siyasî çekişmelerin hızlı olduğu, lâf atmaların ve zıtlaşmaların seyirlik hale geldiği durumlarda günlük fıkra yazarının ne kim olduğu düşünülür ne de hangi işe yaradığı. Onların yaptığı; tuttuğu tarafın heyecanlarını körüklemek, karşı tarafla olan uzlaşmazlığını gerek öfke, gerek alay ve gerekse bilgiçlikle ortaya koymaktan ibarettir. Açıkçası, siyasî çekişmeler içinde günlük fıkra yazarı kendinden ne beklenildiğini çok iyi bilerek görev saydığı işi yürütür. Görevi nedir diye mi soruyorsunuz? Şudur: Kendine "helâl olsun, çok iyi yazmış" dedirtmek.

Ama ya günlük fıkra yazarı nabza göre şerbet vermeyi reddetmiş, yalnızca doğru bildiğini ve fakat ancak doğru bir dille yazacağına inanmış biri ise? Böyle birisinin fıkra yazarlığıyla ne ilgisi var, diyebilirsiniz. Bu sorunun cevabını ben biliyorum. Ama söylemem. Söylersem bu yazının tadı kaçar. Hâlbuki şerbet tatlıdır.

Bir kimse her gün yazı yazıyorsa, her gün okuyucunun karşısına tıpkı aktörlerin seyirci karşısına çıktığı gibi çıkıyordur. Aradaki fark, aktörün her gün aynı senaryoyu oynamak zorunda kalışı; günlük fıkra yazarının ise her gün yeni bir senaryo türetmek zorunda kalışıdır. Aktör, en üzgün gününde komedi, en neşeli gününde de dram oynamak zorunda kalabilir, ama günlük fıkra yazarının böyle bir zorunluluğu yok. Perde açılır, bakarsınız bir fars, ertesi gün bir tragedya belki.

Türkiye'de günlük fıkra okuma alışkanlığı neyin karşılığıdır? Dedikodu sevgisinin mi? Okumayı çerezleştirmenin mi? Yoksa bir yazara sığınma ihtiyacının mı? Belki hepsi, belki hiçbiri değil. İngilizcede "columnist" denildiği zaman "belli bir sütunda yazan" anlamına geliyor. Yani bir sütun sahibi. Batı basınında belli sütunların izlendiği gerçek. Ama bu hiçbir zaman günlük fıkra okuma alışkanlığıyla bir tutulamaz. Çünkü belli bir sütunu izlemek ya bir otoritenin görüşlerine başvurmak anlamına gelir yahut olaylar hakkında kapsamlı veya hazırlop bir yorumla karşılaşmak isteğinin uzantısıdır. Her iki durumda da bildiğimiz günlük fıkraların gerek hacim, gerekse derinlik bakımından ötesine geçmek gereklidir. Oysa bu sudan haliyle günlük fıkra yazarı bir başka fukara ülkede yoksa yalnız Türkiye'de vardır.

Ama eğer olan olmuş "günlük fıkra" gerek yazan gerek okuyan bakımından bir kaçınılmazlık durumuna girmişse yapılacak tek şey var: Günlük fıkraları günlük olmaktan çıkarmak. Bunları hem içerik, hem de bakış açıları itibariyle günübirlik kayguların ötesine taşımak. Bu yapılabildiği takdirde hem okuyucu gündelik afyonunu alma durumundan kurtulur, çünkü yazılanlar uyuşturucu, kolay tatmin sağlayan, sırt sıvazlayıcı kimliklerinden sıyrılırlar, hem de yazar kendini her gün sahneye çıkmak zorunda bulunan bir aktör gibi hissetmekten uzaklaşır.

Günlük fıkraların bir sahtecilik, oynanan oyunun bir parçası olma tehlikesi her zaman vardır. Okuyucu ve yazarın birbirlerine karşılıklı saygısı günlük fıkraların bir sahtecilik olmasını önleyebilir ancak. Yazar kendini okuyucunun kabul edeceği şeyleri söylemekle sınırlandırmış, kendini alkış sağlayacak bir alana hapsetmişse "sahte" bir yazardır. Okuyucu açısından sahtecilik yazardan yalnızca okuyucunun sınırları içindeki yazıyı beklemesi durumunda ortaya çıkar. Eğer okuyucu yazardan okuyucunun istediği türde ve düzeyde bir "metin" bekliyorsa, aslında o yazıyı okumuyor, teftiş ediyordur.

Okur ve yazarın karşılıklı saygısı her birinin diğerini bağlantı kurmaya lâyık bir "nefs" olarak görmesiyle mümkün olur. Yazarın ve okurun karşısında, bir nefs, bir kişilik, kanıyla canıyla bir insan vardır. Kimsenin kimseyi nesneleştirmeye, yazarın ve okurun karşılıklı olarak birbirlerini araç ve gereç saymaya hakları yoktur.

BU YAZILARI YAZARKEN

Günlük yazılarımı yazmak üzere yazı makinasının başına oturduğum zaman bir üzüntü kaplar beni. İki duygu dalgasının etkisi altındayımdır. Bunlardan biri görevimi hakkıyla yerine getirmek, kendime karşı dürüst kalmak ve ne bu hayatta ne de bundan sonrakinde hesabı verilebilecek bir yük altına girmekten duyduğum korku dalgası; öteki ise yazılarımın ulaştığı "yer" ile ilgili kaygularımın yükselttiği dalgadır. Bu iki duygu dalgası çatışır çoğu zaman, birbirlerine zarar verirler ve ben, ikisinden birinin ağırlığı altında o günkü yazımı yazar, sona erdiririm. Yazılarımı yazmaya başlamadan önce nasıl üzüntü içindeysem onları bitirdikten sonra da üzüntüm azalmaz.

Günlük ilişkilerimden aldığım izlenimlere dayanarak benim dünya, hayat, ölüm karşısında takındığım tavrı paylaşan kimse olmadığını söyleyebilirim. Belki böyle bir insan veya insanlar yaşıyor yeryüzünde, ama ben bilmiyorum. Durum değişmiyor yine de. Bu tek başınalık sevimli değildir. Dayanıklılık gerektirir ve insanın gücünü yıpratır.

Görevim, ulaşabildiğim gerçekleri aktarmakla sınırlıdır. Ama bu sınırlı görev benim açımdan tehlikelerle

dolu. Bir yandan yalnızca doğru bildiklerimi ifade etmek istiyorum, öte yandan doğru bildiklerimin hepsini ifade etmek istiyorum. Yalnızca doğru bildiklerini ifade etmek konu kısıtlılığı demektir. Çünkü insan ömrü bir tek gerçeğin, yani o insanın yüklendiği gerçekliğin dile gelmesine yetebilir ancak. Kendine karşı dürüst kalmak isteyen insan; tarih, dünya ve evren hakkındaki görüşlerini onun aracılığıyla elde edebildiği bu gerçekliğin ayrıntılarıyla uğraşmaktan dışa çıkamaz. Bu yüzden Allah'a giden yolların yaratıkların sayısınca olduğu söylenmiştir. Öte yandan, doğru bildiklerinin tümünü ifade etmek isteyen insan ister istemez başka görüşlerin alanları içine girer. Birbirinin alanları içine geçişen iki görüş, beliren her çatışmadan yara alırlar. Kendi gerçekliklerinin farklı olması yüzünden iki insan kavramaya konu olan şeye ayrı anlamlar yükler. Gerçekler çeşitli, gerçeklikler farklı farklıdır. Fakat hakikat tektir ve bu "bir" olan hakikata iki gerçeklik alanının "tek" kılınmasını başarmak yoluyla ulaşılır. Bu ise benim veya herhangi bir yazarın görevi dışındadır. Yazarlık, okuyuculuk ve bunlara aracılık eden nesne ve kurumlar gerçekliklerin çok olduğunun ortaya çıkmasına hizmet eder. Birçok faaliyetimizde olduğu gibi yazma-okuma çalışmalarımızda da "kesret" alanını besleriz.

Günlük yazılarımda beni etki alanına sokan ikinci dalga karşımdakinin kavrayış şartları, dünyaya ve bu arada okuduklarına karşı takındığı tavırdır. Farkına vardığım kadarıyla okuyucu bazı sınırlı şeylere taliptir: Olaylar ve bu olaylara yol açan düşünceler hakkında hazır yorum bekler. Kullanabileceği bilgiler bekler. Bütün bunların yanı sıra, daha önceden bildiklerinin onaylanmasını, duygu ve düşüncelerinin okşanmasını ister. Benim yazılarımda vermek istediğim bunlar değildir oysa. Açıkça dile getirmem gerekir ki yazar olarak gerçekleştirmeğe çalıştığım bu eğilimlerin aksi istikametindedir.

Hazır yorumların dondurucu, kalıplaştırıcı ve zihni körleştirici olduğuna inanırım. Yorumların kendilerinden çok o yorumlara bizi götüren zihin işleyişi önemlidir. Yorumlar şu veya bu yönde olabilir. Niçin belli bir yönde yorum yaptığımız yorumların kendisinden daha önemlidir. Öte yandan yalnızca kullanılmak üzere edinilmiş bilgiler insanı nesne durumuna sokar. Bilgi aygıt olarak anlaşılınca o aygıtı kullanan da kendini onun etki çemberi içinden kurtaramaz. Bilgi alet olursa insan da nesne olur. Bilgi edinme bir mekanizmadan başka bir şey değilse insan da makinadan başka bir şey değildir. Böyle bir durum ise Müslümanların Allah'ın yürüyen ayetleri olduğu görüşüyle çelişir.

Ortalama bilgilerin, ortalama hoşnutlukların ve ortalama rahatsızlıkların "yazılar" olarak ortaya çıkmaları benim anladığım kadarıyla nabza göre şerbet verme tutumunun bir yansımasıdır. Kendimi mümkün olduğu kadar bundan uzak tutmaya çalışıyorum. Sonuç ne oluyor? Sonuç benim üzüntü içinde yazı masasının başına oturmam ve yine üzüntüyle oradan kalkmamdan başka bir şey değildir. Bugün olduğu gibi.

GÜNLÜK İZLENİMLER

Günlük yazılarımla günlük izlenimlerim arasında bir uyuşmazlık olduğunu görüyorum. Günlük yazılarımda kendi ulaştığım düşünme yollarına bir başkasını da ortak etmeyi amaçlıyorum. Baktığım olayların son çözümlemesini, kötülüklerin kesin çarelerini gözler önüne sermek gibi çocukça heveslerim yok. Tek söylediğim "Ben böyle bakıyorum, sen de böyle bakabilirsin misin?" anlamındaki sözlerin çeşitli biçimlerde ifadesidir. Bütün bu anlatım süreci boyunca bazı bilgi aktarımları, bazı hükümler sergileniyor elbet, ama bütün bunlar benim bulunduğum düşünme yolunun işaret edilmesini mümkün kılmaktan ötede bir hedef gözetmiyor. Ne var ki günlük izlenimlerim yazılarımdan doğan sonucun benim beklediklerimle hiç de uyuşmadığını gösteriyor. Kısmen yüzyüze geldiğim okuyucu kümelerinin düşünme biçimiyle değil, düşünce sonuçlarıyla ilgilendiğini görüyorum. Benimle aynı düşünüş rayına oturma çabasında bulunan veya düşünme yolu meselesini birinci plana alıp da kendi düşünme yolu ile bir başkasınınkini karşılaştırma canlılığı gösteren okuyucu ile henüz hiç karşılaşmadım desem belki doğru olur. Bir bakıma tüketiyor okuyucu yazıyı, istihlâk ediyor. Tıpkı bir elmayı tüketir gibi. Oysa bir yazının besleyici olması onun tüketilmesiyle değil,

okurken okur tarafından üretilmesiyle mümkündür. Eğer bir yazı okuyucusu tarafından, yazarı o yazıya götüren düşünme yolu keşfedilme amacıyla okunur ve bu okumadan "hazır formüller" yerine bir yaklaşım yöntemi, bu yöntemin meseleleri alanlarında bazı faydalar elde edilebilirse sanırım her şey yerli yerine oturmuş demektir.

Yıllardan beri okurun tavrında (bütününde değilse bile çoğunluğunda) şu eğilim vardır: "Bana yapmam gerekeni söyle!" Bunda belki yadırganacak bir şey yok. Her okurun böyle bir istekte bulunmaya hakkı vardır. Çünkü araya hangi dolayımlar girerse girsin sonunda hepimiz bilgiyi davranışlarımıza yön vermek üzere isteriz. Okumalarını davranışlarına yön vermek niyetiyle yürüten okuyucuyu gösterdiği cesaretten, ulaştığı olgunluktan ötürü kutlamak bile gerekir. Ama okurun sözü bu kadarla bitmiyor, sözünün tamamı şöyle: "Bana yapmam gerekeni söyle, ama bu söyleyeceğin benim zaten yapmak istediğim şey olsun." Kısacası, her insan gibi, okuyucu olanlar da düşünce ve davranışlarında bir güvenlik alanı ele geçirmeye, kendilerini doğrulamaya, haklılaştırmaya çabalıyorlar. Bunun da kötülenecek bir tarafı yok denilebilir. Herkesin bir güvenlik alanına kavuşma hakkı yok mu? Düşünceler söz konusu olunca durum biraz farklı. Düşünce açısından veya gerçeği arayan düşünme yolu açısından insanın kendini doğrulamak, haklılaştırmak için deliller peşinde koşuşmasının olumlu bir değer sahibi olduğunu sanmıyorum. Çünkü herhangi bir düşünce, farklı bakış açılarından, farklı zaman ölçüleri içinde, farklı durumlarda değer ve önemini koruyabilirse insan için "aslî" düşüncedir. Farklı bakış açılarında, farklı zaman ve yerlerde değerini veya önemini kaybeden düşünceler esasa ilişkin değillerdir. Bu yüzden söz ile, "lafzî delillerle" kendini haklılaştıran, doğrulayan düşünceler birer doktrin olma yolundadırlar. Bunun da varacağı yer

"dogma"dır. Dogmalar her türlü araştırmadan kaçar ve korkarlar. Bir düşüncenin "sağlamlaştırılması" eğer sözlü delillere dayalıysa, bu düşüncenin donmuş olduğunu, zorbalaştığını söyleyebiliriz. Ama eğer bir düşünce zaman farklılığına, bakış açılarının çeşitliliğine rağmen değerini ve önemini koruyabiliyorsa, o düşüncenin (daha doğrusu o düşünme yolunun) insan varoluşundaki temellerle bağlantılı olduğunu anlayabiliriz.

Yazının bir tüketim öğesi haline gelmesi, yazıların vitrinde teşhir edilmesi ve nihayet yazıların (düşüncelerin) ambalajlanması günlük basın denilen uğraşının doğal sonucudur. Halk tüketmeye alışmış veya alıştırılmıştır. Bundan bilgiler, sanat ürünleri, düşünce ve ideolojiler de uzak tutulamıyor. Onlar da tüketilen, yutulan, kullanılabilen öğeler oluyor hayat içinde. Yazının bir tüketim öğesi olarak belirmesi kuşku yok ki düşünme ve anlama alanlarındaki düzeyin büyük bir hızla düşmesine yol açıyor. Bunun anlaşılır bir nedeni var: Daha çok sayıda insan, daha çok sayıda "şey" tüketmek istiyor. Onlara "mal" yetiştirmek için hızlı bir üretim tezgâhı kurmak yetmiyor, kalitesi ne olursa olsun tezgâh sayısının da artması gerek. Zaten bir yerine beş üretmek zorunda kalan "beyin" (hâlâ beyin denilecek yeri kaldıysa) randımanını tüketime ayarlamakla gücünün altında bir kalite tutturabilmektedir. Bir de buna beyin gerekmeden yapılan yazı üretimini eklerseniz, varın curcunayı tasavvur edin.

Batı âlemi kitle iletişim araçlarının bu tüketim azgınlığını, yüzyıllardır sağladığı birikimi çağın şartlarına ayarlayarak karşılamaktadır. Batı ülkelerinde kileri, mutfağı ve çöplüğüyle kocaman bir kültür bloğu oluşmuş. Bu blok hem çok sayıda insanın çabalarını yönlendirmekte, hem de çok sayıda insana ayrıntılı bir "fikriyat" afyonu sunmakta başarılıdır. Türkiye'de durum nedir? Bunu bilebilmek için yeterli veri(!) yok elimizde.

GENEL VE ÖZEL

Bir gazete yazarı için konularını genel ve özel alanlarda ele almak büyük önem taşır. Genel alanlar okuyucu için hareketsiz, ölü alanlardır. Gazete yazıları dediğimiz yazılar genel olarak insan kavramıyla uğraşan, toplumun veya toplumların genel meselelerine dokunan, siyaset, ekonomi, sosyal bilimler gibi disiplinlerin genel çerçevesi içinde kalan yazılar olmaz, olmamak zorundadır. Çünkü gazete okuru fıkra yazarından günü birlik olayların yorumunu, bu olaylar hakkında haber sütunlarında bulamadığı dedikoduları ve nihayet özel sohbetlerde kendinin de "satabileceği" malzemeyi arar. Hâlbuki bütün bu aradıkları yazıların özel alanlarda ele alınmasıyla mümkün olur. Yani gazete fıkralarındaki konular ne kadar özel ise, okuyucunun ilgisi o kadar canlıdır.

Gelgelelim, fıkra yazarı için konularını genel alanlarda ele almak kendi başına gelecekler bakımından daha sağlam bir tutumdur. Genel konular tabiatları icabı "zülf-i yâre" dokunmazlar, dokunamazlar. Genel konular içinde kalınmakla kimsenin tavuğuna "kışt" denilmiş olmaz. İnsan meselelerini soyut olarak ele almak, yer ve zaman belirtmeksizin (veya aktüel yerler veya zamanlardan iyice uzaklaşarak) toplum meselelerini söz konusu etmek gazete yazarı için güvenli bir iştir. İki yönden: Birincisi bu alanlarda kalem oynatmak sadece genel kültürle ve

düşünce idmanıyla ilgili ve mümkündür. Güvenliğin ikinci kısmı doğrudan doğruya "güvenlik kuvvetleriyle" ilgilidir. Genel konular alanında kalarak idarî ve iktisadî otoritelerin işine karışmış olmazsınız, onlar da böylece size karışmazlar.

Eğer bir fıkra yazarı, özel meselelerden ille de bahsetmek istiyor fakat başının ağrımasını istemiyorsa, ele alacağı konuları genelden dolaştırıp özele getirir. Yani yazdıklarını tamamen "objektif", "bilimsel", "tarihî" donatımla birlikte ve bu çerçeveye sığacak biçimde sunar. Böylece hem söylediklerine sağlam dayanaklar temin etmiş olur, hem de aktüel meseleye müdahale şansı varsa bunu başarabilir.

Gerçek ve başarılı fıkra yazarı genele değil, özele öncelik verendir. Günübirlik olaylarda etkili yorumu sunabilen, bunu yaparken de okuyucusunun sesi olabilen yazardır. Başarılı fıkra yazarı için genel bilgi alanları, ancak o sözünü etmek istediği "özel" meselenin ele alınışını kolaylaştırmak için faydalıdır. Lâfını imalarla siper gerisine itmez, bilgiçliğini sözünden öne koymaz ve böylece her söylediği okuyucusunun ilgi alanı içinde canlı durur, okurlarının bilincinde söylediği gerçekler parlar.

Gerçek ve başarılı bir fıkra yazarı olmanın iki şartı vardır: Birincisi "haklı bir davayı savunmak." Daha doğrusu kendi savunduğu davanın haklı olduğuna kesinlikle ve içten inanmak. Birinin savunduğu öteki için haksız olabilir, önemli olan sözü kullananın kendi yaptığını şeksiz ve şüphesiz benimseyip benimsemediğidir. Yazar bildiklerinden, seslendiği okur kitlesinden, yazdığı ortamdan endişe duyuyorsa hiçbir zaman başarılı bir gazete yazarı olamayacaktır. Onun (varsa) görünen parlaklığı sirkteki palyaçonun bütün şahsî ıstıraplarına rağmen sirk çadırını dolduran yüzlerce kişiyi kahkahalara boğması gibidir.

Gerçek ve başarılı bir fıkra yazarı olmanın ikinci şartı sırtını dayayacak bir yerin olmasıdır. Arkası olmayan hiçbir yazar ağzı yüzü düzgün iki lâf edemez. Kimisi locaya verir arkasını, kimi partiye veya kiliseye, kimi ideolojisini paylaşan kimselere dayanır, kimi sermayeye verir sırtını, kimi üyesi olduğu çıkar çevresine. Ama gözden uzak tutulmasın: Fıkra yazarının başarısı için iki şarttan biri yeterli değil. Hem haklı olduğuna kesin inanacak, hem de arkası olacak. Birinden biri eksik oldu mu sonucun nereye vardığını siz de kendi gözlerinizle her gün görmektesiniz.

BİLDİĞİNİ OKUMAK

Derler ki gözleri kapalı olarak yaşamayı tecrübe etmemiş olanlar körlere bir şey öğretmeye kalkmasın.

Gazete okuyucusuna seslenme durumunda olan her yazarın karşılaştığı en büyük güçlük, yazdıklarının hangi şartlarda değerlendirileceğini bilemeyişidir. Eğer yazılar sıradan bilgilerden farklı olarak bir düşünce yönünün gösterilmesine ilişkin ise yazar kime konuştuğunu bilememenin acemiliğini devamlı olarak taşıyacaktır. Hem görenlere, hem görmeyenlere, hem işiten hem de işitmeyenlere, hem çevik olanlara hem de aksak yürüyenlere bir istikamet göstermek nasıl mümkün olabilir? Hele, biliniyorsa ki kimileri gidilecek yönü önemli sayarken, başka bazıları da kendi gittikleri yönü onaylatmaktan başka şeye önem vermez.

İnsanların genel eğilimleri bir sözü kim söylerse söylesin bu söylenilende kendinin peşin olarak benimsediği yargıları aramak ve bulmakla sınırlıdır. İnsanlar "Ne yapmam gerekiyor söyle!" diye haykırır, ama bu haykırışlarında gizlice şu emir saklıdır: "Söyleyeceğin şey benim zaten yapmak istediğim olmalıdır." Bu yüzden çığır açan yazarlar da, sanatçılar da, düşünce adamları da ilk ağızda yaygın bir izleyici kitlesine sahip

olamamışlardır. Yığınları peşinde sürükleyenler genellikle tasvibini aldıkları kitlenin ana eğilimini bilip, bulup veya sezip bunu onlara emir olarak sunabilenlerdir.

Çağımızda yazar-okuyucu bağlantısının çok karmaşık bir durumda olduğunu, çünkü sunulan düşünceler, bu düşüncelerin sunulduğu ortam ve hayatın her yanını yöneten kurumların hem okura hem de yazara fazlasıyla müdahale ettiğini söyleyebiliriz. Her şeyden önce, okurun yazara olan bağlılığı çeşitli kurumlar eliyle sarsılmış, zedelenmiş ve saflığından çok şey kaybetmiştir. Yazarlar güvene yaraşan birimler olmaktan günden güne uzaklaşmaktadırlar. Okuyucusunun sorumluluğunu sonuna kadar yüklenebilecek yazar var mıdır? Varsa, bu yazarlar okuyucularına güvenebilirler mi? Sırtında yumurta küfesi olmayan okuyucu kaprislerine uyarak veya kavrayışının yetersiz kaldığı yerde yazara dirsek çeviriyorsa, okuyucusu adına yumurta küfesini omuzlamış olan kişi nasıl olur da sağlam adımlar atabilir?

Bunlar ve bunlara benzer birçok zorluk bugün okuyucuyu kendi bildiğini okuyan durumuna getirdiği gibi, yazarı da ancak kendi ulaştığı seviyeden ses verebilen bir mikrofon durumuna sokuyor. Okuyucunun yazılanları gerçek anlamlarıyla okur, yazarın da okuyucunun sorumluluğunu gerçekten yüklenerek yazar duruma gelmelerine giden bir yol var mı? Sanırım var: Her iki taraf da içinde bulundukları (boğuldukları mı demeli?) kurumsal yapıdan tecrid olup birbirlerine eğildikleri zaman sahici bir sonuç almak mümkün olabilir. Yazar, yazdıklarını "ben" olayından koparıp birlikte yürüdükleri yol arkadaşıyla giriştikleri "bilme", "bilişme" ve "bildirme" olayının bir öğesi gibi anlarsa, okuyucu da okuduklarına kendi "ben"inin yıkıcı bakışlarıyla değil de birlikte yürüme kaygusunun gerektirdiği ilgiyle bakacak olursa hem yön şaşırılmamış, hem de kaynaşma ve

karşılıklı destek sağlanmış olur.

Peki ama böyle bir kaynaşmanın ne gereği var. "Herkes yine bildiğini okusa daha rahat olmaz mı?" diyenler olacaktır. Böyle düşünenleri kimse kınamamalı. Çünkü ne olursa bir bakıma olması gerektiği için oluyordur. Zorlamayla elde edilen şartların, kendiliğinden oluşmayan durumların bizi istenilen sonuca götürmeyeceğini anlamamız, anlayabilmemiz gerek. Her zorlama peşinden gizli veya açık bir şiddeti (terreur) ve her şiddet de isabetsiz, yıpratıcı çırpınmaları davet edebilir.

Hakikat hiç kimseyle paylaşılmasa bile hakikat olma vasfından bir şey kaybetmez. Ama paylaşılmayan hakikat, hiçbir zaman "tecelli" edemez.

ZORBA BASIN

Göçebe geçmişimizle Müslüman geçmişimiz birbirleriyle ilişki kurarken bazı ilgi çekici, şaşırtıcı, özgün sonuçlar doğmuş. Bunlardan biri yazılı metne, içinde yazı bulunan nesnelere duyduğumuz saygı, verdiğimiz önemdir. Oysa millet olarak biz yazılı metinlere dayalı bir hayat biçimini benimsememişiz, kayıt tutmaya umursamazlık göstermişiz. Son otuz yıl Türkiye'de tüketim ahlâkının yaygınlaştığı, kazanç peşinde koşmanın en geçerli uğraş sayıldığı dönemdir, bu şartlarda bile içinde yaşadığımız toplumun okumayı üstün değerler arasında saydığını gözlemleyebiliyoruz. Hâlbuki Türkiye az okuyan bir ülkedir. Bütün bu çelişkilerin kaynağı bizim hem göçebe hem yerleşik, hem Şamanist hem Müslüman bir geçmişe sahip olmamızdır.

Kur'an-ı Kerim'e halk arasında gösterilen biçimsel saygı belki bütün öteki Müslüman ülkelerden daha çoktur Türkiye'de. Bazıları bunu Arapça bilmeyen halkın, anlamadığı şeye atfettiği "dokunulmazlık" olarak yorumluyor. Bu görüşe göre Müslümanlığın esas ilkeleri hakkındaki bilgisizlik halkta körü körüne bir saygının doğmasına sebeptir. Ben bu görüşte değilim. Türk insanında ve Türkiye'deki insanda kitaba, yazıya, kaleme ve işaretler yoluyla kazanılan kuvvete dair inanışlar, çok

eski temellere dayanır ve sanıldığından çok köklüdür. Sebepleri ne olursa olsun gerçek ortada: Bu ülkede yazılı kâğıt önem taşır, bir bakıma "kutsal"dır. Şehirlerimiz, kasabalarımız henüz betonarme yığınlar haline gelmediği zamanlarda taş duvarların oyuklarında bükülüp sokulmuş kâğıtlara her zaman rastlamanız mümkündü. Bu, yerde üzeri yazılı bir kâğıt bulan kimsenin, belki Kur'an'dır diye onu saygı ve titizlikle güvenlik altına alma isteğinden doğuyordu. Ekmek ve yazılı kâğıt bizim vazgeçilmez mukaddeslerimiz olmuş yıllar boyu.

Latin harflerinin kabulü ile yazılı kâğıtlara kutsallık yüklemekten vazgeçtik belki, ama bilincimizde bir şeyler var yine de. Bir şey yazıya geçirildi mi kolayca anlayamadığımız bir dokunulmazlık kazanıyor. Yazılı metne ne olursa olsun bir önem tanıyor, onun ağırlığını kabul ediyoruz. Halktan kişilerin sözlerini "gazetede okudum" diyerek pekiştirmeye kalkmaları bir kalıntıdır. Gazete başlangıçta Türk halkı için "resmiyet" sahibiydi. Ama daha önemlisi Müslüman halkın bir şeyin doğruluğunu kitapta "yazıyor" diyerek onaylamaya yüzyıllardan beri alışmış olmasıdır. Kitapta yazıyor ifadesi güçlü bir etki uyandırmış, bu etkinin günümüzde yazılı kitle iletişim araçları tarafından yeterince sömürüldüğünü, halkın üzerinde baskı kurmada alabildiğine kullanıldığını söylemek mümkün.

Basın organlarının dünya ölçüsünde etkisi günümüzde birçok incelemenin, teorinin, hatta felsefenin kaynağı, belki de dayanağı olabilmektedir. Türkiye'de basının etkisi dünyanın her yerinde olduğundan biraz farklı. Bu ülkede insanlar yazılı olan karşısında "dindar" bir tutum takınıyor. Yazılar ne olursa olsun bir "resmiyet" kazanıyor ülkemizde. Çabuk unutulsa bile bir yazının bir kez yazılmış olmasından ötürü bir kalıntısı devam ediyor.

Biz Müslümanlar arasında durum toplumun öteki

kesimlerinden daha çok korkutucu. Okuyan ve yazılı metinden etkilenen Müslümanların batılı bilgilenme biçimiyle ilgisi çarpık. Hayranlıkla düşmanlık hep yanyana gidiyor. Tuhaf olan, her türlü İslâmî yayın tarzının kendine Türkiye'de büyük veya küçük bir taban bulabilmesidir. İnsanlarımız bir ayıklama gereği duymuyorlar, neyi neye tercih edecekleri konusunda dayanıklı ölçüleri yok. Bu yüzden okuyucu yazılı metinlerden kendisi için besleyici olan özü süzüp almak, geriye kalana posa işlemi uygulamak gibi bir tutuma sahip değil. Türkiye'de okuyucu dış belirtilerle fazlaca bağlı, saygısını esirgemiyor. Böyle olunca, yazarlık köşesini nasılsa elde edebilmiş kişi büyük bir manevra alanına sahip olabiliyor. Herkesin bu alanı isabetli ve hakkaniyete uygun bir usûlde kullandığını söylememiz son derece zor. Hal böyle olunca okuyucu üzerinde bir tahakküm ister istemez doğuyor. Gerçi okuyucusuna kendini onaylatma gereği duyan yazar da bir anlamda tahakküm altındadır, ama bu ilişkiye müdahale imkânı yazarın elinde her zaman bulunmaktadır.

Eğer yazıya, yazılı kâğıda hangi sebepten olursa olsun saygı gösterilen, itimat edilmek istenilen bir toplumda yaşıyorsak, bu araçları kullanma imtiyazına ulaşmış kişilerin sorumluluğu büyük. Bu sorumluluğu yüklenmeksizin gemisini yürüten basın yalnızca "zorba" bir basın sayılır.

BEN NE YAPIYORUM?

Dünyanın durumunu tekrar tekrar betimlemenin yararları sınırlı. Dünyayı anlamak hangi şartlarda ne yapılacağını bilmenin ön hazırlığıdır elbet. Ama hep dünyayı anlamak noktasında kalmanın da bir kaçamağı davet ettiğini unutmamalı.

Bugünün dünyasında büyük örgütlenmelerin insan tekine pek küçük bir manevra alanı bıraktığı gerçeğinin ister istemez farkındayız. Bu bilgimiz ilk bakışta önümüzde iki yol açıyor gibi; birincisi büyük örgütlenmelerin manivela kolunu tutabilecek gücü ele geçirerek bir değişme sağlamak, ikincisi ise söz konusu değişmenin sahip olduğumuz küçük manevra alanı içinde gerçekleşmesine çabalamak.

Büyük örgütlerin değiştirici gücünü önemli sayıp bu yolda çaba harcamayı seçen her kimse, önce o örgütlerin şartlarına göre biçimlenmeyi göze almak zorundadır. Bir kez kendi biçimini, ele geçirmek istediği, ama kendinin de içinde kaynaştığı büyük birimin şartlarına göre ayarlayan kişi acaba güçlü olduğu zaman yeni bir biçim getirebilir mi? Bu çok tartışmalı bir meseledir. Tarihî bilgiler bizi yanıltmıyorsa anlaşılıyor ki güçlü bir teşkilâtın buyruklarıyla toplumda yapılan değişiklikler kalıcı

olmuyor. Gerçi yapılan her değişiklik mutlaka iz bırakıyor, hatta geriye dönüşü imkânsız hale sokuyor, ama değişiklik olarak kendini koruyamıyor, insan ruhu üzerine damgasını basamıyor. Eski Mısır'da Firavun Ahneton (veya Iknaton) güneşe, Amon ve Osiris gibi tanrılara tapmayı yasaklamış ve tapılacak tek Tanrı bulunduğunu ilân etmişti. Ama bu Firavun ölür ölmez, yükselttiği bayraklar çiğnendi ve halk yine eski tanrılarına tapmaya başladı. Toplumdaki inanç değişikliklerinin buyrukla, dünyevî otoritenin kullanılmasıyla gerçekleşmesinin örnekleri az değildir. Hatta denilebilir ki en yaygın yol budur. Hıristiyanlığın büyük insan kitlelerince benimsenmesinde Konstantin, Budizmin benimsenmesinde Asoka, Zerdüşt dininin temellenmesinde Sirus birer monark olarak etkin roller oynamışlardır. Ancak bir inancın yukarıdan aşağıya yayıldığı, bir bakıma bu konuda kuvvet kullanıldığı durumlarda, din kavgalarının ve ayrılıkların çabucak sökün ettiği de bir gerçek.

İslâmiyet'in büyük bir cemaat dini oluşunda ve çok sayıda insanın bu dini benimsenmesinde bir monarkın, bir siyasî otoritenin belirleyici etkinliği yoktur. İslâm yayılmasını mü'minlerin, "küçük insanların" zaferleriyle gerçekleştirmiştir. Hıristiyanlık kendi mezhepleri arasındaki ayrılıkları uzlaşmaz kabul edip, Ortodoks, Katolik, Anglikan, Protestan dinler ortaya çıkarmıştır. Bunların her biri kendi dışında kalanı "kâfir" sayar. Oysa Müslümanlar arasında asgarî müşterek her zaman bulunmuştur. Farklı örgütler içinde bulunmaktan doğan ayrışmaları Müslümanlar da yaşamışlardır, ama büyük insan yığınları açısından birbirleriyle çok ince iplikle bağlı olsalar bile bir "Muhammed ümmeti" hep gerçekliğini ve geçerliğini korumuştur. Bunun nedeni Müslümanların siyasî otoritenin emri veya isteğiyle din seçmekten daha çok kendi eğilimlerine uyarak İslâm'ı benimsemiş

olmalarıdır. Bu yaklaşımın ışığı altında diyebiliriz ki dünyanın durumunda gerçekleştirilecek değişiklik bakımından her insan tekine düşen sorumluluk önem kazanmaktadır. Eğer İslâm'ın yeni bir ruhla yaygınlaşması isteniyorsa bu görevin büyük kuruluşlara, dev örgütlere değil, insan teklerine düştüğünü gözönüne almalıyız.

Eğer dünyanın açıklanmasının olduğu kadar değişmesinin sorumluluğu da önemli ölçüde sıradan insanların omuzları üzerindeyse bu, bir bakıma yöneten-yönetilen, çalışan-çalıştıran, öğreten-öğrenen ve nihayet yazar-okuyucu farkının en aza indirilmesi anlamına gelir. Yani "iş başa düşmüştür", sorumluluktan kaçmak için kimsenin geçerli mazereti yoktur. Çaba göstermek zorunludur ve gösterilecek çabanın anahtar sorusu şudur: BEN NE YAPIYORUM? Üç kelimeden oluşan bu soru her üç kelimenin de ortaklaşa yüklendikleri üç evrede (merhalede) ele alınmalıdır:

BEN ne yapıyorum? Benim için hasmımın, yandaşımın, karşımda veya çevremde bulunanın yaptığından çok kendi yaptığım birinci sıradadır. Başkasının yaptığıyla değil, benim yaptığımla belirlenecek bir alanı önemsemek gerekli. Filânca şu işi yapıyor diye uğraşmak yerine, kendi yaptığımızın niteliğinde odaklanmak gerek. Kimin ne yaptığı tamamen görmezlikten gelinecek bir husus değil ama benim ne yaptığım hepsinden önce gelir.

Ben NE yapıyorum? Bir şeyin benim tarafımdan yapılması yeterli değil. Benim ne yaptığım, yaptığımın niteliği ve derecesi ön sırada. Ben yapıyorum, ama ne yapıyorum? Yaptığım işin kalitesi, mahiyeti ne? Nedir yaptığım? Başkalarının yaptıklarıyla uğraşmak mı, yoksa bana düşeni belli bir düzeyde ve gerekli titizlikle yapmak mı? Yaptığım iş beni nereye götürecek? Beni NE duruma sokacak?

Ben ne YAPIYORUM? Yapıyor muyum? İçinde bulunduğum durum yaptığımın yansıması mı? Fiilen yapma işinin içinde miyim? Verdiğim kararları uyguluyor, sözümü yerine getiriyor muyum? Ne kadarını gerçekleştirdim? Ne kadarını gerçekleştirmem mümkün görünüyor? Yaptıklarım kadar yapmadıklarım da önemli. Neyi yapmadım? Eğer yapmamayı seçmişsem, gerçekten yapmadım mı? Ne ölçüde yapmadım?

İşte bu üç evreli soru bizden doyurucu cevaplar bulabilirse Müslüman olarak kaçamaklar içinde değil, gerçek hayatın gerekleri içinde bir yer seçtiğimiz ortaya çıkar. Önce insan teki olarak kendi yaptığımıza öncelik vermek, sonra yaptığımızın mahiyeti ve keyfiyeti üzerinde açıklığa varmak ve nihayet yaptığımızın peşini koyuvermemek yani onu sahiden yapmak. Ötesi lâf ü güzaf.

DÜŞÜNCE İTHALİNE DAİR

Milletlerin karakteri vardır: Hobbes'un İngiliz, Descartes'ın Fransız, Heidegger'in Alman olması boşuna, tesadüfi ve anlamsız değildir. Her millet alttan akan düşüncesinin temsilcilerini fırsat doğduğu zaman su yüzeyine çıkarır. Ama aynı millet kendi düşüncesini tahammül edilmez sayarak yasaklayabilir. Bunu yaparken de kabul etmek istemediği o düşüncenin gereğince bir şey gerçekleştirmiş olur.

Karşımıza çıkan bazı durumlar bizi şaşırtabilir. Goethe'nin Marx'ın, Hitler'in aynı milletten oluşunun sebebini kavrayamayız. Bunun sebebi baktığımız meseleye sadece kendi sabit seviyemizden bakılacağını sanmamızdır. Hâlbuki bir milletin düşüncesini oluşturan ana damarın farkına varılırsa her düşünürün, her filozofun ve her sanatçının bu ana damardaki yeri veya ondan emdiği özsu anlaşılabilir. Goethe'yi, Marx'ı ve Hitler'i bir burjuva, bir sosyalist, bir faşist olarak görebiliriz, ama her üçünün Alman duygusalcılığıyla (sentimentalisme) olan bağları onları birbirinden uzaklaştıracağına yaklaştırır. Milletlerin karakterini belirleyen alanda dilin çok etkin bir görev yüklendiği ve milletlere bağlı düşüncenin belirleyicisinin dil olduğu açık bir gerçektir. Bu yüzden de temel farklılığın dil gruplarına uzanması ve sonuçta

ırklara varması söz konusudur.

Irk kelimesinin hemencecik kafatası çağrışımı yapması ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında, galip tarafın yani ABD ve SSCB'nin müşterek propagandaları yüzündendir. Oysa ırk kültürel bir kesinliğin belirtisi olarak ele alınabilir. Nitekim Rene Guénon buna yakın bir kullanımı benimsemiştir. Böyle düşünülürse milletlerin karakteri giderek onların ırkı olmaktadır ve bu ırk kendi kafa yapısına denk düşen bir düşünceyi asıl ayırıcı unsur saymak durumundadır.

Düşünme, dünyayı algılama, hayata bir yorum getirme konularında ortaklaşa tutumları olan insanların aynı ırktan sayılmaları gerektiği düşüncesi bir yanıyla dile, bir yanıyla yaşama biçimine, bir yanıyla da inançlara bağlı bir bütünle karşı karşıya bırakır bizi. Mesele bu düzeyde ele alındığı zaman Hobbes'un İngiliz, Descartes'ın Fransız, Heidegger'in Alman olması köklü ayırımların ifadesi değildir artık. Avrupa'nın tümüne bağımlı ve görünürdeki çatışmaya rağmen, derinlerdeki katılmanın birleştirdiği bir düşünce damarı söz konusudur. Öyle ise düşüncedeki farklılığın ilk belirleyicisi olarak yaşama biçimini anabiliriz. Çünkü yaşama biçimimiz dünyayı algılama ve hayata yorum getirme tarzımıza doğrudan etki eden ve onlardan doğrudan etkilenen tavrımızdan başka bir şey değildir. İkinci belirleyici, dile bağlı olarak tarihe ve kültürel geçmişe ilişkindir.

Eğer düşünme biçimi ve düşünceye konu olan şeylerle onu düşünen arasındaki ilişki ülkeden ülkeye değişiyorsa; her kültür ikliminde başka bir düşünce biçimi varsa nasıl oluyor da çağımızda ülkeler ve kültürler arası düşünce alışverişi mümkün oluyor? Üstelik bazı düşünceler önceki zamanlara oranla daha çabuk yayılıyor, birkaç bölgeyi birden etkileyebiliyor. Sanıyorum ki bize düşünce alışverişi oluyormuş gibi görünen olaylar

gerçek mahiyetinden habersiz olduğumuz veya habersiz görünmeyi istediğimiz olaylardır. Yani gerçekte olup biteni görememekten, gördüğümüzü okuyamamaktan doğan bir hata içindeyiz. Bir ırkın düşüncesi kendi tarafından kendisi için ortaya çıkmıştır. Eğer başka bir ırk onu benimsiyorsa (ki bu olmaz) ya o düşünceyi aslını bozacak biçimde değiştirip kendine mal edecek veya kendini aslını inkâr edecek ölçüde değiştirip o benimsediği düşüncenin içinde eriyecektir.

Müslümanlar geçmişte gerek davranış biçimlerinin müşterekliği, gerek anlayıştaki ortaklık ve gerekse Kur'an dili dolayısıyla aynı ırktan sayılacak ölçüde yakınlaşmışlardı. Günümüzün "modern" Avrupalısı ister Kanada'da ister Yeni Zelanda'da yaşasın aynı ırktan sayılması gerekecek ölçüde yakınlaşmıştır. Bununla birlikte her üçü de Katolik olan Fransa, Polonya, İtalya gibi ülkelerde farklı düşünme biçimleri olduğunu söyleyebiliriz. Aynı farkın her üçü Sünnî olan Arap, Hintli, Türk için de geçerli olduğu söylenebilir.

Bütün bu yaklaşımlar doğrultusunda diyebiliriz ki "düşünce"nin gerçekliğini bütün boyutlarıyla bulabilmesi için o düşüncenin doğduğu yer ve zaman belirleyici rol oynar. İklim, tarih, yaşama biçimi ve dil zaman/mekân içinde erimiş olarak karşımıza çıkar. Yer ve zamanı hesaba katmaksızın düşüncelerin doğru ve yanlışlığını, geçerli veya geçersiz olduğunu tartışmak abestir. Öyleyse düşüncenin zaman ve yer itibariyle "taşınması", ithali mümkün değildir diyebiliriz. Düşünce ancak yerinde ve zamanında, kendi derin kaynaklarından toprağın yüzüne çıktığında yerli yerine oturabilir, sağlıklı bir işleyiş gösterebilir, onunla bağ kuranları sağlığa kavuşturur ve ancak o zaman anlamlı ve önemlidir.

DÜŞÜNCENİN YERİ YURDU

Türkiye'nin aydınları bir yirmi yılı kendi somut ülkelerinde yaşamıyormuş gibi geçirdiler. Yakın tarihimizin en hayal dolu, en fantastik yılları 1960-1980 yılları arasında geçmiştir denilse büyük bir yanlışlık yapılmış olmaz. Aydınlar bu süre içinde bağlı oldukları topraktan ve insanlardan kopuk, ama ne var ki yalnızca bu toprak ve insan için anlam taşıyabilecek, o insan, o toprak adına girişilen çabaların karmaşık bütününden oluşmuş bir dram içinde rol aldılar. Somut bir vatan duygusundan uzaklaştı aydınlarımız, soyut bir vatan duygusunu ise sınırsız bir gerginlikle yaşadı. Üstelik bu zıtlık aydınlara özgü bir duygu olmaktan sıyrılıp daha geniş insan yığınlarına yayılmaya başladı.

Söz konusu yirmi yılda çeşitli ideolojiler vatan kelimesini tedirginlikle anılan bir söz durumuna soktular. Vatan (yurt demiyorum, çünkü bu kelimenin bir yanda etnolojik ve ekolojik anlamı, diğer yanda dinî ve ruhî anlamı ağır basıyor) kimileri için eskimiş bir kavram, kimileri için bir burjuva uydurması, kimileri içinse ucuz politikanın bir aleti olarak görüldü. Bugün de böylesi görüşlerini muhafaza eden aydın sayısı azalmamıştır. Bir Müslümanın siyasî bakımdan vatanının ancak Allah'ın hükümlerine uyulduğu bir toprak parçası olduğu düşüncesi kendi başına

ne ölçüde büyük ve haklı bir gerçeği taşırsa taşısın, bu düşünce son yirmi yılda aslî anlamından bir ölçüde kaymış ve ideolojik zorlamaların havasından etkilenmiştir. Zaten son yirmi yılda bütün yargılar ve bakışlar ancak ideolojik yankılarıyla varlık kazanabildiler. Arı duru herhangi bir şey görmek günden güne zorlaştı. Vatan kelimesinin sözlük anlamının gerçekte kimseyi rahatsız etmemesi gerekirdi. Çünkü insanın üzerinde doğup büyüdüğü toprak parçası tıpkı insanın yüz şekli, boyu posu gibi kaçınılmaz "bizim" olan özelliklerimizdendir. Ama bu kolayca kabul edilecek bir durum olmayabilir kimileri için. Derilerinin rengini üzerinden atmak isteyen zenciler, çekik gözlerini düzelttirmek isteyen Çinliler olduğunu bildiğimize göre, üzerinden kolayca atabileceği (atabileceğini sandığı) özellikleri hepten reddeden insanların çevremizde bulunması bizleri şaşırtmaz. İnsanlar somut özellikleri, iyi ve kötü yanlarıyla bir bütün olan toprak parçasını kafalarından silip istedikleri özelliklerle süsledikleri soyut ve farazi bir vatanı benimseyebiliyorlar. Bu durumun eleştirilecek, kınanacak yanı çoktur, ama bir insanın zihnen dahi olsa bir vatana sahip olması kendini hiçbir vatan bağıyla bağlı hissetmeyişinden iyidir. Çünkü bir insan soyut ve farazi bile olsa bir vatana sahip değilse o aklen malûldür. Çünkü delilik kesin bir kayıtsızlıktır. Bu yüzden aşırı ölçüde kayıt altına alınan insan bütün bu kayıtları reddederek delirebilir.

Soyut vatan insanların son yüzyıldaki propaganda yöntemleriyle zihinlerine dolan "ideolojik" vatanlardır. İnsanlar düşüncelerinin sınırlarını çizdiği bir ülkede yaşamayı fiilen içinde bulundukları şartların huzur bozucu atmosferinden daha güven verici bulabilirler. Hızlı şehirleşme, sosyal değişmenin baş döndürücü akışı, siyasî iniş ve çıkışlar, dünya olaylarının çeşitli yorumları, hayat biçiminin günden güne yenilenmesi insanlarda somut

vatan düşüncesinden koparak soyut ve hayalde canlanan vatan düşüncesine bağlanma eğilimini güçlendirir. Daha çok insan soyutluk alanını seçmeye başlar. Daha çok insan artık üzerinde yaşadığı ülke, bu ülkenin iktisadî yapısı ve bu yapının işleyişi, siyasî kurumların aldığı durum ve halkın genel eğilimleri karşısında "bizim" kelimesini kullanamaz olmuştur. İçinde yaşadıkları topluma, toplumsal örgütlere "bizim" diyemeyen insanlar kendi fantastik dünyalarında, meslek öbeklerinde, siyasî kamplarda buldukları "biz" duygusuna kaçarlar. Ama gerçekte her insan teki için esas olan kendi zihnindeki soyut vatandan başkası değildir. Bu tür anlayış insanı kendi üzerinde kapanmaya hatta bencilliğe iter. Soyut vatanları seçmiş insanlar düşünce ve inançlarını dış görünüşteki beraberliklerine rağmen hiç kimseyle paylaşmadıkları için bazen çekingen ve bazen saldırgan olurlar. Somut vatan sahibi olsalar ve şartların özünü kavramak kaydıyla üzerinde yaşadıkları toprağı ve bu toprağın insanını kabul etmiş olsalardı başka herhangi bir insanla olan beraberlikleri görünüşte değil, esasta olacak, kendi soyut vatanlarının gurur kabarmasından uzakta bulunacaklardı.

Somut vatan duygusu insanın ayaklarını yerden kesmez ve adım adım yürümesini mümkün kılan dayanaklar verir ona. Soyut vatan duygusu ise başka insanları düşman ve aşağı görme bozukluğunu getirir. Gerçek düşünceler ancak gerçek insanlar arasında ve sahici bir vatanda barınabilir.

ÜLKE GERÇEĞİ

Türkiye'de bu ülkenin durumundan, geçmişinden ve mümkün olursa geleceğinden sözetmek, ama bunu hiçbir donmuş kafa yapısına hizmet etmeyi gözetmeden, günün politik akışı içinde alacağı yeri hesaba katmadan yapabilmek her babayiğidin harcı değildir. İdeolojiler tarafından sınırları çizilmiş çeşitli Türkiyeler var. Her Türkiye sözü bunlardan biri içine girmiyorsa hem anlaşılma şansını çok azaltır, hem de bir tedirginlik, bir şüphe uyandırır. Sebebi basit: Türkiye'yi tanımlarken ya bugün gücü elinde bulunduranların işine yarayacak bir "iş" yapmanız istenir yahut yaptığınız tanım yarın gücü elinde bulundurması beklenenlerin hazırlığına katkıda bulunmalıdır. Yani bütün tanımlar tek yandan; güç (iktidar) açısından yapılır.

Oysa herkes bilir ve söyler gerçeğin tek yüzü olmadığını. Ne tür tanıma sokuşturulursa sokuşturulsun Türkiye ideolojilerin veya önyargıların sunduklarından farklı bir çehreyi hep taşıyacaktır. Gerçi kasıtlı tanımları yapanlar da bilirler kafalarındaki resme uygun bir Türkiye'nin var olmadığını, ama kafadaki tasarılar her zaman gerçeklerden daha değerli gelir çoğu insana.

Ülke gerçeğinin çok yönüyle, aslına uygun olarak,

bütün zenginliği, yoksulluğu, gücü ve zaafıyla bilinmesinin ne yararı olabilir? Bu soruya vereceğimiz cevap ideolojilere bağlı kalınarak verilirse pek işe yaramayacaktır. İdeolojiler hedeflerine uygun istatistikî tablolar, etnografik haritalardan başka ne isterler ki? Ama aslında Türkiye hakkında gerçeklerin bütün çıplaklığıyla bilinmesinin bu ülkede baskı ve terörü en aza indirmek gibi bir yararı olabilir. Baskı ve şiddeti uygulayacak zümreler kendilerini destekleyecek gerekçelerden bu bilgi yüzünden yoksun kalacaklardır. Niçin mi? Çünkü baskı, gerçeğin tek yönünün egemenliğinden başka bir şey değildir.

Türkiye hakkında hiçbir önyargı sahibi olmaksızın bilgi edinmek mümkün müdür? Her bilgi kendini ortaya dökebilmek için bazı tutamak noktalarına, ayak basacak yerlere muhtaç olduğuna ve bu noktalar, bu yerler kanıtlanması mümkün olmayan bazı önkabullerden oluştuğuna göre yine başladığımız yere dönüp bir kısır döngü içine düşmüyor muyuz? Öyleyse ister istemez üzerinde anlaşılabilecek bir önyargının yardımına muhtacız. Belki Türkiye hakkında gerçek bilgiyi her şeyden önce bu önyargıda yani "nomos"ta, günlük dildeki adıyla söylersek "namus"ta anlaşmakla elde edebiliriz.

İlk adımı Türkiye'nin nomos'unun ne olduğunu araştırmak ve bu alanda anlaşmakla atabiliriz. Bu anlaşmanın ideolojiler aracılığıyla elde edilmiş önyargılarla ilgisi yoktur. Çünkü (istenirse) böyle bir anlaşmaya entelektüel bir çıkarım sonucunda değil, Türkiye'nin vazgeçilmez değerlerinin "algılanması" sonucunda varılabilir. Söylenen sözün toplumun bütün kesimlerince anlaşılabilir olması bu sözün ancak o toplumun "nomos"u içinde söylenmiş olmasıyla mümkündür.

İSLÂM'IN YERİ

İslâm millî bir anlayış içinde gözönüne alındığı veya dünya kültürü içinde kavranılmaya çalışıldığı zaman şüphe yok ki hem coğrafî hem de tarihî yer bakımından belli sınırlandırmalara maruz bırakılacaktır. Millî anlayış içinde, bir kavmin "manevî değerleri" bütünü içinde ele alınacak, sözgelimi Türklerin İslâm öncesi düşünce ve inanç yapıları karşılaştırılarak bu kavmin yaşayışına bağımlı (yani o kavmin varlığıyla kayıtlı) bir İslâm'dan sözetmek mümkün olacaktır. Toplumsal kurumların Müslüman Türklerin elinde aldığı şekil, Müslüman Türklerin sanat, edebiyat, düşünce alanında ortaya koydukları ürünler, Türklerin Müslümanlığının birikimleri olarak gözönüne alınacaktır. İslâmiyet'le birlikte Arapların millet olabildikleri, Türklerin bir rönesans yaşadıkları hep söylenegelen sözlerdendir. Kavimleri İslâm'a bağlı, İslâm'ı kavimlere bağlı olarak kavrayış birçok zihinde öylesine yerleşmiş ki bazı Batılı yazarlar, Türkiye'de ve Arap ülkelerindeki sosyalist ve komünistleri, burjuva düşünürlerini, Batı ajanlığı yapan kümeleri bile "Müslümanlar" olarak nitelemekten geri durmuyorlar.

İslâm'ın genel kültürel yapı içinde, medeniyet çerçevesinde kavranış biçimi de aynı anlayışın ürünü. Bu durumda, tıp, matematik, felsefe, mimarî gibi alanlarda

insanlığın bilgi hazinesine Müslümanlar tarafından yapılan katkıları gözönüne alarak yapılan değerlendirmelerle karşı karşıya kalıyoruz. Ortaçağ denilen zaman dilimi içinde İslâm medeniyetlerinin, gerek taşıyıcı gerekse kurucu olarak, birçok insanda bilgi ve tekniğini Batı'ya öğretmiş olmasını "İslâm" olarak nitelendirme eğilimi var. Hastanelerin temiz tutulmasından, Ömer Hayyam'ın cebir denklemlerine, İbn Rüşd'ün Aristo şerhlerine kadar birçok kültür ve medeniyet çabasını Batılılar ve Batı kafasına şartlanmış Müslüman kökenli aydınlar "İslâm" olarak görmeyi uygun görüyorlar. Böyle olunca da genel insanlık tarihinin zaman içinde geçilmiş bir bölümü, gelişmenin belli topraklarda yaşanmış bir dalı olarak İslâm'ı değerlendirmek kolaylaşıyor. Giderek Müslüman düşüncesini de düşünce tarihinin dar konularından biri saymak mümkün görünüyor.

Bir de Uzak Doğu düşünce tarzının Batı'ya iyice yabancı oluşuna karşılık, İslâm'ın Batı kafa yapısıyla polemik açacak özellikler taşıyor olması, birçoklarının Müslüman zihniyetini kolayca günümüz anlayışıyla uzlaşıp eriyecek bir zihniyet sanmalarına, bir bölgede, o bölgenin hayatından yansıyan düşünme biçimi sanmalarına yol açıyor. Yahudilik ve Hıristiyanlıkla birlikte İslâm'ı da Ön Asya dinlerinden biri olarak kavramak, hem onun ayrıcı ve üstün vasfını görmezlikten gelmeyi kolaylaştırıyor, hem de bir bakıma Batı dünyasının kültürel temelleri arasında kabulüne imkân tanıyor. İslâm'ı Batı normlarına yaklaştırmak bir yandan Müslümanların kendi kavrayışları içinde yeni adımlar atmalarına bir engel olarak konulurken, bir yandan da Batı karşısında aşağılık duygusu taşıyan Müslüman aydınların gönlünü okşuyor.

İslâm'a yaklaşan zihin, İslâmî hayata bakan göz, onu asıl gerçekleştireceği hedeflerin bir unsuru, niyetlerine müdahale eden bir vakıa olarak gördüğü sürece İslâm için

kendi düşüncesinde bir "yer" tayin edecektir. Bu yer, tarihî bir kategori, coğrafî bir mekân, kültürel bir iz olabilir. Millî hedefleri olan kimse için İslâmiyet vazgeçilmez bir dinamik, emperyalist için sömürülmeye elverişli topraklar, sosyalist için transformasyona uğratılması gereken insanî değerler olarak anlaşılabilir. Bunların hepsi İslâm'a tarih ve zaman içinde bir yer yakıştırmak heveslerinin birer ürünü. Bu yer onların İslâm'ı bir malzeme olarak (müspet veya menfi) kullanmalarına elverişli görünüyor. Oysa İslâmî mücâhedeyi bir farz olarak yüklenmiş olan Müslüman, İslâm'a tarihî veya coğrafî bir yer biçmenin İslâm'ı bir amaç değil, bir araç durumuna getirmenin bir yolu olduğunu bilir.

İslâm'ın insanların nisbî değerlendirmelerine göre bir "yer"e sahip olamayacağını, belli bir zaman dilimi içinde anlam kazanmasının mümkün olamayacağını, bir kavmin kültürel varlığının mütemmim cüzü olarak anlaşılamayacağını İslâm'ı anlamanın ön şartı sayıyoruz.

Bütün bu saydığımız yanlış eğilimler, aslında günümüzün "bilimsel" kafasının ihtiyaç duyduğu tespit noktalarıdır. Yalnız bilimsel değil aynı zamanda felsefî anlayış (ki artık Batılı anlayış tarzı içinde birini diğerinden ayırmak epey zor) bütün düşünme yollarına kendince bir kabuk uydurarak onun kendi düşünme seviyesinde kabul edilmesini kendi sağlığı bakımından zorunlu sayar. Vahyi insan zihninin türettiği düşünceler seviyesinde anlamak yeteneğindedir. Bu yüzden de İslâm'ın somut bir mekânda gerçekleşmiş olması, modern insanın kavrama kapasitesine uygun düşer (Çoğu zaman çöl düşüncesi, çöl felsefesi gibi adlandırmaların kaynağı bu zavallıca düşünüş olmalı). Aynı şekilde İslâm'ı insanlık tarihinde bir evre (merhale), düşünce tarihinde bir uğrak (moment) görmekle ona "zaman" içinde bir sınır koyma endişesi güdülmektedir. Çünkü modern insan sadece

birbirine bağlı olarak gelişen düşünceleri yahut bir başka düşünceyle karşılaştırılabilen düşünceleri kavrayabiliyor. Hele İslâm'ın belirli bir kavme dayalı olarak değerlendirilmesi, çağdaş veya değil bütün insan yapısı düşünce sistemlerinin belirgin bir zaafıdır. Oysa, İslâm'ın bütün yer ve bütün zaman için vaz' edilmiş ilkelerinin anlamına varmadan onu belli insanlara bağlı özellikleriyle anlamak mümkün değildir.

İslâm'ın kavranılması insanın önyargıları aracılığıyla değil, Kur'an-ı Kerim aracılığıyla başarılabilirse beklenen yararın elde edilmesi gecikmez. Kur'an-ı Kerim ise hem bakmayı bilenler hem bilme yeterliğinde olanlar için açık bir kitaptır. "(Bu), ayetleri -bilecek (anlayacak) herhangi bir kavm için- ayrı ayrı açıklanmış, (hükmünce amel edenlere) müjdeler verici, (muhaliflerini başlarına gelecek fena akıbetlerle) korkutucu, Arapça bir Kur'an olmak üzere Rahmân ve Rahîm tarafından indirilmiş bir kitaptır." (41/2, 3, 4) Ana mesele, insanın Kur'an'a bağımlı olarak kavrayışını bir raya oturtmasıdır. Kur'an insan zihninin faaliyetlerini anlamlı kılar; yoksa insan zihni Kur'an'ı anlamlandıramaz. Çünkü zihnî bir mekanizmanın harekete geçirilmesi anlamında kavrayış, tek başına yeterli değildir. Kavrayış amelle (eylemle) birlikte bir bütün teşkil eder. Bu bütünün daha anlamlı olması ancak niyetin saflığı, arılığı, kalbin hâlisliğiyle mümkündür. İslâm'ın, ferdî cehdin Allah'ın kayrasıyla (inayetiyle) tamamlanmış üstün ilkelerine "tecrübeyle" yaklaşılacağı düşünülebilir. Özetle denilebilir ki İslâm'ı kavrama, onu yaşama ve ondan kendi adına, insanlık adına hayır umma hususlarının birbirinden ayrılmayan tecrübeler olduğu anlaşılmadıkça esasa yaklaşılamaz.

Bu esas dâhilinde İslâm'da öz ve biçim ayrımı yapmak mümkün değildir. Gerçi bir zâhirî bir de bâtınî fıkıh sözkonusu edilmektedir. Ama bu ayrım, İslâm'a

bağlı herhangi bir durumun çelişme ve çekişmelerle ortaya çıktığını göstermez. Yani Müslüman zâhirî fıkıh (şeriat) uyarınca düzenlediği hayatını bâtınî fıkıh (tasavvuf) hükümleriyle alt üst etmez. Yunus Emre'nin "Kapıda kaldı şeriat" mısraını, bâtınî fıkha ulaştıktan sonra zâhirdeki kuralları bıraktım anlamında değil de; davranışlarımın kapısını şeriat tutmaktadır, ben ancak şer'î esaslara uymak süretiyle içimdeki zenginliği artırabilirim, hayranlığımı daha üst seviyeye vardırabilirim, şeklinde de yorumlamak gerekir. Bu yönde düşünmek daha sağlıklıdır. Kısaca, bazen ilmihal bilgisi diye üzerinde çok durulmayan, bazen biçimcilik kabul edilen birçok hususta, İslâm'ın öz-biçim kaynaşmasını gözlemek mümkün. İslâm, kavrayış seviyesi ne olursa olsun her insanın bir gelişme yoluna girmesini mümkün kılması bakımından tek düşünme biçimidir. Özgünlüğü ve gerçekliği buradadır. Oysa insanî endişelerle türetilmiş düşünce sistemlerinde teori ve pratik arasında bir mesafe her zaman sözkonusu. İslâm'da birini diğerinden ayırmak mümkün değil.

İslâm, dünya olayları karşısında edilgen kalmayı, iyilik ve kötülüğe karşı müdahaleci bir tutum takınmaktan geri durmayı kabul etmiyor. Kulluk yalnızca hukukî tasarrufların bütününden doğmuyor, aynı zamanda kul olmanın bilinci, yani kalbin insan davranışlarını anlamlı kılması gerekiyor. İyiliğe yönelmek, kötülükten kaçınmak yalnızca somut, gözlenebilir davranışların ortaya çıkması ile olup bitmiyor, iyiliğe yönelmenin ve kötülükten kaçınmanın niyeti de aranıyor. Yani kör bir eylem değerli değil; İslâm açısından inançtan soyutlanmış eylemi tamamlanmış sayamıyoruz. Müslüman gibi davranmayı değil, Müslüman olmayı (ruhuyla eyleme katılmayı) sonuç veren bir başlangıç kabul ediyor İslâm.

İnsanın içindeki hazırlığı, kalbinin arıtılması, düşüncesinin İslâm dışı kaygılardan temizlenmesi

kuşku yok ki en önde gelir. İslâmî olan ve olmayan arasındaki bilinçli ayırım, birine doğru eğilmek, ötekinden uzaklaşmak, birine sıcaklık ötekine soğukluk duymak, şahsiyetin İslâmî yapısını geliştirmek ve böylece tükenmeyecek bir İslâmî potansiyeli elde bulundurmak... Peki, bu potansiyel tek başına anlamlı mıdır? Elbette hayır. Kalbin gücü, bir mecraya akıtılmak üzere toplanmış olan güçtür. Kalbin eriştiği, hakikatin yalnızca bir parçasıdır.

Hakikatin tamamlanması zihnin istiğrak ile varacağı bir nokta olsaydı İslâm'da emir ve nehiyler olmazdı. İslâmca yaşamak dünya ve hayat karşısında etkin bir tavır takınmakla gerçekleşebilir. Bu etkinlik, hayra yönelirken gösterilmesi gereken bir etkinlik olduğu kadar, şer karşısında takınılacak tavrın da gereğidir. Nitekim, Huzeyfe b. el-Yeman, çarpıcı bir açıklıkla konuyu dile getiriyor: "Kim bir kötülüğe eli, dili ve kalbi ile engel olursa vazifesini yapmış olur. Müslümanlardan kim de kötülüğe kalbi ve dili ile engel olup eli ile (kuvvetle) engel olmazsa hakikatten bir bölümünü terketmiş olur. Yine Müslümanlardan kim bir kötülüğü sadece kalben tenkit ederse, hakikatin iki şubesini terketmiş olur. Müslümanlardan kim bir kötülüğü kalbi ve dili ile düzeltmeye gayret etmezse, işte o yaşayan bir ölüdür."

Bu sözlerin günümüz için önemi büyük. Çünkü İslâm camiası yaşadığımız küfür toplumundan kalben ve diliyle şikâyetten geri durmayan mü'minlerle doludur. Bu kardeşlerimizin hakikati terketmek gibi istekleri olmadığını da kabul ediyoruz. Ama ashabdan birinin bu tespitine ağırlık verecek olursak, eliyle yani fiilen ve kuvvetle bir kötülüğe engel olmamanın hakikatin bir bölümünü terketmek olduğunu, dolayısıyla birçoğumuzun hakikat karşısında nakısalarla yüklü olduğumuzu kabul edeceğiz.

İslâmî hakikate varmanın ancak kalpteki hâlislikle birlikte, dilde doğruluk ve bunların davranışlarla

belgelenmesi olduğunda hiçbir mü'minin kuşkusu yoktur. Ama bütün bu bilgilenmelere rağmen bırakınız kötülüğün fiilen, elle ve kuvvetle önlenmesini, dille tenkit edilmesinde bile önümüzde yürünecek epey yol vardır.

İslâm'ın hâlihazırda ne ölçüde yaşanıyor olduğunu tespit ederken, Müslüman zihniyeti içinde kendi kaynaklarıyla tam mutabakat halinde olmayan noktaları bulurken elbette tarihe dönük bir bakış biçiminin bize çok faydası olacaktır. Olayların tarih içinde aldıkları biçim, kazandıkları anlam bugünün davranışlarına da açıklık getireceği için görüşlerimizin berraklaşmasında önemli rol oynayacaktır.

Sözgelimi, Türkiye'de İslâm'ın özüne ters düşen hurafelerin son derece ağırlık sahibi olmasının, halk üzerinde etkili olmasının, asılla sûretin kolayca karıştırılmasının sebebi nedir? Bu sebebi toplumun şimdi yaşadığı eksikliklerde mi, yoksa geçmişin bir yorumunda mı aramalı? Diğer yandan Türkiye'de gelenekçilik yahut muhafazakârlık denilen eğilimler, neden uzun zaman Müslümanların nezdinde rağbet gören eğilimler ve terimler olmuşlardır?

Türkiye'de hurafeciliğin canlılığını koruyarak günümüze ulaşmasının sebeplerinin başında, sanıyorum, hurafeye karşı bizzat dindarların yoğun ve etkili bir mücadele vermemiş olmaları gelir. Türkiye'de batılılaşma başladığı zaman, batıcı kafalar doğrudan İslâm'a saldıramadıklarından, taarruzlarını halkın arasında yaşayan düzmece değerlere yönelttiler. Eleştirinin Frenk hayranı züppeler tarafından yapılması, dindarları eleştiriden yana çıkmaktan alıkoydu. Öyle ki dindarlar istemedikleri halde hurafe savunucusu konumuna düştüler.

Buna benzer bir bakışla gelenekçiliği ve muhafazakârlığı değerlendirebiliriz. Batılılaşma, Cumhuriyet döneminde en temelli atılımları gerçekleştirme sürecini yaşadı. Sel suları her şeyi önüne katıp gidiyor, fırtına ortalıkta dikili ağaç bırakmamaya kararlı görünüyordu. Bu durumda dindarların din adına yaptıkları tek şey, din adı altında toplanabilecek ne varsa onu korumak, muhafaza etmek, bozulmanın önüne geçmek, hızını kesmek amacıyla muhafazakâr ve gelenekçi bir durumu kabullenmekti. Hatta bazı değerleri elde tutabilmek için birçoklarını elden çıkarmaya yani bozulmanın bir sınırına kadar tahammül göstermeye razı oldular.

İşte batılılaşma ve laik devlet kurma olayları içinde biçimlenen hurafecilik ve muhafazakârlık bir tepki (aksülamel, reaksiyon) hareketinin belirgin işaretleri oldular. Her ne kadar Batı'nın kendi içinde de muhafazakârlık bir tepki niteliği taşıyorsa da orada bizde olduğundan farklı sınıf kimliğine bürünmek zorunda kalmıştır.

Bugün İslâmî mücadelenin yapmaya başladığı işlerin başında, terimleri ve anlayışları yerli yerine oturtmak geliyor. Türkiye'nin yaşadığı macera içinde hangi bozucu etkiler altında kalınmışsa bunun tespiti ve İslâm adına mücadelenin sözkonusu olduğu her yerde bunların birer birer sökülüp atılması, titizlikle yerine getirilmesi gereken görevler arasında.

Gerek Arap, gerek Berberî, gerek Türk saltanatları döneminde, geleneğin veya mahallî duygunun İslâm değerlerinin üstüne çıktığı ve anlaşılmaz bir biçimde kurumlaştığı durumlarla karşılaşmamız mümkündür. Tarihin değerlendirilmesi işte bu noktaların tespit edilerek İslâm'a muhalif bir gelenekçilikle İslâmî mücadelenin birbirine karıştırılmasını önleme anlamını da taşımalıdır.

Adım adım yeniden yaşayarak elde edeceğimiz İslâmî değerlerimizi, kökünü, nesebini bilmediğimiz geleneksel değerlerle zaafa uğratmak hakkına sahip olduğumuzu sanmıyorum. Eğer geleneksel değerler olarak karşımıza çıkan unsurların "nesebi sahîh" ise onların İslâmî kaynaklara bağlı unsurlar olduğunu da görebiliriz.

İslâm'ın kaynaklarına bağlı olarak anlaşıldığı durumun bile kendine özgü tehlikeleri var. Bunlardan biri, soyut kalma tehlikesi. Günümüz Müslümanı kendini geleneğin muhtevası içinde algılamıyor. Bu demektir ki Müslüman, geçmişin değerlerini kayıtsız şartsız bir biçimde kendi değerleri olarak görmüyor. Çünkü kendini Kur'an ve Sünnet'le şartladığı ve kayıt altına aldığı sürece geçmişin (tarihin) ürettiği olay ve düşünceler ancak onun inanç çerçevesi içinde bir anlam kazanıyor. Açıkça Müslüman atalarının yaşadıklarını ve düşündüklerini esas kabul ederek, onlara sırtını dayayıp bugünkü hayatını düzenleme heveslisi değil. Tarihi de nassların süzgecinden geçiriyor. Müslüman için tarihî çerçeve, geçmişi bugünde ve yarında yaşatmaya yarayacak bir kalıp değildir; Müslümanlar tarihi daha çok, doğru davranışa ulaşmak için bir malzeme birikimi olarak değerlendiriyor.

Günümüzün Müslümanı İslâmî kaynaklara uzak, hatta ona düşman bir düzen, bir düşünce yapısı ve bir medeniyet içinde yaşadığı için "mevcut duruma!" da dayanmayı imkânsız görüyor. Yürürlükte olan toplum yapısının değerleri onun kulluk görevine uygun düşmüyor. Böylece Müslümanı içinde yaşadığı toplumun gerçek öğelerinden biri olarak anlamamız (o, varlığını tavizsiz bir biçimde ortaya koyup, kendini nassların

çerçevesinde kabul ettirmediği sürece) imkânsız.

Bütün bunlara rağmen Müslüman yaşıyor, kendini çevreleyen kurumlar aracılığıyla hayatını sürdürüyor. Her şeyden önce bir millete (kavme) mensup. Onun dilini kullanıyor, günlük davranışlarını o kavmin geçirdiği tarih tecrübesinin kalıntıları üzerinde sürdürüyor. Bir devletin yetkesi altında. Hayatını düzenleyen kurallar, kendisi ne kadar o kuralların kaynaklandığı öze kafası ve yüreği itibariyle yabancı olsa da, onu gütmekte.

Tarihin gayr-i İslâmî uzantıları ve mevcut toplumun gayr-i İslâmî kuruluşu yüzünden birçok Müslüman yaşayışında bir denge kurmak, yaşadıklarını ahenkli kılmak için birçok bahane arayıp bulmak zorunda kalıyor. Böyleleri İslâm'ın inanç ve yaşayış olarak sahip olduğu bütünlüğü hayatlarına uygulayamayacaklarını kabul ettikleri için içinde yaşadıkları düzenle bir çeşit "anlaşma"ya girişiyorlar. Yaşayışları toplum işleyişinin kurallarına tamamen uygun olmasına ve kendi bireysel hedefleri, toplumun hedefleriyle görünürde hiç de önemli farklılık göstermemesine rağmen, kafa ve yüreklerinde İslâm'ı "mahfûz" kılmayı seçen insanlar bunlar. Bunlar arasından "muhafazakârlar", "gelenekçiler" olduğu kadar "sol eğilimliler", "ilericiler" de çıkıyor. İslâmiyet'in kapitalizmle, sosyalizmle uzlaşır yanlarını bulup çıkarmak, onları takip ettikleri hayat tarzı bakımından rahatlatıyor.

Ama Kur'an ve Sünnet'e mutlak egemenlik tanımakta aşırı titizlik gösteren Müslümanın, aklî bir uzlaşmaya yanaşmadığını anlamamız kolaydır. Kur'an ve Sünnet'e olan tavizsiz bağlılık, Müslümanı hem tarihe hamasî bir bağlılıktan alıkoyuyor, hem de içinde yaşadığı toplumun gayr-i İslâmî değerlerine karşı durmaya zorluyor. Müslüman sahip olduğu bu bilinçle bir bakıma dünyadan yalıtılmış oluyor. Kafasında, yüreğinde ve kulluk görevlerini imkânlar oranında yerine

getiren davranışlarında zamanın ve yerin kayıtlarından bağımsız oluyor. İşte bu Müslümanın yeryüzünde soyut bir varlık olarak kalma tehlikesi vardır. Çünkü takipçi olduğu mutlak ilkelerin yüksek seviyede "müşahhas" hale gelmesi toplum tarafından imkânsızlaştırılmıştır. Oysa İslâm "mücerret" ahlâk kuralları halinde değil, alabildiğine hayatın içinde kavranılan ve hayatın "somutluğu" aracılığıyla "soyut" vasfı anlaşılabilen bir düşünce ve davranış düzenini öngörür.

RÜYA VE SİYASET

Yahya Kemal'in, "*İnsan âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar*" mısraından, oldum bittim bir hoşnutsuzluk duyarım. Bu mısrada epikürizmin bir çeşidini bulduğumdan mı nedir, bir türlü sevemedim. Sanki bu lâfzın arasından bir çeşit rehavet sızıyor. Elini şakağına dayamış, dalgın, genç yahut ihtiyar insanların görüntüleri zihnime takılıyor. Hayal etmek, çevrede olup bitenden duyduğu ürküntüyle, kendi kabuğu içinde avunmayı seçmek gibi geliyor bana. Kendini kaptırıp koyvermek, İspanya'da şatolar kurmak zaten her kültür ikliminde hafife alınan bir tutum olagelmiştir.

Hayal, ipleri elden kaçırmaktır. Oysa öyle bir dünyada yaşıyoruz ki o ipin ucu sizin elinizden bir kaçtı mı, hemen bir başkasının eline geçiveriyor. Ondan sonra siz hayal ediyorsunuz, ama bir başkası yaşıyor.

Neden hayal etmeye böyle muhalif bir tavır takınıyorum? Çoğu zaman hayal kelimesiyle yan yana anılan bir şeyi, rüyayı savunmak istiyorum da o yüzden. Hayal ve rüyanın birbirine yakın yönleri olması, birini diğeriyle karıştırmak tehlikesini doğurabilir; onun için aradaki farkı

iyice belirtmeli.[1]

Hayal, insanın istekleri, özlemleri, yönünde kafasında meydana getirdiği bir sun'î ortam, bir zan, bir kuruntudur. Rüya ise insanüstü bir kuvvetin tesiri altında görülen ve benim gerçek kabul ettiğim bir istikamet, bir atâdır. Ancak burada mistik bir tecrübeden söz etmediğimi hemen belirtmeliyim. Burada rüyadan kasıt, inanca olan bağlılığın insanüstü bir kuvvet tarafından insanda kavileştirilmesidir. Daha açık bir şekilde ifade etme gayreti içinde şunlar söylenebilir: İnanca konu olan belli kaynaklar vardır: Kur'an ve Hadis. Her Müslümanın

(1) Rüya: Düşe denür ki uyku içre görülür... Mütercim-i hakir derki: Rüya maddesine bu makamda ehl-i tahkik makalesinin hulasası kayd ve beyan olunmak münasib görüldü. Malûm ola ki nefs-i natıka hîn-i nevm-i ebdanîde havass-ı hams-i zâhireye iştigalinden munkatı ve bir mikdar ferağ ve kesb-i rahat etdikde münasebet-i asliyesi sebebiyle âlem-i melekûta ki âlem-i şehadetde mâ-kân ve mâ-yekûn bi'l-cümle suver-i maanî ile ol âlemde belki cemi'i mebâdi-i âliye ve melekiye-i semaviyede alâ tarîku'l-izdiham mevcud ve menkuş olup şey'en fe-şey'en alâ hasebi't-takdir ve'l-irade bu âlemde cilvegir-i zuhur olur. Taalluk ve ittisalle anda akl-ı fa'âl yani ruhü'l-kudsden telakkuf-i mânevi-i ruhaniyle mürtesemat ve müntekaşat-ı mezkûreden bazı nukûş ve mersümatla müntekaş olup nessacu'l-maânî ve hayyakü's-Suver olan kuvvet-i mütehayyile daima nesc-i maânî ve hiyaket-i suver şanından olmağla ol maâni ve nukûşı kendüye münasib bir kalıba ifrağ eder, andan ol suver ve kavalıb ufuk-ı mütehayyileden hiss-i müştereke münhadir ve anda müşahed ve mahsûs olur, andan hızane-i suver-i mahsûsat olan kuvvet-i hayaliyede mahfuz ve müstakar olur. Rüya-yı sâdıka bundan ibarettir. Pes, mütehayyilenin mânaya ilbas eylediği suverin melbûsuna şiddet-i münasebeti olur ise ol rüya tabire muhtaç olmaz. Ve eğer za'f-ı mütehayyile sebebiyle münasebet bâid olur ise tabire muhtaç olur. Zira intikalât ve kahkarı ve gayriha mütevakkıf olur. Ve kâh olur ki salah ve safvet-i bâun sebebiyle re'y ehli ve evlâdı olduğu beldeye belki masâlih-i nâs ahvaline ıttılâa ihtimam ederse ana andan bazı eşya lâyih olur ve evliyaullah'a hin-i murakabede hasıl olan telakkuf-ı ahbâr-ı ulviye ve keşf-i esrar-ı melekûtiye işbu keyfiyet üzre ifaza olunur. Emma bazı esbab-ı bedeniye ve hevâis-i tabiiye ve ilel ve ahlât-ı emzice ile tahayyülât-ı menamiyead'âsu ahlam olub tabir ve te'vile gelmez olur. Ve ağleb ve ekser menâmât ad'âsu ahlâm makûlesindendir ve keyfiyet-i mezkûre üzere rüyayı sâdıka pek azizedir. Hz. Peyamber şöyle buyurmuştur: "Müslümanın rüyası, nübüvvetin kırkaltı cüzünden bir cüzdür." (Mütercim Asım: *Kamus* tercümesi, "Ru'ya" maddesi III, s. 818, İst. 1272).
Hayal, Hayalet: İnsanın mütehayyilesinde yakaza ve rüya hallerinde mürtesem ve müteşebbeh yani sûretpezîr olan şahıs ve timsâle denir...

görünür davranışlarında inancının kaynakları doğrultusunda hareket etmesi tabiîdir. İşte bu görünür davranışların çevresini kuşatan görünmeyen hâle rüyadır. İnsanın rüyada olması -uykuda ve uyanıkken- teslimiyeti bihakkın yaşaması anlamına gelir. Hayal içinde olmak ferdî endişelerin bulantısı şeklinde tezahür eder. Rüya ise inancın kaynaklarına dayanmak sûretiyle bir berraklık halidir. Hayal, tıpkı bir bataklık gibi sizi yavaş yavaş yutar, eritir. Rüya ise sizin mevcudiyetinize gelen bir açıklık, bir sarahattir; sizi ikaz eder ve sağlam bir zeminde ilerlemenize yol açar.

Mesele, rüyaya lâyık olmaya yönelmek ve sonra ona

Müellifîn Besair'de beyanına göre hayal ve hayalet fi'lasl sûret-i mücerrededen ibarettir. Menamda ve miratda ve suda ve merînin gaybetinden sonra kalbde mutasavver olan sûret gibi. Badehu mütehayyilede tasavvur olunan her nesnede istimal olundu... Ve tahyîl bir nesnenin sûret-i mücerredesini nefsde yani mütehayyilede tasvir eylemekten ibarettir.

Ve tahayyül ol sûret-i muhayyelenin sûretpezîr olmasından ibarettir. Ve hükema kuva-yı dimağıyeden kuvve-i mütehayyileyi bundan tasrif ederler. Ve ol insanda bir kuvvettir ki suver-i mahsûse ve andan müntezi' olan maâni-i cüziyede tasarruf edip kâh terkib ve kâh tefrik eder.

Elhasıl daima suver-i maâniye birer kalıb nesc ve ilbâs eylemek bu kuvvetin şanındandır. Ve bu kuvveti akıl külliyatda istimal ederse müfekkire derler ve eger (hem külliyatda) ve hem cüziyatda istimal ederse mütehayyile denir. Ve bu kuvvetin mahalli vasat-ı dimağdır. Âlem-i rüyada nefs-i nâtıka âlem-i şuhûdda hudûs edecek ya hudûs etmiş eşya ve ahvali âlem-i melekût ve misâlde akl-ı fa'âlden telakkuf eylediği maânî-ruhaniye işbu kuvvet birer sûret ve kalıb ilbas eyler ki rüya-yı sâdıka bu keyfiyetten ibarettir. Ve bu kuvvet-i hayaliyenin gayrıdır ve havass-ı zahirenin biriyle mahsûs olan sûretin müdriki hiss-i müşterektir. Anın hâzin ve hafızı hayaldir. Nitekim suver-i mahsûseden müntezi' olan maâninin yani umûr-i cüziyenin müdriki vehm ve onun hafızı zâhiredir.

Ve hayal bir âdemin şahıs ve tal'atine ıtlak olunur ki karaltısı olacakdır. Şahsa ve tal'ate ve oyuk tabir olunan şeye denir ki bir ağaca bir siyah kilim örtüp ekinli tarla ve bağ ve bahçe kenarlarına nasb ederler. Ta ki behâim ve tuyğûr anı insan zannıyla tevahhuş ederler. (A.g.e., "Hayal, Hayalet" maddesi, III, 205)

"...Semavî melekler insanların gönlüne bir şey bıraktıkları vakit bırakılan bu şey uyanıklık halinde iken 'ilham', uyku halinde iken 'rüya' adını alır. Melekler bir şekle bürünüp peygamberlere görünür ve onlara Allah'ın sözünü iletirlerse adı 'vahiydir'."

(Azizüddin Nesefi, İnsan-ı Kâmil, s. 239, Tahran, 1983)

sahip çıkmaktır. Bunun için de insanın dünya ile olan münasebetlerinde, dünyaya teslim olmayı değil, başka bir teslimiyet vasıtasıyla ona galebe çalmayı seçmesi gerekir. Rüyanın siyasetle bağlantısı da bu noktadan kurulabilir, çünkü siyaset bir imkân olarak insanın inancı adına görev yüklenmesinin şekillerinden biridir.

Siyaset, her ferdin inancına ödediği bedeldir. Siyaset içinde insan, inancı ve davranışı arasında uyum sağlama şansına kavuşur. Düşünce namusu tabiri ile ifade edilen, söylediğinin yaptığı ile tutarlı olması hali, inanç sahibi siyaset adamı açısından çok daha yüksek bir seviyede önem kazanır. Mü'min siyaset adamı yürüttüğü siyasî tutumla ikiyüzlülüğün ve münafıklığın saf dışı edilmesi yolundaki gayretini fiilen gösterir. Bunu rüya sahibi olduğu nispette yapar.

Hiç gözden kaçırılmaması gereken nokta, siyasî mücâhedenin birlikte, topluca yapılıyor olması ve nutuk irad etmekle, bu yolda hamallık yapmanın aynı siyasî kaliteye sahip olmasıdır. Eğer siyasî mücâhede içindeki mü'minler topluluğunda, görevi gereği komuta mevkiinde olanla, o komutu yerine getirecek olan arasında mücadele şuuru bakımından bir farklılık varsa, diyelim ki komuta etmenin daha yüksek kalitede bir siyaset olduğu kanaati doğmuşsa inanç hareketini dünyevî endişelerin istilâ etmesine müsait bir gedik açılmış demektir. İşte bu, rüya noksanlığındandır.

Rüya sahibi olan siyasî, görevini rüyasının zenginliği seviyesine çıkarma gayreti içindedir. Rüya, her ferdin davranışlarında açık, dürüst ve cesur olmasını sağlayacak bir teçhizattır.

Rüyaya talip olalım. Bu sözü söylemekle Müslüman olarak kendimizi, bütün diğer siyasî mücadele unsurlarından ayırmış oluyoruz. Anarşist, komünist,

demokrat, faşist veya icat edilebilecek herhangi bir siyasî hedef uğrunda mücadele eden kişi ideal bir gelecek "hayal" eder. Ancak buna "benim rüyam" adını verir. Lenin "rüya görmeliyiz" derken, "hayal etmeliyiz" diyor. Çünkü algılarımızın ötesinde bir âlem bulunduğunu bilmiyor. Biz Müslümanlar rüyaya talip olalım derken bize gösterilsin istiyoruz; kendi irademizle istersek görebiliriz demiyoruz.

Bir uyanıklık, bir teyakkuz olan rüyayı övüyorum ve bir müphemlik, bir narkoz olan hayale lânet ediyorum. Çünkü hayali, putperestliğin yeşerip kök salmasına bir hazırlık gibi görüyorum. İnsanlar hayal aracılığı ile kendi hayatlarına girmiş olan kuvvetleri tanrılaştırıyor, sonra onları tecessüm ettiriyor ve nihayet onlara tapıyorlar. Hayalin özünde bulunan yalana inanma rahatlığı, ilk ve görünen sebeplerle oyalanma dün olduğu gibi bugün de putperestliğin temel saiki durumundadır.

Putperestlik, ister tabiat kuvvetlerine tapma, ister insanın ürünü nesnelere tapma şeklinde görünsün, her zaman bir gevşekliğin, bir yılgınlığın yedeğinde büyümüştür. Peygamberimizin, esnemeyi kınayan, aksırmayı ise güzel gören tutumuna dikkat çekmek isterim. İmana yöneliş, her zaman dikkat, dirilik, kafa dinçliği, silkiniş duygularına denk düşen bir yöneliştir. Putperest tavırda ise bir çaresizlik, uzlaşma, şartlara köleliği kabullenme vardır.

Modern zamanlarda ateizmin (tanrıtanımazlığın) gerçek yüzünü putperestlik şeklinde görebilmek mümkün olmuştur. İnsanlar artık aya, güneşe, Lât ve Menât putuna tapmıyorlar ama devlet adamlarına, piyasaya, makinalara, teşkilatlara, teorilere tapıyorlar. Yeni putları mukaddes kılabilmek için kitaplı dinleri terkediyorlar. Bu tarz putperestliğin Doğu'da ve Batı'da birbirinden farkı yok. Bu tapınma biçimlerinin hepsinde aynı özelliği

görüyoruz: Putta mevcut olduğunu farzettiği kuvvete sığınarak güvenliğini sağlama. Yani morfinin avutucu tesiri altında dünyadan kaçmak, hayali seçmek.

Devlet adamlarına tapınma çok eski bir putperestlik biçimi olduğu halde, günümüze kadar çok tesirli bir biçimde uzanmıştır. Firavun'a, Roma İmparatoru'na, Duçe'ye, Führer'e, Şef'e, parti genel sekreterine tapmak hem de bunu açık ve kaideleri belli tapınma biçimleriyle yerine getirmek XX. yüzyılın bariz putperestliğidir ve daima ateizmle birlikte görülmüştür. Ancak bu tür bir putperestlik çok kaba bir mahiyet arzettiği için onunla mücadele kolaydır. Çünkü putun gücü somut olarak ortadadır, güçsüzlüğü de aynı somutlukla gösterilebilir.

Buna karşılık, meselâ, piyasaya tapma şeklinde ortaya çıkan putperestlik, paranın mistifikasyonu ve modern iktisadiyatın karmaşık işleyişi içinde ortaya çıktığı için birinciye göre farkedilmesi, savaşılması daha zor bir putperesetlik. Üstelik piyasaya tapınan ferdin tapınma biçimi de açık seçik değildir. Emtiaya tanınan kutsallık, markaya atfedilen kuvvet, reklamın dua yerini tutması gibi hususları putpereste açıklamak, ona ihtiyaçtan nasıl uzaklaşıp, yalnızca piyasaya kulluk etmek gibi bir batıl dinin gereklerini yerine getirdiğini gösterebilmek oldukça zordur. Bugün piyasa dediğimiz kuruluş, dünün çarşı veya pazarından temelli farklılıklar gösterir. İnsanların pazar ve çarşı ile münasebetleri geçmişte ihtiyaçları giderecek nesneleri teminden ve insanların birbirlerini daha iyi tanımalarının bir vesilesinden öteye geçmiyordu. İnsanın hayatı bu derece iktisadî kıskaç içine alınmış değildi. Buna rağmen şeytanın sancağını çarşıya diktiği bilinirdi. Oysa bugün her yer piyasadır. Alım-satıma konu olmayan nesne kalmamış gibidir. Piyasa, akıl erdirilemeyen mekanizması, süper tapınakları, üretim ve tüketim orduları, bankalarıyla Dîn'den uzaklaşmış

insanlara tanrılık edebilmektedir.

Karmaşık iktisadî yapının yanı başında, teknolojik güce ve makinanın gücüne tapınma da kolayca belirmiştir. Hatta bu iki put bir diğerini destekleyerek kutsiyetlerini(!) korumaktadırlar. Bugün elektronik aygıtları kaadir birer nesne olarak görenler yalnız bunların mekanizmasına yabancı sokaktaki adam değildir, aynı zamanda bu edevatın uzmanları da makina dinine, elbet rakip olarak, dâhildirler. İnsanın uzayda rahatça yol alacak teknik güce erişmesi, bilgisayarların günlük hayattaki başarılı sonuçları makinayı tanrılar arasına kolayca katmıştır. Ancak bu dinin iki ana mezhebi vardır: Birincisi, teknik gelişmeye dolayısıyla makinaya taparken, ikinci mezhep, bu gelişmeyi sağladığı gerekçesiyle insan aklının işleyişine tapmaktadır.

İÇİNDE BULUNDUĞUMUZ ORTAÇAĞ

Mekteplerde rönesansla yükselmeye başlayan kapitalist medeniyeti övebilmek için durmaksızın ortaçağ dedikleri bir dönem kötülenir. Ortaçağda düşünce, bilim, teknik yerinde sayıyormuş da rönesansla ve ardından gelen yeniçağla birlikte bütün bunlar açılıp gelişme imkânı bulmuşlar. Hayatın olduğu yerde hiçbir şeyin durması mümkün değil tabiî. Belki gerileme olur yani yönü istenilmedik bir gelişme, bir hareket söz konusudur, ama hiçbir şey yerinde saymaz. Ya saadetine yahut felâketine doğru yürür insanoğlu.

Ortaçağı kötüleyenlerin sevmedikleri nokta o dönemdeki düzendir, düzenliliktir. Feodal toplum hayatının her insanı mümkün olduğunca sabit bir yere oturtması, senyörün, serfin, burjuvanın haklar ve fonksiyonlar bakımından yerlerinin ayrı ayrı ve sıkıca belirlenmiş olması, ortaçağın kötülenmesi için yeter sebeptir. İktisadî gücü elinde bulunduran burjuvazi bu düzeni allak bullak etti demek yanlıştır. İpleri, mavi kanlı soyluların elinden alırken ortalığı epey karıştırdı doğrusu, ama kınarmış gibi gözüktüğü düzeni muhafaza etti o da. Burjuvazi her şeyin aynı kalması için her şeyi değiştirdi. Son üç yüz yıl boyunca yapılan her değişiklik, her şeyin aynı kalması içinmiş meğer. Durum öyle güzel

ayarlanmıştır ki artık, dünyanın kapitalist yapısı sosyalist yapıyla yer değiştirecek olsa öz bakımından o hiç sevilmeyen feodal yaşama tarzına daha uygun bir düzen uygulamasına geçildiği anlaşılacaktır.

Nedir bütün değişmelere rağmen bugün bütün yerküreyi kaplayan Batı dünyasında değişmeyen şey? İnsanın insana kulluğudur. Ortaçağda kilise ve aristokrasinin ittifakı nasıl bu amacı gerçekleştirmeye matuf idiyse sermayedar sınıfın hâkimiyeti insanın insana kulluğunu laik ve dünyevî hale getirmekten öte bir amaca yönelmedi. Bugünün dünyasında sermayedar-teknokrat-bürokrat üçlüsünün hizmet ettikleri düzen de dünyanın neresinde, ne ilginç biçimlere girmiş olursa olsun insanın kulluğunun insana yönelmesi olayını en canlı biçimde yaşanılır kılma gayretindeki düzendir. İnsanın insana kulluğu ortaçağda gerek kilise gerekse feodal beylerin davranışlarında somutlanmış halde idi. Batı toplum yapısının çekirdeği diyebileceğimiz bu hayat tarzı içinde yerde ve gökte Allah'ın iktidarının bu sınıfların üyelerine tevdi edildiğinin zannı belirgin bir sapıklığı gösteriyordu. Fakat bu durum dünyanın belli bir bölümü için geçerli idi ve o bölümde bile sapık inancı değil, salih yolu seçenlerin varlıklarını rahatça sürdürebilecekleri bir dış dünya sözkonusu idi.

Bugünün dünyasında insanın insana kul olduğunun burjuva veya bürokrat (kapitalist-sosyalist) biçimleri çerçeveyi öyle karmaşık hale getirdiler ki düzenin bazı özellikleri bile ancak felsefe, iktisat yahut herhangi bir insanî disiplin yönünden dikkatle bakıldığında anlaşılabiliyor. İnsanlık çok çeşitli avunma ve mistifikasyon nesneleri ile sarılmış durumda. Öyle denilebilir ki insan insana kulluk etsin diye birçok değişik usûllerle sarhoş ediliyor.

Hayat büyüler, büyücüler, fallar, falcılar tarafından

istilâ edilmiş, helâl ve haramı birbirinden ayırabilecek ölçüyü kullanma yeteneği insanların elinden alınmıştır. İnsan kendisine zekâ ürünüdür diye sunulan birçok herze ile günden güne hamakat sahibi kılınmaktadır. Evet, biz bugün bir ortaçağ yaşıyoruz. Hem öyle bir ortaçağ ki bir öncekinden çok daha aşağı seviyede.

Birinci ortaçağdan çıkılırken Avrupa düşüncesinin öngördüğü bütün varsayımlar iflâs etmiştir. İnsanın üstün insana dönüşmesi bir yana, Âdemoğlu mevcut seviyesini koruyamaz hale düşmüş, toplumlar yeni ve hakkaniyete dayalı bir düzenlemeye kavuşmak yerine gittikçe teknokrat-bürokrat despotluğuna boyun eğer hale düşürülmüşlerdir. İçinde bulunduğumuz ortaçağın belirgin özelliği düş kırıklığı ve insan ruhunun tükenmişliğidir.

KARANLIK ÇAĞ

Yaşadığımız dünya hakkında bilgi sahibi olmak istiyoruz; hikmet, diyoruz madem mü'minin yitik malıdır ve onu her gördüğü yerde alır, öyleyse öğrenmek, öğrendiklerimizle inancımız doğrultusunda davranışta bulunmak görevimizdir. İnsan münasebetlerinin hangi platformda cereyan ettiklerini, milletlerarası siyasette ne gibi dinamiklerin sözkonusu olduğunu, ülkemizde neler olup bittiğini bilmek istiyoruz. Böylece açık zihinle karar verebileceğimizi, kolay aldatılamayacağımızı kabul ediyoruz.

Ama bilgili ve şuurlu bir insan olmak için yeterli imkânlara sahip olup olmadığımızı hiç tarttık mı? Bilgileri kitaplardan, eğitim kurumlarından, haberleri radyolardan, günlük gazetelerden aldığımızı farzetsek bu saydıklarımızdan hangisinin bize gerçeği ulaştıracağını kabul edeceğiz acaba? Bize bilgi sunacak kuramların ve kitapların bilginin yanı başında niyet de sunmadıklarını kimse iddia etmiyor, hatta bu mahreçler bile. Sesli ve yazılı yayın yapan haber mahreçlerinin de güdüldüğünü bilmeyen yok. Hele bu işin içine gizli diplomatik münasebetler, halktan saklanan siyasî kararlar, kimsenin bilmediği anlaşmalar girince neyin, ne kadar doğru olduğunu ölçmek için acaba hangi yola başvurmalı? Diyelim ki insan belki bir tek konuda uzun çabalamalardan sonra sıhhatli haberler alabildi. Peki ya bilmediği ve hayatını belirleyen öteki noktalar? Onları da elinin altında tutamadıkça o bildiği ne işe yarayacak?

Jim Shapiro adında Harvardlı bir bilim adamı 1969 kasımında bir bakterinin kalıtımsal maddesine ait olan bir geni tecrit edebildiğini açıklıyor. Böylece bir çeşit genetik mühendisliğinin imkân dâhiline girdiği, bu buluşun hastalıkların tedavisinde kullanılabileceği gibi insan genlerine etki ederek davranışların biçimlendirilebilmesi amacına da yönelebileceği ortaya çıkmış oluyor. Nitekim kâşif, bir süre sonra bir özel tıbbî vakıftan telefonla bir teklif alıyor. Ona birkaç yıl içinde gerçekleşecek gizli, bol paralı, yıkıcı bir genetik mühendisliği programına katılması teklif ediliyor. Bu telefon konuşması beni sarstı diyor Jim Shapiro, bu gösteriyordu ki bir avuç zengin ve rahatına düşkün bilim adamı en ciddi ahlâkî ve siyasî meseleleri topluma sunan bir biyoloji dalını kapıp götürmeye hazırdılar ve bunu gizli olarak, halktan bilmeleri gereken gerçeği saklayarak yapacaklardı. Bunun üzerine Jim Shapiro kendini bekleyen parlak bilimsel çalışmaları bir yana itip hayatını siyasî aksiyona hasrediyor.(*)

Bu küçük olay gösteriyor ki insanoğlu kendinden başkasını yabancı ve kendine düşman bildiği ortamda ki Batı'nın ahlâkî görüşleri en sonunda buraya varır- çaresizlik içindedir. Bırakın bilgili olmayı sağlıklı olmak bile ciddi tuzaklarla örülmüştür günümüzde. Toplum örgütlenmesi karmaşıklaştıkça, teknolojinin hâkimiyeti bir tehlike olarak görülmedikçe insanın bir efsaneler, devler, periler dünyasında yaşamasının önüne geçilemeyecektir. Günlük hayatımızın düzenlenmesinde karar sahibi olan ve kendini sakladığı için peşin olarak bizim düşmanımız olduğunu itiraf etmiş olan güçleri altedebilmek için yine bilgiye ihtiyacımız var. Bu bilgi bir yanıyla şüphesiz nesneye ait bir bilgidir. Yani bütün çabamızla çevremizi ören efsaneler perdesini yırtmak ve gerek insan münasebetlerinde gerekse toplumun işleyiş biçiminde saklı kalan gerçekleri öğrenmek zorundayız. Ama gerçekler tek başına bizi doğruya ulaştırabilecek mi?

(*) Bernard Dixon, *What is Science For?* Penguin Books, 1976, s. 222.

SEÇMECİLİK

Felsefenin bir kavramı olarak seçmecilik (*éclectisme*), çeşitli düşünce sistemlerinden beğendiğini, en iyi olduğuna inandığı tezleri alarak, bunları uzlaşabildikleri nispette uzlaştırarak yeni bir sistem kurma gayretine verilen isim. Gerçek seçmeci (*éclectique*) filozoflar var Batı düşünce hayatı içinde, ama seçmecilik günümüzde her düşünce sistemine bulaşmış bir zaaf olarak yaşıyor daha çok. Seçmeciliğin faziletlerini bizzat savunan düşünce adamlarına değil de kendini seçmeci kabul etmeyen ama savunduğu düşünce sisteminde bazı noksanlıklar görerek, onları başka sistemlerden aldığı (çoğu zaman en mütenakız düşünce sistemi oluyor bu) tezlerle tamamlamaya çalışan düşünce adamlarına rastlıyoruz. Sözgelimi, Sartre'ın kendini Marksist kabul edip, tabiatta diyalektik olduğunu reddedişi, bu reddin sonucu olarak kendi varoluşçu görüşlerini Marksizm içinde yoğurmaya kalkışması, öte yandan psikanalize verdiği ağırlık onu kaçınılmaz olarak seçmeci bir konuma yerleştirdiği halde bugün Sartre'a seçmeci bir düşünür değil, bazen bir Marksist bazen bir varoluşçu demek doğru kabul edilebiliyor. *İslâm Şahsiyetçiliği* adı altında 1972 yılında Türkiye'de yayınlanan Prof. Muhammed Aziz

Lahbabi'nin eseri de belirgin bir seçmeciliğin ürünüdür. Fransızca adıyla *personnalisme* diye bilinen şahsiyetçiliği İslâmî hükümlerle haklılaştırma gayreti, aslında ne biri ne öteki olan bir yeni sistem gayreti olarak göründü. Aynı eğilimi İkbal'in *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* adlı eserinde de görmek mümkün.

Müslüman düşünce adamlarının bazılarında görülen bu uzlaştırma gayretinin sebebi kanımca şudur: Yazar, düşünür, âlim (din bilgini anlamında) yahut İslâmî mücadelenin bir unsuru olan herhangi bir kimse İslâm'a olan bağlılığını hiç zayıflatmaksızın önünde duran meselelere çözüm getirmeye çalışıyor. Ne var ki yola çıkarken kendisine İslâm dışı olarak sunulmuş eğitimin ana noktalarını sıkı bir eleştiriden geçirmeyi ihmal ediyor. Hatta bazıları İslâm dışı aldığı düşünme metodunu asıl kabul ederek inancını pekiştirme ve insanlara inancının haklılığını yine bu metodun sınırları içinde verme çabasına girişiyor. Belki bu yolla oldukça başarılı eserler veriyor ama itiraf etmeli ki ortaya koyduğu sistem bir "felsefî" sistem oluyor ve netice itibariyle asıl çizginin sağında veya solunda bir yer tutuyor.

Gerçi yazarların Müslüman oluşu, Kur'an ve Sünnet'e sadakati gözetmiş olmaları onların yine İslâm içinde kalmalarına yol açıyor, ancak İslâm'ı kavrayışta da yabancı düşünme yollarının müdahalesini önleyemiyor. Bu seçmeci tutumun temel yanlışı, Kelimetullah'ın insanlara işaret ettiği yönü kavrayıp o yönde bütün öteki insan ürünü düşünce sistemlerini değerlendirme yolunda titizlik göstermedeki ihmalleridir. Bazı Müslüman yazar ve düşünürler, insanlar tarafından hüsn-ü kabul görmüş ve aklın ve sağduyunun müspet karşıladığı birçok düşünce tezahürünün İslâm'daki karşılığını arayıp ortaya çıkarmaya çalışıyorlar. Yani peşin olarak o düşünce birimlerini geçerli kabul ediyor ve onların İslâm'da doğrulandığını

gösterme telâşına kapılıyorlar. İslâm'dan ayrılmamak yani görüşlerinin Kur'an ve Sünnet hükümleriyle mutabakatına dikkat etmek onları Müslüman kılıyor, velâkin görüşlerinde tanıdıkları sınırın kendi İslâm dışı metotlarına bağlı oluşu da onları güttükleri "felsefe" içine hapsediyor. Bu -zaman zaman gerçekten saygıdeğer ve imrenilecek incelikte- seçmeciliğin önüne geçmek zorunludur. Esasen böyle bir tuhaflığın ortaya çıkması hepimiz biliyoruz ki Batı düşüncesinin İslâm yazarları üzerindeki can sıkıcı baskısından doğmaktadır. Tarihte aynı yanlış, kadim Yunan düşüncesiyle Müslümanların münasebetleri sonunda yaşanmıştı. Neo-Platonizm, Aristoculuk biçimlerinde beliren eğilimler istenmeyen sonuçlara giden çizgiyi de başlatmıştı diyebiliriz.

Şüphe yok ki insan düşüncesinin hemen her ürünü zihnin gelişmesinde faydalı bir rol oynar. Bâtıl düşünce ve küfrün haklılaştırılması için geliştirilmiş tefekkür bile yüksek bir seviye tutturduğu takdirde Müslümanın yok saymadan üstesinden gelmeye mecbur olduğu düşünce ürünleri olarak görülebilecektir. Amma?

İnsanın zihnî gelişmesi, elbet, onun çeşitli düşünce ürünleriyle karşılaşması, hesaplaşması, çeşitli düşünme usûlleri hakkında bilgilenmesi yoluyla olur. Gelişmiş bir zihnin İslâm'ı kavrayışı da elbet yüksek bir seviyede gerçekleşecektir. Bu açıdan bakılınca mü'minin farklı kültür iklimlerinde gelişmiş düşüncelerle teması âdeta bir görev olarak üzerindedir. Çünkü kavrayışı ne kadar üstün olursa İslâm'a olan vukûfu da o derece derin olabilme imkânını kazanabilecektir. Ama bilgiye, tefekküre olan dostluk, kısaca hikmet uğruna girişilen çalışma, edinilmiş tefekkür tarzına Müslümanın mahkûmiyeti sonucunu doğuracak olursa, varılan yer, daha önce belirttiğimiz gibi seçmeciliktir.

Çeşitli düşünce akımlarının İslâm içinde eritilmesi

biçiminde ortaya çıkan seçmecilik, görüldüğü kadarıyla İslâm'ın düşünce hayatında ve günlük hayatta mutlak hâkimiyetine bir ayak bağı olabilecek özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Çünkü seçmecilik, mü'minlerin, başka düşünce sistemlerinin meseleyi ele alış tarzları içinde dahi mü'min kalabilmeleri gibi garip bir durum ortaya çıkarmakta, bunun yanı sıra İslâm düşüncesi içinde İslâm dışı bazı kıstasların sağlam kabul edilebilmelerini kolaylaştırmaktadır.

Bir Müslümanın hiçbir konuda seçmeci olamayacağına dair canlı bir örneği Muhammed İkbal'in kadın konusundaki tutumundan çıkarmamız oldukça kolaydır. İkbal, İslâm'ın hükümlerini, edindiği Avrupaî kültürün süzgecinden geçirip bir yoruma ulaşmış olmakla birlikte, önceden temelli bir biçimde sahiplendiği kültürle açıkça çelişen İslâmî hükümler karşısında zor durumda kalmakta ve hatta İslâmca duygularını zedeleyecek sonuçlara doğru uzanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in kadınlar hakkındaki bazı açık hükümleri, kadını Avrupalı gözüyle kavrayan İkbal'i âdeta ağlamaklı kılıyor: Kitab'ın "Erkeklerin meşrû' sûrette kadınlar üzerindeki gibi kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Yalnız erkeklerin hakkı onlardan bir derece fazladır." meâlindeki hükmünü yine Kitab'ın sunduğu kavrayış tarzı içinde anlamaya yanaşmıyor da tutup kendisine *hümanisme* hastalığı içinde aşılanmış önyargıların paralelindeki düşünceleri üstün tutuyor:

> "Ben de çok kederliyim kadınların çektikleri cefadan
> Ama öyle müşkül ki mesele, halline imkân bulamam."

Açıkça görüldüğü gibi İkbal, meseleye bakarken Batı fikriyatına, Avrupaî kavrayış tarzına olan sadakatini elden bırakmıyor. Eğer İslâm kafada hal-i hazırda bulunan düşüncelerle uygunluk içindeyse ne âlâ, yoksa

meseleyi "müşkül" buluyor nedense. Belirgin biçimde gördüğümüz gibi burada karşı karşıya olduğumuz kafa yapısı, asıl biçimlenişini Kur'an-ı Kerim dışında gerçekleştirmiştir. Öyle olmasa idi kadın meselesini müşkül bulmayacak, kâfir görüşlere karşı açık alınla, doğrusu budur, çünkü böyle buyrulmuştur diyebilecekti.

Demek ki seçmeciliğin reddini gerektiren delil (*argument*), düşüncenin şekil kazanmasında tek bir kaynağın esas alınmayışıdır. Daha doğrusu ne vahye bağlanırken ne de vahiy dışı bilginin edinilmesi sırasında denge kurma endişesi seçmeciyi bir türlü rahat bırakmıyor. Sonuçta da seçmeci, hem İslâmî bakış açısından hem de Batı kafa yapısı içinde noksanlıklarla malûl bir durumda kalıyor.

İslâm ile herhangi bir düşünce sisteminin teması kaçınılmaz bir seçmeciliğe mi götürür? Elbette, hayır. Dikkat edilecek nokta, İslâm düşünürünün başka sistemler karşısında aşağılık duygusuna kapılıp kapılmayışıdır. İbn Rüşd örneği oldukça manidardır. Aslında fakih ve İslâm çerçevesindeki ilimlerin üstadı olan İbn Rüşd, felsefe alanındaki bilgisizliğinden doğan bir telâşa, belki de utanca kapılmıştır. Kendi durumuna duyduğu tepkiyle felsefenin aşırı bir savunucusu olmaya koyulmuş ve Aristo'yu bir Müslüman düşünce adamına yakışmayacak ölçüde gözünde büyütmüştür. Tasavvuf içinde Hind ve İran kaynaklı temayüllerin ağırlık kazanmasını da aynı duyguyla açıklamak mümkün olabilir. Çağımızda da Batı medeniyetinin rönesansla birlikte birden hız kazanan felsefî eğilimi, iktisadî, teknik ve siyasî gücün yedeğinde öyle bir hâkimiyete sahip oldu ki birçok Müslüman yazar Batı düşüncesinin nüfuz ve itibarından faydalanmayı bir ihtiyaç olarak hissetti. Bu ihtiyacın uzantısı olarak çeşit

çeşit seçmecilikle karşılaştık.

Bugüne kadar ortaya çıkan ve belki bundan sonra da rastlayacağımız seçmeci ve telifçi tutumların sahipleri, bize öyle geliyor ki İslâm düsturlarının mutlak hâkimiyetine karşı güvensizlik duygularını içinde barındıran düşünür ve yazarlardır. Çıkış yolunu İslâm ile bir başka düşünce sisteminin uzlaşmasında görmenin sebebi herhalde budur.

Hemen eklemekte fayda gördüğümüz husus, tarih boyunca her seçmeci düşüncenin karşısına İslâm'ı yalnız kendi kaynakları çerçevesinde kavrama gayretinde olan doğru çizgide düşünürlerin çıkmış olduğudur. Geçmişte yaşanan çekişmelerin mahsus şartlarını ayrıca uzun bir incelemede ele almak faydalıdır. Şimdilik belirtmeyi gerekli gördüğümüz, günümüz şartları içinde seçmeciliği bir yana bırakmanın ve hatta onunla hesaplaşmaya girişmenin mecburiyetidir.

Seçmecinin aşağılık duygusu, İslâm'ın kapsayıcı vasfını anlayamamaktan doğar. Kapsayıcılık anlaşılmayınca da düşünce adamının kendi aklına güveni ön plana çıkıyor. Bu güven içinde öteki düşünce sistemlerinin akla uygun yönlerini İslâm'a yamamak ve böylece güya onu daha kabule şayan hale getirmek endişesi doğuyor.

Günümüz seçmecisinde en bariz eksiklik, onun siyasî şuurdan mahrum oluşudur. Eğer bir düşünce adamı İslâm'ın dünya görüşünü tam ve aslına uygun bir tarzda kavrayabilirse onun diğer bütün hususlarda İslâm'a merbutiyeti artacaktır. Çünkü toplumun yalnızca İslâm düsturlarıyla düzenlenebileceği konusundaki kesin inanç herkesi uydurma çarelerden uzak tutacaktır.

O zaman bütün dolayımları (*médiation*) ikinci plana iterek doğrudan doğruya gerek ferdin gerekse toplumun

hareket yönünün tespitinde Kur'an'ı ve Sünnet'i esas almak mecburiyeti baskın çıkacaktır. Bu mecburiyetin idrâki her türlü zihin çalışmasında Kitab'la aydınlanıp, Kitab'la zenginleşmeyi getirecektir.

İslâm dışındaki bütün düşünce sistemleri ancak gelişmiş bir zihnî mekanizmanın künhüne varmakla elde edeceğimiz fayda bakımından dikkate değer. Yani Müslüman düşünce adamı günümüzün çeşitli felsefî temayüllerini incelerken onların neyi, niçin mesele olarak ele aldıklarını öğrenecek ama o meselelerin Kitab açısından anlamını aramaya kalkışmayacaktır. Böyle yapılmadığı takdirde o yabancı düşünce sisteminin tezleri reddedilmiş olunsa bile onun sorunsalı (problematiği) içine girilmiş olur ki bu da gizli bir seçmecilik olur.

Müslümanın meselesi Kur'an'da vaz'edilmiştir. Düşünce metodu da yine ayet ve hadislerle ortaya konulmuştur. Seçmeciye zor gelenin Kitab'ı ve Sünnet'i kavrayabilmek olduğunu kabul ediyoruz. Buna karşılık bir seçmeci, herhangi bir felsefî sistemin meseleyi ele alış tarzının hazırcılığından kendini uzak tutamaz. Seçmecilikten sıyrılabilmiş Müslümanlar yeni bir dünyanın öncülüğünü kendilerine yakıştıracaklar, aydınlığı Kitab'dan alıp dünyaya yayabileceklerdir. Bu başarılamadığı takdirde halimizden hiç şikâyet etmeyelim.

Seçmecilik üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bu konu, göründüğünden de önemli sonuçları beraberinde sürüklüyor çünkü. Seçmeciliğin düşünce planında ne kadar saptırıcı bir yol oynadığını kabul etmek zorundayız, ama günlük hayata yansıyan şekliyle de seçmecilik Müslümanca bir hayat özleminin ölümüne açılan bir kapı görünümündedir. İslâmî olmayan bir yaşama biçimiyle

İslâm prensiplerini uzlaştırma gayreti, bana kalırsa iman zaafının bir bahanesi bile olabilir. Şöyle ki, inanç seçmecinin indinde vazgeçemediği bir duygu olarak kalır ama hal ve şartların hâkimiyetini ruhunda ezici bir biçimde duyar.

Bilhassa Batı medeniyetinin İslâm ülkelerine baskıda bulunduğu dönemlerde yaygınlık kazanan ve hâlâ kurtulamadığımız bir hastalık kemirmektedir zihinlerimizi: Batı'nın maddî yani teknik gücü karşısında yılgınlık. Bu yılgınlık, çıkış yolu arayan birçok düşünce adamına şöyle bir çözümü ilham etmiştir: Çağın (yani Batı'nın) maddî gücünün esası olan teknolojiyi benimseyelim ama onun ahlâkî ve fikrî değerlerini kendimizden uzak tutalım. Bu konuda Japonya örneği de dillere pelesenk edilmiştir. İlk bakışta son derece yerinde bir çözüm yolu gibi görünen ve birçok insanın samimiyetle gerçekleşeceğine bel bağladıkları bu yaklaşım, aslında meseleyi hiç anlamamaktan doğan bir ifadedir. Seçmeciliği günlük hayatımıza hâkim kılmaktan başka bir işe yaramayan ve aslında bizi bugün yaşadığımız rezilane durumun pek uzağına götürmeyecek bir çözüm.

İslâm değerlerinin çağımızın bilim ve teknik kafasıyla birleşip beraber yaşayacağını ummak bir avuntudan ibarettir. Çünkü günümüze hâkim olan bilim ve teknik, Batı'da belli bir dönemde belirlenmiş bir kafa yapısının uzantısıdır; belli bir toplumsal yapının sinesinde gelişmiş, vasıfları İslâm'a taban tabana zıt bir sınıf eliyle gücünü dünya ölçüsünde yaymıştır. Bilimin ilerlemesi, bilime has özelliklerden değil, o bilim görüşünden en çok faydalanan insanlar yüzündendir. Bu yüzdendir ki bugünkü hayatı biçimlendiren teknik teçhizat değil, o teknik teçhizatın ortaya çıkmasına ve bazı insanların kâr ve kuvvet sağlamasına yol açan müesseselerdir.

İmdi, Müslümanlar hem o müesseseleri reddedip

hem de o müesseselerin ürünü olan teknik ve bilimsel yapıyı nasıl kendi hayatlarına adapte edeceklerdir? Açıkça ve şuurla kavramamız gereken nokta, Batı'nın inancı, felsefesi, bilimi ve tekniğiyle bir bütün olduğu ve reddedilecekse tümden, kabul edilecekse yine tümden kabul edilmesi gerekeceğidir.

Yani ne yapalım, diyecektir bazıları, adam atom reaktörleriyle dev bir endüstriyi harekete geçirmişken, bunca uydu ile dünyanın çevresini saracak bir teknolojiyi geliştirmişken biz savunmasız, güçsüz, maddî teçhizatı Batınınkinden geri bir İslâm Devleti'ni nasıl ayakta tutabiliriz? Bu tekniği onlardan almayalım mı? Her şeyden önce şunu kafamızda iyi tutalım ki bir İslâm Devleti'nin sözkonusu edilebilmesi için Müslümanların birçok önemli imtihanı başarıyla vermiş olmaları gerekir. Bu imtihanlarda başarılı olmak da teknolojik üstünlüğü gerektirmeyecektir. Müslümanların tek tek ve topluca kendi kalitelerini yani İslâm'a has kalitelerini geliştirmiş olmaları gerekecektir. Bütün bu çabaların sonunda varılacak İslâm Devleti veya herhangi bir İslâmî toplum yapısı, kolaylıkla kendi hayat tarzına uygun maddî kuvveti üretecektir. Bu kuvvet, Batınınkine benzer bir teknik gelişim sonucunda elde edilmeyecektir. Ama hiç şüphesiz ki Batı'nın silâhlarını tesirsiz kılacak özelliklere sahip olacaktır. Daha açıkçası Müslümanca bir hayat tarzının uzantısı olan teknolojik bir teçhizat sahibi olunacaktır.

İslâmî mücadele, peşin uzlaşmanın uzantısı olarak yürütülmemelidir. Batı'nın bilimsel kapasitesinin üstünlüğünü kabul ederek girişilecek savaş bizi nereye kadar götürebilir? Hem sonra senin tekniğin üstün ve iyi, benimse inancım üstün ve iyi diyebilecek kadar saçmalamamız mümkün mü? Esas meselemiz, her yönüyle Müslümanca bir hayatı göze alıp sonuna kadar götürebilecek inanç kuvvetini elde bulundurmamızdır.

AŞAĞILIK DUYGUSU

Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa kapitalizminin hızlı gelişimi ve dünya yüzünde büyük bir makina ve mal gücüyle belirmesi, bu düzenin dışında kalan milletlere bir yılgınlık saldı. Yalnız İslâm ülkesinde değil bütün Asya-Afrika ülkelerinde insanlar bu üstün Avrupalının gücü karşısında bir aşağılık duygusuna kapıldılar. Avrupalının elinde bulundurduğu silâh ve refah (her ikisi de yalnızca burjuvaziye ait olsa dahi) onun daha iyi düşündüğü konusunda bir aldatmacayı da beraberinde getirdi. Gerçi Avrupa'nın kendi fikriyatı yönünde geliştirdiği kültür birikimi azımsanacak bir şey değildi. Çarpık da olsa bilgilenme çok yüksek bir seviye tutturmuş, sanat ve felsefe göz kamaştırıcı ürünlerini insanlığın önüne sermişti. Avrupa dışındaki ülkelerin aklı eren insanları, kendi gelenek ve tarzlarına yabancı bu bütüne, maddî teçhizat ve kültürel birikime hayranlık duymaktan, boyun eğmekten başka bir yol bulamadı. Öyle ki Batı'ya karşı oluşlar bile Batı'yı kabulden geçmeyi zorunlu saydı kendine.

Asya-Afrika insanının bu dönemdeki özelliği, bozulmuş dahi olsa bir geleneğin içinde yaşaması, buna karşılık kendi geleneğinin dışında bir yapıya duyduğu özlemle bariz kılınabilir. Yani doğulu insan, iki ayağını iki

ayrı kara parçasına basmağa âdeta mecbur hissediyordu kendini. İşte bu dönemde bu aklı eren (akıllarının neye erdiği tartışma konusu tabii) insanların yoğun bir aşağılık duygusu yaşadıklarını, bu aşağılık duygusunu kendi alt kademelerine de sunduklarını görüyoruz. Üstelik hissiyatlarını bir miras olarak sonraki kuşaklara da aktarmayı bilmişler.

Ülkemiz aydınları sözkonusu olduğunda, böyle bir aşağılık duygusunu yoğun -hem yüksek seviyede- olarak yaşayanlardan birinin de Tanpınar olduğunu görüyoruz. Tanpınar hem Osmanlı kültürünün inceliklerine hem de Batı kültürünün inceliklerine vâkıf. Temel tercihini Batı lehine yapmış ama kendi kültürünün hafife alınmasına, kökten reddine gönlü razı değil. Bu çatışma onun had safhada bir aşağılık duygusuna duçar olmasına yol açıyor. Ne yapmalı da Batı kafa yapısına bizim de insan olduğumuzu kabul ettirmeli? Meselesi bu. Ama arkadaşı Ataç, aşağılık duygusunu aşmış, onun için yerli kültür muhafaza edilmeye değer bir şey değil. Tam Avrupalı sayıyor kendini, Avrupalı gibi bakıyor Osmanlıya da, kendine de. Geçmişi de içinde bulunduğu durumu da biliyor ama bunları bir kalemde harcamaya kararlı.

Günümüzde artık o dönemde yaşanılan aşağılık duygusunun mesnedi ortadan kalktı. Hem biz Batı olduk hem de Batı bize geldi. Yaşadığımız dünyanın ne dekoru, ne anlayışı ne de şartları geleneğin damgasını taşıyor. Birkaç iz varsa da bunlar bizim kapitalist dünyanın bir ferdi olmamızı engelleyecek ağırlıkta değil. Bir Avrupalıdan, Amerikalıdan ve Sovyet yurttaşından farklıyız ama artık onlarla aynı belâlara muhatap olmamızdan ötürü bir bakıma aynı dövüş şartlarına sahibiz. Bugün biz de geçmişin insanları gibi Batı'nın büyük olduğuna inanıyoruz, ama büyük bir musîbet olduğuna. Aynı şeye Batı'nın bir kısım insanları da inanır oldu.

Artık meselelerimizi bizde şöyle, orada başka türlü ölçüsüne vurarak değerlendiremiyoruz. Hatta Batı'ya kulluk etmek, Batı'ya kulluğu reddetmek diye bir seçme karşısında bile kalmıyoruz. Artık kültürel yapılar, bir şeyleri muhafaza edebilme, insanımızın bozulmamış yanını kurtarma gibi kaygularımız yaşarlığını kaybetti. Sarsıcı, şaşırtıcı, üstün bir konumdayız şimdi: doğrudan Kur'an'a muhatap olmak, Kur'an'la bilgilenmek, hayat gücünü Kur'an'dan almak.

TOPLUMUN KÖKLERİ

Doğrusunu isterseniz bugünkü Türkiye köksüzlüğün acısını veya zevkini yaşayan insanlarla doludur. Bazı insanlar neler kaybettik diye yanarken, bazıları da iyi ki çoğu şey artık yok diye rahat bir nefes alıyor. İnsanımızın köklerinden koparıldığı bir vakıa. Ancak buna yas mı tutmalı, yoksa bunu yeni bir değerlendirmeye konu mu etmeli, mesele burada.

Köklerine bağlı olmak, töreye bağlı olmak demekse bu bağlılığı bir Müslümanın şüphe ile karşılayacağı besbelli. Çünkü İslâmiyet kuru bir gelenekçilik değil, bir inanç-düşünce-davranış bütünlüğüdür. Bu bütünlüğün de bütün yerler ve zamanlar içinde geçerli olduğu ve yürürlüğe konabileceği hanidir söyleniyor.

Kökleri Doğu'ya (etnolojik ve sosyo-antropolojik anlamda Doğu'ya) raptedilmiş aydın için Batılaşmanın bunalım getireceği muhakkaktır. Tanpınar'ın da yaşadığı buydu. Ama kökleri kopmuş bir kuşak için aynı tip bir bunalımın süreceğini söyleyemeyiz. Bir önceki kuşağın Batılaşma yanlısı aydınları yaşanılan yeni hayata uygun bir insanın ortaya çıkmasıyla meselenin belki çözümleneceğini düşünmüşlerdi. Ama bizzat kendileri ortaya ne tip bir

insan çıkacağı hakkında bir düşünceye sahip değillerdir. Yalnız kendileri iki arada bir derede kalmış olmanın acısını hayatları boyunca sürdürdüler. İşte yaşanan bunca tecrübe, bir insan çıkarmıştır ortaya. Olumsuz yanıyla ele alındığında bu, kişiliksiz, mukallit, hedefsiz bir yaratıktır.

Ama neyin, nasıl yaşandığını bilinçle kavramış, bir tarih perspektifine sahip ve kendi yönü hakkında kararlar almış olanlar için durum değişik. Şimdi öyle bir insan tipi uç vermiştir ki bu, Batı karşısında aşağılık duygusu taşımaz, kendi köklerinin fantezi hayranlığını devam ettirmeyi de fayda hanesinin dışında bırakmış. Bu kuşak bir öncekinin Batılaşma sandığı birçok teferruatın değersizliğini kendi hayatı içinde görüp geçmiştir. Bu bakımdan onun kafasında Doğu-Batı ayrımı daha berraklaşmış durumdadır. Batı'nın kültür köklerinin belirli bir insan tipi ortaya çıkardığını, bunun Grek-Latin ana kaynaklarıyla Tevrat-İncil muhassalasından doğduğunu, aydınlanma çağı denilen dönemin de kendi kaynaklarına sadakat gösterdiği için yeni bir insan modeli doğurduğunu bilir. Bu insan modeline etiyle kanıyla intibak etmenin imkânsızlığı bir yana, yalnızca bu insanın kalıbına olan benzerliğinin hiçbir yere ulaşmadığını anlamıştır.

Belki dikkate değer olan husus, Batı insanının kendi kültür köklerine olan sadakati her ne kadar bir kuvvetin vesilesi olsa da onun kurtuluşunun dayanağı olamadığıdır. Batı kafa yapısının bugüne kadar hiçbir ciddi dış engele rastlamadan yayılıp hâkimiyet elde edişi, onun kendi geleneğine köklü yani onu tümden yok etmeye matuf bir eleştiri yöneltmesine ihtiyaç doğurmamıştır. Buna karşılık Doğu insanı kendi geleneğini kıyasıya eleştirmiş, geleneğine sahip çıkmak isteyen Doğulu da gerek iç gerekse dış muarızlarının gücü karşısında çaresiz kalmış, ortamın tamamen değişmesi sonucu, onun da kökleri yerinden sökülmüştür.

Müslüman için içinde bulunduğumuz durumun değerlendirilmesi bir bakıma kolaylaşmıştır. Olanca açıklığıyla yeni bir cahiliye toplum düzeni içinde yaşadığımızın delilleri ortaya serilebilmekte. Eğer bir kök aranıyorsa onu yok edilmiş bir gelenekte değil, İslâm'ın kaynaklarında aramak gerektiği konusunda da görüşler billurlaşmış durumda.

İDRİS ve PROMETEUS

Doğu ile Batı ayrımının dayanağı ne olmalıdır? Kur'an, Doğu medeniyetinin; Tevrat ve İncil, Batı medeniyetinin dayandığı kitaplardır, demek doğru olur mu? Yoksa iki medeniyet arasındaki farkı kültüre, kafa yapısına, bu kültür ve kafa yapısının teşkilatlandırdığı toplum biçimlerine mi dayandıracağız? Uzun teorik tahlillere kapı açan sorular bunlar. Batı medeniyeti bugün dünyayı sultası altında tuttuğu için bu medeniyetin kaynakları hakkında çok söz edilmiş, Yunan, Roma, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinin bir halitası olan Batı'nın saydığımız bu kaynaklardan hangisine, ne kadar sadakat içinde olduğu tartışılagelen bir husus olmuştur. Ama Doğu medeniyeti de bazı etkiler altında kalmamış mı? Sözgelimi, Yunan felsefesinin İslâm düşüncesindeki yeri küçümsenebilir bir şey değildir. Avrupa, Yunan felsefesini Müslümanlar aracılığıyla öğrendiyse de ondan çok farklı sonuçlar elde etti.

Demek ki Doğu ile Batı'yı birbirinden ayıran köklü anlayış farkları var. Şimdi, bu anlayış farklarından birine, belki en önemlisine işaret etmek istiyorum.

Prometeus, Yunan mitolojisinde titanlar soyundan bir tanrı olduğu halde, insanların yanını tutmuş, ateşi

Olympos'tan çalmış, insanlara vermiştir. Çarptırılacağı cezayı bile bile bu işe girişmiştir. Akıl gücüne sahip, ileriyi görme melekesi olan biridir Prometeus.

Batı medeniyeti kendini Prometeus olarak gören aydınların eseridir, dersek büyük bir yanlış yapmış olmayız sanıyorum. Batılı, ilericiliği hep çatışmada görmüş, kendisine çatacak bir Zeus aramıştır hep. O saldırmalı, yıkmalı ve cezasını da beraberinde taşımalıdır. Tanrı düşmanlığı dayanağını kendi tanrılığından ve kendi eliyle kurduğu tanrılaştırmalardan alır. Batı felsefesi Prometeusçu bir tabiattadır. Bilimi de "ateş hırsızlığı" olarak anlar.

İslâmî anlayış içinde insanlara faydalı olmak düşüncesinin nasıl şekillendiğini anlamak için ise İdris Peygamber örneğine bakmamız gerekir. İlk olarak kalemle yazı yazan ve elbise diken İdris Peygamber'dir. İdris Aleyhisselâm'a göklerin esrarı açılmıştı. Nihayet Cenab-ı Hak, onu diri iken göğe kaldırdı. *Kısas-ı Enbiya*'da yer alan bu çok kısa açıklama içinde bile İslâm dairesi içerisinde insanla İnsanüstü'nün daha ileri bir hayata varırken çatışmaya değil "ihsan"a dayalı bir münasebetler zinciri kurmuş olduğunu görebiliriz.

İnsanın zenginleşmesini ateşi çalmakta gören bakış açısı ile aynı zenginliği kalem ile yazı yazmaya atfeden bakış açısını birbiriyle uzlaşır saymak mümkün değil. Bir peygambere göklerin esrarının açılması şaşılacak bir husus değil. Ama Prometeus'un akıl sahibi oluşu onun gök'le temel çatışmasının da başlangıcıdır. Birine ihsan edilen şuur ve akıl, ötekinde çatışmanın merkezi oluyor. İdris Peygamber kıssasından kalem ile yazı yazma (zihnî gücün somutlanması, *intellect*) motifinin yanı sıra, elbise dikme (teknoloji) motifini de görüyoruz. Bu iki özelliğin aynı şahısta birleşmesi de Doğu'da medeniyetin maddî zenginliklerle zihnî gelişmenin birbiriyle uyumlu ve

dengeli tecellisine bir işarettir. Belki buradan kalkarak yarın İslâm toplumunun göstereceği teknik gelişmenin toplumdaki entelektüel seviye ile başabaş yürütülmesi mecburiyetini istihraç edebiliriz.

İdris Peygamber'in kıssası ile Prometeus hikâyesinin vardıkları sonuçlar itibariyle farklılık arzettiğine dikkat etmeli. Prometeus, insanların yanını tuttuğu için Kafkasya'da kayalara bağlanır ve her gün bir kartal gelir onun ciğerini yer. Gece ciğer yeniden oluşur ve ilh... Tükenmez azap, ne zamana kadar? Zeus tahtından düşürülene kadar.

Ve şimdi düşünün Batı kafası ile Doğu kafasının farkını. İsa Aleyhisselâm'dan önce göğe ağan peygamber, insanlara kalem ile yazmayı ve elbise dikmeyi öğreten peygamberdir. Batı anlayışı içinde insan olmak, insandan yana olmak, işkenceyi; Doğu anlayışında ise erişilmez bir lütfu icap ettiriyor.

BATI'NIN SAĞLAM TEMELLERİ

Batı düşüncesi dünyaya hâkim olmaya hazırlanırken öyle sağlam temeller atmış ki bugün artık hâkimiyetini sürdürmek için ayrıca bir felsefî görüş geliştirmeye muhtaç değil. İlk ve orta eğitimin Batılı anlayış içinde düzenlenmesi, Batı'nın temel düşüncelerinin büyük insan kümeleri tarafından benimsenmesine, onların "ideolojisi" haline gelmesine yol açtığı için bu temelin üzerine her türlü katın çıkılması kolaylaşıyor.

Bakınız Marksist felsefenin altyapı-üstyapı ayırımına: Bu dünya görüşüne göre toplumsal hayatın bir altyapısı vardır ki bu, üretim güçleri ve üretim münasebetlerinden oluşur, yine aynı felsefî anlayış için altyapı, üstyapıyı yani üretim güçleri ve münasebetlerinden doğan fikrî, hukukî değerleri belirler. Elbette bu görüş materyalizmin temel düşüncesi olan "varlık bilinci belirler" hükmünün toplum hayatına uygulanmış şeklidir. Ama "varlık bilinci belirler" hükmü kendi başına mevcudiyetini sağlayan bir hüküm değil, idealizme yani "bilinç varlığı belirler" hükmünü doğru bulan felsefî görüşe bir tepkidir. Demek ki biri diğerinden doğmuş. Daha aslî noktalara inersek görürüz ki gerek varlık-bilinç ayrımı, gerekse altyapı-üstyapı ayrımı ve bunlar arasındaki münasebet, Katolik teolojyasının bir uzantısıdır. Katolisizmdeki ruh-beden

ayrımı, Marksizme altyapı-üstyapı ayırımı olarak intikal etmiştir.

Batılı kafalar aralarında ne kadar keskin farklar ve bu farklardan doğan düşmanlıklar yaşarlarsa yaşasınlar aynı dili konuşmanın imtiyazını taşımaktadırlar. Belki birinin doğru dediğine öteki yanlış demektedir ama herkes neden söz edildiğini, meselenin ne olduğunu bilmekte, zihnin çalışma kanunları karşı görüşler için de geçerli olmaktadır. Çünkü Batı medeniyeti kendi kökleri arasında sahici bir uzlaşmaya gitmeyi bildiği gibi aynı zamanda köklerinden gelen kavramları en yeni düşünceler içinde yeniden ifade etmeyi de bilmiştir.

Daha da ilginç bir oluşumu işaret etmek faydalı olur. Batı medeniyeti, yükselme döneminde çok kapsayıcı olma endişesiyle her anlayış için kullanılabilir kavramlar geliştirmiş ve bunları yığınlara benimsetmiştir. Bunlardan biri "tabiat" kavramıdır. "Tabiat düşüncesi, matematik bilimlerin kesin konusuyla Tanrı'nın yarattığı Nasranî dünya arasında bir uzlaşmadır. Hem biri hem ötekidir. Tabiat, her şeyden önce var olan her şeyin bütünleştirici ve bağdaştırıcı bir birliğin düşüncesidir -ki bizi bir ilâhî akla götürür; ama aynı zamanda bu her şeyin kanunlara uyduğunu dile getiren ve dünyanın sayısız nedensel seriler tarafından kurulduğu, bilgiye konu olan her şeyin bu çeşitli serilerin beklenmedik karşılaşması sonucu olması yüzünden zorunlu olarak Demiurgos'un (Platon düşüncesindeki yaratıcı) aradan kaldırılması düşüncesine varan bir düşüncedir. Böylece bu iyi seçilmiş kavramın gölgesinde Hıristiyan, deist, panteist, tanrıtanımaz, materyalist olunabilir, insan isterse derindeki düşüncesini hiç inanmadığı bu dış görünüşle saklayabilir, isterse kendini aldatabilir ve isterse aynı anda hem mü'min hem münkir olabilir."(*)

Görüldüğü gibi Batı medeniyeti ve onu oluşturan

kafa yapısı, daha başlangıçta kendini zaafa uğratacak tehlikelerden korumak için gereken tedbirleri elinden geldiğince almıştır. Batı'nın herhangi bir düşüncesiyle İslâm hükümlerini uzlaştırmaya gayret etmek, bunu deneyecek kim olursa olsun onu sonunda mankafalaştıracaktır. Hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki Batılı anlayış, kendi kaynaklarına gösterdiği sadakat sayesinde her meselesini çözmenin bir yolunu bulacaktır. Çünkü onu çözmek için kullanacağı metotla meseleyi ortaya çıkaran kaynak birbirleriyle uyuşma halindedirler. Kâfir meselesini kâfirce halleder. Batı'nın sağlamlığını, çürüklüğünü kendi şartlarında değerlendirmek bizi muallakta kalan yargılara varmaktan alıkoyar.

(*) Sartre, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Gallimard, s. 21.

ELMA KURDU

Batı'dan, Batılı adamdan sözederken hep bir irkinti, bir hoşnutsuzluk içinde konuşuyoruz. Belki bütün Asya-Afrika insanı aynı duyguyu taşıyor içinde. Müslümanlar Batılıdaki ruh kabalığını görüyor, ferasetten yoksun oluşunu kolayca küçümseyebiliyor, ilmi önünde boyun eğseler bile irfandan hiç nasibini alamadığını bildiklerinden insan olarak ona fazlaca değer vermiyorlar. Hele Batılının kıyıcı, acımasız, bencil yaşama tarzından, gerek kendi insanlarına gerekse yayıldığı yerlerdeki insanlara yaptıklarından haberdar oldukça Batılıyı bir insan, kabule şayan bir insan olarak görmek Müslümanlar için zorlaşıyor. Yoksulluk ve sömürü, belki dünyanın her yerinde ve zamanın büyük bir bölümünde geçerliğini korumuştur. Ama Batı'da ve Batılının elini verdiği yerlerdeki yoksulluğun şiddeti, sömürünün canavarlığı hiçbir yer ve zamanla karşılaştırılamayacak ölçülerdedir.

Eski Yunandan günümüze kadar Batı yaşayış tarzı içinde hiçbir dönem, hiçbir mahal yok ki insanlar birbirlerini düşman olarak görmesinler, biri diğerinin mahvından felâh bulacağına inanmasın. Gerçi her dönem ve yerde toplumun yukarı tabakalarının refah ve debdebesinden, sefahatından sözetmek mümkün. Ama bu refah içinde bile o sınıfın üyelerinin sürekli olarak birbirleriyle kıyasıya

çatıştıklarını, komplolar içinde olduklarını, düşmanlığı an be an, ferd be ferd yaşadıklarını hemen görüyoruz. Aşağı tabakalar böylesine canavarlıktan uzak mı ya? Ne gezer, ortaçağdan sanayi inkılabı dönemlerine, günümüzün zenci düşmanlarına kadar uzanan bir çizgi içinde Batılı sömürülen sınıfların da kendilerini ezenler kadar gaddar olduklarını görebilmek elimizde.

İnsanı, toplumsal yapısıyla böylesine sevimsiz olan Batı nasıl oluyor da birçok yüksek sanat ve düşünce eseri üretebiliyor? Üstelik Batı'nın ne mal olduğunu hep bu eserlerden öğreniyoruz biz. Batılı düşünce ve sanat adamı, yaşadığı hayatı, içinde bulunduğu toplumu aralıksız eleştiri bombardımanına tuttuğu için rahatça görebiliyoruz Batı'nın nakısalarını. Peki, bu insanlar hemşehrileri, yurttaşları gibi değiller mi, ne kadar eleştirirlerse eleştirsinler toplumu ve insanı, kendileri de aynı yapıya sahip değiller mi? Bir bakıma, evet, sözgelimi vahşet övgüsü yaparak yaşanılan şehir hayatını yerin dibine batırma gayretinde olan Rousseau, vesveseli, huysuz, yalancı, hırsızın biri. Düşünceleri itibariyle onun tam karşısında yer alan çağdaşı Voltaire'nin de ondan aşağı kalır yeri yok. Cimri, açgözlü bir adam. Hem yazılarında ne kadar erkeklik taslasalar da hepsinde değilse bile çoğunda bir yağcılık, ona buna yaranma duygusu ve fiili var bu yazarların. (Yağcılık konusunda Doğulu sanat ve düşünce adamlarıyla yarışabilir mi orasını bilemem?) Hele o Balzac? Pisboğaz, mavi kan hayranı zendost?

Nedense Batı'nın besteci ve şairlerine daha hoşgörülü bakmaya yatkın benim gönlüm. Onların yalnızlığı sevmeleri, bazı toplum pisliklerine daha az bulaşmalarına sebep olduğundan mı nedir, şairleri ve bestecileri tam anlamıyla Batılı sayamıyorum bir türlü. Hâlbuki onlar da içinde yaşadıkları toplumun izlerini taşıyorlar, ortaya konan eserlerde yaşadıkları yansıyor.

Ama hiç gözden kaçırmamalı, gerek mûsikîde gerekse şiirde dinamizm diğer sanat ve düşünce ürünlerinden daha fazla yer bulur. Roman, hikâye ne yapsa kendini tasvirden kurtaramaz; kurtarsa zaten roman, hikâye olmaz. Şiir ve müzik ise hiçbir şeyi tahkiye etmek, tasvir etmek zorunda değildirler (bunu yaparlar ama böyle bir zorunlulukla sınırlı değildirler). Düşünce adamlarında, romancılarda görülen kişisel karakter zaafları, besteci ve şairlerde daha çok çılgınlık ve zaman zaman delilik şekline bürünür.

Batı'nın mûsikî ve şiirini elma kurduna benzetiyorum. Batı'nın genel yapısı içinde delikler açıyor, boşluklar doğuruyor, o hayat tarzında. Büyük ölçüde Batı'nın aşağılık, canavarca, bencil kafa yapısını delik deşik ediyor, insanın daha yüce yerlere uzanmasına imkân hazırlıyor. Ama elma kurdu, o gıdasını yine elmadan alıyor.

İNSAN DENEN İNSAN

İnsanı hayvana bağlayarak getirilen tanımların en parlak olanı ve belki de bu yüzden en çarpıcı olanı Nietzsche'ninkidir. "İnsan söz verebilen hayvandır" diyor Nietzsche.

Hayvana bir vasıf ekleyerek insanı tanımlamak, Batı düşüncesinin ana eğilimi. Böylece insanın tabiî, ama tabiatın üstüne çıkabilen yahut bir özelliğinden ötürü tabiî olanın dışına çıkabilen bir varlık olarak anlaşılmasıyla insanı nesneler dünyasına hapsetmek ve daha sonra onun bu nesneler dünyasındaki özel yerini işaret ederek var olduğu beş duyuyla algılanabilen bir ortamın seçkin bir yerine oturtabilmek mümkün olmuştur. İnsanın düşünen, konuşan veya siyasî, sosyal bir hayvan olduğu yolundaki tanımlar, Nietzsche'nin tanımı karşısında oldukça statik kalıyor. Hatta "insan ahlâkî bir hayvandır" diyerek ona manevî (yani Batılı anlamda yapılan maddî-manevî ayırımı içinde kalarak) bir ayırıcı vasıf kazandırmak isteyen görüş de insanı söz verebilen hayvan diye kabul eden anlayışın yanında pek sönük.

Çünkü insan söz verebilen bir hayvan ise onda "istiyorum", "yapacağım" gibi iradî kararların imkânı, potansiyeli toplanmış demektir. Öteki tanımların insanı

yerleştirdiği yerde sözkonusu olan yalnızca insanın bir üstün yeteneği olduğu halde, "söz verme" kavramı içinde zihnin, iradenin yapıcılığına, yaratıcılığına ağırlık verilmiş, hürriyet içinde kendini inşa etme, kendi sorumluluğunu yüklenme ve nihayet kendini yapan bütün unsurların güdümünü elinde bulundurarak "üstün insan"a, Tanrı'dan boşalacak yeri kaplayacak olan varlığa ulaşma yolları açılmıştır.

Hayvan esas alınarak insanı tanımlayan görüşlerin dayandıkları ana kaynak, evrenin ezelî olduğu, yaratılmamış olduğu düşüncesidir. Mademki her şey "var"dır, var olunanın içinde insan da "varlardan biri"nin türevi olarak anlaşılabilir. Her ne kadar kilise düşüncesi yaratılma olayına ağırlık veriyorsa da insanın yeri konusunda mekanik bir kavrayıştan öteye geçemiyor. Çünkü yaratıcının insana şah damarından daha yakın olduğu anlayışına olan uzaklığı, onun da insanı moral bir varlık olarak algılamasına yol açıyor. Böylece Batı'da insan anlayışı, kiliseye bağlı da olsa, kiliseye karşı da olsa kalın hatlarla belirlenmiş, asıldaki gerçekten koparılarak çizilmiş oluyor.

İslâm, insanı insan olarak yani tanımı kendinde mündemiç bir mahlûk olarak anlıyor. Mahlûkların en şereflisi olmasına rağmen zaaflarının şiddetini de vurguluyor. İnsan, şehvetin (tatminin) ağır bastığı hayvanî yaradılışla, aklın ve ilmin bütün varlığını kapladığı melek yaradılışının ortasında bir yere sahiptir. Ne şehvetin (hayvanın) türevi, ne de aklın (meleğin) bir türevidir.

İnsanın yoldan çıkışı, melek olma arzusuyla hayvanî bir eğilime boyun eğerek başlıyor. "Derken şeytan onlardan gizli bırakılmış o çirkin yerlerini kendilerine açıklamak (göstermek) için ikisine de vesvese verdi: Rabbiniz size bu ağacı başka bir şey için değil ancak iki melek olacağınız yahud (ölümden âzâde ve) ebedî

kalıcılardan bulunacağınız için (yani böyle olmayasınız diye) yasak etti, dedi." (7/20) "Nihayet şeytan onu fitledi: Ey Âdem, dedi, seni ebedilik ağacına, zeval bulmayacak bir devlete (ulaştırmaya) delâlet edeyim mi?" (20/120)

Dikkat edilecek olursa, insanın iğvası, onun melek olmaya özendirilmesi yahut ebedî devlet gibi insanüstü bir yere onun aday gösterilmesi yoluyla oluyor. İşte Batı düşüncesi, insanı, kendi kendini gerçekleştirmesi mümkün bir varlık olarak görmekle ve göstermekle şeytana tapıcılığın en katıksız örneğini vermiş oluyor. İnsan tanımına "hayvan"ı eklemekte gösterdiği titizlik, aslında insanın tatmin vasıtaları karşısındaki zaafını istismar içindir. Bunun yanı sıra insanı çirkinliğine dayanarak üstünlüğe özendirme kurnazlığı da var. Nietzsche'nin tanımının dinamik oluşu "üstün insan"a doğru yol alırken insana kendi hayvanlığından başka (sosyal, siyasî, fizik veya metazifik) dayanak aramayışıdır. Bu sebeple de katıksız şeytanîdir.

YABANCILAŞMANIN ÖTESİNDE

Müslüman, çağına rağmen belli bir görevi yüklenmiştir diyoruz. Yani içinde bulunduğu durumu veri olarak kabul edip şartların elverdiği bir hareket yürütmeye değil, kendi düsturlarını esas alıp çağın şartlarını bu düsturlar doğrultusunda yeniden biçimlendirmeye memur. İşte bu özellik onu, çağının esiri olmaktan alıkoyup çağın sırtını yere çalma mevkiine getiriyor. Zaman zaman Müslümanlara yöneltilen "çağdışı" kalma suçlaması eğer Müslümanların çağın çirkefi dışında kaldıklarını vurguluyorsa büyük iltifat. Keşke bu iltifata lâyık olabilsek. Ama hayır, Müslümanlara çağdışı olduklarını ileri sürenler, onların çağın düşünce seviyesinin gerisinde veya altında olduğunu işaret etmek istemekte, bir çeşit gelişmemişlik damgası vurmak istemektedirler.

Bu noktada önemli bir ayrım yapmak gereği var. Müslüman çağ karşısında son derece aktif, ilgili, müdahaleci bir tutum içinde olması mecburiyetine rağmen, çağın mantık örgüsünün dışında bir zihnî yapıya sahip olma durumundadır. Açıkçası Müslüman, çağın meselelerine Kitab'ın ve Sünnet'in gösterdiği istikamette çözümler getirecek ama çağın zorlamalarına boyun eğmeyecektir. Bu haliyle de çağın isteklerine "yabancı" kalacaktır.

Çağa yabancı olma, çağdan bîhaber olma anlamına gelmez. Tam tersine çağ hakikate yabancı kaldığı için hakikat adına yola çıkanlar, çağın bir unsuru olmayı reddederler ve çağa onun tanımadığı doğruları getirirler. Bu getirme çabası (*tebliğ*) ancak çağın üstünde vasıflara sahip insanlar tarafından gerçekleştirilebilir. Bu insanlar çağlarına, çağlarının akıl düzenine, iktisadî ve toplumsal işleyişine yabancı kalmayı seçmişlerdir. Daha doğru bir deyimle "yabancılaştırılmışlardır."

Elbette aykırılık hemen dikkatinizi çekti. Çünkü yabancılaşma denilince, gerek Batı düşüncesi içinde gerekse Türkiye'de İslâm yazarlarının bazılarının anlayışında istenmeyen bir vakıa dile getirilmek istenir. Oysa ben, Müslümanın yabancılaşmasını âdeta özler gibiyim.

Müslüman yazarların bazıları, yabancılaşmayı, "gâvurlaşma" anlamında kullanıyorlar. Batılaşma süreci içinde Türkiye'de okur-yazar takımının Avrupa değerlerini benimsemekle kendi toplumunun değerlerine, kendi halkına yabancılaştığını söylüyorlar. Bu yargıların doğruluk payını bir yana bırakalım ama yabancılaşma kavramının Batı düşüncesindeki anlamından tamamen kopuk olduğunu belirtmekten de geri durmayalım.

Yabancılaşma düşüncesinin köklerini Tevrat'a dayandıranlar varsa da son çağlarda yabancılaşmayı metafizik bir problem olarak ortaya atan Hegel'dir. Ruhun kendi içinde şedit ve üstün bir çatışma yaşadığını söyleyen Hegel, ruhun ideal bir varlık olarak kendini gerçekleştirme gayretleri içinde olmasına rağmen bu hedefini kendi gözünden sakladığını, böylece ruhun gerçek yönelimi ile o anda yapmakta olduğunun birbirine yabancı kaldığını ve bu yabancılaşmadan tatmin ve gurur duyduğunu belirtir. Bu yüzden Hegel'in anlayışında insanın zihnî ürünleri kaynağından bağımsızlaşır ve böylece ona yabancılaşır. Yabancılaşmanın bu

idealist-metafizik yaklaşımına Marx sosyal bir muhteva kazandırmıştır.

İnsanımızın yabancılaştığını söylemek, muhtevası açıklığa kavuşturulması gereken bir soyutlamadır. İnsanımızın "insanî özüne" yabancılaştığını ifade etmek istiyorsak, yabancılaşma kavramını felsefî anlamıyla kabul ediyoruz demektir. Felsefî anlamda yabancılaşmanın, dünyevî düşünce planında bir vehim olduğunu ileriki sayfalarda belirtmeye çalıştık. Yok eğer insanımız kendi kültürüne yabancılaşmıştır diyorsak, hangi kültürün kendi kültürümüz olduğunu tespit etmemiz gerekir. Bununla tarihî birikimin uzantısı olan değerleri anlıyorsak, niçin tarihî birikim tercihe değer bir bütün olsun? Cahiliye dönemi Arap ve Türk kültürleri de bu toplulukların "asl"ına ait vasıflar değil mi? İnsanımızın inançlarına yabancılaştığını söyleyecek isek yanlış bir dil kullanıyoruz demektir. Çünkü bununla belki günahkârlığı, fâsıklığı, zâlimliği, irtidadı ve gâvurlaşmayı anlatmak istiyoruzdur. Eğer böyleyse kelimeleri yerli yerinden kullanmak doğru olur. Mürted veya putperest yerine yabancılaşmış insan demenin faydası ne?

Ama yabancılaşma terimini ille de kullanmak gerekiyorsa, felsefî anlamda Müslümanın meselesi, yabancılaşma kavramının çok ötesinde bir "yabancılaşma" ile açıklanabilecektir. Çağın meselelerine eğilirken getirilen yeni bakış açısı, yabancı bir zihnî yapının uzantısı olacaktır. Ancak bazı imkânlara sahip kafalardır ki genelgeçer doğruları aşıp, onlara ve insanın kendini gerçekleştirme vehmine yabancılaşıp Hakikat'in yönüne yüzlerini çevirirler.

ZİYANDAKİ İNSANIN YABANCILAŞMA VEHMİ

"Andolsun asra ki, muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak îman edenlerle güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirlerine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değil." (103/1-3)

Tanrıtanımazlık bir ahlâkî tutum olmaya çabaladığı zaman kendine bir tek dayanak bulabiliyor: İnsan hayatına yön verecek ilkeler yalnızca insanın yapısındadır. İnsan kendi kendini yaratan bir varlık(!) olduğuna göre onun bütün özellikleri, ahlâkî tutumunu belirleyen tohumları içinde taşır. Tanrıtanımazlık insanın ahlâkî seçmelerini düzenleyecek insanüstü bir kural koyucunun yasalarını tanımadığı için insanı iyi ve kötü karşısında kendi yapısından doğacak değer yargılarıyla baş başa bırakıyor demektir. İnsan kendi özünün doğrultusunda davrandığı zaman insanî, doğru, iyi ve ahlâkî olabilme imkânına sahip olacak, kendi özünden uzaklaştığı oranda da yanlışa, kötüye, ahlâk-dışı hayata saplanacaktır.

Ama acaba, insanın özü ve yapısı dediğimiz şey, onun biyolojik varlığı ile sınırlı bir şey midir? Yani insan da tıpkı hayvanlar hatta bitkiler gibi gıda, güvenlik ve cinsellik dürtüsünün birbirleriyle bağlantılı örgüsü içinde bir "öz"e mi sahiptir? Yoksa insan olmanın kendine özgü üstün (*supra*) vasıfları var mıdır? Açıklamaları içinde Allah'a yer vermek istemeyen düşünce sahipleri, kuşku yok ki insanı tabiatın bir ürünü olarak görmeye

yatkındır. İnsanı tabiat ve tabiî gelişme ortaya çıkarmış ise onun ahlâkı da tabiatın ona verdikleriyle belirmeyecek midir? İşte bu noktada bütün tabiî gelişme açıklamaları yön değiştiriyor ve insan tabiatın sunduğu şartlar altında oluşmuş ama sahibi bulunduğu "akıl" yoluyla kendini gerçekleştiren bir varlık olarak görülmeye başlanıyor. İnsanı yaratılmış bir varlık olarak görmekten uzak durulduğu zaman, kaçınılmaz olarak onu kendi kendinin sebebi olan (*causa sui*) bir varlık olarak görmek zorunlu oluyor.

İnsan kendi kendinin sebebi ise ve ne olduğunu kavrama yeteneğini elinde bulunduruyorsa, kendi varlığı ile kendi varlığını kavrayan aklını birbirlerinden ayrı iki şey olarak düşünmek mümkündür. Bu durumda insan, hem düşünen hem düşünülendir; hem bilen hem bilinendir yani hem özne hem de nesnedir.

İnsanın özne oluşu Ben'e (*le moi, the self*) sahip olması demektir. Ben'in dışında bir ben-olmayan dünya, bir başka, bir yabancı vardır. Böylesi bir düşünme yolu "yabancılaşma" teorilerinin kalkış noktasıdır. İnsanın bu biçimde evrenden ayrı bir varlık olarak anlaşılması kolaydır ama asıl anlaşılması gereken hem ben hem de evren oluşudur. İşte insanın "ben" olan, bağımsız bir bilinç olan yanı ve "evren" olan, evrene ait, ona bağımlı olan yanı teorik olarak birbirlerine yabancıdır. Batı felsefe dilinde varoluşsal yabancılaşma (*aliénation existantielle, existential alienation*) terimiyle dile getirilen kavram, insanın içinde böyle iki kutup bulunduğunu kabul eder. "*O, (insan) tabiatın bir parçasıdır, değiştirmeye gücünün yetmediği fiziksel yasalara uyar, yine de tabiatın geri kalan kısmını aşar. Bir parçası olduğu şeyden ayrı tutulmuştur, yurtsuzdur, yine de bütün öteki varlıklarla paylaştığı bir yurda zincirlenmiştir. Bu dünyanın tesadüfî bir yerine ve zamanına fırlatılmıştır, fakat yine tesadüfen o yer ve zamandan çıkmaya zorlanmaktadır. Kendinin*

bilincinde olarak, kendi güçsüzlüğünü ve varoluşunun sınırlarını kavrar. Kendi sonunu görür: ölüm. Varoluşunun çiftbaşlılığından kurtulamaz. İstese de aklından vazgeçmez; yaşadığı sürece de bedeninden vazgeçmez ve bedeni onu canlı kalmaya zorlar." (1)

İnsan içinde bulunduğu durumun bütün sınırlılığına, bütün fizik güçsüzlüğüne rağmen bilinci yoluyla insan varlığının mümkünlerini bilir. Ne olduğunu bildiği gibi ne olabileceğini de bilir.

Olabileceği ve yapabileceği şeyler çok çeşitli ve yönlü, birçok doyumlar sağlayacak türde iken insanın bir tek yönde kendini gerçekleştirmesi de yani sayısız mümkünler arasında bir tek gerçeğin yaşanması da insanın zihni ile varlığı arasında bir farklılık, bir yabancılaşma yaratır. İnsan sohbete ayırdığı bir zaman parçasını, bir daha çalışmaya hasredemez. Uzun bir eğitimden sonra elde edilen bir meslek, belli bir yaştan sonra artık değiştirilemez. İnsan kendine yabancılaşmış bir varlıktır ve varoluşundaki yabancılaşmayı hiçbir zaman aşamayacaktır.

Meseleyi yalnızca "varoluş" alanına mahsur kıldığımız zaman yabancılaşmanın aşılması olayının imkânsızlığı hemen göze çarpıyor. Çünkü insan özne olarak nasıl yalnızsa, nesne olarak da anlamsızdır. İnsanın yalnızlığına son verecek sebebi kendi icad etmesi, evrene anlamını insanın kendi kazandırması zorunlu olur. Bu zorunluluk, hakikatin insanın dışında aranmaması durumunda geçerlidir. Yani yabancılaşma, tanrıtanımaz düşüncenin sonucu olduğu kadar sebebi de olabilir. İnsanın yabancı (*aliéné, alien*) olması için kendinin Allah tarafından belirlenmiş bir ben'i olduğunu bilmemesi gerekir. Hayata ve evrene anlamının Allah tarafından verilmiş olduğunu anlamamak da ben'in

(1) Erich Fromm, *Man for Himself*, A Fawcett Premier Book, New York 1967, s. 49.

yabancılaşmasına yol açacaktır. Açıkçası, yabancılaşmayı reel bir mesele gibi anlayan "özne" yalnızca tanrıtanımaz olabilir. Gerçi insanın Allah'a yabancılaşmasından da sözeden düşünürler yok değil, ama insanın bilme ve yapma konusunda "kural koyucu" özelliğini kabul eden herkes açık veya gizli bir tanrıtanımazdır.

Yabancılaşma kuramı çerçevesinde gözönüne aldığımız insan, doğrunun ne olduğunu tespitte tek başınadır. İnsan için doğru olan içgüdü ile belirlenemeyeceğine göre, insanın kendi kendisi için bir değerler silsilesi kabul edip yürürlüğe koyması gereklidir. Yere ve zamana göre değişen kendi anlayışına bağlı olarak, içinde henüz temel çatışmaları, zıtlıkları çözememiş insanoğlu nasıl olacak da bu değerleri keyfî bir biçimde mutlak değerler katında benimseyip, benimsetecek? "Nihaî hakikati ve hayrın son derecesini bilen ve temsil eden Tanrı'dır. İnsan, kendi noksanlıkları ve sonluluğu içinde bu bilgiye varamaz, ama bir nihaî hakikatin ve (kendine özgü İ.Ö.) nihaî hayrın "var olduğu" inancıyla hareket etmeli ve tamamen ulaşamayacağını bilerek bunlara ulaşmaya kendini zorlamalıdır. İnsan Tanrı olamaz, bunun imkânsızlığını bile bile olmaya çalışmalıdır. İşte, insan varlığının kaçınılmaz tragedyası budur." (2)

Bu satırlar bize "yabancılaşma" düşüncesini ortaya çıkaran kafa yapısının nasıl çarpık, çarpık olduğu kadar çaresiz, çaresiz olduğu kadar da mağrur (İslâmî anlayışa göre küfür içinde) olduğunu göstermesi bakımından anlamlı. Bu çarpık kafa yapısı yabancılaşma kuramını geliştirmekle kalmamış, onun aşılma yollarını da aynı düzeyde göstermeye çabalamıştır. Varoluşsal yabancılaşmanın kaçınılmazlığı işaret edilirken, insanın

(2) Walter A. Weisskop, *Aliénation, Idéologie et Répression*, Presses Universitaires de France, 1976, s. 29.

içindeki bu iki kutuplu bölünmenin bazı şartlarda insanı birleştireceği kabul edilmiştir. Bunlar aşırı tecrübeler, mistik bir biçimde kendinden geçme(*), cinsî birleşmenin veya duygusal coşkunluğun verdiği sarhoşluk olarak belirir.

Hatta insanın içinde bulunduğu özne-nesne ayrışmasının ortadan kaldırılması için en etkili yolun orgasm olduğu bile söyleniyor.(**) "Ben" olanın "sen" olanla yani dünyadan kopuk olanla dünyanın kendisinin, birbirleriyle kaynaşmak üzere bir süreci yaşadıkları ve bu süreç tarafından tahribata uğramadan bir birliği gerçekleştirmelerinin mümkün olduğu ileri sürülüyor. Ama bütün bu açıklamalar, bize, insanın özünün ne olduğu konusunda açıklık getirmiyor. İnsanın

(*) Batı düşüncesi tasavvufu da (tanımında bir türlü ortak bir anlayışa varılmayan) mistisizmin içinde kabul eder. Günümüzde Müslüman çevrelerde canlı tartışmalara konu olan sufizmin bir değerlendirmesini yapmaktan kaçınarak diyebiliriz ki şeriat kurallarının sınırlarını zorlamaya yeltenmeyen, tam tersine kendini bâtınî fıkıh olarak gören İslâmî tasavvuf Yahudi, Hıristiyan, Budist veya hümanist mistisizmle aynı ölçülere vurularak bir değerlendirmeye tâbi tutulmamalıdır. Bazı tema benzerliklerinden dolayı sufizmi mistisizm içinde kabul etmek, bizi, İslâm kültürü ve medeniyeti çerçevesinde doğmuş bir yabancılaşma kuramına götürebilir. Bazıları için düşünce sistemleri arasında böyle bir yaklaştırma çabası geçerli kabul edilse bile -İsviçre kökenli sûfi Frithjof Schuon ısrarla İslâmî kavramları Budist-Brahman-Yahudi-Hıristiyan vb. kavramlarıyla ve üstelik mistik bir platformda karşılaştırmak, hatta eşitlemek hevesini gösteriyor, biz, Müslümanca düşüncenin (sûfî olsun, olmasın) insanın indî kabulleriyle yön kazanmasını doğru bulmuyoruz. Müslümanın görevi hayattan edindiği, zihninin türettiği düşünce sistemi ve düzenleri Kur'an ve İslâmî ilkelerle doğrulamak, haklılaştırmak değil, Kur'an-ı Kerim'in tarif ettiği düşünce biçiminin mevcut olana galebe çalmasının teminidir. Bizim anlayışımıza göre tasavvuf; Müslüman düşünce üzerinde toplumsal kabullerden veya bunlara paralel olarak ortaya çıkmış hurafelerden doğan sansürü kaldırmayı amaçlayan bir mevzidir. Tasavvufun herkese açık olmayışı, böyle bir sansürün kaldırılmasının yerine getirilmesi güç bir görev olması sebebiyledir.

(**) David Cooper, *The Grammar of Living* (Pelican Books, 1976) adlı eserinde LSD ve benzeri uyuşturucu maddeler ve orgasm yoluyla doğumdan önce ve ölümden sonraki hayatın mistik tecrübelerini edinmeyi öneriyor. Bu kitap, yabancılaşma kuramından kalkarak ne tür devrimci(!) çözümlere ulaşıldığını göstermesi bakımından ilgi çekici.

özünün, o öze sahip varlık tarafından duyulması, sezilmesi, kavranılmasına rağmen anlaşılır bir ifadeye kavuşmadığını görüyoruz.

İnsanı özünün olumlu yanıyla, olumlu değerler bütünü olarak dile getirmenin zorunluluğunun yanı sıra, çağımız insanı için yabancılaşmanın ne gibi kötülüklerin sonucu olduğunu söylemek kolay. İnsanın içinde bulunduğu yıkılmış ruh durumu, mahrum olduğu zenginlikler, duçar olduğu belâlar işaret edilerek, bunlardan insana özgü iyi yanlar (mefhûm-u muhalifinden) su yüzüne çıkarılmak isteniyor.

İnsanın yabancılaşmasından şikâyet edenler, kendilerine hasım olarak, içinde bulunulan dünyanın şartlarını alıyorlar. Bu şartların başında da tekniğin insan hayatını yoksullaştırması geliyor. Teknik gelişmenin insanlara refah getirdiğinden kimsenin kuşkusu yok ama bu gelişmenin insan davranışları üzerinde sert bir denetim kurduğu, böyle bir denetimin insanın serbestçe gelişip serpilmesine bir engel teşkil ettiğini ileri sürüyorlar. Her şeyden önce makinanın insan hayatına egemenliğinin, insanın doğal ahenginin makinanın ahengine uydurulması sonucunu doğurduğu, böylece insanın kendi düzeninden çıkıp yabancı bir yaşayış düzenine mecbur edildiğini ileri sürüyorlar. Çağımızın çalışma biçiminin insan üzerinde zaman bakımından da gayr-i şahsî bir disiplin kurduğu yani soyut ve muhtevasız zaman birimlerine bağımlı olarak düzenlenmiş hayatın insan içinde anlamdan uzak olduğu belirtiliyor. Birey, dev bürokrasiler yoluyla üretim ve yönetimin insan için faydalı olacağı farzedilen amacından koparılıyor; büyük birimler halinde kitlevî üretim, karmaşık siyasî yapılar içinde insanoğlu yaşadığı dünyada olup bitenlerin mahiyetini bilmeden, bir robot ve soyut bir varlık olarak hayatını sürdürüyor. İnsan bu büyük kaos içinde bir atom, bir çark dişlisi olarak kendi varlığının

bilincinden uzaklaşmış halde yaşıyor, üzerindeki baskılara (teknik, siyasî, iktisadî) karşı duracak "insanca vasıflar"ı artık elinde bulundurmuyor. Çağdaş dünyada insanın kendisini bir "çorak ülke"de bulduğunu anlıyoruz. Yine de bilmiyoruz vaadedilen ülkeye uygun insanca vasıfların ne olduğunu. Eğer bunlar düşünce, bilgi, akıl gibi insanın zihnî yeteneklerine bağlı vasıflarsa, hemen sorulabilecek olan soru, "Hangi düşünce, hangi bilgi, hangi akıl?" sorusu olacaktır. Zaten insanın zihnî yapısının sağlıksızlığı bir yakınma konusu olurken, bir de bu çürük tabana dayanarak yürünecek yolu tespit mümkün mü? Yok eğer dostluk, sevgi, cesaret, sorumluluk duygusu, haysiyet duygusu, gerçek saygısı gibi moral değerler insan olmayı sağlıyorsa, bu vasıfların her birinin yaşanılan toplum biçimine göre ayrı anlamlar taşıdığını kabul etmek zorundayız. Dostluk deyince, iki sermayedarın bonolarına dayanarak kurdukları münasebeti mi anlayacağız? Gerçek saygısı ve hakkaniyet gibi kavramların ölçüsü de insanların çıkarlarıyla belirlenmiş, dolayısıyla kimden yana bakılırsa o tarafı doğrulayacak esasları içinde barındırmayacak mı? Çağdaş toplumun hümanizme özgü hiçbir değeri koruyamaz hale düştüğü söylenebilir. Aile, çekirdek aile denilen, ana-baba-çocuk üçlüsünün oluşturduğu ve hiçbir sosyal etkinliği olmayan bir birim haline gelmiş, insanlar arasında dayanışma duygusu zayıflamış, sosyal sınıflar yabancılaşmayı artırıcı birer unsur olmuşlardır. Hâkim sınıftan olmak objektif olarak kendi rağmına karar almayı zorunlu kılarken, ezilen sınıftan olmak da toplumsal kuruluşun işleyişi içinde güçsüz bir av olmayı zorunlu kılıyor. Şehir hayatının önem ve yaygınlık kazanması insanın tabiata olan uzaklığını artırmış ve tabiat üzerinde insanın kurduğu denetim, insanın tabiata ve kendine yabancılaşmasına yol açacak biçimde belirmiştir. İnsanın insanla, tabiatla bir dayanışma içinde olmadığı, insanın

insanları ve tabiatı kendisi için bir tamamlayıcı olarak görmediği anlaşılmıştır.(*) Bu tespitlere her gün yenilerini ekleyebiliriz.

İnsanların çağdaş dünya içinde pek iç açıcı bir konumda bulunmadıklarını tespit etmek kolaydır. Kapitalist dünyanın sermaye egemenliğinin çıplak bir biçimde ortada olması, insanın vardığı "insanî" sonuçlar bakımından da sosyalist devletlerin ondan hiç aşağı kalmayışı, yapabileceğimiz en kaba tespitlerdir. Ancak açıklanması gereken Batı düşüncesinin insanın sömürülmesi, ezilmesi, gadre ve zulme uğraması, şahsiyetinin yıkılması, ruhî yapısının parçalanması gibi olayların karşısına çıkarken felsefî planda niçin "yabancılaşma" kavramına başvurduğudur. Yabancılaşma kavramı neden bu derece önem kazanmış, modern Batı'da insan araştırmanın ekseni durumuna gelmiştir?

Sorunun cevabı modern Batı'nın maddeci, yani tanrıtanımaz anlayışında yatar. Evrenin açıklanmasında Tanrı'ya yer vermeyen görüşler, insanın da davranışlarını Allah'ın emirlerine uyarak veya onlara karşı gelerek ayarlamadığını öne sürmek zorundadırlar. Eğer insan bütün ahlâkî değerlerini kendi içinde barındırıyor idiyse insanın sahip olduğu bu aşağı (hatta aşağılık) ahlâkî yapı neydi? İnsan kendisinde en yüce değerleri barındıran, hayata anlam veren varlık değil miydi? Öyle idiyse bunca toplumsal felâketi, bireysel çarpıklığı niçin kendi elleriyle ortaya çıkarıyor, neden kendini şiddetli bir yalnızlığa, keskin bir çılgınlığa sürüklüyordu?(**) Bunun tek bir açıklaması olabilirdi: Bu şartlarda karşımızda bulunan

(*) Çağdaş toplumda görülen çürümenin yabancılaşma bakış açısından ele alınışı için bkz. *Man Alone: Alienation in Modern Society*, (ed. Eric ve Mary Josephson, Dell Publishing co., Inc. New York, 1967) Kitap bir antoloji mahiyetindedir ve değişik yönlerden yabancılaşma olgusunu irdelemektedir.

(**) Yabancılaşma kelimesinin Fransızca'da *"aliénation"* ve İngilizce'deki

insan, insan değildi, kendisi değildi, kendi insanlığının bilincinde değildi, insan olarak kendi bütünlüğünden ayrılmış, kendinden kopmuş, kendine yabancılaşmıştı. Büyük bir ihtimalle insan bir zamanlar bir bütün, kendi yüceliğinin ve mutluluğunun sahibi bir varlıktı ve yine bir varlık olmaya çabalamalıydı.

Demek ki her bakımdan güvenilir, doyurucu, mükemmel, kendi varlığı içinde tamamlanmış bir insan modeli sözkonusudur. Bu insanın geçmişte veya gelecekte bulunması önemli değildir. Önemli olan kendisinden bütün ahlâkî değer yargılarımızı çıkarabileceğimiz bir insanın, bir insan modelinin, bir "idea"nın bulunmasıdır. Çünkü insan esas alınmalı, bütün yeterlilik insanda olmalı ki Tanrı düşüncesi ahlâkî davranışların dışında tutulabilsin.

Bu noktadan bakıldığında yabancılaşma kuramı, hümanizm ve tanrıtanımazlık birbirine bağlı, birbirlerini tamamlayıcı görüşler ve düşünce sistemleri olarak karşımıza çıkar. Nitekim modern zamanların yabancılaşma kuramının babası sayılan Hegel, evrene, kitaplı dinlerin Tanrı kavramından uzaklaşarak panteist bir gözle bakıyor: Eğer Tanrı'dan, insan aklına göre aşkın olan varlık anlaşılırsa, Hegel filozofların en ateistidir (tanrıtanımazıdır), çünkü hiç kimse onun kadar kesin olarak mutlakın mündemiç (*içkin, immanent,* İ.Ö.) oluşunu ve tam anlaşılırlığını tasdik etmemiştir.(3)

Hegel'in idealizmi, Fichte'ninki gibi düşüncenin evreni yarattığını değil, evrenin bir oluş halinde bulunduğunu ileri sürüyor. Her şeyin temelinde bulunan bir evrensel varlık, bir ide kabul eden Hegel, bu mutlak

"alienation" karşılıkları eskiden akıl hastaları için kullanılırmış. Fransızca'da *"aliéné"*,İspanyolca'da *"ailenado"* deyince deliden bahsedildiği anlaşılıyormuş. İngilizce'de halen akıl hastalığını tedavi eden doktorlara *"alienist"* denildiği oluyor. (Erich Fromm, *The Sane Society*, London, 1968, s. 120.)

(3) Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 345.

varlığın tabiatta kendine yabancılaştığını söylüyor. Hegel'e göre "tabiatın alt ucu, ide'ye tamamen dışlaşmış ve yabancılaşmış olan tabiattır; üst ucu ise akıllı ve kendisinin bilincine ulaşmış olan insanoğludur."(4)

İlk önce insan doğuştan egoismi içine kapanmış bir fertti (sübjektif ruh); sonra, kendi kendinden çıkarak (yabancılaşarak İ.Ö.) ve diğer insanlarda kendini görerek, topluluk, cemiyet, devlet (objektif ruh) halinde teşekkül etti; nihayet, kendine dönerek, varlığının temelinde sanat idealini yahut güzeli, dinî ideali yahut Tanrı'yı, felsefî ideali yahut doğruyu bulur ve üç idealin gerçekleşmesinde (yabancılaşmanın aşılmasında İ.Ö.) özlediği yüksek istiklâle varır; o mutlak ruh olur.(5) "Hegel'in felsefesinde mutlak ve akıl aynı mânâya gelen kelimelerdir. Mutlak inorganik ve canlı tabiatın birbirini izleyen derecelerinden geçerek insanda şahıs haline gelen akıldır."(6) Şu halde "bizde önceden var olan bir düşünceyi maddeleştirmek istediğimizde gerçekten ne yaparız? Kaçınılmaz bir biçimde kendimizi emeğimizin ürününden ayırırız. İmal ettiğimiz, ürettiğimiz şeyi kendi vücudumuzun dışına çıkarırız ve o da bizden ayrılır. Kafamızda yaşayan bir düşünce gibi varlığımızın bir parçası olarak kalamaz.(...) Bu şekilde Hegel, her çeşit emeğin yabancılaşmış emek olduğu, çünkü şartlar ne olursa olsun her toplumda insanın emeğinin ürünlerinden ayrılmaya mahkûm olduğu sonucuna vardı."(7)

Hegel'in yabancılaşma ile bağlantılı düşünceleri içinde bizi en çok ilgilendiren, onun kitaplı dinleri panteizm oldukları oranda övgüye değer bulması ve

(4) Selahattin Hilav, *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 124.

(5) Weber., op. cilt, s. 362.

(6) Ibid, s. 346.

(7) Ernest Mandel, *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, Çev. Olcay Göçmen, Yücel Yayınları, İstanbul, 1975, s. 24.

Hıristiyanlığı, felsefenin (kendi felsefî sisteminin) altında kabul etmesidir. Hegel'e göre Hz. İbrahim (Yahudinin simgesi olarak) yabancılaşmıştır, çünkü karşısında kendisini (İbrahim'i) aşan Tanrı vardır. Tanrı efendi, İbrahim köledir. Köle efendisinin iradesine ve isteklerine boyun eğmekle, bağımlı olmakla yoksuldur, değersizdir.

Kökünden sökülmüş, yurtsuz ve sitesizdir.(*) Buna karşılık eski (*antique*) Yunan sitesinin yurttaşı, tanrıları göklerin tiranı olarak görmez, sitenin bütünlüğünü, ahengini bilir. Demek ki antikitenin insanı yabancılaşmış değildir.(8)

Bu noktanın Hegel düşüncesinde böylece belirmiş olması bize gösteriyor ki gerçekte yabancılaşma kuramı ancak Batı hümanist geleneğinin bir parçası olarak alınabilir. Nitekim Feuerbach'ın yabancılaşma kuramı da hümanist gelenek içinde yerini kolayca alabiliyor. Biri idealist, diğeri materyalist iki düşünürün aynı (hümanist) çizgide kabul edilmeleri, Batı'yı bir bütün olarak görenler için şaşırtıcı olmayacağı gibi küfrün bir millet olduğunu belirten İslâmî ilkenin bir uzantısı olarak da anlaşılabilir. Feuerbach, insanın gerçek Tanrı olduğunu ifade etmekle, onun *autonome*, kendi kendine yeter bir varlık olduğunu vurgulamak kaygusundaydı. İnsanın kendi dışında bir Tanrı kabul etmesi, Feuerbach'a göre insanın yabancılaşmasının temel etkenidir.

Üzerinde çok söz edilen Marx'ın yabancılaşma kuramı, Hegel'in, Feuerbach'ın bu konuda söylediklerinin, ekonomik hayatın göstergeleriyle elde edilen bir bileşkesi olmaktan öteye geçmez. Marx'ın hiç de gençlik eseri sayılmayan *Grundrisse*'sinden alacağımız tek bir cümle,

(*) Oysa bazı yabancılaşma kuramcıları Tevrat'tan delil getirerek insan yapısı putlara tapınmak yerine Tektanrıcılığa varmayı, yabancılaşmaya karşı ilk insanî tavır olarak görmektedirler.

(8) G. M. - M. Cottier, *Horizons de L'Athéisme*, Les Editions de Cerf, Paris 1969, s. 93.

düşünürün bu konudaki tutumunu özetlemeye yetecektir: "Bu üretimin (kapitalist üretimin İ.Ö.) evrensel tabiatı, bireyin kendinden ve başkalarından ve aynı zamanda ilk olarak ilişkilerinin ve yetkilerinin genel ve evrensel tabiatından yabancılaşmasını doğurur."(9) Yabancılaşmadan Marx'ın ne anladığını iyice kavrayabilmek için onun, insanın yabancılaşmadığı dönemi tasvir eden sözlerine başvurmak yeterlidir: "... komünist toplumda hiç kimsenin faaliyetlerinin sıkıca sınırlandığı belli bir alanı yoktur ama herkes kendini her faaliyet dalında yetiştirebilir ve üretimin düzenlenmesini yalnızca topluluk temin eder, benim bugün bu işi, yarın şu işi yapmamı mümkün kılar, sabahleyin avlanmam, öğleden sonra balık tutmam, akşam hayvan otlatmam, akşam yemeğinden sonra da eleştirmen olmam, devamlı olarak avcı, balıkçı, çoban yahut eleştirmen olmaksızın canım o anda neyi yapmak istiyorsa onu yapmam mümkündür."(10) Görüldüğü gibi yabancılaşmanın toplumdan silinmesi düşüncesi, Marx'ta öz itibariyle Rousseau'nunkinden pek farklı boyutlara sahip değildir. Esasen Hegel'in dinlere bakışı, Feuerbach'ın dindar tanrıtanımazlığı yanında Marx'ın yabancılaşma kuramı, yeterince parlak ifadelerle bezenmiş olmasına rağmen, düşünce özgünlüğü bakımından oldukça sönük kalır. Ama yine de Marx'ın felsefî tutumunda Batı dünyasında iki koldan gelişip birbirine rakipmiş gibi ilerleyen idealizm ve materyalizmin bir bileşkesini görmek mümkündür.

Yabancılaşma kuramı, bir bakıma Batı düşüncesindeki Protagorasçı anlayışın Platoncu anlayışla hesaplaşması ve bir bütünlüğe varmasıdır. Böylece hümanizm, insanın ruhça ve bedence birbirini tamamlayan bir akış içinde kitaplı dinlerin mutluluğu

(9) David McLellan, *Marx's Grundrisse*, Paladin, 1973, s. 82.

(10) Karl Marx, *Die Deutsche İdeologie*, MEGA, 1933, vol. V, p. 22. Zikreden, W. A. Weisskopf. op. cit. 67-68.

kullukta gören anlayışını tartışma dışı bırakabilecek gücü gösterdiğine kendini inandırmıştır. Hümanizmin bu ölçüde güç ve yaygınlık kazanmasında şüphesiz, karşısında sahte hasımlar bulunmasının payı büyüktür. İlkçağ materyalizmine zıt düşüncelerden örülmüş olduğu kabul edilen Platonizm ve Hıristiyanlığa dayanak olacağı varsayılan Aristoteles, hiçbir inancın temsilcisi değildirler. Kendi koydukları yani insanın türettiği ilkelerin ve tasavvurların savunucusu durumundadırlar. Hümanizm onları kendi yöntemleriyle altedebilecek imkânları elinde bulunduruyordu. Eski Yunan düşünce biçimiyle hümanizmin yöntemi pek farklı sayılmazdı. Kaldı ki insan refahının onun ahlâkî tutumuna ölçü olacağını kabul eden bir Aristoteles, kutsal kabul ettiği metinlere bile sadakat göstermekten uzak bir kilisenin elinde hümanizme karşı etkili bir araç olamazdı.

Hümanizmi diğer -izm'lerden ayıran özellik, onun insan için en faydalı olanı savunuyor olması değildir. Gerçek anlamda hümanizmden sözedebilmek için hümanistin insandan başka ölçü veya ülkü kabul etmediğini, insanın deney ve duyuşundan istihraç edilmiş değerler ve amaçlardan başkasına itibar etmediğini bilmemiz gerekir. Kısaca, insanın amacının insan olduğunu, insanın kendi sonunu içinde taşıdığını kabul etmek hümanizmdir. Bu açıdan bakılınca yabancılaşmanın aşılması, hümanizmin bir gereğidir. İnsan, kendini çevreleyen ve onu bir bütünsel insan olmaktan alıkoyan maddî şartların üstesinden gelmedikçe, kendini hakikatin yegâne ve gerçek temsilcisi olmaktan alıkoyan Tanrı düşüncesini hayatından çıkarmadıkça hümanist olamaz. Yabancılaşmış bir varlık olarak hayatını sürdürür.

Buraya kadarki ifadelerimizde yabancılaşma kuramının temel düşüncesinin, insanın yapısına olan güveni gerektirdiğini belirtmeye çalıştık. İnsanın ahlâkî

seçmelerini yalnız kendinin koyduğu kurallar uyarınca yapması gerektiği, tersi olursa yani kendi ürünleri tarafından veya Tanrı düşüncesi ile baskı altına alınırsa onun yabancılaşmış olacağı, dolayısıyla en sağlam ahlâkın dolaysız biçimde insanın koyduğu ahlâk olduğu varsayımlarını da hümanizmin dayanakları arasında gördük.

İnsanın ne ölçüde güvenilir bir varlık olduğu, değerlerinin hangi sağlamlıkta olduğu araştırmaya değer. Kur'an-ı Kerim insanı hiç de kendisinden bir ahlâk öğretisi çıkarabilecek güçte görmüyor: "Allah'ın üzerinizdeki lütf-u inayeti ve esirgemesi olmasaydı, birazınız müstesna olmak üzere, muhakkak ki şeytana uymuş gitmiştiniz." (4/89) İnsan, kendisine doğuştan verilmiş İslâm fıtratına ters düşen çizgiye girmek sözkonusu olunca böylesine zayıflık gösterebilmektedir. Zihnî melekeleri bakımından da insan pek güvenilir bir konumda değildir: "İnsan, hayra duası gibi, şerre de dua eder. Pek acelecidir insan!" (17/11), "Çok cimridir insan" (17/100), "İnsanın husumeti ise her şeyden fazladır" (18/54), "Hakikat, (şu) insan çok nankördür." (22/66)

Bütün bu yargılar bize insanın bizzat kendisinden bir ahlâk kuralı edinmesinin hemen hemen imkânsız olduğunu gösterir. Öyle olunca, "insanın yabancılaşması" diye dile getirilen terimi İslâm düşüncesi içinde bir yere yerleştirmek de imkânsız olur.

Yabancılaşma, insanın değerler bakımından yoksullaşması noktasından kalkan bir görüş. İnsanın parçalandığı ve aslî değerlerinden birçoğunu kaybettiği, dine bağlı anlayışın da kabulleri arasında. Ancak yabancılaşma kuramcıları geçmişte yalnızca bir yabancılaşma süreci görebiliyorlar. Dolayısıyla "insan yabancılaşmıştır" cümlesi anlamdan yoksun kalıyor. Aynı anlamsızlık yabancılaşmanın aşılması konusunda

da geçerli. İnsanın kendini bütün imkânlarıyla gerçekleştirmesi özleniyor. Bu ise konuşurken her kelimede alfabenin bütün harflerini kullanmak istemek gibidir. Yirmi dokuz harflik bir kelime kurmak muhtemel ise niçin dört harfli bir sözü söylemeli? Bu soru bunaltıyor kâfirleri.

II
SANAT, SİYASET, VESAİRE

SANAT, SİYASET, VESAİRE

Kendi konumumdaki tuhaflığın farkındayım: Sanat denilince ortalıkta sanatçı nâmı altında dolaşanların anladıkları sanatı anlamıyorum. Siyaset denilince de bilinen siyasetçilerin tutum ve davranışlarından farklı bağlamda bir kavramı dile getirmek cehdindeyim. Sanatı ve siyaseti herkesin alıştığı anlamların dışında kabul ettikten sonra, bu yazının başlığından elimizde yalnızca "vesaire" kalıyor. Bu vesaire belki de küçümsenecek bir nesne değil. Dünyada iri lâfların, herkesin itibar sahibi olmak üzere talip olduğu etiketlerin mesnedi çoğu kere ayrıntı kabilinden şeylere bağlı olabilir. Belki yaşamanın gerçek anlamı "vesaire"den geçer. Sanırım kimilerinin ayrıntı olarak gördükleri şeyler, olaylar ve düşünceler bünyelerinde umulmadık bir derinlik ve önem taşırlar. Müslümanlar hayatlarının ayrıntılarını değerlendirdikleri oranda sağlam ve yararlı bir yaşama biçimi edinebilirler. Yani "vesaire" Müslüman için başkalarından daha önemlidir. Ayrıntılardan örüldüğü sanılan, parlak ve gösterişli özelliklerle donatılmamış bir yaşama biçimi bakarsınız esas doğrultuyu, temel unsurları belirginleştirmiş, ortaya döküvermiş. Bu yüzden neyin esas, neyin ayrıntı

olduğu hususunda fazla aceleci olmamalı. Sanatın da siyasetin de ayrıntılardan örülmüş temel doğrultusunun en büyük etkiyi ortaya koyabildiğini düşünmeli.

Siyasetin değil ama sanatın faydası üzerine çok şey söylenmiş bugüne dek. Siyasetin faydaya yöneldiğinde herkes anlaşır da belki bu faydanın ne tür fayda olacağı hususunda tartışma çıkar. Ama sanat konusunda böyle değil. Birçok sanatçı fayda ve sanat kavramlarını birbirine düşman görürler. Bunların arasında Oscar Wilde da var. "Ben dehamı hayatıma koydum, eserlerimde yalnız kabiliyetim vardır." sözüyle hep hatırlanan Wilde'ın tek romanı var (Söylentiye göre iddiayı kazanmak için kısa bir zamanda yazmış.): Dorian Grey'in Portresi. Bu kitabın önsözü şu cümleyle bitiyor: All art is quite useless. Yani "Sanat tümden faydasızdır." Belki dünyadaki sanat eseri yığılması, her alanda hızlı bir seri üretime dalınmış olması, gerçekten herkese sanatın faydasız olan kısmının ağırlıklı olabileceği görüşünü benimsetebilir. Ama Wilde'ın görüşü farklı yönde şekilleniyor. O sanatın lüzumsuzluğunu özlenir bir durum olarak öne sürüyor. Yararlı, faydalı olunca o yapılana sanat demiyor.

Ama günümüzde sanatın faydası olsun isteniyor genellikle. Bunu sanat önemli olduğu için değil, tam tersine sanatı önemsiz buldukları için istiyor birçokları. Oysa önce şunu tespit etmek gerekir: Sanat vazgeçilir bir şey midir, yoksa sanat hayatımızda yer almadan olmaz mı? Eğer sanattan vazgeçerek bir insanın hayatı devam edip gidiyorsa, sanatsız yaşamak mümkünse, sanatın yararı üzerine çok konuşmak gereksiz. Ama sanat olmadan insan (veya insanlık) yaşayamıyorsa, insan hayatı, içinden sanatı çekip çıkardığınız zaman, hayat olmaktan çıkıyorsa yine "sanat" tartışma konusu olmaktan çıkar, çünkü sanatın faydası demek insanın mevcudiyeti demek olur. Aynı sorular siyaset için de sorulabilir. Siyaset olmadan

insanın hayatı anlam kazanıyor mu? Siyasetten vazgeçerek bir insan hayatını devam ettiremez mi? Siyasetsiz bir yaşama biçimi düşünülebiliyor mu? Yoksa insan, siyasetle birlikte insanca vasıflarını dumura mı uğratıyor?

Bütün bu sorular bizi içinde bulunduğumuz medeniyetin karmaşık meseleleri içine sokuyor. Hayatımızı düzenleyen unsurların aslî olmaktan çok talî olduğu noktasına ister istemez varıyoruz. Karnımızı doyurmak "aslî" bir unsurmuş gibi görünmekle birlikte, karnımızı doyurmak için mecbur olduğumuz işler "talî" olabilir. İşte bu sanatın ve siyasetin hayatımızdaki yeri üzerinde düşünmemizin başlangıcıdır.

ŞARKILAR KAZANIR

"Sanat alçaltıldı, muhayyile inkâr edildi/Savaş yönetti milletleri" diyor William Blake. Çok yakınlarımızda barut kokularının duyulduğu bu günlerde yukarıda andığımız mısraların büyük anlamı belirgin. Ne demek sanatın alçaltılması ve muhayyilenin inkâr edilmesi? Sanat insan için uğraşılmaya değmez bir meşguliyet haline gelmişse, o insan yaşama düzenini mekanik kılmış demektir. Makinalar güzelliklerden tad almaz, robotlar yumuşak duygulardan yoksundur. Muhayyilenin inkâr edilmesi insanın umutlarını yıkması ve böylece hırçın ve yıkıcı olması demektir. Hayatları kurumuş insanların bütün insanlığa kuraklık getireceğini, başka hiçbir şey getiremeyeceğini düşünmemiz tabiidir.

Hangi şartlarda, hangi durumlarda olursa olsun savaşın kötü ve insanlık dışı bir olay olduğunu iddia etmek abestir. Müslümanlar gerektiği yerde, yani kendilerine emrolunan şartlar altında savaşmakla, cihad etmekle yükümlüdürler. Ne var ki modern medeniyetin "savaş" kavramı Kur'an-ı Kerim'de bizlere işaret edilen cihaddan alabildiğine uzaklaşmış haldedir. Modern savaşlar soyut yönetim mekanizmalarının, sun'î iktisat mekanizmasının insanı özünden yani varoluşundan kopartarak onu eşkıyalaştırmak ve birer nesne mesabesine indirgemek

suretiyle çıkardıkları vur-kır'dan ibarettir. Bu savaşlarda haklı ve haksız yoktur, mevcut olan sadece kimin kimi ezeceği hususundaki tedhiş duygusudur.

Kötü olan sanatın alçaltıldığı ve muhayyilenin inkâr edildiği ortamda doğan savaş durumudur. Eğer savaş bir özgürleştirme ve bir aydınlanmanın ertesinde doğmuş ve sonucundan yine bir aydınlık, bir özgürlük beklenilen bir savaş ise bunda kınanacak bir nokta bulamayız. Kısaca ifade etmeliyiz ki, bir inanç, bir haklı dava uğruna girişildiği zaman savaş meşru olur. Yani savaşan taraflardan biri düşmanını kurtarmayı düşünerek savaşıyorsa onun yaptığı savaşın haklı olduğunu kabul etmek durumundayız. Haklı olan kendi şarkısıyla savaşır ve şarkılar kazanır. Evet, şarkılarıyla savaşan muharebelerinde mağlup olsa bile harbi kazanacaktır.

Taht kavgaları, hanedan savaşları, sömürge edinmek için girişilen harpler, bir ırk üstünlüğünü sağlamak üzere silâh kullananlar hem yenilmeye mahkûm olan tarafı oluştururlar, hem de savaşılan alanlara kuraklık ve belâ getirirler. Böyle de olmuştur. Haçlılar kendileri gibi Hıristiyan olan Bizans'ı yağmalamaktan geri durmadılar. Hitler üstün kabul ettiği Töton ırkına hayat sahası elde etmek için savaşa girdi. Stalin sosyalizm adına değil, Sovyet milliyetçiliği uğruna savaştı. Mussolini Roma İmparatorluğu'nu ihya etme fikri sabitiyle mihvere katıldı. Churchill mensubu olduğu plütokrasinin selâmeti için çarpıştı. Bugün siyonistler Nil'den Fırat'a uzanacak bir imparatorluk adına savaşıyorlar. Filistinlileri yok etmek istiyorlar, ama onlara herhangi bir şey kazandırmak en küçük bir ihtimal olarak bile mevcut değil.

Düşmanına verecek bir şeyi olmayan kimse mutlaka kötü, haksız ve canice bir savaş yürütüyordur. Evet, olumlanacak olan savaş savaştığı tarafa kurtuluş götürmeyi amaçlayan, en azından kendinden bir şeyler vermeyi

gözönünde tutan kişilerin yaptığı savaştır. Müslümanlar her savaştıkları alanda din yayıcılığı yapmışlardır. Kendileri için iyi bildiklerini, onlarla savaşanlara da vermekten çekinmemişlerdir. Bu yüzden Müslümanların girdikleri her yer Müslümanlaşmıştır. Osmanlı orduları Balkanlara kendileri için güzel olanı aşılamıştır. Kore'de bile Müslümanların mevcudiyetinin orada çarpışan Türk askerlerinden ötürü gerçekleşmiş olması başka türlü nasıl açıklanır? Müslümanlar inançlarının bayrağı altında dövüşürler. Şarkıları ile dövüşür ve kazanırlar. Yani Müslümanların savaşları ne sanatı alçaltan insanların, ne de muhayyileyi inkâr edenlerin savaşıdır. Düşmanını kurtarmayı öngörmek, sanatı bile geride bırakan bir yüce duygunun, sınırları geniş bir umudun erleri tarafından, gaza erleri tarafından yüklenilebilir üstünlükte bir anlayıştır. Bereket budur.

MUSİKİ VE DÜŞÜNCE

İnsanın kendi seçtiği ahenk ile benimsediği düşünce arasında bir rabıta olduğu kabul edilebilir. Ahenk en bariz biçimiyle insanın musiki ile olan münasebetinden neş'et eder. Itrî dinlemekten sıkılan bir adamın Süleymaniye'nin mimarisinden tad alabileceğini mümkün sayamayız. Hâfız Post'a yaklaşamamış olan birisi Doğu medeniyetinin (daha da daraltalım: Osmanlı Medeniyetinin) övgüsünü yapıyorsa ne yaptığından habersiz bir kimsedir şüphesiz. Basit gözlemlerle anlaşılacaktır ki, insanın bağlı olduğu ahenk hangi seviyede ise o insanın düşünme seviyesi de aynı seviye çevresindedir. Bağlı olduğu ahenk dolmuş şarkıları, gazino müziği seviyesinde olan insan dünyayı aynı seviyeden kavrayabilir. Düşünüş ve kavrayış seviyesi bu müziği yaşatacak, bu müziği devam ettirebilecek kırattadır. Böyle birinin yüksek seviyeli düşünceleri ne anlaması, ne de aktarması mümkündür.

Zevkteki bayağılık insanı bayağı düşüncelere kolayca aşina ederse de incelmiş ve yüksek bir seviye tutturmuş olan zevk sahibi kimse mutlaka yüksek seviyeli düşünceleri kolayca benimseyemez. Yani gerek göz, gerekse kulak ahengini geliştirmiş bir kimsenin aynı zamanda düşünce ürünlerinin de yücesiyle irtibat kurmuş olduğu iddia edilemez. Zevkin inceliği büyük ölçüde

meşreple ilgilidir. Bazı insanlar sanat alanında yer alan bazı becerilere yatkındırlar, zevklerini kolayca geliştirebilirler, inceltebilirler. Ama aynı insanların fikrî tahlillerde yaya kalmaları, düşünce planında bazı açıklamaları kavramakta yetersiz kalmaları mümkündür. Yine de, zevkle ilgili bir tefrik yeteneğini geliştirmiş olanların kavrayış güçlerini de artırmış olacaklarını söyleyebiliriz. Bu gibilerin keyfiyetçe zengin olanı seçebilmeleri büyük ihtimaldir.

Buna karşılık, yüksek düşüncelerin bayağı zevklerle bir arada bulunmaları mümkün değildir. Zevklerin bayağılığı düşüncenin asaletini zedeler. Eğer fikrî tahliller bakımından yüksek seviye tutturmuş insanlarda basit ve bayağı ahengin işaretlerini görüyorsak, o kimsenin fikrî tahlillerinin değerine de şüpheyle bakmalıyız. Bakarsak göreceğiz ki, düşünce alanında da bu insan aldatıcı bir parlaklığa sahiptir. Düşüncelerinin gerçek temelleri zayıftır ve varoluşsal köküyle rabıtasızdır.

Bir milleti köleleştirmenin en etkili yolu, benim bildiğim kadarıyla o millette yaşayan ahengi bayağılaştırmaktır. Dilini kaybeden düşüncesini kaybeder. Ama eğer ahengini muhafaza ediyorsa dilini yeniden ele geçirebilecek gücü toparlayabilir. Ahengi bayağılaşmış olan millet düşüncesinin yeniden ele geçirilmesi gerektiği düşüncesine ulaşmakta bile güçlük çekecektir. Türkiye'de arabeskin zaferi ile bankerlerin zaferi birbirine paraleldir. Bugün ülkemizde işporta malı düşünceler rağbet buluyorsa, sarih ve fasih konuşmak önemini kaybetmişse, halkımızın olduğu kadar aydınlarımızın da ahengini yozlaştırmış olmaları yüzündendir. Türkiye'de yaşayan insanları bayağı zevklere, ahengin aşağılık formlarına alıştırmak bu ülkede düşünce namus ve haysiyetini, şerefli bir hayatın dokunulmazlığını kundaklamaktan başka bir anlam taşımaz.

Müslümanca tavır benimsemeyi kendine birinci

mesele edinmiş insanların sahip oldukları ahenge önem vermeleri, bu ahengin seviyesini yükseltmek için sürekli çaba harcamaları zaruretine inanıyorum. Yoksa İslâm'a ilişkin birçok düşünce inceliklerinin de kavranılması imkânsız olur. Mü'min bir bütündür, onun bir yanıyla çok yüksek bir inancı yaşayıp, bir yanıyla da basit ve değersiz zevklere boyun eğmesi bir bozukluktur. Bu bozukluğun kısa yoldan, en etkili bir biçimde giderilmesi gerekir.

Kuşku yok ki gerek toplum şartları, gerekse kitle iletişim vasıtaları herkesin olduğu kadar, Müslümanların da zevklerine, ince duygularına saldırıda bulunuyor. Eğitim düzenimiz "işe yarar" adam yetiştirmeye yönelmiştir. Bu adamın ferdî hasletleri birinci planda ele alınmamaktadır. Yani bir çarkın dişlilerinden biri olmayı başardıktan sonra adamlıkta "kalp" olup olmamak kimseyi ilgilendirmez. Kendimizde bu alanda bir yetersizlik görüyorsak zaman geçirmeden telâfi yoluna gitmemiz zorunludur.

MUSİKİ VE RESMİYET

Şairleri Devlet'ine almayan Eflâtun, bu Devlet'te kullanılacak musiki türünü de sınırlamış. Hüzünlü sözlere uyan karışık Lydia, uzun Lydia makamlarının, gevşek olan ve içki sofrasına yakışan çözük dedikleri Ionia ve Lydia makamlarının Devlet'inde çalınıp söylenmesini yasaklıyor. Yalnızca Dor ve Phrygia makamlarını Devlet'ine alıyor, kabul ediyor. Çünkü bunların biri iyi ve diğeri kötü gününde olmak üzere aklı başında ve yiğit insanlara yeterli olacağını söylüyor. Dikkati çeken nokta Eflâtun'un yasakladığı müzik türlerinin "yerleşik" medenî unsurlara ait olmasına rağmen benimsediği her iki müziğin de Helen toprağına göçebe olarak gelmiş bulunan kavimlere ait oluşudur. Firigyalılar Hitit medeniyetini yıkıp Yunan medeniyetine Doğu'dan yani Anotolia'dan eklenen Aryan barbarlardır. Dorlar ise Yunan yarım adasına Kuzeyden inip Girit-Miken medeniyetini yakıp yıkan göçebe sarışınlardır. Eflâtun savaşçıların müziğini seçmiş, hayattan kâm almak isteyen medenî unsurlarınkini reddetmiş.

Buna benzer bir şeyi Çin'in ünlü düşünce adamı Konfüçyüs de yapıyor. Öğretisinde belli bir ruh durumunu övüyor ve bu ruh durumuna uyan klasik Çin musikisini kabule mecbur hissediyor kendini. Seçtiği ve teklif ettiği müzik türünün eğlendirici olmadığını, sıkıcı olduğunu

Konfüçyüs bilmektedir. Eğlendirici ve sıkıntı giderici musikiyi yani ziyafetlerde dansözlere eşlik eden Ch'eng ve Wei seslerinden oluşan musikiyi yasak ediyor. Bir başka yasaklamayı da Ortaçağ kilise musikisinde görüyoruz: "Venüs ahengi" bu dönemde dinleyicilerde ahlâksız düşünceler uyandırdığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Yasaklar hiçbir toplumda, hiçbir dönemde eksik kalmamıştır. XX. yüzyılda bu tür yasaklama kafasının cezasını Rus besteci Prokofief çekmiştir. Komünist olmadığı halde yurdu olduğu için ihtilâlden sonra Rusya'ya dönen bestecinin herhangi bir eseri kapitalist ülkelerde rağbet görmüş, çok sevilmişse hemen Prokofief sıygaya çekilir, kendisine özür beyan ettirilirdi. Sanatçı bu zillete katlanır ve "Bu eserimde burjuva unsurlar vardır, bir daha yapmam vs..." gibi bir beyanata imzasını atmak zorunda kalırdı.

Verdiğimiz bütün bu örneklerden anlaşılıyor ki resmî ve otoriter kafa yapısı musikinin kalitesinden, inceliğinden, seviyesinden çok onun uyandırdığı etki ile alâka kuruyor. Esas alınan ölçü ifadeye konu olan ahengin insan duygularını üst seviyede dile getirmesi değil, bu otoritelerin kendi güçlerini destekleyecek "ses"leri çıkarıp çıkarmamasıyla ilgilidir. Musikinin insanı eğitebileceği, ona bir zihnî merhale katettireceği fikrine yabancı olan totaliter anlayış musikiye yalnızca bir aygıt gözüyle bakmaktadır. Bu anlamda hiçbir musiki değeri olmayan bir marş, her bakımdan dikkate değer sayılabilecek bir senfoniden daha kabule şayan görülebilir. Eğer marşın güftesi otoritenin elde etmek istediği sonucu kısa yoldan sağlıyor ve bestesi de bu sözleri etkilice sunmada yardımcı oluyorsa, hedefe ulaşılmıştır. Musikiden daha fazla bir şey beklemeye gerek yoktur. Fakat bir senfoni taşıdığı anlam itibariyle ve insanda geliştirdiği düşünme gücü bakımından her şeyi ve bütün otoritelerin kaynağını tartışma alanına sokabilecek bir akıl düzenini besliyorsa,

insanları ulaşılmaya değer yüce şeylere yönelmeleri bakımından etkiliyor veya acılarının derinleşmesine, duygularının çok ayrıntılı tahliline götürüyorsa resmî ve otoriter görüşün anlayışına zarar verebilir.

Gerek musikide gerekse sanatın öteki dallarında dikkatle ayırdedilmesi gereken husus kalitedir. Bayağılık ve yüksek kavrayış arasında ayırım yapılabilmelidir. İlk bakışta bizim istediğimiz şeyleri söylüyor gibi görünse bile bayağılığı farkedilen şey hemen terkedilmeli, yine ilk bakışta bizim söylediklerimizle zıtlaşıyor gibi görünse bile seviyesinin yüksek olduğu anlaşılan şey uğraşılmaya değer bulunmalıdır. Çünkü her işlenmiş düşüncede, her yüce yaklaşımda insanın kendini eğiteceği bir taraf vardır. Bu eğitimi elden bırakmayacak olursak, zarafet özentisi ve fakat bayağı olanı, kaba görünümlü ama derin endişelerin uzantısı olan sanattan ve düşünce biçimlerinden ayırdetme gücüne erişebiliriz.

YAZMAK, YAŞAMAK, YAPMAK

"Vivre ou raconter?" Yani "yaşamalı mı, anlatmalı (yazmalı) mı?" J.P. Sartre'ın sorduğu sorulardan biri bu. Demek ki bu yazar için yaşamak meselesi yazdıklarıyla tam tamına çakışmıyor. Batılı (yahut medeni) kafa yapısı gözönüne alındığında yazdığını yaşamak, yaşadığını yazmak olayı süslü bir edebiyat cümlesi olmanın dışında gerçeklik taşımıyor. Belki hiçbir kültürde yazmak ve yaşamak özdeş kılınamıyor. Köklü, derin, anlamı bütünlenmiş bir yaşayış, yazmaya; ciddi, kapsayıcı bir yazış da yaşamaya yer bırakmıyor. Bu durumda yazar kişiyi, kaçınılmaz bir yapaylığın içinde düşünmek zorundayız. Yazar dediğimiz insan düşünce içinde hayat bulan bir dünyanın insanı demek ki. Ne kadar gerçek dünya ile bağ kurduğu söylense, geçek dünyanın çeşitli yönlerini yazdıklarıyla aydınlattığı söylense de, yazılarla ortaya çıkan, tasarımlardan başka bir şey değil.

Yazmakla yaşamak arasındaki zıtlık (veya kopukluk) batılı düşünce ve edebiyat hayatının bir özelliğidir. Türkiye'yi de batılı düşünce ve edebiyat çemberi içinde kabul etmek gerektiğine göre bizim ülkemiz için de bu zıtlık geçerlidir. Batılı hayat içinde yaşama ve yazma arasındaki zıtlık anlaşılmayacak bir olay değildir. Çünkü batı düşüncesi insanı maddî ve manevî olmak üzere temel

bir ayrıma tâbi tutmuştur. Ruh ve madde ikilemini trajik bir biçimde yaşayan batıdır, batılı kafadır. Belki bütün medeniyetler bu ikilemin içine düşmüş. Ancak çağımızda medeniyetin temsilcisinin batı oluşu sözlerimizi böylece sınırlandırmamızı gerektiriyor. Milâttan sonra X. asırdan itibaren batı insanı bilgi'yi bilen'den ayırmak suretiyle düşünmeye başladı. Daha sonra Descartes felsefesiyle birlikte bu ayrımı yasalaştırdı ve bugün de terketmediği (hatasını anladığı halde terketmediği) yaşama biçimi olarak benimsedi. Hayatın her evresini teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırmak batının şematik darkafalılığının belirgin örneklerindendir. Batılı düşünme biçimi yüzünden, güzelliğin kendisi ve güzelliğin sözü birbirinden kopartılabilmiştir. Batı dünyası hayatındaki rezaleti düşüncesindeki şetaretle dengelemeye çalışmış hep. Ne var ki bu denge çabası insan şahsiyetinin parçalanmasına, çağdaş insanın iç ahenginin bozulmasına ve günden güne ve daha çok şaşkınlık içinde olunmasına engel olmamış, tersine bu saydığımız sakıncaları azdırmıştır. Toplumda sınıfların katı sınırlarla birbirinden ayrılışı başlangıçta ruh beden ayrımını gözönüne almakta nasıl kolaylaştırıcı bir unsur olmuşsa, sonuçta da maddiyat ve maneviyat ayrımı toplumsal sınıfların kemikleşen ayrımına hizmet eder duruma girmiştir. Teori ve pratik ayrımı batıda öyle noktalara geldi ki batılı düşünürlerin bazıları "nazarî ameliyat" (theoretical practice) gibi bir tabir uydurmak zorunda hissettiler kendilerini. Bu tabirle birlikte yalnızca teoriyle uğraşmanın ne büyük bir pratik faaliyet olduğu anlatılmak istenmiştir. Teoriyi bile teorikleştirmek düalizmin kendini deliliğe boylu boyunca bırakması sayılmalı, çünkü bunun karşılığında pratiğin de pratikleştirilmesi düşünülmez mi?

Müslümanın hayatı teori ve pratik olarak ikiye bölünmemiştir. Çünkü Müslüman olmak daha başlangıçta

ruh-beden-nefs unsurlarının birbirlerinden kopmalarını değil, birbirleriyle sıkı ilişkide olmalarını daha doğrusu birinin diğerini kendinden ayıramaz halde kapsamasını icab ettirir. Hiçbir ibadet teorik veya pratik değildir. Müslüman olmak ise kulluk bilincinden başka bir şey olmadığına göre maddî ve manevî farklılığı üzerinde ısrar etmek Müslümanca tavra yabancı sayılmalıdır.

Müslüman yazarın da yazdıklarında teorik kalmak, yaptıklarıyla pratik içinde yer almak gibi meselelerden uzak durduğunu düşünmek mecburiyetindeyiz. Müslüman bir yazar düşündüklerini kâğıda geçiren bir uzuv olarak anlaşılamaz. Yaşamak ve yazmak zıtlığı batılılara, daha doğrusu batılı düşünme yapısını muhafaza etme gayretinde bulunanlara mahsus bir çelişkidir. Müslüman yazarın çabası yazdığı ve yaşadığını aynı anlamın birer birimi kılmak yönündedir. Ama hiç unutmamak gerekir ki bizzat yazarlık mesleğinin kendisi, yazmak yaşamak arasındaki mesafe sebebiyle mevcuttur. Bu mesafe asgariye indirilebilir, ama yazmayı ortadan kaldırmadıkça "yaşamak" ondan ayrı düşecektir.

FELSEFE, BİLİM, SANAT

Kierkegaard, "Felsefe hayatın memeleri kurumuş süt anasıdır, eğitir, ama emzirmez." demiş. Peki, içinde yaşadığımız teknolojik medeniyetin eğitmeyen ama emziren süt anası nedir? Bilim olmasın? Eğer hayatı bugün içinde bulunduğumuz yapı dolayısıyla anlayacak olursak, bu ezici mekanizmanın mürebbiyesinin felsefe, süt anasının bilim, gerçek anasının ise sanat olduğunu anlayabilmemiz büyük bir aydınlık sağlamayacak bize. Hatta sanatın, bilimin ve felsefenin görev yerlerini değiştirmiş olmaları da büyük bir anlam taşımayacak.

Gerçekten, insanın kâinattaki yerini akıl sahibi üstün varlık olarak kavrayan görüş, yani hümanizm, felsefeye, bilime ve sanata birbirine benzeyen görevler yükleyecek, birini diğerinden üstün tutarken, paha biçilmez olarak kabul ettiği insan denilen mahlûkun çeşitli yönlerini övgüye değer unsurlar saymak suretiyle hesaba katacaktır.

Felsefenin de, bilimin de, sanatın da betonlaşmış, insanı heykelleştiren ve bunu yaparken ona eziyet veren bir tarafı var. Bu taraf çağına göre zikrettiğimiz üç disiplinden birini insanların parlak kılmasını zorluyor. Ortaçağ Hıristiyan dünyası (Bizans dâhil) dinlerini felsefeleştirdiği için birçok insanlık dışı, insan düşmanı

görünüşler ve etkiler doğuran bir dünya olmuştur. İnandıkları şeyleri felsefe haline sokmasa idiler, Roma'nın mirasına sahip çıkan ve kurumlaşmış, baskıcı bir kiliseyi de yaşatmazlardı.

XVII. yüzyıldan itibaren bilim, felsefenin boşalttığı yere talip olduğu için sonunda, onun kadar zorba, onun kadar derinliksiz duruma geçmiştir. Safiyetini, çocukçalığını korumak imkânını, tahta (babalığa) göz koyduğu için kaybetmiştir. Merak eden, öğrenme zevkinden fazlasına itibar etmeyen felsefe ve bilim yolu, emreden, kendi bildiğini kural olarak dayatan felsefe ve bilim durumuna geçince sertleşmiş, zorbalaşmıştır.

Sanatın yıldızı hiçbir zaman felsefe ve bilim kadar parlak olmamıştır. Gerçi sanatın mutlaklaştırıldığı, sanatçıların tanrılaştırıldığı ortamlara zaman zaman rastlanılmıştır, ama hiçbir çağa "sanatın çağı", sanat değerlerinin yönettiği çağ adını yakıştıramayız. Gerçi rönesans ve romantizmin parlak yılları sanatçıların çok dikkat çektikleri, geniş izleyici kitlesi buldukları çağlardır ama kendilerine dikkatle bakılan sanatçılar da insanların dikkatini felsefenin veya bilimin önyargılarına çekme işini birinci görevleri saymışlardır. Sanat, üzerinde ne ölçüde "kesin" yorumlar yapılırsa yapılsın, her zaman muğlak, belirsiz sınırları kesinlikten mahrum bir insan uğraşısı olduğu için kurumlaşma ve betonlaşma özelliğine bilim ve felsefeye oranla daha zor ve daha sonra sahip olur. Yine de sanatın insanı iğfal etmede çok etkili bir yöntem olduğu gözden uzak tutulmamalı. Belki bilimin ve felsefenin zorbalık yapmalarında en büyük yardımcı yine sanat eserleri olmaktadır. Buna karşılık bilimin ve sanatın zorbaca baskısından kurtulmak isteyen insanın başvuracağı temel araç, temel yöntem de sanattan başkası değildir.

Bilimde, sanatta ve felsefede gerçek itici unsur rolünü yüklenen şey "tasarılar"dır. Bu harekete getirici

güç bazı sözleri (eserleri) ortaya çıkarır ve bu eserler bazı olaylara sebebiyet verirler. Bizim dünyamız işte bu gelip geçici tasarıların, olayların ve sözlerin mutlaklaştırılmış, putlaştırılmış olmasından acı çekmektedir. Oysa bu geçici unsurlar insan yapısında dayanaklar arayarak yükselmek, bir dünya kurmak, rahatlık sağlamak isteyen insanların avuntularından ibarettir. Dünyamız bu avuntuları en geçerli insan meşguliyetleri olarak gözetebilme zaafını bünyesinde barındırır.

Müslümanların bu avuntuların ötesinde bir şeyler aradıklarını söylersek doğruya yaklaşmış oluruz.

SANATÇI DİNİ

XIX. yüzyılın bir döneminde sanat âdeta yeni bir din haline gelmiş batıda. Toplum ölçüsünde sanatın daha önemli bir yere sahip olmasından ötürü değil bu. Tersine, William Blake'in deyişiyle "Sanat gözden düşmüş, imgelem inkâr edilmiş ve savaş yönetir olmuştu milletleri." Belki sanat ve sanatçılar dünya hâkimiyeti yarışına çıkmış Batı Avrupa milletleri içinde kaybettikleri önemleri sebebiyle kendi alanlarında daha özgül (spesifik) tavırlar alma gereğini duydular. Sanat kendine nasslar edinmiş, sanatçıları azizler durumuna getirmiş gibi. Sanatla uğraşmak bir çeşit zahitlik sayılmış o dönemde. Bir bakıma her ciddi meşguliyetin zahidane yapıldığı çağlar bunlar. Laboratuarlar da "kutsal" yerler, atölyeler de. Aşırılıkların hiç eksik olmadığı Batı dünyası ünlü bir şairin (Rimbaud) ağzından başka bir ünlü şair (Baudelaire) hakkında şunları söyletiyor: "Kâhinlerin ilki, şairlerin kıralı, gerçek bir tanrı." Sanatın yeni bir din gibi ruhları sarması XIX. yüzyıl şartları içinde hiç şaşırtıcı değil. Katolisizm ölmüş. Önce gözle görülür bir parçalanma var Hıristiyanlıkta, sonra gözle görülmeyen ama Katolisizme bağlı görünen insanların ruhlarında doğan boşluk. Bu yüzden her alanda bölük pörçük dinler meydana getiriyorlar. Yalnız bilim değil, bilimin her şubesi bir çeşit

mistik örtüyle korunuyor. Tacirler ticareti, politikacılar siyaseti, filozoflar felsefeyi takdis ediyor, herkes yaptığı işi papaz edasıyla ifa eder olmuş. Çünkü gerçek papazların "itibarı" sönmüş artık, herkes kendi ruhbanlığını kurma sevdasında.

Sanatın, bu arada edebiyatın ve özellikle şiirin dinî bir kimlik kazanması her şeyden kolay. İnsanın yaptığı işler arasında sanat her zaman sırları içinde barındıran bir alan, bunun yanı sıra şiir en açık anlatımı benimsediği dönemde bile bir ölçüde müphem kalmış bir ifade biçimi. Öyleyse şiiri kutsal metin kabul edip mistik bir tapınmaya araç kılmak mümkün.

Mallarmé'nin yaptığı da bundan başka bir şey değil zaten. Mallarmé şiiri bütünüyle ayırmış yaşama alanından, kendi çağının bir büyüsü, bir âyini haline getirmiş. Öyle bir din ki, o dine giren hemen "aziz" oluyor, rüyetler görmeye başlıyor. Çünkü sanat, şiir kendini okuyucuya öylesine zor veriyor ki ona ulaşıncaya kadar ermiş hale gelmeden olmaz. Nitekim Mallarmé sanat dışındaki dinden sözederken de aynı anlayış paralelinde konuşuyor: "Eğer gelecekte, Fransa'da dinin yeniden doğuşu gerçekleşecekse" diyor, "bu her insandaki ilâhî içgüdünün binlerce hazzına açılmak biçiminde olacak." Genel olarak toplum kuruluşlarından, kurumların ve örgütlenme biçimlerinin kuralcı tutumundan bütünüyle uzak bir anlayış bu. Bütün enerjisini zihindeki gelişmeye harcamak istiyor şair. Geri kalan öteki yanlarını dumura uğratmaya hazır. Düşünmek, düşünmek, düşünmek... Sürekli bir istiğrak hali, aralıksız tefekküre dalışlar... Peki, başka bir şey yapılamayacak mı? Hayır, ne münasebet! Mallarmé'nin tekrar etmekten çok hoşlandığı ama aslında Villiers de l'isle Adam'a ait olan sözler şöyle: *"Vivre? Les serviteurs feront cela pour nous."* Türkçesi: "Yaşamak mı? Bunu bizim için uşaklarımız yapabilirler."

Mallermé'ninkine uymayan görüşte sanatçılar da aynı çağda yaşamış elbet. O dönem birçok zıt görüşün birlikte bulunduğu bir zaman parçası. (Hangi çağda zıt görüşler birlikte bulunmuyorlar sanki?) Sanatı hakikate varmak için bir araç, bir silâh olarak kullanan Rimbaud, sonunda sanatın bir aptallık olduğu kanısına varmış, bırakmış şiirle uğraşmayı. Ama bırakıncaya kadar da onu en önemli düşünce yöntemi, kendini ifade etme yolu olarak önemsemiş. Zaten Rimbaud'nun şiiri bırakmasını önemli kılan da onun şiir alanında ve şiir vasıtasıyla felsefede önemli araştırmaları fiilen başlatmış olmasından ileri gelir. Bir bakıma şiiri bırakmakla şiir yazmaya devam eden bir kişi o. Rimbaud sanatı kendi gözünde büyüttüğü gibi kendi elleriyle de yükseltmiş. Ama onun sanata verdiği önem bizzat sanatın değerinden değil, değerli şeyleri elde etmede araç oluşundan doğmuş. Bütün mistik çerçevesine rağmen Rimbaud'un sanatı bir din özelliği kazanmamış, hep kendinin ötesine uzanan bir işaret olarak var olmuş. Sonunda biliyorsunuz Rimbaud, ölürken, Arapça olarak "Allah kerim, Allah kerim" diyebilecek noktaya geldi, yani hayatının çok yönlü tecrübeleri onu gerçeğin yoluna getirebildi. Bunu sanattan bir "din" türetmemiş olmasına borçlu belki.

AZDAN ÇOĞA

"Bir edebiyat" diyor, Yahya Kemal, "sürüklediği meraklıların seviyesinde olur." Doğrusu Türkiye'de edebiyatçılar için, hele çok yaygın bir okuyucu kitlesine ulaşmak kaygusunu taşıyan edebiyatçılar için hazin bir hüküm.

Yalnız edebiyat alanında değil, tefekkür ve siyaset alanlarında da alanla veren, söyleyenle dinleyen, yaptıranla yapan arasındaki ilişki Yahya Kemal'in belirttiği gibiyse, yani seviyeyi sürüklenenler belirliyorsa başımızı ellerimiz arasına alıp iyice düşünmemiz gerekecek. Türkiye'nin düşünce hayatı bu ülkedeki seçkin düşünürlerin görüşleriyle değil, öne sürülen düşüncelere muhatap olanların kavrayış yeterlilikleri ile onların kavrayış biçimleri, ilgi türleriyle bir kimlik kazanır. Bu durumda düşünce üretmek veya ulaşabildiği gerçekleri dile getirmek katında bulunanlarla bu düşünceleri almak ve iletilen gerçeklerle tanışmak katında bulunanlar arasında bir mesafenin, bir boşluğun bulunduğunu kabul etmemiz gerekecek. Eğer düşünce ve edebiyat hayatı sürükledikleri meraklıların seviyesinde ise bu seviyeyi yükseltmenin de yeni ve daha yüksek düşüncelerle izleyicilerin karşısına çıkmakla değil, bu izleyicilerin seviyelerinin yükseltilmesiyle mümkün olacağı tabiidir.

Burada önemli bir ayrım yapmak zorundayız. Sanat ve düşünce eserleri onları izleyenlerin seviyesi esas alınarak mı ortaya konacak (ki buna popülizm, yani halk dalkavukluğu denir)? Yoksa izleyicilerden kendi seviyelerinin üzerindeki sanat eserlerini, düşünce ürünlerini özümseyebilmeleri için daha fazla gayret göstermeleri mi istenecek? Bu ikinci yol eğitimin düzenlenmesi ve gerek sanatın, gerekse tefekkürün korunması bakımından en sağlıklı yoldur.

Amaç izleyicinin dinamik bir kimlik kazanmasını temindir, okuyucu bulunduğu yerde kalacak ve fakat düşünür veya sanatçı kendini o sabit seviyeye göre ayarlayacaksa sonuç her iki taraf için kayıptır. İzleyen kavrayış gücünde gerileyecek, en azından donacak, izleten ise asıl vermek istediğini "seviye" uğruna feda ettiği gibi, verebildikleriyle de kendi kapasitesini düşük tutmuş olacaktır.

Türkiye'de düşünce ve sanat alanında tuhaf durumlarla karşılaştığımız bir gerçek. Düşünce sunucuları kendi izleyicilerinin seviyelerinin yüksek tutulmasıyla ilgilenmiyorlar gibi. Sanki ne kadar aşağı seviyede kendilerini izlerlerse yazarın, düşünürün, sanatçının ortaya koyduğu daha bir büyüyecek! Hatta belki okuyucunun, izleyicinin seviyesinin yükselmesinden ve böylelikle kendi açıklarının yakalanmasından korkuyorlar gibi. Doğruyu söylemek iddiasıyla ortaya çıkan herkes kendini bir vitrinde kabul ederek, düşüncelerini evirip çevirip bu büyük sayıdaki insan güruhuna beğendirmeye yahut onları kendi bahanelerine ikna etmeye uğraşıyor. Bu söz sahipleri ne büyük sayıda kalabalığı tongaya bastırdıklarını farzetseler de kendi destekçilerinin seviyesinde tek parmak ilerleme sağlayamadıkları gibi, düşünce ve sanat adamı olarak da kendi seviyelerini yükseltemezler. Çünkü düşünce adına, sanat eseri adına sunulanlar ancak onu kabul edecek

kalabalığın kabulüne önceden hazırlandığı görüş ve yaklaşımlardır. Düşünceymiş gibi, sanatmış gibi sunulan şey aslında kalabalıkta hal-i hazırda yaşayan değerlerdir. Öyleyse alanlar verenlerin ne vereceklerini önceden hazırlamışlar demektir. Sürüklenen meraklılar kendi seviyelerini, sürüklüyor gibi olana dikte ettirmişlerdir.

Doğru ve üstün düşüncelerin hemen ilk ağızda kabul edilebilir özellikte olduğunu, hakikati savunanların çevrelerinde hemencecik çok sayıda insan bulabileceklerini öne sürmek mümkün değil. Bir anlayış tarzının, bir inanç manzumesinin önce çok seçkin, yüksek seviyeli insanlar tarafından benimsenebileceğini, hakikati büyük kalabalıkların benimseyemeyeceğini, hatta doğru sözlerin önce çok sayıda insanın tepkisine yol açacağını bilmek için geçmişe, Kur'an'ın işaret ettiği eski kavimlerin durumlarına bir göz atmak yeterlidir. Allah'ın gazabına uğrayan kavimlerde salihlerin sayısı çok azdır. Ama onların seviyesi itikadlarını takip edecek derecede yüksektir. Bugünün Türkiye'sinde de tefekkür alanında olsun, sanat alanında olsun belki sayıca az ama takip ettiği düşüncelerin hakkını verebilecek üstünlükte "sürüklenenlere" ihtiyaç vardır.

ŞİİR VE AÇILMAK

Whitehead, şiirin kaynağını göstermeye çalışırken şunları söylüyor: "Ruh, *claustrophobia*'dan muzdariptir, dışarı çıkmak ve kurtulmak ister." *Claustrophobia,* bilirsiniz, kapalı yerde bulunmaktan duyulan korkunun illetidir. İnanmalı mı filozofun söylediklerine? İnanırsak, bütün şairlerin ruhlarının bedenlerinden taşmak için fırsat aradıklarını, büyük bir sıkıntıyı, sıkışmayı taşıyan ruhların şiire yöneldiklerini kabul etmemiz gerekecek. Thomas Mann da böylesi düşünceleri destekleyen sözler söylüyor: "Şair olmak için herhangi neviden bir hapishane tanımak zarureti vardır." Yani şiirle taşra çıkmak arasında bir bağ kuruyor bu yazarlar.

Çıkmak! Nereden? Toplumun insan tekini ezen düzeninden, kurallarından mı? İnsanın kendinin kurup kendinin mahkûm olduğu tasavvurlarından mı? Yoksa insan doğmakla asıl serbest âleminden kopmuş, bir tutsaklığa uğramış da her haliyle mevcudiyetini tadabildiği öz yurduna mı açılmak istiyor?

Acaba şairin yazdıklarıyla tecrübe ettiği şey bir kurtuluş mu yoksa bir kaçış, bir avunma mı? Şiir yalnızca ruhun serbest kalma duygusundan mı ibaret? Tartışılabilinir. Ama şiirle, sanatın bütün dallarıyla

ünsiyet sahibi olmuş herhangi bir kişi bu yaklaşımı küçümseyemeyecektir. Şiirin tek kaynağı değilse bile esas kaynaklarından biri mutlaka bu açılma, azad olma duygusudur: Bütün şairlerde belirgin bir biçimde göremeyiz bu sınırlarını yırtıp açılma duygusunu ama her şair bu açılma duygusuna karşılık olabilecek bir sembolü mutlaka kullanmıştır. Çok daha önemlisi her şairde (yani her gerçek şairde) görünen âlemin ötesindekini araştırma, elini bulunduğu yerden biraz ötesine uzatma, gerçeği hissedilebilir olanın ilerisinde arama duygusu vardır. Her gerçek şair insanın varoluşunda bulunan çok temel, çok esas bir noktaya atıf yapar.

Bu kapalı yerde bulunma korkusuna dayalı düşüncelerden kalkarak, bütünüyle değilse bile bir yanıyla Türkiye'de şiirin durgun, zelil ve tıkanık durumuna bir açıklama getirilebilir.

İçinde bulunduğumuz sosyal ve kültürel anlayış şairleri sanki kokuşturmuş. Artık onlarda açılma, ulaşma ve uçma duygularını değil de orta mektep kafası içinde bir tedrisat havasını görüyoruz. Şairler asıl yerleri olan kurtulma isteğiyle dolu bulunan noktayı bırakmışlar da, kimin makamıdır bilmeksizin kurtarma noktasında olmayı göze almışlar. Ders veren, doğru yolu gösteren şiir başarılı olur mu? Olmaz elbet. Başarılı olan şiir, doğru yolu aradığını bize hissettiren şiirdir. Şiir bir bilgi tarzıysa ancak okuyucu ile birlikte yaşanan bir bilgiyi konu olarak seçtiği için bu özelliği kazanabilmiştir.

Claustrophobia'sı olmayan şair de nedir? O ya bir sahtekârdır veya zavallı. Sahtekârdır, çünkü varacağı (varılması düşünülebilen) bir alan sahibi olmadığı halde, varmış gibi gösterir. Varmış gibi gösterir çünkü şiirle uğraşır, sözümona yazar da onu. Gerçekte bir kültür konformistidir. Zavallının biridir, çünkü içinde duyduğu *claustrophobia*'yı çekmeye rıza göstermiş, şartlara teslim

olmuş, çıkma duygusunu kaybetmiştir. Bugünkü toplum örgütlenmesini beğenmiyor mu, o halde yarınki bir toplum örgütlenmesi ile sınırlandırır duygularını, bir mahkûmiyeti bir başkasıyla değiştirmekle rahatlar.

Mahkûmiyete rıza gösteren şiir, şiir değildir. Olsa olsa insan zihninin işleyişine, insanın fıtratında bulunan değerlere ihanetin bir beyannamesidir. Şair de her insan gibi korkar ve ümit eder. Ama korkusu derin bir yaratılma korkusu, ümidi tasavvur sınırlarını zorlayan bir ümittir. Bu derin korku ve yüce ümidin içinde mahkûmiyet zincirlerini kıracak güç saklıdır. Şiirdeki düş ve rüya tazeliği tamamen sözünü ettiğimiz açılma ve azad olma duygusunun bir sonucudur. Elbet şiir sadece bir açılma duygusundan ibaret değil. Ama bu açılma, çıkma, kanat açma duygusundan yoksun ise şiirden sözetmek hiç mümkün de değil.

ŞİİR KARIN DOYURMAZ

Türk şiirinin ve genel olarak Türk edebiyatının bir altın dönemi yakın geçmişimizde yaşanmıştır. Bu dönemin altın sayılması şiirin ve edebiyatın toplum tarafından takdirle karşılanıp, sanatçıların el üstünde tutulması yüzünden değildir. O dönemi altın yapan sanatın, edebiyat ve şiirin kendine mahsus değerler sebebiyle üstün tutulmasıydı. Sanat sanata mahsus ölçülerle, edebiyat edebiyatın içinde yer alan değer yargılarıyla, şiir de ancak şiiri var kılacak duyarlıkla ölçülebiliyordu. İyi ve değerli bir sanatçı için büyük bir şöhret söz konusu değildir. Bu yıllarda sayıca az olan şair ve edebiyatçılar birbirlerinin okuyucuları sayılırlardı. Az sayıda ama çok yüksek seviyeli izleyici kitlesi bulunuyordu. Bunun sonucu olarak da değeri olan sanat ve edebiyat eserleri (özellikle şiir kitapları) satılmıyor, müellifine ve naşirlerine para getirmiyordu. Bütün bunları yalnızca o dönemin "seviyeli" edebiyatçıları ve onların eserleri için söylüyoruz elbet. Seviye kelimesini de sanatçının yaptığı işteki samimiyetiyle ilişkin düşünüyoruz. Yoksa her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da madrabazlar dünya yaratılalı beri vardır ve bir yerlerden çöplenmeyi başarırlar.

Şiir karın doyurmaz denirdi o altın zamanlarda.

O zamanlar 1955-1965 yıllarıydı. Gerçekten en karın doyurmayan şey de şiirdi. Çünkü hikâye, roman, tiyatro eseri nisbî bir yaygınlık elde edince bazı küçük gelirlere konu olabiliyordu. Zaten bu dönem sanatın ve sanatçının kendi elitizmini feda edemediği bir dönemdi. Ama daha sonra edebiyat, ideolojilerin güdümüne girmeyi daha "kârlı" buldu. Dikkat edin "doğru" demiyorum, kârlı. Böylelikle şiir doğrudan doğruya değilse bile dolaylı yoldan bir karın doyuran nesne haline geldi. Şöhret şairin üzerine "oynadığı" ideolojinin yaygınlık derecesinde teminata bağlamış oluyordu böylece.

Altın dönem dediğimiz zamana girilmeden önce de Türkiye'de edebiyat ve şiir bazı karın doyurma imkânlarına sahipti. O zamanın en züğürt şuarası bile Karpiç'te dolanıyor, Ankara Palas'ta saylav(!)larla alay etme kuvvetine sahip bulunuyordu. Hele birazcık varlıklı olanları üniformalı uşak kullanma durumunda idiler.

Şiirin karın doyurmadığı zamanlarda ise edebiyatçılar arasında yalnızca edebiyat seviyesi ile bağlantılı münasebetler kuruluyordu. Her sanatçının değerini esas alan dostluklar ön sırada kabul ediliyor, yaşayışta mütevazı, kavrayışta ise yüce olunabiliyordu. Hiçbir sanat adamı bir diğerini (bazı kaprisler dışta tutulacak olursa) eserini esas almayan ölçülerle değerlendirmez ve ona önem atfetmezdi. Daha sonra her şey altüst oldu, çünkü sanat eseri yoluyla şöhret ve kazanç sağlamak işi edebiyat ölçülerinin dışında bazı ölçülere oturtuldu.

Bu ölçülerin başında bir siyasî kampın adamı, sanatçısı, yazarı olmak geliyordu. Üstelik bu kamplar kabaca sağ-sol, liberal-sosyalist veya dindar-laik olma durumuyla çizilmiş değildi. Her küçük grup, bir parti, her fraksiyon kendi için faydalı bulduğu, yahut kendinden saydığı sanatçıyı değerli kabul etmeye başladı. Madem bu sanatçı kendi tarafındaydı, o halde iyi idi, değerli idi,

yaptığı ve söylediği yerinde sayılmalıydı. Bunun yanı sıra sanatçı denilegelmiş tip de kendini benimseyen veya kendinin benimsediği tarafların duygularını okşayan bir kalem oynatma faaliyetine girdi. Böylece şiir karın doyuran ve şöhrete basamak yapılabilecek bir nesne olup çıktı. Sonuç, edebiyatın okuyucu-yazar koalisyonu tarafından tahribi oldu.

Günümüzde edebiyat alanı ödülleri, yayın etkinlikleri ve kazanç yollarıyla son derece kurumlaşmış bir manzara arzediyor. Böylesine kurumlaşmış bir ortamda, kurumların işleyiş şartlarını benimseyip de aç kalmak sanatçı veya edebiyatçı için, şair için mümkün bile değil. Ama biz yine aynı ilkenin yürürlükte olduğu kanısındayız. "Şiir karın doyurmaz!" diyoruz ve ne ki karın doyurmaktadır artık şiir olmaktan çıkmıştır demeye yatkınız.

SANATTA SAHTECİLİK

Düşünce alanında sahtekârlar uzun süre tutunamazlar. Çünkü derinliği olmayan düşünceler kendilerini ayakta tutabilmek için kaba düşünen insanlara muhtaçtırlar. İnsanlar hangi sebeple olursa olsun daha köklü, daha kapsamlı bir biçimde düşünmeye başladıklarında sahte düşünürleri terkederler. Sahte düşünceler görünürde uzun ömürlü olmuşlarsa bunun sebebi düşünce dışı bir desteği yardımlarına çağırmış bulunmalarındandır. Stalincilik otuz yıl sosyalist devletlere kumanda etti. Çünkü Stalincilik bu devletlerin resmî ideolojisi idi. Stalin'in görüşlerini o düşüncelerin yeterliliği değil, kızıl ordunun silâhları geçerli kıldı bu süre boyunca.

Düşünce alanında sahtekârları ele veren bir başka miyar da o düşünceleri öne sürenlerle, o düşünceler arasındaki uyuşmazlıktır. Yani bir düşüncenin sahteliğini bizzat o düşünceyi savunup da uygulamayanlar ispat edebilirler.

Ama sanat alanında sahtecilik düşünce alanına oranla daha uzun ömürlü olabilir. Sanatta ölçüler net değildir ve tek tek insanların anlayışları belirleyici veya saptırıcı roller oynayabilir. Sanatın gerçekliğinin büyük ölçüde indî oluşu,

zihnî (ve çoğu zaman da keyfî) kabullere, zevklere, ferdî seçmelere dayalı oluşu, gerçek olana da sahte olana da eşit imkânlar tanımış gibi. Yine de has sanatçı ile düzmece sanatçıyı birbirinden ayırmak için bazı yollar bulunabilir.

Sahte sanatçı dediğimiz kişi eserinin çatısını ortamın zaafları yardımıyla kurar daha çok. Bunu ya gönül okşayarak yani o ortamda geçerli olan değer yargılarının bir ortalamasını eserine hâkim kılarak veyahut da seslendiği ortamın yabancısı olduğu teknikleri kullanarak yapar. Sahte sanatçı ya fazlasıyla göze girmeye meraklı bir tavır içindedir ya da fazlasıyla yukardan bir edayı benimsemiştir. Eseriyle ortaya koymak istediği bir gerçek yahut hakikat olmadığı için ya herkesin gerçek bildiğine atar zarını yahut gerçeğin yalnız kendinde olduğunu vehmettirmeye çabalar. Sahte sanatçıların temel endişesi sanatçı kabul edilmekten ibarettir. Bu yüzden de kendi türettikleri totem ve tabuların gölgesinde yaşamayı seçmişlerdir. Eğer totemlerine saygı gösterilmez, tabularından korkulmazsa bunların ortaya koydukları sanat eserleri sıfıra indirgenebilir. Bunu kendileri de bilirler, bu yüzden mabutlarına büyük bir kutsiyet atfederler. Onların mabut saydıkları, kendi başına değer taşıyan unsurlar olabilirler, ama onların gölgesinde adamdan sayılmak isteyenler, onların (mabutların) gerçek değerlerinden de habersiz oldukları için totemlerine toz kondurmazlar.

Yazar Giovanni Papini dünya ölçüsünde kutsiyet atfedilmek istenen eserlerle alay ederek bu putları yıkmayı denemiş Gog adlı eserinde. Kitabın kahramanı Gog Batı medeniyetinin ölçülerine vurulduğu zaman belki deli denilebilecek bir tiptir. Yazar delice düşünceler ileri sürmenin imtiyazına sığınıp Batı medeniyetinin şaheserlerini ustaca iğnelemek fırsatını kullanmış. Zaten deli diye bilinmek birçok şeyi kolaylaştırıyor, hatta samimi ve dürüst kalmanın bir yöntemi oluyor bu. Sahte sanatçı hiçbir zaman deli

değildir, daima ve daima akıllı görünme telâşındadır.

Gog, edebiyatın şaheserleri olarak bilinen şeyleri saçma sapan buluyor. Düşünmeye değmez mi sizce? Bakın Gog'un sunuşuyla bazı eserler ne durumda: "İlyada (Homeros): İhtiyar bir kadının kaçırılması üzerine kahramanlar adı verilen sürülerin bir kasabanın kale duvarları dibinde on yıl boyunca birbirlerinin bağırsaklarını deşmeleri. *İlahi Komedi* (Dante): Ölüleri ve dirileri kötülemek maksadıyla bir dirinin ölüler çukurunda seyahati. *Don Kihote* (Cervantes): Bir sıska deli ile bir şişko delinin dayak peşinde diyar diyar dolaşmaları. *Hamlet* (Shakspeare): Öldürülen babasının intikamını almak için kendisini seven bir genç kızı ve bir sürü adamı öldüren alçak. *Gulliver'in Gezileri* (Swift): Cüceler arasında dev, devler arasında bücür, her gittiği yerde rahatsızlık veren ve gülünç olan orta boylu adamın maceraları. *Madame Bovary* (Flaubert): Canı sıkılıp kocasını aldatan ve nihayet kendisini zehirleyen taşralı bir kadının sıkıcı hikâyesi. *Suç ve Ceza* (Dostoyevski): Fakir ve hummalar içindeki bir delikanlının ihtiyar bir kadını öldürüşü, sonra da enayi çaldıklarından istifade edemiyor ve gidip polise teslim oluyor."

Bu sözler sadece söz konusu eserler çevresindeki büyüyü hiçe saymak ve onlara önü iliklenerek değil, sadece bir sanat eseri oldukları gözetilerek yaklaşmayı sağlamak için söylenilmiştir. Sahte sanatçı böyle sözlere katlanamaz. Çünkü kendi yaptığı Gog'un tasvir ettiğinden fazlası değildir.

DOĞRUDAN KAVRAYIŞ VE SANAT

Şu soruyu kendimize sorabiliriz: "Özellikleri ve insanın düşünce, duyuş dünyasındaki yeri, yankıları ne olursa olsun, sanat acaba bir Müslümanın kulluğu için gerekli, en azından ibadetlerini yerine getirmede fayda sağlayan bir faaliyet midir?" Yahut şöyle değiştirebiliriz soruyu: "Müslümanlar bütünüyle sanata ilgisiz kalsalar, herhangi bir şey kaybederler mi?"

Sanatın bugün karşımızdaki görüntüsü pek iç açıcı değil. Hele münkir ve müşriklerin sanat faaliyetleri üzerindeki yoğun etkileri hesaba katılınca manzara büsbütün sevimsizleşebilir. Bütün bozulma dönemlerinde olduğu gibi çağımızda da sanatın üzerinde insan heva ve heveslerinin kirli etiketi vardır. Sanat eserleri çoğunlukla hakikatten saptırılmış bir ruh durumunun cilâsını üzerlerinde taşırlar. Bunlar Müslüman olarak bizleri sanattan uzak durmaya sevkedebilir. Ama unutmamalı ki sanat, etiket ve cilâdan ibaret değildir. Çoğumuz ilk planda etikete gözümüz takılması yüzünden, sanatın üzerindeki cilânın hoşumuza gitmeyen (bir mü'minin küçümseyebildiği) parlaklığı yüzünden sanata uzaklık duyarız. Hatta sanatın inanan bir insanı sağlıklı düşünceden uzak tutacağına, düşüncelerini bulandıracağına veya zevklerini

azdıracağına dair bir endişe taşırız. Böyle endişelerimiz sanatın sadece kabuğuyla ilgilenecek isek yerindedir. Ama sanata karşı tutumumuzda görünüşü aşan bir derinlik elde edebilmişsek iş değişir. Sanat karşısında tembelliği terkedip, satıhta kalmaktan vazgeçersek Müslüman olarak bizi ilgilendiren birçok vakıa ile yüzyüze gelmemiz muhtemel. Eğer biraz direnip sanat eserleri üzerindeki insan heveslerine mahsus etiketi kaldırmak, gösteriş için sanat eseri üzerine sürülmüş cilâyı kazımak gücünü gösterebilirsek, inanıyorum ki orada her insanı yüce zihin uğraklarına ulaştıracak işaretler bulacağız. Sanat insanın mevcudiyetine bağlanmasını güçlendirebileceği gibi, mevcudiyetinin zincirlerini kırmaya, daha aşkın bir hayata yönelmeye de hizmet edebilir.

Sanat hakkında edilebilecek sözlerden binlercesi arasında yalnızca birini Müslümanlar açısından önemli buluyorum. Sözle, sesle, görüntüyle, renkle, hacımla, hangi araçla ortaya konulursa konulsun sanat eserinin insan zihnine, insan ruhuna katkısı, bazı şeyleri doğrudan kavramaya yardımcı oluşudur. Doğrudan kavrayış kaideleri insan zihninin peşinen koyduğu anlama ve istidlâl etme yollarının ötesinde bir edinme yoludur.Yani sanat eserleri ancak doğrudan kavranabilir. Onlara yaklaşmak için gerekli bir mantık süreci, bir kültür dolayımı yoktur. Bu sözler sanat eserine yaklaşırken mantığın tümüyle terkedileceği veya kültür edinmenin yararının hiç olmayacağı anlamı taşımaz. Demek istediğim, mantık yolundan ve kültürün kazandırdıklarından hareketle sanat eserinin kavranamayacağı, eğer kavranılmak isteniyorsa mutlaka her insanın kendi iç tecrübesine başvurmak ve bunu yaparken de mantığın ve kültürün zorlayıcı kayıtlarından azade kalmak mecburiyetinde olduğudur.

Sanat dışındaki düşünme alanlarında ve zihnî faaliyetlerde herhangi bir şeyi anlamak için adım adım

belli münasebetlerin merhalelerinden geçilir. Sanat ise, onunla bağlantısı olan kimsenin adım adım kavrayacağı, açıklamalar yoluyla ulaşacağı bir saha değildir. Bütün ince işlere ve yıllar süren sanat çalışmalarına rağmen sanatın temas edildiği anda ortaya çıkan ve hiçbir zaman bazı aracılar gerektirmeyen bir etkisi vardır. Bu etkinin gelip geçici olduğu söylenemez. Tam tersine sanat doğrudan etkisini insanın manevî bütününde uzun zaman devam ettirir. Şüphe yok ki birçok sanat eserine yaklaşabilmek için bazı ön hazırlıklar, bilgiler, hatta zihin idmanları gerekir. Ama bu gereklilik sanatın hissedilebilir olması için bir garanti değildir. Sanata yaklaşmak her zaman "doğrudan doğruya"dır ve bu özelliğiyle Müslümanların daha zengin bir zihin yapısına açılmalarını destekler.

Aynı sonuç tersinden de elde edilebilir. Müslümanların zengin bir zihin yapısına sahip olmaları onları sanatın tabiî izleyicisi haline getirebilir. Ancak bütün bu söylenilenler modern eğitim şartlarında geçerlidir. Tam anlamıyla geleneksel kafa yapısını muhafaza eden kimseler için "Din mi, sanat mı?" sorusu geçerliliğini korur. Böyle insanlar kaldıysa tabii.

SANATIN BİRLEŞTİRDİĞİ

Büyük sanat eserlerinin her türden insana seslendiği, farklı düşünce seviyesinde bulunan kimselere ayrı ayrı doyum sağladığı söylenir. Ve eklenerek denir ki sanat eserini "büyük" yapan da onun bu özelliğidir. Gerek antikitenin, gerekse rönesans sonrası Avrupa edebiyatının seçkin eserlerine, "klasikleşmiş" yazarlarına bakarsak, bu yazarların ve eserlerin çeşitli insanlar üzerindeki etkisini hesaba katacak olursak yukarıda anılan yargının doğru olduğunu iddia edebiliriz. XX. yüzyılın büyük eserleri diye bilinen ürünlere ulaşıncaya kadar sanat ve özellikle edebiyat eserlerinin büyük sayıda insana ulaşmada güçlükle karşılaşmadığı, kabul edilebilir bir görüştür. Sofokles'in, Homeros'un, Shakspeare'in, Moliere'in, Balzac'ın Dostoyevski'nin eserlerinde her türden okuyucuyu ilgilendirecek, büyük sayıda insanın benimsemesine yol açacak özellikler bulmanın zor olmadığını görürüz. Okuyucu eğer olayın akışıyla ilgilenecek düzeyde ise eserin kuruluşu bir macera romanında olduğu kadar onu saracaktır. Eğer okuyucu bir sanat eserinde derinlemesine düşünmenin tadını arıyorsa bu eserleri okumakla istediği sonuca varabilecektir. Yok, eğer insan ve toplum tahlilleri ile ilgilenen bir kafa yapısında ise yine eli boş kalmayacaktır.

Oidipus'un, Otello'nun, Goriot'nun, Raskalnikof'un kaderi ev kadınlarını olduğu kadar filozofları, işçileri olduğu kadar sanatçıları kendine çekecektir. Böylece insanlar aynı sanat eserinde, birbirlerinden farklı, hatta ilgisiz tadlar alsalar bile birleşebilecekler, sanat eseri onları kendi çevresinde toplayabilecektir.

Sanat eserinin birleştirici vasfı yalnızca değişik toplum tabakalarındaki insanların aynı metinden hoşlanmaları olayında bitmiyor. Aydın vasıfları itibariyle eşit seviyede olup da farklı farklı görüşleri savunan ve dünya olaylarına başka başka değerler atfeden insanlar da kendi savundukları düşünceler açısından müştereken aynı esere atıfta bulunabiliyorlar. Bir eseri "büyük" yapan da çoğu zaman böylesi tezahürlerdir.

Sanat eserinde farklı sebeplere dayanarak bile olsa belli bir birleşme sağlanmasının insanlığın kardeşliğine, insanlar arası anlaşma zeminine bir katkıda bulunabileceği görüşü ileri sürülebilir. Ama gerçekten sanat eserleri yoluyla insandan insana, ruhtan ruha geçen bir anlaşma ortamına ulaşabilir miyiz? Yoksa sanat eserleri herkese belli bir doyum sağlasa bile insanları kendi duygu ve düşüncelerinde yalnız mı bırakıyor? Bu sorulara verilen cevapların yeterli açıklıkta olacağını sanmıyorum. Ancak, sanat eserleri hakkında yaptığımız bu gözlemin bir başka şeye, sanattaki öz-biçim tartışmasına biraz aydınlık getireceği kanısındayım. Büyük denilen sanat eserlerinde özü biçimden, biçimi özden ayırmanın mümkünü yoktur. Bu eserlerde malzeme diye kabul edilen şey ile malzemenin sanatçı elinde aldığı şekil, sanatçının o esere kattığı öz birbirinden ayrılmadığı için okuyucu kendi düzeyine ilişkin bir sınırlandırmayla yaklaşmaz esere. Eseri konusu için beğendiğini sanan hangi düşüncelerden etkilendiğini, felsefî yaklaşımı için esere bel bağlayan kişi konunun akışına kendini ne ölçüde kaptırdığını, tahliller sebebiyle

eseri sevdiğini kabul eden kimse ise eserde tahlile konu olamayacak nice etkinin altında kaldığını bilemeyecektir. Sanat eserinin bir kabuğu ve bir özü yoktur. Eğer olmuş olsaydı o eserden ancak bölüm bölüm bir şeyler anlamak mümkün olacaktı ki böyle bir yaklaşım o eserin okunmaz olmasına yeter.

XX. yüzyılın büyük sanat eserlerinde durum değişmiştir. Bu dönemde sanat eserlerinin her sınıftan insana seslenmesini, onlar arasında bir anlaşma zemini ortaya çıkarmasını bir yana bırakın, aynı kültürel çevrede bile çok farklı tepkilere konu oldukları görülür. Büyük sanat eserleri gitgide bir uzmanlar grubunun malı olabilecek bir kimliğe bürünmüşlerdir. Eğer büyük sanat eserlerinin her tabakadan ve her düşünceden insanın ilgi duyacağı, beğeneceği eserler olduğu görüşünde ısrar edecek olsak son seksen yıldır büyük sanat eserinin ortaya konulmadığını söylememiz gerekir. Yahut en büyük sanat eserlerinin gazeteler, otomobiller ve televizyon programları olduğunu öne sürmemiz gerekecek. Yok, eğer büyük insan yığınlarının benimsemesinin ölçü olamayacağını kabul ediyorsak ve büyük sanatçılar olarak Faulkner'ı, Joyce'u, Kafka'yı tanıyorsak sanat eseri yoluyla insanların anlaşma zemini buldukları düşüncesini terkediyoruz demektir.

HANGİSİ ÖNEMLİ?

Günlerdir sanat ve düşünceye ait görüşler çevresinde dolanıyor, bu konuların genel meselelerine ilişkin yargılarla uğraşıyoruz bu sütunda. Niçin böyle yaptığımız sorusu birçoklarının aklına takılacaktır elbet. Günlük meseleler, yaşadığımız olaylar bizi ilgilendirmemekte mi? Hep tefekküre yönelmiş, sanatın özünü konu alan yazılarla yetinmek yerinde mi? Değil elbet. Ama günlük meselelerimizin önemi ancak daha derin bazı çözümlere yaklaştığımız zaman gerçek anlamına kavuşur. Eğer bazı kavrayış biçimleri hakkında aydınlık düşüncelere varırsak, yaşanan olaylara yaklaşımımız sıhhate kavuşabilir. O zaman bir yazarın bize komprime bilgiler vermesine ihtiyaç olmaksızın meselelerimize eğilebiliriz.

Bizim gerçek ihtiyacımız dünyada tuttuğumuz yerin önemini kavramamızdır. Bu ise ancak sanatın ve tefekkürün mahiyeti hakkında ciddi ve derin bilgilere sahip olduğumuz takdirde mümkün olabilir. İnsan kendi mahiyetini kavradığı ölçüde belli girişimlerin içinde bilinçli olarak yer alacaktır çünkü. Ama bugün insan kendisiyle bağlantılı temel meseleleri zihninin dışında tutmakta, böyle yaptığı için de satıhta olsun, derinde olsun bütün meselelerine akıl erdiremez duruma düşmektedir. Âdemoğlu temeldeki meselelerinden günlük hayatı

içinde etkilenmediği zehabına kapıldı diye temeldeki bu meseleler ortadan kalkmış veya çözümlenmiş olmuyorlar. Bu durum belki meselelerin şiddetini artırıyor yalnızca.

Günümüz insanı için Âdemoğlunun evrende tuttuğu yer, evrenin Âdemoğlu bakımından anlamı gibi meseleler âdeta konu dışı bırakılmıştır. Onların yerine bazı sahte meseleler konulmuştur. Bir şehrin temizliği, üretimin artırılması, çalışma süresinin kısaltılması, geçinme şartları enflasyon vesair hususlar esas meselelermiş gibi sunulmaktadır. Bütün bu meselelerin çözümü sağlanınca insan hangi ufuklara ulaşacak? Böyle bir soru sorulmuyor. Amaç refahsa, refah niçin? Amaç sıkıntısız bir hayatsa bu hayat ne işimize yarayacak? Yani insanlık bugün önüne mesele olarak koyduğu şeyleri çözüme kavuşturunca nereye gelmiş olacak? Bu kadarının düşünüldüğü yok, çünkü günlük meseleleri başımıza saranlar, bizlerin bu meselelerden başımızı alıp başka şeyler düşünmemizi istemezler. Sanat ve tefekkür ise bize günlük meselelerin çözümünden ziyade bu meselelerin mahiyeti hakkında bir düşünme yolu açar. Böylece biz sanat ve tefekkür alanında katettiğimiz mesafe kadar günlük meseleleri aşarız. Bu aşma bir anlamda, bize kurulan tuzağı da atlatmak demeye gelir.

İşin içinde bir hile var: Önce insanları genişleyen bir ihtiyaç çemberi içine atıyorlar, sonra da bu ihtiyaçların tatmin yollarını zorlaştırıyorlar. Böylece insanlar kendilerine zorluk diye gösterilen engellerle cedelleşmeye girişiyor. Bu cedel içinde de "Ben niçin bana gösterilen tatmin vasıtalarını elde etmeye çalışıyorum?" sorusunu sormaya zaman ve takati kendinde bulamıyor. İşte, sanat ve tefekkür insanoğluna (günümüz şartları içindeki insanoğluna) temel soruları sormaya imkân tanıdığı için önemlidir. Günlük meseleler, yaşanan olaylar zinciri içinde dönüp durmak, tuzaktan kurtulmak imkânını

kendi ayağıyla tepmek anlamına gelir.

Gündelik meseleler ve onların çözümlerine olan ilgimiz ancak temel meseleler ve o temel meselelerin çözümüne ilişkin düşüncelerimizle anlam kazanır. Eğer temel meselelere eğilmez isek günlük olayların çözümlerinde yer alan bozukluklar ve aksaklıklarla uğraşacağız demektir. Kalkınmayı şu usûl mü, yoksa öbürü mü sağlar? Üretimi nasıl artırmalı? Kendi özel gelirimizi nasıl artırmalı? Bütün bu ve bunun gibi sorular bize bazı derme çatma çözümler arama ve bu çözümleri eleştirme alanı açar. Temelli meselelere eğilmeden derme çatma çözümlerle ilgilenmek bütün vaktimizi bize zorla kabul ettiren hayat biçiminin eleştirisine ayırmamızı gerektirir. Sanat ve tefekkürün alanını ciddiye almakla çözümlerin aldatıcı eleştirisinden uzaklaşıp meselelerin gerçek eleştirisine yaklaşırız.

KÜÇÜK SIĞINAKLAR

İçinde yaşadığımız medeniyet insanlık onurunun, insanın olumlu sayılabilecek bütün değerlerinin ayaklar altına alındığı, münasebetlerin mekanikleştiği, anlayış derinliğinin günden güne azaldığı, tabiatla olan münasebetlerin çarpıklaştığı, ihtirasların, nevrozların hastalıklı zihinlerin yayılmak, nüfuz etmek için çok geniş alanlar bulduğu, bir tarafta tatmin vasıtalarının azgınlık derecesine varmasına mukabil, aynı vasıtalara özlem çekenlerin mahrumiyetten kavruldukları her haysiyetli ve dürüst insanı bunaltacak, kuru, çorak bir medeniyettir. Belki bütün medeniyetlerin duçar olduğu ruh çoraklığıdır bu.

Böylesi bir medeniyet içinde yaşayabilmenin en sağlıklı, en müstakim yolu hiç şüphe yok ki, görülen her çirkinliğe, her bayağılığa, her şerefsizliğe, her yanılgıya karşı kıyasıya savaşmaktır.

Ama acaba savaş hayatın bütün kademelerinde aralıksız devam ettirilebilir mi? İnsan ne kadar direnç sahibi olursa olsun bütün ömrünü ardı kesilmeyen bir savaş içinde geçirebilir mi? Bu, yapılamaz. Yapılsa bile peşinen söyleyebiliriz ki hayatta savaştan başka bir şey görmemek, görememek pek sağlıklı değildir. Eğer hayatın bütün kademelerinde ve insan ömrünün bütün

müddeti boyunca savaşmak bir insan için gerekli tek değer haline gelmişse bunun da bir nevroz olduğunu söylemek mümkün. Düşünce sağlığına sahip bir insan yaşama biçimi olarak savaşı seçse bile en küçük bir mütarekeyi, savaş içinde elde edeceği bir zaman parçasını savaştan gayri bir şeylerle uğraşmak ile geçirir. Savaşı değerli kılabilmek için savaşmadığı zamanı değerlendirir. Savaşın olsun, başka insan faaliyetlerinin olsun amacı, insan hayatını anlamlandırmak, insan hayatında bulunan anlamı keşfetmektir. Savaşmak anlamını kaybetmediği kadar değerlidir. Savaş kendini mutlaklaştırdığı, savaşanlar gözünde putlaştığı zaman ortaya yalnızca sapıklık çıkar.

İşte sanatın değeri burada söz konusu edilebilir. Medeniyetin çoraklığına karşı savaşılırken insan hayatının anlamına yapılan atıflar sanat içinde biçim kazanır. Sanat eserleri, kendilerini ne kadar bir savaşa bağlamış olurlarsa olsunlar anlamlarını ancak insanın varoluş gayesini işin içine katarak kazanabilirler. Bir sanat eserinin gerçekten etkili, değerli olabilmesi için insanın temel meselelerinden biriyle bağlantılı olması zorunludur. Ancak o zaman sanatı insan hayatının bir bütünleyicisi sayabiliriz. Yoksa sanatı alabildiğine hastalıklı bir meşguliyet alanı saymamız da mümkündür.

Sanat bütün yüksek değerlerin ifadesi hususunda sahip olduğu imtiyaza rağmen genel olarak (herkes için, yapan ve muhatap olan) bir sığınak görevi üstlenmiştir. Sanat asıl kabul edilen şeyin yerine geçmek üzere vardır. Sanat en karmaşık ve dengesiz toplum hayatı içinde başarılı, iyi, olumlu ürünler verebiliyorsa insanî değerlerin, insanın yeryüzündeki anlamı konusundaki kayguların sığınağı olabildiği içindir. Sığınılması gereken belâlar arttıkça sanatın yükselme imkânı artmaktadır. Çağlar boyunca sanat, bir kaçış alanı olarak en dürüst ve en az mahzurlu zihnî faaliyet bölgeleri olagelmiştir. Ancak, bu

yargılardan yanlış bir sonuç türetilmemelidir: Her nerede sanat eserleri yaygınlık, genişlik ve değer kazanmışsa orada dengeli ve olumlu düşünceye de bir alan açılmış olur. Hayır, böyle bir yargı doğru olmasa gerek. Sığınak olarak sanatın seçilmesine sebep olan şartlar bizzat sanatın kendisini de çürütüp bozabilir. Ne sanatın serpilmesi, ne de sanatın kurutulması yalnız başlarına olumluluk veya olumsuzluk göstergesi olamazlar.

Sanat sığınak olma özelliğini mutlaklaştırırsa marazî bir hal alır. Ama sanatı bir soluklanma, güç toplama, hatta dayanak bulma noktası olarak anlar ve ondan beklediklerimizi bu duygularla sınırlandırırsak sanatın vazgeçilmezliğini daha kolay anlarız. Nitekim dikkatle bakıldığında görülecektir ki, insanoğlu bugüne kadar kendine mesele ettiği hususları önce sanat içinde tartışmıştır. Yani küçük sığınaklar olarak sanat eserleri insanlığın her konuda birazcık soluklanabildiği, genişçe düşünebildiği, duygularını serbestçe akıtabildiği bölgelerdir. Bu küçük sığınaklar olmasa hayatımızı çok yoğun bir sis tabakası bürürdü.

SANAT DOĞRUYU SÖYLEMEZ

Sanatın ve tefekkürün önemini, gerekliliğini vurguladık. Dedik ki eğer sanata ve tefekküre hayatımızda geniş yer vermez, kavrayış seviyemizi sanat ve tefekkür alanının altında tutarsak kendimizi satıhtaki meseleler içine hapseder, temel meselelere inip köklü eleştirilerde bulunamayız. Ama bütün bu sözlerimiz hakikatin sanat ve tefekkür alanları içinde keşfedileceği, bulunacağı anlamına gelmez. Sanatın ve düşüncenin bize kazandırdığı yalnızca hakikate giden yolda işlek bir zihin çalışmasıdır.

Niçin böyledir? Çünkü sanatta ve tefekkürde çeşitlilik esastır. Sanat onu yapan kim ise onun kişisel özelliklerini ortaya çıkarmaksızın varlığını sürdüremez. Düşünce eserleri de müellifin kişisel yaklaşımını yansıtmadığı zaman varolmaz. Yalnız temel alınan dünya görüşünün değil, aynı zamanda sanatçıya has, düşünüre mahsus algı ve idrak biçimlerinin izlerini bu tür eserlerde görürüz. Her özgün (orijinal) düşünce, felsefe ve bilim alanında kurulmuş her sistem onu ortaya çıkaranın önyargılarından, hatta huy ve tabiatından bağımsız olarak değerlendirilemez. Belki hemen bilim alanındaki bulgu ve yöntemlerin gayr-i şahsî kimliği söz konusu edilip bir itiraz yöneltilebilir. Ama unutulmamalıdır ki bilim alanındaki çalışmalar da bilim adamlarının eğilimleriyle doğrudan bağlantılıdır ve felsefî

düşüncelerinin kaçınılmaz uzantısıdır.

Sanat eserlerinde sanatçıya özgü özelliklerin gözönüne alınmasını kolaylıkla kabul ederiz, çünkü ürün insan tekinin iç dünyasına ilişkin meselelerle yüklüdür. Dolayısıyla sanat eserlerinden "herkes için geçerli" bir doğru beklemeyebiliriz. Çünkü doğrunun insandan insana değişmeyeceği önyargısına sahibizdir.

Oysa düşünce sistemleri söz konusu olduğunda ön plana herkesin paylaşabileceği bir "doğru" geçtiği için, önümüzdeki düşünce sisteminin şahsî zanlardan değil de genel geçer doğrulardan örülmüş olmasını bekleriz. Böyle bir bekleyiş sebebiyle "falanca şu konuyu açıklığa kavuşturmuştur, öyleyse artık o konuda doğru o kimsenin ifade ettiği gibidir" türünden bir genellemeye gideriz. Hâlbuki daha sağlıklı yaklaşım şöyle olmalıdır: "Falanca veya filanca, şu şartlarda ve şu hedefleri gözeterek şu olayı şöyle açıklamıştır." Meseleyi böyle anladığımız zaman hem düşünce sistemlerinden doğruyu elde etme zaafını yenmiş oluruz, hem de doğruya varmak için gerekli düşünsel derinlikten nasibimizi almış oluruz.

Sanat ve düşünce eserleri ruhanî bir hüviyet sahibi oldukları zaman onlardan mutlak doğruların elde edildiğine inanılmaya başlanır. O kadar ki sanatçıyı veya düşünürü her ele alan ona kendi istekleri doğrultusunda bir anlam yükler, bu yapılırken de sanatçının veya düşünürün kudsiyetini koruma kaygusu güdülür.

Shakespeare, büyüklüğünü ve dokunulmazlığını korumak şartıyla kimileri için tutucu, kimileri için ilerici vs. olur. Marx bazılarına göre demokratik, bazılarına göre hümanist, bazılarına göre yapısalcı, bazılarına göre varoluşçudur. Bir sanatçı veya düşünür üzerinde bu kadar farklı yaklaşımların uygulanması, o sanatçı veya düşünürün kültür kurumları ve bu kurumları besleyen

otoriteler tarafından birer mabut haline getirilmeleri yüzündendir. Yani doğruyu savunan güç kendi doğruluğu kuşkulu bir güçtür.

Anlaşılacağı gibi sanat eserlerinin ve düşünce sistemlerinin taşıdığı doğrular ancak onları türetenlerin niyetlerinde saklıdır. Ne sanat ne de tefekkür bize doğru olanı sarahatle sunmaz. Esasen bunlar doğruyu sunabilecek imkânlardan da mahrumdurlar. Dünya ölçüsünde itibar sahibi sanat ve düşünce eserleri yalnızca sanatçının veya düşünürün niyetini gerçekleştirmek için kullandığı bahanelerden ibarettir. Sanat eserleri ve düşünce sistemleri gerçeğe, doğruya, hakikate varmak için birer mazruf olarak kullanılabilirler. Zarfın içindeki mazrufu farkedebilmek ancak bütün yapıtların zaman ve mekân şartlarını gözönüne almak, kişiye olan bağlılıklarını, indîliklerini hesaba katmakla mümkündür.

KİM DEĞERLENDİRECEK

Kültür, edebiyat ve düşünce meselelerinin nihaî değerlendirilmesi kültürel, edebî yahut düşünceye ilişkin ölçüler içinde kalmaz. Bir kültür kendi içinde ne ölçüde gelişkin, ne ölçüde yetkin, insan meselelerini ele almada ne ölçüde isabetli bir konumda bulunursa bulunsun eğer siyasî bir güç olarak kendini savunamıyor, varlığını koruyamıyorsa önemini ve faydasını hesaba katmamıza gerek yoktur. Bir edebiyat ne kadar ince, ne kadar derin olursa olsun kendini egemen kılacak bir kültür siyasetinden ve siyasî bekçilerinden mahrumsa hiçbir zaman gerçek yerine oturmuş sayılamayacaktır. Bir düşünce hangi doğru çözümlemelerden, hangi doğru cevaplardan meydana gelmiş olursa olsun eğer insanların önlerine aldıkları meseleleri içine almıyorsa yaşayan düşünce olamaz.

Siyasî etkinlik fikrî çabaların değerlendirildikleri gerçek alandır. Bu yüzden fikirler siyasileşmek, siyasî tavırlar da fikirle donatılmak isterler. Ama bu siyasileşmeyi başarabilmiş bütün fikirlerin değer kazandıkları veya fikrî destek alabilmiş bütün siyasetlerin de güçlü olabildikleri anlamına gelmez. Her şeyden önce sanat, edebiyat ve düşünce ürünlerinin kendi ölçüleri içinde bir değer taşımaları kaçınılmazdır. Bu durumlarıyla değerli olanlar eğer siyasî başarıyı da arkalarına almışlarsa "insanların"

olurlar. Kendilerini mihver kılabilir ve etkilerini yayarlar. Bir tür sanat, edebiyat veya düşünce kendi ölçülerinde belli bir başarıya ulaşamadığı halde siyasî güçle desteklenme imkânına kavuşmuşsa ortada içi oyuk bir ağacın heybetinden başka bir şey yoktur.

Bu bakımdan bir kültürel olayın izleyicileri o olayı meydana getirenler kadar önemlidir. Sanat eğer bilgi donatımı güçlü, zevki incelmiş ve dünya görüşü kapsayıcı bir zümre tarafından izleniyorsa, o sanatın potansiyel bir siyasî gücü vardır. Çünkü bu vasıfları haiz bir zümre kendi tercihlerini korumayı, ufuklarını savunmayı başarma şansına sahip bir zümredir. Yok, eğer bir sanat, bilgisiz, kaba anlayışta ve dar ufuklu insanların rağbet ettikleri türden ise siyasî şansını olsa olsa kaba kuvvete bağlayabilir. Bu bağın da ne ölçüde olduğu su götürür.

Bir ülkenin bütün sanatçılara, edebiyat adamlarına ve düşünürlere sahip olması kadar o sanatçıları, edebiyatçıları ve düşünce adamlarını ilgileriyle besleyecek yüksek seviyeli izleyici öbeklerine sahip olması da önemlidir. Sanatın, edebiyatın ve düşüncenin siyasî başarısını temin edecek olanlar o eserlerin izleyicileri olacaktır. Ama sanatçıya, edebiyatçıya ve düşünüre de düşen çok önemli bir yük vardır. O da, eserini ortaya koyanın önce eserinin kabul görebilir olup olmamasını değil, yaptıklarının sahici dayanaklara sahip olup olmadığını gözetmesidir. Çünkü ancak sahici dayanaklara sahip eserlerdir ki siyasî gücün desteğini aldıkları zaman insanların yaralarına melhemmerhem olabilirler.

"Sahici dayanak" sözünden ne anlamalı? Bir düşünür, bir sanatçı sahici dayanaklara sahip olup olmadığını nasıl anlayacak? Sahici dayanak her insan tekinin gökyüzünün altında ve yerkabuğunun da üstünde olduğunu, "var" olduğunu kavramasıyla ve bu kavrayışını bir başka nefste doğrulamasıyla ortaya çıkar. İnsan olan her varlık

(mahlûk) belli tecrübelerden sonra sahici dayanağın ne olduğunu kendiliğinden bilir. Bütün mesele insanın bu bilgisine ihanet edip etmemesiyle bağlantılıdır. Çoğu sanatçı, bilgin, düşünce adamı veya edebiyatçı "kabul edilebilir olma" adına sahici dayanağını feda eder. Her eser veren kişi nerede kendini aldattığını, nerede başkalarını aldatmaya çalıştığını, nerelerde de ister istemez sahici dayanağına yaslanarak sözettiğini içkinlikle bilir.

Bütün eserlerin değerlendirildikleri yer siyaset alanıdır. Siyaset ise her çağda ve her ülkede ölüm/kalım meselesi olagelmiştir. Ölüm/kalım düşünce adamları, sanatçılar ve bilginler için kendi eserlerini yaparlar iken de söz konusudur. Bir esere sanatçı veya bilgin kendisinde bulunan en değerli şeyleri koyar. Yani bir eser ortaya koymak bizatihi siyasettir. Bu yüzden de cevabını siyasette bulur. Sanat ve düşünce eserlerinin değerini nasıl siyaset temin ediyorsa, onların değerlendirmesini de siyaset yapacaktır. Sahici dayanakları olan bilginin, sanatın ve edebiyatın hiçbir şekilde konformizmle ilgisi yoktur. Olmadığını bütün büyük sanatçı ve düşünürler ispat etmişlerdir.

III
ZAMÂNE

ZAMÂNE

"İlginç bir çağda yaşıyoruz" diye başlıyor konuşmasına yazar. (*) Devam ediyor: "İlginç" dediysem bunu her günkü alışılmış anlamıyla söylemedim. İlginç kelimesinin benim dilimde buruk, kekre bir anlamı var, bu kelimeyi tıpkı çok eski zamanların Çinlileri gibi kullanıyorum: Eski Çin'de bir bilge kişi düşmanına ağzının payını vermek üzere bir bedduada bulunmak isterse, şöyle dermiş yalnızca: İlginç bir çağda yaşayasın! Çünkü Çinliler ahlâkî heyelanların ve siyasî depremlerin hüküm sürdüğü "ilginç" çağlarda hayatın iyi ve güzel taraflarının gürültüye gideceğini, eriyip unufak olacağını bilirlermiş.

Evet, ilginç, hem fazlasıyla ilginç bir çağda yaşıyoruz. Çağımızın ilginçliği eskilerin "zamâne azgın" dediği bozulmaların da ötesindeki özelliklerden ileri geliyor. Tohumları Batı Avrupa'da çatlamış ve sonra halka halka bütün yerküreye yayılmış bir medeniyetin sahip olduğu ilginçlik içindeyiz. Genel, bütün insanlığı kapsayan meseleler içindeyiz. Buna rağmen özel, yalnız kendimize has meselelerimiz var. İnsanlığın genel meseleleri çözüme

(*) Lewis Mumford, *Art and Technics*, 1952.

kavuşmadıkça kendimizin özel meselelerine hal çaresi bulamayacağımızı sezer gibi oluyoruz; öte yandan kendi özel meselemizi çözemeden insanlığın genel meselelerine el atmanın bizi gülünç duruma düşürebileceği de aklımıza geliyor. Dedik ya, ilginç, can sıkıcı derecede ilginç bir çağda yaşıyoruz.

Kendimize ilişkin en küçük birimden başlayalım: Bir insan tekiyiz her birimiz. Yeryüzünde yaşayan milyarlarca insandan yalnızca bir tanesiyiz. Düşüncelerimiz, duygularımız her ne kadar bir başka insanla paylaşılabilir bile olsa yine de bize mahsus. Çevremizde başka insanlar var ama hiç kimse kendi hayatımızı bizim için yaşayamaz, bizim yerimize hiç kimse ölemez. Yaşamak ve ölmek birer insan teki olarak herkesi tek başına ilgilendirir. Bu yönüyle ürkütücü bir yalnızlık içinde olduğumuz söylenebilir.

İnsan tekini merkez kabul ederek çizilen çemberler dizisinin ilk halkasında mikro sosyal çevre yani aile bulunur. Aile içindeki en çıplak bağlantı biyolojiktir. Ya kendilerinden doğduğumuz veya kendimizden doğmuş insanlarla ilinti içindeyizdir. Ama aile ilişkileri biyolojik nitelikte kalmaz. İktisadî, sosyal, kültürel ve hatta siyasî vasıflarıyla aile küçük toplumdur.

İkinci halkaya "cemaat" adı verilebilir. İnsanlar (ve belki de aileler) biyolojik bağlantılarından ötürü değil de ortak ilgiler, ortaklaşa sevgiler ve nefretler dolayısıyla kendi aralarında birlik oluştururlar. Cemaatlerin temelinde meslek, kültür, inanç gibi unsurlar biri diğerine karışmış olarak bulunabilir.

Çağımızda insanı dıştan kuşatan üçüncü halkanın millet veya yeni Türkçe ifadesiyle "ulus" olduğu söylenebilir. Millet siyasî güçle sağlanmış bir bütündür. En sağlam dayanağı "dil"dir ama millet örgüsünü mümkün kılan tarih, kültür birliği, iktisadî dayanışma ve siyasî

hedefler millet gerçeğini en başından bugüne tartışma konusu meseleler arasına katmıştır.

Modern medeniyet insanın dışındaki son halkadır. Yani hangi millete, hangi cemaate, hangi aileye ait olursa olsun her insan teki modern medeniyetin belirleyici unsurlarının etkisi altında yaşar. Dünya artık küçüldü demelerinin sebebi budur. Mallar, haberler, alışkanlıklar, ideolojiler, hastalıklar kolaylıkla yer değiştirebilir. İnsanlar ve teknolojiler transfer edilirler, onlarla birlikte müşterek standartlar doğar.

İlginç bir çağda yaşıyoruz: İnsan teki ne kendi içinde bütünlük sağlayabiliyor, ne de ailesi, cemaati, milleti ve medeniyetiyle rahatlık getirebilecek bütünleşmeyi elde edebiliyor.

İlginç bir çağda yaşıyoruz: "Ferd, aile, cemaat, millet, medeniyet ne anlama sahiptir?" sorusu rahatsız edici bir önem kazanmıştır.

Bizim savaşımız, Müslümanların savaşı ilginç çağa, çağın ilginçliğine karşı bir savaştır. İlginç bir çağda yaşıyoruz, ama hayatımızı bu bunaltıcı ilginçlikten kurtarmak istiyoruz. Her şeyin bir kendi yeri olmalı diyoruz, her şey kendi yerinde olmalı.

KENDİ ZAMANIMIZ

Dünyada bir yer kaplayış özelliğiyle insan üç boyutlu bir yaratık, bir mekândır. Mekân içinde öne arkaya, sağa sola, yukarı aşağı hareket edebilir. Ama insan yalnızca mekâna bağlı bir hareketle kayıtlı değil; doğuyor, yaşıyor ve ölüyor. Demek ki insan beraberinde zamanı da bulunduruyor. İnsanoğlu bir zamandan bir zamana, geçmişten geleceğe akmaktadır. Bu akış bir mekândan bir mekâna doğrudur aynı zamanda. Çünkü zamansız bir mekân, mekânsız bir zaman düşünemiyoruz.

Her insan teki doğumundan ölümüne kadar geçen süre içinde bir devamlılık içinde bulunduğunu kolaylıkla anlayabilir. Dün "ben" idim, bugün yine "ben"im. Dünkü ben ile bugünkü beni birleştiren, her ikisinin de aynı ben olduğunu belli eden bir devamlılık içinde olduğumu anlıyorum. Çocuk iken ve ihtiyarladığımda yani maddî varlığımın ve ruh durumumun birbirine her zaman benzemediği, hatta birbiriyle zıtlaştığı durumlar ve şartlar içinde dahi kendime "ben" dedim. Bu yüzden kendi mekânıma bağlı olan kendi zamanımı, kendi zamanıma bağlı olan mekânımı anlayabilirim.

İnsan teki gibi bütün insanlığın da bir devamlılık içinde olduğunu anlayabilmek için bir insanın kendi nefsi üzerinde yaptığı gözlem yetmez. İnsanlığın zaman ve mekân içindeki yerini bir kaynaktan öğrenmek gereklidir. Gerçi insanlığın da her insan teki gibi dünkü mevcudiyetiyle bugünkü arasında bulunan köprüyü temin edecek bir "nefs" sahibi olduğu, bütün insanların her çağda ve her yerde ortaklaşa bir "ben" taşıdıkları söylenebilir. Ama yine de insan yapısındaki bu özelliğin ortaya çıkarılabilmesi için

kaynağa bağlı bir ilmin edinilmesi zorunludur.

İnsanoğlu kendi soyunun yerküre üzerinde geçirdiği macerayı çağlara bölerek anlama eğilimindedir. Yaşanmış zamanları sonradan çağlara ayırmak, bu ayırımı yapanın zihninin işleyişiyle bağlantılıdır elbet. İnsan hangi kıstası kendine esas kabul ettiyse ona uygun manzarayı da geçmişte arayacak ve çoğu zaman da bulacaktır.

Her dönemin, her kültürün zamanı bir anlayış tarzı, tarihi bir tasnif biçimi vardır. Kimi kültürlerde zaman çevrimsel *(cyclic)* bir karakter sahibidir. Bu anlayışa göre insanlar belli çağları yaşayacaklar, yine başladıkları yere dönecekler ve bu çember hep böyle dönecektir. Başka bazı kültürler çizgisel *(linear)* bir zaman anlayışını benimsemişlerdir. Onlara göre bir başlangıçtan yola çıkılmış ve gidiş çizgisi doğrultusunda belli bir yönde ilerlenilmektedir. Başa dönüş söz konusu değildir. Bir başka yaklaşım zamanla birlikte akan olayların sarmal *(spiral)* karakter taşıdığını öne sürer. Bu görüşe göre tarih farklı farklı seviyelerde tekerrür ediyor ama bir yönde de sürekli ilerliyordur.

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi bütün bu anlayışlar insanların kendi mekânlarının ve kendi zamanlarının onlara sunduğu yaklaşımlardır. Ama biri diğeriyle uyuşmasa bile bütün bu zaman kavrayışları asılsız, yersiz, boşuna değildir. Hepsi de insanların kendi içinde bulundukları zamanın mahiyetini kavrayabilmek ve gelecek hakkında bir tedarik sağlayabilmek içindir.

Biz de aynı kaygularla hangi çağda yaşadığımızı bilmek isteriz. Yani içinde bulunduğumuz zaman dilimi içinde yapıp ettiklerimizin anlamını kavramak ve bunu elde edebilirsek bizi bekleyen olaylara karşı hazırlıklı olmak isteriz. Hem insan teki olarak, hem insanlık olarak kendi zamanımızı bilmek, önce bu...

UZAK GEÇMİŞ

Modern bilim arkaik ve antik medeniyetler hakkında bize ancak kendi araçlarının elverdiği ölçüde bilgi veriyor. Çin'de ve Hindistan'da eski büyük medeniyetlerin doğup battığını biliyoruz. Ön Asya'da ve Nil deltasındaki medeniyetler de günümüz insanının zihninde geniş yer kaplıyor. Amerika'nın Avrupa kökenli insanlarca istilası sonunda yıkılan Aztek ve İnka medeniyetlerini de anarsak antik medeniyetlerin kabaca bir tablosu çizilmiş olur. İnsanlığın bütün bilgilerine rağmen geçmiş, bizim için kaim bir bilgisizlik bulutunun gerisindedir. Çünkü eski zamanlar hakkında öğrenebileceğimiz her şey eğer o zamanlardan bugüne bir şey kalmışsa, o kalan şeye ulaşılabilmişsek ve araçlarımız (yalnız tarihleme aygıtlarımız değil, aynı zamanda hipotezlerimiz de) bulduklarımızı anlamlandırmaya elverişliyse bize açılabilir. Bir bakıma geçmişi anlamak için bugünkü durumumuz ve anlayışımızla sınırlıyız.

Geçmiş birçok yönüyle kapalı bize. Battığı söylenen Atlantis kıtasına ulaşılamadı. Güney kutbunun bir zamanlar tropik ormanlarla kaplı olduğu, burada medeniyetlerin doğup batmış olabileceği yeni bir buluş (belki bir iddia). Bazı kaynaklar insan bilgisinin kuzeyden indiğini ileri sürdüğüne göre Kuzey Kutbu'nda aynı, köklü bir medeniyet yaşanıp yaşanmadığını bilmiyoruz. Şamanizm bu eski medeniyetin artıklarının bir belirtisi mi? Suriye çölünün kurulup yıkılan şehirlerden bir hatıra kaldığı söylendiğine göre acaba Büyük Sahra çok yaygın bir medeniyetin alanı olduğu için mi çölleşti?

Kum taneciklerine bakıp anlayamıyor bunu henüz insanlar.

Tufan, haberdar olduğumuz bütün inançlarda yer alan ortak tema olduğuna göre acaba insanlık bütün yerküreyi kaplayan bir medeniyeti çok, bugünkü hesaplarımıza sığmayacak kadar çok eski bir geçmişte yaşadı da, bu medeniyet Nuh aleyhisselâmın devrindeki tufan ile mi ortadan kalktı? Kur'an-ı Kerim'de helâk oldukları bize haber verilen Ress yârânı, Semud kavmi, Âd kavmi, Lût'un ihvanı, Eyke Yârânı ve Tübba kavmi belki bazıları mevzî kalmış ama bazıları da evrensel boyutlara sahip medeniyetlerdi. Bunları bilmiyoruz. Bildiğimiz ve bize yararı olacak şey bu kavimlerin her birinin peygamberleri tekzib ettikleri için ceza ile ortadan kalktıklarıdır.

Bize izleri, kalıntıları bile ulaşmamış büyük medeniyetlerin yerküre üzerinden gelip geçtiğini bilmek bugün çoğumuzun mahkûm olduğu dar bakış açısını genişletmemize yardımcı olabilir. Böylece antik çağlardan günümüze kadar geçen zaman parçası bize pek kısa görünebilir, görünmelidir. Firavn'un Kızıl Deniz'de boğulması daha dündü diyebiliriz, demeliyiz. Ama modern insan kısa zaman dilimlerini pek büyütüyor gözünde. Çünkü bu medeniyetin araçlarını gözünde büyütüyor: Süpersonik uçak gördüğü zaman, Ay'a ayak basan insanları duyduğu zaman, nötron bombalarının imaliyle uğraşılmasının büyük meseleler yapıldığını izlediği zaman atlı arabaların devrini çok geride kalmış sanıyor. Oysa içinde bulunduğumuz medeniyetin ömrü, yerkürede yaşanılan bunca devirlere kıyasla belki bir göz kırpması kadar bir andır. Mühlet kimine uzun görünür, kimine kısa.

Yine de biz izafî değeri bu çok kısa olan "zamanımızı" bilmek zorundayız. Çünkü ancak hangi çağda yaşadığımızı bilir, tedbirimizi içinde yaşadığımız şartlara cevap verecek nitelikte alırsak amellerimiz bu çağa, bu şartlara nüfuz edebilme gücüne ulaşabilir.

HANGİ ÇAĞDA YAŞIYORUZ?

İnsanlığın macerasına çok geniş bir perspektiften bakmak, böylece bizi kültür ve medeniyet adına oyalayan şeylerin bir sabun köpüğü mesabesinde olduğunu anlamak nasıl gereklıyse; yine aynı maceraya çok yakından bakmak ve bizi yıkıma veya kurtuluşa götürecek şeyin yine kültür ve medeniyete ilişkin olduğunu anlamak o kadar gereklidir. Bu bakımdan, çağlar önceki benzerlerimizden alabileceğimiz ibret kadar şu andaki hayatımızın sahip olduğu istikamet dikkate değer.

XX. yüzyılın ortalarında içinde yaşadığımız medeniyet, adına bilimsel-teknolojik devrim denilen bir bilgi ve uygulama patlaması yaşadı. Bazılarına göre bu "ikinci sanayi devrimi" idi. Artık Batı medeniyeti kendine makina medeniyeti etiketini yakıştırmıyor, sanayi toplumu ibaresi batının belirleyici niteliğini dile getirmeye yetmiyordu. Bu döneme bazıları "sanayi sonrası" adını verdiler, bazıları "elektronik çağ" veya "teknetronik çağ" deyimini yakıştırdı. Bütün bunlardan anlaşılan Batı medeniyeti dediğimiz hâkimiyet sisteminin yeni bir merhale katettiği, yeni bir hamle yaptığıdır. Kavramamız gereken bu hamlenin özellikleri olmalı, çünkü halen bu özellikler bizim hayatımıza müdahale etmektedir.

Batı medeniyetinin attığı her adımı yeni bir çağ olarak tanımlasak da tanımlamasak da onun geçirdiği her değişikliği bilmek zorundayız. Çünkü bu konudaki bilgisizliğimiz bizi onun manevralarına karşı silâhsız bırakacaktır. Eğer bu medeniyetle bağlarımızı

koparabilecek bir kuruluşa ulaşmış olsaydık böylesi bir çabaya gerek kalmayacaktı elbet. Ama Batı medeniyetiyle baş edebilmek için onun başını bilmek kaçınılmaz oldu.

Gerçi bu medeniyet hep aynı esaslar üzerinde hayatiyetini muhafaza edegelmiştir. Daha XIV. yüzyılda Venedik, Cenova ve Floransa gibi şehirlerde feodal üretimin toprağa bağımlı ilişkiler zinciri kırılmış, bütün Avrupa'ya ve Akdeniz havzasına uzanan ticaret şebekesini denetim altında tutan bankacılık sistemi kurulmuştu. Batı medeniyetinin temelinde mübadelenin itibari değerleri ve sözleşmenin keyfî hükümleri yer alır. Yani iki insan arasındaki münasebet her birinin insanlığına değil, kâğıt üzerindeki değerlerine dayalı olarak kurulur. Batı medeniyetinin bu özelliği bugüne kadar değişmiş değildir. Ama bu medeniyetin kullandığı araçlara bağlı olarak yeni karakteristikler kazanmıştır.

Sanayi devrimi dedikleri dönemden sonra Batı medeniyeti çelik çarklara sahip olmuş ve bu güçle dünya üzerinde ezici bir hâkimiyet gösterisini başarabilmiştir. Bugün sanayi toplumunun geride kaldığı söylendiği zaman Batı medeniyetinin özünde bir değişme olduğu söylenmiş olmuyor, onun araçları yani elektronik aygıtlar, nükleer silâhlar, uzay araştırmaları, genetik mühendisliği ve dolayısıyla beliren bir çehre değişikliğinden sözedilmiş oluyor.

Elektronik çağda, bilimsel-teknolojik devrimlerin yaşandığı bu çağda, bu sanayi sonrası toplum çağında dünyanın çehresi ne biçim almıştır?

Çağımızın ana karakteristikleri nelerdir? Bunları bilmek zorunda Müslümanlar. Bilmezse canavarın yumuşak karnına indireceği darbeyi, katmerleşmiş kabuğuna vurmaya kalkar. Koskoca bir sistemle nasıl başedilir diye yılgınlığa kapılmaya gerek yok. Her zorlukla birlikte bir kolaylık da var.

ELEKTRONİK ÇAĞ

Geride bıraktığımız sanayi toplumu ile içinde bulunduğumuz elektronik çağ arasındaki temel fark haberleşmenin global yani yerküreyi bütünüyle kuşatan bir mahiyet kazanmış olmasıdır. Sanayi toplumunun posta hizmetleri dünya ölçüsünde bir haberleşmeyi mümkün kılmıştır, fakat haber ileten araçlar insanlara yine de dolaylı bir etki yapıyordu. Çünkü haberlerin dağılımı çoğu zaman millî ölçülerde merkezileşmiş ellerden yapılıyordu. Basın ve radyo gibi haberleşme araçları toplum yapısının öteki unsurlarının etkisiyle ülke içi concentrique niteliğini muhafaza ediyordu.

Zaten sanayi toplumu demek bir anlamda "millî" toplum demekti. Çünkü iktisadî yapının işleyişi (üretim ülke içi tüketime cevap vermek üzere düzenlenmemiş bile olsa) toplum bünyesinin millî karakterde inşa ve idamesine yönelmişti. Orduların ellerindeki silâhlar kendi benzeri olan başka ordularla savaşmaya ayarlanmış silâhlardı. Dolayısıyla silâhlar da millî sayılabilirdi. Bu şartlar altında siyaset bir ülkenin tümünü kuşatan bir ideoloji güdümünde yürüyen millî siyaset olmak zorundaydı.

Sanayi toplumunda mübadeleye konu olan temel unsur mal idi. Sermaye ihracı -yani emperyalizm

döneminde bile malın üretimi için gerekli finans imkânı iktisadî işleyişte önemli rol oynadığı için mal mübadelesi esas unsur olmakta devam etti. Elektronik çağda değişime konu olan üretim teknikleri yani bir malın üretilmesini mümkün kılan bilimsel ve teknolojik bilgidir dolayısıyla elektronik çağın mübadelesi lisanslar, patentler ve *know-how*'lar mübadelesidir. Bu tür mübadele millî bir ekonomiyi ancak milletlerarası geçerlikte bir üretim teknolojisine sahip olduğu takdirde kuvvetli kılabilecek duruma soktuğu için milletlerarası alanda güçlü olan toplum ancak "millî" kalabilmektedir.

Elektronik çağda caydırıcı silâhların "nükleer bomba"lara münhasır kalması siyaseti doğrudan etkilemektedir. Bu yönüyle millî siyaset ancak milletlerarası gerginlik içinde tutulan "yer" kadar millîdir, kısacası dünyanın geleceğini programı içine almayan siyaset millî olamamaktadır.

Sanayi çağında dünyayı gelişmişler/azgelişmişler, sanayi toplumları/tarım toplumları, medenîler/vahşiler gibi ayrımlar yardımıyla tasvir etmek akla yatkın görünüyordu. Elektronik çağda ise bu ayrımları anlamsız bırakacak değişiklikler içine girilmiştir. Atmosferin kirlenmesi gibi bir meselenin hiçbir ülkeyi "özellikle" ilgilendirmesine imkân yoktur. Ayrıca üretim teknolojisindeki, ulaşım araçlarındaki hız birçok meseleyi derhal insanlık meselesi haline getirebilmektedir. Sun'î gübrelerin beslenmeye etkisi, dayanıklı tüketim mallarının yaygınlaşmasıyla çıkan sosyal değişme, azgelişmişler kadar gelişmişleri de yeni çözümler aramaya iten faktörler arasına girmiştir. Gerçi zengin ve fakir toplumlar yine var ve aralarındaki fark artan bir hızla büyüyor, lâkin "mahallinde" çözülebilecek mesele kalmamış gibidir. Bunun yanısıra, zenginler ve gelişmişler iç bünyelerinde gettoları, yoksul ve yoksun bölgeleri barındırırlar. Yeraltı

dünyası ise gelişmişlik/azgelişmişlik, sosyalistlik/kapitalistlik gibi sınırlar tanımaz.

Saydığımız ve saymadığımız birçok sebeplerden ötürü elektronik çağ sözünün yalnızca "bazı" ülkeleri kapsayan bir tanımlama olamayacağını belirtmek zorundayız. Hangi çağda olduğumuzu öğrenmek belli ki dünyanın o dönemdeki gidişini tayin eden unsurlar yardımıyla mümkündür. Sanayi çağında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan topraklar bütünüyle "taşra" idi, bununla birlikte dünya ölçüsünde bütün toplumsal sonuçlar zirvedeki endüstrinin yan ürünleri durumunda kalmış görünüyordu. Elektronik çağda ise teknolojik-bilimsel devrimin yan ürünleri bizim daha onların sonuçları üzerinde düşünmemize fırsat bırakmadan hayatımıza müdahale ediyor.

HABERLEŞMENİN ÖNEMİ

Sanayi toplumu ile elektronik çağ toplumu arasındaki temel farkı niçin haberleşme alanı ile sınırladık? İki dönem arasında enerjinin türü ve kullanımı, sermayenin ve bankacılığın aldığı yeni biçim, makinaların ve çalışmanın geçirdiği değişiklik gibi unsurlar da esas alınarak elektronik çağın ayırıcı farkı belirtilemez miydi? Belirtilebilirdi.

Ancak biz meseleye Müslümanların atacağı adımlar dolayısıyla baktığımız için haberleşmeyi altı çizilmesi gereken unsur olarak görüyoruz.

Müslümanların içinde bulunduğumuz çağla hesaplaşmaları haberleşme araçları ve haberleşmenin niteliği ile yakından ilgili, ama bu basit bir strateji ve taktik meselesi değil. Kur'an-ı Kerim'den kaynaklanan bir anlayışın mahiyet farkı çağdaş haberleşme türünün dışına çıkılabildiği zaman anlaşılabilir.

Ama elektronik çağın haberleşme alanındaki zorbaca etkisini bu etkiyi doğuran şartlar hakkında yeterli bilgi ve bilinç sahibi olmadan silemeyiz.

Elektronik çağda iktidar, egemenlik, güvenlik sıkı sıkıya haberleşme ile bağlantılıdır. Gerçi sermayeyi elinde bulunduran ile ona tâbi olan arasında kesin ve belli bir ilişki gücün gerçek belirtisidir, ama haberleşme olmaksızın

kuvvet gerçek etkisini artık gösterememektedir.

Nükleer silâhlara bakalım: Süper devletlerin elindeki bu kuvvetin ancak "haber" olarak değeri etkili olmaktadır. Yani nükleer savaşı gördükten sonra ondan ders almak diye bir şey düşünemiyoruz.

Haber yayan kaynaklara egemenlik siyasî egemenliğin belli başlı desteği haline gelmiştir. İnsan yığınları bu yolla şartlandırılabilmektedir. Her yönetim kitleyi kendi yönünde etkileme çabasındadır, fakat her yönetim kitleyi etkileyen haber kaynaklarından da etkilenir.

İktidar mücadelesinin içine gazeteler, radyo, televizyon vazgeçilmez unsurlar olarak girmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu unsurlar elektronik çağda ancak bir ülkeyi kapsayan etki alanlarına sahip değildirler.

Bu yüzden her insan davranışının haber olarak kazandığı görüntü önem kazanmaktadır, kimsenin bir meseleye o meselenin özüne inerek yaklaşmaya vakti kalmamıştır.

Elektronik aygıtlar aracılığıyla haber iletme unsurunun kendi şartları vardır. Her şey yaratacağı etkiye göre hesaplanır. Yani bu alanda haber iletme yaratacağı etki peşinen hesaplanarak yapılır. Buna isterseniz "kandırma" da diyebilirsiniz.

Elektronik çağda haberleşmenin en belirgin niteliği onun periferik yani insan anlayışının dış sathıyla, kavrama gücünün yüzeyiyle ilgili oluşudur. Uganda'da üçbin siyasî mahkûmun beton üzerine boşaltılan yemekleri yemek zorunda kaldığını öğrenirsiniz, filanca savaşta napalm kullanılmıştır, Bengaldeş'te mutlak açlık vardır ve İngiltere veliahdı evlenmiştir. Bütün bunlar birer haberdir ve haberi hazırlayan haberi alacak olanın satıhtaki kavrama gücüne seslenmektedir.

Müslümanca bir tavır acaba *"mass media"* sınırları içinde dışa vurma imkânına sahip midir? Müslümanlar

elektronik haberleşme aygıtlarıyla bağlarını kesseler bunun bir yararı olur mu? Yoksa bütün güçlerini bu araçlara egemenlik sağlamaya mı harcasınlar? Elektronik çağ teyp bantları, filmler, teleksler ve kıtalararası televizyon yayınlarıyla zaten yapacağını yapmaktayken birçok bakımdan sınırlı haberleşme imkânlarıyla Müslümanların önündeki yol hangisi? Bu sorulara periferik bilgilenme düzeyinde cevap verilemez.

YERKÜRE BİLİNCİ

Buraya kadar çağımız hakkında söylediklerimiz şu noktada odaklanabilir: Zaman ve mekân itibariyle yalıtılmış bir durumda değil, yerküreyi tümden ilgilendiren şartlar altında yaşıyoruz. Her şey bizi etkiliyor, biz her şeyi etkiliyoruz. İdeolojik kaçamaklarla bu gerçeği örtmeye kalkmak veya bilgisizliğimizin kabuğu yoluyla korunmaya çalışmak felâketi üzerimize çekmek anlamına gelir.

Dünyada bir, iki, üç, beş veya daha fazla siyasî kamp, kültürel antropolojiyi ilgilendiren farklı farklı insan grupları var, ama bunların her birinin içinde bulunduğu ve şartlarına ister istemez uyduğu medeniyet aynıdır. Bu medeniyete muhalefet etmek bile onun nabız vuruşlarına dikkat etmeyi gerektirdiğine göre yerküreyi tümden ilgilendiren faktörler altında yaşıyoruz hepimiz. Bunlar bilimsel-teknolojik çağın gereklerine bağlı faktörlerdir.

"Batı medeniyeti" diyoruz, bu tabirle içinde bulunduğumuz, ama benimsemek istemediğimiz sosyo-kültürel çevreyi vurgulamış oluyoruz. Ne var ki bu tabiri kullanmakla "biz" ve "onlar" ayrımı yapmaya yetecek bir olguya işaret etmiş olmuyoruz. Şu noktada hata işlemeyelim: Batı medeniyeti bizim ülkemizin dışında yaşanan bir gerçeklik değil. Türkiye'de okuma-yazma bilmeyenler de dâhil olmak üzere, bu medeniyetin anlayış tarzına yabancı kalmış insan yok artık. Eskimoların bile çelik zıpkınlar kullandığı, Siyah Afrikalı köylülerin elinde Danimarka malı çapaların bulunduğu zamanımızda Batı medeniyeti dışında kalmak New York'ta ne kadar mümkünse Çorum'da da o kadar mümkündür.

Batı medeniyetinin yaygınlaşıp egemenlik elde etmesine varan gelişmenin tek sorumlusu batı (kolonyalizm, emperyalizm, süper-emperyalizm) değildir. XII. yüzyıldan bugüne kadar batılı (isterseniz burjuva deyin) kafa yapısını kökünden inkâr eden, kabul edilemez sayan kültürler kökten yok oldular. Bugün yaşayan kültürler Batı medeniyetiyle uzlaşarak, çatışarak yahut yarışarak onunla aynı ölçüleri bir alt basamakta paylaşmış olan kültürlerdir.

Bütün bunları gözönüne alalım ve Müslüman oluşumuzu normatif bir kafa yapısıyla kavramaya yeltenmeyelim. Uzun bir geçmişten getirdiğimiz Müslümanlığımızın değerini küçültmeksizin, yani onu "atalarımızın dini" mesabesine indirmeden, Allah'ın dinini her birimiz kendinde tazelemek, bir bakıma yeniden bulmak, bulduğumuzu "sen"de yeniden bulmak ve nihayet bu mihveri esas almak suretiyle yaygınlaştırmak mecburiyetindeyiz.

Yerkürenin bütününü kapsayan şartlar içinde bulunuşumuz bizleri kendi sorumluluğunu yüklenir yüklenmez dünyanın sorumluluğunu da omuzlarına alan insanlar durumuna getirmiştir. Böylesi bir sorumluluk "üstün birey" anlayışının tamamen dışında ve derinlemesine bir sorumluluktur. Bu, namazı ikame eden, zikreden, dua eden insan sorumluluğudur.

Müslümanlığımızı nevrotik bir muhalefet olarak değil, her adımı kendimiz için kazanç olan bir mücahede süreci olarak kavrayabiliriz. O kadar ki geriye attığımız adım bile hakkı ve hakikati savunmada Müslümanların kâr hanesine yazılabilsin. Sahip olacağımız yerküre bilinci, kozmik bilinç, bizlerin günlük hayatımız ve yalın insan ilişkileri alanında edineceğimiz bilinçle kaynaşarak bizi o duruma getirmelidir ki müşahhas başarılar özlemi içinde değil, an be an edinmiş olduğumuz başarının doygunluğu içinde ölebilelim.

YAŞAMAK TUZAĞI

Kavramlar tersyüz edilmiş. Yaşamak biz insanlar, özellikle biz Müslümanlar için titizlik ve vazgeçilmez bir önemle sahip çıkılması gereken bir vakıa olduğu halde, yaşamak adına ortaya dökülen her şey sahip olunmaya değmeyecek, hatta sahip olunursa yaşamayı imkânsız kılacak nesneler durumuna getirilmiştir. Yaşamaya yani hayata sahip çıkmak Müslümanların aslî görevi olsa gerek. Çünkü onlara Allah'ın ipine sıkıca sarılmaları emredilmiştir, yani *hayy* olanla hayat bulacak insanlar Müslümanlardır. Bu anlayış içinde hayat ve ölüm birbirine yabancı iki bölge olmaktan çıkar. Ne var ki çoğu kimse için hayat saadet, ölüm felâket anlamına gelir ama yine de her iki kavram anlamdan mahrumdur. Oysa biz insanlar için hayat ve ölüm biri diğerini anlamlandıran şartların ifadesi olmalı idi.

Önce kötü yaşadığımıza inandırdılar bizi. "Yoksul, işsiz, okulsuz, hastanesiz, yolsuz, elektriksiz yaşıyorsun ey zavallı insan!" diye seslendiler. (Bu nida medeniyetin taşrasında oturanlar için. Metropol ahalisine seslenirken oltanın ucuna takılan yem farklıdır.) İnandık biz de berbat bir durumda olduğumuza. Ve sorduk münadiye: Ne yapalım? Cevap verdi: Daha iyi yaşamaya çalış! Biz elimizden gelen hızla zengin, işli güçlü, okullu, hastaneli, yollu, elektrikli bir hayatı elde edebilmek için çalışmaya

koyulduk. Hiç sormadık: "Daha iyi bir hayatı ele geçirince ne olacak?" diye. Sorsaydık, şöyle diyecekti: Çok daha iyi bir hayatı kazanmaya çalış. Sonra? Daha fazla çok iyi hayata geç! Zincir böyle sürüp gidecekti, gidiyor.

"Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir şey değildir." (En'âm, 32) Ahiret yurdunu gözönüne almaksızın benimsenen hayat anlayışı bir lunaparktan farksızdır: Dönme dolaptan inip atlıkarıncaya binersin, çarpışan otomobillerden uçan sandalyelere geçersin. Korkudan hoşlananlar için dehlizler, tuhaflıklara gülmek isteyenler için insanı eğri büğrü gösteren aynalar vardır. Severiz çocuksu tarafımızla lunaparkı.

Epir kralı Pyrrhus: "Önce Sicilya'yı alacağım." demiş. Cineas sormuş: Sonra? Bütün Yunanistan'ı fethedeceğim. Sonra? Anadolu'yu. Sonra? Hindistan'ı alacağım. Peki, daha sonra? Sonra mı, demiş kral, ondan sonra dinleneceğim.

Cineas: Şimdiden dinlensen olmaz mı, demiş. Dinlenebilmek için yorulur insanoğlu... Bunun büsbütün anlamsız olduğunu ileri sürecek değilim. Yaşamak saçma ve anlamsız değildir, çünkü yaşamanın her adımı, her milimetresi ahirette karşılığı olan ve hayranlık verici zaman/mekân harikasıdır. Bu harikanın farkına varmak için daha zengin, daha otoriter, daha kas gücü yerinde olmak gerekmez. Diri olmak yeter yaşamak dediğimiz muammadan heyecan verici bir tad almak için.

Yeniden başlamak için kafamızda açıklığa kavuşturmamız gereken husus her durumda kötüyü kendimizden uzak tutabileceğimizdir. Biri bize kötü durumda olduğumuzu söylediğinde önce onun ne durumda olduğunu anlamak iyi olur. İnsan her zaman belli şartlar altındadır ve bu şartların "iyi" olarak vasıflandırıldığı dönemler pek nadirdir.

Kötü şartlardan kötü şartlara atlama çabasını yani bir tür deliliği bir yana bırakıp hayat içindeki durumumuzun ahiretteki karşılığını bulup ona göre davranmaya çalışmalıyız. Dünya hayatının yine dünya hayatına kıyasla iyi ya da kötü olması hiçbir anlam taşımaz. Hayatta eğer bir anlam varsa bu anlam hayatta değildir. Kaçınılmaz olarak içinde bulunduğumuz şartlarda atacağımız adımdır hesaba esas alınacak olan.

BİLİM VE TEKNOLOJİ SAVUNMASI

XVIII. yüzyıldan itibaren bilim ve teknoloji "ilerleme" adına savunuldu. Bu savunma her bilim adamının kendi bulduğu gerçeğe sahip çıkmasının ötesinde bazı sonuçların yani makinaların savunmasıydı. Çıkarı makina sebebiyle büyüyen sınıf, toplum yenileştikçe kazançlı çıkacak kimseler bilim ve teknolojinin havariliğini üzerlerine almışlar, onun bayraktarlığını yapmışlardır. Doğu'da olduğu gibi Batı'da da hayatın yeni esaslara uygun olarak tekrar tekrar düzenlenmesi sırasında çatışmalar yaşandı. Bir yenilik kendini kabul ettirdikten, bir makina hayatın işleyişinde kendine bir yer edindikten sonra toplumun tutucu unsurları arasına girdi ve peşinden gelen yeni ile çatıştı. Bir dönemin ultra-modern aygıtları sonraki dönemlerde kolaylıkla antika kimliği edinebildi.

Bilim ve teknoloji XX. yüzyılın ortalarına kadar bir fatih edasıyla toplum hayatında yer etti. Modern bilimin doğduğu XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar dünya ölçüsünde eskiye galebe çalan bir yeniden sözedilebiliyordu. Fakat modern hayat katettiği her merhalede insan hayatını öylesine değişikliğe uğrattı ki bilim ve teknolojinin güdümüne girmeden yaşanılan zamanlar hatırlanamayacak kadar geride kaldı ve bir yaşama biçimi olarak modern öncesi hayat tümüyle

ortadan kalktı. İşte bu safhasında bilim ve teknoloji artık yenileştirici, yeni ve parlak ufuklar açıcı vasfını kaybetti, muhafazakâr ve kendi iktidarını korumak için baskı yapmaya muhtaç bir kuvvet niteliği kazandı.

Günümüzde bilim ve teknoloji alanındaki yenilikler sona ermiş değildir, tersine bu yenileşmenin hızı öylesine artmıştır ki insanlar günden güne yenileşmenin boşuna bir çaba olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bilimsel-teknolojik devrimden önce sanayi, geleneksel yaşama biçimlerinin yerine endüstri toplumunun şartlarını getirmek gibi sade sayılabilecek bir hedef sahibiydi. Fakat bugün herhangi bir teknolojik araç veya bir fabrika 5-6 yılda modası geçmiş hale gelebilmektedir. Bu değişme de bilimsel-teknolojik alanda insan bilgisinin sürekli ve hızlı biçimde artmasıyla sağlanmaktadır. Bu bakımdan araştırma, laboratuar çalışması, teorik hazırlıklar toplum düzenlemesinde birinci sırada bir önem sahibi olmuştur. Ne var ki araştırmacılık düzeyindeki teorik çalışmalar bilimsel-teknolojik bilgi piramidinin en üst katını oluşturur. Uygulamanın yerine getirilmesi, uygulamaya konmuş aygıtlar kompleksinin çalıştırılması ve korunması da ayrı ayrı bilimsel-teknolojik bilgiyi gerektirir.

İşte, bu vasfıyla bilimsel-teknolojik toplum, eğitimi kendi sağlığı için kaçınılmaz unsur kabul eder. Bir bakıma modern toplumun yumuşak karnı "bilgi", bilimsel-teknolojik bilgidir. Modern toplum bu bilgi olmaksızın hem maddî varlığını idame ettiremez, hem de bilimsel-teknolojik bilgiye sırt çevirmek bu toplumu çökertebilecek bir tavır olarak anlaşılır. Eğer insanlar bilimsel bilginin ve teknolojik teçhizatlanmanın boşunalığı konusunda bilinç ve karar sahibi olursa çarkların dönmeme tehlikesi vardır. Yalnız bu kadar değil, bilim ve teknoloji dini, tapınaklarını ayakta tutacak mü'minlerden, sadaka ve kurbanlardan mahrum kalır. Bu ise, modern

toplumun boşluğa yuvarlanması demektir.

Bu yönüyle düşünüldüğünde modern endüstri ötesi toplumun iplerini ellerinde tutan çevrelerin, elektronik çağın hâkim unsurlarının geniş halk yığınlarını bilgisiz, "cahil" bırakmaktan son derece korkacaklarını söyleyebiliriz. Daha çok insan bilimin ve teknolojinin önemine inandırılmalı, daha çok insan aygıtların korunmasına, onların işletilmesi ve geliştirilmesi eylemine inandırılmalı, daha çok insan aygıtların korunmasına, onların işletilmesi, geliştirilmesi eylemine katılmalı ki düzen işleyebilsin.

Gelişmiş denilen bilimsel-teknolojik iktidar sahibi toplum güçlerini korkutan şey, halk yığınlarının günden güne bilgilenmeleri değil; bir gün "Bu gelişme niçin?" diye sormaları ve hayatın anlamını gelişme, refah, zenginlik dışı bir alanda arama ihtimalleridir.

OLAYLARIN HIZI

Fizik derslerinde "düşen bir cismin hızı artar" diye ifade edilen bir yasa öğretilir. Yani düşen bir cismin hızının artması o cismin sona yaklaştıkça daha kısa zamanda daha çok mesafe katetmesi anlamına gelir. Kıyamet gününü izafî bir son kabul edecek olursak, kıyamete yaklaştıkça daha çok vakanın daha kısa zaman aralıklarıyla gerçekleşeceğini kabul etmemiz gerekir. Benim itikadımca, Allah'ın şeriatıyla kimilerinin tabiat adını verdikleri kuvvetin şeriatı arasında hiçbir zıtlık, uyuşmazlık yoktur. Fizik kanunu olarak bildiğimiz "düşen bir cismin hızının artışı" aynı zamanda, sosyal, ekonomik veya metafizik veya tarihî gerçeklere de uygulanabilen bir hakikatin ifadesidir. Biz insanlar olaylar hakkındaki yetersiz gözlemlerimiz sebebiyle çoğu zaman varlık alanında olup biten her şeyin tek bir şeriata uygun biçimde seyrettiğini anlayamayız. Bu yüzden de din ve dünya gibi bazı yapay ayrımlara saparız.

Sona yaklaştıkça zamanın kısalacağı, yani kısa zaman dilimleri içinde çok olayın vuku bulacağı bütün geleneksel kültürlerde ifade edilmiştir. Geleneksel bilgiler içinde yaşadığımız çevrimi dört parçaya ayırmışlardır. Bunların birincisi altın çağ veya *"sat yuga"*dır ki bazılarına göre milâttan önce 10.000 yılında başlamıştır. İlk devir olarak

altın çağ en uzun devirdir ve yine bazılarına göre 4.800 yıl sürmüştür. İkinci devir gümüş çağdır. Hintliler *"dwarpara yuga"* derler, milâttan önce 5.200 yılında başlamıştır. Üçüncü devir bronz çağı yani *"treta yuga"*dır. Milâttan önce 1.600 yılında başlamıştır ve 2.400 yıl sürmüştür. Son devir demir devridir. Biz şu anda bu çağda yaşıyoruz ve *"kali yuga"* milâttan sonra 800 yılında başlamıştır, 1200 yıl sürecektir ve 2000 yılında sona ermesi gerekir.

Bütün bu rakamlar yapılan yorumlara göre değişebilir ve nitekim meselenin ele alınış tarzına göre her çevrenin verdiği sayılar farklı farklı olmaktadır. Ne var ki rakamlar değişse bile çağların gitgide azalan zaman dilimleri içinde sona erdikleri gerçeği değişmemektedir. Son zaman en kısa zamandır.

Olayların adedi ve vuku buluş hızı günden güne artıyor. Dolayısıyla bir insan ömrüne sığan vakıaların sayısı geçmişe göre her halükârda fazlalaşmaktadır. Bunda da esrarlı bir denge saklı, bir bakıma insan ömrü farkına varılabilecek hakikatler bakımından hep aynı. Yani bizlere ancak yüklenebileceğimiz kadar ağırlık yüklenmektedir. Günah ve sevap karşısındaki tutumumuz bizi belirleyen şartlar ve bizim karşı karşıya olduğumuz durumlar gözönüne alındığında köklü bir adaletin ifadesidir yalnızca.

İnsanların elindeki imkânlar da yaşadıkları çağa göre ayarlanmış. Doğruyu bulmak söz konusu olduğunda hiçbir nesil diğerinden daha talihli değil. Bizler derinlikten mahrum yüzlerce, binlerce olayın içinde yoğrulan "kıyamete yakın" zamanın insanlarıyız. Bu yüzden de hakikati kavramada çok yüzeydeki vakıalar bile bize yardımcı olabiliyor, olmalıdır.

Romalılar, *"vita brevis, ars longa"* demişler, yani hayat kısa, sanat uzun. O çağda bir bakıma insan ömrünün

yaşama deneyiyle kavrayacağı gerçek, insan eli ve beyni vasıtasıyla ortaya konan eserlerden alınacak derslerden daha zayıf bir etki alanına sahipti. Bugün belki hayat uzun, sanat kısa dememiz gerekebilir. Çünkü yaşama deneyiyle elde edilecek zihnî ve ruhî zenginlik, aşikârdır ki insan eserlerinden daha büyük bir etki gücüne sahip. Depremleri, su baskınlarını, çevre kirlenmesinin belâlarını, suikastlarla, savaşlarla, trafik kazalarıyla ve gözümüzü dünyaya çevirir çevirmez baş döndürücü bir hızla artan olaylarla bağlantılı kılmak ve bütün bunlardan "asl" ile ilgili sonuçlar elde etmek, havf ve reca içinde secdeye varmak alelâde bir insan için, ortalama bir zihin için bile mümkün duruma gelmiştir.

Evet, "mümkün"dür, ama red veya kabul ihtiyarı yine insanın elindedir. Her çağda, her devirde olduğu gibi.

GEÇMİŞLE GELECEK ARASINDA

Bilim adamlarının söylediklerine göre hayvanlar kendi hissiyatları itibariyle devamlı bir "şimdiki zaman" içinde yaşarlar. Hayvan zihniyetinde dün, bugün ve yarın yoktur. Yalnızca insanlardır ki bünyelerinde geçmişi ve geleceği taşırlar; zaman duygusunu bir akış olarak hisseden yaratık yalnızca insandır. Bu insan hem kendisi, hem başkaları için zamanı duyabilme talihini elinde tutar. Yalnız tek başına insan değil, bütün insanlık geçmişten geleceğe akmakta, yalnız insanlık değil bütün evren zaman/mekân içinde bir yerden gelip bir yere gitmektir.

Çoğu zaman geçmiş ve geleceği "şimdiki zaman"ın önemini yeterince kavramadan değerlendiririz. Geçmiş birçok insanın gözünde "eski ve eskiden olan", "olup bitmiş" bir şeydir. Buna mukabil gelecek "yeni", "henüz olmamış" ve "ilk defa olunca karşılaşılabilecek" karakterdedir. Meseleyi böyle anlayanlar gerek politik görüşler gerekse felsefî yaklaşımlar bakımından gelenekçiler ve ilericiler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.

Oysa geçmiş zaman denilen şey olup bitmiş değildir. Faulkner'ın kelimeleriyle söylersek "Geçmiş ölü değildir, geçmemiştir bile." Bu sözlerin anlamı daha açık şöyle dile getirilebilir belki: Belli bir ânı yaşayan insan geçmişi

canlı olarak bünyesinde bulundurur, geçmiş bulunan her şey ân be ân şimdiki zamanı anlamlandıran bir vakıalar zenginliğidir. Öte yandan gelecek de kendisine karşı duyarsız olduğumuz bir şey değildir. Henüz gelmediğine göre bilgimizin olmadığı bir kavram değildir gelecek, bizim şimdiki zamanda elimizde tuttuğumuz birtakım tavırların serpilişi olduğunu bildiğimiz bir zaman parçasıdır.

Bütün bu sözlere ilâve olarak diyebiliriz ki "insanların" şimdiki zamanı akıp giden geçmiş gelecek doğrultusu üzerinde bir ân, bir uğrak değil, ilâhî ve insanî ve ruhanî ve cismanî varoluşun bütün eksenleriyle birbirine geçiştiği "imkân" süresi, "imkân" yeridir.

Geçmişin ve geleceğin şimdiki zamanı yaşarken üzerimizde birer kuvvet olarak hissedilişi de çoğunlukla yanlış değerlendirilir. Daha doğrusu geçmişe ve geleceğe ters anlamlar yüklemek çok yaygın bir hatadır. İnsanların büyük çoğunluğu geçmişi bizi geriye doğru çeken bir zihnî unsur olarak değerlendirirken geleceği de ileri itmeye sebep olan bir güç olarak anlamaya yatkındırlar. Hâlbuki şimdiki zaman içinde biz geçmiş tarafından öne doğru itilmekte, gelecek aracılığıyla da geçmişe bağlanmaya zorlanmaktayız. Nasıl?

Geçmiş bizi geçmişin çıkış noktasına doğru harekete zorlar. İnsanoğlu fıtratında bulunan öze, özelliğe doğru atılmak ister. Bu bir dönüş değil, yeniden ele geçirme çabası olarak hep ileride, gelecektedir. Çünkü insan için hareket kaçınılmaz olarak geçmişten geleceğe doğrudur. İçimizdeki geçmiş sürekli olarak dışımızdaki gelecek olacaktır. Buna mukabil gelecek bizim bünyemizde geçmişimiz tarafından biçimlendirilmiş bir taslak olarak yaşadığı için her geleceğe doğru yöneliş hep içimizde tasarım olarak biçim kazanmış geçmişe bağlanma çabasını temayüz ettirecektir. Geçmişin baskısıyla öne doğru atılırken, bu atılım içinde geleceğin kuvveti altında geçmişe bağlanırız.

Gelenekçiler ve ilericiler zamanın üzerimizdeki etkisini yanlış değerlendirdikleri için birinci kısımdakiler geçmişi devam ettirecekleri, ikinci kısımdakiler ise yeni bir gelecek yaratacaklarını kabul ederek işe girişirler. Oysa onların da yaptığı diğer insanların yaptığından farklı değildir. Sadece gelenekçiler ve ilericiler zamanı kötü algılamış olmaktan dolayı zihnî, ruhî ve bedenî ıstırapları davet ederler. Gelenekçiler geçmişin şimdiki zamanda dağılıp bozulmasından ötürü, ilericiler de arzuladıkları geleceği ele geçirememekten ötürü üzüntüye, sıkıntıya, acılara uğrarlar. Oysa onların üzüntüleri zaman hakkındaki hakikati ele geçirememiş olmaktan doğar. Eğer üzüntülerini ciddiye alacak olurlarsa şimdiki zamanın içinde saklı duran geçmiş ve geleceği görüp vehim olarak içlerinde barındırdıkları ilerleme ve geriye dönme tasarılarından vazgeçebilirler.

KAPANAN KAPILAR

Âdem aleyhisselâmdan bu yana insanlık, önüne çıkan bazı kapılardan geçti. Her insan doğmakla bir kapıdan giriyor besbelli, ölümle çıkılan bir kapı olduğunu biliyoruz. Belki tersi oluyor, doğmakla çıkıyoruz bir âlemden, öldüğümüz zaman giriyoruz yine aynı âleme. Bu seyahatin farkında olan tek yaratık insanoğlu. Ama bu kadarcıkla kalmıyor insanın büyük macerası. Her insan insanlığın yüküyle doğuyor, farkında olsun olmasın bu yükle yaşıyor günlerini. Ölürken beraberinde mutlaka bir şeyler götürüyor. Götürdüğü kadar bırakıyor da. İnsan teki insanlığın daha önce geçmiş olduğu kapının eşiğinde buluyor kendisini, tek başına da bazı kapılardan geçiyor, ölünceye, herkesin bir kere geçtiği kapıdan geçinceye kadar.

İnsanın kapılardan geçişi bilhassa anlaşılmaya değer bir vakıadır. Hem kendi adımıza, kendi payımıza geçiyoruz kapılardan, hem de bu insanlığın macerasının bir parçası oluyor. Dağlar, ormanlar, hayvanlar da tek tek veya topluca yaşayıp ölüyorlar, ama onların maceralarında insanınki gibi bir karmaşıklık yok. Çünkü insan dışındaki yaratıklar cins ve tür özellikleriyle sürdürüyor ve sona erdiriyorlar hayatlarını; ferdiyetleri varsa bu ancak insanla olan ilişkileri yüzünden temayüz edebiliyor. Ama insan ferdî mes'uliyet tahtında yaşıyor. Yani insandan gayrisinin

hayatı tümden fıtrî özelliklerinden ibarettir, insan ise yalnızca fıtratını yaşamıyor. Bu sebeple, cemadat, nebatat ve hayvanat ölümden ve doğumdan başka kapı bilmiyor. Ama insanoğlu, ölümü ve doğumu arasında geçtiği kapıların hem şuurunda, hem de bu kapıları geçmiş bulunmanın mânâsını yükleniyor.

Sözlerimize şunu da ekleyelim ki insan tekinin de insanoğlunun da eşiğini aştığı her kapı o geçer geçmez ardından kapanıyor. Bir çeşit zorunlu mesafeyi katetmeye mecbur insanoğlu, belki bir kapıdan geçmeyi reddedebilir, ama geçmiş bulunduğu kapıyı geriye doğru açamaz. Bu sebeple de dünyadaki yeri geçilmiş ve artık kapalı bulunan kat kat kapıların önüdür. Belki birçok kapının geçildiğinden haberdar olabilecek veya bunu sezip hissedebilecektir, ama ne o kapıların ardına bir daha nazar atfetmeye ne de geçip geldiği kapıların ardına doğru adım atmaya gücü yetecektir. Bu yüzden insan kat kat bilgisizlikle karşı karşıya. Allah'ın rahmetiyle peygamberler, insanlara başlangıçtan bu yana aşılmış yolu aydınlatırlar. Peygamberler başlangıcın ve sonun bilgisini verirler. Ancak peygamberlerden kapıların ötesindeki gerçeği öğrenebilme imkânına sahiptir insanlar. Resûlullah Muhammed'in niçin son peygamber olduğunun önemi iyice anlaşılmalıdır. Sünneti terketmenin yokluğa mahkûm olmak demek olduğu, son peygamberin yoluna girmeden hiçbir bilginin, şifa temin eden hiçbir doğrunun kavranılamayacağı bilinmelidir.

Bunları kim bilecek? Yaşadıkça her gün bazı kapılardan geçtiğinin hiç farkında olmayanlar değil elbette. Kim ki günden güne arkasından kapanan kapının şiddetini hisseder, işte o "bilmek"te acele edebilir. Susamayanların su araması ne mümkün?

Bazıları Kur'an ve Sünnet'ten elde edilecek bilginin susuzluğunu bünyesinde şiddetle duymaz. Bunlar için

bildikleri tatmin edicidir, hayatın çeşitliliği içindeki eyleme yönelmişlerdir, faaliyetlerine daldıkça da suyun kaynağına varma çabasından uzaklaşırlar, bu bakımdan fevkalâde hareketli bir hayatları vardır ama kapanan kapıların ardındaki gerçek istikametinde hareketleri pek yavaştır. Diğer bazıları da Kur'an ve Sünnet'in vereceği bilgiyi mutlak bir susuzluk olarak algılamıştır. Bu gibileri hayatın çeşitliliğini hiç görmeme temayülündedirler. Bunların da hayat faaliyetleri durgundur, kapanan kapıların ardındaki gerçeği arama çabasını dört bir yanlarına öylesine dağıtmışlardır ki artık arama yetenekleri körelmiştir.

Biz geçtikçe ardımızdan kapanan kapıların gürültüsünü duymalı, bu yüzden acele etmeli. Ama aceleyi telaşa dönüştürmemeli. Kısacası dünyada olmalı, ama dünyadan olmamalı.

KAPILARIN ÖNÜNDE

Tarih demek insanlığın ardında kalan kapalı kapılar demektir. Bu kapıları aşmış olduğunu dünyaya gelmeden benimsemiştir insanoğlu. Her insan teki bir kapı önünde doğar. Tarih insanın bünyesinde gizlidir. Peygamberlerin aracılığıyla verilen bilgiyi hesaba katmadan geçmişin bilgisini edinmeye, kapıların ardındaki gerçeği ele geçirmeye çalışan kişiyi bekleyen bir açmaz vardır, bu da insanın yalnız kapıların önüne doğmadığı, aynı zamanda bizatihi bir kapı olarak doğmuş bulunduğudur. Peygamberler aracılığıyla verilen bilgiyi hesaba katmadan tarih öğrenmeye kalkan kişi insanlığın macerasını sözler ve olaylar olarak anlama yoluna girecektir. Oysa kendinin de bir söz ve olay olduğunu derinliğine kavramaktan mahrum kalacaktır. Dolayısıyla kapıların biçimi, rengi, kalınlığıyla uğraşmaktan öte hiçbir şeye gücü yetmeyecektir. İnsanlığın geçtiği kapıları böylesine maddî bir yaklaşımla ele almak, elbette bu kapıların daha da kalın, boyutlarının daha da kavranılmaz ölçüde çeşitli olması sonucunu doğuracaktır. Yani peygamberlerin bize ulaştırdığı bilgiyi esas almaksızın bir şeyler öğrenmek isteyen herkes bilgisizliğini pekiştirmekten, anlaşılması gereken hususları karmaşıklaştırmaktan, gitgide kaba bir anlayışa hizmet etmekten fazlasını beceremez.

Kapıların önündeyiz hepimiz. Müslümanlar teslimiyetleri ölçüsünde arkalarında bıraktıkları kapıları saydamlaştırmışlardır. Bu bakımdan insanlar arasında nasıl fark varsa, yani Müslüman olan, şahadet etme gücüne ermiş bulunan herkes, nasıl gerçeği örten başkalarından farklıysa, Müslüman kişiler arasında da belli farklar, derece farkları vardır. Her Müslümanın önünde bulunduğu kapı pek muhtemeldir ki bir diğerininkinden farklıdır. Külliyen insanlığın nerede olduğunun bilgisi bakımından herkes aynı yerde değildir. Modern hurafelerden sıyrılma gücünü göstermede herkesin aynı çizgiyi paylaştığını ifade etmek mümkün değil. Başlangıcın ve sonun bilgisi kulağı iyi işiten, gözü iyi görenlerin imtiyazları arasındadır. Belki çağımızdaki parçalanma sebebiyle Müslümanların da bilginin özüne inmede bazı nakısaları küçümsenemeyecek derecede artmıştır. Ama yine de geçtiğimiz kapıların bazılarını bakışıyla delebilmiş olanlarımız, kulağını daha derine dayama kuvvetini göstermiş olanlarımız vardır. Bu çok önemli bir gerçek, vazgeçilmez bir imkân olarak dünyamızı aydınlatabilir. Mademki insan teki geçtiği kapıları yalnız kendi adına geçmiyor, ardından kapanan kapının mahiyetini kavramada yalnızca kendi sorumluluğunu yüklenmiyor, öyleyse bizden başka bir Müslümanda bizim olan bir şey de bulunuyor demektir. Kendimizin olan o "şey"i kardeşimizden talep edebiliriz.

Nasıl olacak bu? Gözleri keskin, kulağı hassas Müslümanı nasıl tanıyacağız? Bu soruların cevabı verilebilir, ama cevabın anlaşılıp anlaşılamayacağının teminatı yoktur. Çünkü bilgiye yaklaşmış bulunan Müslümanı tanımak için o Müslümanın belirtilerinden faydalanan kişi ancak kendini o belirtileri tanıyabilecek kadar hazırlamış olandır. Yani tanımanın anahtarı tanınanda değil, tanıyandadır. Kur'an ancak Kur'an ile amel edene açılır. Allah Resûlünün sünneti adımlarını

o yola göre ayarlayan için aydınlık ve şifa vericidir. Nasıl kendi yapısına Kur'an ve Sünnet'i nüfuz ettirme gayretinde olan kişi ayetlerin ve hadislerin hakikatine nüfuz edebilirse; kimden bilgi alabileceğini anlayan da alabileceği bilginin açlığını duyan kimsedir.

Yine de bazı ikazların herkes için geçerli olduğu söylenebilir. Hepimiz bir kapının, hepimiz kapıların önündeyiz, diyelim. Ardında kapılar var, kapanmış, önünde kapılar var, açılmamış.

TİYATRODAN ÇIKINCA

İdeolojik yaklaşımlarımız, bizimle ortak görüşleri bulunan yakınlarımız ve nihayet sahip olduğumuz düşünceleri günden güne haklı çıkaran (bizim bu haklılığa inanmamızdan ötürü) dünyanın akışı bizleri bir tiyatroya hapsedebilir. Eğer biz bir tiyatronun içine hapsolmuş isek ne mahpusluğumuzun ne de içinde bulunduğumuz ortamın bir tiyatro oluşunun farkında olmayız. Tiyatroda seyirci, oyuncu, ışıkçı veya yer gösterici oluşumuz bizim tiyatro aldatmacasına kapılmamızı engellemez. Ancak tiyatrodan çıkınca, daha önce tiyatroda bulunmuş olduğumuzu anlarız.

Tiyatro, zamanı ve mekânı kast-ı mahsusla kısıtlanmış, olayların akışının belli ölçülere bağlanmış olduğu bir düzendir. Bizler çoğu zaman hayatı bile isteye sınırlandırır, anlamak istediğimiz şeyleri kayıt altında tutarız. Marksistlerin tiyatrosu "sınıfsal" bir tiyatro. Sınırlar ve kayıtlar bu esasa göre konulmuş. Anti-Sovyet ideologlar ve taraftarlarının tiyatrosu Sovyet emperyalizmi esasına dayalı. Antisemitizmin tiyatrosunun başrolünde Yahudi var. Bütün bu tiyatrolar birbirlerinden gerek dekor gerekse tekst olarak faydalanıyorlar elbet, ama tiyatronun genişliği, tiyatronun düzmece olduğu gerçeğini değiştirmiyor.

İdeolojik saplantılar tiyatronun etkili oyunlar sergilemesine yardımcı oluyor. İnsan bu tiyatroya girdikçe gerçek duygusunu kaybettiği için tiyatrodan çıkma ihtimalini bile aklına getirmiyor. Eğer tiyatro oyalıyorsa, duyguları doyuruyor, aklı meşgul ediyorsa niçin çıksın insanlar tiyatrodan? Hele orada karınlarını doyuracak imkân, uykularını uyuyacak yatak bulmuşlarsa?

İçinde bulunduğumuz medenî toplum yapısı insanları küçük veya büyük tiyatrolar içinde hapsetmeye son derece elverişli. Çünkü kurumlar ve o kurumların çevresinde örülmüş olan hayat tarzı yaşamayı ancak belli kurallar çerçevesinde yürütmemizi mümkün kılıyor. Bu kurallar bizim tiyatro içine girmemizi mümkün kılan bir bilet vazifesi görüyor.

İnsanlar "insan oluşları" sebebiyle değil, toplumsal statüleri sebebiyle hayat içinde bir yer sahibi olabiliyorlar. Toplum insanları "etiketliyor." Bu etiket insanın numaralı yeridir artık. Etiketi reddetmek, etiketlenmeyi engellemiyor. Eğer siz tiyatroya girerken bilet almamışsanız, bilet sahibi olanlar sizi "biletsizler" sınıfına sokuyor. Toplum-dışı olmak, a-sosyal karakterde olmak yine toplumsal bir kategori haline dönüşüyor.

İdeolojik tercihlerini ön plana çıkaranlar özel tiyatrolarını seçenlerdir. Geniş insan yığınları, belli ideolojilere kapılanmamakla kendilerine sunulan sahneli tiyatroda rahat etmeyi seçmişlerdir. İdeolojik saplantıların bir noktada kişinin varoluş güvenliğini sarsması sonucu delilik ortaya çıkar. Alelâde bir kişinin de üzerine tiyatronun ağırlığının fazla yüklenmesi sonucu delirmesi mümkündür. Delilik tiyatrodan çıkmanın bir yoludur. Çünkü artık deli oynanan oyunu anlamlandıramamakta, kendini ne seyirci ne de oyuncu olarak bir yere koyamamaktadır.

Tiyatrodan çıkmanın delirmekten başka yolu yok mu? Var. Tiyatrodan çıkmanın bir tek yolu var. O da "iman etmek"tir. İman etmek, varoluş güvenliğini Allah'ta bulmak demektir. Oluşunun teminatının Allah'ta olduğuna emin olan insan soruların ve cevapların kuramsal ve kurgusal kayıtlar, sınırlar içinde bulunmadığını görebilir. Tiyatroda olmak görmeye şartlanılmış bulunanı görmektir. Oysa "olmak" görmenin mânâsı içinde bulunanı görmektir.

Tiyatrodan çıkmamış bulunan kişi meridyen ve paralel ölçüleri içinde bir dünya görür, bu dünyanın iktidarları, mekanizmaları, manivelaları vardır. Tiyatrodaki adam için kurallar, kurumlar ve bunlara bağlı vakıalar gerçektir ve gerçek oldukları kadar anlamlıdırlar. Tiyatrodaki kişi bütün boyutlarını bilir, çünkü sadece sınırlı boyutlardan haberdardır.

Tiyatronun tiyatro olduğu ancak tiyatrodan çıkınca anlaşılır.

SAHTE MÜCADELE
SAHTE ÇÖZÜM

Batı karşısında yürütülen mücadele, biliyoruz ki yalnızca Müslümanların mücadelesi değil. Bugün Asya ve Afrika'da, Batı ile aynı kültür köklerini paylaşmayan birçok ülke, millî çıkarlarını koruyabilmek, hükümranlık hakkını kendi elinde tutabilmek için Batı'yı kendine düşman bellemiştir. Bu düşmanlık, genel olarak iktisadî alanda kendini gösteriyor. İktisadî tahliller işin içine girdiği zaman, bir tarafta çok uluslu şirketleri, tekelleri, dev sermayesi ile emperyalist Batı'nın, öte tarafta ise emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma çabası gösteren milletler veya halkların yer aldığı kabul ediliyor. Mesele böyle olunca, yani medeniyet, kültür, insanın yeri gibi konular görmezlikten gelinerek olay kavranılmaya çalışıldığı zaman iki önemli zorlukla yüz yüze geliyoruz: Birincisi, Batı'nın düşman olunacak vasfı, sadece emperyalist olma vasfı ise yani yoksul ülkeleri iktisaden sömürdüğü ve bunun tabiî sonucu olarak siyasî nüfuzu altına aldığı için ona düşman olunuyorsa, bu "sömürü" kalktığı zaman onunla kan kardeş mi olunacak? İkincisi, Batı emperyalizmi ile iktisadî ve siyasî planda çatışan (aslında yalnızca rekabettir bu) diğer süper kuvvetin, Sovyet Rusya, Çin ve öteki sosyalist ülkelerin yerlerini nasıl tespit edeceğiz? Onları da zayıf ülkeler üzerinde

kendi hâkimiyetlerini kurmak niyetiyle hareket eden emperyalistler, sosyal emperyalistler mi sayacağız? Yoksa yoksul ülkelerle aynı cephede Batı'ya karşı mı kabul edeceğiz? Açıkçası, Batı'ya karşı mücadeleyi, bir iktisadî milliyetçilik, bir ekmek kavgası olarak kavradığımız zaman bu mücadeleye bir muhteva kazandırmış olmuyoruz, milletin nasıl bir hayat tarzı için Batı'ya karşı duracağı meselesine çözüm getirmiyoruz.

Ama yine de görünürde bazı çözümler sözkonusu edilebilir. Çünkü yukarıda ortaya attığımız sorular bir ölçüde cevabını da içinde taşıyor, iktisadî milliyetçiliğin, ekmek kavgasının ne uğruna yapıldığına dair işaretler veriyor. Batı ile mücadele, "sömürü"ye karşı mücadele ise emperyalizmin ülkeyi boyunduruk altında tutan kolu kırılır, ülkeye refah ve kuvvet kazandırır, hayat tarzı ve kafa yapısı olarak, mevcut Batılı değerler ve hayat tarzı rötuşlarla muhafaza edilir: Milliyetçi çözüm. Emperyalizmin sömürüsüne son verilirken devletin sınıf esasına göre yeni bir teşkilatlanmaya gitmesi sağlanır, mevcut Batılı değerler ve hayat tarzı rötuşlarla muhafaza edilir: Sosyalist çözüm.

Bu iki çözüm dışında bir çözüm yolu yok mudur? Hayır. Batı ile girişilen iktisadî mücadele, ekmek kavgası, hiçbir milleti başka bir çözüme götürmez. Mesele, daha çok doymak, daha uzun yaşamak, bu uzun yaşamayı da acıdan mümkün olduğu kadar uzak, hazza mümkün olduğu kadar yakın bir biçimde geçirmek ise milliyetçi ve sosyalist çözüm dışında bir yol bulamayacaksınız.

Peki, ya iktisadî mücadeleyi ön plâna almaz da Batı ile olan savaşı bir kültür, bir medeniyet, bir insan tipi mücadelesi olarak kavrar, savaşın nirengi noktalarını bu alanlardan seçersek yeni bir çözüm bahis konusu olmaz mı? Bu soruya çarçabuk, evet, tabii, elbette diyerek cevap vereceğimi sanmayınız. Önce bilmek

gerekir ki, gerek milliyetçi gerekse sosyalist çözümden yana olan görüşler, kültür ve medeniyet meselelerini ikinci planda mütalâa etseler bile, hesap dışı tutuyor değiller. Tersine hareketlerine sağlamlık kazandırmak üzere kültür ve medeniyet meselesinin birçok temasını kendi ana meselelerine devşiriyorlar. Örnek vermeye gerek duymadan şöyle bir genelleme yapmak istiyorum: Yeryüzündeki bütün milliyetçi hareketler bir yandan millî kültürün en ateşli müdafii, bir yandan da sosyal refah ve dengenin en tesirli yürütücüsü olma gayreti içindedirler. Son aldıkları biçimler içinde komünist partilerinin her biri ise "millî model" peşindedir. Demek ki kültür ve medeniyet meseleleri de temelinden kavranılmadığı müddetçe belli bir bulanıklık içine sürüklenebiliyor.

Öyleyse, Batı karşısında medeniyet kavgası veriyorum diyebilmek için bile hangi kafa yapısı doğrultusunda hareket ettiğini, nasıl bir hayat tarzı amaçladığını, ne tip bir insana ulaşmak istediğini açık seçik ortaya koymak gerekiyor. O zaman yaptığımızın hamaset değil siyaset olduğunu, ne adına konuştuğumuzu bilir, bildiririz.

EFSUNLU DÜNYALAR

Her medeniyetin büyüleyici bir yönü, her yaşama tarzının insana heyecan veren tarafları vardır. İnsanın aradığı güzellikse eğer, onu her iklim ve düşünce içinde bulabileceğinden şüphe yok. Hatta insanın kolayca bulabileceği şeylerden biri yüzeydeki güzellik ve faydadır. Ama insanın daha kapsayıcı güzellikleri, daha temelli faydaları bulabilmesi için belli bir yönde eğitilmesi gerekir. Gözün rengi ve biçimi, kulağın tınıyı ve ahengi, zihnin kelimeyi ve anlamı derinliğine kavrayabilmesi bütün bu konularda önemli tecrübeleri yaşamasıyla mümkündür. Bu tecrübelere isterseniz eğitim diyebilirsiniz. Fakat inanç, çoğu zaman getirdiği yoğunluk ve gerilim sayesinde eğitimin yerini tutabilir, yani inancın derinliği, fizik planda yaşanacak birçok tecrübeden daha etkili bir sonuca varabilir. Eğitimin ve inancın birlikte yürüdüğü bir ruhî oluşumda dünyadan alınacak zihnî tatlar ve kavrayış yüceliği bakımından belirli bir optimuma ulaşılacağı düşünülebilir.

İnsan ruhunun sanata, güzelliğe, inceliğe açık yanı aynı zamanda yanılmaya, avunmaya, baygınlığa da açık. Hayranlık duygusunun bazı aşağı basamaklarda tökezleyip kalması, yukarıda sözünü ettiğimiz yüzeydeki güzellik ve faydaya götürür insanı. İleri seviyede güzellikler bulmak

için girişilen eğitim, kuşkusuz, arayıcısını inceliklere, yüksek tatminlere ulaştıracaktır. Ama beğenideki (zevkteki) bu gelişkinlik hiçbir zaman insanın doğru işlediğinin, doğru yolda olduğunun bir işareti olmaz. İncelmiş bir zevk, eğitilmiş, işlenmiş bir zihin yapısı, insanları doğru yola ulaştırmak çabası göstermeyi kendine birinci mesele edinmediği takdirde bir büyülü dünya, bir esrarlı âlem ortaya çıkarıp insanları dumanları içinde eritebilir de. Türk saray mûsikîsinin inceliğiyle yarışacak, onun yapısının gelişkinliğine yaklaşacak pek az mûsikî türü olduğu bilinir. Türk saray mûsikîsinin böylesine yüksek bir düzey tutturması, bilinçli birçok Türk milliyetçisi tarafından gerek şarka gerek garba karşı büyük övünç vesilesi olarak kullanılmıştır. Doğrusu, sözkonusu olan sanat ise hakları yok değil. Ama sanatı da belirleyecek ölçüler getirildiği zaman yapılan değerlendirmede yani muhtevası araştırıldığı zaman insan zihnini hangi yönde meşgul ettiği sorulduğunda, bu mûsikîyi değerler skalamızın içinde nereye oturtacağız, yoksa dışta mı tutacağız?

Sanat eserlerinin ve aynı zamanda düşünce eserlerinin yüksek düzeyde olmaları, ince zanaat çabasıyla yüklü olmaları, onlardaki hataların da büyük tahribatını zorunlu olarak getiriyor. Önce, sanat ve düşünce eserinin yüksek zekâ, bilgi ve kültür ürünü oluşu, onun muhtevasına bir güç katar. Muhteva şeytanî bir öz taşıyorsa sapkınlığın çok temelli olacağı şüphesizdir. Demek ki bir sanat veya düşünce eserinin yanlış ve başarılı olması, onun başarı yanının hoş görülmesini sağlayabilecek bir imtiyaz vermemelidir ona. Fâsık elindeki sanat, kalitesini yükselttikçe tehlikesini artırır. Bir kere insanlar bu kabil sanat eserlerinin künhüne varmak için düşünce eserlerini tam kapsamıyla kavrayabilmek için önemli ve mesafe katedici bir çaba gösterirler. Bu çaba sırasında sanat

veya düşünce eseri, peşinen onunla ilgileneni etki alanına sokar, sokabilir. Geliştirilmiş ince teknikler, yüksek düzeydeki ustalıklar, muhtevaya yakınlık duymayanların bile hayranlıklarını çekecek biçim ve zekâ oyunları, sonuçta o sanat veya düşünce eseri çevresinde bir büyü halkası oluşturur. Demek ki eğitime bağlı olarak bir esere yaklaşmak, insanın varacağı nokta bakımından olumlu bir belirleyicilik taşımıyor. İnanç, eserlere yaklaşırken hem sağlıklı bir denetim kurmak hem de muhtevasını ölçmek için tutunacağımız zorunlu uyarıcı unsurdur.

HER TÜRLÜ MEDENİYETE KARŞI

Bazı tarihî zenginliklerimize sahip çıkmakla İslâm medeniyeti övgüsünü birbirine karıştırmamak gerekir. Müslüman toplumların geçmişindeki kültür zenginliği ya her toplumun geçmişindeki zenginlikler gibi maddî hayatın biçimlendirilmesinden doğan zenginliklerdir yahut Müslüman insanın dünyayı algılayış ve ona karşı takındığı tavırdan doğan, hiçbir maddî iz bırakmamış olan zenginliklerdir. Birinci, yani maddî varlık gösteren gelişmişlik, yalnız İslâm topluluklarına has değildir ve bu konuda İslâm dışı topluluklarla bir karşılaştırmaya girmek anlamsızdır. İkinci husus yani Müslüman insan tipinin yeryüzünde Âdemoğlunun mevcudiyetine bir yorum getirişi hadisesi, yalnızca Müslümanlara hastır ve İslâm dışı hiçbir topluluğun ulaşamadığı bir üstünlük arzeder.

Medeniyet kavramı içinde çoğu kez bazı maddî izlerin mevcudiyetinden kalkarak bir toplum ve yaşama tarzına ulaşılır. Şüphesiz her medeniyetin bir sanatı, bilim görüşü, bilimsel seviyesi ve toplum teşkilatlanma tarzı vardı. Mezopotamya'daki zigguratlardan, Artemis tapınağına kadar, Pisa kulesinden Empire State Building'e kadar her medeniyet ürünü kendi arasında bazı sosyal münasebetleri gizler. İşte bu insan münasebetleri bütün medeniyetlerde ortak özellikler gösterir. Bütün

medeniyetlerde toplum düzenlenmesi insanları gelir kategorilerine ayırmaya, altlık-üstlük kurumlarını güçlendirmeye yönelmiştir. Bu bakımdan medenî olmak, insan münasebetlerinin bozuk ve haksız olmasına âdeta karine teşkil etmesi demektir.

İslâm toplumları da zaman zaman medenî olmuşlardır. Fakat ne devr-i saadet ne dört halife devri ne de Osmanlı Devleti'nin ilk ikiyüz yılı medenî zamanlardır. Osmanlı medeniyeti milâdın XV. yüzyılında en parlak zamanlarını yaşamıştır ki bu dönem, Devlet'in İslâm umdelerinden uzaklaşmaya başladığı dönemdir. Yine Emevî ve Abbasî medenî devirleri, toplumda refahın getirdiği İslâm dışı eğilimlerin güçlendiği devirlerdir. Debdebeli saray inşa eden ve emrinde Hıristiyan asker kullanmakta bir beis görmeyen Selçuklu saltanatı, hiç şüphesiz medenî diye vasıflandırılabilir.

Bütün bunlara rağmen İslâm medeniyetleri bünyelerinde "fani bedene kefen yaraşır" diyen cihad ruhuyla dolu, kendileri dışındaki insanları mü'minseler kardeş, değilse Allah'ın emaneti olarak gören büyük şahsiyetleri barındırmışlardır. Bu kimseler genel akışa rağmen medenîleşmemiş unsurlardır ve mekanizmanın yozlaştığı dönemlerde bile toplumu yaşanır kılan bu medenî olmayan yani dünya düzenini ancak inancından geçen bir dolayımla kavrayıp kabul eden insanlar olmuştur.

Bütün bunlar gözönüne alınacak olursa bugün yürütmeye yahut gündeme getirmeye gayret ettiğimiz İslâmî mücadelenin bir İslâm medeniyetine varacağını istemek abestir. Kuşku yok ki biz, bir İslâm toplumu, Kur'an ve Sünnet'in yegâne otorite kabul edildiği bir toplum için elimizden geleni yapmaya yönelmişiz. Ama bu, geçmiş İslâm medeniyetlerini canlandırmak, taklit etmek, yeni şartlarda bir İslâm medeniyeti tesis edebilmek için gösterilen bir çaba değil. Tam tersine İslâm devleti

geçmişte nasıl medenîleşmiş, bunu iyice anlayıp, böyle bir medenîleşmeyi önleyici tedbirleri alma gayreti içinde bir İslâm toplumuna gitmemiz esastır. Çünkü medenîleşmek, yetim hakkını gaspa yönelmek demektir.

Müslümanca bir yaşama düzenine evet deyip, medeniyete, adına İslâm medeniyeti denilse dahi hayır demekle (ahalisi Müslüman olan bir ülkede medeniyet teessüs etmişse ona İslâm medeniyeti diyorlar, aslında deyimlendirme yanlış) bugün kafamızı kurcalayan birçok konuya açıklık getirebilecek bir düşünme yolu açabiliriz. Bugün sanayileşmiş toplum ile İslâm ilkeleri arasında nasıl bir bağ kurmak gerektiği, bilgisayarlı bir İslâm yaşam düzeni kurulup kurulamayacağı ancak "medeniyet" kavramına açıklık getirmekle mümkündür.

NEREDE O GÜNLER

İnsan zihninin garipliklerinden biri de geçmişle kurduğu bağlantıda ortaya çıkıyor. Yaşanıp geçilmiş olaylar arasından güzellerini, iyilerini seçip muhafaza etmek, insanın ana eğilimlerinden biri. Bu yüzden anılarına bir sıcaklık duyuyor insanoğlu. Çektiği sıkıntılar üstüne bir perde çekmek, buna karşılık yaşadığı hoş zamanları canlı tutmak istediği için geçmiş (hem bir kimsenin ferdî tarihi hem de genel olarak tarih) kolayca bir sempatiye konu olabiliyor. Zaman zaman bu ruh durumu öyle baskın çıkıyor ki insanlar geçmişin bayağılıklarını, kokuşmuşluğunu sanki önem verilmeye değer birikimlermiş gibi ele alıyorlar.

Bunun en çarpıcı örneğini mûsikî ve gösteri sanatları(!) alanında görmek mümkün. Hatta en değerli kabul edilen sanat dallarında bile bu kabil tuhaflıklara rastlamak mümkün. Bugün biraz mûsikî terbiyesi almış kimseler, dolmuş şarkılarına haklı olarak burun büküyorlar, tahammül edemiyorlar. Ama aynı insanların birçoğu bundan 60-70 sene önceki kantoları zevkle dinliyor, onların taş plaklarını biriktirmeye heves ediyorlar. Hâlbuki bu kanto denilen rezalet, revaçta olduğu dönemde aşağılık bir mûsikî türü olarak her

aklı başında insan tarafından tiksintiyle karşılanıyordu. Şimdi radyo ve televizyon, kantolara saatlerini ayırıyor. Yani bir zamanların batakhane hayatı, insanların şimdiki ev hayatına seyirlik oluyor. Aynı şekilde daha on-onbeş yıl önce meyhane şarkısı diye bilinen saçmalıklar bugün sanat mûsikîsi seviyesinde muamele görüyor. Demek ki -bu düzen böyle sürecek olursa- on-yirmi yıl sonra dolmuş şarkılarını, daha bilmem ne rezaletleri eskidi diye baştacı edecek insanlar.

İnsanların bu garip zaafından haberdar olduğum için geçmişe pek öyle hoşgörüyle bakmam ben. Belli ilkelerin doğrultusunda eskiye değer biçmekte titizlik gösteririm. Bu yüzden de kültürümüzdür, medeniyetimizdir diye üzerinden yıllar geçmiş her esere, her olaya hoşgörüyle eğilmem. Bakınız bugün elimizde Türkçesinden ötürü büyük ün yapmış *Kâbusnâme* diye bir kitap var. Mercimek Ahmed XV. yüzyılda bu kitabı Farsça'dan Türkçe'ye çok başarılı bir dille çevirmiş. Arı Türkçe savunucularının da pek överek sözettikleri bir kitap bu. Genel anlamda Doğu kültürünün bir ürünü, tercüme edilmiş haliyle de Türk kültürünün bir parçası olmuş âdeta. Hele bu kitaptaki tavsiyelere uyulması da istenildiğine göre, o günkü toplumsal hayata da ışık tutacak özelliklere sahip.

Kâbusnâme her ne kadar besmeleyle başlıyor, dinî öğütlere de zaman zaman yer veriyorsa da Kur'an-ı Kerim ve Hadîs-i Şerîf meallerine aşina olan her Müslümanın kolayca farkedebileceği gibi büyük ölçüde İslâm'a ters düşen tavsiye ve nasihat(?)lerle doludur. Şimdi bu kitabı nasıl değerlendirmeli? Bu bir kültür ve medeniyet ürünü değil mi? Hele bizzat padişah tercüme edilmesini emrettiğine göre epeyce de takdir toplanış bir eser olması lâzım. Aslına bakarsanız, kitap, bütün tavsiyeleriyle tam anlamıyla dünya hayatına bağlı bir "şarklı"nın portresini çizmeye yönelmiş. Yüksek tabakadan *mondaine* bir şarklı.

Kafa yapısı bütün bütün Fars-Yunan-Arap töresiyle örülmüş.

İşte size eski bir eser, üstelik Doğu kültürünün de uzantısı. Bazıları üslûbuna, içindeki bazı dualara bakıp bizim klasiklerimiz arasında sayma yoluna bile gidebilirler. Kazara genç bir zihin, bunu İslâmî bilgisini artırma yolunda yararlı kabul ederek okuyacak olsa ne durumlara düşer?

Hisse: Medeniyet övgüsü yaparken dikkatli olalım.

ZARAFET VE MEDENİYET

"Zürefânın düşkünü beyaz giyer kış günü" diye bir söz vardır. Olmayacak, yeri iyi ayarlanmamış hareketlerde bulunanlar için söyleniyor. Bu sözde geçen düşkünleşmiş, yoksulluğa düşmüş zarif kişi, kibarlar sınıfının bu üyesi acınacak durumdadır. Adamın hali vakti yerindeyken kışın giydiği bir koyu renk elbisesi, yazın giydiği bir beyaz elbisesi (yahut birçok elbiseleri) varmış anlaşılan. Şimdi elinde bir bu beyaz elbisesi kalmış, mevsim kış da olsa mecburen onu giyiyor. Sözü başka türlü anlamak da mümkün; "düşkün" kelimesi yalnızca paraca yoksulluğu göstermeyebilir. Belki adamın düşkünlüğü zevk, anlayış yoksulu oluşundandır. O zaman diyeceğiz ki adam bol paralı olduğu için zürefâ (zarifler) arasına katılmış ama kibarlar sınıfına olan mensubiyetini pek düşkünce yürütüyor, gösterişten yahut hamlıktan kış günü beyaz giyebiliyor. Ama sözün bu yorumu biraz zorlama. Yine de her iki yorum, bizi zenginlikle zarafetin bir arada bulunması sonucuna ulaştırıyor. Zenginler zarif, zarifler de zengin olursa sorun tümden çözülecek besbelli?

Medeniyetin bir toplumda inceliği, zarafeti geliştirdiğinde şüphe yok. Bu incelik hem maddî çevreyi yani yapılan, kullanılan eşyayı, hem tavır ve hareketleri hem de düşünüş tarzını içine alıyor. Medenî insanlar

ince oluyorlar doğrusu! Bütün bu incelik içinde bir lüzumsuzluk da gizli. Sözgelimi oturdukları yerin rahat olduğu kadar, belki ondan daha çok güzel olmasına dikkat ediyorlar. Lüzumsuzluk rahatın keyfe, güzelin fanteziye dönüştüğü noktada ortaya çıkıyor. Üstelik neyin insan için yeterli rahatlıkta, neyin ne kadar güzel olduğunun tespiti ve kurallaştırılması mümkün değil. Medenî tavır ve hareketler gerçekten inceliklerle doludur. Medenî insanların yemek yiyişleri, oturup kalkışları, konuşma adâbı belirli kurallara uygun olarak sürüp gider. Bütün bu dışa vurmuş kurumsal tavırların dayandığı bir düşünüş tarzı da var elbet. Medenî insanın ince düşündüğünü kolaylıkla ileri sürebiliriz. Çünkü onun düşüncesi de kurumsallaşmıştır. Onun zarif düşüncesi, kurallara uygunlukla zarafetini kazanıyor.

Medeniyetin getirdiği inceliğin ve zarafetin bir bedeli olması gerekir diye düşünebiliriz. Medeniyet inceliği veriyor insana, karşılığında içtenliğini alıyor. Medenî insanların hayatlarının her yönünde yapma kurallara boyun eğmeleri, onları kendilerinin olmayan bir yaşayış içine hapsediyor. Bundan şikâyetleri yok onların elbette. Çünkü artık yaptıkları ile düşündükleri arasında bir zıtlık duymayacak kadar medenî haline gelmişlerdir.

Tarih boyunca medenî olmakla ince ve zarif olmak arasında belirgin bağlantılar olduğu görülmüştür. Nerede bir medeniyet varsa orada bir saray hayatı, gittikçe aşağı tabakalara inen bir saray adâbı vardır. Esasen medenî tavırların geliştirilebilmesi için insanların boş zamanları olması gerekir. Boş zamanı olan, çok çalışmak zorunda olmayan, refah düzeyi aylaklığa elverişli birtakım insanlar olmalı ki medeniyet olgunlaşabilsin. İnsanların yalnız zarif şeylerden hoşlanabilmeleri değil, onları görebilmeleri için bile boş zamana ihtiyaçları vardır. Hele iş, ince nesneler üretmeye gelince büsbütün karışıyor mesele. Önce bu

ince nesneleri isteyen insanlar olması, sonra bu ince şeyleri ortaya çıkarabilecek eğitimi görmüş insanların olması ve nihayet bu ince işle uğraşan insanların olması gerek. Medenî toplumun serveti (medeniyet her kesime şamil ise) insanların gıda, giyecek ve barınak ihtiyaçlarını asgarinin üstünde bir seviyede tatmin etmesi zorunludur. Yani medeniyet ve refah, tıpkı incelik gibi hep yan yana gidiyor. Ama ince ve müreffeh olmak o medenî dediğimiz toplumun yalnızca bir kesiminin özellikleriyse varın siz geri kalanların halini düşünün.

"Geri kalanlar" medenî toplumun "zarif" kesimine bu zarafetlerini devam ettirmeleri için gerekli imkânları sağlamaya matuf bir hayat biçimine mahkûm edilmişlerdir. Zarifleri zarif kılmak için her şeylerini feda ettikleri yetmezmiş gibi kendileri de zariflerin bir kopyası olmaya özenirler ve zarafet özentisi, zariflikten çok daha şedit bir belâdır.

ESKİ MEDENİYETLERİMİZ

Bir topluma Müslümanca anlayış egemen olduğu takdirde, o toplumda yürürlükte olan her yaşayış biçiminin yeniden düzene sokulacağını varsayıyoruz. Düşüncemizin bir varsayım oluşunun sebepleri var: Her şeyden önce bir topluma İslâm'ın egemen olmasının insanların kendilerini Müslüman kabul etmekle bitmeyeceğini, aynı zamanda Müslüman olmanın kapsayıcı anlamını kendilerinde gerçekleştirmeleri gerektiğini biliyoruz. Yani kadın-erkek bütün halkın kendilerini Müslüman diye adlandırmaları ancak bu adın muhtevasının yaşanılması durumunda gerçeklik kazanacaktır. Bir topluma İslâm'ın egemen olması demek, insanların kendi kişiliklerinde yaşadıkları değişikliği toplumda soluk alır hale getirmeleri demektir. Bu da toplumun düzenleniş biçiminin baştan ayağa İslâm adına değişikliğe uğraması demektir.

İslâm öncesi herhangi bir toplumda yürürlükte olan "Millî" kültür, İslâm'ın egemenliği ile birlikte yerini Kur'an ve Sünnet'in ilkelerine bırakır. O toplumda yetkenin (otoritenin) alacağı biçimi din tayin eder. O toplumda neye itaat edileceği, neye boyun eğileceği konusunda ilkeleri din koyar. Toplumdaki düşünce ve davranış örgüsünün oluşumu dinin bir düzen olarak egemenliğiyle tamamlanır. İnsanların toplumdaki tek yetkeye karşı olan

tavırları sonucu ortaya çıkan durumlarda cezalandırma ve ödüllendirme dinin sınırları içinde kabul edilir.

Böylece o toplumda herhangi bir yetke, kaynağını Kur'an ve Sünnet'e dayandırmıyorsa, insanlar Kur'an ve Sünnet'in işaret ettiğinin dışında güçlere itaat ediyorlarsa, toplumdaki düzen, düşünce ve davranışların mahreçleri İslâm kaynakları değilse, o toplumda cezayı ve ödülü veren dinin ilkeleri değilse o toplumun bütün bireyleri kendilerini Müslüman kabul etseler bile o toplumun İslâmî bir toplum olduğu, orada millî kültürün yerini İslâm'ın aldığı söylenemez.

Demek ki toplumda yürürlükte olan töre ve geleneklerin güçlerini sürdürmeleri muvacehesinde İslâm'ın mutlak hâkimiyetine sekte verdikleri durumlar sözkonusudur. İslâm'ın bir toplumda mutlak egemenliğe kavuşmasına engel olan bir başka unsur da akıl yani insan zihninin soyut işleyişi sonunda türettiği sebep-sonuç ilişkileri bütünüdür. Bu bütün her yanıyla indî olduğu gibi içgüdülerin haklılaştırılması eğiliminin de bir uzantısıdır.

Toplumda töre ve akıl hâkimiyetinin İslâm'la gerçekleştirdikleri bileşim çoğu zaman tarihte İslâm medeniyetleri dediğimiz vakıayı ortaya çıkarmıştır. Arap töresi ve akıl (daha açıkçası günün imkân ve şartları karşısında takınılan tavır) İslâm'la kaynaşma çabası gösterdiklerinde bir medeniyet doğdu. Bu medeniyetin zirvesi Abbasî dönemi oldu. Berberî töresi ve akıl İslâm'da birleşmek isteyince, Endülüs medeniyeti ortaya çıktı. Türk töresi ve akıl İslâm'la eritilmek istenildiğinde de Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri tarih sahnesine çıktılar.

İslâm medeniyetleri kendi yaşayışlarının gerekleri uyarınca birçok sanat, sanayi ve düşünce ürünleri ürettiler. Bunların her biri bu kompozisyonun damgasını taşıyan ürünlerin yanında, törenin uzantısı olan ürünler,

aklın ürünleri hep birlikte, ya aynı üründe kaynaşarak yahut başka başka ürünlerde değişik oranlarda kendilerini ortaya koyarak belirdiler. İnsanların yaşayışları ve toplumun örgütlenme biçimi de her üç unsurun izlerini taşıyarak sürüp gitti.

İslâm medeniyetlerini kesin ve gerekçesi zayıf bir tavırla bütünüyle kabul veya reddetmek yerine onları tanımak, öğelerini ayrıştırmak ve elde ettikleri sonuçlar hakkında bilgi sahibi olmak, bugün bir İslâm savaşçısının en uygun tavrı olacaktır sanırım. Medeniyetin bizzat kendisi ne kadar hoşnutsuzluk veren bir kuruluş olursa olsun, onun insanları kendi yapısı içinde sürükleyen özellikleri hakkında, aldığı yolun niteliği hakkında sağlam bilgilerimiz olmalı ki yarın kurulacak toplum düzeninin sağlıklı yürüyüşüne katkıda bulunabilelim.

BİR MEDENİYET KURMAK

- *İtalyanlara karşı niçin bu kadar şiddetle mukavemet ettin?*
- *İmanım için.*
- *Bu kadar az kuvvetle ve bu kadar az vasıta ile bizi Trablusgarp'tan atabileceğini ümit ediyor muydun?*
- *Hayır.*
- *O halde ne elde etmeyi ümit ediyordun?*
- *Hiç. Ben imanım için dövüşüyordum ve bu bana yetiyordu. Geri kalanı Allah'ın elinde idi.*

Her insanın kendi hakkındaki tasavvuru, onun iradî davranışlarına yön veren temel etkendir. İnsan kendini nasıl kabul ediyorsa hareketlerini ona göre ayarlar. Hapishaneden kaçması için insanın önce kendinin serbest yaratıldığına inanması gerekir. Bazı görevleri yüklenebilmek, o görevleri yüklenmeye yaraştığını anladıktan sonra mümkündür. Demek ki insan her şeyden önce kendine bir tanım getiriyor, -daha doğrusu getirilmiş tanımlardan birini benimsiyor- bu tanımın gereği ne ise öyle davranıyor. Bu yüzden insanın davranışlarındaki değişikliği onun kendi hakkındaki tasavvurunun değişmesiyle açıklayabiliriz. Şüphe yok ki her insan kendi tanımını bilinçle kavrayamaz. Önce "Ben bir yalancıyım" diye kendini tanımlayıp, sonra yalan söylemesi şart değil insanın. Ama onun yalan söyleyebilmesi için önceden yalan söyleyebilecek yapıda olduğunu kabul etmesi gerekir

ki bu insanın bilinçsiz de olsa kendi tanımını zihninde taşıdığını gösterir.

Pişmanlık, insanın kendi tanımında duyduğu rahatsızlıktır. Tövbe insanın bir önceki tanımını reddetmesi, kendisini yeniden tanımlamasıdır. Eğer davranışları insanı pişmanlığa ve tövbeye değil, hoşnutluğa götürüyorsa, insan kendi tanımına sahip çıkıyor demektir. İnsanın doğru yaptığına inanması, kendi hakkındaki tasavvurun doğruluğuna inanmasına eşittir. İnsanın kendi hakkındaki tasavvuru bir zan da olabilir, bir gerçek de. Bizi burada ilgilendiren insan odur ki Allah tarafından kendisine verilmiş olan adı, kendine tanım olarak benimsemiştir: "Size daha evvel (gönderdiği kitaplarda) da, bu (Kur'an'da) da Müslüman adını -peygamber sizin üzerinize şahid olsun, siz de (bütün) insanların üzerine şahidler olasınız diye- (Allah) vermiştir." (22/78)

İmdi, insan kendine "Müslüman" adını tanım olarak kabul etmişse, onun davranışlarının Müslümana has, Müslümanca davranışlar olacağını evveliyatla (*a fortiori*) kabul ediyoruz demektir. Ama nedir bu davranışlar? Belirli bir tanım kazanmış insan, o tanımdan kalkarak bazı davranışlarda mı bulunacak; yoksa tanımın yanı başında davranışlar da ayrıca yoruma yer bırakmaksızın belirlenmiş midir? Olayın özü kavranıldığı zaman, böyle iki şıklı bir sorunun gereksizliği hemen kendini ortaya koyacaktır. Çünkü, tanım -Müslüman olma keyfiyeti- insanın davranışlarını ve o davranışlarının anlamını kapsadığı için bir tanımdır. Örnekle anlatmak gerekirse şöyle söylenebilir: Diyelim, insanın tanımı "cesur" olarak verilmiş olsaydı, cesaret, "cesur"un davranış biçimi olacak ve insan kendi tanımından kalkarak içinde bulunduğu durum uyarınca bir harekette bulunacaktı.(*)

(*) Burada yalnızca anlaşılma kolaylığı sağlaması için seçtiğimiz "cesur" sıfatı elbette kapsayıcı tanım olabilecek bir sıfat değildir. Ayrıca Kur'an'da

Savaşta cesaret gösterecek ama ne adına savaşacağını tanımı belirlemeyecekti; iş hayatında cesaret gösterecek ama tanımından karaborsacı mı, işçi mi olacağını çıkarmak mümkün olmayacaktı. Bu durumda insanın her davranışı, tanımından çıkarılacak bir yoruma bağlı kalacaktı. Ama insan kendine ad olarak "Müslüman"ı seçmiş ve bunu kendini tanımlayacak bir sıfat olarak kabul etmişse, davranışlarının yönünü, muhtevasını, çerçevesini de peşin olarak belirlemiş durumdadır. Çünkü Allah'a teslimiyetin yegâne göstergesi, Allah'ın insan için açıkladıklarına (Kur'an ve Sünnet'le) uygun davranmaktan ibarettir. Müslüman sözünün kapsayıcılığı onun bireyi, inanç, hukuk, ahlâk, bilgi alanlarında birbirini tamamlayan hükümlerle çevrelenmesinden gelir.

Müslüman sözünün kapsayıcı bir tanım, İslâmiyet'in de bir bütünü vurgulayan düzen olduğu düşüncesi, her zaman kolay anlaşılmış değildir. Bugün bile İslâm'ın özgünlüğü üzerinde duran birçok düşünür, İslâm'ın kapsayıcılığı ve bütünlüğü konularında yeterli sağlamlığa ulaşabilmiş değil. Müslümanların hayatlarını mutlak olarak kendi tanımlarına uygun olarak düzenledikleri dönemler ise ya pek kısa zaman parçaları olmuş veya uzun süre kapalı bir çevrede Müslümanlar kendi tanımlarına uygun bir hayatı devam ettirebilmişlerdir. Buna karşılık çoğu Müslüman, uzun tarihî çağlar boyunca kendi tanımlarını eksik kavramış olmaktan ötürü yeryüzündeki varlıklarını insanî ölçülerin göreceliği (nisbîliği) içinde kabul etme yoluna gitmişlerdir. Böyle bir tutumla sürdürülen yaşayış, kendi akışına uygun biçimler ortaya çıkarmıştır. İşte bu biçimler (devletler, medeniyetler, sosyal hayat) gerek

insanın iyi ve kötü birçok sıfatı sayılmaktadır ki bunların her biri insan yaradılışındaki parça özellikler olmaktan öteye geçmiyor. Zaten biz de insanın kendine tanım olarak kabul ettiği zanlara örnek olsun diye böyle bir sıfat seçtik. İnsanın laik tanımları (düşünen hayvan, toplumsal münzevi gibi) ancak o özellik doğrultusunda anlam kazandıracakları için kapsayıcı olmaktan uzaktır.

çağdaş Müslümanın gerekse çağdaş insanın tarihî birikimi sıfatıyla bir değerlendirmeye konu olmak üzere günümüz düşüncesinde yer alıyorlar.

Çağımızda Müslüman, yüzyıllardan sonra bir daha kendi tanımını araştırıp irdelemek, tanımına yaraşan davranışını ortaya koymak sorunuyla yüzyüze gelmiştir. Bu noktada farklı tutumlar bizzat Müslümanlar tarafından gündeme getirilmektedir. Biz burada bunlardan, birini, belki en yaygın olanını sözkonusu etmek dileğindeyiz: O da Müslümanın kendi tanımına sahip çıkarken aynı zamanda kendine özgü bir medeniyeti de yeniden kurup kurmayacağı sorunudur.

Birçok çağdaş Müslüman düşünüre göre İslâm'ın günümüzde verdiği ve vereceği savaş, bir İslâm medeniyeti kurmaya yahut İslâm medeniyetini diriltmeye yönelmiştir. Kolayca anlaşılacağı gibi gelecekteki bir medeniyetin sözcülüğünü üstlenmek, geçmişteki medeniyetin savunulmasına kapı açmaktadır. İslâm adına mücadelenin bir medeniyet mücadelesi olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu yaklaşımın tarafımızdan kuşkuyla karşılandığını ilkağızda belirtelim. Kanımızca, İslâmî mücadeleyi medeniyet ve kültür sorunu içinde görmek, ona insanlık tarihinin kurumsal anlamını fazlasıyla yüklemek demektir. Bir kez İslâm'ı medeniyet sorunu içinde kavradık mı artık onu zaman içinde bir kategori olarak görmek ve tarihin şartları içinde değerlendirmek düşüncesine kendimizi hapsetmiş oluruz. Belki bu yolla İslâm'ın yeniden doğuşuna sosyolojik, iktisadî, siyasî gerekçeler hazırlamamız ve İslâm medeniyetinin yeniden kuruluşuna düşünsel temeller sağlamamız mümkün ve hatta kolaydır. Ama böylelikle kafa yapımızı da gelecekteki insan toplumunun, diyelim ki sosyalist değil İslâmî bir toplum olacağı konusunda bir öncekine eşdeğer kanıtlara ayarlamış oluruz. Gelecek

insan toplumunun sosyalist bir toplum olup olmayacağı nasıl tartışılabilirse aynı düşünme kalıbı içinde gelecekte bizi bir İslâm medeniyetinin veya toplumunun bekleyip beklemediği tartışmaya açılmış olur. Hâlbuki savunmasını yaptığımız bakış açısı uyarınca Müslümanın gerek birey gerekse cemaat olarak kendi tanımına sahip çıkması doğrultusunda bir eylem sözkonusudur. Müslümanın kendi tanımına sahip çıkması demek, yalnızca kendisine Allah tarafından gösterilmiş yolun izlenmesi demektir. Müslüman kendi eyleminin sonuçlarında nasslar ölçüsünde sorumludur. Onun davranışlarını güden, büyük ölçüde yapıntı, insanî tasarımlar değil, emir ve nehiylerdir. Öyleyse "medeniyet" gibi tamamen tarihî ve toplumsal şartların çerçevesinde anlaşılabilen bir kavram, Müslümanın davranışlarında belirleyici bir öge (unsur) olma imkân ve imtiyazına sahip olamaz.

Dikkatle bakıldığında Müslüman düşünürlerin medeniyet terimine olan eğilimlerinin bir çeşit tepkiden kaynaklandığı görülecektir. Biliniyor ki kapitalizmin dünyayı sömürgeleştirme çabası, Asya ve Afrika'ya medeniyeti götürme bahanesiyle perdeleniyordu. Bu süreç içinde kapitalizmin müdahalesine muhatap olan ülkelerde medeniyete boyun eğen ve ona karşı duran eğilimler belirdi. Müslümanların bir bölümü medeniyete muhafazakâr bir tepki göstererek Batı'ya karşı direndiler. Bu direniş, bazı zihinlerde Batı'nın sunduğu medeniyet anlayışının karşısına başka bir medeniyet, İslâm medeniyeti anlayışını çıkarma düşüncesini doğurdu. Böylece Batı'ya karşı direniş bir anlamda devrimci bir kimliğe bürünüyordu ama medeniyete medeniyetle cevap vermenin niçin gerekli olduğu da açıklık kazanmış olmuyordu. Bizim temel itirazımız, İslâm ve medeniyet kelimelerinin birlikte ve birbirini kollayan durumlarda kabul edilmelerine yöneldiği için önce "medeniyet"

kelimesinin ne idiğüne bakalım.

Medeniyet (uygarlık)(*), Türkçe'ye XIX. yüzyılın ikinci yarısında girmiş, Arapça "m-d-n" kökünden türetme bir kelimedir. Bilindiği gibi aynı kökten türemiş olan medine, şehir anlamına gelmekte, medenî, medineli, şehirli anlamını vermektedir. Bugün bizim Medine-i Münevvere olarak bildiğimiz şehrin asıl adı Yesrib'dir. Medeniyet kelimesine gerek günümüzde gerekse geçirdiği evrim boyunca pek az kimse tarafından etimolojik köküne bağlı olarak bir anlam verilmiştir.(**) Gordon Childe, "medeniyet"i şehirlerin ortaya çıkmasıyla vurgulanan bir gelişme seviyesi olarak tanımlamaktadır.(1) Bu etnolojiye ve arkeolojik bulgulara ağırlık veren tarih görüşü içinde kültürden medeniyete geçişin belirleyici olayı, şehrin ortaya çıkmasıyla sınırlandırılıyor ve orası bir tören merkezi, hükümetin ve çarşının sabit bulunduğu bir yer olarak görülüyor. Şehrin aynı zamanda düşüncelerin kaynaştığı bir pota olduğu da ekleniyor elbet. Şehirle medeniyet (umran) arasındaki bağlantıyı modern çağdan çok öncesinin bir düşünüründe, İbn-i

(*) Medeniyet yerine uygarlık demeyi uygun bulmuyoruz. Çünkü uygarlık, Uygurların en medenî Türk kavmi olduğu inancından kalkarak ortaya atılmış bir kelimedir. Bu varsayımın çürüklüğü bir yana, gereksiz bir benzetmeye kapı açması bakımından da sakıncalı, Avrupa'nın, Amerika'nın uygurlaşması (uygarlaşması) gibi.

(**) Bu yazıda medeniyet kelimesinin Batı düşüncesi içinde geçirdiği evrim, Philippe Beneton'un *Histoire des mots: Culture et Civilisation*, (Press de la fondation naitonale des sciences politiques, 1975) adlı eseri esas alınarak anlatılmıştır. Türkçe yayınlar arasında H. Ü. öğretim üyelerinden Dr. Tuncer Baykara'nın *"Medeniyet" Kavramı ve Türk Toplumundaki Yeri* başlıklı basılmamış ders notlarına (bir özeti için bkz. Tuncer Baykara, "Bir Kelime-Istılah ve Zihniyet Olarak 'Medeniyet'in Türkiye'ye Girişi", *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, VII. devre, sayı: 25, Mart 1982) ve Cemil Meriç'in *Umrandan Uygarlığa* (Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977) adlı eserine başvurulabilir.

(1) Gordon Childe, *Man Makes Himself*, The Fontana Library, 1966, s. 140-178 Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Çev. A. Şenel-M. Tunçay, Odak Yayınevi 1974, Passim.

Haldun'da da görmek mümkündür. Fakat medeniyet kelimesi Avrupa'da doğduğundan bu yana çoğu zaman etimolojisinden kopuk bir anlamı yüklenmiştir.

1757'de Fransa'da Marquis de Mirabeau medeniyet kelimesine yalnızca toplumun tarihî görüntüsünü hesaba katarak değil, aynı zamanda iyimser bir yorumla insanların kafaca ve yürekçe yetkinleşmesinin (mükemmelleşmesinin), tavır ve geleneklerde incelmenin işareti anlamını vermiştir. Bu yüzden dini medeniyetin ilk etmeni (faktörü) olarak görmüştür. İngiliz dilinde de yakın anlamıyla kelime on yıl sonra, 1767'de kullanılmış, vahşet (*savagery*) ve barbarlık (*barbarism*) kavramlarına zıt bir anlam kazanmıştır. Daha sonra bu kelime temelinde taşıdığı iki unsuru, insan toplumunun evrimi ve gelişmenin evrenselliğini bünyesinde kökleştirerek, aydınlanma çağında Batı düşüncesinin çerçevesinde bütün insanlık için geçerli bir modelin adı oldu. Medeniyete insanlığın umudu gözüyle bakılmaya başlandı. Bu umut, Hıristiyanca umudun yerini tutmak üzere ortaya çıkıyordu. Tanrı ve Tanrı'nın kayrası (inayeti) bir yana itiliyor, umudun bu yanı köreltiliyor, dikkat evrenin merkezi haline gelmiş olan insan üzerine yoğunlaştırılıyor ve gerek bireysel (kültür) gerekse toplumsal (medeniyet) bakımlardan dünyevî gelişmeye bel bağlanıyordu. İnsanlığın cehalet ve barbarlık döneminden geçerek kültür ve medeniyet mertebelerine yükseldiğine inanılıyordu. Medeniyet kavramının üç ana noktası belirginleşmişti:

1. Optimisme: Medeniyet insanoğluna parlak bir gelecek vadetmektedir.

2. Universalisme: Medeniyet insanlığın izleyeceği tek yoldur.

3. Ethnocentrisme: Medeniyeti yaratmak ve yaymak Avrupa'ya (ve bilhassa Fransa'ya) özgüdür.

XIX. yüzyıl, "medeniyet"in en çok ün ve saygınlık kazandığı zaman dilimidir. Medeniyet ya bir hareket olarak (medeniyet yoluna girmek) yahut bir ideal olarak (insan türün gelişme istikameti) anlaşılıyordu. *Bilimin Geleceği*'nde Ernest Renan, bilim, eleştiri, rasyonalizm ve medeniyet terimlerini aynı anlamı verecek biçimde kullanıyordu. Medeniyetin amacının, insanın bütün yeteneklerini geliştirmek olduğu kabul ediliyordu.

Bu derece yüksek bir "ideal" uğruna her şey yapılabilirdi. Yapıldı da. Avrupa, barbar ve vahşî kavimleri medenileştirme çabasına girişti. Vahşiler ve medenîler arasındaki fark, bir mahiyet farkı değil, bir derece farkı olarak kabul ediliyordu. Mademki medeniyet bazı ülkelerde doğmuştur, daha ileri derecelere, evrelere, aşamalara varmış olan bu ülkeler, gayr-i medenî yani aşağı derecelerdeki ülkelerin kendi medeniyet seviyelerine gelmelerine yardım etmeliydiler. Zaten medeniyetin üç unsurunun (*Evolutionisme-optimisme, universalisme, ethnocentrisme*) varacağı mantıkî yol kaçınılmaz olarak sömürgecilik ve emperyalizm idi. Batı'da doğmuş olan medeniyetin imtiyazlı olduğu düşüncesi, gerçekte Katolisizmin modern çağda aldığı biçimden başka bir şey değildi. Kilisenin anladığı İsa kurtarıcılığı (*Rédemption*) görevini medeniyet yüklenmişti. Nitekim Katolik misyonerlerinin çalışmaları sömürgeci ve emperyalist faaliyetlerin yanı başında hız kazanmıştır.

Sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla dünyaya açılan Avrupalı bir süre sonra gördü ki kendisinin medeniyet olarak kabul ettiği şey (zihnî gelişkinlik, ahlâkî olgunluk, davranışlarda incelik ve bütün bunların yanı sıra üstün sanat eserleri ve şaşırtıcı teknik ürünleri) barbar sandığı kavimlerin de özellikleri arasındadır. Avrupalının Uzak Doğu'da, Hint'te ve İslâm ülkesinde rastladıkları şeyler, kendi değer yargıları açısından öyle üstünlüklere sahipti

ki en gelişkin aydın kişiler, *exotic* medeniyetlerin verilerini kendilerine uyarlama yoluna gittiler. Hatta Avrupa medeniyetinin medeniyet olmadığı sonucuna varanlar bile oldu. Böylece medeniyetin *"ethnocentrisme"* niteliği ortadan kalkmış oluyordu. Aynı zamanda medeniyetin *"universal"* olamayacağı da anlaşıldı. Çünkü Avrupalı kendi medeniyet yolunun biricikliğinden kuşkuya düşmüştü. Hele medeniyetin doğurduğu savaş, sömürü ve toplumsal rahatsızlıklar, *"optimisme"*i de zihinlerden silince medeniyet terim olarak gücünü bütünüyle kaybetme tehlikesiyle yüz yüze geldi.

Günümüz Batı düşüncesine olan etkisi iyice hissedilen Claude Lévi-Strauss "medeniyet"i kınarken toplumsal evrimcilik (*évolutionnisme social*) görüşünü, sahte evrimcilik diye adlandırarak sert bir biçimde eleştiriyor.(2) Ona göre evrimciliğin yandaşları iki yanlış düşünceye saplanmışlardı; önce ilerlemeyi gerekli olarak kabul ediyorlardı ki aslında ilerleme ani sıçrayışlarla yahut biolojistlerin dedikleri gibi değişinim (*mutation*) yoluyla oluyordu ve üstelik tek yönlü de değildi. İkinci olarak Batı medeniyetini evrensel bir örnek olarak görüyorlardı. Oysa bu medeniyet insanlığın değişkelerinden (*version*) sadece biriydi ve ona üstünlük atfetmek mümkün olamazdı. Batı medeniyeti belki bir yönüyle öteki medeniyetlerden daha çok gelişmişti. Bu da nüfus başına kullanılan enerji miktarı ve insan hayatının korunması, uzatılması hususuydu. Ama medeniyetlerin sınıflandırılmasında bunlar tek kıstas haline getirilebilecek önemde değildi. Çünkü sahip olunan bakış açısına göre zihnî, ahlâkî, maddî birçok başka kıstaslar getirmek mümkündü. Her farklı kültürün özü itibariyle bir başkasınınkiyle yargılanamayacak bir yöntemi, özgül bir değeri vardı.

Batı insanının medeniyet konusunda vardığı sonuçlar

(2) *Race et historie*, Paris, Gonthier, 1968.

ve kendi tarihî hatalarını görmesi olayı, sömürülen ülkelerin kendi medeniyetlerini savunmak, canlandırmak, diriltmek isteyen aydınlarına çekici hatta yürek ferahlatıcı gelebilir. Oysa biz bu konuda iki noktaya dikkatleri çekerek belli bir avuntuya kapılmanın yersizliğine işaret etmek isteriz. Önce bilmek gerekir ki Batılı ne ölçüde isabetli görüşler ileri sürüyor olursa olsun, kendi ortamında ve ipler kendi elindeyken konuşmaktadır. Batılı kendi medeniyetinin ve medeniyet görüşünün noksanlarını kendi dışındaki kültürlerin öğeleriyle giderme yoluna girecek olsa, bu davranıştan kârlı çıkacak olan yine Batı medeniyeti olacaktır. Çünkü yine o medeniyet dışında kalanlara model olma imtiyazını elinde bulunduracaktır. İkinci önemli nokta, Batı medeniyetinin kendi hata ve noksanlarını kendi koyduğu esaslara göre tespit ettiğidir. Yani "insan merkezli" ve "mutlak anlamda dünyevî" bir anlayış kendi dışındaki kültürlerde ancak bu esaslar uyarınca erdemler bulabilir. Dolayısıyla Batı medeniyeti, medeniyetlere açılırken ve hatta onların özgül değerini kabul ederken kendi insan merkezli medeniyet anlayışından fedakârlık ediyor değildir.

Bugün artık Batı insanı kendi yeryüzü egemenliği için medeniyet gibi bir bahane göstermekten vazgeçti. Şatafatlı ve iddialı medeniyet kelimesi yerine kültür terimini kullanmayı tercih ediyor.(*) Toplumların medenî ve gayr-i medenî olmak üzere ikiye ayrılamayacağını, her kültürün diğer kültürler karşısındaki insanca zaaflarını da kolayca görebiliyor. Kara Afrika'nın medeniyetinden sözeden de Batı insanı artık. Dikkat edilecek ikinci nokta,

(*) Sözkonusu düşünce değişikliğinin aydınlar katında olduğu gözden kaçmamalı. Bir aşağı kademede yani siyasetin emrindeki Batılı araştırmacı ve yazarlar hâlâ bir modernizasyon (çağdaşlaşma) savunuculuğu yapabiliyorlar. XIX. yüzyılda Batı'nın dünyayı medenileştirmesi bugün ad değiştirerek karşımıza Batı'nın modern yapısına ulaşma formülasyonuyla çıkıyor. Utanılacak bir gerçektir ki sömürülen ülkelerde "çağdaşlaşma" yaftası altında birçok insan, Batı medeniyetinin biricikliğini savunmaya devam etmektedirler.

entelektüel plândaki bu düşünce değişikliğinin yine Batı medeniyetinin kendi sağlığına hizmet ettiğidir. Batı insanı kendi dışındaki kültür ve medeniyetleri değerlendirirken (zaman zaman methiyeye varan değerlendirmeler oluyor bunlar) kendini yine yukarılarda tutan bir tavır içinde, hatta bazı kere *exotic* duygularını doyurmaya yönelerek işe girişiyor. Çağdaş Batı düşüncesi her ne kadar kendi değerlerinin göreceliği (*relativité*) ve iğretiliğinin (*précarité*) bilincine kısmen varmış ve medeniyet teranesiyle dünya ölçüsünde giriştiği kültür *"génocide"*inin suçlusu olduğunu biraz biraz kavramışsa da bu yeni kavrayış tarzının yine kendi medeniyetinin sağlığına hizmet edecek bilgi ve tecrübeler getirmekte olduğundan da habersiz değildir.

İçinde yaşadığımız dünyanın sahip olduğu biçim, adına medeniyet de desek, kültür de desek yahut hiçbir ad vermesek de Batı'nın damgasını taşıyor. Bütün iklim kuşaklarında gerek iktisadî ilişkiler yoluyla gerekse son derece gelişkin ve yaygın haberleşme araçlarının etkisiyle insanlık, Batı medeniyetini merkez kabul eden bir anafor içindedir. Bu durum XIX. yüzyıl Batılı aydınına özgü bir bakış açısına sahip olan Toynbee'nin düşünceleri bakımından gayet tabiidir. Çünkü ona göre medeniyetler, tek yönlü bir yoldaki otomobiller gibidir. İlkel toplumlar, iki yanı uçurum olan bir dağın tepesinde uyuşukça uzanan insanlara benzetilebilir. Medeniyetler ise bunların kayalıklara tırmanmak üzere ayağını kaldırmış yoldaşlarıdır.(3) Yani ilkel toplumlar statik, medeniyetler dinamiktir. Tek yönlü caddede ilerleyen medeniyetlerin belirlenmiş olduğu da açıktır. Toynbee'ye göre tırmanılacak bir kayalık, izlenecek bir yol vardır. Bu da tarihin gidişine bakarsak Batı medeniyetinin yoludur. Batı medeniyetinin dinamizmi evrensel geçerliliğe sahiptir. Bu dinamizm hükmünü yürütebilmek için Batılı olmayan

(3) *A Study of History*, I, s. 176 ve 193.

medeniyetlerin "biçim"ini görmezlikten gelmelidir. Çünkü Batı geleneği dışında hareket eden herkes, değişik medeniyetlerde bulunan değerlerin kusurlu olduğunu hemen hemen keşfedecektir. Toynbee'nin günümüzde Batılılar tarafından bile yadırganacak bu görüşlerinin temelini, onun dini bütün bir Hıristiyan oluşu teşkil ediyor diyebiliriz.(*)

Batı medeniyetinin lehine bir iyimserliğin ifadesi olan bu görüşlere karşı Oswald Spengler'in medeniyeti aşağılayıcı karamsar tarih görüşü konulabilir. Spengler medeniyetleri incelerken biyolojik bir yöntem uyguluyor. Ona göre her medeniyet çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinden geçer. Her medeniyetin kendini dile getiriş imkânları ayrıdır. Büyük medeniyetler birbirleriyle bağlantısızdır ve biri diğerinin başarılarını, düşünce biçimini anlayamaz. Spengler'e göre "medeniyet bir kültürün kaçınılmaz akıbetidir." Üç büyük kültür tipi vardır. Apollon kültürü (Grek ve Roma), Faust kültürü (Batı Avrupa) ve büyü kültürü (Arap dünyası). "Ruh, kendi imkânının bütün toplamını halklar, diller, dinî görüşler, sanatlar ve bilimler kılığına bürünerek gerçekleştirdiği zaman, kültür aniden donar, gücü kırılır, kanı akar, ölür ve medeniyet haline gelir." Yaşlanmış bir medeniyet büyük sanat ve düşünce eserleri üretebilir, oysa bir medeniyetin gençlik çağında bu kabil ürünler vermesi alışılmışın dışındadır.(4)

Bugün XX. yüzyılın son çeyreği bile geçilmek üzereyken ne Toynbee'nin Batı medeniyetine bel bağlayan

(*) Bütün bu görüşlerine rağmen Toynbee'nin ülkemizde Batı medeniyeti ve kültürüne tepki duyan bazı çevreler tarafından benimseniyor olması şaşırtıcıdır. Tarihçinin medeniyetlerin doğuşuna dair açıklaması da ilgi çekici olduğu kadar safiyâne. Büyük Sahra kuruyup çöl olunca (tıpkı Orta Asya'daki gölün kuruması gibi) buradan kalkan bazı insanlar Yakın Doğu'nun orman "jungle" bataklıklarının şartlarını altedip medeniyeti icat etmişler, denizi geçmeyi başaranlar da Minos medeniyetini kurmuşlar. (Bkz. Glyn Daniel, *The Idea of Prehistory,* Pelican Books 1971, s. 146.)

tarih ve medeniyet anlayışı ne de Spengler'in medeniyetleri bağımsız organizmalar olarak gören anlayışı bütünüyle geçerli sayılma talihini ellerinde bulundurmuyorlar. Ama her iki anlayışa da kısmen hak verdirecek olayları dünya yaşıyor bugün. Hem Batı medeniyeti dünya ölçüsünde bir yaygınlık kazanmıştır (Toynbee) hem de bu medeniyet savunduğu ve taşıdığı değerler bakımından yaşlanmış, itibarını kaybetmiştir (Spengler).

Medeniyet kavramının başlangıçta Batı medeniyetinin özel adı olarak belirdiğini, daha sonra birçok başka insan toplumlarının türettikleri üstün (kabul edilen) değerleri de içine almak üzere yaygınlaştırıldığını biliyoruz. Medeniyeti hiçbir düşünür salt maddî gelişmişlik olarak görmese de onun kaçınılmaz olarak maddî verilere dayanılarak değerlendirildiğini de kabul etmek zorundayız. Bu bakımdan bütün medeniyetleri onu kuran düşüncenin türettiği nesneler aracılığıyla tanımaya mecburuz. İslâm medeniyetini de bu tür değerlendirmenin dışında tutmamız imkânsızdır. Nitekim medeniyetleri materyalist, akılcı ve mistik medeniyetler olarak üç tipe ayırdıktan sonra onların karşısında vahye dayalı medeniyeti savunan Ebu'l-Hasan Nedvî İslâm medeniyetlerinin konumunu şöyle açıklıyor: "Dört Halife dönemi sonrasında, cehalet, ihtiras, İran ruhçuluğu, Yunan düşüncesi veya diğer maddeci veya duyumcu sistemler İslâm'ın politik teşkilatına sık sık bulaştırılmıştır. Genellikle İslâm medeniyeti olarak bilinen ve bazı Müslüman tarihçilere gurur veren de işte bu karmaşık ilâvedir. Genel olarak "İslâm Kültürü" dendiği zaman anlaşılan şey, Şam, Bağdat, Kurtuba, Gırnata, Isfahan, Semerkant, Delhi ve Lucknow'un debdebeli günlerinde câri olan sanat, mimarî, mûsikî ve edebiyatla, Müslüman imparatorların yaptırdıkları saray ve kalelerdir. Ve yine

(4) P. Beneton, op. cit. 89-90/H. Frankfort, op. cit. 5.

Müslüman ortaçağda bu merkezlerde yaşanan bozulmuş hayat, İslâm Kültürü'nün başarıları olarak kaydedilir. Ne var ki, bu tür uygulamaların çoğu İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Meselâ hükümdarların gösteriş arzularını tatmin için hazineden harcanan paralarla lüzumsuz saraylar ve pahalı anıtlar yaptırılması, o dönemin ileri gelenlerinin lükse ve sefahat içinde yaşamalarına hasredilmiş belirli sanat dallarının teşvik edilmesi kesinlikle gayr-i İslâmî'dir."(5)

Görüldüğü kadarıyla bütün medeniyetlerde ortak ve belirleyici nokta, bazı düşüncelerin arı durumlarıyla toplumca yaşanılması değil, toplumun elindeki imkânları *insan kafasına uygun* gelen "biçim"lerde en "iyi" kullanılmasıdır. Bir medeniyeti ötekinden ayıran, "biçim" ve "iyi" anlayışları olmaktadır. Her medeniyet elindeki imkânlarla kendine bir biçim veriyor ve her medeniyet onu inşa eden insanların kabul ettiği "iyi"lere sahip oluyor.

Bizi ilgilendiren İslâm dairesinde bir medeniyetin kurulması olgusudur. Gelecekten bir medeniyet umuyorsak, geçmişte medeniyetin aldığı biçim bizi bütünüyle ilgilendirmelidir. Bu yüzden bir İslâm düşünürünün, İbn-i Haldun'un medeniyet üzerine yaptığı açıklamaları esas almayı uygun bulduk. İbn-i Haldun'un tanıklığına başvurarak medeniyetin bazı özelliklerini vurgulamayı gerekli görüyoruz:

a) Medeniyet, sınıflaşmayı ve insanın insanı sömürmesini öngörür ve elbette sınıflaşma ve sömürü medeniyeti doğurur:

"... insanların cemiyetler halinde birleşerek imar ettikleri bayındır yerlerde mal ve servet sahibi kimseler kendilerini ve servetlerini koruyan kuvvetlerce hükümdarın akrabasından veyahut hükümdarın en yakın adamlarından şeref ve derece sahiplerinin veyahut devlet

(5) *Din ve Medeniyet Üzerine*, Çev. Enes Harman. Kaynak Yayınları 1976, s. 70.

ve sultanı koruyan asabiyetin himayesine sığınmaya mecburdurlar ki bu yolla kendilerini ve servetlerini tecavüzlerden koruyabilsinler."[6] Demek ki servet ve siyasî iktidar birbirleriyle kaynaşarak, birbirlerine güvence vererek toplum üzerinde baskı kurabilecek imkânı ellerinde bulundururlar. Bir kez bu mekanizma kuruldu mu ardından yeni zorbalıklar gelir: "... devlet tebaasından para toplar, bu paraları yüksek memurlarına ve ricaline sarfeder ve bağışlar. Devlet ricalinin ve memurlarının paradan ziyade şeref ve mevkileri sayesinde halleri ve yaşayışları genişler. Bu sûretle paralar tebaadan alınarak devlet ricalinin ve memurlarının geçinmeleri için sarfedilmiş olur. Bunlar şehir ahalisi ile alış-verişte ve münasebette bulundukları için bu paralardan şehir ahalisi de istifa eder. Şehir ahalisinin şehirde çoğunluk teşkil ettiği bellidir. Bunun bir sonucu olarak şehir ahalisinin servetleri artar. Paralar ihtiyaçlarından fazla arttığı için bolluk ve tekellüflü hayatın ihtiyaç, itiyat ve çeşitleri de o nispette fazlalaşır ve bunun tesiri ile her çeşit sanayi artar ve tekâmül eder. Kültür ve medeniyet işte bundan ibarettir."[7] Dikkat edilecek olursa medeniyetin getirdiği yapı içinde veyahut tam tersine medeniyete varan yapı içinde her çeşit sanayiin artıp gelişmesine sebep olan yol ve yöntemler, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar belirli bir biçimde gayr-i İslâmî'dir. Üstelik medeniyetin insanlara sunduğu toplum yapısı Kur'an'a muhaliftir. "Tâ ki (bu mallar) içinizden (yalnız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın." (59/7)

b) Medeniyet, insanların madde karşısında zaaflarının ve maddî gelişmeye mahkûm olmalarının

(6) *Mukaddime,* II, Çev. Zâkir Kadiri Ugan, Devlet Kitapları, 1970, s. 228. Ayrıca bk. Süleyman Uludağ tercümesi, Dergâh Yayınları, 1983 Cilt II, s. 860.

(7) Ibid., 289-290/Uludağ, s. 862.

somutlanmış halidir:

"Bildiğin gibi yerleşik ve medenî hayat, bolluğun bütün çeşitlerini elde ederek yaşamak, bu çeşitleri güzelleştirmeye çalışmak ve bunları daha süslü yapabilmek; yemek, elbise, yapı, yatak, tabak ve çanak, ev ve medenî hayat için gereken her nesneyi güzelleştirmek demektir ki, insanlar göçebe hayatı yaşadıkları devrelerde birçok sanatların mahsulü olan bunlara ve bunları süslü olarak yapmaya muhtaç değildirler. İnsan medenî hayatta bunları en mükemmel ve son derece zarif bir sûrette yaptıktan sonra *arzularına itaat edip* kullanmaya başlayınca bu nesnelerin birçok çeşit ve cinslerinin türlüsünü ve güzellerini arzu eder. Hâlbuki bunlar, insanın dünya hayatını düzenlemeye ve ıslâhına yardım etmediği gibi, ahireti için de bunların lüzumu yoktur. *Bu itiyatların dine uygun olmaması, muhkem bir sûrette bir kere kalplerde yerleştikten sonra, kalplerden çekip çıkarmanın zor olmasından ileri gelmektedir.* (italikler benim İ.Ö.) Kişilerin dünyaları için zararlı olması ise, tekellüflü hayatın icap ve ihtiyaçları çok olmakla bunları elde etmek için bütün emekleri sarfetmeye mecbur kalınmasından ve kazançların buna kifayet etmeyeceğinden ileri gelmektedir."[8]

c) Medeniyet, toplum yapısını ve insan kişiliğini karşılıklı olarak bozar, kokuşturur.

"Bu sûretle yerleşik ve medenî hayat yaşayanların masrafları artar, itidal dairesini aşarak israf derecesini bulur. Tekellüflü hayatın taleplerini yerine getirmeyi itiyat edinmiş oldukları için, bu hayatın talep ve itiyatlarını yerine getirmeye kendilerini zorlarlar, fakat işin içinden çıkmak imkânını bulamazlar. Bütün kazançlarını sarfederler, gitgide yoksulluk ve ihtiyaç içinde kalırlar. (...) Bu hayatın bir sonucu olarak daima talep ve ihtiyaçlar arasında koşmak, birbiri ardınca ahaliyi yorar,

(8) Ibid., s. 297-298/Uludağ, s. 866-867.

üstelik bu tekellüflerin çok olan çeşitlerinden birini elde ettikten sonra nefs diğer çeşitlerini de arzu eder. Bunun tesiri ile fısk ve fücur artar, meşrû' ve gayr-i meşrû' yollarla geçinme vasıtalarını elde etmek üzere türlü çarelere başvurulur. Fikirler bunu düşünmekle meşgul olur, bunun vasıtası ve hilelerini arar. Bunun bir sonucu olarak yalancılık, kumar, aldatma, hırsızlık, yalandan and içme ve ihtikâr hüküm sürer. Bu ahlâksızlık ve onun şerefe dokunan kötülükleri herkesin gözü önünde açık bir sûrette işlenir. Hayasızlıkların içine dalarlar, akraba ve mahremleri önünde bile hayasızlıktan çekinmezler. (...) ... şehirler ahalisinden çoğunun hali böyledir, çirkin işler bunlar için bir âdet ve karakter haline gelmiştir. Şehir çirkin ve kötü ahlâklı aşağı adamlarla çalkalanır.[9] Yerleşik ve tekellüflü hayatın bozuk ve kötü olan hallerinden biri de, şehvetlere dalmak ve şehvet düşkünü olmaktır. Bu düşkünlük de bolluğun ve refahın tâbilerindendir. Refah ve bolluğun tesiriyle insan her türlü lezzetli yemekler yemeyi arzu eder. Bu yemeklerin tesiriyle zina ve lutîlik gibi birtakım ahlâksızlıklar yayılır."[10]

Bütün bu tespitlere rağmen İbn-i Haldun medeniyetin ortaya çıkardığı kokuşmuş hayat tarzını her şehirlinin uyması zorunlu olan bir tarz olarak görmüyor: "Ancak şehirlilerden pek azı yerleşik hayatın bu gibi kötü tesirlerinden kendilerini koruyabilmişlerdir."[11] Demek ki medeniyet, genelde hükmünü yürütürken bazı insan kümeleri, o medeniyetin ölümünü hazırlayacak bir sağlıklı yaşama biçimine bağlı bir hareket geliştirebilirler.

İnsan toplumlarının medeniyetler haline gelmeleri bütün çağların meselesidir. Bir medeniyetin doğuşu ve çöküşü üzerine getirilen açıklamalar insan

(9) Ibid., s. 298-300/Uludağ, s. 867-868.

(10) Ibid., s. 301-302/Uludağ, s. 870.

(11) Ibid., s. 303.

zihnini geçmişte ve günümüzde olduğu kadar gelecekte de meşgul edebilir. Ama bizim kafamızda aydınlığa kavuşturulması gereken konu, insanın kendi yaşayışı üzerindeki zan ve kabullerinin, kendisine Allah'ın lütuf olarak sunduğu Kur'an ve Sünnet düsturlarının yerine geçirilip geçirilmeyeceği konusudur.

Medeniyet, toplum hayatının düzenlenmesinde insan aklının egemenliğine ve tatmin yollarının seçiminde nefsin eğilimlerine üstünlük tanımanın doğal sonucudur. Bu bakımdan, medenî toplumlarda insana özgü hüner ve kuvvetlerin ileri noktalara ulaşmasının yanı sıra yine insana özgü bozulma ve sapıklıkların yayılmasını gözlemlemek mümkündür. İslâmî mücadelenin varacağı noktanın bir İslâm medeniyeti olacağını ifade etmek ne kadar iyi niyete dayalı olursa olsun içinde bir yanlışı barındırmaktan uzak değildir.

Çünkü İslâmî ilkelerin savunulması, bir medeniyet savunması ölçüsünde ele alınamaz. Bu takdirde İslâm kaynaklarının bir medeniyet kurmayı öngördüğü iddia edilmiş olur ki böyle bir iddia abestir. Kur'an ve Sünnet insanlığa nasıl yaşanması gerektiği konusunda yol göstermektedir. Bunun medenî veya gayr-i medenî olmak gibi bir ölçüye vurulmasına hiç gerek yoktur. Medeniyet, Avrupa'ya has değildir; Müslüman toplumlar da onun kadar hatta ondan daha fazla medenîdir gibi bir yarışmaya girmek, her şeyden önce medenî olmanın geçerli bir ölçü olduğunu kabul etmek demektir. Çağımızda böyle bir tavır İslâm'ı başka toplum düzenleriyle -burjuva veya sosyalist- kaynaştırıp o düzenlere destek olabilecek bir dolgu düşünce durumuna getirmek isteyenlerin işlerini kolaylaştırır.

Gelmiş geçmiş ve halen yürürlükte olan medeniyetlerin bâtıl düşüncelere dayandıkları için reddedilmeleri gerektiği, İslâm medeniyetinin ise vahye dayalı,

Kur'an ve Sünnet'e sadık bir medeniyet olduğu için üstün ve geçerli sayılması gerektiği ifadesi de bir söz kalabalığından ibarettir. Eğer yaşanılan hayat, kurulan toplum düzeni kendini Kur'an ve Sünnet'le kayıtlamış, vahyin insanlara bağışladığı ilkelerden başka hiçbir yetkeyi (otoriteyi) tanımıyorsa, yürürlükte olan düzeni ayrıca "medeniyet" kavramıyla ifade etmek gerekli değildir. İnsanlar Allah'ın şeriatına bağlı olmaktan başka kayıt tanımıyorlarsa, onları ayrıca medeniyet sınırları içine sokmanın hiçbir İslâmî gerekçesinin getirilebileceğini sanmıyoruz.

Bugün İslâmî mücâhedeyi bir medeniyet mücadelesi olarak anlamanın belli başlı iki sakıncası vardır: Birincisi, İslâmiyet dairesindeki toplumların medeniyet bakımından parlak kabul edilen dönemlerinin (Abbasî, Endülüs, Osmanlı) örnek kabul edilmelerinden doğacak tehlikedir. Böylece gayr-i İslâmî bir tarzı model olarak almamız imkân dâhiline girer. Sözgelimi, Harun er-Reşid'in yönetimindeki toplum, medenî olduğu oranda İslâm'ın yabancısıdır: "...Bağdat lüks içinde yüzüyordu. Bütün dünya güzelliklerinin birbirleriyle orada buluşmak için sözleştikleri zannedilirdi. Bütün mallar için ayrı ayrı pazarlar vardı. Bağdat ahalisi en güzel vazoları, en kıymetli sanat eserlerini, en nadide incileri, elmasları, silahları, eşyayı, makinaları, uşakları, hizmetçileri, harem ağalarını, beyaz, siyah ve sarı ırka mensup esirleri elde etmek için birbirleriyle yarış ederlerdi. Şarkı söyleyen kadınlar ve bunlara mahsus ayrı bir pazar yeri vardı. Orada zenci, Yunanlı, Gürcü, Çerkez asıllı profesyonel şarkıcı kadınlara tesadüf olunurdu. Bu kadınlar nadide işlemelerle süslü, göz alıcı elbiseler giyerler ve göğüslerine muhtelif vecizeler işlenmiş kumaşlar takarlardı. Bunların üzerinde, 'Bizi isteyeni biz de isteriz. Ey zâlim aşkınla beni helâk etsin. Boya benim elimi süslemez, elimin

güzelliği boyaya revnâk verir.' gibi cümleler okunurdu."[12]

İkincisi, gelecekteki İslâm toplumuna zihnimizde bir medeniyet tasarımı taşıyarak yaklaşmaktan doğacak olan sakıncadır. Bu durumda İslâmî kaygularımızın, insanî tasarımlarımız ve medeniyet kurma ilkelerimiz tarafından baskı altına alınma tehlikesi vardır. Nitekim, Malik b. Nebî, toprak-zaman-insan senteziyle kurulacak bir medeniyetten sözederken son derece indî anlayışlarının ağırlığı altında ezilmektedir. Şu sözlere İslâm açısından olumlu anlamlar yüklemek bize zor görünüyor: "Kültür, işte bu itiyatlar, istidatlar, ananeler, âdetler, davranışlar, heyecanlar terkibidir. İşte bu terkip bir medeniyetin simasını çizer. Bu tertip medeniyetlerin iki kutbunu (Descartes deha, Jeanne D'arc ruh kutbu gibi) tayin eder."[13]

İslâmî mücadele, kendini Allah'a teslim etmiş olan insanların kendi üzerlerinde Allah'tan başkasının egemen olmasına engel olmak kastıyla giriştikleri çalışmadır. İslâmî mücâhede, insan üzerinde Allah'ın gücünden başka gücü tanımamak istemiyle (iradesiyle) yürütülür. Bu yüzden Müslümanların gerek günlük bireysel davranışları, gerekse toplumsal hayatlarının düzenlenmesi Allah'ın emir ve yasaklarından başka bir dolayımdan (*médiation*) geçmez. Medeniyet kavramı eğer insanların kendi geliştirdikleri kurumların yaşayışlarına yön verecek dolayımlar olarak kabulüne yol açıyorsa Müslümanlar tarafından reddedilmesi gerekir. Çünkü medenî kurumlar kolayca put karakterine sahip olacak özelliktedir. Yok eğer medenî yaşayış demekle İslâm'ın eksiksiz ve fazlasız yaşanılmasını ifade ediyorsak, dilimize medeniyet

(12) Haydar Bammat, *İslâmiyet'in Manevi ve Kültürel Değerleri*, Çev. Bahadır Dülger, Ankara 1963, s. 88.

(13) Malik b. Nebî, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, Çev. Ergun Göze, Yağmur Y. 1973. s. 68.

kelimesini dolamakla gereksiz ve faydasız bir işe girişmiş oluruz.

Bütün bu açıklamalardan sonra yazımın başındaki noktaya dönebiliriz. Bizim bakışlarımızın yoğunlaştığı insan, Allah'ın ona verdiği adı, kendi tanımı olarak kabul eden insandır. Bu insan iman etmiş, Allah ona "Müslüman" adını vermiştir. Bundan böyle bu insanın bütün yapıp ettikleri kendi tanımına sahip çıkmaktan ibarettir. Müslüman sözü kapsayıcı bir tanımdır, ayrıca başka sıfatlarla desteklenmeye ihtiyaç göstermez. İslâmiyet, bir bütünün ifadesidir, ayrıca bir bileşime (senteze) yönelmesine gerek yoktur. Öyleyse Müslümanın gerek bireysel hayatını düzenlemek gerekse toplumun kuruluşunu İslâm esaslarına göre yeniden ayarlamak için girişeceği mücadele, araçlara bağlanma (medeniyet) mücadelesi değil, araçları aşma (siyaset) mücadelesidir.

Araçları aşma mücadelesi (siyaset), Müslümanın kendini tanımıyla özdeş kılmak üzere giriştiği eylemdir. Siyaset insan hayatını ve zihnini dumura uğratan İslâm dışı kuramların ilgasını öngörür, Müslümanı "Müslüman olma durumu" ile çakıştırmak üzere harekete sevkeder. Müslümanın siyasî davranışı araçların ve kuramların kendi varlık ve yapılarıyla insana (Müslümana) yön vermesini, insanı biçimlendirmesini önlemeye yönelmiştir. Tarihte "İslâm Medeniyeti" diye bilinen toplumsal yapılar, araçların şahsiyet kazanmaları sonucunda İslâm açısından belli zaaflar taşımışlardır. Müslümanın kendi tanımına sahip çıkarak, eksiksiz ve fazlasız İslâm kaynaklarıyla davranışlarına yön vermesi sonucu giriştiği ve girişeceği siyaset, araçların şahsiyet kazanmasına imkân tanımayacağı için (tepeden tırnağa mutlak iktidarın Allah'a ait olduğunu bilinçle kavradığı için) İslâm'ın yaşarlık kazanmasına hizmet edebilecektir. Bizim medeniyete ister Doğulu ister Batılı olsun, karşı

duruşumuz, herhangi bir "bilimsel"(?) tez ileri sürmek endişesiyle değildir. Medeniyete karşı vahşeti veya barbarlığı, göçebeliği veya bedevîliği savunuyor değiliz. "Millî Meclisin deli Sokrates'i" Rousseau'ya mahsus tezler kanımızca anarkohümanizmin bir parçasıdır. İbn-i Haldun'un bedevîlikte gördüğü fazilet belki materyalizme temel olabilir. Medeniyet istemiyoruz, doğru; ama onun kadar tahripkâr olan bir karşı iddia da istemiyoruz. Kur'an ve Sünnet'e bağlanmakla sağlıklı bir yaşama biçimine varılabileceğine inanıyoruz. Medeniyeti karşımıza bir olgunluk derecesi olarak çıkarıyorlarsa, biz bu olgunluğa medeniyetin kuramlarına köle olmadan yani Allah'ın çizdiği sınırlar içinde karar kılarak varılabileceğini söylüyoruz.

IV
SİSTEMLİ OLMAK, SİSTEMİN OLMAK

SİSTEMLİ OLMAK, SİSTEMİN OLMAK

Çeşitli sistemlerle karşılaşırız yaşarken: İktisadî bir sistem, bir düşünce sistemi, siyasî, sosyal, bilimsel bir sistem, bir eğitim sistemi, felsefî bir sistem. Belki bunlardan bazıları diğerlerinin temelini teşkil eder, belki iki sistem iç içe geçmiş olarak bulunur.

Sistem olma niteliği taşıyan her yapı kendi dışındaki unsurları hep kendi mantığı açısından bir yere oturtacaktır. Yani sistemle temas halindeki her şey önce onun varlık temposuna ayak uyduracak özellikler sahibi olur, sonra da sistem içinde kendine ayrılmış yörüngeye oturup sistemin merkezî kuvvetinin uydusu olur. Bir sistemin sahip olduğu özellikleri elde etmek isteyen her unsur peşinen onun yapısı içinde erimeyi, o sisteme mahsus niteliklerle donanmış bir yaşamayı isteyerek kabul etmiş demektir.

Hangi türden olursa olsun bir sistemle karşı karşıya olduğumuzu veya bir sistemin içine düştüğümüzü hissettiğimiz zaman ilk ağızda iki basit tepki bekler bizi: Bunlardan biri, temas ettiğimiz sistemin etkili bir birimi olmak ve böylece bir sistem içinde olmanın kârını sağlamak; ikincisi bu sistemin hangi sabit noktasında

bulunursak bulunalım sonuçta zararlı çıkacağımızı düşünüp sistemi yıkmaya çalışmak. Eğer sistemi benimsemiş isek o sistemin etkili unsuru olamasak bile o düzende yerimizi almak tedirgin etmeyecektir bizi. Ama ya o sistemi düşman saydı isek ne olacak? Düşman saydığımız sisteme karşı yürüttüğümüz zihnî veya bedenî çabaların o sisteme zarar vermediğini gördüğümüz zaman bir düş kırıklığına, bir mağlubiyete uğrayacağız. Galibiyete ulaşmamız ancak karşımıza aldığımız sistemin dağılması, yok olması ve sistem olarak varlığını kaybetmesiyle mümkün olabilecektir. Ama böyle bir sonucu elde etmek için işe girişmenin daha başlangıçta düşündürücü bir tarafı var: Bir sistemle nasıl savaşılabilir?

Sistem demek belli kurallar doğrultusunda ve belli ilkeler gereğince işleyen bir mekanizma demektir. Dolayısıyla bir sisteme karşı çıkmakla, onu reddetmekle kalmayıp onunla savaşmaya girişmiş olanın bu kurallardan haberdar olması, bu ilkelerin işleyişinin aslına ulaşması gerekir. Sistemle savaşmak için sistemli olmak bir zorunluluktur.

Eğer karşı çıktığımız, varlığını kaldırmak istediğimiz sistemin kurallarını tanıyacak ve ilkelerinin mahiyetini kavrayacak isek, bu işi o sistemin dışında kalarak başarabilir miyiz? Sistemi içinden tanımak onun içinde olmayı gerektirmez mi? Evetse, sistemin içine girildikten ve sisteme mahsus düşünme yollarını, iş görme yollarını edindikten sonra o sistem hasmını bünyesinde eritmiş sayılmaz mı? Evetse, bir sistemin bünyesinde erimiş olan unsur o sistemi yıkabilir mi? Sistemi yıkmanın kendini de yok etmek anlamına geldiği bir aşamada sistem içindeki bir unsur kendi mahvı için kararlar alabilir mi?

Sistem dediğimiz şey, ister bir felsefî yaklaşım, ister bir sosyal yapı olsun kapalı bir devre, kendi içinde tutarlılık sağlamış olan ve unsurlarını mantıkî bir bağla bünyesi

içinde kaynaştırmış bir bütündür. Sistem canlılığını hep kendini tekrar ederek korur. Aynı fasit daire içinde dönüp durur sistem. Öyleyse bir sistemi yıkma çabasının da sonuçta yeni bir fasit daireye varacağını düşünmek şaşırtıcı gelmemeli. Her sistem, kendini yıkacak zıtlıklar ve zaafları bünyesinde taşır denilebilir elbet. Ne var ki, bu zaafları tanımak acaba bu sistemin bir unsuru olunduğu zaman mümkün mü?

Anlaşıldığı kadarıyla sistemler içten değişmelerini yeni bir sisteme dönüşerek, yani kendilerini aşmak suretiyle gerçekleştirirler. Bir sistemin yıkılması ancak onu sistem olarak tanımayan, o sisteme bütünüyle yabancı ve onun işleyiş şartlarından habersiz dış unsurlar tarafından başarılabilir. Fakat bunun bir başarı olduğu da söylenemez, çünkü sistemi ortadan kaldıran kuvvet sistemi yıkma çabasıyla değil, kendi mevcudiyetinin zorunlu kıldığı gelişmeyi ve davranış, düşünce tarzını uygulamaya koyma niyetiyle sonucu hâsıl etmiştir.

SİSTEMLERDEN KOPARSAK

Bugünün dünyasına hâkim olan sistem bütün yönleriyle ele alındığında tek bir çarkın hareketine irca edilebilir. İktisadî görüntüsü, teknolojik donatımı, ideolojisi ve ideolojileriyle insanları hakikatin derinliğinden mahrum etmek, bu mahkûmiyetin rantını küçük kabul ettiği insanlara ödetmek niyetiyle açıklanabilir bütün olup bitenler. Günümüz dünyasında yer yuvarlağının her köşesinde aynı sistem geçerlidir. Çin'in kullandığı bilgisayardan, Sibirya'daki ABD yatırımlarına, İsrail saldırısı karşısında dilini yutmuş bulunan Mısır'dan, kendi yurttaşlarını en korkunç faşizan baskılar altında inletirken terkedilmiş adaların hürriyeti için dövüşen Arjantin'e kadar her şey bu sistemin içinde ayrı bir yere ve göreve sahiptir.

Çatışmaya taraf olarak görünen her kamp gerçekte çatışmanın arzulanan sınıflar içinde yürütülmesi fonksiyonu ile yüklü olarak işe başlar. Sistemin ayakta durması için birçok bölgede ateş hattının bulunması, sömüren-sömürülen ilişkisi, maddeci-maneviyatçı ayrımı, teknolojik yarışma, nötron bombasına evet veya hayır deme, Filistin devletinin kurulmasını isteme veya reddetme gereklidir. Bu gereklilikler insanların ancak bu sistemin içinde bulunabileceğini kabul ettirmek, bu sistemin içinde

taraf olmaksızın yaşamanın akla dahi getirilemeyeceğini kabul ettirmek içindir. Son yıllarda zengin ülkelerin zirve toplantısı yapmalarının büyük sistemde aksayan motorları tam gaz çalıştırma gayreti olduğunu akıldan çıkarmamalı.

Benim görüşüme göre Müslümanların kendilerini bu sistem içinde en tercihe şayan alternatif olarak anlamaları ve dışa böyle görünmeye çabalamaları kadar inançlarına, fikriyatlarına ters düşen hiçbir husus yoktur. Onların yapabilecekleri yalnızca sistemin dışında kalmaktan ibarettir. Bu dışta kalma isteği öylesine potansiyel güçtür ki sistemin yürütücü ve savunucuları kendi sonlarının bu "karışmama" faaliyetiyle bağlantılı olduğunu iyi bilirler.

Bir anlamda sistemin dışında kalma imkânını elde bulunduranlar yalnızca Müslümanlar değildir. Bütün "otantik gelenekler" sistemi dışlama özüne sahiptirler. Ne var ki sistemden kopması düşünülen fikir ve toplum yapılarından hiçbiri sistemi tamamen dışta bırakabilecek "itikadî" mesnede sahip değildir. Yalnız İslâm "küfr" kelimesine muhteva kazandırabilecek teçhizata sahiptir. Yalnız İslâm, insan hayatının araçlarla mutabakatını ısrarla emreder. Kendini müşriklerden, kâfirlerden ayırma titizliğine sahip yegâne fikrî bütünlüğü İslâm'da görüyoruz. Modern çağın değerleriyle kaynaşması halinde "Kendi" olmaktan çıkacak tek anlayış tarzı da İslâm'dır. Çağımıza muhalefet eden bütün ideolojik yaklaşımların ve felsefelerin mahiyetleri gereği günümüz modern sistemi içinde yer alabileceği ve fakat İslâm'ın sistemin içinde yer almakla kendini inkâr edeceğini akıldan çıkarmamak gerekir.

Sistemin sorumluluğunu yüklenmiş olanlar işte bütün bu saydığımız ve sayamadığımız sebeplerden ötürü İslâmî bir hayat tarzının, İslâmî nassların hâkimiyetinin değil bir ülkede, bir "köyde" bile hükümran olmasını istemeyecekler, buna hoşgörü ile bakmayacaklardır.

Çünkü bir kere İslâm'ın bu çağda dahi yaşanabilirliği hangi mikyasta olursa olsun gösterildi mi, bunun cazibesinin büyük olacağını, büyük insan kalabalıklarını bundan uzak tutmanın zor ve belki de imkânsız olduğunu ve somut, yaşanır haliyle gösterilmiş olan İslâm'ın yaygınlaşmasının sonunun alınamayacağını en iyi bilenler sistemin bekçileridir. Ama Müslümanların kafası henüz buna ermiyor.

Kitle iletişim vasıtalarıyla kolayca yönlendirilebilinen, meselelerini sürekli olarak sistem sorumlularının seçtiği ve kendine en büyük hedef olarak sistemin çarkını bir de kendi tarafına çevirmeyi seçmiş bulunan bir yığının bütün dünya sistemini dışlayacak güce sahip olmayışında şaşılacak hiçbir şey yok tabii.

TOPLUMLARIN EVRİMİ KONUSUNDA

Bugünün dünyasında insanların zihni en çok "toplum" sorunlarıyla uğraşıyor. Üstelik bu yalnızca yönetim mekanizmasını elinde tutanların, iktisadî kararlar alma mevkiinde olanların, kitle iletişim araçlarını yönlendirenlerin meselesi olmaktan ibaret kalmıyor. Daha çok ve özellikle halk yığınları toplum meselelerine ilgi duyuyor. Belki böyle bir ilgi körükleniyor dahi. Bir bakıma belki bizim bugün toplum meseleleri dediğimiz şeylerle her çağda, her tabakadan insan uğraştı, ilgilendi. Ama onlar için bizim çağımıza mahsus bir toplum *"myth"*i yoktu denebilir. Önceleri insanlar sahip oldukları ahlâk değerleri, töreler, inançlar dolayımından geçerek çevrelerine bir anlam yüklüyorlardı. Şimdi ise toplumu ve toplum örgütlerini bütün öznel değerlendirmelerden sıyrılmış "oldukları gibi" kavrama iddiası içinde çoğu insan. Bu yaklaşım bizatihi kendisi bir değer, bir ahlâk, bir inanç ortaya çıkarıyor elbet. İnsanlığın yaşadığı çağlar söz konusu edilerek, içinde bulunduğumuz zamanın egemen düşünme biçimine uygun bir toplum kavramıyla ister istemez yüzyüzeyiz. Tarih içinde gelişmesini sürdüren bir "toplum" kavramı bizim zihnimize pozitivizm ve bilimcilik *(scientisisme)* sebebiyle bulaşmaktadır.

Bu görüşler, bu ahlâklar insan toplumlarının evrim

geçirdikleri ve geçirmekte olduklarının bayraktarlığını yıllar boyu yapagelmişlerdir. Ama bugün bizlerin toplum anlayışının bile çağımıza mahsus bir kavrayış olduğunu anlamamız "evrim" konusunda da nasıl kısmî bir görüşle karşı karşıya olduğumuzu anlamaya yeter. (Hemen belirteyim ki insanın evrimini reddederek, toplumların evrimini kabul etmek anlaşılmaz bir çelişki ve tutarsızlıktır.) Esasen insan toplumlarının bir evrim geçirdikleri düşüncesi batılı fikir dünyasında tezlerden sadece biridir ve XX. yüzyılda zayıflamış olanıdır. Bazıları toplumların evrim geçirdiği düşüncesinin XIX. yüzyıla mahsus bir efsane olduğunu ileri sürmekten geri durmuyorlar.

En basit gözlemlerimiz bile bize gösterir ki toplumlar bir hareket ve değişim içindedirler. Toplumların konu oldukları değişmeler acaba bir evrim geçirdiklerinin, "tekâmül" ettiklerinin kanıtı olabilir mi? Tekâmül mükemmele doğru ilerleme olduğuna göre bazıları toplumlardaki ve genel olarak insanlığın gidişindeki değişmeleri ideal olana doğru bir atılış, hiç olmazsa günden güne doğruya, gerçeğe, güzele doğru bir yöneliş olarak değerlendirebilir. Bunun tersi de yapılabilir. Daha doğrusu her iki görüşü doğrulayacak bulgular peşinde zihin yorulabilir. İstenilen de gerek tarihin gerekse düşünce yapılarının içinde aranılıp bulunabilir. Yani insanlığın iyiye mi, yoksa kötüye mi gittiği sorusu nesnel olarak değil, seçilen ahlâk doğrultusunda cevaplandırılabilir.

Değişmenin en belirgin, en göze batan yanı insanların maddî teçhizatı ve giderek teknolojidir. Teknolojinin cinsi ve onun anlamı bizi insanlığın ne durumda olduğunu anlamaya her şeyden fazla yaklaştırır. Bu kıstasa bakarak, evrimin geçerli olup olmayacağını da düşünebiliriz. At arabası ile dizel motorlu otomobil arasındaki fark bize bir evrimi, bir tekâmülü mü işaret eder, yoksa birbirinden çok

farklı ve belki de kıyaslamasını yapmanın abes sayılacağı iki ayrı yapıyı, iki ayrı düşünme biçimini, iki ayrı yaşama yolunu mu ortaya koyar? Otomobil hiçbir zaman tekâmül etmiş bir araba olarak anlaşılamaz. Olsa olsa, arabanın yerini alan bir başka nesnedir. Bütün yönlerini gözönüne alarak dikkatlice bakacak olursak at arabası ile otomobil birbirinden mahiyet bakımından bile farklı iki nesnedir. İki farklı vakıadır. Bu karşılaştırmanın paralelinde yapılabilecek başka bir karşılaştırma yani belli bir çağın toplumu ile bir başka çağın, bir başka medeniyetin toplumu arasında karşılaştırma yapmak da abes sayılabilir. Her insan, her toplum, her medeniyet bulunduğu yerde, kapladığı zamanda taşıdığı anlamla önemlidir.

Belki bizi bugüne getiren etkenler bakımından geçmiş çalışması bilinmeye değer görülecektir. Ama bu durumda bize gerekli olan şu anda yaşadığımızın geriye doğru uzanan ucudur. Geçmişte o unsurun yeri ve anlamı farklı olabilir. Geçmişte her şey çok değişik boyutlarda algılanmış olabilir. Hiçbir şey bize geçmişten aynen veya tekâmül ederek aktarılmaz. Her unsurun her çağda ve yerde özel önemi ve anlamı var.

TOPLUMUN DEĞİŞMESİNİN ŞARTI

Çağımıza mahsus hurafelerden, bâtıl itikadlardan, yanılsamalardan biri, belki en çok sözü edileni "toplumun değişmesi"ne ilişkindir. Toplumun şu veya bu yöntemle, kişiler veya kurumlar eliyle değiştirilebileceğine modern insan derinden iman etmiş görünüyor. İlk bakışta bu inancın garipsenecek bir tarafı yok gibi. (Ne de olsa bizler bu çağın bilgilenme biçiminden nasibini almış kişileriz.) Önce her şeyin, bu arada toplumun da değiştiğini anlıyoruz. Sonra bu değişmenin tesadüfî değil de kasıtlı olabileceğine inanıyoruz ve daha sonra bu kasıtlı çabayı kendimizin gösterebileceğine, bizim gibi kişilerin planlı ve tasarlanmış eylemleriyle değişmenin gerçekleşebileceğine inanıyoruz.

Bu rasyonel düşünme tarzının aksayan bazı yönleri var. Bu yönleri hesaba katmadığımız için bu inancı bir dogma haline getirip, bir hurafe şeklinde içimize yerleştiriyoruz.

Evet, her şey değişiyor. Biz de bu değişmenin içindeyiz. Eğer her şey değişiyorsa biz de değişiyoruz ve durmadan değişen biz durmadan değişen kâinatı değişmesi içinde kavrama çabasındayız. Değişmenin sabit kuralları olabilir. Değişmenin değişmez yasaları

bulunabilir, ama biz doğrudan doğruya bu yasalara tâbiyiz. Biz yasaların uygulayıcısı olurken bile yasaların üzerimizde uygulanmasını sağlamış olmaktayız.

Kâinatın bir düzeni olduğuna inandığımız gibi, toplumun da bir düzeni, bir yapısı olduğuna inanıyoruz. Nasıl fizik, kimya, biyoloji alanlarında yasaları keşfetme çabasında isek, toplum konusunda geçerli olan yasaları da keşfetmek istiyoruz. Ama sosyoloji mi, iktisat mı, politika mı, felsefe mi yapmamız gerektiğine, bunlardan hangisinin temel alınarak toplum konusunda gerçeğe varılabileceğine hiçbir zaman karar verebilmiş değiliz. Belki hepsinin yardımına başvuruyoruz, yine de tartışmasız "yasalar" alanına geçebildiğimiz söylenemez. Bütün bunlara rağmen her birimiz kendi çapında toplumun yapısını kavradığımız ve bu alanda bir sırra vâkıf olduğumuz zehabına kapılabiliyoruz. Toplumun ne olduğunu bildiğimizi kabul edince de onu değiştirebileceğimizi rahatlıkla ifade etmemiz yerinde sayılıyor elbet.

Hâlbuki bizler ne tümel anlamda evrenin yapısı hakkında, ne de evreni oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler hakkında bilgi sahibi olamayız. Çünkü biz o yapının içindeyiz. Ona dışından bakabilecek imkânımız yok. Evreni ve onun bir parçası olan toplumu kendi referans noktamızdan tanımlayabilir, betimleyebiliriz, nitekim gerek fen bilgilerimiz, gerekse topluma ilişkin bilgilerimiz bu "sınırlarda"dır. Ancak, bizler evreni ve toplumu, tanımlamak, betimlemek noktasında kalmıyoruz, bildiklerimizi mutlak sayıp evrene ve topluma müdahale de ediyoruz. Çarpıklık burada başlıyor işte. Biz hem yeterince bilgiye varamıyor hem de bilgimiz mutlakmış gibi tasarrufta bulunuyoruz. Bunu yaparken bazı yasalara uyuyoruz ve işte hangi yasalara uyduğumuzu bilemiyoruz. Çünkü kendimiz hakkında ne kadar bilgi sahibi olsak "kendimiz" denilen şey o kadar uzağa gidiyor.

Toplum hakkında getirdiğimiz her tanım, yaptığımız her betimleme, biz bu işi yapar yapmaz artık bizim tanımladığımız, betimleme sınırları içine soktuğumuz "şey" olmaktan çıkıyor. Dışa doğru gittikçe, bir başka dış bizim "dış" olarak bildiğimizi kuşatıyor. Bu anlamda toplum üzerinde yaptığımız her "operasyon" denetimini kuramayacağımız yeni uçlar belirmesine sebep oluyor. Bizim planlı ve kasıtlı faaliyet sandığımız şey bir yönüyle bizim istediğimiz sonucu doğuruyor belki, ama bizim istemediğimiz sonuçları da doğurmaktan geri kalmıyor.

Eğer toplumu değiştirme konusunda bâtıl itikadlara yüz vermeyip doğrudan doğruya kendi sorumluluklarımıza dönebilmiş olsak, bugün plan ve program çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan birçok şey kendiliğinden ortaya çıkabilir. Ama böyle olsa bile bizi ortaya çıkan sonuç, yani toplumsal yapı olayı değil kendi sorumluluk alanlarımız ilgilendirir, kendi ahlâk ölçülerimiz, kendi düşünce dünyamız, yaşayış değerlerimiz bize hayat verirse işte ancak o zaman sahici bir dünyaya ulaşabiliriz. İnsan için değerli olan gerçeği "görmek"tir, gerçeği bildiğini "sanmak" değil.

TERKEDİLEN MESELELER

Gerçeğin ne olduğunu öğrenebilmek için insanların meselelerini de değiştirmesi bahis konusudur. Günümüz dünyasında olayların peşi sıra meselelerin de sık sık değiştiği söylenebilir. Ama bütünüyle doğru bir tespit olmaz bu. Düşünce hayatındaki hareketlilik gerek batı ülkelerinde gerekse bu ülkelerin ilkesiz taklitçisi olan Türkiye'de gerçeğin bilinmesi yolunda yeni meselelerle karşılaşıldığı için değil, yeni meselelerin cazip kabul edilmesi sebebiyledir. Yani köklerinden kopmayı marifet sayan günümüz insanının modaya uymak hususundaki hevesleri düşünce alanında da müessir olabilmekte.

Modaya uymaktan başka endişe taşımayan kadın, mevsim değişince üstündekileri atıp yeni kabul ettiği elbiseleri nasıl giyiniyorsa, adı aydına çıkmış insanlar da bazı şeylerin zamanının geçtiğine karar verip yenidir diye inandıkları meseleleri meşguliyet alanına dâhil etmektedirler. Yeni meselelerin ortaya çıkmasında gayr-i tabii sayılacak herhangi bir şey yok. Çünkü hayatın hareketliliği sürekli olarak uğraşılacak yeni meseleler doğuracak ve bu meselelerin çevresinde çalışmasını yürüten bilim adamları, sanatçılar ve meraklılar hep olacaktır. Bu kadarına kimsenin itirazı olabileceğini sanmıyorum. Ama eğer insanların önlerine mesele olarak

aldığı hususlar, bir sonuca bağlanabilecek olgunluğa ulaştırılmadan yeni bir meseleye dalınıyor, mesele olarak alınan husus hangi ihtiyaçtan doğdu ise o ihtiyaca olan rabıtası sonuna kadar muhafaza edilemiyorsa, o zaman değişen meseleleri ciddiye almakta zorluk çekeriz. Bilim ve felsefede bir meselenin çözümü istikametinde katedilen yol yeni meseleler getirir. Oysa günümüzde meseleler aniden doğuveriyor, hele ülkemizde bu iyice sürprizli bir oyun sanki. Türkiye'de meseleden meseleye atlanılmasının, her mesele üzerinde ilk heves alınıncaya kadar ancak durulmasının sebebi biraz her düşüncenin Batıdan alınmasına duyulan mecburiyet, biraz da ortaya çıkan her durumun batı ülkelerinden tamamen zıt bir mahiyet arzediyor olmasıdır. Bütün bunlar Türk aydınını düşünceleri bakımından bir moda sever yapmaya yetiyor.

Bir bakıma çağımızın zavallı aydını bir Don Juan'dır. Bildiğimiz gibi Don Juan bir kadını artık sevmediği için değil, bundan böyle bir başka kadını sevdiği için bırakırmış. İkinci Cihan Harbi sonrasında batı ülkelerinde aydınlar müptelâ oldukları *existentialisme*'i bırakırken, ne onun geçersiz olduğuna, ne de başka felsefeler karşısında mağlup olduğuna karar vermiş değillerdi. Yalnızca, estetik ameliyat geçirmiş kart bir aşüftenin, yani *Marxisme*'in cazibesine kapıldıkları için onu terkettiler. Daha sonraları *structuralisme*'e, Hint mistisizmine, falcılığa ve büyücülüğe meyleden aydınlar da *Marxisme*'i yenilmiş ve gereksiz bulduklarından değil, heveskâr ruhlarını okşayacak taze rayihalar aradıkları için zihinlerinin meşguliyet alanlarını değiştirmişlerdir. Bütün bu değişikliklerin bazı siyasî, sosyal, ruhî sebeplerini araştırıp bulmak mümkün elbette. İnsanları yönlendirme imkânına sahip olanların da böylesi değişikliklere olan katkılarını da unutmamak gerekir. Ama sebepleri ne olursa olsun, gerçek olan şu: Bırakılan düşünme biçiminin, çözüm getireceği beklenen araştırma

yollarının meseleleri bir sonuca bağlanmaksızın yahut o meseleler dolayısıyla yeni meselelere adım atılmaksızın dikkatler bir başka alana çevriliyor. Yani meseleler terkediliyor.

Meseleleri terketmek ne o meselelerin önemsizliğinin ne de o meseleleri ele almakla düşünceyi sağlıklı yerlere götürmenin imkânsızlığına delil olmaz. Meseleleri terketmek bir sahtekârlık değilse bir ruh yorgunluğudur. Artık lunaparka gitme yaşını geçirmiş adamların uçan sandalyeye binme gayretidir. Bizim kanaatimiz şu ki meseleler başta ve sonda önem taşıyan değerdedir ve bir sonuca bağlanmaksızın terkedilmeleri doğru olmaz.

GELİŞEN YOKSULLUK

Yoksulluk gelişiyor. Tıpkı bilim, sanatlar, ekonomi nasıl gelişiyorsa yoksulluk da öyle gelişiyor. Bugün gelişmiş ülkelerin gelişmiş yoksullukları var. Bazı ülkeler geri kaldıkları için yoksulluklarını da geri bırakmışlar.

Yoksulluk gelişiyor dedik. Yani yoksulluk azalmıyor, çoğalıyor. Bir ülkenin imkânları ne kadar gelişmişse, o ülkede hem yoksul sayısı, hem de yoksulluğun şiddeti artıyor. Ama bir ülkenin gelişmesi demek o ülkede gayr-i safi millî hâsılanın artması, dolayısıyla insanların daha çok tatmin vasıtalarına sahip olmaları değil midir? Bir ülke hem gelişsin hem de yoksulluk o ülkede artsın, bu mümkün mü?

Her şeyden önce başta söylediğimiz sözleri hatırlamalı. Gelişmiş ülkelerin gelişmiş yoksullukları var. Yani bir ülke bir çizgiyi aşıp maddî tatmin vasıtalarında daha yüksek bir seviye tutturunca yoksulluğun da sınırı bu gelişmeye göre yeniden tanımlanmak zorunda kalıyor. Bu yüzden bir ülkenin zenginleştikçe yoksullaştığını bile söylemek mümkün.

Eğer yoksulluk ve zenginlik fizikî mânâda açlık ve tokluk seviyesi ile ölçülebilmekteyse, o ülkede yoksulların sayısının da, yoksulluğun şiddetinin de pek fazla olmadığı

söylenebilir. Çünkü yoksulluktan zenginliğe geçişin pek esnek ve yumuşak bir sınırı vardır. Her acıkan yoksul, her doyan zengin olabilir. Ama bir ülkede herkes karnını doyuracak kadar yiyecek bulabiliyorsa, artık toklara zengin diyemeyiz. Zenginlik başka şeylerle ölçülmeye başlanır. Zenginliğin sınırı yoktur, ama yoksulluğa bir tavan konulabilir. Yoksulluğun gelişmesi bu tavanın yükselmesiyle ilgilidir.

Eğer bir kültürde sahip olunması muhtemel maddî teçhizat ile bu muhtemel tatmin vasıtalarını elde edebilecek imkânlar arasında büyük bir mesafe varsa, o kültürde yoksulluk büyüktür. Eğer bir kültürde sahip olunması muhtemel maddî teçhizata talip olanların onları elde etme imkânları kısıtlıysa, o kültürde yoksulluk şiddetlidir. Yani bir kültürde yoksulluğu artıran paylaşılacak şeylerin çokluğu, yoksulluğu şiddetlendiren ise paylaşmak isteyenlerin çokluğudur. Üretim yoksulların sayısını artırır, eğitim yoksulluğun şiddetini.

Modern yaşama biçimi yoksulluğu antik anlayıştan çok farklı bir platforma oturtmuştur. Bir yanda Bangladeş'in, Orta Afrika'nın reel yoksulluğu var. İnsanlar fizikî anlamda aç ve çıplak. Öte yanda çok zengin ülkelerin tereyağı değil de margarin yiyen, teneke evlerde, hatta çöplüklerde barınan yoksulları. Bir yerde insanın yoksulluğunun otomobilinin markasıyla ölçüldüğü ülkeler, öte yanda bir kap bakla ezmesiyle iki gün geçirmek zorunda olan, bir salgın hastalıkla insanların kitleler halinde öldüğü ülkeler var. Ama gariplik böyle bir zıtlığın yaşanmasında değil. Asıl garip, tuhaf olan fizikî açlık çeken insanların karınları doyar doymaz meselelerini büyük ölçüde çözüyor olmalarına rağmen, otomobilin markası yüzünden yoksul sayılanların iflâh olmaz bir tatminsizlik duygusuyla acı çektikleridir.

Modern yaşama biçimi içinde yoksulluk, maddî

tatmin vasıtalarından mahrumiyet özelliğiyle değil, utanılacak, onur kırıcı duruma düşülecek bir statü olmasıyla belirginleşir. İnsanların değeri toplum piramidindeki yerleriyle ölçülmeye başlanır. "Kaç paralık adam?" sorusunun sorulduğu bir kültür "modern" kültürdür. Modern kültürde insanlara "Paran kadar konuş!" denilir. Bu yüzden insanlar yoksulluğu bir belâ, insanlık haysiyetinin kaybedilmesi olarak anlarlar. Bunun tersi de doğrudur, maddî refah seviyesinin yükselmesiyle insanlar sosyal statülerini de yükseltmiş, insanlıklarını, başkalarının gözündeki yerlerini değerli kılmış olurlar. Kısacası, gelişmiş bir yoksulluk, ilkel bir yoksulluktan çok daha tahammül edilmez bir durumdur. Bu sebeple gelişmiş ülkelerde sosyal rahatsızlıklar ölümcül boyutlara ulaşır.

Yoksulluğun gelişmesiyle birlikte "mental" rahatsızlıklar toplumun akışını etkilemeye başlar. İki insanın birbirini değerlendirmesinde dolayımlar artar. Bugün moda tabiriyle "iletişimsizlik" dedikleri şey gerçekte modern ve gelişmiş yoksulluğun korku veren tezahüründen başka bir şey değildir.

HIRDAVAT MEDENİYETİ

İçinde yaşadığımız teknolojik medeniyet insanları günden güne daha çok alet ve edevatla, daha çok aygıtla, daha çok eşya ile kuşatıyor, çevreliyor. İnsan elinden çıkma bir tabiat ile çevrili modern insan. Eğer bu medeniyet kâğıt üzerinde tasarlanan işleyişini göstermiş olsa, yani günlük hayatımızın akışını kolaylaştırmak, karşımıza çıkan güçlükleri yenmek gibi bir amaçla sınırlı kalsa belki şikâyetler sadece "felsefe" planında kalacak ve insanlar teknolojik donatımlarının kendileri için hafifletici bir özellik taşıdığını bilerek yaşayacaklar. Ama teknolojik gelişme bizatihi bir yük ve ağırlık haline geliveriyor çabucak. Belki ileri derecede sanayileşmiş ülkeler her gün biraz daha yenileşen ve kesintisiz bir gelişme dalgasına kendini bırakmış bulunan teknolojinin meseleleriyle yalnızca kendi ülkeleri ölçüsünde baş edebiliyorlar, ama bu gelişmeyi sadece takip etmek zorunda bırakılmış bulunan ülkeler bütün ağırlığı sırtlarına almakla birlikte teknolojik gelişmenin nimetlerinden doyasıya faydalanmaya imkân bulamıyorlar. Gerçekten en ileri teknolojiyi uygulayan ülkeler dahi bu teknik donatımın geniş halk yığınları üzerindeki olumsuz etkilerinin zararlarını apaçık görüyor, lâkin sanayileşmesini yeterli seviyeye çıkaramamış ülkelerde teknolojik donatım toplumun bütün zümre ve

sınıflarında hiçbir sahici karşılık sahibi olmaksızın sadece bir hırdavat yığını olarak mevki sahibidir.

Teknolojik medeniyet içinde, milletlerarası münasebetler iki önemli yönüyle dikkatimizi çekiyor. Birincisi herhangi bir teknik donatım bir ülkede üretilebiliyor, onun iyisini bir ülke yapabiliyorsa öteki ülkeler onun için bir pazar olma durumundadır. Yani üreten ülke satın alan ülkeyi bir hırdavat deposu yapabilmektedir. İkincisi ileri teknoloji sahibi ülkelerin hantal ve az kâr getiren sanayi dallarını daha az sanayileşmiş ülkelere kaydırmasıdır. Modası geçmiş üretim biçimleri veya zahmeti bol kârı az üretim dalları yoksul ülkeleri işgal etmekte, buraları birer hırdavat deposu durumuna sokmaktadır.

Teknolojik medeniyet sokaklarımızı, iş yerlerimizi olduğu kadar evlerimizi de hırdavat deposu durumuna sokuyor. Bugün orta halli bir Türk ailesinin evinde bir buzdolabı, çamaşır makinası, bütan gazlı fırın, radyo, televizyon vardır. Bunlara bir de diğer elektrikli ev aletleri, süpürgeler, ızgaralar, tost makinaları, hatta sobalar veya kalorifer radyatörleri eklenecek olursa hayatımızın hırdavatla ne kadar sıkı bir ilişki içinde olduğunu anlayabiliriz. Belki okuyucularım "hırdavat" sözünü çok kaba buldular veya işleyen aletlere, o pırıl pırıl aygıtlara "hurda" denilmesine rıza göstermediler. Hemen hatırlatmalıyım ki teknolojik gelişmelerdeki hız, pazara çıkmış en yeni malzemeyi bile hurda kılacak ölçüde yüksektir. Üretimin devamı demek üretilmiş bulunan alet ve edevatın kısa süre içinde hurdaya çıkması demektir. Yoksa üretimin durdurulması gerekirdi.

İçinde yaşadığımız teknolojik medeniyetin bir hırdavat medeniyeti olduğunun diğer bir göstergesi de, alet, cihaz ve eşyanın o alet, o cihaz ve o eşyaya sahip oluşumuzun sebebinden önce gelmesidir. Yine ev

aletleri seviyesinde meseleyi ele alırsak: Bir Amerikan şarkısında söylendiği gibi çamaşır makinanız vardır, ama içinde yıkayacak bir elbiseniz yoktur, olmayabilir. Evin içinde tam takır bir buzdolabı çalışabilir. Koskocaman bir fırın içinde pişirilecek bir şey çıkması için nasibini bekleyecektir. Aygıtlar, cihazlar bunların kullanımını kolaylaştırması beklenen malzemeler elde bulunmasa bile hayatı denetlemekte, yönetimi elde bulundurmakta devam edeceklerdir. Biraz düşünülünce belki keşfedilebilir ki bazı insanların açlığı gazlı fırınlar ve buzdolapları yüzünden, bazı insanların çıplaklığı dikiş makinaları ve çamaşır makinaları yüzündendir. Hırdavat öndedir. İnsanlar bu alet ve edevatın rahatça yer kaplamaları, şereflerinin korunması ve incinmemeleri için kendilerini memur hissetmektedirler. Zaten bu hırdavat yüzünden insanlığa da gerek kalmamış gibidir. Kim bilir kaç tüccar eli altında bir elektronik hesap makinası var diye aritmetikteki dört işlemi artık kullanmaz olmuş, bazıları bunları unutmuştur bile. Modern medeniyetin bize getirdiği en büyük kötülük unutmak değil mi zaten? Çoklukla oyalanıp aslımızda bulunan tek şeyi unutmuyor muyuz hep?

GÜN GELECEK

Bir İnka efsanesine göre bir gün gelecek insanoğlu tabiatın bağrından koparıp kendi emrine tahsis ettiği nesnelerin hışmına uğrayacakmış. Ehlileştirilmiş hayvanlar, alet ve edevat insanlardan tabiî durumlarını bozdukları için intikam almaya kalkacaklarmış. Meselâ tavuklar tavukçuluk yapanları öldürecek, kızartma tavaları onları yapan kişileri kızartacakmış. Değirmenler değirmencileri öğütürken, kazanlar da kazancıları haşlayacakmış.

İnsan zihninin keşfedilmeye değer yanlarından birini yansıtıyor bu efsane. Henüz karşılarında hayvan ehlileştirmeye, basit ev araçları yapmaya yetecek kadar bir teknolojik birikim olduğu halde bu korkunç gelişmenin büyük bir devrimle (bir kıyametle belki) sona ereceğini düşünmüş bu insanlar. İnka efsanesine göre insanlar kendi emirlerine aldıkları kuvvetlerin hışmına uğradıktan, onlar tarafından cezalandırıldıktan sonra her şey yeniden başlayacakmış. İnsan yeniden hayvan ehlileştirmeye koyulacak, yeniden iplik eğirmeyi, maden işlemeyi öğrenecek, bu gelişme ürünlerin ve araçların insana karşı yeni bir isyanına kadar sürüp gidecekmiş.

Bugün Batı medeniyetinin belâlarına duçar olan her toplumda ve özellikle sanayi-ötesi toplumlarında bir teknoloji ve bilim aleyhtarlığı var. Bunların bazıları insan eliyle türetilmiş teknik imkânların günün birinde insan soyunu tarihten sileceğini ileri sürüyorlar. Avrupa masalındaki büyücü çırağının başına gelenler batılı medenî insanının da başına gelecek diyorlar. Nasıl büyücü çırağı ustasının yokluğunu fırsat bilip su taşıma işini süpürgeye

yaptırmaya kalkışmış ve süpürgeye bu işi bıraktıracak tılsımı bir türlü bilememiş ise, onun gibi milâdın XVII. yüzyılından itibaren Avrupa medeniyetinin geliştirdiği bilim ve teknik de bir gün kendi yaşayışını kolaylaştırmak için onları geliştirmiş olanları boğacak, berhava edecek deniliyor. Üstelik bu bilim ve teknoloji aleyhtarlığı yeni değil. Bu muhalefet XVIII. yüzyılda Rousseau gibi bir şöhret ortaya çıkarmış. Spengler makinalı medeniyetin ölüm fermanını okuduğu zaman bugünkü ölçülere göre henüz "ilkel" denilecek makinaları kullanıyor insanlık. Günümüzde, yani İkinci Dünya Savaşı sonundan bugüne uzanan dönem içinde en büyük tehlike nükleer silâhlar olarak görünüyor. Bunların denemeleri, patlamamış halleri bile ürkütücü insanlar için. Önceleri masum birer düşünen makina olarak karşılanan bilgisayarların insanlık için bir nimet olduğunu kabul edenlerin sayısı günden güne azalıyor.

Bütün bu anlayış ve mülâhazalar insanoğlunun kendi türettiği dünya içinde doğan meselelerin uzantısı. Bir bakıma İnka efsanesini güden düşünce ile, nötron bombasından, radyoaktif sızıntıdan, denizlerin, havaların kirlenmesinden tedirginlik duyan düşünce aynı. Her ikisi de insandan başlayıp insanda biten bir dünyevî kaygunun uzantısından ibaret. Dikkat edecek olursanız, İnka efsanesi her şeyin bir felâketle sona ermesinden sonra bütün olayların yeni baştan, aynı minval üzere başlamasını öngörüyor. Yani insanlık başlama, yaşama, bozulma, yıkılma ve yeniden başlama çevrimi içinde dönüp duruyor.

Günümüzde teknolojik medeniyetin belâlarına karşı çıkan batılı kafa da insan yapısı nesnelerin insana zarar verecek ölçüde kontrolden çıkmasına muhalefet ediyor. Teknolojik medeniyetin gayr-i müslim muhalifleri ipleri ellerinden kaçırmamak, teknolojiye sınırlar koymak, yeniden mahvolmayı hak edecek noktaya gelinceye kadar bir yeni teknolojik medeniyet başlatmaktan yanadırlar.

DİKENLİ TEL VEYA KONUŞAN GÜVERCİN

"Niçin" diye soruyordu benim çocukluğumun Mankafa Poldi'si, "solucanlarla kirpileri çiftleştirmiyorsunuz? Pekâlâ dikenli tel elde edebilirsiniz böylece!" Yine aynı Mankafa Poldi'nin bir başka teklifi şöyleydi: "Şu papağanlarla posta güvercinlerini çiftleştirsenize! Yolunu şaşıran posta güvercinleri böylece nerede bulunduklarını sorup öğrenebilirlerdi."

İslâm'ı kendine mahsus ruhî disiplinden farklı bir alan içinde görmek veya göstermek isteyenler ve Müslümanca bir anlayış alanı dışında kalıp da İslâmî hükümlerden fayda uman insanların düştükleri durum hiç de Mankafa Poldi'nin durumundan uzak değil. "Felsefî akımlarla posta güvercinlerini çiftleştirsenize!" yollu önerilerde bulunan seçmecileri (eklektikleri) bir yana bıraksak bile Müslümanlar olarak birçoğumuzun dikenli tel veya konuşan güvercin elde etme gayreti içinde olduğumuz anlaşılabilir. Çünkü birçoğumuz yaşadığımız hayat ile İslâm'ı uzlaştırma çabasındayız. Hatta daha da ileri gidenlerimiz var, bunlar İslâm'ın topluma hükümran olmasını istedikleri halde, bu toplum hayatının teminatı olan bazı unsurların değişmesini hiç gözönüne almıyorlar.

İçinde bulunduğumuz hayatı yaşanır kılan bazı

unsurlar var. Bu unsurlar olmasa bu hayat ömrünü tüketecek. Enerji tüketimi bunlardan biri, sistemli üretim bunlardan biri, "tatil" kavramı bunlardan biri. Bizler bu kavramlara köklü bir eleştiri getirmek yerine onları İslâmî kılmak temayülünü besliyoruz. İşte bu temayül kirpiyle solucanın çiftleşip dikenli tel doğuracaklarına inanmak gibi bir şeydir.

Müslüman olarak görevimiz Batı medeniyetine İslâmî bir aşı yaparak onun sağlığını artırmak mıdır? Veya günümüze kadar gelen bazı gelişmeleri mükemmelleştirmek midir? Ne biri, ne öteki. Müslüman olarak biz solucanın solucan olarak kalmasında bir hikmet bulunduğuna inanıyor ve de kirpiyle solucanın aynı potada eritilmesinden hayırlı bir sonuç beklemiyoruz.

Bugün Batı medeniyetinin vardığı noktayı müsbet kabul etmeksizin bu medeniyetin oluşmasında İslâm düşüncesinin belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmek mümkün değildir. Eğer İslâm Batı medeniyetinin katalizörlerinden biri ise, bundan böyle günümüz medeniyetinin alacağı yeni şekilde de İslâm'ı bir katalizör, maddî veya manevî bir unsur olarak kullanmak birçoklarına mümkün görülecektir. Kimileri İslâm'ı bir kalkınma ideolojisi, kimileri elektronik çağın muhtemel ruhsal dayanağı olarak görmek ve böylece anlamak, anlatmak isteyecektir. Bu, kapitalistlerin İslâm'dan anti-komünist bir ideoloji olarak faydalanmaya kalkarken, komünistlerin de aynı faydayı anti-emperyalist ideoloji olarak elde etmeye çalışmalarının medeniyet alanına teşmil edilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Geçmişe baktığımızda Batı medeniyetinin ilk adımlarını atmasında yakın doğu, dolayısıyla Müslüman düşünürlerin eserlerinin katkıda bulunduklarını görürüz. Daha sonra Hint ve Çin medeniyetleri de batının birçok alanlarında kavrayış genişliğine ulaşmasında, hatta yeni

geçim ve çözüm tekniklerinde mesafe katetmelerinde yardımcı olmuştur. Batı yalnız maddî zenginlikler bakımından değil, alabileceği oranda bilgi bakımından da doğuyu yağmalamıştır. Ama doğu ve batı arasındaki alışveriş aynı cinsten şeylerin birbirleriyle münasebeti sonucunda ortaya çıkmıştır. Belki doğu medeniyetleri kurttu, Batı medeniyetinin bâkir atılımı ise köpek. Bu birleşmeden bugün bir kurt köpeği çıktı işte.

Çağımızda tersine bir işleme talip gibi görünüyoruz. Batının geliştirdiği birçok maddî unsura doğu ülkelerinin ideolojik boyasını sürelim istiyor gibiyiz belki. Bundan etkin, güçlü bir sonuç bekleyenlerimiz az değil. İtikadımızın kuvveti Batı medeniyetini yeni bir ufka mı götürecek? Bunu bekliyor muyuz gerçekten? Yoksa batının bizleri zorladığı noktalarda ona teslim olup, yine de kendimizi aslımıza sadık kalmakla avutmak isterken bir çözüm mü bulmaya çabalıyoruz. Güvercin isek güvencin olduğumuzun bilincine varalım, papağanla çiftleşmeye kalkıp da konuşan güvencin oluruz umudu bizleri felâkete duçar edecektir.

Her çağın meselesi o çağla birlikte yıkılıp gider. İnsan olmanın fazileti nerede ve ne zaman olduğunu kavramakla elde edilir. Zamana ve mekâna hükümran olma özentisiyle değil.

ŞERİATIN KESTİĞİ PARMAK

Türkçemizde "şeriatın kestiği parmak acımaz" diye bir söz var. El kesme cezasının hırsızlık karşısında uygulanan bir had olduğunu biliyoruz. Yine biliyoruz ki Osmanlı tarihi boyunca 600 yılı aşkın bir fıkhî tatbikatta recm ve el kesme cezalarının pek ender uygulandığı, çünkü tevbenin cezayı ıskat etmesi ilkesine, "şüpheler sebebiyle hadleri düşürün" gibi hadislere uymanın bu dönemlerde dikkate alındığı kitaplarda yazılıdır. Beni asıl düşündüren "atasözü"nün, niçin "şeriatın kestiği el acımaz" olarak değil de "şeriatın kestiği parmak acımaz" ibaresiyle şekillendiğidir. Yoksa ceddimiz el kesmeyi pek uygulamadığı yetmezmiş gibi, uygulandığı kadarını da "parmak kesmeğe" mi indirgemiş? Tetkike değer.

Geleneksel toplumlarda hukukî normlar, o toplumu oluşturan insanların tabiatı uyarınca yeniden biçimlendiği gibi, iklim, beslenme şartları ve başka kavimlerle ilişkiler sebebiyle içine düşülen zaruretlere cevap vermeyi gözardı etmeksizin oluşur. Geleneksel toplumlarda hukuk düzenini gerektirecek temel motif "din" muhafaza edilerek, hayat içinde bir esneklik ve seyyaliyat sağlanabilir. Bu yüzden "şeriat" bir bakıma bütün topluluğun içten içe katıldığı, hatta onu kendi içinde bulduğu bir yapıya kavuşur. Bu yüzden şeriatın kestiği parmağın acımayacağına, çünkü

bunun bir bakıma tedavi olduğuna inanılmıştır.

Toplumun geleneksel yapısı bozulduktan sonra yani inanç ve bu inancın gerekli kıldığı yapılar sarsıldıktan, insan ilişkileri temel dinî motiflere uyularak düzenlenmekten uzaklaşıldıktan sonra hâlâ geleneksel hukuk normlarının uygulanması toplumlarda zulmü doğurmaya başlamıştır. Çünkü bu şartlarda toplumun işleyen tarafı ile bu işleyişi mümkün kılan tarafı arasında bir kopukluk doğmuştur. Böyle bir kopukluk hukuk alanında bir keyfiliği de ister istemez getirebilmiştir. Zira yasaları anlamak ve onlara uymak bir bilmece haline gelmiş sayılır. Gücü elinde bulunduran, fiilî hâkimiyetine mesnet olacak hukukî mazeretleri geleneksel normlardan rahatlıkla çıkarabildiği gibi, güçsüz olan, geleneksel normların (artık akıl dışı hale gelmiş) yaptırımları altında ezilebilir.

Bu karmaşıklığı gidermek için modern hukuk anlayışlarına geçilmiş veya demokratik temayüllerin tesciline başlanmıştır. Modern toplumların şeriatları artık "din" kaynaklı değil, "akıl" kaynaklıdır ve bazı insanların isimlerini taşır "Code Napoleon" gibi. Aradaki zaman farkına ve getirdikleri kuralların kendilerine seçtikleri konular arasındaki uzaklığa rağmen "Napolyon kanunu" ile "Cengiz yasasını" aynı ruh içinde görebiliriz.

Modern toplum artık geleneksel hukuk normlarına hiç yüz vermiyor. Fakat gariptir ki, insanların yine kolu, eli, kellesi kopuyor. "İş kazaları" diyoruz bunlara. Acaba kadıların verdikleri parmak kesme, kol kesme, kelle koparma hükümlerinin sayısını modern endüstriye geçildikten sonra iş kazalarında kopan kafalar, bacaklar ve kollarla oranlarsak ağırlık hangi tarafta kalır dersiniz?

Geleneksel hukuk normlarına dönme heveslerinin dünyada zaman zaman kabardığı bir gerçek. İlk bakışta bunun olumlu olduğu söylenebilir. Ama yanlıştır. Çünkü

dönülmesi gereken geleneksel hukuk normlarını ortaya çıkaran dayanak, yani inançtır. Bu inançla birlikte yaşama biçiminin yeniden canlanması, hayat bulması gereklidir. İnsan ilişkilerinin, üretimin, tüketimin, felsefî yaklaşımın "modern" kaldığı ortamda, sun'î bir "geleneksel hukuk aşısı" uygulamak, zulümden başka bir sonuç doğurmaz. Bu şeriatın başka bir şeraite "monte" edileceğini düşünmek saçmadır. Şeriatın kestiği parmağın acımaması için o parmağın zaten önceden de şeriata ait olması gereklidir. Her insanın faydayı beklediği yapı da, zarar gördüğü yapı da "kendinin" olmalıdır. .

BÖLÜNMEK, TEKTİPLEŞMEK

Bölünmüş ve tektipleşmiş insan yığınları çağdaş toplumun temel karakteristiğidir. İnsan teki kendi içinde bölünmüştür. Her insan mesleki çalışması, zevkleri, aile içindeki yeri, eğitimi ve sosyal ilgileri bakımından bölünmüştür. İnsanların kafası bir yanda, gönlü başka bir yandadır. Elleriyle yaptığı birçok şeyi kalbiyle reddetmektedir.

Aile kendi içinde bölünmüştür. Bugün dede-baba-torun artık aynı ailenin birimleri olmaktan çıkmış durumdadır. Her çift bağımsız bir ailedir. Bu kadarla da kalmıyor, aileyi (yani çekirdek aileyi) oluşturan ana, baba ve çocuk kendilerine mahsus ve bağımsız alanlar elde etme peşindedirler ve çağdaş toplum böyle olması için şartları elverişli kılma yolunu açmayı gerekli saymaktadır.

Cemaatler kendi içlerinde bölünmüştür. Meslekî kuruluşlar yalnızca belli bir konu çevresinde birlik oluşturmakta ve fakat farklı yaşama biçimlerini benimseyen insanlar haline gelmektedirler. Düşünce ortaklığından ötürü beraberlik içinde olduğunu kabul eden insanlar geçim yolları itibariyle uyuşma içinde değiller.

Milletler kendi içlerinde bölünmüştür. Bu bölünme

hem etnik hem sosyal karakterlidir. Millet ölçüsündeki bölünmeler yatay yani gelir grupları itibariyle olduğu kadar, dikey yani sektörler itibariyle de geçerlidir.

Dünya üzerindeki devletler bölünmeyi derinleştirmektedir. Her millet kendi şahsiyetini daha çok önemsemekte, hatta ayırıcı vasıflar arayıp bulmaktan hoşlanmaktadır.

Bütün bu bölünmelere rağmen, dünya çapında bir tektipleşme hüküm sürmektedir. Bütün devletler müşterek kaygılar içinde çalkalanmakta, iktisadî işleyiş her toprak parçasında birbirine benzer hareketler doğurmaktadır. Kullanılan enerji türlerinin ortak oluşu, aygıtların her ülkede aynı aygıtlar olması sorunları tektipleştirmektedir. Milletler birbirine benzemekte, zıtlaşma içindeki cemaatler birbirine benzemekte, aileler birbirine benzemekte, ferdler birbirine benzemektedir.

Birbirine benzeyen ferdler arasında derin ruhsal uçurumlar vardır. Hiçbir ferd diğerini kendinden bir parça sayma ruhuna sahip değildir. Aileler ve onların evleri birbirine çok benzemekte fakat her aile diğerini kendine çok uzak saymaktadır. Büyük bloklarda yaşayan insanlar yan kapıda hangi ailenin bulunduğunu bile bilmeden günlük hayatlarını geçirmektedirler. Cemaatler tektipleşmektedir. Cemaat içi ilişkiler bütün cemaatlerde benzer formlara sahip olmuştur. Ama onların birlikteliği mutlak dayanışma şartlarından kopmuş, karşılıklı çıkarlara bağlanmıştır. Her ülke için "millî birlik" ciddi bir mesele haline gelmiştir. Millet ölçüsünde benzeşme ve tektipleşme onları kavrayışta kaynaştırmamaktadır. Bütün devletler aynı teknolojik şartların zebunu oldukları halde sahip oldukları güçleri birbirlerine karşı kullanmayı ön plana almaktadırlar. Her millet diğerine günden güne daha çok benzemekte fakat her millet ötekini günden güne dışlamaktadır.

Bölünmüş paramparça bir dünyada yaşıyoruz. Fakat bu dünyada herkes aynı şartların ağırlığı altında kıvranıyor. Dünyada birbirine benzeyen fakat birbirinden sürekli uzaklaşan insanlar durmadan çoğalıyor. İnsanlar aynı şeyleri elde edebilmek için birbirlerine düşman kesiliyorlar. Şartlanmaları müşterek, fakat müşterekliği birbirlerini anlayışla kabul etme yolunda değil, ferdiyetlerini kıskançlıkla korumak yolunda kullanıyorlar.

İnsanların dıştaki benzerlikleri içlerinde husumetler doğuruyor. Yaşamak için her insan tekinin diğerine günden güne muhtaç oluşu, birinin ötekine dikkatlice ve şefkatle eğilmesine engel oluyor. Hayatımız bilgisayar programlamasının kaçınılmaz bağlantılarından örüldükçe, bizlerde bu örüntünün soğuk, duygusuz esasları daha çok yer ediyor. İstesek de istemesek de beraberiz, bunu anladıkça istemenin de istememenin de mânâsını kaybediyoruz.

NİÇİN PARÇALANMA?

Niçin kopuyor insanlar birbirinden, aileler parçalanıyor, cemaatler bölünüyor, milletler farklarını derinleştiriyor, ülkeler birbirlerini dışlıyorlar?

İnsan teki bir başka insan tekinden uzaklaşıyor, çünkü her ferd diğeriyle insanlıkları sebebiyle değil içinde bulundukları toplumsal kurum sebebiyle beraberdir. Bir çocuğun eğitim görmesine babası değil devlet karar verir. Aynı çocuk çalışma yaşına geldiği zaman isterse babasından bağımsız bir "iş ilişkisi" kurabilir. Toplum kurumları gayr-i şahsî kimlikleriyle her insan tekine belli şartları kabul ettiği takdirde yaşama imkânı sağlar. Belli bir zaman çalışan insan emekli olup çalışmadan para alacağı bir toplumsal kuruluşu itimada şayan bulur. Sağlık sigortası "dostların" "kardaşların" ihtimamından daha güvenilir sayılmaktadır. Öğretmenler geçimlerini sağlamak için bildiklerini satarlar, doktorlar hayat seviyelerini muhafaza etmek için tedaviye mecburdurlar. Bu şartlar altında kimse kimseye "insan" özelliklerinden ötürü muhtaç değildir. Bir insanın öteki için anlamı, sadece bir görevli olmasıyla sınırlıdır. Bütün haklar toplumsal kurumlara devredilmiştir, görevler de ondan beklenir. Hiçbir insan bir başka insanın "insanlığına" iltica etmez, herkes toplumsal bir mültecidir.

Ailelerin kendileri toplumsal birer birim olmaktan çıkmış, yani kendilerine has yaşama üslûpları olan birlikler olmayı terketmiş, genel toplumsal ölçülerin içine sığmışlardır. Ailelerde mülkiyet ilişkileri dışında sahiciliğini koruyan bağlar eriyip gitmiştir. Çünkü bütün bu bağları aile ferdleri aile dışındaki zevkleri, uğraşıları, merakları ve ilgileriyle kurmuşlardır.

Cemaatleri cemaat yapan bir tek ilinek, bir tek arazdır. Ya meslekî veya fikrî bir bağ sebebiyle cemaat olunduğuna inanılır. Öteki bağlar yine toplumsal kurumların geliştirip yaygınlaştırdıkları bağlar, arazlardır.

Millet olma her ferdin kendi egosunu millî bütünlük dolayısıyla hissetme vakıası olmaktan çıkmış, tarihî olarak bir yerde kaçınılmaz bulunuş olarak değerlendirilir olmuştur. Milletlerarası kurumlar bir milleti kendine dönük olmaktan çıkarmış, mecburiyetler ülkeler arası boyutlarda kabul edilir olmuştur. Bu da aynı milletin unsurlarını kolaylıkla başka milletlerdeki karşılıklarıyla kenetlemeye götürürken kendi milleti içindeki diğer unsurlardan uzaklaştırır hale sokmuştur.

Ülkelerin birbirlerini dışlamaları ise hem kaçınılmaz entegrasyona karşı bir tepki hem de büyük birimler içinde olma (yani toplumlararası kurumlara sığınma) özleminin bir uzantısıdır, bir ülkede ferdler için geçerli olan kurumsal ilişki, ülkeler arası ortamda da her ülke için uygulanabilir olma yolundadır. İnsanların birbirlerine yabancı kalmaları gibi, gittikçe birbirine benzeşen toplumlar da karşılıklı duygusuzluk içine düşecek gibidirler.

Dikkat edecek olursak, her seviyede yaşanılan kopma ve parçalanma insanların "mücerret" kuruluşlara kendilerini bırakmalarından doğmaktadır. Kurumlar büyüdükçe insan küçülmekte, her küçük unsur da diğeriyle arasındaki mesafeyi artırmaktadır. Dev şirketler,

süper devletler insan teklerini minik boyutlarda hesaba katmaya götürüyor herkesi. Uzay projelerinde elektronik aletlerin muazzam gücü bu işleri planlayanları bile soluk ve sıradan gösterebiliyor. İnsanlar küçük ve fakat çok sayıda, birbirleriyle yanyana fakat yabancı, muhtaç fakat dayanışmasız yaşama çağındadırlar. Hayat günden güne "zahir"den ibaret olmaya yönelmiştir. Derinlikten mahrum, rakamlar kuruluğunda, mantığın çarpık bölgesinde yürütülen bir yaşama bu. Ve bizi bu yaşamadan sloganlar, retorikler değil, başka bir şeyler, bazı müşahhas şeyler kurtarabilir. Biliyor muyuz onları? Onlar neler?

İLERLEMEK GERİ KALMANIN TEMİNATIDIR

Dünya ölçüsünde modernizasyon bütün kara ve deniz alanlarının yeryüzünde işleyen mekanizmanın işleyiş biçimine uygun kılınmasını öngörür. Meseleyi basit bir ticarî olay olarak ele alabilirsiniz. Metropol'de üretilen malın her yerde alıcı bulması beklenir. Afrika'da, Orta-Asya bozkırlarında, Amazon havzasında vs. buzdolabı, otomobil, elektrikli hesap makinası, klima cihazı tüketilmelidir. Açıkçası, medenî dünyanın her yerde söz sahibi olabilmesi için bütün bölgeler, ihtiyaçlarını medenî âlemin tatmin vasıtalarına göre ayarlamalıdır.

"Köylümüz artık çarık giymiyor!" diye övünülmüştür Türkiye'de. Köylünün çarık giymesi gerilik, lastik pabuç giymesi ilerilik sayılmıştır. Çarık imal etmek için köylünün hayvanı, yeterli teknolojik(!) donanımı vardır. Ama lastik pabuç petrol artıklarından üretilir. Bir lastik pabuç için laboratuarlar, fabrikalar, karmaşık bir ticaret şebekesi ve bankacılık gereklidir. Modern üretim biçiminin sunduğu bir ihtiyacı benimsemek, modern dünyanın mekanizmasına teslim olmak, kendini teknolojinin eline bırakmak anlamını taşır. Üstelik metropolün çıkarı gözetilerek gerçekleştirilen bir modernleşme hiçbir zaman, ilerliyor sanılan ülkenin yaşayış biçimini bir üst seviyeye çıkarmayı öngörmez. Burada hesabı yapılan

yalnızca kendine yeterlik ilkesinin ortadan kaldırılması, yani bir ülkenin, dünya iktisadiyatının işleyişine bağımlı ve bu işleyişin zorlamaları altında ayakta kalabilme ilkesinin hâkim kılınmasıdır.

Bir ülke modernleşme yoluna girerken önce gün gelip kendinin de ileri teknolojiye sahip ülkeler gibi dediğini yaptıran, tuttuğunu koparan kuvvete ulaşacağını hayal eder. Ama bunun birden bire gerçekleştirilemeyeceğini gördüğü için önce kendi geleneksel yapısını yıkmaya girişir. Yıktığının yerine ne koyabilirse o kadarına razı olur. Ne var ki bu süreç zaten metropolün empozesidir. Kalkınmak isteyen ülke elini verdikçe kolunu kurtaramaz. Modernleşme arenası insan yutan bataklıklar gibidir. Kurtulmak için girişilen her atılım, her çırpınma batağa biraz daha gömülmekle sonuçlanır. Nihayet en çok modernleşmiş ülke dünya sistemi içindeki yerini en rahat bir biçimde kabul etmiş olan ülke olur. Günümüzde kapitalist ve sosyalist bloklar dünya sisteminin işleyişi içinde kendilerine düşen görevleri yerine getirmek üzere dayanışarak yaşayabiliyorlar. Sovyetler Birliği önce birlik içindeki ülkeleri merkezî plan vasıtasıyla sistem içindeki yerlerine oturtmuştur. Peyk devletlerin ekonomilerini de ancak bütüne hizmet edebilir biçimde "geliştirmek" çabasındadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin de kapitalist âlemde uyguladığı bundan başka bir şey değildir. Her ülkenin sistem içinde bir yeri vardır. Ortak Pazar ülkeleri de sistemin birimleridir.

Netice-i kelâm, modernleşme çabasındaki bir ülkenin ulaşabileceği en üst sınır o ülkeye sistemin biçtiği "yer" olabilir ancak. Bu yer hiçbir zaman metropolün isterlerine zıt, onunla çelişen, çatışan bir yer olamayacaktır. Dolayısıyla en çok ileri gitmiş bulunan ülke metropolün istediği yerde "kalan" ülkedir. Dünyadaki hırgür, hep bu ayarlamanın ortaya çıkardıkları zorluklarla ilgilidir.

İmdi, sorulacak: Türkiye ya da bir başka ahalisi Müslüman olan ülke modernleşme yolundan çekilmeli, yön değiştirmeli veya durmalı mı? Yahut kendi kendine yeten bir teknolojiyi ele geçirmenin yollarını mı aramalı? Bütün bunlar bir günlük fıkranın boyutlarına sığamayacak meseleler. Yine de özetle şunlar söylenebilir:

Kendimize başkasının elinde olanı elde etmeyi değil, elimizde bulunanı hem bize hem de başkalarına faydası dokunacak ölçülerde "geliştirmeyi" hedef olarak seçebiliriz. Bu husus yalnızca geçim vasıtalarımızın yeniden ayarlanması alanında değil, aynı zamanda kafa yapımız, düşünme biçimimiz, dünyayı değerlendirme tarzımız bakımından da kendimize "alıcı gözüyle" bir daha bakmamızı gerektirir. Önce soralım: Bizler kendimizde ne var onu biliyor muyuz?

TAVŞANA KAÇ, TAZIYA TUT

İçinde yaşadığımız medeniyet XX. yüzyılın ortalarından bu yana dayandığı felsefî temellerin güvenilir olmadığını anlamıştır. İnsan aklına olan sarsılmaz güvenden bugün artık hiçbir ciddi düşünür sözedemiyor. Teknolojinin, tüketim mekanizmasının ve tüketimi zorunlu kılan iktisadî düzenin insanlığa aydınlık bir gelecek temin edemeyeceği de anlaşılmış bulunuyor. Bütün bunlara rağmen girilen yoldan geri dönülebileceği de gündeme getirilmiş değil. Gerçi kötümser düşünürler, kıyasıya eleştiriler getirme çabasında olanlar, başkaldıranlar görülüyor hep. Yine de içine bindiğimiz vasıta kaçınılmaz bir hızla yol alıyor. Yapılabilen sadece, bu vasıtanın önünü aydınlatabilmek ve böylece geç kalınmadan tehlikeli virajı alabilmekten ibaret.

Medeniyet hem kendi varlığını korumak, hem de alternatifini yok etmek istiyor. Varlığını koruması aktif kalmasını gerekli kılıyor, ama aktif olduğu oranda kendi çukurunu kazdığını da anladı artık. Alternatifini yokedebilmek için bu medeniyete yöneltilen eleştirileri ciddiye almak, hatta "gayr-i medenî" unsurların fonksiyonunu bizzat yüklenmek zorunda. Bunu yaptığı zaman da kendi bindiği dalı kesmiş olmaktan endişe ediyor. Endüstri ve enformasyonun bütün ülkelere

yayılması metropolün üstünlüğüne zayıf da olsa bir darbe indiriyor. Lâkin endüstri ve enformasyon bütün ülkelere yayılmazsa metropol de hâkimiyeti için gerekli ortamı kaybeder. Yani son aşamasına varmış medenî güç bir yandan kendi uydularının iktisadî ve sosyal yenilenmesini kışkırtmak, onları hareketli bir tüketme ve üretme ortamına sokmak zorunda, bir yandan da bu gelişmeyi kontrol altına almak, endüstrinin ve enformasyonun aleyhine işlemesini önlemek zorunda. Eğer birine fazla ağırlık verirse göçer, diğerini artırırsa ayakta duramaz.

Bu meseleler içinde medenî merkezler tavşana kaç, tazıya tut politikasını elden bırakmak istemezler. Bu politika bugüne kadar kendi lehlerine işlemiş bulunuyor. Görünürdeki Sovyet-Amerikan çatışmasını hiçbir zaman sahneden çekmemişlerdir. Bunun sebebi metropole bağımlı düzenlerin iki güçten birine dayanmak mecburiyetini hissetmelerini sürekli kılmakla bağlantılıdır. Sovyet-Amerikan çatışmasının zayıfladığı her dönemde uydu ülkelerin değişik tavırlar aldığı kolaylıkla gözlemlenebilir. Bunun ilk ve parlak örneği 1956 Nisan'ında toplanan Bandung konferansıdır. Bu konferansa hiçbir sanayileşmiş ülke davet edilmemiş ve esas ölçü olarak bir ülkenin iktisadî baskı altında oluşu kabul edilmiştir. Eğer yaptığı ticaret, uyguladığı iktisadî politika ezen bir karakter taşıyorsa, onun kapitalist veya sosyalist olduğu hesaba katılmamıştır. Nitekim bu yıllar kapitalist ve komünist ekonomilerin barış içinde bir arada yaşamaya rağbet ettikleri döneme rastlar.

Bugün metropol ülkelerin son derece dikkatli oldukları hususlardan biri, belki de birincisi bütün uydu ülkelerin kendi aralarında çatışmalı kalmalarını temin etmektir. Endüstri ve enformasyonun gelişme potansiyeli taşıdığı bütün bölgeler aynı zamanda savaş bölgeleridir. Bu durumdan metropolün büyük kazancı, günlük

dertlerinden başını alamayacak olan "uyanmış" yörelerin medeniyetin geleceğini tayinde belirleyici rol oynamaya fırsat bulamamaları olacaktır. Nitekim bulamadıkları belli. Sınır sorunlarından, ülke içi rejim meselelerinin komşularına taşmasına kadar bütün dertler, dünyanın yalnızca jeo-politik bakımdan, önemli bölgelerinde değil, aynı zamanda elinde endüstriyi doğrudan ilgilendiren kozları bulunduran bölgelerinde patlak veriyor. Ama işin tuhafı bu bölgelerde dahi tazı tam tavşanı yakalayacağı sırada tavşana kaçış kapısını açıyorlar ve fakat tavşan tam arayı açıp rahat nefes alacağı ortam yaklaşınca da tazıya tavşanın yerini haber veriyorlar.

Bu kovalamaca bir taraftan metropol ülkelerin otosunu yürütüyor, bir taraftan da uydu ülkelerin medeniyet labirentinin çapraşıklığı içinde enerji tüketmelerini sağlıyor. Bu mekanizma işletilmese medenî dünya kendi içinde meseleleriyle başbaşa kalacaktır. Kendi felsefî temellerinden kuşkuya düşmüş bir medeniyet, ister istemez bir hayat yolu arayacaktı. Bunu bulabilir mi bulamaz mı, orası ayrı konu ve lâkin bu ölümcül ânı geciktirmek için "başkasının kanını" kullanıyor metropoldekiler.

ÇOCUKLAR VE BÜYÜKLER

İçinde yaşadığımız medeniyet birçok şeyi olduğu gibi çocukların ve büyüklerin yerlerini de altüst etmiş, bu konuda da büyük bir karışıklığın doğmasına sebep olmuştur. Büyüklere gösterilmesi gereken davranış biçimi çocuklara, çocuklara gösterilmesi gereken davranış tarzı da büyüklere reva görülmektedir.

Çocuk, toplumun temel normlarıyla "eğitilmesi" gereken bir unsurdur. İçinde yaşadığımız medenî toplum yapısı ise kendi temel normlarına güvenmediği için çocuğa bunları aşılamayı yerinde bulmaz. Yani yeryüzünde hükümran bulunan hiçbir devlet, hiçbir aile kendi küçüklerine alkolizmi, iş dünyasının entrikalarını, politikanın dolaplarını, kadın-erkek ilişkilerindeki anarşiyi, insanlara bir türlü görünüp onlar hakkında başka türlü düşünmeyi aşılamak girişiminde bulunmuyor. Hâlbuki bunlar içinde yaşadığımız medenî hayatın temel normlarıdır. Çocuklarımıza gerçekten yürürlükte olan değil, başka şeyi, ne bizim ne de toplumda bir başka kesimin benimseyip uygulamadığı ahlâk normlarını aşılamaya çalışıyoruz. Çocuklara vermeye çalıştığımız ahlâkî normlar büyüklerin ihtiyacı olan tavırlardır. Bunları çocuklar uygularsa değil, büyükler uygularsa sağlıklı ve sağlam sonuçlar alınabilir.

Eğitilmesi gereken çocukların sözleri büyükler için çok önem taşır. Onların dünyayı nasıl algıladıklarına, hangi tepkileri gösterdiklerine dikkat ederiz. Ama aynı konularda büyüklerin ne dedikleri önemli sayılmaz. Bir aile reisi dünyayı nasıl görüyor? Olayları nasıl algılıyor, hangi tür yorumlara rağbet ediyor? Bunlar önemli değil. Buna mukabil toplumsal etkinliğinin sıfır olduğunu iyi bildiğimiz çocukların "görüşleri" dikkate şayan. Biraz daha gidince karşımıza daha tuhaf durumlar çıkabiliyor. Eğer çocukların sözleri, davranışları hoşa gitmiyorsa bundan ebeveyn, öğretmen, düşünür sorumlu tutuluyor. Bununla birlikte çocuk ne ana-babasının, ne öğretmeninin, ne de düşünürün sorumluluğuna tevdi edilmiyor. Kısacası çocuklar bizim medeniyetimiz içinde tabiî insan hak ve hürriyetlerinden bir olgun insanın faydalanması gerektiği gibi faydalanıyorlar, ama çocuk oldukları için onlardan olgun insanın topluma vermesi gereken şeyler beklenmiyor.

Büyükler konusunda olay tam tersi. Büyükler sözlerinden ve davranışlarından sorumludurlar. Çocuklar suç işlerse ıslah edilmeye çalışılırken, büyükler derhal cezalandırılır. Ceza terbiyevî olarak düşünülmez. Yahut diyelim ki büyükler tıpkı çocuklar gibi cezalandırılır. Çocukların saçmalama hakkı vardır, büyükler kuralların dışına çıkan her sözlerinden ötürü ya susmaya veya konuştuklarının kefaretini ödemeye mahkûm edilir. Büyükler kuzu kuzu işlerine giderler, büyükler âmirleri karşısında sus pus olurlar, büyükler piyasanın keselerine yüklediği ağırlığı sineye çekerler, büyükler kuyruklara girmeye, sevinçlerini bastırmaya, gözyaşlarını saklamaya, nezaket göstermeye ve her halükârda durumu idare etmeye "mecbur"durlar. Medeniyet göze görünmeyen kuvvetleri tarikiyle büyükleri çocuk davranışlarına mecbur etmiş ve aynı görünmeyen kuvvetlerle çocukları

ancak büyüklerin sahip olabilecekleri tavır serbestisine ve rahatlığına atmıştır. Fakat bundan hem çocuklar hem de büyükler zararlı çıkmaktadırlar.

Çocuklar büyüdükleri zaman toplumun gerçek yüzünün kendisine aşılanmaya çalışılan ahlâk normlarıyla hiç de ilgili olmadığını çabucak farkederler. İkiyüzlü bir durumu yaşamış olduklarını görürler. Ya bu çürümeye ayak uydurur, kendilerini bozulmanın içine boylu boyunca koyuverirler veya aldıkları derin yaralar sebebiyle ömürleri boyunca kırgın ve boşluk duygusu içinde yaşarlar.

Hayat büyüklerin de küçüklerin de aynı ölçülerde dünyayı kavradıkları bir işleyiş gösterirse ne çocuklar büyük muamelesi görüp sonunda inkisara uğrarlar, ne de büyükler çocuklara benzemek zorunda kalarak yaşamanın zilletini çekerler. Ama böyle bir hayata ulaşabilmek, bugünün imkân ve şartlarıyla mümkün mü? Zorlu bir mesele.

AÇIK MI, KAPALI MI?

Dünya politikası olduğu kadar, her ülkenin millî politikası da sıradan insanları (eğer sorumlu ve bilgili iseler) akıl sağlığı bakımından tehdit ediyor. Sıradan insanlar kitle iletişim araçları yoluyla dünya politikası ile ve hem kitle iletişim araçları, hem de ekonomik, sosyal ilişkiler sebebiyle ülke politikası ile ilgilendirilmek durumunda bırakılıyor. Fakat bu ilginin doğrudan veya dolaylı biçimde pasif kalması kaçınılmaz. Sıradan yurttaş ya olan bitene seyirci kalacak veya herhangi bir toplumsal kurumun bünyesinde (bir korporasyon, bir dernek, bir parti, bir baskı grubu) yer alarak olan bitene seyirci kalmakla yetinmediğini ispat etme yolunu seçecek. Fakat bu ikinci durumda dahi (birinci dereceden karar mevkiinde olmadığı sürece) yine pasif kalacaktır. İşte sıradan insanın çok şeyden haberdar olup da pek az şey yapabilecek statüde bulunuşu onun akıl sağlığını tehdit edebilir.

Sözünü ettiğimiz durum tarihin modern zamanlarında, hatta cumhuriyetlerin yaygınlaştığı dönemlerde belirginlik kazanmıştır. Eskiden dünya politikası diplomatik bir olaydı. Böylelikle küçük bir insan kümesinin ilgileri çerçevesinde kapatılmış oluyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar elçiler olduğu kadar hükümdarlar da "gizli" buluşuyor ve kamuoyu

bu görüşmelerin sonuçlarından ancak savaş gibi, işgal veya imtiyaz gibi durumların ortaya çıkması sonucunda etkileniyordu. Etkilendiği zaman bile bunun faillerinin hangi ilişkiler içinde olduğundan haberdar değildi. Sonraları açık diplomasi diye bir gelenek teessüs ettirildi. Devlet başkanlarının, elçilerin, resmî temsilcilerin, milletvekillerinin, başbakanların nereye gittiği, kiminle görüştüğü herkesin gözü önündeki olaylar durumuna geldi. Sanki her şey gözler önünde olup bitiyordu. Ama gerçekte neler olup bittiğini kimsenin bildiği yoktu. O kadar yoktu ki görüşmeleri bizzat yapanlar bile çevrelerindeki örgünün, içinde bulundukları ağların gerçek mahiyeti hakkında habersiz sayılabilirlerdi. Bu duruma "açık demokrasi, gizli ilişkiler" diyoruz. Bir yetkilinin bir yere "niçin" gittiği ve orada "ne" görüştüğü bilinmez. Bilinen gittiği ve görüştüğüdür. Olay yalnızca görüşmeler seviyesinde değil, bütün politik işleyiş açısından aynı ilke üzerinde yürüyüp durur. Amerikan Dışişleri Bakanı Alexander Haig niçin istifa etti? Bunun gerçek sebebini bilemeyiz. Şimdi birçok yorumlar okur, yarın birçok hatırat dinleriz. Gerçeği belki geç kalmış haliyle öğreniriz. Ama gerçeği hiçbir zaman öğrenememiz ihtimali de vardır.

Sıradan yurttaşın zarar gördüğü nokta her şeyden haberdar edilmesi fakat hiçbir şeye karıştırılmamasıdır. Esasen toplum yapısının bunca karmaşıklaştığı bir seviyede zaten ilişkiler istenilse de insanların yeterli oranda işin içinde yer alamayacakları biçimde düzenlenmiştir. İnsanları bu ölçüde "enformasyona" boğmak, bir bakıma onun donup kalmasını, bunca hız içinde akıp giden ve dört bir yandan dünyayı hallaç pamuğu gibi savuran olayların, ilişkilerin arasında şaşkın ve çaresiz kalmasını zorunlu kılıyor. Diyebiliriz ki dünyaya ne kadar açılırsak, o kadar etkisiz kalıyoruz. Yahut şunu diyebiliriz, bir siyasî

rejim ne kadar açık ise, o kadar da ataleti davet edicidir. Nitekim insanlar bu büyük bilgi yığılması, haberler seli karşısında ruhsal bir tedbir alıyorlar. Kendi ölçülerine göre kapatıyorlar dünyayı kendilerine.

Diyelim ki bir ideolojik kampın üyesi olmayı seçiyorlar. O zaman bütün enformasyon sağanağı bir düzene sokulmuş oluyor. Kişi kendine ulaşan bilgiler arasından hoşuna gidenleri ve gitmeyenleri ayırıyor. Onları yorumluyor, belli kategoriler içine sıkıştırıyor. Böylelikle akıl sağlığını korumuş oluyor. Bir avuntu sağlıyor yani. Yoksa bu kişi de bir başkasından daha "fazla" biliyor değil.

YIKAN YAPABİLİR Mİ?

Bugün batı dediğimiz metropol dünyasında insanoğlunun burjuva medeniyeti vasıtasıyla türettiği yapay çevreye karşı bir tedirginlik, soğukluk, hatta hınç ve husumet var. Çağdaş teknoloji birçok aydınlarca düşman ilân edildi, giderek teknolojiyi besleyen mantık yapısı terkedilmesi zorunlu sayılmaya başlandı. Tabiatı yıkanlar onu onarmak, korumak, yumuşak bir çevreyi yeniden ele geçirmek istiyorlar. Çabalarını bu yönde yoğunlaştırmak niyetini izhar ediyorlar. Bu niyet bütün metropol ahalisi tarafından benimsenilmiş değil tabii. Aralarında "kartallar" henüz ağırlıklı bir yere sahip. Üstelik üniversiteleri, siyasî, ekonomik ve askerî elitleriyle dünyanın efendiliğini üstlendiğini kabul edenler çok ama çok iyi biliyorlar "kumrular"ın kumda oynadıklarını.

Barış havarileri, strüktüralistleri, okültistleriyle batı metropol ahalisinin tabiatı koruma konusundaki önerileri "geç" kalmıştır. Tabiatı koruma konusunda göze alınacak girişimler ise Batı medeniyetinin pürüzlerini temizlemeye, dönen çarklarının gıcırdamasını önlemeye yarıyor ancak. Günümüzde tabiata karşı tavır değiştirme tekliflerinin Rousseau'dan daha köktenci bir yanı yoktur ve üstelik XVIII. yüzyılda sahip olunabilecek "umut"tan da yoksundur. Tabiatı koruma çığlıkları tıpkı kızılderili

haklarını savunma çabaları ölçüsünde ciddidir. ABD artık kızılderililerin hiçbir etkili eyleme konu olamayacak ölçüde sayı azlığında oldukları, en etkili savaş araçlarının mahkeme kararları durumuna indirgendiği bir ortamda kızılderililere karşı yumuşak, onlara hak verir bir konuma geçti. Kızılderili, elinden kaçırdığı bütün hakları elde etmiş hali ile bile ABD için turistik bir süs, bir müze, bir kalıntı, bir hatıradır.

Millî park haline gelmiş toprak parçasına nasıl "orman" denilebilir? Öyle bir orman ki içindeki kaplanların dişi ağrıyınca, onlara dolgu yapılabilir. Nesli tükenen hayvanların çiftleşme zamanları gelince onlara "özel" şartlar hazırlanır. Batılı medenî insan tabiatla ilişki kurmayı başında düşmanca bir tavır olarak benimsemiştir. Şimdi ise onu hor görür, küçümser bir eda içindedir. Tabiat, insanın bakımına muhtaç hale gelmiş, onu koruyuculuğu altına almayı "insan" düşünür olmuştur. Bunun yapıcı bir tutum olduğunu düşünmek sanırım yine batılı bir düşünme biçimi.

Bakıyoruz, ileri teknolojinin batılı aleyhtarları vakit geçirmeden yıkıcı olanın yerine yapıcı olanını teklif ediyorlar. Bazıları teknoloji küçük olsun (F.F. Schumacher) bazıları da, teknolojinin karakterini değiştirelim, yumuşak bir teknoloji kuralım (David Dickinson) diyor. Ayrıca Jacques Ellul gibi teknolojik toplumu tamamen insanın doğal kapasitesi çapına indirgeyelim, çağdaş teknolojiden hiç iz kalmamış bir topluma varalım diyen "Hıristiyanca" bir inatlaşma içinde olanlar da var. Bütün bu tavırlarda "hümanist" yani iplerin insan elinde olmasından başka bir çözümü kavrayamayan zihniyet ağır basmaktadır.

Yıkmayı göze almış ve tabiatla çatışmayı esas saymış bir kafa yapısı yapmaya ve tabiatla uzlaşmaya çalışsa da hak olan yolu tutmuş olmayacaktır. Çünkü uzlaşma talebi insanın egosundan, nefsinden türemekte, kaynaklanmaktır.

Ego, nefs, yıkarken de yaparken de önceliğini elden bırakmayacaktır. Eğer nefse karşı girişilen mücadele belli bir programın bir parçası ise yani "daha iyi bir toplum" ideolojisinin, çerçevesi çizilebilen daha "yüksek" bir insan tasarısının gereği olarak girişilmiş bir mücadele ise tıpkı tabiatı kavrayan zihin gibi o da hedefine kurban olacaktır. Bu bakımdan insanlara bir iç dünya teknolojisi sunmayı bir iftihar vesilesi saymak doğru olmaz. İç dünya metodu doğulu veya batılı olsun bir teknolojiye konu edildi mi nasıl olur da hâlâ iç dünya olarak kalabilir?

Bu topraklarda yaşayan Müslümanlar olarak bizler dış dünyamızda, akıl yapımızda, tavır ve alışkanlıklarımızda birçok değişiklikler yapmış olmamıza rağmen iç dünyamızı hep "içte" muhafaza edebilmenin semeresini yiyoruz. Elimizdeki tek rahatlık onun "saye"sindedir.

İNSAN İLE TABİAT

Söze "insanla tabiat arasındaki ilişki..." diye başlamak, bu sözü söyleyenin tümüyle batılı bir kafa yapısı sahibi olduğunu göstermeye yeter. İnsan ve tabiat ayrımı yapıldıktan sonra ister bu iki unsuru birbiriyle düşman isterse ahenkli bir bütünlük içinde kavrayınız Kartezyen düalizmin içine düşmüş olursunuz. Yani artık kafanız bugünkü batı bilimini bu yüksek noktaya getirmiş olan tarzda çalışmaya başlamıştır. Böyle düşünmekle yıldızlar arası seyahati mümkün kılacak bir gelişmeye, mikro organizmalar arası ilişkilere karışabilen bir güce erişebilirsiniz. Ama, "ben" ve "dünya" ayrımı yapmış olmakla kaybettiğimiz huzurunuzu bir daha hiç bulamayacaksınız.

XVII. yüzyılda, yani kapitalizmin şafağı dediğimiz çağda yaşamış olan Rene Descartes, batı biliminin hızla gelişmesini mümkün kılan düşünme metodunu getirdi: Ruh ve madde ayrımının uzantısı olarak, birbirinden ayrı ve bağımsız iki alan kabul ediyordu Descartes. Bunlardan biri bilen, bilme işini yapan zihin *(res cogitans)* öteki de bilinen, bilmeye konu olan madde âlemi *(res extensa)* idi. Kartezyen düalizm bilim adamlarına kendileri dışındaki her şeyi ölü sayma, üzerinde deney yapabilme ruhsatı verdi. Bir tarafta insan vardı, bir tarafta ise tabiat. Böyle

bir ayrım yapınca tabiat nesnel, yani objektif olarak tasvir edilebilir, ölçülebilir, üzerinde değişiklik yapılabilir bir kavram olarak insanların kafasına yerleşti. Yalnız bilim adamları değil, biraz mürekkep yalamış herkes tabiat diye bir soyutluk olduğuna, bu soyut varlığın objektif bir tasvirinin yapılabileceğine inandı. Sanki bu tasviri "insan" gibi noksan bir varlık yapmıyormuş, ölçüleri koyan kendisi de ölçüme tâbi değilmiş gibi bir anlayış egemen oldu. Nitekim ateist hümanizm "ölçü koyan" insanı ölü tabiat karşısında en üstün pozisyona, "tanrılık katına" yerleştirmekte tereddüt etmedi. Aynı şekilde, ateist hümanizmin anlayışı içinde kartezyen kafanın türettiği tabiat kavramı tanrısal yüklemi de üzerine almış oluyor, "tabiat kanunu" sözü "âdetullah" kavramı yerine ikame ediliyordu.

Bugün modern batı bilimi kartezyen öncüllerle dinamizmini muhafaza edemiyor. İzafiyet nazariyesi, nükleer fizik ve modern mantık alanındaki gelişmeler ben ve dünya ikilisiyle düşünmenin yanlışlığı, bırakılması, yeni düşünme biçimi alanlarına girilmesi gibi mesafeler katettirdi insanlara. Ama kartezyen mantığın yanlışlığına yine o mantığın sınırlarına ulaşmak suretiyle, evrenin mekanik açıklamasının yetersizliğine yine bu açıklamaların kazanımları üzerinde hareket etmek suretiyle vardı insanlar.

Madem batı düşüncesi, teorisi, pratiği, şusu busuyla bizzat batılılar tarafından anlaşılmıştır da niçin batı batılı olmaktan vazgeçmiyor diye düşünülebilir. Nitekim bu yolda yürünmüyor da değil. Bugün İslâm da dâhil olmak üzere metropol ahalisi üzerinde doğu düşüncesinin gerek mistik gerekse rasyonel yollarla etkisi hesaba katılır ölçüde. Ama bir zıtlık, bir çatışkı yaşıyoruz bu alanda. Batı düşüncesini terketmenin gerekliliğini görecek kadar kafası gelişen insanlar artık

doğu düşüncesini benimseyebilecek saflığı, hayranlığı kaybetmiş oluyorlar. Doğu düşüncesini saflıkla ve gerekli hayranlığı elde tutarak kendi bünyesinde yaşatmaya hazır kafalar da müstevli batı zihniyetinin bütün zokalarını yutacak kadar tedariksiz. Çünkü bütün boyutlarıyla yaşayan bir geleneksel çevre, külliyen tanıyabileceğimiz doğu atmosferi yok. Öyleyse kendimizi aldatmacaya kaptırmadan "bu belli şartlarda" ne yapılacaksa yapmaya girişmek, çağımızı göze almak zorundayız.

İnsan ve tabiat ayırımı yapmadan nasıl yaşayacağımız sorulacak belki. Bu soruların cevapları çoğu kez, yazıların, kitapların, sanatın ve felsefenin anlatım kapasiteleri içinde verilemiyor. İnsanlar öyle entelektüel yanlışları benimsemeye hazırlanmışlar ki onlara doğruyu çok basit, çok sade yanıyla hatırlatırsanız bundan hem tatmin olmuyor, hem de çok cazip bir yanlış söyleyebileceği yerde sade bir gerçeği söyleyen kişi hafif kabul ediliyor. Sade, yalın ama gerçek şeyi öğrenmek için ise birçok renkli yanlışın terki gerekir.

TABİATI KORUMAK

Milâdın XII. yüzyılında Avrupa ilk sanayi devrimini yaşadı. Su ve rüzgâr gücüyle çalışan değirmenler, atların, öküzlerin, katır ve merkeplerin kas gücüyle harekete geçen mekanik aletler, pompaları basan, çarkları döndüren insan kolları bu çağın endüstrisinin temel unsurlarıydı. Kuzey İtalya'da, Felemenk'te ve bir ölçüde İngiltere'nin doğusu, Fransa'nın güneyinde yoğunlaşan tekstil sanayii, Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde faaliyette bulunan maden ocakları insanoğlunun planlı bir şekilde üretemediği enerjiler yardımıyla işletildiği için "çevre sorunu" kimsenin dikkatini çekmiyordu diyebiliriz. Ama 1257'de yakınındaki sanayi şehrinde kömür kullanılması sonucunda rahatsız olan İngiltere kraliçesi Eleanor, Nottingham Şatosundan taşınmak zorunda kaldı.

Yaşadığımız günlere varan sanayi devrimi insanın kas gücünü en az ölçüde kullanmaya yönelmişti. Makinaların hayatta belirleyici rol oynamalarıyla birlikte "yakıt" en önemli enerji kaynağı oldu. Yakıt elde etmek bir yandan tabiattan bir şey koparırken, yakıtı kullanmak da tabiatın çehresini bozuyor, kirletiyordu. Yüzyıllar boyunca tabiata hâkim olmak, Batılı insanın temel felsefesi, sürükleyici kuvveti oldu. İnsan kendine yalnız bir "çevre" yaratmakla kalmıyor, bütün önüne çıkan yaratıkları kendi emrine

almak, kendi keyfince onlar üzerinde tasarrufta bulunmak istiyordu. İnsan kendi şerefini insandan gayri ne varsa onu yenmek, zincirlemek ve kullanmakta aradı ve bunu başardığı oranda güçlü saydı kendini, XX. yüzyılın sonuna geldiğimizde vahşi tabiatın da sonu gelmişti. İnsanoğlu kendi için yarattığı yapay çevrenin bir nimet değil bir belâ olduğunu anlamakta gecikmedi. Gerçi insan eli değmemiş tabiat bölgesi kalmamıştı, ama bir yanıyla ehlileşmiş gibi görünen tabiat ehlileştiği için tehlikeli olmaya, insanı hem bazı şeylerden mahrum kılmaya, hem de insandaki bazı hayatiyet unsurlarını yıkmaya, çürütmeye yönelmişti. Tabiat, vahşetini görünür sahalardan görünmez bölgelere, "gizlilik ve sinsilik" alanlarına taşıdı.

Bugün dünya ölçüsünde bir "tabiatı koruma" ideolojisi yürürlüğe girdi. Batılı düşünce içinde yakınmalar, pişmanlıklar, ahlar vahlar pek moda. Medeniyet çok kötüymüş de, niye insanoğlu tabiatı bunca tahrip etmiş de, Batı'yı dünyaya egemen kılan temel fikriyat çok yanlış, çok hastalıklı imiş de... Artık ilerlemeyelim diye ter ter tepinen batılı düşünür sayısı günden güne artıyor. Herkes, Brigitte Bardot'dan, Katolik papazlarına kadar herkes vahşi tabiatın korunması işiyle yükümlü sayıyor kendini. Nesli tükenmekte olan hayvanlar korunmaya alınıyor, tarıma açılan topraklarda sınırlamaya gidilmesi isteniyor, ağaçlar için, denizi temiz tutmak için kampanyalar açılıyor, daha bilmem neler...

Tabiatı korumak için yapılan bunca iş, gösterilen (sınırlı da olsa) bunca çaba gereksiz ve kötü mü? İnşaallah gereklidir diye cevap verebiliriz bu soruya.

Benim dikkat çekmek istediğim, tabiatı koruma ideolojisinin tabiatı yıkma ideolojisiyle tıpatıp aynı felsefeden kaynaklandığıdır. Tabiatı yıkmaya, onu gemlemeye, tutsak edip zincirlemeye çalışan zihniyet kendi doğrultusunda ilerleyerek tabiatı koruma fikrine

varmıştır. Aslında tabiata "hâkim" olma fikrinde bir değişiklik yoktur. Tabiata hâkim olmanın biçiminde bir değişiklik yapma teklifi vardır. Sanayi olsun, ama denizi kirletmesin, elektronik aygıtlar hayatımızı yönetsin ama aklımızı kaçırmayalım, vahşi hayvanlar yaşasınlar ama bizim kontrolümüzde yaşasınlar, sular aksın ama biz istediğimiz için, bizim istediğimiz tarafa aksın. İyi bir göz, bu yaklaşımda tabiatla budalaca bir savaşa girmiş geçen yüzyıllar insanının sahip olduğundan çok daha tehlikeli bir niyeti görebilir. Şerri olduğu kadar, hayrı da insan kaynaklı esaslara oturtmak istiyor bunlar.

Bir önemli noktayı da vurgulamak gerek: Tabiatı koruma ideolojisi korunacak tabiatın kalmadığı bir zamanda yaygınlaştırılmıştır. Bugün batılı insan medeniyetinin vardığı nokta "yapay çevre" olmaksızın bir gün bile yaşanamayacak bir noktadır. Bu yüzden tabiatı koruma ideolojisi Batı medeniyetini yıkmaya yönelmiş sayılamaz.

BİLİM DE PUT OLUR MU?

Yirminci yüzyılın devlet adamlarından, iktisadiyattan, teknolojiden tanrılar yaptığını kabul etmek kolay. Cahiliye döneminde hurmadan bile put yapıldığını düşününce şaşmıyoruz buna. Çünkü biliyoruz ki son iki yüzyıl boyunca dünyanın çehresi çok değişikti, ortaya çıkan yeni yaşayış biçimlerinin yeni sapkınlıklar getirmesini anlıyoruz. Ama bilim, o insanlık kadar eski, Çin'de dahi olsa aramamız gereken, beşikten mezara kadar edinmemiz gereken bilim, o da insanın putlarından biri olup, hakka ve hakikate aykırı bir yön tutturabilir mi? Bilim, İslâmî toplumda bunca destek ve saygı gören bir insan faaliyeti iken, son gelişmelerini Batı toplumunun sinesinde yaptı diye insanın zararına bir faaliyet dalı haline mi geldi? Her türlü bilgilenmeyi bilim kapsamı içine alabilir miyiz? Kaç türlü bilim var? Hangisine bel bağlayıp, hangisinden uzak duracağız? Eğer insanların hayrına bir bilgi taşıyorsa yapıcı vasfını devam ettiriyor mu bilim, yoksa yıkıyor mu?

Bilim ve put kelimelerini ardarda andığımız zaman önce farkına varmamız gereken husus şu: XX. yüzyılın putperestliğini doğurup besleyen şey, sadece insanların putperestliğe olan eğilimleridir. Putperestlik gücünü putlardan değil, puta tanınan üstünlükten alır.

Hıristiyan toplumun peşinen putperestliğe karşı temelli bir savaş verememiş olması, onu ancak görünüşte ortadan kaldırmış olması, kilisenin ilk zayıfladığı zaman, putperestliğin ateizm kılığına bürünerek su yüzüne çıkmasının sebeplerinden başlıcasıdır. Kilise, Hıristiyanlığı Avrupa topraklarında hükümran kılabilmek için bütün Roma tanrı ve tanrıçalarının tapınak ve ziyaret yerlerini muhafaza etmiş ve yalnızca onları Hıristiyan aziz ve azizelerine tahsis etmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da doğan makinalı medeniyet Hıristiyanlığa olan bağlılık gevşer gevşemez putperest köklerine sahip çıkmıştır.

Kilisenin başlangıçta bilimdeki gelişmeye karşı menfi bir tutum takındığını bilmeyen yoktur. Batı medeniyetinin XVI. yüzyıldan bu yana kilise ile bilim adamı arasındaki çatışmayı yoğun bir biçimde yaşadığı bir gerçek. Avrupa, zaman zaman, kilisenin bâtılı, küfrün de gerçeği (hakikati değil) temsil ettiği garip gelişmelere sahne olmuştur. Kilisenin bilgiye ve bilime karşı teşkilatlı karşı duruşu, bilim adamlarından da kiliseye karşı teşkilatlı bir karşı duruş doğurmuştur. Nitekim, XVIII. yüzyılda ansiklopedistler, ekip halinde, bilim savunuculuğu yaftası altında Hıristiyanlık düşmanlığı yapmışlardır. Uzunca bir zaman bilimden yana bir kilise doğduğu ve dinsizliğin, filozof azizler sahibi olduğu söylenebilir.

Dinin yerini bilimin tutacağı düşüncesi, işte Batı'daki bu çarpık gelişmenin ürünüydü. Oysa bilim kuruluşu ve işleyişi itibariyle dinle karşı karşıya konulmaz yapıdaydı, çünkü, din-dışı bir gelişme göstermiş olsa bile, bilim nesnenin nesneyle münasebetini incelerken iyi ve kötü ayırımı yapmayı, güzele ve çirkine mesnet sağlamayı, hayır ve şer hakkında değer yargısı getirmeyi öngörecek bir yapıdan yoksundu. Bugün artık aklı başında herkes için dinle bilimin çatışması sözkonusu olmaktan çıkmıştır. Bilimin kendini yerleştirdiği alan, bugün artık, aşağı yukarı,

İslâm'ın ona tanıdığı alandır: "Matematik denklemler artık doğayı değil, onunla ilgili bilgimizi gösteriyordu, bu demektir ki, yüzlerce yıldan beri yapılageldiği üzere, doğayı anlatmaktan vazgeçilmiştir. Oysa on yıl öncesine kadar, bütün kesin bilimlerin doğal amacı sayılmaktaydı bu."(*) Doğayı anlatmaktan vazgeçmek ne demek? Tabiatın mahiyetini açıklamaya girişmenin, bilimin sınırı dışında olduğunu kabul etmek demektir.

Bütün gelişmelere rağmen bugün bilimin herşeyi açıklayabileceğine inanan insanların sayısı küçümsenemeyecek kadar çoktur. Bu zan, bilimi put haline getirmekle kalmıyor, birçok inanç sahibi bilim adamını da geçmişte kelâmcıların yaptıklarını tekrarlamaya zorluyor. Yani bilimin verileriyle dine karşı tezler geliştirenlere karşı, bilimin verileriyle dinden yana tezler geliştiren -özellikle Batı'da- yazarlar harıl harıl çalışıyorlar. Oysa atomların matematik kanunlara uyması veya uymaması, termodinamiğin ikinci kanununun yaratılışa şu veya bu yorumu getirmesi, inanç açısından bakılırsa, birer safsata olmalıdır. İmanı kendi kaynakları dışında aramak, benim görüşüme göre esaslı bir haddini bilmezliktir. Eğer bilim bir insan için put haline gelmişse, bilimin mutlak bilgi olduğu inancına saplanmışsa, o insanı bilgisinden daha ileri gitmeye, bilgisinde derinlik kazanmaya teşvik etmeliyiz. O zaman bilimin put olarak zaafı belirginleşecektir.

(*) W. Heisenberg, *Çağdaş Fizikte Doğa*, Çev. Vedat Günyol, Orhan Duru, İstanbul, 1968, s. 28-29.

TEKNİĞİN ÇARKINA KAPILMAK

Uyruğu olduğumuz medeniyet, tekniği baştacı ediyor. Belki bu medeniyet, şimdiki gücünü sahip olduğu düşüncelerden çok, teknik hâkimiyetinden aldığı için bütün imtiyazları da tekniğe tanımış. Batı medeniyetine bir teknoloji medeniyeti diyebilir miyiz? Meseleyi kökleri itibariyle ele alırsak, hayır. Batı medeniyeti dünyayı hümanizmanın gereklerine uygun olarak kavramanın sonucunda ortaya çıkmış aslında. Başlangıçta teknik dünyanın çehresini değiştirecek gücü gösterebilmiş değil. Ama o dönemde de bir Batı medeniyeti var. Yani kaynakları itibariyle bakarsanız, Batı medeniyeti insanın kâinattaki yerinin yeniden ve geleneksel anlayıştan farklı olarak tespiti sonunda beliren bir kafa yapısı ve ahlâkî değerler bütünüdür. İşte insanın kâinattaki yerinin yönetilen değil yöneten olduğunu kabul eden anlayış, bir zaman sonra tekniğin gelişmesini de bu kafayla körükleyince, sahip olduğu yeni imkânlarla dünyayı yönetme işini teknolojinin hâkimiyeti şekline dönüştürmekte zorluk çekmemiştir.

Teknoloji bir defa iktidarı ele geçirince de kendi esaslarını ve hatta kendi mantığını kolayca topluma hâkim kılmıştır. XIX. yüzyıl, Batı medeniyetinin sermayece ve teknik üstünlük bakımından dünyanın dört bucağına

yayılma zamanıdır. Bu yayılmada göze ilk çarpan, sermayenin hâkimiyeti ve bu hâkimiyeti sağlamlaştıran teknoloji olduğu halde, Batı medeniyetinin kendine yayılma alanı olarak seçtiği topraklarda önce bir moral diktatörlük yani Batı'nın üstünlüğünü tanıma kuralı yerleştirmiştir. Bu üstünlüğün kabulü de ancak onun toplum teşkilatının ve hayat tarzının benimsenmesi şeklinde belirmiştir.

Batı ve onun geliştirdiği teknoloji karşısında bugün de sıhhatli bir çözüme vardığımız söylenemez. Halk arasında en yaygın görüş, Batı'nın teknik gücünü kullanmamız ve fakat onun moral değerlerine karşı direnmemiz şeklinde beliriyor. Şimdi artık Batı'nın teknik ürünlerine karşı da direnilmesini isteyen görüş ne yazık ki ortadan silindi. Şimdi aydınlarla halk büyük ölçüde aynı görüşü paylaşıyor: Batı'nın teknolojik imkânlarına biz de sahip olmalıyız!

Bugün teknolojiye duyulan ilgi yalnızca "medenileşmek" endişesinden doğmuyor. Artık tekniğin elde bulundurulması toplumun hayatiyetinin sağlanabilmesi için bir zaruret olarak görülüyor. İyi ama teknik nasıl ele geçirilir? Traktör çikletsiz olur mu?

Bütün mesele tekniğin bizatihi bir moral değeri temsil edip etmediğidir. Teknolojinin kendine has bir mantığı ve işleyiş kuralları olduğunu daha önce belirtmiştim. Eğer teknik, çıplak bir alet-edevat imkânı olarak anlaşılacak olursa, bilinmeli ki bu kuvvet kendi ahlâkını peşin olarak yerleştirmiştir. Teknik, bir makinanın kendisi veya onun işleyiş kurallarından ibaret değildir. İnsanlar dört ayaklı hayvanlarla değil, dört tekerlekli araçlarla ulaşım sağlıyorlar; kullanılan enerji kas gücünden değil de buhardan, elektrikten, nükleer santrallerden elde ediliyor diyerek işin içinden çıkamazsınız. Çünkü belli bir medeniyetin, belli hal ve

şartlarda geliştirip o medeniyete has boyutlara ulaştırdığı bir teknikle karşı karşıyasınız. Batı medeniyetinin bağrında büyüyüp gelişmiş olan bu teknoloji, içinde doğduğu toplum için bir misyon yüklenmişti: Akıl ve varlık arasındaki bağları koparmak.

Tekniğe kendi anlamını kavramadan yanaşmak, onun tuzağına düşmek demektir. Yani teknik, teknoloji, sanıldığı kadar masum değildir. Siz onu kişiliksiz görüp gönüllü olarak çarkına kapıldınız mı, varacağınız nokta pek iç açıcı olmayacaktır. Bırakınız, tekniğin şimdi sahip olduğu özelliklerle İslâmî topluma hizmet etmesi, o kendi mantığını kabul eden küfür düzenine de huzur getirmekten uzaktır.

Teknik, ne idüğü yeniden, sarahatle anlaşılması gereken bir olaydır. Onu anlamak mümkün olmadan ne ona sahip olabiliriz ne de karşı durabiliriz.

VARLIKTAN KOPAN AKIL

Nasıl oluyor da teknik, akıl ile varlık arasındaki bağları koparıyor?

Dikkatle belirtmemiz gerekir ki teknik denilince Batı medeniyetinin geliştirip belli boyutlara ulaştırdığı tekniği anlıyoruz. Yoksa her toplum hayatının kendine has bir teknik sahibi olduğu ve o yaşama biçimine uygun bir teknoloji geliştirdiğini biliyoruz. Akıl ile varlık arasındaki bağı koparan teknik dediğimizde, XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin başlattığı ve bugün uzayla ilgili çalışmalara ulaşan tekniği kastediyoruz.

İnsan aklı kendi içinde bir bütünlük gösterir. Her ne kadar Müslüman olarak aklın mutlak doğruyu bulmada sarsılmaz gücü olduğu fikrine itiraz ediyorsak da onun insandaki ruh sıhhatine temel olduğunu da biliyoruz. Çünkü Kur'an-ı Kerim bu temele atıfta bulunuyor. İşte Kur'an'ın işaret ettiği zihin yeteneği, insanda bir bütün olarak bulunan, parça parça değerlendirilemeyecek bir zihin yeteneği anlamındaki akıldır. Akıl ile insan varlığı (*être, being*) arasında bir bütünlük, bir kaynaşma görüyoruz. Çünkü insan varlığı akılla etkindir. İnsan dışındaki varlıklar ile o varlıkların "düşünce" edimleri birbiriyle örtüşür. Yani insan dışında varlıklar etkin

durumda iken akleden insanın yaptığını yaparlar. Ama insan ancak aklederek etkinlikte bulunursa doğru davranmış olabilir. Aklın insanı etkin kılan özelliği kendi yapısında bir bütünlük sahibidir.

Aynı zihni yetenekle bir kuşun uçuşundaki güzelliği, bir geminin yol alışındaki anlamı, saygıyı, vefayı, dürüstlüğü, ihaneti kavrayabildiğim gibi dünyanın güneş etrafından döndüğünü, belli bir ısıda bir cismin yandığını, eridiğini, morötesi ışınların tâbi olduğu kuralları anlayabiliyorum; yine aynı yetenekle ahireti, Allah'ın birliğini, duanın gücünü kavramam mümkün. Demek ki aklım fizik, metafizik, estetik ve etik alanlarda aynı kuvvette faaliyet gösterebiliyor.

İşte teknik, aklı, varlığın bir tek alanında, fizik alanında yani maddenin madde ile olan ilişkisinde tâbi olduğu yalın kurallar alanında mahsur tutuyor. Bilim sezgiyi, duyguları çalışma alanından uzak tutamaz. Ama uygulanmış bilim olarak teknoloji, bilimin "acaba" sorusundan kopmuş, bilimdeki merak duygusunu donuklaştırmış, hatta gerçek karşısında dogmatik bir tutum benimsemiştir. Böyle yapmasa "uygulama" haline gelemiyor. Böyle yapınca da insan olmakla akıl sahibi olmak birbirinden farklı iki şey oluyor. Teknoloji, insan etkinliğinin ve düşüncesinin ayrı ayrı sahalarda yer tutmasını mümkün kılan bir ortamı koruyor. Sözgelimi insan biyolojik yetilerine başvurmaksızın zaman ve mekân hakkında bazı kavrayışlara sahip oluyor. Böylece somut organizma etkinliğinden uzaklaşıp yapay bir organik işleyişe, soyut mekanizmaların hükümranlığına daha çok bağlanıyor.

Tekniğin getirdiği kopukluk, makinanın gelişmesiyle insan zihninin entelektüel konumu arasındaki kopukluktur. Teknoloji, insan hayatına giren karmaşık bir maddî güç olarak insanın zihnî yeteneği ile mutabakat

halinde değil. İnsanın zihnî özellikleriyle teknik ayrı yönlerde yol alıyorlar.

Artık, radyonun nasıl çalıştığını bilmek ve bir mûsikînin derinliğine vâkıf olmak birbiriyle bağlantısız iki olay olarak vardırlar. Bir uzay projesini yönetecek teknik kapasitedeki adam, siyasî veya kültürel tercihlerinde on yaşında bir çocuğun seviyesinden yukarı çıkamayabilmektedir.

Öte yandan insan yığınları üzerinde teknolojinin kuvveti hüküm sürmekte, tekniğin ürünleri yıldırıcı bir etki yapmaktadır. İnsanlar bazen bir cihazın işleyişinden anladıkları için bazen de onun işleyişinden anlamadıkları için tekniğe kendilerini teslim ediyorlar. Ya kendi zihnimin işleyişini makina karşısında güçsüz kabul edip haklarımı ona teslim ediyorum veyahut zihnimi makinanınki gibi çalıştırıp makinanın haklarına sahip oluyorum. Her halükârda ben ve aklım birbirimize ait değiliz.

Tekniğin mantığı, insan zihnini çok sınırlı bir doğrultuda çalışmaya zorluyor. Teknik, nesnenin nesneyle olan ilişkisinden öteye geçmeyi yasaklayan bir mantığa sahip olduğu için insanı nesnenin özüne ait meseleleri zihin dışı bırakmaya zorluyor. Akıl gerçekle uğraşmaktan hakikati göremiyor. Hâlbuki aklın insan varlığıyla olan münasebeti ancak hakikat aracılığı ile kurulabiliyor.

Teknik, eşyanın hakikati ile ilgili bilgiyi değil, eşyanın gerçeği ile ilgili bilgiyi veriyor. Gerçek ise muhtevasızdır.

Teknik, insanla akıl arasına mesafe koyuyor dedik. Daha doğrusu akla insanın küllî varlığından ayrı bir çalışma sahası veriyor; sonra da insan, bu cüz'î alanın mutlak boyunduruğu altına giriyor.

Bu olayın kökleri yine XVIII. yüzyılda bilimin, felsefenin laikleşmesi dönemlerine kadar uzanıyor. XVIII. yüzyıl filozoflarından John Locke, bilimin alanını tespit ederken, insan aklını parçalara bölmekten çekinmiyor: "Şimdi işimiz her şeyi bilmek değildir, biz sadece tavrıhareketimizin kapsadığı kadarını bileceğiz. (...) Gemici, her ne kadar gideceği hattın uzunluğunu bilmekle okyanusun derinliğini kavrayamasa da bu bilgisi ona büyük fayda sağlar. Yolculuğunu tanzim etmeye yetecek ve gemisini karaya oturtup mahvolmaktan kurtaracak tedbirleri alacak kadarıyla denizin nerelerde sığ olduğunu bilsin, yeter."

Görüldüğü gibi XVIII. yüzyıl filozofları, daha başından, insan aklında gedikler açmak ve sırf kitaplı dinlerin kâinata dönük düşüncesinden kaçabilmek için basit bilgiye sığınmayı seçmişlerdir. Bu bilginin basitliği, denklemlerinin yalın oluşundan değildir. Batı medeniyetinin tekniğe can veren bilim anlayışı ne kadar

karmaşık işlemlerin ürünü olursa olsun insanın küllî varlığı karşısında "kuru" kalmaktadır. Bu teknik bilgi basittir. Çünkü nesneye çarptığı zaman durur.

Batı tekniğini besleyen olağan bilim anlayışı, kavramayı (*saisir, to grasp*) reddeder, algılamayı seçer. Algıda devre benim duyu organlarımla nesne arasında kapandığı halde, kavrayışta ben gerek duyu organlarımın gerekse aklımın işleyiş tarzından yükselerek düşündürülürüm. Bu tarz zihin faaliyeti, Batılı bilim adamlarında uygulamaya dönük olmayan ve sadece "bilmek için bilmek" kaygusunun yaşadığı zamanlarda egemen olabilmiştir.

Batı medeniyeti uzun zaman bu anlamda yüksek bir zihnî seviye tutturamamıştır. Bu sebeple, Bruno'nun panteismi vara vara Galileo'nun mekanik açıklamalarına ulaşmıştır. Oysa İslâm anlayışı dairesinde güneş sistemi hakkındaki bilgiler Batı'dakinden çok ileri olduğu zamanlarda, bilginin küfre kapı açacağı yani iktibas edilen sınırlı bilgilerle hakikatin üstünün örtülebileceği düşünülmemiştir bile.

Çünkü -bu çok önemli bir çünküdür- dünyanın ve diğer gezegenlerin güneş etrafında mihaniki sanılan hareketinin mihaniki olmadığı Doğu'da kavranılabilmiştir. Batı medeniyeti ise kâinattaki hareketi mihaniki kabul ederek bunun anlayabildiği kadarını sebep-sonuç münasebetlerine bağlamış, böylece belli bir alanda bilgiye vardığını sanmıştır. Bilgi alanında bu kapalı devreyi kurmakla da insanı bilgisiyle karşı karşıya, düşman hale getirmiştir.

İşte bu tip bilgi ve bilim anlayışı tekniğe uygulanınca teknoloji bağımsız bir kuvvet, bir otorite, kanunlarını kendi koyan bir diktatör olmuştur.

Batı'nın tekniğini almak, bu diktatörün ajanlarını şimdiye kadar olduğu gibi içimize sokmak şeklinde

mi olacaktır, yoksa biz kendi bilim anlayışımızı ortaya koyarak, kendi bilim anlayışımıza yeniden kavuşmak sûretiyle Batı'nın teknolojik gelişmesini bu anlayış içinde eritecek miyiz?

İslâm toplumunun teknik alanda Batı'ya galebe çalması için çaba harcayan Müslüman âlim, Musa Aleyhisselâm'ın Firavun önünde gösterdiği mucizeyi gözü önünden ayırmadan işe girişmek durumundadır. Zira Batılı teknik adam büyük ölçüde sihirbaz durumundadır. Batı toplumunda bilim, teknoloji mistifikasyona uğramıştır. Bilim ve teknik karşısında Yaratıcıya teslimiyetin heyecanıyla tavır takınmak mutlaka ip, değnek vesâir alet-edevatı yutacaktır.

Batı'nın olağan bilimi ve teknolojisi karşısında bütün kuvveti Allah'a teslimiyetten gelen bir "imkân" sahibi olduğumuz, bu imkânı devreye sokabileceğimiz görüşü iyi niyetli bir temenniden ibaret sanılabilir. Müslüman olarak bizim en büyük ve tehlikeli zaafımız bu sanılara, bu "*zann*"lara hayatımızda yer verişimizdir.

SAAT KULESİ

İslâm topraklarını gezip gören Frenklerin seyahatnamelerinde rastlanılan bir şikâyettir: Bu ülkede saat kulesi yok! Sonra bir sebep ararlar buna: Çünkü bu ülkede zamanı günde beş vakit ezan belli eder.

Nedense İslâm ülkesinde saat kulesinin olmayışı ülke yöneticilerini de hep tedirgin etmiş ve Batılılaşmanın bir parçası olarak en azından her vilâyette bir saat kulesi dikmeyi vazife edinmişler, böylece İslâm'ın beldelerinde laik çan sesleri duyulabilmiştir.

Bugün düşününce şehirde saat kulesi olsun diye böyle masraf etmek bize gülünç gelebilir. Ama o dönemde bunu ilericilik adına ciddiyetle yapıyorlardı. Üstelik yaptıklarını bir teknik gelişme olarak da görmüş olabilirler. Bu saatlerin ve çanların ne kadarının ithal edildiği, ne kadarının yerli imalat olduğu, kulelerin dikilmesine karşı direnme gösterilip gösterilmediği hususunda bilgim yok.

Ama Batı'dan ithal edilen teknolojiye karşı hepimizin bildiği bazı direnişler var. Bunların en göze çarpanı da matbaa makinası. Matbaaya karşı direnenleri gericiler, yobazlar diye kınamak Türkiye'de eğitimin âdeta bir parçası. Ama çağın şartlarını hesaba katmadan

matbaaya karşı gösterilen tepkiyi suçlamak düşünen kafaya yakışmaz.

Hep zihnime takılmıştır: Batı'nın makinasına karşı direniş, basit bir gelenek koruyuculuğu, muhafazakârlık, taassup mu; yoksa her direnişte belli bir şuur ve uyanıklık var mıdır? Vardığım sonuç, o dönemdeki şimdi bazılarının yobaz dedikleri İslâm aydınının, sandığımızdan çok daha şuurlu olduğu yolundadır.

Şu matbaa makinası meselesine bakalım: Batı'da matbaanın yaygın kullanılışı kitap okumanın artan bir arzu olarak belirdiği zamana rastlar. Zaten matbaa Batı'nın bir keşfi değil, Çin'den aktarılmış. Ne zaman ki el yazması kitaplar talebe kâfi gelmemiş, o zaman Avrupa'da kitapları çoğaltmanın bilinen yolunu uygulamaya koymuşlar, bundan faydalanmışlar.

Oysa Osmanlı Devleti'ne matbaayı sokmanın böyle bir faydaya yöneldiğini iddia etmek zor. Bir kere toplumda okuma-yazma ihtiyacında bir patlama bahis konusu değil. İkincisi ve daha önemlisi, toplumda kitap üretimi belli bir zümre tarafından hızla yapılabiliyor. Ayasofya Camii'nin avlusunda icrâ-i sanat eden kâtipler, istenirse ikiyüz sayfalık kitaptan bir saat içinde (zarfında) bir nüsha çıkarabiliyorlar. Çünkü ikiyüz kâtip kitabın sayfalarını aralarında bölüşüp yazıyorlar. Zaten o zamanın ilkel matbaaların hızı da olsa olsa bunun iki mislidir. İstenilseydi, elle yazılarak çoğaltılan kitaplar, o günkü Batılı eğitim gören askerî mekteplerin ihtiyacını bile karşılayabilirdi. Yani matbaaya karşı tepki, Avrupa'daki otomasyona karşı gösterilen işçi tepkisine de benzemiyor.

Peki matbaanın Türkiye'ye getirilişi otomasyon endişesi değildi de neydi? İstenilen, matbaa yoluyla bir fayda (kâr) temin etmek değil, yazı yazarak geçinen zümreye zarar vermekti. Çünkü bu kimseler okur-yazar

olmaları sebebiyle, anlaşılan, İslâmî kaynaklarla temaslarını koruyorlar ve Frenkleşmeye cephe alıyorlardı. Matbaa bunları aç bırakacak, böylece de direniş gücünü ellerinde tutamayacaklardır.

Denilebilir mi matbaaya karşı çıkanlar sadece kazançlarını düşünüyor, toplumun Batı'ya karşı direnişini hesaba katmıyorlardı. Acaba? Bilinsin ki topluma yararlı olan teknolojinin alınmasında İslâm aydınından hiçbir çağda tepki gelmemiştir. Toplar dökülür, gemiler inşa edilirken az mı teknoloji transferi yapıldı sanıyorsunuz? Müslümanlar ne aralarında yaşayan Hıristiyan, Musevi azınlıkların zanaatkârane hünerlerine ne de temas ettikleri Avrupalıların mekanik becerilerine karşı komplekse kapılıp düşmanlık göstermişlerdir. Yeniliklere direniş denilen tavır, ancak iki durumda kendini gösterdi: Birincisi yeni mallar yerli üretimi köstekleyerek bir hâkimiyet aracı olduklarında, ikincisi ise toplumun "şirazesi" sayılan inanışlara müdahale ettiği, bir yozlaşmayı başlattıkları zaman.

DEMÜR GAŞUK

İslâm aydınının toplum çıkarı karşısındaki duyarlığı, bugün genç kuşaklara öğretilenden çok farklıdır. Gerçi Batı teknolojisinin insan ile olan düşmanlığına tefekkür ürünü bir izah getirmiş değillerdir. Ama yaşadıkları ateşli bir ümmet sorumluluğudur.

Gâvur icadıdır diye tramvaya binmeyen bir derviş sanmayın ki çok ilkel endişeler taşıyordu. O, bu tavrıyla teknik karşısında geri çekiliyor gibi görünüyorsa da gerekirse çok üstün bir teknolojinin bu milletin beyninden, ellerinden ve yüreğinden fışkırabileceğini, küfre ve küffâra egemen olacağını biliyor, hissediyordu. O, gâvur icadına karşı tavır takınırken yalnızca Batı'ya teslimiyeti reddediyor, ona baskın çıkılmasına işaret etmek istiyordu. Çünkü tramvaya binmiyor binmemesine ama mavzeri bir Alman neferinden daha iyi kullanıyordu.

XIX. yüzyılda Anadolu ve Rumeli toprağının başta İngiliz sermayesi olmak üzere Avrupa kapitalizmi tarafından sömürüldüğü dönemde din adamlarının "demir kaşıkla yemek günahtır" dediği işitildi. Batıcı kafalar bu ne gerilik, bu ne yobazlık diyebiliyorlardı. Ama bu "efendiler" Anadolu ve Rumeli'de binlerce kaşıkçı esnafının ve onlara bağlı iktisadiyatın çökmesinden,

onbinlerce insanın üretici ve tüketici olarak ezilmesinden haberdar değillerdir. Toplum sorumluluğunu yüklenen İslâm aydını, Batıcı aydınla taban tabana zıt bir konumdaydı.

Gerçi XIX. yüzyıldaki durumuyla Batı medeniyeti, İslâm topraklarına kendi teknolojisini hâkim kılmak gibi bir niyetle girmiş değildi. Yalnızca mal satmak ve hayat tarzını satabildiği mala göre düzenlemek istiyordu. Yemek demir kaşıkla yenmeliydi. Bir kere demir kaşıkla yenilmeye başlandı mı, gerisi kolay. Daha sonra siz demir kaşık ithal etmeseniz, onu imal etseniz bile iş işten geçmiştir, çünkü sizi demir kaşık imal etmeye zorlayan da budur.

Önümüzde ana mesele olarak duran sanayileşme, teknikle olan münasebetimizi belirlememizi de zorunlu kılıyor. Belli bir teknoloji seçimi, mevcut teknik gelişmenin taklidi biçiminde mi olacak? Verilen "demir kaşık" örneğinde olduğu gibi teknoloji Batı'nın önce zorladığı, mahkûm ettiği ihtiyaca, sonra onun çizdiği yoldan çare bulmanın bir metodu olarak mı anlaşılıyor?

Artık meseleyi bir sömürüye karşı durmak, otarşik iktisadî düzen gibi kavramların ötesinde ele almak mecburiyeti doğmuştur. Teknoloji transferi ve sanayileşme olaylarını ancak hedef aldığımız toplum biçiminin isterleri, moral değerleri ve insan tipi gözetilerek kavrayabilirsek yepyeni bir dünyaya hazırlanıyoruz demektir. Türkiye'nin durumu herhangi bir üçüncü dünya devletinin durumuyla aynı çerçevede mütalâa edilemez. İslâm aydınını yüklendiği sorumluluk da herhangi sanayileşmiş bir ülkenin namuslu aydınından farklı bir sorumluluktur.

Zevahiri kurtarmayı değil, Peygamber'in yolunda olmayı kendimize yakıştırma yürekliliğini göstermeliyiz. Bu da elbet er kişinin harcıdır.

BALIKLAR KAÇAR

Balina yağıyla rekabet edebilmek kastıyla; padişah fermanıyla koruma altına alınmış yunuslardan yağ çıkarmak, yine fermanla korunan ve İstanbul Boğazı üzerinde ak bulutlar gibi uçuşan martıları yolup kuş tüyü ticareti yapmak bize şimdi bir çeşit sivri akıllılık gibi görünüyor. Aslında Batı medeniyetinin ana vasıflarından birinin tabiatı istismar etmek olduğu hatırlanırsa İstanbul'a ıslahat yapsınlar diye kiralanıp getirilmiş Frenklerin böyle tekliflerine şaşmamalı. Onlar tamamen medeniyetin icaplarına göre planlar hazırlamışlardı. Ne var ki kuşlara yem vermek üzere vakıf kuran bir toplumun kafa yapısına tabiatın böyle insafsız istismarı uygun düşmezdi.

İnsanın tabiatı istismarı kabul edilmeyince medeniyetin bir toplumda gelişip yerleşemeyeceğini o günlerde kimseye anlatamazdınız elbette. Nitekim medeniyetin bir istismar hediyesi olduğunu ne padişah, ne de öteki devlet adamları anlayabilmiş. Barchin gibi Frenklerin sözlerini deli saçması olarak değerlendirmişler belki. Hâlbuki Batı'da buna benzer binlerce tecrübenin yapılıp ancak başarılı olanlarının gelişmeye yol açtığını hesaba katmamışlardır. Batı toplumundaki zenginleşmeye öncülük edenin, her şeye, nasıl kâr temin edebilirim gözüyle bakan, sinekten yağ çıkarma heveslisi bir sınıf,

burjuvazi olduğunu bilememişler.

Batı ile temaslarında Doğu insanının birçok şeyi farklı anlayacağı tabii idi. Çünkü farklar temel bazı noktalara taallûk ediyor, yalnızca Sanayi Devrimi'nin Batı'da yaşanmış olmasından ötürü belirmiş farklar değil bunlar. Doğu'da ve Batı'da gerek maddî gerekse manevî şartların hazırladığı, yoğurup biçimlendirdiği iki insan tabiatıdır karşı karşıya gelen.

Doğulu ile Batılıyı ayırırken Tanpınar'ın Batı yanlısı olarak ortaya koyduğu şu husus acaba daha doğru nasıl ifade edilebilecektir?: "Şark eşyaya ancak umumî şekilde tasarruf eder. Hatta bazen onu tabiattan ödünç alır. Garp ise bünye mahiyetini anlamak ve bütün imkânlarını yoklamak sûretiyle onu tam benimser." Bu sözlerin Batı'yı kayırmadan yeniden ifadesi şöyle olur sanırım: Doğu insanı kendini kâinatın efendisi olarak görmediği için eşyayı istismar edilebilecek bir nesne olarak kabul etmez, tabiatla arasında bir kardeşlik kurmuştur. Batı insanı ise kendine tanrılık izafe ederek eşyaya keyfince tasarruf eder. Bu bakımdan tabiatın yağması, batılı insan için yağma değil, saltanatının tabiî sonucudur.

Tekniğin Batılı elinde kullanılmasıyla medeniyetin azgınca dünyaya saldırması noktasına gelinmeden önce de her iki insan tipi birbirlerine çok uzaktılar.

Busbecq'in mektuplarından aldığımız şu birkaç satır bize çok şaşırtıcı gelebilir: "Orada bir köylü duruyordu. Bir tercüman vasıtasıyla ona nehirde çok balık var mı diye sorduk ve bunların nasıl tutulduğunu anlamak istedik. Köylü cevaben balığın dolu olduğunu fakat tutamadıklarını söyledi. Bizim hayret ettiğimizi görünce izahat verdi. Birisi zahmet edip de elini uzatacak olursa balıklar kaçıyormuş, tutulmalarına meydan bırakmıyorlarmış! Bu cevap bana çok şaşılacak

bir şey gibi gelmedi. Çünkü, tanımadığımız bazı kuşlar hakkında malûmat istediğimiz ve köylülere bunları nasıl tutabileceğimizi sorduğumuz zaman bize şu cevabı vermişlerdi: Bu kuşlar tutulmaz, çünkü bir kimse onlara el uzatacak olursa uçarlar."

Bu mektubun tarihi 1555. Şimdi bize XVI. yüzyıldaki köylülerin cevabı anlaşılmaz gelebiliyor. Neden? Çünkü biz de bu mektubu yazan Avrupalı gibi düşünmeye başladık. Biz de artık tabiatla aramıza düşmanlığın girmesine şaşırmıyoruz.

Ama unutmayalım ki bu köylü, "cihad"ın mânâsını, sahip olduğu bu incelik içinde kavrıyordu. Acaba biz bugünkü mekanik kafamızla neyi ne kadar kavrayabiliyoruz?

TEKNİK ÜZERİNE

Günlük hayatın akışı düşünce ve tercihlerimize *kısa yoldan* ve fakat *dar bir açıdan* etki ediyor. Kısa yoldan, çünkü acı veya haz veren etkiyi derhal yaşıyoruz. Buna çabuk tepki göstererek o etkinin kaynağına olumlu veya olumsuz tavır takınıyoruz. Dar açıdan, çünkü anlık tepkilerimizde o durum için özellikle geliştirdiğimiz düşüncelerimiz yoksa en çıplak, en basit akıl yolunu seçiyoruz. Bu basit akıl yoluna istidlâl bile denilemez, âdeta refleks bu. Bir kimse kalkıp bizim teknik ve teknoloji(*) hakkında olumlu mu, olumsuz mu düşündüğümüzü sorsa, cevabımız (eğer bu konuda geliştirilmiş düşüncelerimiz yoksa) günlük hayatın üzerimizde bıraktığı izlenimlere bağlı olarak verilecektir. Böylesine yalınkat bir zihin işlemiyle ve handiyse toplumsal bir içgüdü sonucu verilmiş diyebileceğimiz cevabın sağlıklı olduğunu ileri

(*) Teknik kelimesi Yunanca sanat, meslek anlamındaki "*tekhne*" kelimesinden geliyor. Sözlükler tekniği geniş ve dar anlamıyla açıklıyorlar. Geniş anlamıyla teknik, yapılan her işin gerçekleştirilme usûlüdür. Bir yazarın yahut bir rakkasenin tekniğinden bu anlamda sözedilebilir. Burada teknik kelimesini modern yaşayış içinde kullanılan gereç tekniği anlamında kullanıyoruz. Gereçlerin elde edilmesi için kullanılan üretim tekniği, insan, mal ve haber taşıyan ulaşım tekniği.
Teknoloji kelimesi de Yunanca bir sanatın sistematik ifası anlamına gelen "*technologia*" kelimesinden geliyor. Bu yazıda teknoloji dediğimiz zaman uygulanmış bilimi, yani pratik amaçlar için kullanılan bilgi birikimini kastediyoruz.

sürmek zordur. İzlenimlerinden başka bir düşünce dayanağına başvurmaksızın bir insanın bize teknikten yana olduğunu veya tekniğe karşı olduğunu bildirmesi değersizdir (Yahut istatistikçiler için bir değeri vardır). Yargılarımızda daha geniş bir bakış açısı ile sağlamlığa kavuşmak istiyorsak günübirlik kaygularımızın ötesinde ve kısa vadeli düşünsel ve siyasî çıkarlarımızın üstünde bir hareket noktası seçmek zorundayız. Bu bir bakıma ideolojik kolaylıktan sıyrılıp teorik bütünlüğe doğru yol almak demektir.(*) Teknik ve teknolojinin toplum hayatında şimdi tuttuğu yer ve ileride tutmasını beklediğimiz yer hakkında da bir yargıya varırken tekniğin ürünleriyle şu anda sağladığımız alışkanlıktan (ünsiyetten) yahut şu anda tekniğin üzerimizdeki fizikî ve fikrî baskısından bağımsız kalarak düşünmeyi başarabilmeliyiz.

Tekniğin toplum ve insan teki bakımından olumsuz bir görev yüklendiğini öne süren kimse, geçmişin hayalleriyle avunan, geçmişe sığınmayı seçen, yılgın tabiatlı bir kişi olabilir; bu bir çeşit hayalperestlikse, aynı hayalperestlik tekniğin hayata daha çok hâkim olmasını, onun hayatını kökten değiştirmesini ve böylece insanın harika makinaları üretip yöneten üstün varlık vasfını belirginleştirmesini isteyen kişi için de geçerlidir. Her iki insan tipi de kendi varlıklarını gerçek kimliğiyle tanımayı red konusunda, kendi varlıklarının toplumsal karakterinin tanınmasını ve üstün ilkelerle değerlendirilmesini inkârda birleşirler. Tekniğe karşı olmak veya teknikten yana olmak elbet her iki "romantik" anlayıştan uzakta ele alınması, üzerinde durulması gereken konulardır.

Bugün teknik ve teknolojinin günlük hayata olan

(*) İdeoloji deyince siyasî ve sosyal hayat içinde dayanaksız, kendi içinde tutarlık gözetmeyen, slogan olmaktan öte derinliği olmayan, keyfî yargılar topluluğunu kastediyoruz. Bunun yanı sıra teori kendi düşünce kaynağı hakkında kapsamlı bir anlayışa ulaşmış, ulaştığı sonuçların temelini açıklayabilen, tutarlı yargılar bütünüdür.

egemenliği küçüksenemeyecek boyutlara varmıştır. Demir gövdeli, insan yapısı kuşların inip kalkmadıkları bir kara parçası (hatta deniz) yok gibi. Uzay araştırmaları uluslararası bir siyasetin, insan yığınlarının düşüncelerini yönetmenin bir parçası oldu. Transistörlü bir radyoyu yanına almakla bir tek insan kum veya buz çöllerinde, ıssız bir adada kendini karmaşık ilişkilerin egemen olduğu kalabalıkların dünyasına bağlı hissedebilmekte. Hele şehirlerde yaşayan insanlar için teknik, sabahtan akşama, beşikten mezara her çalışmanın, her işleyişin yanı başında vazgeçilmez bir unsur olarak varlığını kabul ettirmiş durumda. Yaşama araçları doğrudan doğruya teknolojinin ürettiğinden ibaret, gıdalar henüz kendileri değil ama elde ediliş yolları ve bir elden ötekine ulaşması bakımından teknolojinin güdümünde. Bütün bunların insan hayatının her yönünde çeşitli sorunlar doğurduğunu kimse inkâr etmiyor. Çevre kirlenmesinden tutun da tekniğe dayalı bir toplum örgütlenmesinin ortaya çıkardığı insansızlaşmaya (*dehumanization*) kadar birçok konuyu enine boyuna tartışır oldu insanlar. Tekniğin ortaya çıkardığı istenmeyen sonuçlardan ötürü bilimi suçlayanlar bile var. Teknolojinin en yoğun olduğu ülkelerde birçok aydın kişi, son yıllarda bilime cephe alacak duruma gelmişler. Bakın nasıl da sert sözler bunlar: "Ebediyyen değilse bile uzun bir süre için insanlığın nedamet duymayan düşmanı haline geleceği konusundaki inancım yüzünden bilimden korkuyor ve nefret ediyorum. Onun hayatın bütün yalınlığını ve yumuşaklığını, dünyanın bütün güzelliğini yıktığını görüyorum, medeniyet maskesi altında barbarlığı ihya ettiğini görüyorum, insanın zihnini karartıp kalbini katılaştırdığını görüyorum, eskinin binlerce savaşını gölgede bırakacak, insanlığın emek ürünü bütün gelişmelerini kana batmış bir kaosla ezecek bir büyük

çatışmalar çağı getireceğini görüyorum."[1]

Ama tekniğin, teknolojik yayılmanın (ilerlemenin!) düşmanı kadar dostu da var. Onlar tekniğin ortaya çıkardığı rahatsızlıktan tekniğin bizzat kendisini sorumlu tutamayacağınızı, eğer bir kötülük doğmuşsa bunun, tekniğin hızına ve ruhuna ayak uyduramayan toplumsal örgütlenme biçiminden doğduğunu söylüyorlar. Hiroşima'da ilk atom bombasının patlamasının hemen ertesinde Denis de Rougemont şöyle yazıyordu: "Bomba hiç mi hiç tehlikeli değildir. Nihayet bir nesnedir o. Korkunç şekilde tehlikeli bir şey varsa o da insandır. Dolayısıyla düzelmesi gereken de odur."[2]

Dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki teknik lehine ve aleyhine ileri sürülen düşünceler, ister sosyal, ister felsefî, ister siyasî olsun bugünün dünyasının yani bir sanayi ve teknokrasi medeniyetinin bizzat kendisinin karşı karşıya olduğu meseleler düzeyinde ele alınmaktadır. Bu sanayi medeniyetinin rahmi ve beşiği olan ülkeler, dünya teknolojik gücünün tamamına yakın bir bölümünü ellerinde bulundurmakta ve bu gücün toplum hayatına yansıyan meselelerini çözümlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla insan-teknik ilişkisi, bünyesinden tekniği doğuran toplumların âdeta "içişleri" arasında sayılmak gerekir. Ama çok iyi biliyor ve yaşıyoruz ki teknik ona hâkim olanların diğer dünya toplumlarıyla bağlantılarının da nirengi noktasını teşkil ediyor. İşte bu bağlantı sözkonusu edildiğinde teknikle insan arasındaki ilişki siyasî tutumlara, iktisadî tercihlere yön veren bir kimliğe bürünüyor. Artık teknik ve teknolojinin toplum ve insanla olan özgül (*spécifique*) meseleleri yerini iktisadî sömürüden kurtulma, siyasî bağımsızlığı elinde bulundurma ve nihayet kültürel değerleri yaşatma gibi meselelere bırakıyor.

(1) Zikreden, Bernad Dixon, *What is Science For?*, Penguin Books, 1976, s. 152.

(2) Zikreden, Louis Armand, *Plaidoyer pour l'avenir*, Calmann Levy, 1961, s. 145.

Böylece tekniğin insan hayatında tuttuğu yer ve tutması düşünülen yer denildiği zaman siyasî değer yargıları açısından bir açıklamaya hazırlanmamız gerekiyor.

Türkiye gözönüne alınarak olayı kavramaya girişti̇ğimizde önümüze iki ana düşünme yolu çıkıyor:

1- Teknolojiyi iktisadî-siyasî-kültürel çatışmaların yanı başında bir maddî öge (unsur) olarak mı kavrayalım,

2- Yoksa onu belirli bir manevî yapının somutlaşmış biçimi olarak mı görelim?

Yaptığımız ayırım ilk bakışta anlamsız görülebilir. Çünkü yine ilk bakışta ikinci düşünme yolu olarak sunduğumuz anlayış, günümüzün baskın kafa yapısı içinde doğruluğu en kolay kabul edilebilecek olan anlayıştır. Öyle ya teknoloji ve teknik madem uygulama demektir, uygulayan ve uygulayıcı düşünce değiştiği zaman tekniğin hizmet ettiği alan da değişecektir. Sosyalistlerin ve milliyetçilerin bu bakış açısında birleşeceklerini tahmin etmek zor değil. Çünkü her iki düşünüş tarzı da dünyanın bugünkü konumunu veri olarak kabul ediyorlar; sosyalistler için teknoloji sermayenin hâkimiyetinde olduğu oranda sakıncalar doğuran bir kimliğe sahiptir. Teknik, emeğin hizmetine sunulduğu zaman yani sömürücü sınıf ve sınıflar ortadan kaldırıldığında teknik gelişme her insan tekinin serpilip gelişmesinde, kendini gerçekleştirmesinde bir araç olarak kullanılabilecektir.

Milliyetçi görüş de tekniği ancak maddî bir araç olarak görmeye yatkındır. Başka milletlerin elinde bir egemenlik aracı olarak bulunan teknik ele geçirilerek hem millet varlığının korunup geliştirilmesinde hem de başka milletler üzerinde egemenlik kurulmasında bir araç olarak kullanılabilir. Elbette gerek sosyalistlerin gerekse milliyetçilerin kuyuyu ters çevirince minare olacağı düşüncesinde birleşmelerine şaşmıyoruz. Çünkü

biliyoruz ki bu iki bakış açısı, tarihi yorumlarken maddî etkilerin belirleyiciliğine öncelik tanıyorlar. Teknolojinin sosyalist ve milliyetçi görüş sahipleri tarafından yalnızca bir "araç" olarak görülmesi, onun iyiye veya kötüye kullanılabileceğinin iddia edilmesi, hemen akla teknolojinin kendine mahsus bir güç olduğu fikrini getiriyor. Bir şeyin kullanılabilme ihtimali varsa kullanılamama ihtimali de vardır. Belki de milliyetçilik ve sosyalizm teknoloji tarafından yönlendirilen düşünce yapıları sayılmalıdır. Ayrıca bugün içinde bulunduğumuz medeniyetin şafağında bu iki düşünce, biri diğerine çok şey borçlu olarak gelişmişlerdir. Gerek milliyetçi gerekse sosyalist bakış açısının bilim ve teknik anlayışı aynı kaynaktan doğar. Her ikisi de bilim ve teknolojinin sahip olduğu yer ve elinde tuttuğu kuvvet hakkında özde birbirine yakın görüşlere sahiptirler. Onlar, insanı tabiatın bir ürünü olmakla birlikte tabiatı egemenliği altına alabilen, bağımsız karar alma gücüne sahip bir varlık olarak görüyorlar. Bu durumda da teknik, işte bu tabiatı egemenlik altına alma niyetinin bir usûlünden başka bir şey olmuyor. Anlaşılacağı gibi teknik insanın mutlak egemenliği düşüncesinin bir uzantısıdır.(*) Ancak iyi bilinmeli ki insanın tabiata egemenliği -dehrî düşünce çerçevesi içinde- bir uç düşüncedir. Bu uç noktaya varıncaya kadar insanın insana egemenliği, sınıfın sınıfa egemenliği, milletin millete egemenliği ve benzeri egemenliklerin tecrübesi pratik ve teorik anlamda yaşanmıştır. Üstelik insanın tabiata egemenliği niyeti de diğer egemenlik türlerinin kalıntılarını bünyesinde barındırır. Yani tabiata

(*) Batı medeniyetinin insanın dışa dönük egemenliğini vurgulayan tekniğinin yanı sıra Uzak Doğu dinlerinin içe dönük egemenliğinin doğurduğu tekniği de gözönüne almak gerekir. Bir Hint fakirinin kendini başaşağı asıp haftalarca aç susuz kalması, bazı Taocu keşişlerin uçmaları, bazı yogilerin bedenlerine olan egemenlikleri de Batınınkinin ters yönünde geliştirilmiş tekniklerdir. Bu tekniklerde de insanın gücünün aşırı ölçülere vardırılması niyeti belirgindir.

egemen olma süreci insanın insana, sınıfın sınıfa, milletin millete egemen olmasını dışta bırakarak yaşanmamıştır.

İşte biz tekniği bu *egemenlik hakkını seçen ahlâkın* somutlanmış biçimi olarak görüyoruz. Milliyetçi ve sosyalist anlayış tekniğe insan rubûbiyetinin bir iktidar aracı olarak bakarken, Müslüman gözüyle biz, tekniği, kulluk haddinin aşılmasının bir belirtisi (deyim yerinde olursa bir tâğut) olarak görüyoruz. Bu sebeple de mevcut haliyle Batı tekniğinin İslâmî yaşayışın örgüsüne girmesinin mümkün olamayacağını ileri sürüyoruz.

İleri sürdüğümüz görüşün birçok Müslüman kardeşimiz tarafından tepkiyle karşılanması muhtemel. Bu yüzden daha yazımızın başında bir olay ve düşünce hakkında karar verirken günlük hayatın baskısına karşı durmanın daha sağlıklı olacağını işaret etmiştik. Bu sağlıklı düşünceye varabilmek için önce tekniğin bazı ayırıcı vasıflarını kavramaya çalışalım:

Bilim ve teknik kelimeleri çoğu zaman yan yana anıldıklarından, bu ikisi arasında sıkı bir bağlantı olduğu düşüncesine kapılmamız kolaydır. Doğrusu, geliştirilmiş birçok bilim kuramı (teorisi) olmasa, teknik bugünkü hızlı gelişimini sağlayamazdı. Aynı zamanda bilimin desteği olmaksızın teknik, dünya ölçüsünde yaygınlığa kavuşamaz, Batı medeniyetinin birçok toplumu boyunduruğu altında tutabilmesi için ihtiyaç duyduğu prestiji ona sağlayamazdı. Bilim ve teknik aralarındaki bağlantıyı günden güne sıklaştırsalar da(*) her ikisinde insan faaliyetinin birbirinden olabildiğince farklı anlayışlarla yürütüldüğünü, ayrı ayrı gerçeklere sahip olduklarını bilmek gerekir.

(*) Gerçekten bilimsel bulguların teknolojinin emrine sunulmasındaki hız gittikçe artmaktadır. Termo-ionik etkinin keşfinden ilk triod lambasının satışa çıkmasına kadar geçen süre 35 yıl iken; röntgen ışınlarının gözlenmesinden David Lloyd George tüplerine kadar geçen süre 20 yıla indi. Nötronun keşfinden ilk atomik pile kadar geçen süre 10 yıl, çok kısa dalgaların tespit

Bilim gerçek anlamıyla yaşadığımız dünya içinde sürüp giden olayların açıklanmasından doğan bilgidir. Bu tanım benimsenecek olursa insan aklının bütünlüğü içinde olayların kavranılması ve karşılaşılan güçlüklerde insanın zihnî açıklığa kavuşması bilimsel çalışmanın içine girer. Daha anlaşılır bir deyimleme ile evrende, Allah'ın kurmuş olduğu düzenin *hikmetini* kavrama çabası bilimsel bir çabadır. Düzen Allah tarafından yaratılmış ve yaratılmakta olduğuna göre, insanın bilime olan vukûfu bir yaklaşımdan (kendisine verildiği kadarını almaktan) ibaret olacaktır. İnsan aklının mutlak bilgiye ulaşacağını gerçek (İslâmî) bilimsel görüş kabul etmez. İnsanın mutlak bilgiye varacağını iddia eden, hümanist Batı düşüncesidir. Çağdaş bilim anlayışının temelleri bir yandan tektanrıcı dinlerin metafiziğine, bir yandan Yunan ve Roma'da hükümran olan tabiat görüşlerine dayanır. Ancak hümanizm, bilimin bu ikinci kaynağını mutlaklaştırmak ve XVIII. yüzyıl aydınlanma felsefesine ulaştırmak görevini eksiksiz yerine getirmiştir.

Hümanist gelenek ana çizgisi itibariyle eski Yunan'da mitolojisi, sanatı, felsefesi hatta bilimi ve tekniği ile başlamış, Protogoras'ın "insan her şeyin ölçüsüdür" sözüyle en uygun ifadesini bulmuş, sonra Batı medeniyetinin doğuşuna en büyük katkıyı yine aynı anlayış içinde yapmıştır. Batılı "insan olma şerefi, bizim bütün hareketlerimizde, her insanın şahsında (aynı zamanda kendi kendimizde) her zaman hesaba katılmalı ve *son ölçü* olmalıdır. Şeyler, bir vasıta olarak görülür ve kullanılırlar; fakat şahıslar bizim için daima, *en*

edilişinden radarlara kadar geçen süre 10 yıldan az, atomun parçalanmasından ilk atom bombasına kadar geçen süre 5 yıl, yarım-kondüktörlerin artılmasından germaniumlu ilk transistörün satışına kadar geçen süre 3 yıldır. Bugün artık herhangi bir bilimsel kuram ortaya atılır atılmaz onun pratik sonuçları da birlikte sunulabiliyor. İşte bilimsel kuramların çok çabuk bir işe koşulmaları insanların bilimle tekniği aynı şey sanmalarına yol açıyor. Bu durum bilimin haysiyetini tehlikeye soktuğu gibi tekniğe de hakkı olmayan bir mevki kazandırıyor.

yüksek saygının (italikler benim İ.Ö.) objesi olmalıdırlar." derken[3] insan bilgisinin de en güvenilir, en saygıdeğer bilgi olduğunu kabul ediyordu. Nitekim, bugün artık bilimin evren yasalarını tespit ettiği hakkındaki yargı dünya ölçüsündeki eğitim sistemlerinde kökleşmiştir. Russell'ın verdiği bilim tanımı da buna uygundur: "Bilim, gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmaktır. Bilimin bu kuramsal yönünden başka bir yönü de bilimsel düşünceden yararlanarak, bilim öncesi çağlarda elde edilemeyen ya da çok daha pahalıya mâl olan yaşama kolaylıklarını, çok üstün yaşama olanaklarını sağlayan bilimsel tekniktir."[4]

Russell'ın tanımında iki nokta dikkatimizi çekiyor: Birincisi, bilimsel bilginin geleceği biçimlendirmeye yönelmesi konusundaki istek; ikincisi, bilimi teknikle kaynaştırma çabası. Her iki eğilim de bilim yoluyla insanın evrende mutlak iktidara yürümesi düşüncesine hizmet eden eğilimlerdir. İnsan geleceği (bir anlamda gaybı) bilecek ve aygıtlarıyla üstün bir hayat sürecektir. Bronowski'nin bilim tanımı insanın hâkimiyeti konusunda daha da partizan: "Bilimi ben bilgimizin daha çok doğadaki gizli güce buyruk verecek biçimde örgütlenmesi olarak anlıyorum."[5] diyor. Yani doğada gizli bir gücün varlığını kabul ediyor ama ona galebe çalmayı aklına koymuş. Üstelik bu yazarlar (her ikisi de bilim adamı, filozof, matematikçi) bilim adamlarının bilimsel buluşlarının hangi zihnî işlemden geçtiğini de biliyorlar. Sözgelimi Kepler yasalarına hiç de bilimsel olmayan varsayımlardan kalkarak varıldığını

(3) Prof. Dr. Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyeddin Mengüşoğlu, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, 1967, s. 137.

(4) Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, Çev. Akşit Göktürk, Elif Yayınları, 1963, s. 7.

(5) J. Bronowski, *Bilim ve İnsan Değer Yargıları*, Çev. Ayseli Usluata, Varlık Yayınları, 1971, s. 16.

her iki yazardan da okumak mümkün. Ama ne yapalım ki Batılı hümanist anlayış bilimin anlamını saptırmakta, ona ilâhî düzene isyankâr bir muhteva kazandırmakta kararlı. Bilgiyi "hamd"a bir vesile kılmak yerine, gurura bir dayanak yapma sevdasında.

Oysa pek iyi biliniyor ki bilim tarihi, insanların ilk bakışta tutarsız ve saçma buldukları düşüncelerin önemli kuramlar haline gelişlerinin örnekleriyle doludur. Açıkçası, bilimsel bilginin ilerleyişinde, alışılagelmiş hesapların, uzun laboratuvar çalışmalarının yani cüz'î aklın kapalı devre çabalarının değil, bazı özel zihin sıçramalarının yeri önemli. İslâm dışı görüşler bu durumu nasıl açıklarsa açıklasın, bizim açımızdan bilim adamlarının bazı şeyleri anî zihin çakışlarıyla bulmaları ancak onlara bilgilerin "li-hikmetin" verilmiş olması şeklinde yorumlanabilir.

Bu konuda çok çeşitli örnekler vardır. İlginç bulduğumuz iki örnekle yetineceğiz: "Kimyager Friedrich Kekulé 1865 yılında karbon atomlarının birbirlerine benzen molekülü içinde kenetlendiklerini rüyasında gördü. Daha sonra bu konuda yazarak, karbon atomlarının raks ettiğini aniden gördüğü sırada ocağın önünde nasıl uyukladığını anlatıyor: *Bu türde tekrarlanan görüntülerle iyice keskinleşen zihnî bakışım, şimdi onaylanan geniş yapıları birbirinden ayırabilmekteydi: Uzun diziler zaman zaman birbirine sıkıca kenetleniyor, hepsi yılankavi hareketlerle eğilip bükülüyorlardı. Ama bakın! Bu da neydi? Yılanlardan biri kendi kuyruğunu kavrayarak bükülüyor ve bu şekil alay edercesine gözlerimin önünde dönüyordu. Sanki bir şimşek çakışıyla uyandım ve böylece gecenin geri kalan kısmını hipotezin sonuçları üzerinde çalışmakla geçirdim.*"(6)

İkinci örnek Max Planck'ın 1900'de Kuantum Kuramı'nı ileri sürmesiyle ilgili: "Geçen asırda ısıtılan

(6) Dixon, op. cit. s. 26-27

cisimlerin neşrettiği yayılma enerjisinin miktarını, dalga uzunluğu ve hararet ile nasıl değiştiğini belirtecek bir kanun ortaya koymak için büyük gayretler sarfedilmiştir. Bütün teşebbüsler başarısızlığa uğramışken Planck, matematik vasıtasıyla, tecrübe neticelerini karşılayan bir denklem bulmaya muvaffak olmuştur. Bu denklemin şayan-ı dikkat olan özelliği, Planck'ın yayılma enerjisinin kesintisiz bir akım olarak değil, Kuantum'lar adını verdiği kesintili parçacıklar halinde çıktığı yolunda bir faraziyeyi kabul etmek zorunda kalışıdır.

Planck'ın böyle bir faraziye yürütmesini destekleyecek başka bir delil yoktu; ancak (o zaman olduğu gibi şimdi de) hiç kimse ışınımın nasıl olageldiğini bilmiyordu.

Planck Konstantı, yarım asır atom fiziği hesaplamalarına hâkim olmakla beraber, başka evrensel nicelikler gibi izah edilememiş olan matematik bir vakıadır."(7)

Bu örneklerle anlaşılmasını istediğimiz şu ki bilim, gerçekten, insanın zihin gücünün, iktidarının bir parçası (onun rubûbiyetinin bir uzantısı) değil, tam tersine insanın cehd gösterip zihnen zayıf kaldığı (yani kulluğu kavradığı) bir anda ona lütfedilmiş bir zenginliktir. Ama bilimin kendi kimliği ve niteliği başka, onu bazı insanların ele alışları, anlayışları yine başkadır. İşte bilimi kendi niteliğinden ayrı bir sıfata yakıştırarak yani onu insan aklının üstünlüğüne dair haberlerin asıldığı bir ilân tahtası olarak gören kafalar sonunda kendi sapkınlıklarını bilimle harman etmeyi büyük ölçüde başarmışlardır.

Oysa bilim "*eşyanın hakikatine*" yönelmiş bir araştırma çabasıdır. İbadetin bir biçimi olarak kabul edilebilir, bazıları için dua niteliğine bile bürünebilir. Bilimsel bilgi her ne kadar önceki bilgi birikiminin üstüne bina edilebilirse de insan zihninin işleyiş özelliği ve

(7) Lincoln Barnett, *Einstein ve Evren*, Çev. H. Aydın, Işık Kitapları 1959, s. 17-18.

bilimsel bilginin kendi yapısı bakımından yere ve zamana bütünüyle bağlı değildir. Bu bakımdan Thales, İbn-i Sina ve Einstein'ın birbirlerini anlayabileceklerini düşünebiliriz. Ama bir demirci ustasıyla bir makina mühendisinin birbirleriyle aynı dili konuştuklarını öne sürmemiz hemen hemen imkânsız. Çünkü teknik bilgi, bilimsel bilginin aksine soyutlamalara yakınlıkla değil somut ve maddenin biçim alışına dayalı bir yatkınlıkla elde edilen bir bilgidir. Bu sebeple teknik, yere ve zamana tamamen bağlıdır. Teknik, insan düşüncesinin geniş alanlarında hakikate dair işaretler bulan bir çalışma sonucu değil maddenin imkânlarına mahkûm olarak ortaya getirilmiş pratik bir çaredir. Bilimsel buluşlarla, teknolojik buluşlar arasında da bu açıdan önemli bir fark vardır. Bilimsel buluş, zihnin daha önce hesaba katılmamış bir yönde açılması ile gerçekleşirken; teknolojik buluş, zihnin yalnızca bir noktada takılmasıyla mümkün oluyor. Her teknolojinin gereç ve donatımı yani kullandığı enerji türü, kullandığı (ham) madde, haberleşme yahut ulaşım araçları o dönemin ve o yörenin teknik bilgisine sınırlar çizer. Teknoloji, verilmiş sınırlarda ve o sınırlar uğruna meseleyi çözer. Bilimsel bilgi için ise bu derece sınırlı zorlamalar bahis konusu değildir. Bilimsel araştırma özünde pratik faydayı gözetemez. "Batı toplumlarının bencil çıkarlar uğrunda her zaman para pul bulmaları, insan bilgisini artırma yolundaysa ölesiye cimri davranmaları, gelecek yüzyıllarda hayret konusu olacaktır. Bugün bile, bilimsel araştırmalar için para yardımı isteyenler, bu araştırmanın endüstriye ya da savaşa yardımı dokunacağını ileri sürmek zorunda kalıyorlar."[8] Bencil çıkarlar tekniğe yön vermiş, endüstri-savaş-teknoloji kaynaşmasını sağlamıştır. Bu bakımdan teknik karşısındaki tutumumuz, bilim karşısında alacağımız tavırdan tamamen bağımsızdır. "Teknik, özü

(8) Albert Bayet, *Bilim Ahlâkı*, Çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, 1968, s. 55.

itibariyle bir "toplumsal gereklilik" (*une condition sociale*) değil, bir "manevî maldır" (*un bien spirituel*)."[9]

Hayatımıza müdahale eden bugünkü medeniyet, verdiği eğitim içinde ilerleme düşüncesine büyük yer veriyor. Medeniyet, insan toplumlarının sürekli bir gelişme içinde olduklarını, daha üstün bir geleceğe doğru yol aldıklarını köklü bir inanç haline getirmeyi bir görev olarak üzerine almış. Bu, gerçekte belirli bir zorbalığın haklılaştırılma isteğinden başka bir şey değildir. Bugün birçok zihinde basitleştirilmiş ve şematik bir "ilerleme" fikriyatı vardır. İnsanlar "tarihî materyalizm"i benimseseler de reddetseler de ilerlemenin kabulü zorunlu bir gerçek olduğuna büyük ölçüde inandırılmışlardır. Hatta birçokları insan toplumlarının maddî gelişmesinin manevî gelişmeden çok hızlı oluşundan ötürü büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığını bile ileri sürüyorlar. Demek ilerleme düşüncesine öyle kandırılmışlardır ki insanın ruhî yapısında mekanik doğrultuda aşamalar geçireceğini kabul ediyorlar.

İlerleme aldatmacasının ana dayanağı, insan zihninde nitelik (keyfiyet) ve nicelik (kemmiyet) kavramlarının materyalizme hizmet edecek biçimde bulanıklaştırılmasıdır. Yani insan ve insanlık "hayırlı" olanın ne olduğu konusunda çarpıklığa mahkûm edilmek istenmiş ve büyük ölçüde başarıya ulaşılmıştır. İlerleme konusunda ifrata varan düşünceler bazen karşısında tefriti de bulmuştur. Sözgelimi Batı düşüncesi içinde XVII. yüzyılın en parlak zekâlarından biri olarak kabul edilen Montesquieu her türlü teknik "ilerlemeye" karşı çıkmış hatta su değirmeninin kullanılmasının bile hayırlı olmayacağını savunmuştur.[10]

Müslümanı ilerleme konusunda kararsızlığa

(9) Werner Sombart, *Le Bourgeois*, Petite Bibliotheque Payot, s. 305.

(10) Ibid., s. 157

sürükleyen kayguların uğraştırmaması tabiidir. Çünkü Müslümanın gelecekte daha mükemmel bir insan tipine, daha üstün bir Müslümana ulaşmayı düşünmesi mümkün değil. Devr-i saadetin, en üstün Müslümanların yaşadığı bir dönem olduğundan hiçbir mü'minin kuşkusu yok. Öyleyse Müslümanın gelecekten beklediği yalnızca gerek insan teki gerekse toplum olarak doğruya varmak, yanlışı reddetmekten ibarettir.

Bu açıdan bakılınca insanlığın yaşadığı macerayı anlamlı kılan tek şeyin hakikatle olan bağlantı olduğu görülecektir. Eğer önümüzde bir İslâm toplumuna yeniden kavuşmak diye bir sorun var ve içinde bulunduğumuz şartlar bizi teknik karşısında tavır almaya zorluyorsa, elimizdeki ölçü "ileri gitmek - geri kalmak" gibi çarpıtılmış anlayışlar değil "hakikate yakın veya uzak olmak" gibi inançlarımızla bağdaşık bir ölçü olacaktır.

Teknoloji bize, ilerlemenin bir tezahürü olarak sunuluyor ve onun ortaya çıkardığı hayat tarzı ileri, mükemmel bir dünyanın gereği olarak gösteriliyorsa, durumu kuşkuyla karşılamak hakkımızdır. Çünkü biz ilerlemenin bizzat kendisinin var olup olmadığından kuşku duyuyoruz ve mükemmel bir hayatı, İslâmiyet'in en yoğun yaşandığı hayat olarak anlıyoruz. Ama biz Allah'a olan teslimiyeti, Peygamberimizin ashabından daha yoğun yaşayacak Müslümanlara gelecekte ulaşılabileceğini de düşünmüyoruz. Bu durumda teknik imkânları elde etmek bizim için hayatımızı üstün bir noktada yeniden inşa etmek yahut teknolojinin kurduğu temelden yükselerek yeni bir şahsiyet bulmak gibi amaçlara dönük olamaz. Tekniğe yaklaşırken hangi gerekçeyi getirebilir? Olsa olsa Müslüman toplumun muhafazası, ayakta durması, savunulması ve nihayet dövüşebilme gücünü elinde tutması gibi bir gerekçeyi getirebiliriz. Gerekçemiz tekniğin toplumda tutacağı yeri de belirleyecektir.

Savunduğumuz görüş, bugün yeryüzünde egemen olan Batı medeniyeti kaynaklı teknik yapının bir Müslüman toplumun hayat bulmasına zorluklar çıkaracağı, İslâmiyet'in yaşanmasının ancak Batı teknolojisinin toplumun bünyesine ve insan zihninin işleyişine müdahale etmediği şartlarda daha kapsayıcı boyutlara varabileceği yolundadır. (Hemen belirtmek gerekir ki bu sözlerle tek tek Müslümanların takva derecelerini tartışma konusu yapıyor değiliz. Yani teknolojinin bütün olumsuz şartlarına ve şartlandırmalarına rağmen tek tek insanlar zihnen İslâmî bir konumda bulunabilirler. Düşüncemiz, büyük sayılar itibariyle insanların İslâm cemaati teşkil edebilme şartlarını gözeterek dile getiriliyor. İslâm bizim keşiş olmamızı hoş görmediğine göre, cemaat teşkiline yönelerek şartlarla dövüşeceğiz demektir).

Batı teknolojisinin kimliğini tanımak için ilk önce bilmemiz gereken şey, teknik gelişmenin kendiliğinden (*spontanè*) bir olay olmadığı, onun tarihin belli bir uğrağında ortaya çıkan, belli bir toplumsal örgütlenmenin uzantısı ve belli bir toplumsal sınıfın çıkarının bir aleti olduğudur. Teknik, burjuvaziye hizmet etsin diye, Batı medeniyetinin ideallerine uygun olarak türetilmiş bir kuvvettir. Bu kuvvetin belli bir niyeti, mânâsı vardır. Zaman zaman kendi niyeti ve mânâsı doğrultusunda ve insanlardan bağımsız olarak mesafe kateder.

Teknik kendi tabiî seyriyle gelişmemiştir. Bilindiği gibi ilk teknolojik atılımlar hiç de yeni şeyler değildir. Yeraltından demir ve kömür çıkarmak insanlığın binlerce yıldan beri bildikleri tekniklerdir. Kapitalizmin iktisadî rasyonalizmi üretimde ve alet yapımında zanaatkârın ampirizmini bir kenara iterek burjuva rasyonalizmini teknik hayata egemen kılmıştır. Bu yüzden, "Sanayi ihtilâline teknik buluşlar yol açmış değildir. P. Balroch'un çeşitli örneklerle gösterdiği gibi tekniğin ilerlemesini,

daha doğrusu onun uygulanmasını XVIII. yüzyılda çok daha genel ekonomik faktörler tayin etmiştir. Ekseriya karmaşık teşebbüslerin sonucunda üretimlerin artışı, ortaya çıkan darboğazları yenmek için yeni teknik usûllerin sahneye konulmasını zorunlu kılmıştır."[11] Dolayısıyla iktisadî şartlar neyi gerektiriyorsa, teknik buluşlar o yönde hizmete sokulmuştur. Sanayi ihtilâli dönemindeki buluşlar, yalnızca o günkü üretimin kolay kâr getirmesine yol açan buluşlar değildi. Ama burjuvazi bu buluşlar arasından insanlığın hayrına yönelenleri değil ancak en çok kâr getiren usûlleri seçti. Bunları insan hayatına egemen kıldı. Daha sonra da teknik adamlar sermayedarın doğrudan hizmetine girdi; öyle ki Edison 1876'da New Jersey'de Menlo Park'ta "sipariş üzerine icatlar" yapmak üzere bir laboratuvar kurdu.

Özde çok derin bir sapkınlık olmasına rağmen biçimde teknik değişmenin ilk bakışta tehlikeli bir yanı göze çarpmıyordu. XIX. yüzyıl başlarında enerji olarak kas gücünün ve rüzgârın yerini kömür alıyor, malzeme olarak kereste ve demir değil çelik kullanılıyor, ulaşım yayan veya atla değil demiryoluyla, buharlı gemilerle yapılıyor, haberleşmede telgraf ve telefon kullanılıyordu.

İnsanların tabiatı istismarı hız kazanmış, bu faaliyetin gurur okşayan sonuçları, bazı insanların başka insanları bazı toplumların başka toplumları istismar etmelerini hem hızlandırmış hem de mazur kılmıştır.

Ne var ki istismar, teknik gelişmenin aşılabilir bir kötülüğüdür. Asıl sapma, insan cismaniyetinin büyümesiyle belirginleşti. İnsanda hâkimiyet duygusunun azmanlaşmasıyla birlikte bir ruh kabalığı gelişti. Kolunun çok uzak mesafelere erişmesi, vurduğu zaman devirmesi, tuttuğu zaman koparması onda maddeyle olan ilişkisinde

(11) Yves Lacoste, *Sınıf Açısından Azgelişmişlik*, Çev. Sevil Avcıoğlu, Yön Yayınları, 1968, s. 65.

bir katılık doğurdu. Bu katılıkla insan kendini ve tabiatı dıştan tanımaya sürüklendi, öz kavramı, nüfuz etme duygusu onda körleşti. Ruhunun dışta olandan başka bir olguyla temas yeteneği bastırıldı. Bütün bunlar gerçekte yeni insanın (burjuva) kendi tohumlarının elverişli bir ortamda yarılıp dal budak salmasından başka bir şey değildi elbet. Üstelik burjuvazi bu değişikliğin fiyatından memnundu. En büyük ihtirası olan kazanma, kâr etme, elde etme duygusunu tatmin ediyor, insan oluşunun lezzetini sahip olduklarıyla yaşıyordu.

Teknik, bir sonraki evresinde (merhalesinde) kendi yasalarını topluma büyük ölçüde kabul ettiren bir güce erişti. Teknolojinin kendi sınırları içinde insan davranışlarına bir anlam verdiği yahut teknolojinin hedeflerine hizmet etmiyorsa insan davranışlarının anlamsızlaştığı bir aşamaya gelindi. Elektrik enerjisinin sanayide ve günlük hayatta kullanılması, malzemelerin sentetik maddelerden meydana gelmesi ve ulaşımın otomobil, uçak gibi hızı yüksek araçlarla yapılması, üretimin her dalında karmaşık makinaların kullanılması, günlük hayatın bütün bütün yapma bir çevreyle donatılması insanın diline ve düşüncesine olan güvenini sarstı. Bu durum yeni zamanlar insanının varlığına kendini inandırabilmesi için vücuduyla fazlasıyla uğraşmasını gerektirdi. Psikolojiye ve cinsiyete duyulan aşırı ilginin sebeplerinden biri de insanın insan yapısı bir ortamda sahicilik aramasıdır.

Önceleri insanın kas gücünün yerini tutmayı amaçlayan teknik, şimdi de bilgisayarlar yoluyla onun beyin gücünün yerine geçmeye yöneldi. Tekniğin bu hızlı ve kapsayıcı gelişmesi hiç şüphesiz topluma bazı zorlamalar getiriyordu. Ama teknolojinin kendini yöneten bir bütünlüğe vardığını söylemek safdillik olur. Yine insan makinayı harekete geçiren karar sahibi

konumundadır. Bununla birlikte teknolojiyi yönetmek mümkün olduğu gibi bu yönetimi başaramamak da mümkündür. Eğer teknoloji yönetilemiyorsa yöneten kimdir veya nerededir? Nitekim insan, sanayi ihtilâlinin başlangıcındaki gururunu elinde uzun süre tutamamıştır. Çünkü büyük kalabalıklar makinalı hayatın şartları altında kişiliklerini sönükleştiren bireylerden oluşurken, manivelayı elinde tutanlar da (burjuvazi-bürokrasi-teknokrasi alaşımı) görevlerinin haysiyetinden şüpheye düşmüşlerdir. İnsan, toplumun ister alt ister üst kesimlerine ait olsun, mekanizmanın bu işleyiş tarzı içinde insan olma şerefini taşımadığını anlamaya başlamıştır (Oysa kalkış noktası insan olma şerefinin de ötesinde bir yere ulaşmaktı). İnsanın ruh niteliklerindeki bu alçalma, yeryüzündeki zulmün günden güne şiddetlenmesine de yol açıyor. Çünkü tekniğin güdümünü elinde tutanlar, tekniğin kurbanlarından duydukları korkuyla çarkları bulundukları yeri sağlamlaştıracak yönde çevirmeye devam ederken, insan yığınları da kendilerine tekniğin sağladığı yerden seslerini duyurmaya çabalamaktadırlar. Teknik yüzünden birçok hayat imkânını kaybetmiş toplumlar, teknik üstünlüğün büyüsüne ister istemez kapılıp kendi var olma kavgalarının başlı başına bir yolu olarak tekniği görüyorlar. Dünya ölçüsünde kişiliklerini kabul ettirmek için tekniğin uluslararası çemberinde bir yer edinmeye çabalıyorlar. Bütün bu çabalar sırasında, teknolojinin basit bir aletler topluluğu değil, bir tek "manevî mal" olduğunun tamamen farkında değiller.

Teknik, yaşama şartlarını, toplum düzenini ve bireyin kafa yapısını etkileyen yanıyla dünya ölçüsünde ve her ülkede genel-geçer meseleler doğuruyor. Ama uluslararası bağlantılar açısından teknik çoğu zaman karşımıza sosyo-politik bir kimliğe bürünerek çıkıyor. Bu görüntü içinde herhangi bir ülke, iktisadî kalkınma

adını verdiği refah artırma programını uygulayabilmek için makinalı üretimin bir bölümünü kendi topraklarında faaliyete geçiriyor. Bunu yapmakla da birçok meseleyi çözüme kavuşturmaya ilk adımı attığını sanmaktadır. Doğrusu, bazı sanayi dallarının faaliyete geçmesiyle birlikte bir ülkenin çehresinde önemli değişiklikler olmakta, doğan yeni iktisadî ilişkiler yeni gereklilikleri yanı başında getirmektedir. Bu değişikliklerin "ne" için oldukları, "neye" yöneldikleri açık seçik bilinmeden sağlanan refahın da refah olup olmadığı anlaşılamaz.

Burada teknik ve iktisadî ilişkiler zincirinin meselelerini tartışacak değiliz. Fakat birkaç ana noktanın belirginlenmesinin tekniğe karşı olma yahut tekniğin yanında olma gibi bir ikilemde (kıyas-ı mukassimde) çözüme yardımcı olacağını umuyoruz:

1. Tekniğin ürünleriyle kapitalist gelişmenin dışında kalmış ülkelerin teması, bu iktisadî işleyişin bir sonucudur ve elbette onun çıkarlarına hizmete yönelmiştir. Dün mamul madde ihracı seviyesinde kalan istismar, bugün mamul madde imal eden mamul madde seviyesine varmış olabilir: Türkiye'de tekstil sanayiinin, otomotiv sanayiinin teşvik edilmesi gibi.

2. Metropolde gelişen teknoloji, oraya has hayat tarzının gereklerine paralel bir yürüyüş göstermiştir. Her ne kadar burjuvazinin feodal ve aristokratik ilişkiler zincirini kırdığı doğru ise de hayatın düzenleniş kuralları yani insanın etnografik ve kültürel haritası özü itibariyle muhafaza edilmiş, maddenin aldığı yeni şekil bu harita esas alınarak tekrar tekrar çizilmiştir. Bu sebepten kendi kültür haritalarını muhafaza etmek isteyen insan gruplarının teknikten zarar göreceklerini kabul etmeliyiz. Bir toplumun kendi değerlerine uygun olarak ve özellikle geliştirdiği bir hayat kalıbı içinde, farklı değerlere sahip başka bir toplumun şahsiyetine sadık kalarak yaşamasının

imkânsız olduğu söylenebilir.

Bizim tekniğe karşı olan tavrımız yukarıdaki her iki noktayı da içine almakla birlikte, gerçekte onların ötesinde bir kaygıdan kaynaklanmaktadır. Her şeyden önce gelecekteki bir İslâmî toplum kuruluşunun tekniği nasıl anlaması gerektiğini tespite çalışıyoruz. Çünkü tekniğe bakış tarzının hareket noktasını olduğu kadar varılacak noktayı da şartlandırabileceğini düşünüyoruz. Bu bakımdan teknik konusunda İslâmî bakış açısının milliyetçi ve sosyalist anlayışlardan farkını iyice belirginleştirmesi gereğinde ısrar ediyoruz.

Bugüne kadar teknik donatımın İslâm'a karşı olup olmadığı çeşitli seviyelerde tartışma konusu olmuştur. Bugün ise tartışacağımız mesele, tekniğin İslâm için, İslâm uğruna alacağı şekil olmak zorundadır. Türkiye'nin veya herhangi bir halkı Müslüman ülkenin kalkınma kaygularını yani sırf o topluma has "millî" hedefleri İslâmî hedeflerle özdeş kılmak, büyük bir yanlışlığı peşinen başlatmak demektir. Teknik teçhizatın elde edilmesi ve toplumun teknolojinin hâkimiyeti altında düzenlenmesi bir topluluğa güç kazandırabilir, iktisadî kalkınmasını hızlandırabilir, refahını yükseltebilir. Bu, bir ihtimal. Ama bütün bu muhtemel kazançların fiyatı bir yanıyla insanın zihninin rasyonalizmin kuru alanına şartlanması olursa, niçin daha en baştan böyle çabaya giriştiğimizin anlamı kalmaz. Müslüman gözüyle tekniği değerlendirirken içinde bulunduğumuz medeniyetin imkânlarını veri olarak kabul etmemeyi bilmek zorundayız.

Güçlü bir topluma ulaşıp onun Müslümanlaşmasına mı, Müslüman bir topluma ulaşıp onun güçlendirilmesine mi çalışacağız? Üzerinde anlaşmaya varmamız gereken ana konu budur.

V
RATTUS NORVEGICUS

RATTUS NORVEGICUS

Yabani Norveç farelerini yani *rattus norvegicus*'u kapanla yakalamak veya zehirlemek imkânsız denecek kadar zor bir iştir diyor bilim adamları. Fare kapanları ne kadar ustalıkla hazırlanmış veya içindeki yem ne kadar çekici olursa olsun, bu fareler kapana kısılmıyorlar. Zehirleri farelerin yiyeceği şeylerin içine maharetle gizleseniz dahi bu yaratıklar ya zehirli yiyeceklerin tadına bir veya birkaç hafta hiç bakmıyorlar yahut da ilk temkinli yani öldürülmelerine yol açmayacak kadar küçük ısırıktan sonra onu olduğu yerde tamamen bırakıyorlar.

Farelerin bu uyanıklığı, onların yüzyıllardan beri insanların baş belâsı olarak insanlarla yanyana ve bütün şehirlerde yaşayabilmelerinin sırrı imiş. Bugün anavatanlarının neresi olduğunu bilmediğimiz fareler en modern şehirlerde bile bir türlü nesli kesilemeyen hayvanlar olarak insanlara "yoldaşlık" ediyorlar.

Yalnız yabani Norveç farelerinde değil, bütün farelerde çevrelerindeki her yeni şeye karşı içten gelen bir güvensizlik, bir şüphe varmış. Fareleri inceleyen bilginlerden John B. Calhoun "yabancı nesneye veya

yabancı duruma tepki" diye adlandırmış bu davranış biçimini.

Dahası da var: Kapanlara yakalanan ve zehirli yiyecekleri yiyen fareler fare toplumlarının "aşağı" derecedeki üyeleri imiş. Fare toplumlarının gerçek, doğru ve uyumlu üyesi yeni ve yabancı şeylere karşı güvensiz, duygularında muhafazakâr ve dışa karşı şüpheci olmaya mecbur. Fare toplumlarının dışa ittiği, aşağıladığı, sosyal statüsü noksan fareler insanların kendileri için hazırladıkları kapanlara kolayca kısılıyor, zehirli yiyecekleri kolayca yiyor. Çünkü bu aşağılık fareler kendi türlerine mahsus değerleri korumak, fare olmanın özelliklerini muhafaza etmek şansını kaybetmişler. Karşılaştıkları yeni duruma karşı bütün farelerin bir temsilcisi gibi değil, tek başlarına karar veriyorlar. Yukarıda adını andığımız bilgin toplum dışına itilmiş farelerin kolayca avlanmalarını bir tür mazoşistik (kendine eziyet etme) haz olarak vasıflandırıyor.

Farelerin "yabancı"ya karşı tutumlarından öğreneceğimiz çok şey olduğu kanısındayım. Gerçi bu düşüncelerle ilk defa karşılaşmıyoruz. XVIII. yüzyılda Rousseau şu satırları yazıyordu: "Krallar, paranın ülke dışına çıkmasına yol açmayan, eğlenceli sanatlar ve gereksiz süsler merakının uyrukları arasında yayılmasını her zaman memnunlukla karşılamışlardır. Çünkü böylece onları, köleliğe pek elverişli bir ruh düşkünlüğü içinde beslemiş olurlar. Bundan başka, krallar bilirler ki halkın kendi kendine yarattığı ihtiyaçların her biri kendi boyunlarına bağladıkları birer zincirdir. İskender, yalnız balıkla geçinen ulusları egemenliği altına almak için, egemenliği altında yaşatmak için onları balık avından vazgeçmek ve öteki kavimlerin yediği yemeklerle beslenmek zorunda bırakmıştır. Çırılçıplak gezen ve avlanarak yaşayan Amerika vahşileri de hiçbir zaman

egemenlik altına girmemişlerdir; gerçekten, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan insanlara nasıl boyunduruk vurulabilir!"

Bugün içinde bulunduğumuz durumun ve yarın karşımıza çıkacak belâların sebeplerinin anlaşılmasında sanıyorum bizlerin başkasının elinde olana duyduğumuz merak, heves ve iştiyak bir anahtar görevi yüklenebilir. Eğer fareler gibi biz de kendimize ait olmayana karşı temkinli olabilseydik veya onların yaptığı gibi zehirli lokmayı ucundan ve bizi öldürmeyecek kadar ısırıp da bugüne kadar beslendiğimiz nesnelerden biri olmadığını anlamış olsaydık, ne bir başkasının sömürüsüne konu olabilir, ne de şahsiyetimizi tahrip etme noktasına varırdık.

Farelerle ilgili söylenenlerin en önemli yanı bence "ölümü göze alan" farelerin sosyal değeri düşük olan bireyler oluşudur. Toplum hayatında fantezileri, lüksleri, yararsız tatmin yollarını destekleyen, onları yaygınlaştırmaya çalışan bireyler çoğu zaman yürürlükteki hayat içinde iyi bir yeri olmadığına inananlardır. Bizim farelerden farkımız onların düşük değerli bireylerini toplum dışına atmalarına karşılık bizlerin içimizden çıkan böylelerini taklide yeltenmemiz mi dersiniz?

KÜLTÜR FARKI

Buğdayın sapını tanesinden ayırmak için Anadolu'da kullanılan teknik dövendir. Bunu biz İç Asya'dan mı getirdik, yoksa gelip burada mı bulduk, bilinmez. Döven, öküzün ve bazen de atın çektiği ve altında keskin taşlar (bunlara çakmak taşı da denir) bulunan kızak biçiminde bir araçtır. Makinalı tarıma geçmeden önce Avrupa'da dövenden farklı bir teknikle buğday sapından ayrılırdı. Harmanın ortasına bir büyük direk dikilir, bu direğin tepesinden bir kayışla bağlanmış atlar buğdayın üzerinde dönüp onu çiğneyerek sonuç alınırdı. Dövenin üzerinde bir insan olur, ama Batılıların yaptığı harmanda (atların sayısı altıyı bulur) atları kırbaçlamak insanın görevidir.

Makinalı tarım her iki tekniği de ortadan kaldırmış, önce batıda sonra doğuda aynı usûllerle ekip biçmeyi ve dövmeyi mümkün kılmıştır. Bugün "Hangi teknik?" diye bir soru soramıyoruz. Çünkü etkili olan, diğerini yokedebilen teknolojik kuvvet karşısındakini yokediyor. Modern tarım karşısında hem doğunun hem de batının tekniği "geri", terkedilmesi ve ortadan kaldırılması zorunlu birer tekniktir. Yaptıkları iş bakımından doğulu köylü ile batılı köylü eskiden bir kültür farklılığını yaşarlarken, bugün aynı aletleri kullanmanın getirdiği "meslektaş"lık ruhunu paylaşıyorlar. Kültür farkının

yaşandığı ortamda teknolojinin iyi veya kötü olmasından sözedilebilir, ama modern teknoloji kültür farkını ortadan kaldırmayı amaçlamakta, bütün dünyanın aynı kültür altında zapturapt altına alınmasına çabalamaktadır.

Geleneksel yapıda doğu insanı suyu akıtarak, batı insanı biriktirerek kullanır. Hem doğu kültüründe, hem batı kültüründe ibrik ve leğen vardır. Doğudaki ibriğin ağzı ince ve dardır, çünkü oradan su yavaş yavaş akıtılarak kullanılır. Batıdaki ibriğin ağzı geniştir, çünkü oradan su hemen leğene boşaltılır ve insan elini yüzünü leğen içinde birikmiş suyla yıkar. Doğu ve batı farkı büyük ölçüde bu tekniklere bağlıdır. Çünkü bu kullanım teknikleri belli alışkanlıklar, tavırlar, düşünme biçimleri getirmişlerdir. Tersi de olmuştur: Belli düşünme biçimleri farklı farklı teknolojilerin yer bulmasına sebep olmuştur. Biz bugün soysuzlaşmış bir hayat yaşıyoruz. Hem evlerde küvet denilen bir şey var. Bu batılı su kullanım usûlüne uygun olarak, yani kabı doldurarak içine girip yıkanmak üzere yapılmış bir nesnedir. Ama Türkler hem küvete "oturuyorlar" (bunun için imal edilmiş özel sandalyeler bile var) hem de suyu "dökünüyorlar." Bu durum hem doğu hem batı kültürünün hem de modern yaşama biçiminin yozlaşmasından başka bir şey değil.

Demek ki kullanılan teknik kendi başına iyilik veya kötülük olabilir, çünkü teknik yol, yordam, usûl demektir ve insanların belli amaçlara varmak için belli hedefleri gerçekleştirmek üzere kullandıkları süreçlerdir. Bu yollar, bu süreçler kendi başlarına iyi de olabilirler kötü de. Filân tekniği kullanmak veya kullanmamakla iyiliği veya kötülüğü istiyor olabiliriz. Nitekim nükleer enerjinin barışçı amaçlarla kullanılması olayı sadece bir "ihtimal" kalmaya mahkûmdur. Çünkü bu bir öldürüm tekniği olarak doğmuştur. Her barışçı teşebbüs kendi başına nükleer sızıntı tehlikesi yaratabilmektedir.

Bugünkü teknoloji her yönüyle kendi anlamına bağlı bir hayatın yedeğinde yaşayabilir. Geleneksel teknikler tercihin şu veya bu yönde yapılabilmesini mümkün kılıyordu. Bu dönemde teknik ampirik karakterde idi, bu yüzden de belki en iyisinin bulunması için "el yordamıyla" hareket etmek mümkündü. Ama modern rasyonel teknoloji beraberinde teknokrat-bürokrat hükümranlığını sağlayan büyük bir toplumsal şebekeyi bulunduruyor.

KÜLTÜR MÜ? O DA NE?

Türkiye'de yaşayan insanların büyük ekseriyeti geniş caddeler, düzgün yapılar, düzenli hastahaneler, iyi eğitim yapan mektepler, temiz basılmış kitaplar, yüksek üslûba sahip sözler tarafından çevrelenmiş olmak ister sanırım. İnsanların içinde, zorluklardan azade ve devamlı bir düzenlilik duygusu önemli yer tutuyor belli ki. Her şey tıkır tıkır işlese bu işleyişin belki devr-i daim'e dönüşeceği ihtimali bize gizliden gizliye bir teselli de temin edecek.

Modern medeniyet düzenlilik, dakiklik, derli topluluk vasıflarını ön plana çıkarmayı başardığı için insanların içindeki intizam duygusuna hitap ediyor. Her şeyin mekanik, otomatik oluşu bir avuç aydın kişiye rahatsızlık verirken, milyonlarca insana iyi işleyişin bir belirtisi olarak görünüyor. Vaktinde kalkan trenler hayatın her kesiminin ayrıntılı olarak düzenlenmesi, alışverişin kesin kuralları içinde yürütülmesi bazılarına çok bunaltıcı gelse de bazıları için âdeta güvenlik içinde yaşamanın belirtisi oluyor.

Yalnız günlük yaşayış bakımından değil düşünce hayatı söz konusu olunca da batının bir düzenliliğinden, derli topluluğundan sözetmek mümkün. Sistem anlayışı öylesine baskın ki batılının kafasında, bu sistemlilik olmayanı da var gösterebiliyor. Kitaplara bakıyorsunuz, adam pireyi deve yapmış, konusunu sistemli olarak, sınırları belirgin ve okunduğunda önemine kani olacağımız bir formda sunuyor. Bu sunuş, yani üslûptaki titizlik, düşüncelerin sıralanmasındaki özen, zihnin izleyişindeki geometri ister istemez bir ehemmiyet kazandırıyor ona. Bu bilgi sunuluşunun önemine bir kere inandınız mı artık sizin bu

mesele içinde neyin öz, neyin kabuk olduğu hususunda kafa karışıklığına uğramanız, ana mesele ile ayrıntıları karıştırmanız bir tehlike olarak belirmiş demektir. Bu zorluklar sebebiyle artık siz de kurumlaşmış bir zihin aracılığıyla düşünmeyi alışkanlık haline getirmeye başlayacaksınız belki.

Bütün bunları neden söylüyorum? Batı kültürü, yani içinde yaşadığımız yahut hayatımızı içine sokmaya çalıştığımız kültür her şeyden önce bir sistematik, bir işleyiş nizamı, soyut kuralların temin ettiği bir yapı oluşturuyor da ondan. Batı kültürünün bütün prestiji modern yaşayışa mahsus bir kat'iyet ve intizamdır. Dolayısıyla onun büyük bir kısmı kabuktan oluşur. Bu kabuk soyulduğunda ise içinden pek cüz'î bir gıda elde edilir. Ama bizim gibi batılaşacağız diye kabuğuyla birlikte yutmaya kalkarsanız hem doydum sanırsınız hem de sindirim sisteminiz bozulur.

Belki batı kültürünün sistematik yaşayışı ve düşünüş tarzı Türkiye lehine, aynı yöntemin araçlarıyla kullanılabilir, diyeceksiniz. Düşüncemizi sistemleştirebileceğimiz gibi, sistemli bir yaşama düzeni de kurabiliriz, üstelik bunu batı âlemine bağımlılık şartlarından kurtulmak üzere ve kendi kişiliğimizi üstün kılabilmek için yapabiliriz? Müslüman olarak büyük imparatorluklar devrinin kültürüne benzer bir büyük canlanmanın peşinde koşmalı mıyız?

Büyük bir geçmiş var bize destek olabilecek, büyük bir kültürel malzeme birikimi var. Bütün bunlar çağın sistematik yöntemleriyle çok etkileyici bir sonuç alınmasına sebep olmaz mı? İhtimal ki olur. Bunu ortaya çıkaracak motifi bulmak gerek önce. Herkesin diline ikide bir dolanan Japon kalkınması bütünüyle millî bir intikam motifinin harekete geçip halen de bu millet üzerinde gücünü göstermesiyle ilgilidir. Her başarısızlıkta intihar eden bir millî yapı içindeki insanlar, kendilerini topa tutarak ülkelerine zorla giren kültürle savaşıyorlar. Bu savaşı mahvolma pahasına yürütecek bir kültürel motifleri var temelde. Ya bizim?

HIZLI DEĞİŞME

Dünyanın, evrenin ve insanın sürekli değişme yaşadığı bilinen bir gerçek. Gerçi bu değişmenin yalnızca biçimde olduğu özde her şeyin aynı kaldığı, hatta bir şeyin ne kadar çok değişirse o kadar aynı şey olduğu hususunda görüşler de var, ama bu tezin bile görünüşte dahi olsa değişmeyi kabul ettiği, özün olmasa da biçimin değişmesinin tartışılmaz olduğunu ifade ettiğini anlıyoruz. Öyleyse değişmeyi esas kabul edip değişmezliği, sabit kalmayı, hareketsizliği bu değişmenin anlamına ilişkin bir anlayış, bir yorum olarak görmemiz mümkün.

Başlangıcından bu yana dünyada belli değişmelerin yaşandığı, bunun iyiye veya kötüye doğru olduğu toplum felsefelerinin ilgi çekici konularından biri olabilir. Meselenin böylesine geniş bir alanda ele alınmasıyla uzmanlar, akademisyenler uğraşadursun. Değişmelerin bugünün Türkiyesi'ni, yani hepimizi ilgilendiren bir tarafı var. Ortalama insan ömrünün kaldıramayacağı kadar hızlı bir değişme yaşanıyor Türkiye'de. Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşı henüz bir insan ömrünü içine alabilecek yıllarla ölçülürken, bu dönem içinde Türk insanlarının yaşadıkları belki üç, belki dört yüzyıllık bir insanlık tecrübesinin belirtilerini içine alabilir. Mesele gerçek boyutlarıyla kavranamıyorsa süratin bundaki payı çok büyük.

Türkiye'de yaşanılan değişmenin anlamı, istikameti, değeri üzerinde kafa yormamız gerekli elbet. Ama itiraf etmeli ki henüz bu değişmenin hızıyla, yaygınlığıyla başedebilmiş değiliz. Yaşama araçları hızla değişiyor ve bu değişmeler hızla yaygınlaşıyor. Bu değişiklikleri doğrudan doğruya etkileyenler ve bu değişikliklerin birer birimi olarak içinde bulunanların dahi olan bitene tamamen ayak uydurabildiğini söylemek kolay değil. XX. yüzyılın başından beri her on yılda bir yeni bir formasyonla karşı karşıya Türk insanı. Balkan Harbi, Cihan Harbi, Cumhuriyet, liberal dönem, devletçi dönem, yeniden liberalleşme, çok partili hayat, DP dönemi, 1961 anayasası, 12 Mart rejimiyle başlayanlar, 12 Eylül ve bugün. Bütün bu değişmeler en çok on yıllık dönemler içinde istikametleri bakımından bir süreklilik sahibi olabilmişlerdir. Türk ekonomisi atılımlar, tereddütler, dar ve bol dönemler geçirmiştir. Bütün iniş ve çıkışlar birbiri peşinden ve farklı şiddette yaşanmıştır. İnsanımız hem kendi zihnini belirlemekte, hem çocuklarını yetiştirmekte zorluklar ve engeller içine düşmüştür. İlericiler bu kadar ileri gidilmesinden, gericiler böylesine geri kalınmasından şikâyetçi duruma düşmüşlerdir. Bütün kavramlar alt üst olmuş, kimin ne istediği anlaşılmaz duruma düşmüştür.

Hızlı değişme yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın temel meselesidir. Ancak, değişmenin asıl güdücüleri kendi tabiî çizgilerinde yol aldıkları için yüzyüze geldikleri değişmeler sebebiyle büyük şaşkınlık ve çaresizlikler içine düşmüyorlar. Yahut değişmelerin ortaya çıkardığı meseleleri çözmeye yarayacak araçları da uygulamaya koyabilecek güçtedirler. İleri teknolojinin uygulandığı ve buna her yönüyle hâkim toplumlarda değişmelere intibak bir giderilmesi gerekli "aksaklık" olarak ele alınabilir. Yani bu ülkelerde toplumun değişmeye uyum sağlamayan kesimleri sadece bir "pürüz"dür.

Oysa Türkiye gibi ileri teknolojinin bir bakıma taklitçisi, bir bakıma takipçisi olan ülkelerde meselenin bizatihi kendisi her an baştan alınıp çözümlenmeye muhtaç haldedir. Diyelim ki bugün Türkiye'de renkli televizyon yayını bazılarınca lüks kabul ediliyor. Peki, siyah-beyaz televizyon yayını için aynı şey niçin söylenmesin? Giderek radyonun ve gramofonun hangi yaramıza melhem olduğu sorulamaz mı? Şimdilik herkesin evinde bir bilgisayar yok. Yani kompütersiz yaşayabiliyor henüz Türk insanı. Ama telefonsuz yaşanmayacağını söyleyenlerimiz çıkabilir aramızdan. Yolsuz, hastanesiz, okulsuz yaşayamayacağımız bugünün akıl düzeni için çok tabiidir. Sonunda fabrikasız yaşanamayacağı görüşünde herkes birleşecektir. Bu düşünce birliği hızlı değişmenin yaşandığı süreç boyunca meselelerin derinlemesine ele alınması sonucunda değil, fiilî gerçeklerin baskısı altında ve her kuşağın kendi içinde bile birbirinden farklı bilinç derecelerine mecbur bırakılmalarının çaresizliği içinde elde edilmiş bir düşünce birliğidir.

Değişme ve gelen değişikliğin meseleleriyle uğraşmak bu değişmenin anlamını düşünmeyi sürekli olarak önlüyor.

BİZİM ELLER

Bir yönden bakarsınız dünya teknolojinin zorlamasıyla bütün yerkürede insan ilişkilerini standardize etmiş, toplumların işleyişlerinde bir homojenizasyon temin etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de uygulanan eğitim sistemi ve onun müfredatı, Türk ekonomisinin pazar ilişkileri, Türkiye'nin gerek ticaret gerekse siyasî ve diplomatik alandaki uluslararası teşkilâtlarla olan ilişkisi vazgeçilmez bir önem kazanır. Bu gözle gördüğümüz Türkiye dünya şartlarının biçimlendirme gücünün eline bırakılmış bir ülkedir. Türkiye'yi anlamak istediğimiz zaman onun sermaye donatımının hangi seviyede olduğuna, alt yapı tesislerinin durumuna, siyasî teşkilâtlanma tarzına, eğitim kurumlarının yönelmiş olduğu bilgi türüne, dünya siyasetindeki yerine bakmamız gerekecek. Ama bütün bunlar Türkiye'yi ancak bir yönüyle bize tanıtabilir. Çünkü bir ülkede başka bir açıdan da bakmak mümkün ve gereklidir. Bu ülkeyi, bu arada Türkiye'yi anlamak yalnızca kurumlar ve işleyişler seviyesindeki çatıyı anlamakla mümkün olmaz. Bir de ülkenin insan ve tarih bağlamında bir iç çatısı vardır ki bu çatı ancak insana ve tarihe o ülkede verilen anlamla belirginleşir. Teknoloji, siyasî ve iktisadî işleyiş nasıl insanları belli kalıplara dökmek ve böylece onları

biçimlendirmek faaliyetini yürütürse, insanlar da maddî yapıyı, materyali, kurum ve kuruluşları kendi taşıdığı anlam doğrultusunda biçimlendirir. Nitekim Türkiye bütün modernleşme faaliyetlerine rağmen bünyesinde hem İç Asya kültürünün hem de diyar-ı Rum kültürünün tarihî ağırlığını hâlihazırda taşımaktadır.

Dikkati en çok çeken husus Türkiye'de devlet gücü ile malî güce sahip olan yurttaşların (tebaanın mı demeli?) arasındaki ilişkinin başka bir ülkeye benzemediği ve bilhassa Batı Avrupa toplumlarıyla ters bir konuma sahip olduğudur. Batı Avrupa feodal dönemlerinde bile tacirlerin siyasî yapıya kendi istekleri doğrultusunda etki edebildikleri toprak parçaları olagelmiştir. Ticaret erbabı küçük feodal sınırlarda ödediği gümrük resminden rahatsız olduğu zaman merkezî krallıkları destekledi. Özellikle Fransa'da böyle. Her Avrupa ülkesi kendi gelişimi içinde malî gücü elinde tutan sınıfın zorlayıcı baskısını yaşamıştır. Meselâ İngiltere'de Kraliyet Derneği bilimsel çalışmaların yalnızca sanayici ve tüccarların kazançlarını artıracak bir şekilde düzenlenmesine görevli saymıştır kendini.

Oysa Türkiye'de süreç tersine bir akış içindedir. Malî gücü elinde tutanlar sadece devletin onlara açtığı kanaldan giderek çalışmalarını yürütebilmişler, isteklerini devlete kabul ettirmek yerine devletin istediğini yerine getirmek istikametinde iktisadî faaliyette bulunmuşlardır. Batı Avrupa'da devlet iktisadî şartların çocuğu olduğu halde, Türkiye'de iktisadî şartların ebesi devlettir. Bu gerçeğin XIII. yüzyıldan beri değişmeden (her hal ve şartta kendine mahsus bir görünüm kazanarak) devam etmesi doğrusu pek şaşırtıcıdır. Aslında bizim düştüğümüz şaşkınlık modern eğitimin üzerimizdeki etkisinden doğmaktadır. Eğer gerçekleri kabul etmek yönünde eğitilmiş olsaydık elbet bunda şaşacak bir şey bulmayacaktık.

Şaşırıyoruz, çünkü kafamızdaki yok-ülke, içinde yaşadığımız gerçek ülkeye galebe çalıyor. Şaşkınlığı üzerimizden atmak için yapacağımız şey eksiği ve fazlasıyla bir bütün olan ülkemizi tanımak ve bu ülke içinde yaşamayı göze almaktır. Bu topraklar bizim ellerdir ve bu topraklarda yaşayanlar da biziz, kendi insanımızdır.

Bu yargıları sık sık tekrarlayışımızın sebebi bir ülkenin dağlar, akarsular ve denizlerden ibaret olmadığını, hatta toplumsal kurumların, insan elinden çıkma çevrenin de bir ülkeyi "yurt" kılmaya yetmeyeceğini anlamamız ve bunu anladığımız takdirde hayatımız hakkında derin bir şuur edinebilmemiz içindir. Bu şuura varmanın ne faydası olur diye soracak olursanız, size verecek hiçbir cevabım yoktur.

BİR ZITLIK VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Bir yandan gerek Türkiye'nin gerekse dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanların hangi tarihî değerlere sahip olurlarsa olsunlar çağdaş teknolojinin standardizasyonuna boyun eğmek zorunda kaldığını, insanların günden güne birbirleriyle benzeştiğini görüyor ve bir vakıa olarak dile getiriyoruz; bir yandan da Türkiye'nin günümüzdeki görünümünün çok eski çağlardan tevarüs edilmiş değerlerin uzantısı olduğunu, dıştan etkilerin değil bünyevî özelliklerin toplumda yeniden biçim kazanmasının önem taşıdığını söylüyoruz. Bu iki açıklamada bir zıtlık yok mudur? Elbette vardır, fakat bu zıtlık her iki yaklaşımın da doğru olmasını önlemez.

Evet, yalnız Türkiye'de değil bütün dünyada çağdaş medenî yaşayış biçiminin ortaya çıkardığı bir homojenizasyon vardır. Piyasa denilen kuruluşun işleyişi müşterek kurallarla kaimdir, buna bağlı olarak politik yapılar şu veya bu biçimi almak zorunda kalırlar, teknolojik donanım hangi ırktan, hangi kültürden olurlarsa olsunlar bütün insanlardan benzer tepkiler alıyor. Daha da fazlası oluyor, insanların düşünme biçimleri ve zihinlerindeki yapılar tek boyuta indirgenebilecek derecede basitleşebiliyor. İktisadî örgü, siyasî çatı, kitle iletişim araçlarının muhtevası, makinaların düzeni bakımından

tektipleşen bir dünya içindeyiz.

Buna mukabil iktisadî işleyişin iktisadî olmayan bir tarafı, siyasî yapının siyasete bağımlı olmayan bir muhtevası, teknolojik yığılmanın tekniği aşan bir anlamı vardır. Diyelim ki para politikası bütün dünyada kendi yasaları uyarınca hükmünü yürütür, ama bir ülke insanının parayla ilişkisinin özellikleri öteki insanlardan çok farklı olabilir. Bu yüzden de o ülkede hem modern yapının gerekleri yürürlüğe girer hem de o ülkenin spesifik yapısı yürürlüktedir. Yani bütün olayların her zaman görünmeyen bir yanı vardır ve bu tarafıyla olaylar her zaman anlaşıldığı kadarından fazlasını ihtiva ederler.

Her görüngünün bir özü vardır. Görüngüler âleminde geçerli olan muhtevalar âleminde geçerli olmayabilir. Yine de her öz görüngüyü, her görüngü özü etkiler. Her öz, bir biçimde görüngü alanında kendini belli eder. Türkiye'de çağdaş medeniyetin belirtileri göze batar bir biçimde yürürlüktedir, ama bu belirtiler zaman zaman özünde çağdaş olmayan ve çok derinlerden yükselen bazı arkaik anlamları da beraberinde bulundurabilirler. Bir olayı yalnızca ölçülebilir tarafıyla anlamak durumunda kalan kişi bu çabasında başarıya ulaşamayabilir ve beklediği sonuçlar itibariyle sürprizlerle karşılaşabilir.

Her bilinçli çabanın bilinçaltında bir karşılığı, her rasyonel tedbirin irrasyonel bir hazırlığı, her ferdî yaklaşımın bir kolektif dayanağı bulunabilir. Eğer C.G. Jung'un dile getirdiği toplumsal bilinçaltı kavramını benimsersek karşılaştığımız birçok olayın hariçteki görünümünün insanların ortaklaşa barındırdıkları bir dâhilî âlemden çıkagelmiş olduğunu düşünebiliriz.

Bütün bu söylediklerimize şunu eklemek zorunluluğu vardır: Eğer bizler dünyayı kavrama, yaşadığımız ülkenin şartlarını bilebilme ve kendimizi bu ortamda anlamlı

bir yere oturtma gayretinde isek mutlaka her zahirin bir bâtını olduğu hükmünü benimsemek ve yapacağımızı böylesi bir ihtiyatla yapmak, vereceğimiz kararı bu kararın tümüyle bizim tarafımızdan verilmemiş olacağını bilerek vermek durumundayız. Eğer politik bir vakıanın izahını, tümüyle bu politikaya karışmış odakların ve bu politikaya konu olan yığınların tavırlarıyla bağımlı sanıp, eleştirileri ve taraf tutmaları bu zahirdeki, ölçülebilen özellikleriyle yaparsak kendimizi dış dünyaya raptetmekten doğan bir deliliğe, eğer olup biteni doğrudan doğruya görünmeyen enerji kaynaklarının harekete getirdiği vakıalar olarak anlarsak bu defa da kendimizi iç âleme hapsetmekten doğan bir deliliğe sürükleniriz. Aklı başında olmak her var saydığımızın var olmayan bir yanını görebilmek, her yok sandığımızın varlık alanına çıkan bir yanı bulunduğunu bilebilmektir.

Türkiye hem dünyanın herhangi bir ülkesidir ve hem de dünyanın hiçbir ülkesinin sahip olmadığı özelliklerle donatılmıştır. Biz, kendimiz de öyleyiz.

TÜRKİYE'DE YAŞIYORUM

Halkın günlük konuşma dilinde "Türkiye'de yaşıyoruz" ibaresi çoğu zaman bir kınama, bir alay ve görülen aksaklıklar karşısında bir tepki havası içinde kullanılır. Yıllar var ki yaşadığımız ülke bizim için bir "günah tekesi" haline geldi. (Açıklama: Günah tekesi tabiri Tevrat'tan alınmadır. Türk aydınları arasında İngilizcenin yaygınlaşması sonucunda *"scapegoat"* kelimesinin tercümesi olarak kullanılmaktadır. Fransızcası *"bouc emissaire"*. Mecazî anlamıyla başkalarının günah ve kabahatlerinin üzerine yüklendiği kimse veya şey demektir.) Beğenmediğimiz, kötü bulduğumuz, zorluklarla karşılaştığımız durumlarda "Türkiye'de yaşıyoruz" deyip çıkmak istiyoruz işin içinden.

Belki bütün ülkelerde içinde yaşanılan yapı eleştiriye konu edilebiliyor. Her ülke ahalisi kendi yurdunu kınamakta aceleci davranıyor belki. Çünkü hep başkasının elindekine bakmaya, başkasının elindekini kapmaya alışmış bir dünya kültürü içinde yaşıyoruz. Ama bu "başkasına bakma", "başkasına göre kendini ayarlama" duygusu sanmam ki bir diğer ülkede Türkiye'dekinden daha azgın olsun. Bunun sebebi açık: Türkiye kendi değerlerini yok sayma konusunda dünyadaki bütün milletleri geride bırakmıştır. Türk aydını dediğimiz acayip yaratık kendi ülkesinde

yaşayan değerleri görmezlikten gelmekle kalmaz, uygun bulduğu bir başka kültürün unsurlarını öz malı sayıverir. Bu yüzden "günah tekesi" demekten çekinmeyiz de "haram" ve "sevap" kelimelerini dilimizden sürgün etmişizdir.

İdeolojiler sağcı olsun solcu olsun, Türkiye dışında beğendikleri ifade, alışkanlık ve üslûpları bu topraklara taşımakta en kolay aracı durumuna gelmişlerdir. Yunanlıların "Megalo İdea"sı mı var, bizim de "Büyük Ülkü"müz vardır, Rusya'da sahnedeki sanatçı alkışlanırken o da seyircileri mi alkışlıyor, hemen biz de öyle yaparız, İranlılar mustazaf mı dedi, biz de... Neden böyle oluyor? Niçin Türkiye'de etkiler belli bir etkileşim sınırının üzerine çıkıyor? Neden Türkiye'nin öğrencileri yıllar yılı Fransız, Alman, Amerikan, İngiliz eğitim sistemlerinin deneme tahtası oluyor da, bugüne kadar bu toprakların özüne uygun bir eğitim sistemi tatbikat sahası bulamamıştır? Bütün bu soruların cevabının bizlerin genel tavrında saklı olduğu söylenebilir.

Bizim genel tavrımız kendimizin olanı kendimizden saymayışımızdır. Her aşamada ve her konuda uzaklarda bulunan bir "ideal" türetiyoruz. En iyi her zaman bizden uzakta ve başkasının elinde bulunuyor. Bu yüzden de sürekli olarak kendi yakınımızdakini ve elimizde bulunanı küçümsüyoruz. Bu hava içinde kendi bahçemizi ekmek ve onun mahsulü ile hoşnut olmak duygusunu kendimizden uzak tutuyoruz. Kendi bahçemiz kavramına da yeterli ölçüde sahip değiliz. Buna sahip olmadığımız için de Türkiye, bu ülkede yaşayan insanların bir mahremiyeti değildir. Umalım ki bütün bu saydıklarımız bir sarsıntının sonuçları olsun ve geçici bir dönemin belirtileri olarak gelip geçmiş olsun.

Türkiye'de yaşayan insanların kendi ülkelerini, kendi insanlarını ön plana alıp, onun meselelerini birinci

sıraya koymadıklarını söylemekle biz de aynı şeyi yapmış, kendimizi kınamış, kendimizi yetersiz görmüş olmuyor muyuz? Şüphe yok ki öyle. Kendimize sahip çıkmadığımızı dile getirmek kendimizi kınamaktır, fakat aynı zamanda kendimize sahip çıkmak faaliyetinin de başlangıcıdır.

Türkiye'nin kendi ölçülerini bulması ve kendi ölçülerini kendi hayatına uygulaması bir hayat ve memat meselesidir. Türkiye'de yaşıyoruz. Bu vakıayı çekilmesi zorunlu bir dert değil, yaşamanın en olumlu biçimi olarak kavradığımız zaman önümüzde sadece omuzlanması gereken ve birlikte omuzlanabilecek zorluklar bulunacaktır. Bunların omuzlanması ise neş'e veren bir zahmet haline dönüşebilir. Dünyaya gelmek ve Türkiye'de olmak belli sınırlar içinde eşanlamlı sayıldığında âlemşümul düşüncelerle bu toprağa mahsus hayat tarzı kaynaşabilir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin "başkası olmak" özentisinde olanları utanç içine sokmayı başarabildikleri noktada "Türkiye'de yaşıyoruz" sözünün alaycı, kınayıcı edası "Türkiye'de yaşamalıyız"ın vakarına dönüşebilir.

TASARININ YURDU, YURDUN TASARISI

Türk aydınlarının belirgin özelliklerinden biri de batılılaşma sürecine girdiğimizden beri zihinlerinde bir yurt tasarlamış olmalarıdır. Her kuşak, yetiştiği toplum şartlarından etkilenerek kafasında soyut ama arızaları giderilmiş bir yurt tasarlamakla harekete geçiyor. Bu eğilim eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte daha çok insanın özelliği olmaya, bütün Türkiye yüzeyine yayılmaya başlamıştır. Bir anlamda Türk aydını deyince tasarıların yurdunda yaşayan ve yurdunu tasarısı içinde bulan insan demiş oluyoruz. Tanzimat aydınlarının Osmanlı lâfzına yeni bir anlam yükleme çabaları, Meşrutiyet aydınlarının liberal idealleri "millî" kavramlar olarak benimsemeye çalışmaları, Cumhuriyet aydınlarının da tarih sahnesine ilk kez çıkıyormuşçasına yeni bir millet kimliğine sahip çıkma yaklaşımları hep tasarıya verilen önemden, yurt kavramının tasarıda bulunacağına olan çok eski şaman inançlardan kaynaklanmaktadır.

Somut, müşahhas kayıtlar Türk aydınlarını daha soyut, mücerret avuntulara doğru itekliyor. Toprağımızın ve insanımızın hâlihazırdaki durumunu göze almak, bu bağlantılardan kalkarak varlık kazanmak bize çok zor, yapımızın kaldıramayacağı kadar zor geldiği için kafamızdaki soyut kayıtlara, "ideolojik" dünyalara itibar

ediyoruz. Bunu çok fazla kınamak doğru değil. Çünkü insanların soyut bile olsa bir yurt sahibi olmaları iyidir. Tersi, yani tasarı düzeyinde dahi bir yurt sahibi olmamak, şahsiyetin parçalanması ve delirmek demek olur. Delilik bir anlamda kayıtsızlıktır.

Kuşku yok ki insanlar düşüncelerinin sınırlarını çizdiği bir ülkede yaşamayı fiilen içinde bulundukları şartların huzur bozucu atmosferinde yaşamaktan daha güvenli buluyorlar. Hızlı şehirleşme, sosyal değişmenin insan tekini ezip geçen sürati, siyasî dalgalanmalar da bu ruh durumunu daha çok insana bulaştırıyor, içinde yaşadığımız şehir, üzerinde yaşadığımız ülke, bizi kıskacı altına almış bulunan şartlar kolaylıkla kendimizin yansımasını bulduğu yapılar olarak görülemiyor. Yani, kendi iç dünyamızda bulduğumuz birçok şeyin belirtilerini dış şartlarda bulamıyoruz. Daha doğrusu bulmadığımızı kabul ediyoruz. Böylesi bir anlayış insanoğlunun kendi üzerinde kapanmaya, hatta bencilce düşünmeye iter. Düşünce ve inançlarını hiç kimseyle paylaşmayan, kendi tasarılar dünyasında imar ettiği yurduna iltica eden insan bazen çekingen, bazen saldırgan olur, ama her halükârda başka insanları düşman ve aşağı gördüğünden şüphe yoktur. Eğer tasarılarımız, uğraştığımız somut durumlarla mutlak bağlantılar taşısaydı her insanı bağlantı kurmaya lâyık, kendi somut varlığımızın şekil kazanabildiği hemcinslerimiz olarak görecektik. Kanımca ilk başarmamız gereken şey bizden başkasının da bizim bir parçamız olduğunun anlaşılmasıdır.

Eğer biz kendimizi, tasarılarımız ve içimizdeki yurtla birlikte, çok farklı bir birim, mutena bir varlık olarak görmeye yatkınsak hasım saydığımız başkalarının yaptıkları görünüşte öfkemize sebep olsa bile içten içe bizi keyiflendirir. Eğer bir başkası uşaklaşmışsa kendimizi ondan çok farklı gördüğümüz için, biz kendi gözümüzde

önem kazanırız. Hâlbuki onun uşaklığı bizim şerefli kaldığımıza delil değildir. Her kötülük, her zulüm, her küfr, her karanlık bizi tedirgin etmeli. Bilmeli ki istenmeyen durumların hepsinden biraz da biz sorumluyuz. Tersi de doğru elbet, hem hayır, hem güzellik, hem dürüst tutum bizim yapımızla kesinkes bağlantılıdır.

Bu şehir bizim değil, bu ülkenin yönetimi benim elimde değil, bu çağ benim çağım değil diye düşünüvermek bir kaçış, bireyci bir içe kapanıştır. Tasarıların yurdundan çıkıp somut şartların kendimizle ilgili yönlerini göze almak, bunlarla "hemhâl" olmak, yurt kavramını zihinde yaşayan bir efsane olmaktan kurtarmak gerekir. Bunun da tek yolu ortada bir kötülük varsa onun, bir iyilik varsa onun da bizden olduğunu, bizim parçamız olduğunu anlamaktan geçer. İlk ve vazgeçilmez bağı farkedip ondan vazgeçmemelidir.

EVDEN KAÇAN OĞUL

Türkiye batılılaşma sürecine girdiğinden bu yana yetişen bütün nesiller evden kaçan oğlun dramını yaşıyor. Yüz elli yıldan beri her kuşakta baba ocağına karşı bir başkaldırı, kendi dünyasını benimsemekten bir kaçış gözleniyor. Sağcı ya da solcu olmak durumu değiştirmiyor, her tezin kalkış noktası gerçeği kabullenmek yerine mutasavver bir dünyanın özlemidir. Geleceğe bakarken de geçmişi değerlendirirken de her kuşak içinde bulunduğu toplumun hâlihazırdaki durumuna isyan halindedir. Ya her şey "ilerde" çok güzel olacaktır yahut her şey "eskiden" çok güzeldi. Peki, bu âsi nesillerin içinde yetiştikleri şartlar, nefes aldıkları hava? İşte o, neûzübillah, pek fenadır. Namık Kemal'e göre merkeziyetçi olunmalıdır. Prens Sabahattin'e göre adem-i merkeziyetçi, Pan-Türkist, Pan-İslamist, Pozivist, Liberal, Sosyalist, Amerikancı, Sovyetçi, Euro-komünist bir çare, bir usûl, bir çıkış noktası bulunmalıdır, fakat hayatın bu ülkede nasıl akageldiği, bu halkın nabzının nerde attığı, bu kavmin temel özelliklerinin nereye doğru ve niçin olduğu anlaşılmaya değer bulunmayacaktır. Böyle bir çaba herkese, her nesle ağır gelecektir. Çünkü bu çabanın hiçbir şatafatlı tarafı, hiçbir gözalıcı etiketi yoktur. Batılılaşma sürecine girdiğimizden bu yana her nesil yaralı

doğar, yarasının verdiği acıyla hasmına acımasız davranır. Ruhunda yıkılmış taraflar ağır bastığı için, dışa doğru tavrında yıkıcı olmayı benimser.

Kuşaklar boyunca yaşanan "evden kaçan oğul" dramı yalnızca birbirini takip eden başkaldıran kuşakların eksiklikleriyle tamamlanmış olmuyor: "Ev"in de, "baba"nın da aynı havayı teneffüs etmesi meseleyi karmaşıklaştırıyor, çözümünü geciktiriyor. Türkiye'de düşünme mevkiine gelmiş herkes garip, anlaşılmaz bazı tercihlerle akıl yürütme yoluna girmiş olur. Ya Abdülhamit'i benimser, Jön Türklerin hain olduğuna karar verirsiniz veya Jön Türklerin mutlak mânâda haklı olduklarına inanır, Abdülhamit'e "Kızıl Sultan" damgası vurursunuz. Bu tercihler skalası günümüze kadar uzatılabilir. Düşünme sorumluluğunu yüklenen kişinin birinci görevi durumu anlamak olmalıdır oysa. Herkesin haklı olduğu yönleri arayıp bulmalıdır, demek istemiyorum, yalnızca Türkiye gerçeğinin her olayda aranıp bulunmasının doğru düşünmeyi mümkün kılacağını işaret etmek istiyorum. Bu yapılamadığı için çok dar bir bakış açısı, kısa görüşlü bir yaklaşımla günübirlik çözümler peşinde olunması Türkiye'ye mahsus bir kültür ve anlayış dünyasının bina edilmesini zorlaştırıyor. Böylelikle her âsi nesil çölde kaybolan ırmaklar gibi ne kendi yapısını tatminkâr bir olgunluğa ulaştırabiliyor, ne de ülkesine verebileceği çok değerli ürünleri ortaya koyabiliyor.

Evet, batılılaşma sürecine girdiğimizden beri her nesil evden kaçan oğul rolü oynamaktadır. Peki ya Türkiye? Sorumluluk mevkiinde olan, karar yetkisini elinde bulunduran kesim ne yapıyor? O da kendinden kaçan oğlunu davul çalarak arıyor. Çocuk davulun sesini duyar duymaz kendi kaçtığı gerçeğin yakınından uzaklaşıyor veya saklanıyor. Hatta diyebiliriz ki baba ve oğul aynı bahçede yıllarca bulunmuş bile olsalar,

babanın elinde davul olması yüzünden hiçbir zaman karşı karşıya gelemiyorlar. Belki bir kez konuşsalar birbirlerini anlayacak, meselenin her ikisinin de anladığından farklı olduğunu farkedecekler. Oysa ne oğul kaçmaktan vazgeçiyor, ne de baba elindeki davulu bırakmaktan.

Türkiye'nin oğullarına mutlak mânâda ihtiyacı var. Onlar bu ülkenin dinamik unsuru, bereketli tohumlarıdır. Bu ocağın tütmesi ancak onların burada bulunmalarıyla mümkün. Oğullarımız henüz yıpranmamış dişlileri, enerji dolu varlıkları ve tavizsiz tutumlarıyla ülkeyi diri ve sağlıklı kılabilecek imkâna sahiptirler. Ama her şeyden önce bizim oğullarımızdır. Özlenen vasıflara sahip bulunmasalar bile "bizim"dirler. Ve onların ocağı da burasıdır. Kendileri şu veya bu yönden bu yurtta nakısalar görseler, ona burun kıvırsalar da tek bir yere aittirler ve orası da Türkiye'dir.

Hiç unutmamak gerekir ki elinde davulla evden kaçan oğlunu arayan baba onu bulamayacaktır. Çünkü oğla davul sesinin cazibesine kapılıp babasına koşmak ağır, onur kırıcı gelecektir. Ne bulunduğu yerde kalıp yaklaşan davulu bekleyecek, ne de uzaktan duyduğu davul sesine geri koşacaktır. Bugüne kadar olduğu gibi uzaktaki "başka" davul sesleri ona hep hoş gelebilir.

GENÇLERİ OLMAYAN ÜLKE

Türkiye'nin nüfusu genç. Yani Türk toplumunda yaşı genç olanlar nüfusun en kalabalık kesimini oluşturuyor. Buna mukabil Türkiye'nin gençlerden mahrum olduğunu öne sürmek mümkündür. Çünkü bugünün Türkiye'sinde gençlik, biyolojik bir vakıa olarak hesaba katılan, başka bir özelliğiyle hesaba katılması düşünülmeyen ve başka bir özelliğinden ötürü kendini hesaba sokma gücünü başaramamış bir insan kümesidir. Gençlerin ne düşündüğü merak edilmiyor, ne yaptıkları ve ne yapacakları da. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla genç insanlar sadece politik bölünmelerin tabanını oluşturmak, sayıca hesaba girmekten fazla bir ağırlığa sahip değiller. Genç düşünürlerimiz yok, genç sanatçılarımız yok, genç bilim adamlarımız zaten olamaz. Yaşı itibariyle genç olan insanlar hangi felsefî yaklaşımı benimsemiş olurlarsa olsunlar kendi nesillerine mahsus bir duyarlığı belirgin kılmış değiller. Yüzyıllarca çiğnenmiş sakızları bir de onlar ağızlarına alıyorlar. Kendi yetiştikleri toplumsal şartları, ülkelerinin vardığı noktayı etki olarak üzerlerinde taşısalar bile bunun şuur seviyesinde tezahürüne talip değiller. Açıkçası ve kısacası, genç, diri, dinç bir tavrı gençlerde göremiyoruz. Gördüğümüz yalnızca kaslarının ve beyin hücrelerinin canlı durumundan hâsıl olan bir

hareketlilik, bir sabırsızlık belki. Bu ise bitkilerin gencinde bile rastlanan bir özelliktir.

Türkiye'nin gençlerden mahrum oluşunun sebepleri belki ilk araştırmada ortaya çıkarılamaz. Belki bu yaygın ama derinlikten yoksun eğitimin bir sonucudur. Belki ülkenin vardığı iktisadî şartlara bağlı olarak açıklanabilir. Belki de Cumhuriyet Türkiye'sinin hızlı değişimi insanları olayların gerisinde kalmaya mahkûm etmiştir. Bir insanın yetişme süresinin dörtte biri kadar zaman içinde toplumda hem siyasî durum, hem iktisadî konum hem de doğal ve teknolojik çevre değişiyor. Gençler tam kendilerine mahsus bir duyarlık içinde olacaklarını hissettikleri anda "eşya"nın alışılmadık yeniliği karşısında bocalıyor, bir çeşit ihtiyarlığa sürükleniyorlar.

Ama olay tek yanlı değil elbet. Bir şey zıddıyla kaimdir ancak. Türkiye'de gençler yok, çünkü bu ülkede ihtiyar kalmadı artık. İçinden çıkıp geldiğimiz kültürün temsilcisi sayabileceğimiz insanlar yaşıyor mu acaba aramızda? Onların tezleri, iddiaları, hatta tutuculukları var mı? Yok. Evet, şaşılacak bir şey bu. Türkiye'nin tutucu kesimi yok. Batılı tabiriyle *"conservative"* Osmanlıca "muhafazakâr" dediğimiz unsurlar yaşamıyor, nefes almıyor Türkiye'de. Gerçi, toplumun aslî özelliklerine dönülmesini isteyen, eski değerleri ihya etmek arzusunu belirten insanlarımız az değil. Ama bunlar da değişiklik istiyor. Hâlihazırda bulunanı değiştirmek, "yeniden" eskiye ulaşmak istiyor bunlar da.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda doğan insanlar altmış yaşlarına ulaştı. Bunlar aldıkları eğitim gereği bugün bile Türkiye'nin kendi gözlerinde büyüttükleri modernleşme seviyesine ulaşmadığı inancını taşıyan kuşağa mensupturlar. Edebiyat alanında yenilik delisi olanlar yetmiş yaşlarına yaklaştılar. Bir bakıma denilebilir ki yaşı geçmiş olanların yenilik, değişkenlik tutkusu

karşısında gençlerin taze şeyler söyleme imkânı alınmış gibi. Gençler zirzopluk yapamıyor, bunu yapan yaşlılar var çünkü. O halde genç yaşta olanların köklü, temelli, ağırbaşlı çalışmalar, tutumlar ve yaklaşımlarla genç olduklarını, taze, dinamik, umut verici olduklarını ortaya koymaları beklenmez mi? Elbet beklenir. Gerçekten bugünün Türkiyesi'nde gençlere bir şey düşüyorsa o da yaşanılan tahavvülün en olgun değerlendirmesini yapmak, uçarı heveslere kapılmamak, yenilik tutkunu olmanın küçültücü vasıflarını gözler önüne sermek.

Türkiye'nin yaşlıları aldıkları eğitim gereği hayalperest, delişmen ve taklit düşkünü kalmışlardır. Bulundukları yer dış görünüş bakımından ne kadar renkli, oyalayıcı, eğlendirici olsa da donuk ve ölü bir yerdir. Bunu anlamak gençlere düşer. Genç olmak kavrayış bakımından da atılgan ve seri olmanın gerektirdiği bir durumdur. Gerçekleri görmek belki önceki yıllarda yaşlılara yakıştırılan davranışlar arasında sayılabilirdi. Ama bugün yaşça ilerlemiş olanların gerçekleri göremeyecek kadar "genç" olmaları, yaşı genç ama kavrayış derinliği önemli boyutlara varmış bir neslin "olgunluk" göstermesini gerektirmektedir.

İNSAN YETİŞTİRMEK

Son derece çirkin, görünüşü korkunç bir adamın gece yarısı bir oğlu doğmuş. Bu adam büyük bir sıkıntı, endişe ve tedirginlik içinde fenerini yakmış ve aceleyle oğlunun yüzüne bakmak istemiş. Acaba oğlu kime benziyor? Kendine mi bir başkasına mı?

Adamın açmazı onun çok çirkin oluşunda odaklanıyor. Eğer güzel bir oğlu olsun istiyorsa kendine benzememesi gerek, kendine benzeyen bir oğul bekliyorsa onun çirkin olacağından kuşkusu yok. Her baba kendinin devamını oğlunda görür, görmek isteğindedir. Bu duygunun mantıkî bir açıklaması yok, neslin idamesi dediğimiz insiyakî temayülün sırlarından biri bu. Ama insanda kendi eksiklerinden kaçmak, kendi çirkin ve kötü yanlarını gidermek duygusu da yaşıyor. Bu iki zıt akım her neslin doğuşunda yeniden ve yeniden mesele olmak durumunda.

Sultan II. Mahmut, büyük oğlu Abdülmecid'i batılı bir eğitim içinde yetiştirdi. Abdülmecid operadan hoşlanıyor, batılı çalışma disiplinini seviyor ve insan ilişkilerinde batılı bir temayül besliyordu. II. Mahmut'un ikinci oğlu Abdülaziz ise Semerkantlı hocaların eline teslim edilmişti. Tahsili de zevkleri de şark atmosferi

içinde şekil kazanmıştı. Ata binmeyi, güreşmeyi seviyor, batılı tarzdaki insan ilişkilerine yabancılık duyuyordu. Sultan Mahmut'a göre devlet iki yoldan birinde selâmet bulabilirdi ve o bir bakıma çocuklarına verdiği eğitimle kararsızlığını dile getirmiş oluyordu.

Aradan yüz yılı aşkın bir zaman geçmesine ve belli bir yönde uzun ve köklü değişmeler yaşanmasına rağmen Türk toplumu başlangıçtaki kararsızlığını giderebilmiş, iki yandan birinde mutlak bir tatmin elde edebilmiş değil. Bu toplumun insanları olarak bizler, kendimizin olan özelliklerden vazgeçemiyoruz, vazgeçmemiz mümkün değil. Çünkü "biz" olan yanımızı yok edersek kendimiz de ortadan kalkacağız. Öte yandan "başka" olan bir şeyi sağlayamazsak başarının bize çok uzak kalacağını da düşünüyoruz. Tıpkı gece yarısı oğlu doğan çirkin adam gibiyiz. Feneri yakıp oğlumuzun yüzüne her baktığımızda tedirginlik, sıkıntı ve korku içinde kalıyoruz. Bu çocuk bizimse çirkin, güzelse bizden başkası artık.

Türkiye kendi kendini değerlendirirken hangi ölçüleri kullanıyor? Onun güzel veya çirkin oluşu özünden neş'et eden, tabiî kimliğinin ilkeleriyle mi tesbit edilmiş? Yoksa kendinden başkalarının koyduğu ölçüler sebebiyle mi güzel veya çirkin sayılıyor? Batılılaşma sürecine girdiğimizden beri bu toplumun insanları olarak bizler, kendi hayatımıza âlemşümul burjuva medeniyetinin değerleriyle baktık. Bu değer ölçülerine göre "çirkin" saydık kendimizi. Yetiştirdiğimiz her nesil bizim olduğu kadar çirkin, güzel olduğu kadar da Avrupalıydı.

Demek ki bizi çirkin kılan ölçü değiştirildiği takdirde hem kendi çocuğumuzun bizim olan yanını rahatsız olmadan benimser, hem de ondan yabancılar tarafından değerli sayılan bir güzellik beklemeyiz. Yani kendimiz olanla güzel olan birleşmiş olur.

Bununla birlikte "insan yetiştirme" tabiri bünyesinde bir tenakuz barındırır. Çünkü insanın insan tarafından yetiştirilmesi, bitkilerin veya hayvanların ıslahından farklı bir şeydir. Eğer yeni bir neslin belli özelliklerle donanmış olarak yetişmesini, olgunlaşmasını istiyorsak, o nesli eğitme görevini yüklenmiş olanların da aynı özellikleri taşıması kaçınılmazdır. Başka türlüsü, ancak yeni yetişenlere heveslerin, arzuların, beklentilerin aşılanması anlamına gelir ki bu çocukların "gece yarısı" doğacaklarından hiç şüphe etmemek gerekir. Feneri yüzlerine tutup baktığımızda sonuç bizi her zaman şaşırtacak niteliktedir.

Dünya toplumları arasında mühim bir yer işgal etme iddiasını taşıyan ülkelerde her zaman "babalar ve oğullar" meselesi canlılığını koruyacaktır. Çünkü bu toplumlarda sürekli olarak ulaşılacak bir hedef, yeni nesiller üzerinde sınanacak yöntemler olacaktır. Babalar çirkinliklerinden hiç vazgeçmeyecekler, çocuklar hep gece yarısı doğacak, onların yüzlerine hep fener tutulacak, bu görüntüden hissedilen rahatsızlık sürüp gidecektir. Babalar çirkinlikten vazgeçinceye kadar.

GERÇEK ÜLKE

Sevgilerimiz ümitlerimizle birleşince düşünce dünyamızda içinde yaşadığımız ülke hakkında bir sonuca varırız. Ülkemiz diye bildiğimiz şey gerçek bir toprak parçası ve onun üzerinde yaşayan gerçek insanlar olmaktan çıkar o zaman. Ne varsa sevdiğimiz, değişmesini ve istediğimiz gibi olmasını beklediğimiz, ümit ettiğimiz ne varsa, yalnız onlar bizim ülkemiz içindedir artık. Elbet, sevmediklerimizden hareketle sevdiklerimize, kınayıp kötülediklerimizden uzaklaşma duygusuyla ümitlerimize ulaşmış olabiliriz. Bununla birlikte "ülkem" dediği zaman insan hep güzel, hep iyi vasıflarıyla bir toprak parçasına, o toprağın insanlarına atıf yapar. Bu ister istemez bir düş ülkesidir. Kısacası, sevgi ve ümitten inşa edilen ülke bir yok-ülkedir.

Türkiye bizim ülkemizdir dediğimiz andan itibaren sevgilerimize muhatap olan kısmı müktesebimiz sayar, beğenmediğimiz özellikleri de ümitlerimize havale ederiz. Bu yüzden Türkiye'de birçok Türkiye var. Senin Türkiye'nle benimki aynı ülke değil, çünkü senin bu ülkede değerli, korunmaya lâyık saydıklarını, ben zararlı ve değiştirilmesi gerekli görüyorum; benim vazgeçilmez kabul ettiğim birçok özelliği sen vazgeçilmezse mahvımıza sebep diye görüyorsun. Bütün bunlara rağmen ikimiz

de ister istemez biliyoruz ki bu ülkedeyiz, hatta bu ülke olmaksızın biz olamayız. En azından şimdiki biz olamayız.

Yok-ülke bizi uzlaşmaz, çatışmacı, totaliter, düşman kılıyor. Yok-ülke bizi birbirimizin gözünde yokediyor. Sevgilerimizden, ümitlerimizden vazgeçmeksizin birbirimizin gözünde mevcut olabilir miyiz? Sevgilerimizden, ümitlerimizden vazgeçersek kendimiz kendi gözümüzde nasıl varolabiliriz? Hem sonra uzlaşmacı olmak niçin? Kötü bildiğimizle niçin çatışmayalım? Niçin kendi hükmümüzü yürütmekten vazgeçip düşmanlarımızın da hükümran olabileceği bir ortamı besleyelim?

Önce sevgi ve ümitlerimizin niteliğini anlamaya çalışalım. Sevgilerimiz basit bir korunma güdüsünün devamı ise yani açıkta kalmamak için bazı şeylere ve bazı kişilere bağlanmayı seçmişsek, bu tür sevgi gerçek ülkemizi kabul ederek sevmemize engel olacaktır. Çünkü sahip olduğumuz korunma duygusu "düşman" esas kabul edilerek içimizde yer etmiştir. Bu durumda sevgi duyduklarımız gerçek dostlarımız olmaktan çok düşmana karşı bizimle birlikte olanlardır. Ötekilerle birlikte olmaktan kaçtığımız için bunlarlayızdır. Sevgimiz mecburiyetlerimizle karışmıştır ve büyük ölçüde düşünce ürünüdür. Hâlbuki dostlarımızla birlikte olmak istediğimiz için ötekilerden uzak durmuş olmalıydık.

Ümitlerimiz mevcut durumda bir türlü rahatlık bulamamanın uzantısı ise, yani ümit etmeyi bir kaçış olarak benimsemişsek böylesi ümitler gerçek ülkemiz adına ümit etmemize engel olacaktır. Çünkü gerçekten varılacak yeri değil, bulunduğumuz yerden kaçışı esas almakla işe başlamışızdır. Gerektiğinde mevcut durumda da rahat edebileceğimiz halde ve hatta bu rahatlığa rağmen yeni bir alana geçmeyi ümit ettiğimizde, beklentilerimiz, kendimizi ve çevremizi tahrip ederek bir kurtuluşa

varmayı değil, elimizde olanların değerini bilmek ve artırmak isteğini kapsamı için alır.

Dostluğu ve dostları düşmanın amansız gücüne karşı bir silâh olarak düşünmek yerine, dostluğu ve dostlarını benimsediği için kaçınılmaz düşmanla çatışan biri olmak durumunu göze almak esastır. Esas olmalı. Ümit, buhrandan kurtulmanın herhangi bir çaresi olarak hayatımızda yer tutacağına, her an işleyiş gösterebilen bir derinlik olarak hayatımızda yaşamalı. Ümit ettiğimiz için ferahlamak değil, ferahlayabilme yeteneğini gösterdiğimiz için ümit etmek.

Sonuç olarak denilebilir ki sevgi ve ümitten (bu iki duygu derin ve yüce anlamlarını kazanabilirse) bir yok-ülke özlemi türetmekten vazgeçip sevgi ve ümidin de içinde yer aldığı, ama içinde bütün insan duygularının kaçınılmaz olarak yer sahibi olduğu bir gerçek ülkede yaşamak mümkündür. Bu ülke bizim için Türkiye'dir. Modern ve antik, türbedar ve ikonoklast, Selçuklu ve Babaî, mürted ve sadık, müşrik ve mü'min, batılılaşmış ve doğulu kalmış, hayranlık verecek derecede güzel, tahammül edilmez ölçüde çirkin: Bizim. Ve gerçek.

DİKİNE BÖLÜNME

Her toplum çeşitli özellikleriyle bölümlere ayrılmıştır, çünkü toplum demek dayanışma halinde olan farklı insan öbekleri demektir. İş bölümüne dayanan ayrışmalar gerçek anlamıyla toplumu ayrı ayrı unsurlar olarak görmemizi önleyen bölünmeleri yansıtır. Ekmeği, gömleği, arabayı, silâhı yapan insanların birlikteliğine toplum diyebiliyoruz ancak. İş bölümüne dayanan farklılaşma bir bakıma gelir gruplarına göre farklılaşmayı da bir ölçüde gerektiriyor. Modern toplumlara bakarken "sınıf meselesi" olarak gördüğümüz vakıayı, geleneksel toplumlarda da "yukarıdakiler ve aşağıdakiler" biçimiyle görürüz. Hangi iklimde, hangi gelişme seviyesinde olursa olsun bütün toplumlarda "ileri gelenler" ve "geride kalanlar" olagelmiştir. Böyle ayrımlar olsun mu, olmasın mı sorusunun beyhudeliği XX. yüzyıl insanları tarafından çok pahalıya patlayan acı tecrübeler sonucunda anlaşılmıştır. Bugün bir toplumun yatay çizgilerle bazı gruplara, katmanlara, sınıflara bölünmesinin kaçınılmazlığı "sınıfsız toplum savunucuları" tarafından bile tevil yoluyla ya da isabetli sükûtlarla kabul edilmiş sayılabilir.

Bir bakıma toplumun yatay bölünmesi onun toplum olabilmesinin ön şartı gibi görünüyor. Her teşkilâtlanma biçimi işleyişini temin edebilmek için bazı "ileri gelenlere"

muhtaçtır. Kafalarında yalnızca kasalarını bulunduranlar için ileri gelen olma vasfı belki de sadece sermayeyi ilgilendiren bir olayı kapsar. Ama cesur, dürüst, bilge, dikkatli kimselerin de bir tür ileri gelen oldukları hesaba katılırsa (kapitalizm öncesi toplumlarda çoğu kez öne çıkanların böyle vasıfları olduğu basit bir tarih bilgisiyle anlaşılabilir) toplumda yatay bir bölünmenin yalnız kaçınılmaz değil, aynı zamanda vazgeçilmez olduğunu da düşünebiliriz.

Toplumda yalnız yatay bölünme yok fakat, belki onun kadar ve bazı durumlarda ondan daha önemli bir dikey bölünme de gözlemlenebilir. Hulefâ-i Râşidîn döneminin hemen ardından yaşanılan Emevî ve Abbasî rekabeti ve çatışması Müslüman bir toplumun dikine bölünmesinin en dikkate değer örneğidir. Bu anlamda bütün dünyanın dikine olarak milletlere bölünmüş olduğunu söyleyebiliriz. Büyük birimler halinde birleşmiş insan topluluklarında "kandaş" gruplar hep olagelmiştir. Bunlar hangi toplum içinde yer almışlarsa o toplumda dikine bölünmenin bir unsuru olabilirler. Dünya bu tür karışıklıkların içine bugün de düşüyor, üstelik her ayrılık yanında başka unsurlarla birlikte güçlenebiliyor. Dil, kültür, tarih birliğine dayalı olması beklenen dikine bölünmeler beraberlerinde ekonomik, coğrafî, siyasî ve sosyal etmenleri de taşıdıkları zaman içinden çıkılmaz bir meseleler yumağı oluşturuyor.

Türkiye batılılaşma süreci içine girdikten sonra bünyesindeki yatay bölünmeyi korudu. Bu yüzden de bütün hareketliliğe, değişmelere rağmen toprak bütünlüğünü de, millî bütünlüğünü de muhafaza etti. Çünkü toplumun ileri gelenleri aynı türden, aynı yaşama tarzını benimsemiş insanlar olageldiler. Okumuşların öncülüğünde gerçekleştirilen kültür değişmeleri hiçbir zaman Türkiye'yi iki başlı duruma sokmadı. Fakat son

yirmi yılın hızlı sanayileşmesiyle birlikte Türkiye'nin yeni bir durumla karşı karşıya kaldığı gözden uzak tutulamaz.

Önceleri belli bir yaşama biçimini benimsemiş insanların bu tutumlarıyla toplumda tuttukları yeri de gösterdikleri bir Türkiye vardı. Modernleşmenin hız kazanmasıyla birlikte yaşama biçimleri bir ölçüde standartlaştı. Makinalara, elektrikli aletlere dayalı bir yaşama tarzı bütün toplum katmanlarının ortaklaşa biçimi oldu. İşte bu noktada belli belirsiz bir dikine bölünme ortaya çıkıyor. İnsanlar, dünya görüşleri, hayatı algılayış tarzları bakımından belli "aşiret"ler oluşturmaya başlıyor. Belli bir dünya görüşünü benimseyen insanların ileri gelenleri (gerek gelir seviyesi, gerekse kültürel üstünlükler bakımından) olduğu kadar, başka bir dünya görüşünü (bazen rakip görüşler oluyor bu) benimseyen insanların da ileri gelenleri ortaya çıkıyor. Dünya görüşleri aynı aşiret mensupları arasında ortaklaşa alışkanlıklar, tavır alışlar türetiyor. Kitle iletişim araçları dikine bölünmeye araçlık da ediyorlar. Gazete seçimi bir tür aşiret seçimi yerine geçiyor. Kasetler, videobantları, cemaat dergileriyle kesinleşmeye doğru giden dikine bölünmenin geleceğini kestirmek şimdiden imkânsız.

GENÇLER

Çok çabuk yaşlanılan bir çağda yaşıyoruz. Bugün kırk yaşına ulaşmış bulunanlar hem içinde bulundukları ülkenin, hem bütün dünyanın hızlı değişmesine tanık oldular. Bilgi ve şuurla kavranılacak olursa günlük hayatın aldığı biçimden tutun da düşüncelerin, beklentilerin biçim değiştirmesine kadar her şey ürkütücü bir hızla mesafe katediyor. Çağımızın insanı için yaşadığı zamanı anlamak diye bir olay bir bakıma imkânsız. Çünkü yaşanılan zaman parçası bütün anlam ve önemini onu anlamaya çalıştığınız zaman dilimi içinde kaybetmiş oluyor zaten. Bu bakımdan kolayca yaşlanıyor insanlar. İsteseler de istemeseler de ayaklarının altındaki toprak kayıyor. Bir bakıyorlar ki zihinlerinde birikmiş birçok şey.

Derin bir kavrayışla "güneşin altında yeni hiçbir şey yok" diyebiliriz. Ama bu söz ilkeye atıftır. Semboller yerli yerine oturtulduğunda değişen hiçbir şeyin olmadığını, çok altta veya çok üstte yürürlükte olan gerçeğin aynı kaldığını söyleyebiliriz. Ne var ki bu bakış bizlerin dünyanın ilk algıladığımız resmi ve bugün algıladığımız arasındaki değişikliğin baş döndürücü hızını yalanlamaz. Zira hafızamız ona her başvurulduğunda sayısız enstantaneyi sıralayabilecektir.

"Toplu iğne dahi yapamıyoruz!" diye şikâyet edilen Türkiye ile, "Orta Doğu pazarlarını ele geçirelim!" diye telâş eden Türkiye arasında yirmi yıl vardır. Bu yirmi yıl içinde elektronikten, genetik mühendisliğine kadar çok şey değişmiştir. Dünyayı algılayışları çok farklı esaslar dâhilinde oluşmuş bulunan yirmi yaşındaki bir genç kendinden yirmi yaş büyük birine "tarihten bir yaprak" gözüyle baksa bunu pek yadırgayamayız. Kırk yaşındaki adamı "yaşlı" kılan kendi davranışları veya görüşleri değil, olayların hızlı akışıdır. Olayların akış hızı azalmak şöyle dursun günden güne artmakta olduğuna göre yeni kuşaklar eskilerine oranla daha çabuk yaşlanacaklar demektir. Belki de bir süre sonra gençlik ve yaşlılık antik dünyada olduğu gibi yalnızca biyolojik vasıflara bağlı olarak değerlendirilebilecek ve yaşlılar gördükleri, içinde yaşadıkları sosyal olaylar hakkındaki değerlendirmeleri itibariyle değil, doğrudan doğruya fiilen yaşadıkları hayat tecrübeleri itibariyle reel bir olgunluğa ulaşabilecekler. Yani dünya hakkındaki bakış açısı söz konusu olduğunda genç ve yaşlı aynı acemiliği paylaşacaklar, aralarındaki farklar kaslarının diriliği, hücrelerinin yaşı ve duygulardaki şiddet gibi noktalara hasredilecektir.

Bütün bu fanteziler bir yana, günümüz Türkiye'sinde gençler adı verilen yaş kümesinin anlamı bizce çok önemli. Son on yıldır, genç insanların çeşitli ideolojik kampların doğrultusunda Türk toplum hayatının sahnesini doldurduklarını gördük. Bütün bu patırtıya mukabil ne sanat alanında dikkate değer bir verimin, ne düşünce alanında önem verilmeye değer bir eğilimin belirdiğine tanıklık ettiğimiz söylenemez. Daha da kötüsü, genç insanlar çok köhne teorilerin fanatik kuyrukçuları oldular. Bu özellikleriyle de kolay yaşlanmış bulunan ağabeylerinden daha fazla şaşkın kaldıkları söylenebilir. Orta yaş kuşağı, hiç çaba göstermeden "tecrübeli" olduğu

yetmiyormuş gibi, kendilerinden sonra gelenlerin sanata ve düşünceye uzak durma hususunda gösterdikleri inat sebebiyle de "bilgili" oldu.

Gençler önlerinde bulunan orta yaşlı kuşağın pek dişe dokunur mahareti olmadığını anlasalar bile, kendi nesillerine mahsus özgün ve gerçekçi bir ürünün belirmeyişi sebebiyle iki tavırdan birini seçmeye mecbur oldu: Ya ağabeylerinin kof öncülüğünü benimseyip, onların kanatları altında adamdan sayılmak veya sürekli şikâyet eden, homurdanan küskün bireyler olarak kalmak.

Eğer Türkiye'nin önüne umut verici bir hedef konulması söz konusu olacaksa, bunun mimarlarının gençler arasından çıkacağını kabul etmek en akla yatkın düşünme yoludur. Öyleyse genç insanların omuzlarında, görünenden çok daha ağır bir yük olduğunu ifade edebiliriz. Onlar hem bugüne kadar ihmal edilmiş değerlendirmeleri yapmak, hem de bu değerlendirmelerin ete kemiğe bürünmesi için gerekli çabayı göstermek zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar.

Bugün yirmi yaşında bulunan bir genç kollarını sıvayıp çok emek ve sabır isteyen işlere başlamazsa önündekiler gibi boşu boşuna yaşlanacaktır, hem şimdikilerin ihtiyarlayışlarından çok daha çabuk.

TÜRKİYE VE DEMOKRASİ

Türkiye'nin siyasî yapısında oy esasına dayalı iktidar değişikliğinin işlerlik kazanmasını veya halkın seçim gibi, referandum gibi siyasî katılmalara yatkınlığını kimileri "demokrasiyi benimseme" olarak yorumluyorlar. Demokrasinin ne olup ne olmadığı bir yana, modern siyasî işleyişlere beşiklik etmiş İngiltere'nin bile demokrasiyi benimsemesi için geçen yüzyılları ve bu yüzyıllar boyunca yaşanan üstelik hiç de "tatlı" sayılmayacak deneyleri hesaba katarsak bu yorumun pek geçerli olmadığını düşünebiliriz. Yani batı toplumları bile demokratik bir yapı uğruna çok zaman geçirmek, çok kan kaybetmek zorunda kalmışlardır. İlk dikkate değer seçimini 1946'da yaşamış ve demokrasiyi oluşturacak düşünce yapısına kökten bir yabancılık duyan Türk toplumunun bu derece kısa bir zaman dilimi içinde demokrasiyi benimsemiş olduğunu söylemek avunma değilse derinlikten yoksun bir değerlendirmedir.

Aklımıza takılacak soru, Türkiye'de yaşayan insanların niçin dış görünüşü itibariyle demokratik bir eğilimi bu derece hassas ve canlı olarak bünyelerinde barındırıyor olmalarıdır. 1923'te kurulan Cumhuriyet'ten bu yana batıdaki "royalist" anlamıyla ciddiye alınabilecek saltanatçı bir akım kendini ortaya koymamıştır.

Hiçbir Führer Türkiye'deki insanı ruhsal bir anafora sürüklememiş, hiçbir Duçe sunduğu hayal dünyasına bu ülke insanını çekememiştir. Gizli örgütler ve sıkı disiplinli iktidar odakları halkın değil cezbeye gelmesine, bu örgütlere sempati yüklü bir duyguyla bakılmasına bile sebep olmamışlardır. Kısaca söylersek, batı düşünce yapısının antidemokratik dediği kurum ve temayüller Türkiye'de rağbet bulmamıştır.

Bu duruma birçok iktisadî, sosyal veya siyasî açıklama getirmek mümkündür. Ama bu açıklamaların hiçbiri bugüne kadar doyurucu olmamıştır. Çünkü böyle açıklamaları yapanlar her zaman bu topraklarda yaşayan insanların hangi köklerden bir gövde oluşturdukları meselesi üzerinde yeterince kafa yorma taraftarı olmamışlardır. Türkiye'nin geçmişten neleri tevarüs ettiği elbet birçok araştırmaya ve bir ölçüde bazı sanat eserlerine konu olmuştur, fakat araştırmalar "akademik", sanat eserleri ise "hayal" olmaktan kendilerini bir türlü kurtaramamışlardır. Türk halkını bilmek moda tabirle söyleyecek olursak bir türlü "güncelleşememiştir." Türkiye'nin bütün boyutlarıyla tanınması sürekli olarak "güncel" sayılmasına rağmen, söz konusu tanımayı hep varılması düşünülen kısa vadeli siyasî hedefler açısından ele alanlar, Türk halkı üzerindeki bilgisizliğin kalın örtülerle kaplanmasına yol açmışlardır.

Nedir Türkiye'de yaşayan insanın demokratikmiş gibi görünen eğilimlerinin temelindeki şey? Kanımızca bu "şey" iki ana damarın birbirine karışması sonucu elde edilmiş değerlerdir. Bu damarlardan biri bu toprakların kendine mahsus güngörmüşlüğü, öteki de İç Asya'ya mahsus dinamizmin sağladığı diriliktir. Türkiye hem olgun ve bilge olmanın istikrarını, hem de genç ve atak olmanın hareketliliğini yapısında birleştirebilmiş denebilir. Bu yüzden de her dönemde bu halkın "nomosu" İslâm

olabilmiştir. Her büyük dönemeçte İslâmlık bu ülke insanının sağlıklı ve dinamik bir tutum kazanabilmesinde başlıca rolü oynamıştır.

Bize bugün demokratik gibi görünen duygu ve davranış bütünü gerçekte tanımaktan hep kaçındığımız çok derin bazı değerlerin kaçınılmaz olarak su yüzüne çıkması, toplum hayatında tutamak noktaları yaratıyor olmasıdır. Görmeyi bilen bir göz görür ki ülkemizde yaşayan insanlar Batı insanına mahsus hakkını koruma hassasiyetinden, bireysel çıkışlara verilen önem duygusundan, çıkarlarını birbirine perçinleyerek kurulan teşkilât disiplininden, hesaplı dayanışmadan sağlanan bencil dokunulmazlık hissinden uzaktır. Batıyı demokratik yapan bireycilik, çıkarını koruma titizliği, ortaklıktan tasarlanan kâr hesabıdır. Türkiye'de insanlar bireyci olacak kadar "bağımsız" bir düşünme yolunu seçmiş değiller, çıkarını korumayı bir maddî ölçü olarak sistemleştirmek yerine bunu toplumsal içgüdü mekanizmasını harekete geçirerek yapıyorlar ve nihayet dayanışmayı batılılar gibi sınırlı alanlarda değil topyekûn hayatı kapsayacak biçimde anlıyorlar.

Bütün bunlara rağmen Türkiye'de demokrasinin biçimine karşı bir yatkınlık, bir alışılmışlık, bir sevgi var. Bu mevcudiyetin sebebini anlamak ancak çok gerilere göz atmakla mümkün olabilir.

YALANCININ MUMU

Türkiye'deki kültür değişmesi bir yandan hayatın maddî çehresini değiştirirken, bir yandan da o maddî çehreye hayat veren kavrayış biçimlerini çarpıta gelmiştir. Bu vakıayı deyimlerin ve atasözlerinin günden güne muhteva boşluğuna ve hatta ters anlamlara ulaşmasıyla gözlemlemek mümkün. İslâm, Türk kültürünün belirleyici unsuru olarak kavranılmadığı sürece kendi dilimizi anlamlı bütünlüğü içinde "bizim" kılamayacağımız gibi, Türkçeyi de bir "ecnebi" gibi konuşacağımız besbelli.

Herhangi bir olayın pek yakında vuku bulacağını anlatmak için "eli kulağında" deriz. Hoparlörlerin arkasına saklanmış müezzinlerin yaşadığı bir Türkiye'de ezan okuyacak kimsenin elini kulağına attığı pek görülemeyeceği için insanlar bu deyimi sadece bir itibarî kalıp olarak kabul edecek, neyi niçin konuştuğunu anlayamayacaktır. Bu anlayışsızlık giderek anlamın yozlaşmasına da varmıştır. Artık insanlar "Hayy'dan gelen Hû'ya gider." tabirinin Allah'tan gelen Allah'a gider demek olduğunu ve bu tabirin kâinatın deveranı, özdeki gerçeğin bağlanılmaya değer tek şey olduğu gibi düşünceleri akla getirmesi gereğini bilmez de, bununla faydasız yerden gelen şeyin faydasız yerlere varacağını anlar. Yani Müslümanlar bakımından "olumlu"

bir yaklaşım, ters sayılacak bir anlam kaymasına uğrayıvermiştir.

Kültür değişmesinin deyimlerde yaptığı anlayış yozlaşmasının bir diğer örneği de bence "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar." hükmündeki ters anlaşılmadır.

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar demekle günümüz insanları yalancıların foyasının çok çabuk meydana çıkacağını, yalanın pek dayanıksız olduğunu, yalancının mumunun çabucak sönüvereceğini söylemek istiyorlar. Bu tabiri böyle anlıyorlar, çünkü yatsı namazı insanlarımız için günlük hayatın bir parçası olmaktan, daha doğrusu belirleyici bir parçası olmaktan çıkmıştır. Yatsı kılmamızın da münafıklık ile ne gibi bir bağlantısı olduğu ülke çapında anlaşılır olan gücünü kaybetmiştir. Esasen "münafık" kavramı da Türkiye'nin yaşayan kavramlarından biri değildir.

Evet, "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar." sözünde yalancıdan kasıt doğrudan doğruya "münafık"tır. Sabah ve yatsı namazlarını kılmanın "münafık" olup olmamada bir ölçü olduğunu bilen Müslümanlara karşı anlıyoruz ki münafıklar bir "karşı silâh" geliştirmişler. Ama muhlis Müslümanlar da bu yalanı yutmamış, buna karşılık "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar." deyivermiş.

Münafık, kendinin münafık olduğunun anlaşılmaması için geceleri yatsıya kadar mumunu yakıyor. Namaz kılıyor veya kılmıyor, bilmiyoruz ama penceresine bakınca yatsı okununcaya kadar mumunun yandığını görüyoruz. Münafık yatsıdan önce mi yatıyor sonra mı bilmiyoruz, ama yalancı yatsıya kadar mumunu mutlaka yakıyor.

Demek ki yalancının mumu yatsıya kadar yanar sözünü yalancının sahteliği çabuk ortaya çıkar diye

değil, yalancılıkla yaşayan insan kendi yalanına destek olacak tedbirleri alır, biçiminde anlamalıyız. Yalancılık, samimiyetten daha fazla gayret, titizlik ve masraf gerektirir. Zaafını kolayca ele verebilen, sevdiklerine ve nefret ettiklerine karşı duygularını kolayca belli eden insanlar öteki insanlar bakımından büyük tehlike arzetmezler. Böyle insanlar günahlarında bir sistematik kurmuş, mumlarının yanma süresini ayarlamış değillerdir. Ama öyle insanlar vardır ki şartlara hâkim olmayı prensip ittihaz etmişlerdir ve dolayısıyla münafık oldukları halde büyük bir çaba, hassas bir titizlik ve yüklü masraflarla münafık görünmelerini önleyecek tedbirler alırlar yani mumlarını geç vakte kadar, saf Müslümanların da yattıkları, uyudukları zamana kadar yakarlar.

Yalancının mumunun çabucak söneceğini sanmak yanlıştır, münafıkların mumu kendilerinin mü'min olduklarını delillendirmeye yetecek zamana kadar yanar.

ANLAMAK KİME DÜŞER?

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Yahya Kemal'i anlatan eserinde yer alan şu satırlar, bugün birçok şeyi niçin yeni baştan düşünmemiz gerektiğini açıklayacaktır sanırım:

"Matbaada galiba musahhihlik yapan bir Mevlevî vardı. Şarkın tanzimini o kadar iyi bildiği o veli çehrelerinden biri. Yahya Kemal, bütün vahdet felsefesiyle zengin sandığı bu adama, onun efendice ve daima bir yığın tasavvuru imkânsız sırra sahip görünen sessizliğine, asırlık ocaktan gelmiş terbiyesine ve çelebiliğine hayrandı. Bize sık sık ondan bahsederek "İşte Şark'ın kemal zirvesi bu tiptir." derdi. Sonradan bu adam için şu fıkrayı anlattı: "Bir gün Beyazıt Camii'ne uğramıştım. Bizim Mevlevî vaaz ediyordu. Kendi kendime, işte dedim, onu konuşurken yakaladım. Kim bilir ne güzel şeyler söyleyecek... Ve bu ümitle yaklaştım. Adam koyu Üsküp ağzıyla konuşuyordu. İlk işittiğim cümle, "Roman okuyorlar, sakın okumayınız. Dininizden olursunuz..." cümlesi oldu. (...) Yahya Kemal'in bu cinsten hayal kırıklıkları çoktur..."

Hayal kırıklığı... Hangi sebepten? Bir Mevlevî'nin modern düşünme biçiminin araçlarından olan romanın okunmasına karşı çıktığı için. Acaba beklenen Mevlevî'nin romanı övmesi, cemaate tavsiye etmesi miydi? Elbette

değil, ama belli ki Yahya Kemal, şarkın kemal zirvesi olarak gördüğü Mevlevî'den tasavvuf nükteleri sadır olmasını, günün meselelerine ilişmeksizin mücerred ve artık kimsenin ilgilenmediği filozofik çeşitlemeler yapmasını bekliyordu. Batı eğitimi görmüş ülke aydınlarının halkı ve bu arada halkla sıkı bağlantısı olan Şarklı terbiye görmüş dervişleri hayal kırıklığına uğratmasını hiç hesaba katmıyoruz.

Yahya Kemal'in dergi bastırdığı matbaada ekmek parası uğruna musahhihlik yapmak zorunda kalmış, kim bilir nelerini kaybetmiş ve bu kayıplarının müsebbibi olarak roman okuyan insan kesimlerini görmüş bulunan birinin "Roman okumayın!" demiş olmasını şaşkınlıkla karşılamak ne büyük uykudur! Soyadına "Sipahi" değil de "Bay-atlı" ibaresini yaraşır gören bir "aydın" kişiden başka ne beklenirdi ki...

Kuşaklar boyunca aynı yanlış tekrarlanmıştır. Bugün de aydınların bu kabil yaklaşımlardan uzakta olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ülkenin hayat biçimine etki etme gücüne sahip bu biçimi yönlendiren aydın kesim kendi seçmelerinden, kuramsal gerçeklerinden öylesine güvenlidir ki bu seçmelere, bu gerekçelere uzak düşen her şeyi anlayışsızlıkla karşılar. Hele aydınların tuttuğu, halka teklif ettiği yolu eleştirmek büyük bir ayıp, en azından gerilik olarak görülür.

Bugüne kadar gelen anlayış şudur: Halk tuttuğumuz yolu benimsemeyebilir, öyleyse ona bunu zorla benimsetmek görevi omuzlarımızdadır. Denilir ki eğer hasta ilâcı içmekten korkuyor veya ilâca tahammül edemiyor, ilâçtan nefret ediyorsa hekimin görevi hastayı ölüme terketmek değil, ilâcı ona zorla içirmektir. Ağzını açmamakta ısrar ederse ilâç ona şırınga edilmelidir. Bunun için de elbet önce hasta kıskıvrak bağlanmalı, iğnenin batırılmasına engel olabilecek bir pozisyonu muhafaza

edememelidir. İşin garip tarafı hasta tedavi için hekime başvurmamıştır. Daha da garibi, halkın hasta olduğuna karar veren de kendini hekim mevkiine koyandır. Oysa hastanın hastalığa yakalanıp yakalanmadığı ne kadar belli değilse hekimin de tedavi metotlarını bildiği, hatta hekim olup olmadığı o kadar belli değildir.

Nitekim yukarıda andığımız örnekte nâzenin bir edayla hayal kırıklığına uğrayan Yahya Kemal kendi anlayışsızlığını hiç devreye sokmuyor. Eğer hal-i tavrıyla bir olgunluğu dışa vuran Mevlevî roman okumayın demişse, bu sözlerde bir anlam saklı olup olmadığını veya bu sözlerin hangi gerçeklere tekabül ettiğini anlamak kime düşer? Elbette, ülkenin gidişatını kendine kaygu edinmiş olan tarafa. Eğer roman okumakla insanlar dininden olmayacaklarsa, bu konuda Yahya Kemal kesin bir görüşe sahipse, bunu bir Mevlevî'nin ağzından duymakla düş kırıklığına uğramamalıydı. Mevlevî'nin Mesnevî'yi bir roman olarak görmediği besbelliydi işte. Ama işin bir de öteki yanı var: Ya Yahya Kemal de aynı görüşü paylaşıyorsa? O da biliyorsa ki roman okuyan insanlar artık geleneksel inanış biçimleri içinde kalamazlar; o zaman hissettiği bir hayal kırıklığı değil, bir vicdan azabıdır herhâl.

HAYAT VE UYANIKLIK

Ben bu yazıyı yazarken müezzin "Namaz uykudan hayırlıdır." meâlindeki kelimeleri tekrarlıyordu. Her günkü gibi. Minarelerin elektronik donatımları metropolitan yerleşmenin teknolojik ve örgütsel gücüyle rekabet edemiyor. Namaza kendini bağlamış, dünya görüşünü ince eleyip sık dokumuş bazı insanların dışında büyük kitle sabahları ezan okunduğunun bile farkında değil. Belki birçok insan duyuyor hoparlörden neşrolunan sesi. Ama insanın gerçek yöneticisi, kumandanı artık saatlerdir. Zamanı ezanla anlamaz çağdaş insan. İşbaşı yapmak, paydos etmek ve bunlarla beraber filanca saatte filanca yerde bulunmak gibi saate, saatin akrep ve yelkovanına bağımlı bir hayatı vardır. Kimisi ezan okunmadan evden çıkmak zorundadır, kimisi kuşluk vaktine kadar yatağından çıkmayacaktır. "Namaz uykudan hayırlıdır." meâlini gece vardiyasında çalışan veya işi gecenin geç saatlerine kadar süren bir kişiye söylerseniz bu kişi eğer yüzünüze tuhaf tuhaf bakmazsa, sizden kendi hayatına bir çözüm bulmanızı isteyecektir. Yok eğer, ezan okunmadan evden fırlamak mecburiyetini kabul etmiş bir kimseye "Namaz uykudan hayırlıdır." derseniz, belki bu kişi gülümseyerek size şunları söyleyecektir: "Ben uykuyu zaten düşünme durumunda değilim, sen bana otobüste, metroda, trende

ve vapurda nasıl namaz kılacağımı söyle."

Bugün artık "Namaz uykudan hayırlıdır." sözünü bütün ağırlığıyla yeniden anlamak zorundayız. Önce dikkat etmeli ki uyku namazın yanında karalanan, kötü bulunan bir unsur olarak bulunmuyor. Uykunun da hayırlı olduğunu, ama namazın uykudan daha hayırlı olduğunu telkin ediyor bu söz. İçinde yaşadığımız dünyada uykusunu ekmek parası uğruna veya bazı merakları, ilgileri, nefretleri ve delilikleri uğruna delik deşik eden, kısaltan, biçimsizleştiren milyonlarca insan var. Her şeyden önce uyku çağdaş dünyada yerini ve anlamını kaybetmiştir. Daha doğrusu bu çağın zorlamaları altında bir anlam ve yer kazanmıştır. Sanırım ilk yapılacak şeylerden biri önce "uyku" gibi, "çalışma" gibi, birçok vakıanın anlamını yeniden tartışmak ve ulaşabildiğimiz oranda onları aslî mânâları içinde kavrayabilmektir. Çağdaş insan uykusunu kaybetmiştir. Az uyurken de öyle, çok uyuduğu zaman da. Ona bir yolunu bulup bu yaşadığının bir anormallik olduğunu anlatmak gerekli, ama nasıl?

Acaba kendimiz içinde yaşadığımız hayat düzenini onun şartlandırmalarını aşarak değerlendirme şansına, yeteneğine erişebildik mi? Hiç olmazsa bizim bugün yaşadığımız biçimdeki hayatın önceki çağlardan özü itibariyle farklı olduğunu, yaşanılan değişmenin üretim araçları, kullanılan aletler ve örf ve âdet gibi hususlardaki farklılığa dayanmadığını, modern hayatın felsefesi, çalışma şartları, araçları ve ahlâkıyla bir bütün olduğu ve bu bütünün kendinden önce gelen çağların bir devamı olmaktan uzaklaştığını bilmemiz gerekir.

"Namaz uykudan hayırlıdır." denildiğinde insanların mühim bir ikazla karşılaşmış olmaları beklenir. Uykusu zaten elinden alınmış bir insana bu sözleri anlatmamız kolay olmayacaktır. Bugün, uykuyu, çalışan robotun dinlenmesi olarak anlıyorlar. Yarın tekrar bu çarkları

çevirebilmesi için bugün biraz uyumalıdır. Büyük bir dolap içinde yuvarlandığımız konusunda bir bilgi ve şuur olmadığı zaman bu dolabı çevirenler rahatlıkla bazı kavramları yerlerinden edecek ve onlara istediği anlamı yükleyip yine sunabilecektir. Böyle bir dizi olayla karşı karşıya olduğumuz biraz dikkatle bakıldığında hemen görülebilir. Eğer göremiyorsak, ya biz de dolap çevirenlerin ortağı, yardakçısı, müttefikiyizdir veya dönen dolap başımızı öylesine döndürmüştür ki kendimizi dolapçı başının ellerine teslimden başka çare bulamamışızdır. Dolap çevirmek de, dönen dolabın içinde çevrilmek de bir uyanıklık sayılmaz elbet, ama bir uyku da denilmemeli buna. Çünkü uyku başka bir şeydir ve namaz uykudan hayırlıdır.

MODERNLEŞME VE İSLÂMLAŞMA

Türkiye'de toplumun günden güne modern üretim tekniklerine ve modern tüketim usûllerine aşina olmasıyla, İslâm'a duyulan ilginin artması dikkati çeken bir vakıa olarak beliriyor. Bu vakıada bir zıtlık, bir terslik olduğunu düşünmek bazı şematik kafalara kolay gelebilir. Oysa modernleşmenin ve İslâmlaşmanın yanyana ilerleyen iki eğilim olarak yaşaması Türk toplumunun yapısı gözönüne alındığında anlaşılır bir husus ve hatta kaçınılmaz bir gelişme olarak görülmelidir.

Modernleşmenin ve İslâmlaşmanın birlikteliği girift bir olaydır ve bu olayın politik, sosyal, ekonomik, antropolojik, etnik birçok sebepleri vardır. Biz burada bunlardan yalnızca bir tanesine dokunalım.

Modern hayatın yaygınlık kazanmasıyla Türkiye'de yaşayan insanların İslâmî eğilimlere rağbet etmesinin sebeplerinden biri Osmanlı toplumunun güçlü bir hâkim sınıftan mahrum oluşudur. Tanzimat'la kesin atılımını yapmış bulunan ve İkinci Meşrutiyet'le beraber bu atılıma sosyal ve ekonomik bir muhteva kazandırılmış olan batılılaşma, Türkiye'nin bir kültür dairesinden bir başka kültür dairesine geçmesini öngörüyordu. Bu geçişin öncülüğü okumuşların elindeydi ve Türkiye'de tarihin

hiçbir döneminde belli bir toplumsal sınıfın sözcüsü olma vasfını kazanamamıştı. Yani modernleşmeyi benimseyen okumuşların ne toplumun üst tabakasında ne de alt tabakasında destekçisi yoktu. Bu yüzden okumuşların bürokratik imtiyazlarını sağlayan şartlar değişir değişmez sosyal yapının genel akışı içinde sürüklenen ve ekonominin işleyiş istikametinde eriyen bir unsur olacakları kaçınılmazdı. Okumuşlar eliyle bir varlık ve anlam taşıyan modernleşme türü 1960'larla gelen uluslararası gelişmeler karşısında çölde kaybolan nehir olma akıbetinden kurtulamadı. Ama modernleşme ilk hızını almıştı ve son otuz yılın iktisadî transformasyonu yüzünden bir sosyal kimlik sahibi olmuştu.

Eğer Türk toplumunun geçmişinde kültürel kimliği, iktisadî kudreti, günlük yaşayış biçimi bakımından kendini toplumun öteki tabaka ve sınıflarından ayıran bir "hâkim sınıf" bulunmuş olsaydı, modernleşme ister istemez bu sınıfla göze alınan bir hesaplaşmanın ürünü olacaktı. Okumuşlar eliyle yürütülen batılılaşma sosyal gelişmeler karşısında berhava olmuş, muhtevadan boşaltılmış hale gelmişse bunun asıl sebebi modernleşme ideolojisinin bir hâkim sınıfa mahsus yaşama biçimi aracılığıyla ete kemiğe büründürülememiş olmasıdır.

Batı Avrupa aristokrasisi toplumdaki bütün unsurların tavır ve alışkanlıklar bakımından özentisini çekecek bir üstünlük içindeydi. Güçlü aristokrasisi bulunan ülkelerde modernleşme aristokratların hal ve hareketlerinin, yaşama biçimlerinin modern araçlarla devamı, yeni şartlarda hayat bulması biçiminde yürürlüğe girdi. Burjuvalar aristokratlaşma imkânına sahiptiler, çünkü bir yaşama biçimi, bir alışkanlıklar sistemi onları hazır bekliyordu. Aristokratlar da burjuvalaşma imkânını böylece bulabildiler. Sonuç itibariyle Avrupa dün olduğu gibi bugün de halkın sürekli olarak ele geçirmek istediği,

içine girmek özentisi içinde olduğu bir hâkim sınıf yaşama biçimini elinde tuttu.

Oysa Osmanlı toplumunda zengin ve fakir ayrımı ne kadar büyük olursa olsun kendini halkın yaşama biçiminden mahiyet itibariyle ayırabilecek bir hâkim sınıf yaşama biçimi oluşmamıştı. Olduysa bu, batılılaşmanın bir yansımasıydı ve halkın özentisini çekebilecek cazibeden mahrumdu. Dolayısıyla halk hayata bakış tarzını belki günden güne kısırlaştırarak fakat yerine koyacağı bir şey olmadığı için hep kendi kimliğinin uzantısı olduğunu bilerek muhafaza etti.

Günümüzde modernleşmenin ve İslâmlaşmanın birlikte gelişmesinin sebebi sermayesi, eğitim düzeyi piyasada günden güne daha büyük bir yer tutmakta olan halktan kişilerin intibak ettikleri modern yapıya kendi hayat görüşlerini taşımalarından başka bir şey değildir. Onların özenilmeye değer buldukları bir hâkim sınıf yaşama biçimi, düşünce yolu tarihte de olmamıştı ve halen de yoktur.

YAŞAYAN DÜŞÜNCE

Ölü düşünce dediğimiz zaman, ele aldığı meselelerin artık insanlığın gündeminde yer tutmadığı düşünceleri anlarız. Tarih sahnesinde silinmiş medeniyetlerin düşüncelerine bu yüzden "ölü" oldukları nazarıyla bakarız. Modern dünyada çeşitli yankıları bulunsa bile, antik Yunan politeizmi, İsis ve Osiris, Yoga, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm, Şamanizm, büyücülük, simya, ilm-i nücum birer ölü düşüncedir. İnsanlık artık kendi geleceğini hazırlama endişesini izhar ederken yukarıda saydığımız düşünce tarzlarının veya bunların benzeri düşünme biçimlerinin ne muhtevasını, ne de yöntemini esas almayı ön plana koymuyor. Gerçi modern dünyada yaygın bir tarih merakı, etkili bir "eski" tutkusu var, ama bütün bu ilgiler insanlığın yürümek için girdiği yolda taşıdığı değer itibariyle önem kazanıyorlar, yoksa bizatihi bir sistem ve metot olarak, hepsine "ölü" gözüyle bakıldığı muhakkak. Bu, düşüncelerin fiilen "ölü" olmalarından doğan tabii bir durumdur.

Ama modern dünyada bir de fiilen "ölü" durumunda olmasa bile, öldürülen, ölümüne karar verilen düşünceler var. Modern teknolojik medeniyet kendisi için tehlikeli olabilecek veya doğrudan doğruya tehlikeler üreten düşünceleri "yasaklamak" yoluyla öldüremeyeceğini iyi

biliyor. Çağımızda bir düşünceyi öldürmenin çok etkili ve sonuç veren bir yolu var: O da söz konusu düşünceyi tamamen "teorik" kılmak, onu bütünüyle "akademik" çalışmaların kapsamına almak. Modern teknolojik medeniyet kendine düşman olan düşünceleri karalamıyor, onları hasım sayıp üzerine varmıyor. Tam tersine onlara saygılı davranıyor, bir bakıma dokunulmazlık hakkı tanıyor onlara. Onları üniversite ve bilimsel kurum kafesine sokuyor önce. Daha sonra müzelere, sergilere yerleştiriyor. Böylece yaşayan insanların elinde hayata biçim verebilecek bir düşünme tarzı "müzelik" ve "göstermelik" olabiliyor. Saygıyla hayattan uzak tutulmuş, dokunulmaz oldukları için artık kimsenin el değmediği sistemler olarak dondurulabiliyor düşünceler.

Ülkemizde İslâm'ın, felsefî, akademik bir karakterde değil, doğrudan doğruya bu inanca bağlı insanların hayat içinde kendilerini belirgin kılmaları suretiyle yaşadığını söyleyebiliriz. İslâm düşmanlarının Müslümanca düşünmeyi yasaklayarak, onu hasım sayarak hayattan silemeyecekleri de besbelli. Öyleyse, İslâm'ı tamamen teorik bir etkinlik olarak görmenin, Müslümanlığı sadece akademik çalışmalara konu olabilecek ve bu haliyle çok değerli, çok saygı değer kabul etmenin gerçek anlamda bir İslâm düşmanlığı olduğu ifade edilebilir. Çünkü Müslüman olmayanların İslâm'a saygısı, onu kendilerine etki edemeyecek ölçüde ölü saymalarındandır.

Yaşayan düşünce doğrudan pratik sonuçlara yönelmiş, insanların durumlarını olduğu kadar geleceklerini düzenlemede de fiilî fonksiyonlar yüklenmiş düşüncedir. Yaşayan düşüncenin hayatiyetini gösterebilmek için kurumlarla donatılmaya, güçlü bir organizasyonla desteklenmeye, yasalarla korunmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü insanlar onu mevcudiyetlerinin bir parçası kılmışlar, yürüdükleri yolu ışıtan bir rehber

olarak kabul etmişlerdir. Yaşayan düşünceyi güçlü kılan, o düşünce olmasa kendileri de olmayacak kişiler, müşahhas insanlardır.

Bu tarz akıl yürütmenin bizi ulaştırdığı nokta neresidir? Eğer İslâm yaşayan bir düşünceyse, acaba Müslümanlık hakkında kapsamlı incelemeler, ağırlık taşıyan düşünce eserleri ortaya çıkarmaya çabalamak gereksiz mi? Hatta diyebilir miyiz ki İslâm'ı teorik alana kaydırmakla ona hizmet etmekten çok zarar vermek tehlikesi mi bekliyor bizi?

Bu soruların cevabı İslâm'ın bir felsefe, bir teorik sistem olarak ele alınıp alınamayacağında yatar. Şunu diyebiliriz: Eğer İslâm üzerine yapılan kapsamlı incelemeler Müslüman olmayan veya çalıştığı alanı yaşama tarzı durumuna getirmemiş kimseler tarafından yapılıyorsa, bu olumsuz bir durumdur. Ama eğer inanç ve hayat vahdetini temayüz ettirebilen kimseler hem kendileri, hem de çevreleri lehine karşılaşılan bazı meseleleri daha açık kılmak üzere çalışmalar yürütüyorlarsa, sarahatle diyebiliriz ki bu çalışmalar yaşayan İslâm'ın hayat gereklerinden bir şube durumuna gelir. Hem sonra "inanç" sadece teorik, sadece akademik kalırsa inanç mı denir artık ona?

MÜSLÜMAN AYDINI BEKLEYEN GÖREV

Türkiye'nin modernizasyonu okumuşlar eliyle devlet ricalinin münevverlerle yaptığı işbirliği sonucunda kotarıldı. Bu sürecin tartışılmış, tartışılacak birçok yönü var elbet, ama tartışmaların sonucu değiştirmeyeceğini hepimiz biliyoruz. Bugün belli bir noktadayız ve ne yapılacaksa bu nokta hesaba katılarak yapılabilir.

Kafamızda aydınlığa kavuşturmamız gereken hususların ilki, Türkiye'de zihniyet bakımından Doğu-Batı ayrımı yapamayacağımızdır. Gerçi hâlâ doğucu-batıcı aydınlarımız var fakat bu politik bölümlenme, düşünme yollarına ve yöntemlerine ilişkin bir ayrımı ifade etmiyor. Daha çok bir yön seçimini, geleceğe matuf bir seçimi dile getiriyor. Aydınlarımız ve okumuşlarımız ilk eğitimlerinden, uzmanca çalışmalarına kadar hep aynı düşünme biçiminin yani modern medeniyete mahsus bilgilenme yolunun içinde yetişiyorlar. Din eğitimine ayrılmış kurumlarımız bile batılı tarzda öğrenim uyguluyorlar.

Geleneksel eğitimin yerini alan modern bilgilenme biçimi sınırlı bir zaman dilimi içinde belli bir konvansiyonel malûmatın çok sayıda insana aktarılması esasına dayanır. Öğrenim büyük ölçüde yazılı metinlere ve en önemlisi

derece derece yükselen bir akıl yürütme esasına dayalıdır. Daha ilkokul çağlarından itibaren Türkiye'de eğitim görmüş insan belli bir düşünme biçimine alıştırılır. Bu biçim sonuçta yalnız batı medeniyetine mahsus olan "bilim"i kavrayabilecek olan mantık örgüsüdür. Bu yönüyle Türkiye'de siyasî kamplara ayrılmış aydın ve okumuşların düşünüş biçimleri bakımından da ayrı olduklarını söylemek güç, belki de imkânsızdır.

Türkiye'de zihniyet bakımından doğu-batı ayrımı yapılamayacağı sözü metropoldeki "gelişkin" bilgilenme yolları ve araçlarının "taşra"da bulunmadığı iddiasıyla birlikte itiraza uğrayabilir. Bu, gerçekten önümüze büyük meseleler yığmaktadır. Ama burada gelişmiş ve geri kalmış yörelerdeki eğitim kalitesini söze konu etmediğimizi, eğitimin dayandığı prensipler ve temel mantık örgüsü bakımından yerküre ölçüsünde bir tekdüzelik içinde olduğumuzu söylüyoruz yalnızca.

Zorluk, gerek ülkemiz içinde gerekse ülkeler arası bilgi alışverişinde esasların müşterek olmalarına rağmen bilginin kemmiyetinde büyük farkların bulunmasından doğuyor. Böylece bazıları diğerleri karşısında "malûmatfuruş" edalarıyla üstünlük sağlama yoluna gidiyorlar. Aslında dünya ölçüsünde hepimizin paylaştığı akıl yürütme yolu kimin ne dediğini açıklıkla anlamamıza elverdiği halde bazı aydınımsı kişiler kendilerini özellikle "anlaşılmaz" kılarak bilgilerini bir baskı ve egemenlik unsuru olarak kullanma hevesindedirler.

Türkiye'de yaşayıp yazdığı halde batı ülkelerinin terminolojisini özellikle kullanarak kendilerini esoterik kılmış aydınlar var ortalıkta. Bunlar, açıklıkla söyledikleri takdirde pek kolay anlaşılacak ve bu yüzden de kabul veya redle karşılanacak yargıları kırk dereden su getirerek söylemekle bir yer edinme hevesindedirler. Eğer bunlar gerek edebiyat gerekse düşünce alanında bu sahteci

tavırlarıyla önem sahibi olabiliyorlarsa, bunun sebebi onlara karşı çıkması muhtemel olanların da kendi çaplarında sahteciliğe, oyunlara saplanmış olmalarındandır. Yani, gösterişle aydın olunabilen bir ortamda, büyük gösterişi sahneleyen de parlak kafa rütbesini kolaylıkla edinebiliyor.

Her Müslümanın, özellikle aydın olma düzeyine erişme şansını elde etmiş bulunanların bu konuda bir görevle karşı karşıya kaldığı kanısındayım: Sarih, açık, anlaşılır ve duru anlatımı kendileri için benimsedikleri kadar, ilişkide oldukları (bu ilişki muhalif ve muarızlarla olsa dahi) düşünce çevrelerine de benimsetmeye çaba göstermelidir. Malûmatfuruşluk karşısında yılgınlığa kapılmamalıdır. İleri sürülen her düşüncenin içinde yaşadığımız toplum bakımından hangi karşılığa sahip olduğu bilinmeli, sorulmalı, istenmelidir. Kısacası: Düşünce alanında züppeliğe düşman olduğumuz kuvvetlice ortaya konulmalı, fonksiyonel olmayan hiçbir bilgi türünü anlamayacağımız, bu bilgiyi yüklenme durumunda olanın da sırtını sıvazlamayacağımız kesin bilinmelidir.

VI
BİR DENEY

BİR DENEY

Hicrî XV. asrın başlarında, milâdî XX. yüzyılın sonlarında yaşayan biz insanların kendi durumlarını kavramalarına yardımcı olacağına inandığım bir deneyden sözedeceğim.

Zihninizde beyaz, hiç dokunulmamış bir tabaka kâğıt canlandırın, bir tabaka dosya kâğıdı. Sonra bu kâğıdı bir miktar, diyelim ki ortasına kadar yırtın. Tamamen sizin kendi zihninizde olup biten bir şey bu. Önce kendi kendinize bir nesne, dış dünyada görüp bildiğiniz bir nesne tasarladınız. Bu tasarlama işinde hiçbir maddî araç kullanmadınız. Hatta gözlerinizi bile kapamadınız belki. Sonra yine kafanızda bir eylem gerçekleştirdiniz. O kâğıdı yırttınız. Yırtma işinin kafanızda olup bitmesi için kendinizi onu yırtıyor biçimde düşünmenize gerek yoktu. O kâğıdın yırtılmasını düşünmeniz için hayal dünyanıza başka bir araç, el, makas, bıçak sokmanıza gerek yoktu. Bir kâğıdın yırtılışını kafada canlandırabilirsiniz. Zihninizdeki resimde ortadan yarıya kadar yırtılmış beyaz, temiz bir dosya kâğıdı var.

Deneyimizin ikinci kısmı yine tamamen zihinde

vuku bulacak. Şimdi, bu zihninizde yırtmış bulunduğunuz beyaz, tutulmamış dosya kâğıdını yırtılmadan önceki haliyle kafanızda canlandırın. Bunu başarabilir misiniz? Dikkatinizi çekerim: Kafanızda bir başka beyaz, dokunulmamış bir tabaka dosya kâğıdı canlandırın demiyorum. Bir süre önce kafanızda canlandırıp da yırttığınız kâğıdı yırtılmamış haliyle yeniden kafanızda canlandırın diyorum. Yapamayacaksınız.

Hâlbuki her şey kafanızda olup bitmiştir. Kimsenin bu kafanızda canlandırdığınız şeyi tahkik etmesine imkân yoktur. Üstelik siz keyfinizin istediği gibi bir tasavvur kurma imkânına sahipsiniz. Bütün bunlara rağmen, yani söz konusu olayın hiçbir maddî veçhesi bulunmamasına rağmen siz ona, yani kendi kafanızda kendinizin kurduğu hayale hâkim olamıyorsunuz. Daha doğrusu, her şeyiyle sizin zihnî "kuruntunuz" olan bir durumun bile kendine has yasaları, kuralları var. Olaylar bir doğrultuda ilerliyor. "İlerliyor" kelimesinin çağdaş safsatalarla olan bağlantısını koparabilmek için "akıyor" diyelim.

Yaptığımız deneyin bize kazanç sağlayacak sonucu bence şudur: Zaman ve mekân içinde katettiğimiz mesafe belki geriye alınabilir, ama bizler o mesafeyi hiç katetmemiş olan kendi eski durumumuzu yeniden ele geçiremeyiz. Sözünü ettiğimiz mesafe yalnız maddî çevrenin değişmesi ile ilgili değildir, aynı zamanda düşünce dünyamızda da geçerli olan bir değişmeyi yaşıyoruz. Eğer bir şeyi düşünmüşsek, onu bir daha düşünmemiş olmayı başaramayız.

İnsanlık yakın sayabileceğimiz geçmişte bazı zihnî kategoriler içinde bulundu. Zamanın, mevsimlerin ardarda gelişine bağlı olduğu dönemde, saatlere, numaralanmış yıllara dayanılarak ölçülen vakit kavramına geçildi. Bugün zaman/mekân bölünmezliği fikrine dayanarak kendi konumumuzu kavramaya çabalıyoruz. Artık hem

kimilerinin tabiat olayları dediği değişmelere bağlı olarak hem ölçülen zamanın verileri içinde, hem de uzay/zaman içinde hissediyoruz kendimizi.

Yukarıda saydığımız zaman türlerinin hiçbirini yok sayamayız. Üstelik bunlardan yalnızca birine bağlı bir hayatı sürdürebilmemiz de imkân haricindedir. Yani mekanik saatlerin insan hayatına girmediği dönemde olduğu gibi vücudumuzun "biyolojik saatini" kullanarak yaşamamız mümkün değil. Başka bir zaman türünü kullanmış olmak bir diğerini büyük ölçüde elimizden almıştır.

Bir bakıma günden güne saflığımızı kaybettiğimiz söylenebilir. Bir yönüyle artan bilgimiz, bir başka yönüyle azalıyor. Dünyanın aldığı şekil hakkında, insan ilişkilerinin cereyan ediş tarzı hakkındaki basit gözlemlerimiz bile doğuştan getirdiğimiz bazı "duru ve doğru" yanlarımızı yıpratıyor; tıpkı zihnimizde yırtılan kâğıt nasıl ilk durumuyla yeniden ele geçirilemiyorsa, "doğulu" düşünce bütünlüğümüzü öylece elden kaçırıyoruz.

ÖNCE HAYATIN MÂNÂSI

"Bir kimse," diyor Gabriel Marcel, "hiç olan şeyden, hiçbir şey anlamamak hakkına her zaman sahiptir." Yani herhangi bir şeyin mânâsı hiçe, yokluğa, ziyana, hüsrana irca edilebiliyorsa, insan olarak bizim yüzyüze geldiğimiz olaylar ve nesneler herhangi bir anlam taşımayacaksa, bir yokluğun ifadesi, bir saçmalığın belirtisi olacaksa, bu olaylardan ve nesnelerden bütün zamanlar boyunca hiçbir şey anlamamız mümkündür. Daha doğrusu hiçe indirgenebilen şeylerden hiçbir şey anlamamakta haklıyız. Bir şeye niçin sahip olduğumuz, bir işi niçin yaptığımız sorusuna "hiç" diye cevap verme durumunda isek, bilmeliyiz ki o şey sahip olunmaya değmeyecek, o iş yapılmaya değmeyecektir. Üstelik anlamı son tahlilde hiçe indirgenebilecek bir şeyin ayrıca anlaşılmaya lâyık olmadıklarını da söyleyebiliriz.

Şuur sahibi bir insan her şeyden önce "Niçin yaşıyorum?" sorusuna tatminkâr bir cevap bulmak, bu konuda açık bir fikre sahip olmak zorundadır. Ancak ondan sonra, maddî temas kurduğu her şeyle, düşüncesi aracılığıyla ilintide veya alışverişte bulunduğu unsurlarla münasebetini hayata verdiği anlam açısından ayarlayacak, ne için yaşadığını bilmekle de hayatına mânâ veren ne ise onun dışında kalanlarla bağlarını koparacaktır. Bu

çerçeve dâhilinde, Müslümanın küfr ile içli dışlı olması imkânsız olduğu gibi küfrün özünü öğrenme faaliyetinin dışında bulunması da tabiidir. Müslüman için küfrün küfr olduğunu bilmek yeterlidir. Ayrıca onu özünden kavrama çabası göstermeye yeltenmesi boşunadır. Çünkü küfr ziyandır, hüsrandır, yokluktur ve hiçtir. Müslüman hiçten hiçbir şey anlamaz.

İtikad ettiği hususları iman bölgesine alabilmiş, daha doğrusu iman lütfuna erişmiş bir Müslüman, bu seviyeye varmakla her şeyden önce insan olarak kendinin kâinattaki, âlemlerdeki yerini tespit etmiş, hayatına hangi mânânın hâkim olduğunu kavramış, yaşamasının sebepleri üzerindeki tereddütleri ortadan kaldırmıştır.

Müslümanın anladığı, benimsediği, kendinin saydığı şeyler varsa onun anlamadığı, reddettiği, kendinin gayrisi saydığı şeyler de var demektir. Şahadet kelimesi bir kazanç külliyesi olduğu kadar nelerin feda edilmiş olduğunun, nelerden vazgeçildiğinin de belgesidir. Bir şey alınırsa karşılığında bir şey verilir.

Demek ki içinde yaşadığımız medeniyetin bize sunduğu yaşama tarzından da, bu medeniyetin düşünme kalıplarından da hiçbir şey anlamamak mümkün ve belki de gereklidir. Müslüman olaya şöyle yaklaşabilir: Yaşadığım bu hayat, sahibi olduğum bu bilgiler, beni Müslüman kılan "mânâ" bakımından nasıl bir yere sahiptir? Hayatım kul olarak mevcudiyetimin bir gereği, kulluk vazifelerimi yerine getirmekte kullanabildiğim bir vasıta mıdır? Bu sorulara cevabım "evet" ise, yapacağım şey hayatımı daha etkin bir tarzda devam ettirmek, bilgilerimi paylaşabileceğim ortam veya ortamlar bulmaya çalışmaktan ibarettir.

Ama eğer, hayatım ve yaşama tarzım kulluğumun gereği değil de bana isteklerim hilâfına kabul ettirilmiş bir

yapıda ise kendi hayatımdan hiçbir şey anlamamak benim hakkımdır. Bilgilerim helâl ve haram arasındaki çizgiyi çekmeme yardımcı oluyorsa, bu bilgilere sıkıca sarılırım, yok eğer bu bilgiler benim kul olarak mevcudiyetime bir katkıda bulunmuyor, hayatımın seyrinde zikzaklar çizmeme sebep oluyor, kul olduğumu kavramada önüme engeller koyuyorsa, bu bilginin "hiç" olduğunu düşünme hakkına sahibim.

Her şeyin başında varla yok arasında bir ayrım bulunduğunu, insan hayatının bu ikisinden birini şuurla seçmek suretiyle anlam sahibi olabileceğini kavramak gerek. Eğer insanın gerçekten sarahatle anladığı, mânâlandırdığı şeyler varsa, ancak o zaman bazı şeyleri mânâsız bulmakta hak sahibi olabilir.

DOĞRUNUN MAZERETİ

Doğrunun mazereti olur mu? Diyeceksiniz ki mazeret, yanlış bir davranışın, hatalı bir tutumun, uygun olmayan bir sözün peşinden gelir. Doğru davranış, yerinde bir tutum, münasip bir söz mazerete ihtiyaç gösterir mi? Yanlışı kim yapmışsa, hatayı kim işlemişse, münasebetsizlik kimdeyse mazeret de onun payına düşer. Gerçekten böyle mi olur acaba?

Yaşadığımız günler içinde doğru ve yanlışı, uygun olanla olmayanı rahatlıkla ayırdetme fırsatına sahip miyiz? Meselenin bir yanı bu. Yani insanlar neyin yanlış neyin doğru olduğu, kimin kabahat işlediği, kimin isabetli olanı yaptığını müştereken kabul etmeyeceklerdir. İnsanları ortak bir doğruda, birlikte benimsenecek bir uygun davranışta anlaştırmak pek müşkül. Ama bir başka müşkül var ki birincisini aratır. Bu da doğru olduğuna, salih olduğuna, haklı ve yerinde olduğuna fikren kanaat gerindiğimiz bir davranış gösterdiğimiz halde bunun doğru ve haklı olduğunu tekrardan ispat etmek mecburiyetidir. Herkes tarafından doğru diye bilinen bir fiili gerçekleştirdiği halde insan onun doğruluğunu bir başka yoldan göstermek mecburiyetinde kalırsa, artık "doğrunun mazereti" söz konusu olur.

Uzak ve teorik meseleleri gündeme getiriyor değilim. Doğrudan doğruya Müslümanların Müslümanca davranışlarını yine Müslümanlara karşı savunmak mecburiyetinde oluşundan bahsediyorum. Günümüz dünyasında aramızdan biri çıkıp "Ben Resûlullah'ın nasıl karpuz yediğini bilmiyorum, bu sebeple karpuz yemeyeceğim." demiş olsa bu tavrını önce Müslümanlara kabul ettirmek, haklı olduğu hususu yine birçok Müslümana "ispat etmek" mecburiyetinde kalacaktır.

Dünyanın aldığı şekil çoğu zaman Müslümanların zihninde kaçınılmaz ve dışında kalınamaz bir şekil olarak mevcuttur. Dünyanın bu şekli hangi tesirler altında aldığı düşünülmez. Her kim ki dünyanın mevcut şeklini tabii ve olağan kabul etmiştir, işte o kimse bu şekle aykırı düşen tavır ve tekliflere karşı kendini silâhlandırmış demektir. Unutulmamalı ki Müslümanlar da aldıkları eğitimin uzantısı diyebileceğimiz anlayış biçimlerine, yaşama biçimlerine sahiptirler. Benimsedikleri bu anlayış ve yaşama tarzı onları kendi kabullerinin dışındaki tekliflere karşı silâhlandırır, en azından kalkan sahibi kılar. Kendi yanlışlarını muhafaza edecek bazı savunma mekanizmaları geliştirirler. Bu süreç öyle noktalara gelebilir ki yanlışlar meşruiyet kazanmış, doğrular da kendilerini meşru kılabilmek için savaş vermeye, en azından mazeret temin etmeye mecbur edilmişlerdir.

Soyut bir düşünce olarak Kur'an ve Sünnet doğrultusunda davranmak bütün Müslümanların tartışmasız kabul ettikleri bir düşüncedir. Ama ne yapılırsa Kur'an ve Sünnet doğrultusunda davranılmış olunur? İşte bu noktada, amansız bir tartışma çıkar. Bu tartışma çerçevesinde İslâm'ın kaynaklarının açık ve yalın olarak neyi ifade ettiği düşünülmez. Ne düşünülür? Bugünün şartlarında İslâmî hükümlerin neye "tekabül" ettiği anlaşılmak istenir. Eğer Kur'an-ı Kerim'in lâfzına

bağımlı kalınacak olunursa, birçoğunun kendi durumunu açıklayamayacağı bilindiğinden, bu hükümlerin gerçek anlamı nedir diye sorulur ve sonuçta devam edegelmekte olan yaşama biçiminin haklılığına, isabetliliğine ulaşılmak istenir.

İnsanlar yaşayış tempolarını aksatmadan zihinlerindeki iyi şeyleri elde etmek ve güzel sonuçlara varmak isterler. Bu tarz yürüyüş arzusu onlarda hâlihazırda yaşadıkları hayatın meşru, haklı, kaçınılmaz veya mecbur olunmuş bir hayat olduğu düşüncesini sağlamlaştırır. Bu durumda bir kimse kalkıp da yaşanılan hayatın temellerine yönelen bir eleştiri getirse ve hayatını Müslümanca yeni bir şekle sokmak istediğini söylese söylediklerini ayrıca ispat etmek, davranışlarını tekrar delillendirmek mecburiyeti altında kalacaktır.

Kısacası günümüzde hataların, yanlışların, çarpıklıkların mazereti aranmıyor. Eğer doğru bir davranış görürsek hemen soruyoruz: Niçin öyle yapmış? O doğru davranışı gösteren de ayrıca bize bir mazeret göstermek mecburiyetinde hissediyor kendini. Doğru yolda olduğunun mazur görülmesini isteyerek.

YANLIŞIN DEĞERİ

Günümüz insanları iki yönden toplum tarafından yılgınlığa uğratılıyor. Bunlardan biri içinde yaşanılan sistemin gereklerine uymadığı takdirde mahvolacağı korkusu, öteki de içinde yaşanılan sistemin gereklerine uyduğu takdirde mahvolacağı korkusudur. İnsanlar bu korkulardan hangisini atmaya çalışırsa diğeri tarafından tehdit edilmektedir.

İçinde yaşadığımız sistemin yaşama şartlarına, geçim usûllerine, eğlenme ve bilgi edinme yollarına rıza göstermezsek hayatımızı idame ettirmenin imkânsız olduğunu düşünüyoruz. Herkes gibi çalışacağız, herkes gibi para harcayacağız, herkes gibi besleneceğiz, herkes gibi seyahat edeceğiz, herkes gibi gazete okuyacak, herkes gibi okullara gideceğiz, herkes gibi giyinecek, herkes gibi toplumsal ilişkiler kuracağız. Bütün bunları tamtamına yapmayabiliriz. Yani herkes bir işyerine bağlı olarak çalışırken biz yaptığımız elişini satarak geçiniyor olabiliriz. Yahut herkes konserve yerken biz yalnızca taze sebze ile besleniyor olabiliriz. Herkes tedavi için hastahanelere ve özel doktorlara giderken biz kocakarı ilâçlarıyla iyileşmeyi deneyebiliriz. Ama bir alanda başkalarından ayrılışımız bir başka alanda başkalarına aşırı bağlılık göstermemizi zorunlu kılabilir, kılar da. Çünkü bazı konularda herkesten

ayrılabilmek için bazı imkânlara, özellikle malî imkânlara sahip olmamız gerekir. Malî alanda güçlü olabilmek ise sistemin herkesçe yürütülen düzenin aksamadan yürümesiyle mümkündür. Yani herkes herkes gibi olmazsa siz herkesten ayrı olamazsınız. Önemli olan sizin kendi varlığınızı koruyabilmek için herkes gibi olmaya mecbur bırakıldığınızı hissetmenizdir. Toplum yapısının üzerimize saldığı birinci yıldırıcı kuvvet bu duyguda odaklanır.

İkinci yıldırıcı kuvvet eğer herkes gibi olursak bir hiç olacağımız yolunda yine toplumca türetilmiş bir önyargıdan neşet eder. Sizde herkeste bulunmayan bir şey olmalıdır. Toplumda herkesten ayrı bir yeriniz olduğunu hissetmezseniz mevcudiyetinizi de hissedemeyeceğiniz duygusu toplum tarafından size aşılanmıştır. Bir statünüz olacak. Bu statüyü size ya para yahut bilgi veya herhangi bir sebeple elde ettiğiniz şöhretiniz sağlayacaktır. Bu yüzden herkes daha zengin, daha bilgili, daha meşhur olmaya çabalar. Çünkü herkes gibi olmak herkes tarafından yok sayılmak demektir. Bu yüzden insanlar hiç kimse tarafından farkedilmeksizin yaşamaktansa, herkes tarafından kötü gözle bakılan biri olmayı tercih edebilirler. Yani statünün müsbet olması şart değildir, insanlar hiç statü sahibi olmamaktansa, menfi bir statüyü benimsemeye hazırdırlar.

İşte yanlışın değeri burada ortaya çıkar. Doğrunun bir insan için değerli olabilmesi ancak doğruya sahip çıktığı zaman kendine üstün bir yer elde ettiği zaman vardır. Eğer doğru davranmak hiçbir dikkat çekici özellik taşımıyorsa, insanlar yanlışın değerine daha fazla inanmaya başlayacaklardır. Eğer benimsedikleri yanlış insanları toplum içinde yer sahibi kılıyorsa, bu yanlışa daha çok bağlanacaklar, bu yanlışın değerini gözlerinde büyüteceklerdir. Nitekim ideolojik inatlaşmalarda yanlışa verilen değer büyük bir rol oynamaktadır. Çoğu insan belli

ideolojileri bu düşüncelerde bulduğu üstün vasıflardan ötürü değil, söz konusu ideolojilerin kendilerine bir marka temin ettiğine inandıkları için el üstünde tutarlar. Bazı insanların elinden ideolojisini alırsanız onun kimliğini, kişiliğini de almış olursunuz. Artık o da herkes gibi olur. Herkes gibi olmak ise hiçin içinde erimek, yok olmak ve mahvolmaktır.

Demek ki insanlar bir taraftan içinde yaşanılan sistemin bir birimi olmadan hayat bulamayacaklarına inanırken, öteki taraftan da sistemin herhangi bir birimi oldukları takdirde hayatlarının ellerinden alınacağına inanıyorlar. Ancak dikkat ederseniz insanlar üzerine yüklenen bu iki yıldırıcı güç insanları sadece dış yüzleri ile hesaba katan anlayışın hâkim olduğu ortamda yıldırma imkânına sahip olabilir. İnsanları iç dünyaları bakımından önem sahibi sayan anlayış içinde bu yaklaşımlar ne kuvvet kazanabilir ne de yılgınlık doğurma fırsatı bulabilirler.

BİR SONUÇ ALMAK

Hayatımızın gözle görülen, elle tutulan yani başkaları tarafından değeri tasdik edilmiş bir sonuca bağlanması gerektiği öğretilmiştir bize. Yalnız hayatımızın bütünü için değil, aynı zamanda kısa vadeli ve kısmî işlerimiz, çalışmalarımız için de bir sonuç almak isteriz. Girdiğimiz herhangi bir yolun varacağı nokta çok önemli olur gözümüzde. Bu yüzden de tasarılar, planlar ve hazırlıklar içine dalarız. Kafamızda sınırları belirlenmiş amaçlar, başarılar vardır. Gerçekte bunlar bizim için asıl elde edilmesi gereken şeyler olmasa bile, toplumun kabulleri arasında iyi ve değerli şeyler olarak yer alıyorsa başarımızdan, zenginliğimizden bir hoşnutluk duyarız. Ama eğer insan olma vasıflarımıza ihanet etmemiş isek bütün başarıların, bütün kazançların bizi gerçekten tatmin edecek, derinlerimizdeki ihtiyaca cevap verecek karakterde olmadığını anlayabiliriz. İşte bu anlayışa ulaştığımız zaman toplum tarafından başarı ve kazanç olarak nitelenen şeylerden duyduğumuz hoşnutluk bir tedirginliğe, yeni bir arayışa dönüşür.

Dıştan bakıldığında bir insanın sürekli tatminsizlik içinde olduğu sanılabilir. Gerçekte ise tatminsizlik belirtileri gösteren insan tatmin olma vasıtalarında hata yaptığını anlamış ve elinde bulunanların ötesini aramaya

girişmiştir. Toplumun kabulleri içinde kendine sunulan hedeflerin bir kere onlara ulaşınca hiç de ulaşılmaya değer olmadıklarını anlamak o insan tekini sağlıksız davranış yollarına sürükleyebilir. Bile isteye delice girişimlerde bulunan ya da açıkça deliren imparatorların, servet sahibi olmak için uğraşıp didindikten sonra intihar edenlerin davranışlarının temelinde toplumun değer yargılarına bir başkaldırı saklı olduğu düşünülmelidir.

Bütün hastalık insan davranışlarını hedef ve hedefe giden yolda kullanılan vasıtalar diye ikiye ayırmaktan doğuyor. İnsan yavrusu dünyaya gelip ilk nefesi ciğerlerine doldurduğu andan itibaren özü itibariyle amaç ve araç ayrımını yoketmiş olur. Bir insanın doğması kendi başına bir olay, bir sonuçtur. Bu andan itibaren yapılan her şey insanın hedefi içinde kabul edilmek gerekir. İnsanlar bu anlayıştan belki binlerce yıl önce kopmuşlardır. Yine binlerce yıl boyunca peygamberler insanlara sahip olmaları gereken kavrayış biçimini hatırlatagelmişlerdir. Hayat bir kaleydoskopun gösterdiğinden farklı bir sonuç sunmaz insana. Kaleydoskopta birbirine akseden üç ayna ve renkli parçacıklar vardır. Her kımıldatış insanın gözü önüne şaşırtıcı görüntüler, zengin renk harmonileri serer. Ama aletin unsurları hiç değişmez. İnsanın yeni olarak gördüğü her kompozisyon bir öncekinin, bin yıl öncekinin unsurlarından müteşekkildir. Yine de bu oyalama, bu aldanış insanın hoşuna gider. Çocuklar kaleydoskopa bakmayı sever, büyükler kaleydoskopun içinde olmaktan hoşlanırlar. Bu yüzden büyükler, yetişkinler kaleydoskoptaki her yeni kompozisyonun yeni bir sonuç olduğunu sanmakta gecikmezler.

İnsan da, kâinat da kendi başına birer sonuçturlar. Onların ayrıca bir sonucu istihsal etmeleri beklenemez. Olsa olsa kaçınılmaz sonucun unsurları olabilirler her ikisi de.

İnsanın davranışları kendi başlarına bir sonuç olamıyorsa hiçbir zaman doyurucu bir hedefe ulaşamayacaktır. Yani bir iş kendisi yapılırken, o işi yapmak için bir çaba harcanırken sonucunu da üretmiyorsa o işten iyi bir sonuç beklememiz boşunadır. Bir insanı sevmek tek başına bir amaç, bir sonuç olduğu zaman tamamlanmış, hedefine varmış bir edim olur. Ve lâkin bir insanı sevmek başka bir amacın bir parçası, bir adımı olarak düşünülüyorsa ortada ne sevgi, ne de hayr vardır. Tam tersine bir hedef uğruna gösterilen sevgi hem riya, hem çürüme, hem de sevgi gösterilen kişiye yöneltilmiş bir tahrip faaliyetidir. Aynı şey sadaka vermek için, cihad etmek için ve birçok başka edimler için de söylenebilir. Sadaka verirken, cihad ederken insanoğlu henüz hedefine varmadığını düşünüyorsa bu verdiği sadakanın da, yaptığı cihadın da kendine bir yararı dokunmayacaktır. Kim bilir belki sadakayı alana da bulaşan, savaşın her iki cephesine de zarar veren bir çarpıklığın başlangıcıdır bu.

Kendisi hedef olma vasfı göstermeyen hiçbir vasıta, hedefe götürebilecek bir vasıta olma gücünde değildir.

KAİDELER İSTİSNALARI BOZAR

Gerek bilimde, gerekse sosyal hayatta konulmuş kaidelerin her zaman istisnaları olagelmiştir. Kaidelerin, kuralların savunucularının bu istisnaların önemini küçültmek, etki alanlarını daraltabilmek için eskiden beri "İstisnalar kaideleri bozmaz." şiarını baştacı ettikleri bilinir. Oysa kaide, hatta kanun olarak kabul edilen, bütünün yapısına uymayan farklı unsur veya olay, bir kaidenin, kanunun mahiyetinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılar. Eğer bir kuralın istisnası varsa, o kuralın geçerliliği yeniden tartışılmak gerekir. Nitekim bilimdeki, özellikle pozitif dedikleri bilimlerdeki yasalar istisnalarla karşılaşır karşılaşmaz yeniden düşünülmeye değer bulunmuş ve istisnanın da içinde yer alabileceği yeni bir kaidenin teşkili, elde edilmesi yoluna gidilmiştir. Eğer bir olay önceden bilinen kaideler gereğince cereyan etmemişse, ortaya çıkan bir sonuç kabul edilen kanunların çerçevesi içinde açıklanamıyorsa o zaman olayın ve sonucun varlığından değil, onun niçin gerçekleştiğini açıklamakta aciz kalan kaidenin ve kanunun geçerliliğinden şüphe etmek pozitif bilimlerin şanındandır. Bu durumda istisnalar kaideleri bozmaz demek, gerçekleri değil insan vehimlerini savunmak anlamına gelir. Öyle ise "İstisnalar kaidelerin mezarıdır." sözü daha doğru bir yaklaşım

sağlar demeliyiz. Çünkü bilimdeki bütün yeni buluşlar karşılaşılan istisnanın sebebini bulmak gayretiyle girişilen zahmetlerin sonucu olmuştur. Gerçi varılan sonuç daha sonra yeni bir kaide, yeni bir kanun kabul edilmiştir ama her yeni kanun ancak kendi istisnasıyla karşılaşıncaya kadar güçlü bir açıklama sunabilir insanlara.

Sosyal hayattaki kaideler, bilimde kabul edilen kanunlardan elbet farklı mahiyettedir. Toplum hayatının kaideleri örf, âdet ve alışkanlıklardan örülüdür. Toplum kaidelerinin dışına çıkmak ancak suç işlemek, namussuzluk etmek, töreyi bozmak şeklinde olur. Bu bakımdan istisnaların "toplum kaidelerini bozanlar" şeklinde anlaşılmaları imkânsızdır. Toplum hayatında istisna, üstün bir yetenek, keskin bir zekâ, derin bir duyuş sahibi kimse olarak kabul edilmesi gerekir. Eğer bir toplumda suç kaidelere uygun olarak işlenebiliyorsa, namuslu olmak özü boşaltılmış bir kaide biçiminde kabul ediliyorsa, töre, şeklin muhafazasıdır diye anlaşılıyorsa o zaman istisnaların kaideler tarafından bozulmaya mahkûm olduğunu söyleyebiliriz. Mademki "istisna" denilen kişi bir toplumdaki üstün yetenekli, parlak zekâlı, derin duyuşlu insandır, kaidelerin yeteneksizi, budalayı ve duygusuzu esas unsur kıldığı ortamda üstün vasıftakiler zarar göreceklerdir. Birinci ihtimal üstün vasıflara sahip kimsenin bu vasıflarını toplum kaideleri uyarınca işe koşmasıdır. Bu şüphe yok ki istisna sayılan kişinin ruhça bozulması sonucunda başarılabilecek bir şeydir. Bir fırsatçı, bir sahtekâr olmadığı sürece hiçbir insan kaidelerin ancak suçu ve namussuzluğu koruduğu bir ortamda gerçek üstünlükteki vasıflarını kullanamayacaktır. İkinci ihtimal "istisna" vasıflara sahip bir insanın hiçbir etkinlik gösteremeyişidir. Bu ise onun ortalama yetenekte, orta zekâda ve orta duyarlıktaki herhangi bir insandan çok daha fazla acı çekmesi demektir. Sıradan olamayacak kadar

vasıflı, sıraya giremeyecek kadar da üstün niteliklidir.

Katolik papazlar Galileo'nun yaptığı teleskoptan Ay'a, Venüs veya Jüpiter gezegenlerine bakmayı reddetmişler. Çünkü papazların anlayışlarına göre Allah'ın yarattığı kâinattaki güzellik ve ahengi görmek için bu usûl uygun değilmiş. Yani bu papazlar bir kaide koymuşlar ve Galileo'nun getirdiği istisnanın kaideyi bozacağına inanmışlar. Oysa bugün, o günkü istisna kaide olmuştur ve Galileo'dan kalkan modern bilim öyle yerlere gelmiştir ki çıplak gözle Ay'a bakmak, yıldızları sadece yıldızlar olarak görebilmek istisnadan sayılmaktadır. Dünkü istisna kaideyi bozdu evet ama bugünkü kaideler de istisnayı bozuyor. Çağdaş bilim çok temel bazı gerçekleri söyleyenleri beyin ameliyatlarına, elektroşoklara sürüklüyor. İstisnalar alkolizmin, beyaz zehrin, şiddetin eline teslim ediliyor. Kaideler sağlamlaştıkça istisnalar çürüyor, bozuluyor.

İNSANIN CİRMİ

Bir kimseyi küçümsemek istiyorsanız, "Cirmi kadar yer yakar!" der geçersiniz. Bir insanın cirmi kadar yer yakması demek, kendini yakması demektir aynı zamanda. Öyleyse mesele yok, her kişi varlığını muhafaza edebilmek için cirmi kadar yer yakmaktan kaçınacaktır. Ama bu kabul yanlış. İnsan denilen mahlûk hiçbir zaman cirmi kadar yer yakmıyor. Belki de yeryüzünde mevcut yaratıklar içinde cirmi kadar yer yakmayan tek canlı insandır, âdemoğludur. İnsanın şöhreti, yaktı mı cirminden mutlaka fazlasını yakan bir varlık oluşundan gelir.

İçinde yaşadığı ortama şekil verme şansına, imkânına sahip tek mahlûktur insanoğlu. Bitkiler köklerinin, kollarının uzandığı yere kadar alırlar alacaklarını. Hayvanlar otobur iseler bitkilere, etobur iseler avlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yani bitkilerin ve hayvanların cirmi bir bakıma yedikleriyle sınırlıdır. Her şey yiyen (âkilü'l-küll, omnivore) bir yaratık olan insanı ise yedikleriyle sınırlandırmak mümkün değil. İnsanoğlu her şey yemekle kalmaz, aynı zamanda doymak nedir bilmeyen bir yaratık o. İnsan yalnız ağzıyla değil, kulakları, gözleri, teniyle de yer. Yumuşak kumaşlar, rahat koltuklar, güzel bir manzara, hoşuna giden bir nağme ile doymak ister. Üstelik bunların hepsini aynı anda, hep birlikte ister.

Maddî hazlarını manevî hazlarıyla, ruhundaki açlığını bedenindeki açlıkla karıştırmasını bilir. Çoğumuzun alaylı bir dille hatırladığı, "Şimdi iş üç nalla bir ata kaldı." sözü insanoğlunun temel motividir. Ele geçirdiği her şey insan için büyük hayallerin başlangıcıdır.

İnsanın cirmi fizikî varlığıyla sınırlandırılamıyor. Çünkü insan açlığını giderirken olduğu kadar, savaşırken ve sevişirken de kendi bedeninin ötesindeki bazı aletleri, münasebetler zincirini kullanıyor. Sözü hemen günümüzde teknolojinin vardığı aşamaya getirebiliriz burada. Fakat buna gerek yok. İnsanın cirminden fazlasını yakmaya yatkınlığı çok eski çağlarda başlamış bir temayül, bir hevestir. Bakınız bütün kavimlerin mitolojilerine. Orda kendi bedenlerinin gücü üstünde işlere kalkışmanın zaptedilmez bir tasvirini göreceksiniz. Âdemoğlu hiçbir çağda insanlığına rıza göstermemiş, hep insan olmaktan fazlasını düşlemiş, bunun kendine lâyık olduğunu kabul etmiştir. Öyle ki kendi bedeninin çok üzerinde bir iktidara sahip olmayı felâketi pahasına isteyebilmiştir.

İnsanın cirminden fazlasını yakmaya mütemayil oluşu yalnızca genel insanlık meseleleri açısından doğru değil. Tek tek her insanda bu potansiyel var. En zayıf, en sünepe, en budala insanın bile "yakmayı" kafaya koyduktan sonra kolaylıkla cirmini aşabileceğini bilmek gerek. Bu yazının başında söylediğimi tekrar etmeliyim: Cirmi kadar yer yakan insan kendini de yakmış olur. Ama şüphe yok ki kendisiyle birlikte birçok başka şeyi de yakar. Bu niteliğiyle korku veren bir yaratık o. Cirmini bir kere gözden çıkardı mı, alevlerinin nerelere uzanacağını kestirmek pek güç.

Otuz yıldır söyleniyor: Bir nükleer savaş günümüz medeniyetinin sonu olacaktır. Sağ kalanların da sakat kalacağı bir savaş insanın cirminin ne olduğu hususunda yeterli bir fikir verebilir belki. Bir şaşmaz kanunla

karşı karşıyayız denilebilir: Eğer insan kendi cirmine rıza göstermeden belli bir istikamette yol almışsa bu yol onu kendinin olduğu kadar kendi çevresinin de felâketine götürüyor. Bu yüzden ne tek tek insanları, ne de insanlığı küçümsememeli. Onların cirmi kadar yer yakmaya girişmelerinin pek tekin olmayacağını bilmeli en azından. Bir zamanlar Mao Zedung "Emperyalizm kâğıttan bir kaplandır." demişti. Aradan yirmi yıl geçti geçmedi Mao'nun ülkesinde çocuklar Coca-Cola içmeye başladılar. Hasmını küçümsemek, bir bakıma kendini vehimlere kaptırmak demektir. İnsanın düşmanı bir başka insansa eğer, ona cirmi kadar yer yakar dememeli. İnsan bu, tekin değil.

KAZANMAK İÇİN

Düşmanlıkları esas alarak bir tavrı benimsemek, nefretlerden kalkarak bir hareketi yürütmek cahilce davranışlardır. Yalnızca gelişmemiş kişilikler, kalıbıyla aklı uyum tutturamamış insanlar "neye karşı" olduklarını bilirler ancak. Ama bu gibiler "neyi kazanmak için" yola çıktılarını iyice bilmezler. Düşmanları vardır ve ille dövüşmeleri gerektiğini bilirler, neleri yıkmalarının zorunlu olduğu hususunda bilgi sahibidirler; ne yazık ki dostlarını tanımaz, tanımak için çaba harcamazlar, dövüşün yerine ne konulabileceğini akıllarına getirmez, yıktıktan sonra yerine ne koyacaklarını bilmedikleri gibi, yıkarken gösterdikleri mahareti istenilen bir yapıyı kurarken göstermeleri gerektiği konusunda herhangi bir düşünce de taşımazlar.

Çocuklar çocukça istekleri yüzünden, çocukça inatları sebebiyle büyüklerine ayak diretebilir, başkaldırabilirler. Uygulanan eğitim tarzına göre bu tavır şu veya bu biçimde çözüme bağlanır. Ortada bir çocukla büyüğün ilişkisi vardır. Çocukların çocukça tavırları onların henüz büyüklere mahsus değerlere yabancı olmalarından doğar çoğu kez. Çocuk olma talihini kötüye kullanan çocuğa şımarık çocuk denildiğini herkes bilir. İşte gerek politik, gerekse sosyal tavırlarında nefretlerden

ve düşmanlıklardan kalkarak bir yön tutturmaya çalışan kişiler çoğunca büyümüş ve fakat yine de çocuk olma talihini kullanma gayreti içinde bulunan kişilerdir.

Nefretleri ön plandadır çünkü kendilerinin başkalarına verecek şeyi olduğuna inanmazlar ve başkalarının niçin kendilerine istediklerini vermediğini mesele yaparlar. Almak istedikleri şeyler vardır ve kendi istediklerini hâlihazırda elinde tutmakta olan herkese, her yapıya düşmanlık duyarlar. Bu yüzden vurulması gereken bir hedef seçmekte zorluk çekmezler, saldırılacak cepheyi kolaylıkla tanırlar, yıkmayı düşündükleri yapı birinci meseleleri olur. Nasıl çocuk kendini hep mazur sayarsa, nefreti davranış rehberi edinen kişi de "karşısındakinin kötü, bozuk ve çirkin olmasını yeterli sayar. Kendisinin de kötü, bozuk ve çirkin olmasını mesele yapmaktan çok uzaktır. Mücadele etme hevesi, sadece kalıbı büyümüş ama içinde şımarık çocuklara mahsus heyecan açlığı kalmış kişilerin fantezisidir. Mücadele bir heves değil, bir zorunluluk, katlanması gereken bir zorluk, başka çare kalmadığı için tutulan bir yol olarak anlaşılırsa, bu anlayışı gösteren kişiye "olgun" kişi, er kişi diyebiliriz.

Dost ve dostluk kimin için önemlidir? Mücadeleyi mücadele merakı yüzünden seven için mi, yoksa dostunu kaybetmemek için mücadeleyi göze alan için mi? Yıkma tutkusu sorumsuz bir duygudur. Üstelik bu duygu yıkılmış kişiliklerde daha çok yer eder. İnşa etmeyi, onarmayı ve sağaltmayı ön plana alan kişinin mücadelesi de yapıcı olacaktır. Dostluğun yönlendirdiği davranışı benimseyen kişide, savaşma belli bir değeri korumak veya kazanmak için anlamlıdır. Nefreti değil sevgiyi, düşmanlığı değil dostluğu esas alan kişilerin bütün savaş serencamı, sahip olunan veya sahip olunmaya değer verilen kalitelerin yaşaması demektir.

Dünya ölçüsünde bütün mücadelelerin bu yönüyle

iki tip olduğunu söyleyebiliriz. Bir tür mücadele insanların "hayır" demekte birleşip harekete geçtikleri mücadele biçimidir ki başarıya ulaşmak ancak yeni bir kargaşalığın veya yıkılanın yerine yıkılması daha güç bir yeni zorbalığın tesisi demektir. İkinci tür mücadele insanların "evet" demekte birleşip bu olumladıkları hedefi kendilerine sağlamak için harekete geçtikleri mücadele biçimidir. Bu mücadele "savaşma zevki" ile değil, doğruyu hâkim kılma titizliği ile yürütülür. Kelimeleri doğru kullanma titizliği gösterirsek, birincisine "mücadele", ikincisine ise "mücahede" dememiz gerekir. Mücahede, neyin kazanılacağının sarahatle bilindiği ve mücahede etmenin de bizatihi bu kazançlar içinde olduğunu belirgin kıldığı için hiçbir yönüyle yıkıcı sayılamayacak ve başarıya ulaşmanın yeni zorluklara açılmak demek olmadığının anlaşılabildiği türden bir çabadır.

YIKICI KİM?

Düşüncelerimizin yapıcı olmasını isteriz hep. Bir düşüncenin yıkıcı olduğunu belirttik mi artık onun savunulacak tarafı kalmamıştır bir bakıma. Olumlu bir konumda olduğumuzu belirtmek için de düşüncemizin yapıcı olduğuna karşımızdakini inandırmamız yeter. Düşüncelerin sergilenmesi ve değerlendirilmesi seviyesinde bu hükümler bize yeterince aydınlık görünebilir. Ama yıkıcılık (ve akabinde yapıcılık) hususunda bir şeyler yapmamız, yani kuvveden fiile geçmemiz gerektiğinde bizi bazı zorlukların beklediğini hemen farkederiz. Yıkıcılık kötü, yapıcılık iyi ise; karşılaştığımız yıkıcı tavırlara, yıkıcı şahıslara nasıl bir tutum takınmalı? Yıkıcı bir kimseyi yıkmalı mıyız? Evetse, bu durumda biz de yıkıcı, dolayısıyla kötü olmaz mıyız? Hayırsa, yıkıcıya müsamaha göstermekle kötülüğe ortaklık etmiş olmayacak mıyız? Şiddete şiddetle karşılık vermek acaba şiddetin sonu olur mu? Eskiler "Kanı kanla yumazlar." demiş. Acaba kanı suyla temizlemenin yolu nedir? Yıkıcı bir tutuma karşı hangi tedbirler yapıcı karakterde olabilir? Bütün bunlar insan tekinin hayatını ilgilendiren hayatî meseleler olduğu kadar, toplum düzenini tesis etmede de, beynelmilel hayatın içinden çıkılmaz bilmecelerini ele almakta da karşılaşılan zorluklardır.

Bütün bu soruların yanı sıra yapıcılık konusunda neler düşündüğümüz de önem sahibidir. Ne anlıyoruz yapıcılıktan? Yapıcı olmak, ortada olandan, yürürlükte bulunandan farklı, değişik yeni bir şey mi inşa etmektir, yoksa yürürlükte olanın tamir edilmesi, eksikliklerinin giderilmesiyle mi yapıcı olunacaktır? Eğer yürürlükte olanı onarmakla yapıcı olabileceksek, hâlihazırda mevcut olan özü itibariyle yıkıcı değil demektir; yok eğer karşı karşıya kaldığımız durum veya nesnenin dışında bir inşa faaliyetine girişmek yapıcı olmamız demekse, o zaman peşinen yıkmayı da kabullenmiş olacağız. Bu konuda vereceğimiz karar "yapıcı" olmanın iyi mi yoksa kötü mü kabul edilmesi hususunda aydınlatıcı bir fikir verebilir bize.

Diyelim ki, mevcut eğitim düzeninin daha bol malzeme, daha bilgili öğretmen ve daha etkili yöntemlerle yürütülmesini istemek ve bu yönde girişimde bulunmak yapıcı bir tutum sayılsın. Ne var ki bu türden bir yapıcılık yürürlükteki eğitimin ne ana kaidelerini, ne de özünü tartışma konusu yapmaz. Neler yapılıyor idiyse, o yapılanların daha iyisini yapmaya çalışmak bir tür tamir faaliyetidir ki bu faaliyete girişen veya girişmek isteyen kişi sadece makinanın istenilen verimde çalışmıyor olmasından şikâyetçidir. Makinayı durdurmak, yerine yenisini koymak veya makinanın amacını değiştirmek değil, onu daha etkin ve üretken çalıştırmak istemektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmaları yapıcı saymak durumundayız. Buna karşılık, mevcut eğitim düzeninin özünün değişmesi gerektiğini, öğretime konu olan bilgilerin mahiyetinin değişmesi gerektiğini, bilgiyi alanla veren arasındaki ilişkilerin değişmesi gerektiğini ileri süren insanın yaklaşımını da "yapıcı" saymamız mümkün müdür?

Böyle bir mantık çerçevesi içinde eğitimin temelden tartışmaya konu edilmesini gündeme getiren kimsenin görüşlerini ve eğer varsa çalışmalarını yapıcı türden kabul

etmemiz mümkün değildir. Bu insana "yıkıcı" sıfatı daha uygun düşer. Çünkü bu insan teklif ettiği yapıyı kurmak için mevcut olan tesisi yıkmak, en azından terketmek mecburiyetindedir. Terketmek fiili doğrudan doğruya yıkmayı kapsamasa bile, yıkılmaya bırakmak anlamını taşır. Bu noktada yıkmanın yöntemi ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır. Yavaş yavaş tahrip etmek veya mevcut sisteme destek vermekten imtina etmek, yıkıcılıktan uzaklaşmak değil, olsa olsa tedrici yıkıcılığı benimsemektir.

Özetle diyebiliriz ki gerçek anlamda yapıcılık ancak bir sistemin kendi kendini onarması, tamir etmesi ile mümkündür. Buna eski dilde "ihya" denilir. Yeni bir sistem kurma çabası, ne kadar inşa etse de, yıktıklarının yerine yapmak mecburiyeti ile yüzyüzedir.

BİR AĞACI DEVİRMEK

Çocukluğumuzdan beri bize yıkmanın kolay yapmanınsa zor olduğunu söylerler. Örnekler verilmiştir, inanmışızdır buna. Bu yüzden belli bir eğitimden geçen herkesin gözünde yıkmak kötü, yapmak iyidir. "Eleştirilerimiz yapıcı olsun." deriz. "Yıkıcı faaliyetler"i lânetleriz. Böyledir genel anlayış, yaşama şartlarımızı düzenleyen ve bizim toplumsal anlamda meşru sahalarda kalmamıza teminat veren kafa kapısı budur.

Yıkmanın kolay ve kötü, yapmanın zor ve iyi olduğu konusunda çok şey söylenebilir elbet. Ben ancak bir örnek üzerinde durmak istiyorum. Bir ağacı yetiştirmek uzun zaman alır; sabır, dikkat ve ihtimam isteyen bir dönem sonunda büyük bir ağaçla karşılaşmak mümkün olur. Yüz yıllık ağaçlar olduğu düşünülürse bir ağacın yetişmesi için birkaç insan ömrü süresince zaman geçmesi gerektiği de düşünülebilir. Ama bir ağacı devirmek için hiç beklemeye gerek yoktur. Alırsınız elinize baltayı bir, bilemedin iki saatte devirirsiniz yetişmesi yıllar almış bir ağacı. Bu örnek de ilk bakışta yapmanın zor ve iyi, yıkmanınsa kolay ve kötü olduğunu gösteriyor gibi ama biz meseleye biraz daha yakından bakalım.

Bir ağacın yetişmesi bu kâinatı var kılan, kaim

kılan kanunlar ve kaideler doğrultusunda mümkün olur. Âdemoğlu her ne kadar bir ağacın yetişmesi için gerekli şartları korumak, fidanların kırılmasını önlemek, ağacı budamak gibi faaliyetler içinde olsa da ağacın hayatiyetine müdahale edemez. Bu yönüyle bir ağacın yetişmesi bakımından insanın bilhassa "iyi davranmış" olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü davranan insan değildir. Bir ağacın yetişmesinin "zor" olduğunu da söylememiz insan açısından mümkün değildir, çünkü "zorluk" insan tarafından aşılmamaktadır.

Bir ağacın kesilmesi yine ilk bakışta bize kolay gibi görünür. Çünkü burada bir unsuru, ağacı kesmek için kullandığımız aracı gözden uzak tutuyoruz. Eğer ağaç kesmede dizel motorlu testereler kullanmıyorsak en azından bir balta vardır elimizde. İşte bu baltanın mevcudiyeti bir ağacı devirmenin hiç de kolay olmadığını gösterebilir bize. Evet, bir balta bir ağacı kolayca devirebiliyor, ama acaba bir balta elde etmek hangi zorluklara, acılara, dolambaçlı yollara bağlıdır? Dikkat ederseniz bir ağacı devirmenin aldığı zaman ve gerektirdiği kol gücü azaldıkça kullandığı alet de gelişkinleşiyor ve bu aleti elde etmek için katlanılan zorluklar, acılar, çürümeler çoğalıyor. Balta, testere, motorlu aygıtlar, elektrikle, nükleer enerjiyle işleyen aygıtlar v.s. Bütün bunlar sahneye girince artık "ağaç" bile dikkatten kaçabilir.

Âdemoğlu hiçbir savaş aleti kullanmadan bir ağacı deviremez. Tabiî haliyle insan için yıkmak zor, yapmak kolaydır. Çünkü yapmak tabiî haliyle insanın ihtiyarına tamamen bırakılmış bir eylem değildir. İnsan çocuk sahibi olurken bile endüstrinin anladığı mânâda herhangi bir şey yapmaz. Daha doğrusu insan kendisine ilâhî kaynaklar tarafından öğretilmiş bilginin doğrultusunda bir eylemi icraya yönelirse önünde hiçbir zorluk yoktur. Ama nefsinin şeref ve itibarı uğruna bir meydan savaşını kendi

dışındaki bütün varlıklarla ve kendi benzerleriyle çatışarak yürütmeyi göze almışsa, o zaman elbette yapmak, yani kendine verilenin sınırlarını aşmak bazı zorlukları getirecektir. Bu doğrultuda yani insanın kendini yüceltmesi istikametinde yol alındıkça elbet yıkmak kolaylaşır. Çünkü nefsin azdırılması sonucunda elde edilen binaların sağlamlık dereceleri onların temelindeki duyguların temizliğiyle orantılı olacaktır. Gerçekte bu orantı bütün yıkma ve yapma olaylarında gözlemlenebilir. Endüstriyel mânâda en çok yapıcı dönemlerin aynı zamanda gerek insan kişiliği gerekse dünyanın tabiî donatımı bakımından en yıkıcı dönemler olduğu anlaşılabilir.

İnsanların avcılık ve çobanlıkla geçindikleri dönemde tabiatı yağmaladıkları görüşü teorik bir safsatadır. Bugün üretim adı verilen çılgınlığın gerek dünyaya gerekse insan topluluklarına kattığı herhangi bir şey yoktur. Ama gerçek yağma son yüzyıllarda artarak devam ediyor.

SAĞLIK İÇTEN DIŞADIR

Siyasî olayları isabetli bir biçimde yorumlasak, dünyada olup bitenlerin ekonomik, sosyal sebeplerine doğru teşhisler koymuş olsak, bu yaptıklarımız bizim bundan böyle doğru ve isabetli davranmamızın teminatı olabilir mi? Türkiye'nin ve dünyanın içinde bulunduğu şartları yerinde değerlendirmek, anlamını iyi kavramak ve bu veriler yardımıyla da kimin zaafından faydalanılabileceğini, kimin gücüne dayanılacağını açık ve net olarak bilmek hiçbir zaman isabetli ve doğru davrandığımıza delil olmayacaktır. Delil olması bir yana kendi kendimizi bile davranışlarımızın haklılığına inandırmak mümkün olamaz. Çünkü haklı davranışta bulunduğumuza inanmamız bizim ancak bu davranışların ahlâkî olduğuna kendimizin inanmasıyla ortaya çıkar. Doğru bir şey yaptığımıza inanmayı yalnızca şartların gerektirdiğini yapmak mazeretiyle sağlayabileceğimiz düşünülemez.

İnsanların yürütecekleri faaliyetler, gösterecekleri tavırlar onların benimsedikleri değerler silsilesinin görünen kısmıdır. Diyebiliriz ki davranışlar çemberin dış yüzüdür. Bu çemberin bir iç yüzü olduğu gibi bir de merkezi vardır. Açıkçası doğru davranışın mevcut olabilmesi için bu davranışın bir merkezden uzanan bir

belirti olması gerekir. Bu merkez insanın dış şartlarında, algılar dünyasında, toplumsal ortamda bulunmaz. İnsan kendini şahsiyet sahibi kılan değerlerin doğduğu merkeze bağlı olarak davranır. Yani bu merkez içte, yerini sarahaten tesbit edemeyeceğimiz bir derindedir.

İnsanoğlu gerçek emirleri bu merkezden alır. İtirazlarını bu merkeze yapar, hoşnutluğu ve hoşnutsuzluğu merkez ve kolları arasındaki ilişkilere bağlıdır. Nitekim bu doğrunun dilimizce çeşitli ifadeleri vardır. İçimden geldi deriz, içim kabul etmiyor deriz, içimde bir sıkıntı veya ferahlık var deriz. Hatta anlattıklarımızı tamamen doğrulayacak bir konuşma tarzını sık sık kullanırız: Filanca işi yaptım, içim rahat. İnsan tümüyle bu uyumu aramak için davranışlarda bulunur. İçinin rahatlığını bile isteye reddetmiş olan insanlar vardır. Bunlar bir yandan toplumsal ortamda kabul edilen normları esas almış ve bunlara teslim olmuş kişiler, bir yandan da bu normları ve dış şartları iyi bir hayatın garantisi kabul etmiş kişilerdir. Bu tip insanların siyasî olayları isabetli bir biçimde yorumlamaları, dünyada olup bitenin ekonomik, sosyal sebeplerine doğru teşhisler koymaları son derece tehlikelidir. Çünkü bu insanların bir iç merkez tarafından denetime tâbi tutulacağını düşünemiyoruz. Bu türdeki insanlar davranışlarının isabetli ve doğru olmasını değil, kendileri için faydalı olup olmamasını gözönüne alarak hareket ediyorlar demektir. Dünyanın içinde bulunduğu şartları değerlendirmek, olup bitenin anlamını kavramak ve bunlardan kendine yarayan sonuçlar çıkarmak, ahlâkî tavrını içteki merkezine değil de ortalıkta kabul gören normlara uygun olarak göstermek isteyen kişinin kolaylıkla kimin zaafından yararlanmak gerektiği ve kimin gücüne dayanarak mesafe katedileceği hususlarında başarılar kazanacağını ve bu yolda bir hedef tesbit etmişse hedefine varma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü

bu kimse için çemberin dışından başka dikkate değer bir taraf yoktur ve yapıp ettiklerini denetleyen bir iç merkez görevini yapmamaktadır.

Bu derece dış şartların belirleyiciliğine kalmış bir davranışlar manzumesinde sağlıklı denebilecek hiçbir şey kalmamıştır. Fakat bunu kabul ettirebilmek ancak dış kadar içe de ağırlık tanıyan sağlıklı bir çevrede mümkündür. Modern toplum yapısı günümüzde yalnızca dış ölçülerin iyiyi ve kötüyü ayırmada miyar olacağını kabul etmiştir. Dolayısıyla toplumsal işleyiş sağlığı değil, hastalığı benimsemiştir.

Sağlıklı işleyiş içteki merkezin davranışlara mutlak hâkim olduğu bir yapıda sağlanabilir. İçten dışa bulunabilir doğru ve haklı. Dıştan içe sadece baskı, yalan ve çürüme giriyor şimdilik.

TANIMLAMAK VE TANIMLANMAK

"Hayvanların dünyasında" diyor Thomas Szasz, "birini yemek veya biri tarafından yenilmek kuralı geçerlidir; insanlar dünyasında ise geçerli kural birini tanımlamak veya biri tarafından tanımlanmaktır." Bu sözde bir gerçek payı varsa ister istemez kabul etmemiz gerekecek ki eğer bir grup insan bir başka grup insanı tanımlayabilme gücünü ele geçirmişse onun üzerinde hâkimiyet kurabilmiş, bir anlamda onları yemiş olur.

Politik mücadele insanlar arasında bir dil mücadelesidir aynı zamanda. Dille yapılan mücadele her zaman tezlerin kabul ettirilmesi, davaların benimsetilmesi, haklılığın ortaya çıkarılması değildir, çoğunlukla yaftaları, klişeleri yani tanımları hasım taraflardan birinin diğerine yakıştırmasıyla da savaş yürütülür. Bu dil savaşında terminolojisini yaygınlaştırabilmiş olan her zaman kazançlıdır.

Milliyetçiliğin anlayış olarak ön planda olduğu bir siyasî yarışmada kendini milliyetçi, hasmını vatan haini olarak tanımlayabilme gücünü gösteren taraf kesinlikle üstünlüğü elinde tutuyor demektir.

Düşman işgalinin eziyetlerinden yeni kurtulmuş bir toplumda makbul vasıf yurtseverlik, karalama sıfatı

ise "işbirlikçilik" olacaktır. Hangi siyasî kamp kendini yurtsever, karşısındakini işbirlikçi gösterebilir, yani halk nazarında düşmanını tanımlayabilme gücünü gösterebilirse mücadeleyi kazanacaktır.

Sosyal adalet meselesinin canlılığını koruduğu, toplumun kazanç eşitsizliğine önem verdiği bir ortamda çalışarak geçinen kesimden olma bir galibiyet ifadesi, hazır yiyicilik veya kolay kazanç sahibi olmak ise aşağılanma vesilesi olacaktır. Böyle bir siyasî anlayışın hayatiyet sahibi olduğu çevrede bir taraf diğerini sömürücü olmakla tanımlar ve bu tanımını halka benimsetirse politik gücünü de artırmış olacaktır.

Örnekleri namussuz-dürüst, dindar-dinsiz, cesur-korkak, ilerici-gerici, gerçekçi-romantik, bilgin-cahil zıtlaşmaları doğrultusunda çoğaltabiliriz. Toplumun yürürlükteki anlayışına uygun bir tanımlama başarısına ulaşan kim olursa, o, hasmını yeme gücünü de ele geçirmiş olur.

Toplumlar arası ilişkilerde tanımlama ve tanımlanma olgusu bütün acımasızlığıyla geçerlidir. Yıllar boyunca yaygınlığını korumuş bulunan "azgelişmiş ülke" tabiri, tanımlayanları efendi kıldığı oranda tanımlananları da ezik, zavallı ve yetersiz kılmaya yetmiştir. Fakat buna tepki olarak yaygınlaştırılan "emperyalist" tanımlaması kimileri için tehlike arzedince, tanımlama gücünü elinden kaçıracağını anlayanlar, hemen rota değiştirmişler ve azgelişmiş ülke tabirini "gelişmekte olan ülke" biçimine dönüştürmüşlerdir. İlk bakışta tanımlama gücünü elde tutanların bir nezaketi gibi görünen bu değişiklik, aslında tanımlayanların tanımlananları daha kolay yemelerine yarayacağı için uydurulmuştur. Çünkü geri kalmış ülke tanımlamasında direnmek, tanımlayanların geri kalma olayındaki paylarını hatırlatmaktadır. Oysa gelişmekte olan ülke terimi hem tanımlananlara umut vermekte, hem

de tanımlayanların ezici üstünlüğünü vurgulamaktadır. Efendisine husumet duymadan uşaklığı benimseme olgusu bu tanımın benimsenilmesine sıkı sıkıya bağlıdır.

Tanımlayanın ve tanımlananın kim olduğunu anlamak suretiyle bir toplum içinde hangi ideolojinin hükümran olduğu da belirginleşebilmektedir. Eğer bir siyasî kamp kendi terminolojisini toplum ölçüsünde yaygınlaştırmamış, kendisi bile bazı şeyleri düşmanının diliyle ifade eder durumda ise, görünüşte gücü ne olursa olsun hasmı tarafından kültürel bir sindirime uğramış demektir. Kendi dilini kuramayan hiçbir politik hareket toplum ölçüsünde gerçek galibiyete varamayacaktır.

Elbette dil savaşının temelinde başka etkenlerin mevcut olduğu inkâr edilmemelidir. Ama dünyanın herhangi bir yerinde bir Amerikalıya *"Yankee go home!"* diyecek olursanız, *"yankee"* kendisine kendi diliyle hitap edilmesinden ötürü, kovulduğu o topraklarda bir tür rahatlık hissedecek, belki de evinden pek uzakta olmadığını düşünecektir.

BUNALIM VE CESARET

Bunalım, elinde bütün kozları tuttuğu halde oyuna girmeyi reddetmektir. Cesaret ise, elinde hiçbir koz olmadığı halde oyuna girmeyi kabul etmektir. Bu tanımlamayı geçerli sayarsak hayatın bir tür kumar olduğunu hesaba katmış olacağız. Bir Müslümanın hayatı kumar olarak görmesi sağlıklı bir düşünme yolu olamaz elbet. Ama garip bir dünyada, daha doğrusu tuhaf, çarpık, kanamalı bir dünyada yaşadığımız gözönüne alınacak olursa aktif hayatın oynanan bir kumar olduğu düşüncesini de yabana atamayız. Çünkü Batı medeniyetinde görüyoruz ki birçok değerli, has insan köşesinde sakin ve çekingen bir yaşama biçimi benimsemiş iken, birçok şarlatan, birçok değersiz müsvedde meydanda cesaretle at oynatıyor. Böyle bir durumda ister istemez ortada bir oyun olduğunu, bu oyuna girenlerin elinde kozu olmayan cesurlar ve bu oyundan kaçanların da elindeki kozu ortaya sürmekten imtina eden bunalımlılar olduğunu düşünmek zorunda kalıyoruz.

Cesurların haklı oldukları taraf oyundan kaçmayışlarıdır. Bunalıma düşenlerin haklı oldukları taraf ise bu oyunun kurallarına bağlanmayı reddetmeleri, bir oyuna gelmeyi küçültücü, bozucu, ahlâk dışı bulmalarıdır. Her iki tarafın da haklı olduğu yönler varsa meselenin

doğru çözümüne ulaşmak nasıl mümkün olacak? Ne yapmalı ki, itin önünden otu alıp ata, atın önünden eti alıp ite vermeyi başarabilelim? Bütün mesele galiba oyunun cinsini tesbit etmede, hangi oyunun oynanması gerektiğini seçmede. Yani tartışılacak olan oyunun kendisidir, onun nasıl oynanacağı değil.

Oyun dış yüzünden bakılınca birbirinden ayırdedilmeyen ve fakat öteki yüzünde değerleri belli olan (ve bu değerleri ancak herkesin kendinin bildiği) kartlarla mı oynanacak? Yoksa pulların ortada olduğu, ama o pulların hareketinin atılan sayıya bağlı olduğu zarlarla mı oynanacak? Veya piyonların, atların, kalelerin, vezirlerin ve şahın hareketlerinin belli usûllerle kayıtlı olduğu ve her hareketin açıkta cereyan ettiği dama tahtasında mı oynanacak?

İçinde yaşadığımız medeniyet toplumsal kurumları, çalışma ve yaşama şartları, kitle iletişim araçları, çevre ve uluslararası ilişkiler bakımından bir kapalı kart oyununa fazlasıyla benzemektedir. İnsan olarak bile dış görünüşümüzle iç yüzümüz birbirinden farklı. Ne olduğumuz gibi görünebiliyoruz, ne göründüğümüz gibi olmak şansına sahibiz. Yığınlar içinde yaşıyor, yani piramidin tabanına yakın yerlerde isek esen rüzgârlarla savrulmak zorundayız. Piramidin tepesine yakın ise yerimiz, o zaman bazı rüzgârları estiremezsek yerimizi koruyamayacağımızı biliyoruz. Her iki durumda da kartların yalnızca rakamsız, resimsiz yüzünü görebiliyoruz. Ne karşımızdaki elimizi biliyor, ne biz onun elinden haberdarız. Ama yaşıyoruz yine de. Çünkü kartlar dağıtıldı.

Bütün gayretimiz bu kart oyununu terketmek, bunun yerine zarları atabileceğimiz bir oyunu ikame etmek belki. Hiç olmazsa o zaman zarı atmak ve ustalığımız seviyesince bir oyun çıkarmak imkânına ulaşırız diye

düşünüyoruz. Bu yüzden diplomalar, servetler, şöhretler peşinde koşuyoruz. Zarlar yere düştüğünde yüksek bir sayı tutturduysak o sayıların oyununu oynayacağız. Bu durum biraz daha ferahlatıcı bir öncekinden. Ama bir zamandan sonra ötekinden farkı kalmıyor. Çünkü artık zarlar atılmış bulunuyor.

Oyunu kumar olmaktan çıkarmak, onu bir ustalık, karşılıklı saygıya dayanan bir zekâ gösterisi, bir manevra kıvraklığı, bir hayat mühendisliği, sonrasını görebilme yeteneği ve tahmin gücü olarak fiiliyata sokmak isteriz en sonunda. Yani kartlar açık oynansın, kimse zar tutmasın ve nihayet oyunun başında bütün taşlar belli bir düzende herkes için eşit dizilsin isteriz.

Dünya hayatı bir oyun, bir oyalanmadır, bunda kuşku yok. Ama medenî hayat bu oyunu bir kumar haline getirmiş. Kumarda ise blöf, hile ve hasmını yıldırma ağırlıklı bir yer sahibi. Tartışmamız oyunu ortadan kaldırmak üzere değil, oyunu esasa bağlamak, hileyi "çare" kılabilmek üzerinedir. Cesaret kozları elinde tutanın, bunalım ise aldatmaya çabalayanın payına düşsün. Olacaksa mücadele, bu esaslar çerçevesinde olsun.

AŞKINLIK DEDİKLERİ

Gözümüzde büyüttüğümüz kavramlar vardır: Aşkınlık (transcendence) bunlardan biri, Frenkçesini yazmak, söylemek bile başlıbaşına iş. Kelime hep üstte olana, üstümüzde bir sınıra atıfta bulunduğu için bu kavramın altında kalmamak nerdeyse mümkün değil. Filozoflar (özellikle Hegel) bu kavrama öyle anlamlar yüklemiş ki böyle kavramlarla uğraşmanın bizi takatten düşüreceğini düşünmeden edemeyiz. Böyle düşündüğümüz için de aşkınlık ve metafizik gibi konulara daha dalmadan ya yetersiz ve çaresiz kalacağımızı peşinen kabul ederiz yahut peşin olarak bunları reddetmenin kafamızı selâmete götüreceğini düşünmekle rahatlarız. Her iki halde de aşkınlık bizim için "çekinilecek" bir kavramdır, saygıyla veya can sıkıntısıyla.

Oysa samimiyete varan yolun başına ulaşabilirsek eğer, aşkınlık veya metafizik gibi kavramların bize pek öyle uzak bölgeler olmadıklarını, yücelik denilen, fizik dünyanın ötesine varmak sözüyle anlatılmak istenen durumun pek fazla yabancımız olmadığını farkedebiliriz. Samimiyet dedim, bu kelimeyle neyi anlatmak istiyoruz? İnsanın içinden geçenle dışa vurdukları arasında uygunluk olursa bunun samimiyet olduğu kabul edilir. İki veya daha fazla standardı yoktur samimi kişinin.

Sanırım ki samimiyetin varabileceği en uç nokta "samimi olmaktan başka türlüsünün" elden gelmemesidir. İnsan samimi olmayı "seçmez" artık. Bütün seçmeleri elinden alınmıştır. Neyse odur. Düşünceleri ve davranışları arasında uygunluk kurmaya çabalamaz. Ne kadarının düşünce, ne kadarının davranış olduğunu bile tam tamına ayırdedemez. Böyle bir insanın rüyası gerçek gibidir, gerçekle olan ilişkisi de rüya gibi.

İhlâs sahibi olmak; aşkınlık içinde bulunmak, metafizik şartlar içinde yaşamaktır. Muhlis ihlâsının farkında değildir. Günahtan kaçarken ve sevap işlerken bu fiillerini birer karar verme meselesi yapmaktan çıkarmıştır. Doğrusunu yapmalıyım diye seçip doğruyu, hata işlemek endişesini sonuca bağlayıp da yerinde olanı işlemez. Teslimiyet pazarlıksızdır. Samimiyet gösterişsizdir. İhlâs endişesizdir.

Bütün bunlar bizlerin aşkın bir düşünceye, aşkın tutumlara ulaşmak için didinip çırpınmak zorunda olmadığımızın işaretleridir. Samimiyete açılan kapının anahtarı kimsenin elinden kapılacak değil. Kapıyı açan anahtarı insan kendisi üretir. Bünyesi buna uygun kılınmıştır. Aşkınlığı çok uzak görmek, yakınımızda samimiyetsizlik göstermeye, basit saydığımız hususlarda ihlâstan imtina etmemize yol açabilir. Çünkü aşkınlığı çok çetin şartların uzantısı olarak, dişiyle tırnağıyla sökerek elde etmeyi uman insan her günkü olağan hayatı içinde hep yapmacık kalacak ve bir gün karşılaşacağı üstünlük uğruna o andaki üstün konumunu elden kaçıracaktır. Aşkınlık içindeki insan acıktığı zaman yer, uykusu gelince uyur. Herkes öyle yapmıyor mu diye soracaksınız. Hayır, herkes öyle yapmıyor. Çoğu insan acıkmasını ve uykusunu şartlara bağlamış. Kendinin acıktırılmasını ve uykusunun gelmesini "bekliyor." Açlık ve uyku onlara dışarıdan geliyor. O zaman içindekiyle ona yaptırılan şey arasındaki

çatışma, samimiyetine zarar veriyor, teslimiyetini bulanıklaştırıyor, ihlâsında gedikler açıyor.

Susmaktır aşkınlığın önemli bir belirtisi. Gösteriş olsun, derin düşünceli sayılsın diye değil, çok boyutlu bir konuşmayı içine sığdırabilmek için susmak. Konuşmak isteyen, konuşmakla varlığını kanıtlama yolunda bulunan konuşmalıdır, samimiyeti bunu gerektirir. Bağlantıyı konuşmakla kurma aşamasındaki insanın susması kendine zarar getirir. Aşkınlık kendini çetin bilmeceler içine salmakla değil, safiyeti ele geçirmeye çabalamakla değil; bilmecenin bir birimi olmanın heyecanını duymakla, safiyetin kendinde mündemiç olduğunun sevgisiyle elde edilir.

En büyük yanılgı aşkınlığın daha fazla bir "şey"de aranmasıdır. Artmak değildir aşkınlık, azalmaktır. Aşkınlık komşunun balkonunda değil, bizim kendi avlumuzdadır.

UZAK YERİN SOMUNU

"Ben Katolik geçinerek Vendée savaşını kazandım; Müslüman geçinerek Mısır'a yerleştim; Papacı geçinerek İtalya'da yürekleri kazandım. Bir Yahudi halkını yönetecek olsam, Süleyman'ın tapınağını yeniden inşa ederdim." Bu sözler Napoléon Bonaparte'ın. Özü itibariyle de dile getirdiği şudur: Eğer insanları boyunduruk altına almak istiyorsanız, önce onların inançlarını benimsemiş gibi görünmek faydalıdır. Yahut şöyle diyebiliriz: Bir halkın yerleşik inançlarını okşamak o halkın yaşadığı bölgede iktidarı ele geçirme manevrasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Napoléon'un sözlerini şöyle veya böyle yorumlamak önemli değil. Belli ki bu sözler insan idare etme vakıasının şartlarına ilişkin. İnsanları yönetmek istemek benim gözümde makbul bir yere sahip değil. Dolayısıyla Napoléon'un veya bir başkasının halkı çekip çevirmek için hangi aklı verdiğine dikkatle bakmam. Ama bu sözlerin içinde Müslüman kelimesi geçiyor ve Korsikalı komutan Mısır'a yerleşmek için uyguladığı hileyi söylüyor. Buna dikkatle bakmak lâzım.

Napoléon'un Mısır'a nüfuz edebilmek için Müslüman geçinmiş olmasına dikkatle bakmak lâzım, çünkü bu vakıa dünün olduğu kadar bugünün de meselesi.

Önce son asır boyunca biz Müslümanların İslâmiyet hakkında gayr-i müslim şahsiyetlerin sarfettikleri övücü sözlere ister istemez verdiğimiz önemi hatırlatmak isterim. Napoléon da bunların arasındadır. Goethe, Kazancakis, Rimbaud ilh... listeyi uzatabiliriz. Sonra meşhur mühtedilere verilen önem, arkasından da herhangi bir mühtedinin kazandığı mümtaz mevki... Bütün bunlar bir araya gelince ortaya tuhaf bir "mazeret beyanı" çıkıyor sanki. Yani biz Müslümanlar, gayr-i müslimlerin dinimize rağbet etmesini kendi Müslümanlığımızın mazereti gibi görüyoruz. Haklı olduğumuzdan vazgeçmişiz de mazur olduğumuzu gösterme çabasındayız. Anlaşılmaz duygular değil bunlar elbet. Kendini çekip çevirme gücünü elden kaçırmış bir sosyal kesimin biraz teselli, biraz da böbürlenme vesilesine duyduğu ihtiyaç belki. Bu kadarıyla kalırsa bir zararı da yok. Ama bu kadarla kalmadığı rahatça söylenebilir. Hele Müslümanların yeniden bereketli bir kimlik kazanma yollarını aradığı bu çağda Müslümanlık hakkında söylenenler kadar, bu sözleri söyleyenlerin sahip oldukları özellikler de önem kazanıyor.

Müslümanlığın Avrupa ve Amerika'da yayılması çoğunluğun ilgisini çekiyor. Üstelik bu yörelerden ülkemize kadar ulaşmış olan bazı isimler çevresinde şimdiden bir hayranlık hâlesi oluştu bile. "Uzak yerin somunu büyük olur." diyor Türk atasözü. Bu ülkede yaşayıp da kendi ülkesinin meselelerini tanımamış birçok insan (birçok Müslüman hatta) nedense bazı Avrupa ve Amerika menşeli şahsiyetlerin (bu arada Müslüman olanlarının) teorik yaklaşımlar dolayımıyla o tanımadığı meselelere çözüm getirebileceğine inanıveriyor. Bu inanış, bu kanış hayalperestliğin de ötesinde kendini ve çevresini sorumsuzca tehlikeye atan bazı girişimlerin de başlangıcı olabiliyor.

Türkiye'de yaşayan Müslümanlar olarak elbet birçok

meselelerimiz var. Bunların büyük bir kısmı dünyanın günümüzde aldığı biçimle bağlantılı. Ama kökü ve niteliği ne olursa olsun bunlar bizim meselemizdir. Bunların gerçekten mesele olup olmadığını bilebilecek olan da biziz. Eğer bir meselenin içindeki insanlar bu meseleyi nasıl çözüme ulaştıracaklarını bilmiyorlarsa, onu hiç kimse de bilmiyor demektir. Bir meseleye dışarıdan bakan kişi belki şematik ve teorik bazı çözümler teklif edebilir ve kâğıt üzerinde bunlar son derece aklî, isabetli çözümler olabilir, ancak bir yaraya neşter vurulduğu zaman canı yanan kim ise tedavisi yapılan da aynı kimse olmalıdır. Eğer biz ameliyat olacak ve bunun faydası başkasının olacaksa ortada bir saçmalık vardır.

Durumun saçmalığı bizlerin kendi meselelerimizi tanımamakta ısrar edişimizle artmaktadır. XIX. yüzyılda Avrupalılara musallat olan exoticism duygusu tersine dönmüş gibi. Batılılaşma çemberine takılmış doğulu ahali metropol yöresinin bâkir şarklılığına imrenerek, özlemle, iştiyakla bakıyor. Geçen asırda Avrupa ve Amerika için Müslümanların yaşadıkları topraklara nüfuz edebilmek önemliydi. Tezgâhlanan ideoloji elbet buna uygun olacaktı. Bugün Avrupa ve Amerika'nın meselesi (Sovyetleri dışta tutmaksızın) diyebiliriz ki Müslümanların batı ölçülerinin dışında bir girişimde bulunmalarına engel olmaktır. Batıdan ithal edilen Müslümansı bir yaklaşım bu iş için biçilmiş bir kaftan neden olmasın?

DUYGULARDA DEMOKRATLAŞMA

Bir siyasî işleyiş olarak demokrasinin ne olduğu, nasıl işlediğini tartışacak değilim. Siyaset bilimcilerinin bile içinden çıkabileceklerini sanmıyorum bu konunun. Yalnızca yandaşları ve hasımları vardır demokrasinin; ama bu kavramın, bu kavram adına yürütülen hayat tarzının ne olduğunu açıklıkla bilen de, bir başkasına anlatan da olmamış desek doğru olur. Walt Whitman'ın şiirlerinde sözü geçen demokrasiyle, anayasaların tanımları içine giren demokrasi, akademik tartışmalara konu olan demokrasi aynı mıdır? Hiç de değil. Hele hele bir siyasî rejim olarak bir yerde kendini ortaya koymuş olan demokrasinin kendi adıyla alay eden bir havası olmuştur hep. Halk egemenliği adı, bütün demokrasilerde zaten toplumun işleyişine egemen olan kuvvetlerin masumiyet kazanmalarını temin edebilmiştir. Daha da fazlası, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki uydu rejimlerine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "Halk Demokrasileri" demek âdet olmuştur. Böylece halkın halk egemenliği denilmiş oluyor ki, mizah sınırlarını da zorlayan bir ifade. Ya da şunu demek mümkün: Piyasaya güçlü benzerinin gölgesinde satılmak üzere sunulmuş bir malın markasını "hakiki" sözüyle bezemesi gibi halk demokrasileri, kendi kalitelerine ambalaj üzerinde bir garanti vermek

istemişlerdir.

Tanımlamada, gerçek işleyişini görmede hangi zorluklarla karşılaşırsak karşılaşalım, demokrasinin bir toplumda yaşayan insanların seçme ve seçilme haklarını kısıtlama olmaksızın kullanmaları demeye geldiğini biliriz. Yani teorik olarak herkes istediğini seçebilir ve yine teorik olarak her insan başbakan, milletvekili, bakan olmak için doğuştan gelen bir engele uğramaz. İşte demokrasinin bu son saydığımız vasfı herkese cazip gelir. Siz de başbakan olabilirsiniz. Size de çıkabilir. Bu kadarla da kalmaz. İnsanlar kafalarında çoktan beri başbakan olmuş ve insanları idare ediyorlardır. Demokrasinin en yaygın ruhsal hastalığı budur. Demokrasi bir zannın hâkimiyetini kurmakla insanları bir çeşit yersizliğe mahkûm etmiştir. Dolayısıyla insanlar müşahhas durumlarda sahip oldukları yerlere karşı bir tedirginlik duyarlar. Yerlerinin hep başka bir yer olabileceği düşüncesini gizliden gizliye zihinlerinde taşırlar ve bu zaman zaman sızlayan bir yara olarak varlığını devam ettirir.

Siyasî arenada belirginlik kazanan demokratlık, duygular alanında başka etkiler doğurur. İnsanlar düşünceler, sanat eserleri, hatta bilimin verileri karşısında son derece rahat, giderek yetkili bir pozisyonu benimserler. Bu benimseyiş büyük bir karışıklık ortaya çıkarır. Bir devlet başkanı soyut bir resmin "eşek kuyruğu tarafından" yapılmış olduğunu söylediğinde işte bu karışıklığın işaretini vermiş olur. Genel yaşayış içindeki demokratlık, duygular alanına bulaşınca halkın görüşüne rağbet etmek, bazı seçkin insanların zorbalık altında eziyet çekmelerine kadar varır.

Sanat eserleri (halkın teveccühüne mazhar olmuş bile bulunsalar) seçkin kişilerin ortaya koydukları ürünlerdir ve değerlendirilmeleri ancak seçkin kişilerce, yani bu sanat eserinin doğumunu mümkün kılan sınavları

atlatabilmiş, duygularında bir düzeyi aşacak başarıya ermiş kişilerce yapılabilir. Duygular demokratlaştırılamaz. Böyle yapılmaya kalkışıldığında bayağılığın, özenden, itinadan ve aşkınlıktan mahrum bir zihnî kuruluşun hâkimiyetine rıza gösterilmiş olunur.

Stravinski'nin "Bahar Ayini" ilk defa icra edildiğinde salonu dolduran kültürlü kimselerin bir kısmı protesto sesleri yükseltmişler. Bu karşı çıkanlar arasında J.P. Sartre da varmış ve oturduğu yerden kalkarak "Müzik değil bu, hayvan böğürmesi gibi bir şey, bize bunu dinletmeye hakkınız yok." diye bağırmış. Ama aynı salonda bulunan ve kendisi de müzik alanında birçok yeniliğin acısını çekmiş bulunan Debussy bir yandan karşı çıkanları yatıştırmaya çalışıyor ve bir yandan da, "Dinleyelim, ne demek istediğini anlamaya çalışalım..." gibi sözler söylüyormuş. Bu olayda duyguları demokratlaşmış olan Sartre ve seçkin bir anlayışın savunucusu olan da Debussy'dir. Birincisi felsefe alanında halkın çok uzağında kaldığı halde, aynı ölçüde incelmesi beklenen bir sanat dalında "halktan kişi" olup çıkıyor. Duyguların demokratlaşması demokrasinin siyasî arenadaki görüntüsünden çok daha vahimdir.

ZENCİ DÜŞMANI

Irkçılık modern toplumun hastalıklarından biri, geleneksel toplumlarda soy-sopla övünme, fizikî özelliklerin ayrımı gibi dayanaklar sebebiyle yaşayan ırk ayrımı günümüze kadar uzanan beyaz ırk üstünlüğünü vurgulayan sapıklık yanında pek zayıf kalır. Zaten gerilere gidildikçe ırkların birbirine gerek biyolojik bakımdan gerekse kültürel yapı itibariyle karışmadığı zamanlara uzanırız ki ırkçılığın fiilen geçerli olduğu bu dönemlerde bir düşünce, bir iddia ve bir ideoloji olarak ırk ayrımının öne sürülmesine gerek olmadığını anlayabiliriz.

Türkiye ırk ayrımının ve herhangi bir ırkın diğerlerinin üstünde yer alması vakıasının dikkate değer boyutlarda yaşanmadığı bir ülke. Bunda İslâmiyet'in yalnızca inanç ortaklığıyla bu topraklarda bir halita ortaya çıkarması tek başına rol oynamış değildir, aynı zamanda Türklerin başka kavimlerle gerek fizik varlıkları gerekse kültürel bünyeleri ile karışmaya eğilimli oluşları da etkili olmuştur. Bir dikkate değer nokta da yaşadığımız toprakların yüzyıllar boyunca kavimlerin köprüsü olması, bizzat toprağımızın ırk ayrımını yaşatmayacak bir bilgeliğe sahip oluşudur. Saydığımız bu üç unsur Türkiye'de ırkçılığı meşruiyet dışına itmiş, anlaşılmaz bir tuhaflık kılmıştır.

Bu topraklarda yetişmiş ve zenci düşmanlığını kavrayamaz bir kafa yapısına sahip bir insan olarak, lise çağlarında bir Amerikalıya ABD'de niçin zencilere düşman olunduğunu sormuştum. Soruyu yönelttiğim Amerikalı, zenci düşmanı değildi, babaannesi bir Kızılderili olduğu için de safkan bir beyaz sayılmazdı. Çocuklarına verdiği eğitim içinde zencilere hiçbir küçültücü ifade kullanmadığına dikkat etmiştim. "Amerika'da zenci düşmanlığı" dedi Amerikalı, "komşu evde bir zenci aile yaşadığı zaman anlaşılır." Bu söz yalnızca "hariçten gazel okuma"nın yersizliğini vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda ırk ayrımının temeline gerçekten ikna edici bir açıklama sunuyordu.

ABD'de bile zencilerin yoğun yaşadığı güneyde düşmanlık sert biçimde dışa vururken, komşusu zenci olmayan kuzey eyaletlerinde zenci dostu beyazlara daha çok rastlıyorsunuz. ABD iç savaşı sırasında köleliğin kaldırılmasını isteyen sanayileşmiş kuzey, zencilerin alınıp satılabildiği düzenin korunmasını isteyen de pamuk tarlalarında ucuz zenci emeği kullanan tarımcı güney idi. Zenciler köle iken Amerika'da ırkçılar, ırk ayrımını savunanlar bu düşüncelerini gösterişli eylemlerle dışa vurmak ihtiyacını duymadılar, çünkü zaten ideolojileri fiilen yaşıyordu. Irkçı olmak gereği, ırkçı olmanın zorlaştığı dönemlerde ortaya çıktı.

Amerikalı ne zaman zenci düşmanı oluyor? Komşu evde bir zenci aile oturduğu zaman. Amerikalı, zencilerin evlerini ateşe veren Ku-Klux-Klan örgütüne ne zaman kaydoluyor? Bir zenciyle aynı sınıfta ders gördüğü zaman. Amerikalı ne zaman bir zenci öldürüyor? Kız kardeşi bir zenci genciyle evlendiği zaman. Dikkat ederseniz zenci düşmanlığı beyazların kendilerini üstün tutabildiği şartlarda değil, üstünlüğünü kaybettiği şartlarda ortaya çıkıyor. Dikkat ederseniz, beyaz Amerikalı beyaz olduğu

için değil, beyaz olamadığı için zencilere düşmandır.

Bir beyaz derisinin renginden başka kendini zenciden ayıran özellik bulamadığı zaman zenci düşmanıdır. Eğitim görmüş insanlar arasında zenci düşmanı yok denecek kadar az, çünkü bilgili kişi kendini yalnız zencilerden değil, bilgisiz beyazlardan da ayrı kılacak bir vasıfla mücehhez sayıyor kendini. Zenci düşmanlığı daha çok toplumun alt tabakalarında rağbet buluyor, çünkü onların zenci olsun, beyaz olsun adam satın almak, insan kullanmak imkânı yok. Zenci düşmanları her an zenci olmak, zenci sayılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalanlar oluyor genellikle. Bir beyaz olarak hayatı değersiz kılınmış insanlar, zencilere düşman olmakla hayatlarına uydurma bir değer katmak istiyorlar belki.

İnsanlar arasındaki, düşmanlıkların kaynağı bu yönüyle ortaktır diyebiliriz: İnsanoğlu kendi bireyliğini hissedemediği, insan olarak kendi önemini kavrama imkânından mahrum kaldığı anda benzerlerine çeviriyor silâhlarını. Başkaları cehennemdir, diyor. Maymunlara olan düşmanlığımız onların bize çok benziyor olmalarından değil mi?

BÜYÜLER VE MİKROPLAR

"Pek azımız" diyor Gordon Childe, "büyücülere değil de mikroplara inanmanın daha geçerli olduğunu gösterebilecek sebeplere sahiptir. Bizim toplumumuz mikroplara inanmayı telkin eder, cadılara, büyücülere inanmayı gülünçleştirir, fakat başka toplumlar da bunun tersini yapar. Elbet, bazı bilgi sahibi uzman kişiler mikropları mikroskopla görmüşlerdir. Fakat Ortaçağ Avrupası'nda ve zenci Afrika'sında bunlardan daha çok sayıda başka uzmanlar büyücülerin insanları etkilediğini görmüştür. Bizim inançlarımızın (Batı medeniyetinin) üstünlüğü aşıların ve antiseptiklerin ölümleri önlemekte ve bu sebeple toplumsal gelişmeye yol açmakta büyüden ve cadı yakmaktan daha başarılı olması yüzünden uzun vadede ihdas edilmiş bir üstünlüktür."

Marksist arkeolog ve tarihçinin bu satırlarda ortaya koyduğu yahut gizlice itiraf ettiği gerçek, üzerinde konuşmaya, yorumlar yapmaya değer. Önce Childe'ın mikropları ve büyücüleri aynı düzeyde ele alışına dikkat etmemiz gerek. Çünkü mikroplar hakkındaki bilgiler doğrudan doğruya Batı'da gelişen bilim içinde büyücülerin iddialarına cevap olmak üzere yapılan araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Modern tıbbın zaman zaman büyü görünümü kazanması bildiğimiz gerçekler

arasında. Hatta büyüye inanan toplumlar üzerindeki Batı egemenliğinde tıbbın rolünü hiç küçümseyemeyiz. Siyah Afrika'yı denetim altına alanların önce doktorlar olması da hiç tesadüfî değil.

Batı medeniyetinin geliştirdiği bilim anlayışı başlangıçta değilse bile, kurumlaştıktan, toplumun iplerini elinde tutup ona yön verme iddiasını üstlendikten sonra genel olarak bütün medeniyetlerin yöntemine başvurmuş ve terkedilen bir yanlışı yeni bir yanlışla ikame yoluna gitmiştir. Tıp alanında günümüz Batı toplumlarının vardığı yer hiç de Ortaçağ toplumundan daha "ileri" sayılabilecek yer değil. İnsanların büyücülere ve rahiplere olan bağlılıkları eskiden ne idi ise, bugün doktorlar ve hastanelerle olan bağlantıları aşağı yukarı odur. Bu konuda Ivan Illich'in *Medical Nemesis* adlı kitabı yeterli açıklıkta bilgi ve doküman vermektedir.

Öte yandan tıp ve büyü arasındaki ilgi en belirgin işaretlerini psikiyatri alanında göstermektedir. Ortaçağda akıl hastalarına yapılan muamele, XX. yüzyılda yapılanın biçim değiştirmiş şeklidir. Ortaçağ Avrupa'sında bir insan genel kabulün dışında bir düşünce veya davranışa sahip oldu mu, kolaylıkla "deli" kabul ediliyor, içine şeytan girmiş sayılıyor ve içindeki çıkıncaya kadar hasta dövülüyor, ona işkence ediliyordu. Bugün şizofreni konusunda uygulanan birçok metot da (Laing'in, Cooper'in, Esterson'un çalışmalarının bize gösterdiği gibi) aynı ağırlıkta kabul ediliyor. Hasta bir ailenin, hasta bir toplumun birimi olarak insan (hasta) bozuk ilişkilere gösterilebilecek en yerinde tepkiyi gösterdiği halde, psikiyatri hastanın yıkımına sebep olabilecek bir tedaviyi uyguluyor. Belki bugün insanın içine şeytan girdiği söylenmiyor, ama iyileşmesi için gereken "dayağı" kimse ondan esirgemiyor.

Gordon Childe, yukarıda aldığımız sözlerinde

Batı medeniyetinin büyüye inanan toplumlara olan üstünlüğünü vurgularken Batı'nın insan ömrünü uzatma konusunda ve gelişmeyi sağlamakta elde ettiği uzun vadeli başarılardan sözediyor. Yani bir bakıma üstünlüğü temin eden antiseptiklerin üstünlüğü değil insan ömrünün uzatılabileceğine inanılmış olmasıdır. Büyü ve bilim bu yönleriyle kardeştirler. Her ikisi de insana mahsus bir "başarı" peşindedir. İlerlemek veya insan ömrünü uzatmak için önkabuller olmasa ne büyünün ne de bilimin insan üzerinde hükümranlık tesis eden etkisi olmayacak. Eğer ilerleme düşüncesinin bir masal, insan ömrünü uzatma iddiasının da çarpık bir düşünce olduğu anlaşılabilirse ne büyü ne de bilim iktidarlarını sağlam kılamayacaklardır.

İNSANLIĞIN MESELESİ

Hümanist çerçeve içinde düşünenler bilimi insan değerinin en mümtaz yerine koymakta tereddüt etmezler. Hümanistler, inanç çağının kapandığını bilim çağının açıldığını kendilerini bile bıktıracak kadar çok tekrarlamışlardır. Öyleyse hümanistlere göre bilimin yeni alanlar açarak insan hayatında yer tutması, ilerlemesi, insanlığın meselelerine çözüm getirmesiyle mümkündür denilebilir. Önce insanlık önünde bazı meseleler olduğunu anlıyor ve bu meseleleri çözmede "bilim"i kullanıyor. Çağdaş kafa yapısına pek uygun gelen bu yaklaşımı benimsemek için "ilerleme" ideolojisinin savunucularından biri olmak gerek.

Bilimin iyiye, güzele, doğru harekete yönelmiş olan kervanda görevli olduğuna inanmak, böyle bir iddiayı öne sürmek için önce insanlığın başından beri ilerleme içinde olduğunu, eskinin geri, yeninin ileri olduğunu kabul etmek kaçınılmaz. Bunun yanı sıra insanlığın şimdi vardığı noktada tarihin öteki dönemlerinden daha üstün bir yerde bulunduğuna da itikad etmek gerekir. Aksi takdirde XVII. yüzyılda Avrupa'da büyük atılım yapmış bulunan bilim anlayışını bir yozlaşma, bir bozulma olarak görmemiz de imkân dâhiline girer.

Bir başka hümanist önyargı da insanlığın bilimin getirdikleri vasıtasıyla bir bütün oluşturabilecekleridir. İnsanlığın büyük ve tek bir aile olduğu görüşü, geleneksel inanç ve düşüncelerin bir parçasıdır. Hümanizma insanlığı keyfî hükümlere göre âdeta yeniden biçimleme çabasındadır. Batı medeniyetinin öncüleri kendilerini insanlığın keşif kolu gibi görmüşler, herkes adına bilimin getirdiği düşünme tarzını dünyaya yaymakla yükümlü olduklarını düşünmüşler. Bilimin insanların sorumluluğunu yüklenerek işlerini yürüttüğünü söyleyen kimse, artık medeniyetlerin farklı farklı yörelerde, nisbeten birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri ilerlemenin son halkasını, yani her birinden üstün ve her birinin başarılarını özümleyici, yorumlayıcı bir durumda olduğunu vurgulaması gerekir. Yani bilim, bütün medeniyetlerin mirasçısı olmayı kendine düstur edinmek zorundadır. Elbette bütün medeniyetleri kendi ilkelerinin hükümran olması için tarihten silme gayretiyle benimser bu mirası.

İnsanlığın son çağlarda birbirleriyle sıkı temaslar içinde bulunan topluluklardan oluştuğu, yeryüzünün her yerine uzanan bir standardizasyondan etkilendiği bir gerçek. Ama bu sonuçtan kalkarak böyle bir standardizasyonu doğuran kuvvetin başlangıçta iyi niyetlerle bezendiği kolayca ileri sürülemez. Belki tersini de kesinlikle ileri sürmek mümkün değil. Bilimin varlığı bizatihi bir kötülük olarak algılanamaz. Anlaşılması gereken her zaman diliminde ve her toprak parçasında insanların spesifik meselelerle bağımlı olduklarıdır. Evet, Batı Avrupa'da doğan bilim, teknik, medeniyet ve insan anlayışı günümüz dünyasında kesin bir yaygınlık kazanmıştır, fakat yine de tarihin bir döneminde, dünyanın bir bölgesinde yaşayan insanların bütün insanlığın meselelerini çözmek üzere harekete geçmiş olduklarını iddia edemeyiz.

Edemeyiz, çünkü Batı'da doğmuş makinalı medeniyet bugün bütün yeryüzünü egemenliği altına almış olmakla birlikte halen insanlığın sorumluluğunu yüklenmeye bile yanaşmamaktadır. Hatta bu medeniyet, açlık, savaş, hastalık, eşitsizlik gibi kendine düşman ilân ettiği ve fakat gerçekte kendinin türettiği kötülüklere karşı bile etkili olamamaktadır. Üstelik teknolojik imkânların bu kötülükleri ortadan kaldırmak üzere mevcut olduğu, hatta bu imkânı da elinde tuttuğu medeniyetin müdafiileri tarafından öne sürülmektedir. Ama bu medeniyet ayakta kalabilmek için insanlığın çözülemez meseleleri bulunduğuna halkı gizliden gizliye inandırmak zorunda olduğunu biliyor.

İNSANIN BOYUTLARI

Batı medeniyetini, Batı medeniyetinin kuşattığı insanı yalnızca kültür kökleri Doğu'ya bağlı, Asyalı ve Afrikalı toplumların insanları değil, aynı zamanda Batılı insanlar da eleştiriyor. Hatta diyebiliriz ki Batı medeniyeti en ağır darbeleri kendi içinden yemekte. Batı medeniyeti hem sağ görüşlü, idealist, spritüalist yazarlarca, hem sol görüşlü, pozitivist ve materyalist yazarlarca eleştiriye konu ediliyor. Gerçi bunu yapmakla Batı medeniyetini yıpratmış olmuyorlar, tersine ona bütün hepsini değilse bile önemli hatalarını düzeltme, ömrünü uzatma şansı veriyorlar, ama yine de Batı medeniyetinin aydınlanmış Batılılarca el bebek gül bebek korunduğunu sanmamalı.

Bugün bizim Batı medeniyeti adını taktığımız kültür ortamı bir yandan Hıristiyanlığa galebe çalarak, bir yandan da bilimi kötüye kullanarak beslendiği ve varlığını sürdürdüğü için hem köklerine bağlı Yahudi ve Hıristiyanlarca, hem de bilime sadakati esas sayan laiklerce eleştiri bombardımanına tutuluyor. Bir bakıma maddî ve manevî kalkınma kaygusu Batının kendi içinde de sürüp gidiyor.

Bu kaygular içinde idealist ve materyalist dünya görüşleri aynı düşüncenin iki yüzü olarak birbirlerini

tamamlıyorlar. Maddeciler ruhçulara, idealistler materyalistlere hücum ederek birbirlerini tamamlıyorlar. Bazen bu ikisinin birbirine karıştığı da oluyor elbet. Gerçekte, maddiyat ve maneviyat ayrımı, tıpkı materyalist-idealist ayrımı gibi Batı medeniyetine mahsus, giderek kartezyen düşüncenin gelişkin formüllere bağladığı yaklaşımlardır. Bu ayrımlar insan varlığını bağımsız parçalara ayrılabilen zoraki bir bütün olarak kavramanın uzantısıdır. İdealistler ve materyalistler bugün Batı tipi insanın tek boyuta indirgendiği konusunda hemfikirdirler. Burada gözle görülen, insanın maddî yönünün Batı medeniyeti içinde abartılmış olması, düşüncesinin tek boyutla işlerlik gösterdiği, hayatını refah ölçülerine göre düzenlerken, düşüncesini de bu refahı teminat altına almak üzere ayarladığı gerçeğidir. İnsanda bugün gözlenen tek boyutun iktisadî olduğu düşüncesinde çoğunluk anlaşabilir. Hatta bu görüşten kalkarak dünya ölçüsünde Batı standardının geçerli olduğu, Türkiye'de veya herhangi bir Asya-Afrika ülkesinde aynı insan tipinin hükümran olduğu söylenebilir.

İnsanın bütün faaliyeti, iş hayatı sosyal ve ahlâkî düzeni bir pazarın sınırları içine alınabiliyor. Üretim ve tüketim kavramları insanın bütün hayatını kaplayabiliyor. Her şeyin pazar içinde ve pazar için olduğu bir düzende insanın tek boyuta, iktisadî boyuta indirgendiğini görmemek mümkün değil. Siyaset, sanat, bilim ve her şey sınırları belli bir iktisadî faaliyetin başarısı için sanki. Daha doğrusu, siyaset o iktisadiyatın siyaseti, sanat o iktisadiyatın sanatı, bilim o iktisadiyatın bilimidir artık.

Batılı insan bu durumu gayr-i insanî buluyor. (İnsanî olan pek makbul sayılarak ulaşıldı oysa ki bu noktaya). Bu durumun reddedilmesi gerektiği konusunda birleşenler insanın fizyolojik (dolayısıyla maddî) ihtiyaçlarının dışında, psikolojik (yani manevî) ihtiyaçları bulunduğunu

ve insanın böylesine çok boyutlu olan yapısının doğurduğu ihtiyaçların karşılanabilmesi için, pazarın dışında doyum yolları bulmasının zorunlu olduğunu söylüyorlar. İnsanda varolan çeşitli boyutların dengelenmesini istiyor, tek boyutu öne çıkaran, yalnızca tek boyutuyla hesaba katılan insanın dengeden mahrum olduğunu söylüyorlar.

Bütün bu sözler ilk bakışta bir Müslümana doğru, yerinde ve akla yakın görünebilir. Oysa bu Batı düşüncesinin vahdetten uzak anlayışının uzantısıdır. Batılı tarzda düşünmeyi kabul ettikten sonra ister maddiyatın önceliğini savunun, isterse maneviyatın hepsinden önce geldiğini iddia edin, olay sonuçta çok değişmez. İnsan maneviyatını maddiyatın karşısında bir boyut olarak anlamak Batılı düşünme tarzının bir ürünüdür.

Dikkat edilecek olursa bu kafa yapısı fizyolojinin karşısına psikolojiyi, mideyi doyurmanın karşısına zihni yahut kalbi doyurmayı koymaktadır. Daha Demokritus'tan beri süregelmekte olan maddî hazlar sorununu yeniden, modern bir biçimde karşımızda buluyoruz. İnsanın maddî ve manevî yanının dengelenmesi gerektiğini ileri sürmek insanın kendi içinde tamamlanmasını kabul etmek demektir. Her şey insanda başlar ve biter demek ne ölçüde İslâmî olur acaba?

SINIF MESELESİ

İbn Mübarek şunu söylemiş: "Toplumun aşağı sınıflarına mensup olanlar din adına hayatları boyunca şişkolaşanlardır."

Böyle bir sınıf anlayışına, bu anlayıştan kalkarak insanlar arasındaki farkların vurgulanmasına sevgi ve sıcaklıkla yaklaşıyorum. Modern kafa böyle "ahlâkî" kalkış noktalarından dolayı yapılan tarif ve tasvirleri sevmeyecektir elbet. Ama bu, bizlerin İbn el-Mübarek'in sözlerine daha çok itibar etmemizi temin edebilir. Günümüzde Frenk kafasının hem yaşadığımız ülkede, hem de bütün İslâm âleminde yaygınlaştırdığı bir başka sınıf anlayışı var. Bu anlayış sonuçta bütün izahını iktisadî dayanaklar aracılığıyla yapabiliyor, kök bakımından da Avrupa toplumlarının geçirdiği istihalelere dayanıyor. Antik Yunan'da Roma medeniyetine akseden bir asalet anlayışı var, daha sonra bu anlayış barbar göçebelerin reis anlayışı kaynaşarak toprak sahipliğine dayanan Ortaçağ feodalitesini oluşturmuş. Bizim modern kafamızdaki sınıf meselesinin kaynağı bu gelişmedir işte. Daha sonra toprak sahipliğinin değil, fabrika işletmenin kuvvet kaynağı olduğu zamanlara ulaşıldığında feodal asalet paranın, faizin burjuva özellikleriyle kaynaşarak günümüze kadar uzanmış. Kâfir kafası toplumdaki sınıfları hiçbir zaman

sahip olunan maddî kuvvetten ayrı düşünmemiş. Bu yüzden de toplumun yukarı tabakası veya yüksek sınıf denilince zenginler, aşağı tabakası veya alt sınıfları denilince de fakirler anlaşılmış hep.

Ama bir Müslüman böyle bakmıyor topluma. Semiz insanlar Müslümana göre üst tabakada değil. Hele insanlar "din adına" semirmiş iseler toplumun en aşağı tabakalarına mensup olduklarını göstermiş olurlar. Gerçek İslâmî anlayışın hükümran olduğu toplumlarda Müslümanlar maddî kuvveti, paranın tesirini, refahı hiçbir zaman itikadî kuvvetin üstünde görmemişler. Müslüman toplumlarda zengin-fakir farklı olmamış mı, elbet olmuş. Belki çok acımasız gelir farkları yaşanmış bile denebilir, ama bütün bunlara rağmen Allah'a kulluğunun şuurunda olan hiçbir yoksul adam kendini mal sahiplerinden aşağıda, daha küçük seviyede görmemiş. İsterse onları küçümseyebilecek bir imkânı da tutmuş elinde. Çünkü toplumda yaşayan değerler ahlâkî üstünlüğe, gözü tokluğa, başkasına zarar vermemek esasına dayandırılmış. Hiç kimse parasının veya elinde tuttuğu imkânların kuvvetine dayanarak yaptığı bir haksızlığın üstünü örtmemiş, toplumun anlayışı buna engel sayılmış. Aldatan insan, hemcinsini tahribe yönelen insan, açgözlü insan rağbet bulmamış. Hangi gelir seviyesinde bulunursa bulunsun mü'minleri bir sınıfta, yine hangi gelir seviyesinde bulunursa bulunsun kâfirleri, zalimleri, münafıkları ve fasıkları diğer bir sınıfta toplamak ve toplum anlayışımızı bu esaslara uygun kılmak bugün de elimizdedir.

Sınıf meselesine böyle yaklaşmayıp da toplumu yatay çizgisiyle bölen bir farklılaşmaya rağbet edersek, biz de Frenk kafasına sahip olanlar gibi bu iki zümre arasında aslî bir çatışmanın bulunduğunu ister istemez kabul etme durumunda kalacak, hatta bu ikisinden biri arasında tercih yapma zorunluluğuyla karşı karşıya kalacağız. Böyle bir

mecburiyet Müslüman camianın meselelerinin hallinde önümüze aşılmaz engeller çıkaracaktır.

Toplumda aşağı sınıfların varlığına kıstas alınan unsur ne ise sınıfların gerek birbirleriyle, gerekse birbirleri içinde çıkacak meselelerin halli için de aynı unsur kıstas olacaktır. Nitekim İbn Mübarek'in yaklaşımına paralel bir toplum görüşü ancak ahlâk hâkimiyetinin esas alınması sonucunda kurulabilecektir. Müslümanlar meseleyi bütün boyutlarıyla bir ahlâk meselesi olarak vazetmek, çözümünü de ahlâkî tutumlardan beklemek zorundadırlar.

Ne olursa olsun insanlar arasında gerek gelir seviyesi, gerekse toplumdaki yer bakımından bir altlık-üstlük durumu mevcudiyetini koruyacaktır. En iyi toplum tarzında bile en azından hayırda ileri geçenler bulunacaktır. Bu anlamda bir havas ve avam farkı vazgeçilmezdir. Kendi mal varlığını yegâne güven unsuru sayan, din adına şişkolaşan kimseleri aşağı sınıftan saymak, Allah'a kulluğu bütün insan faaliyetlerinden önde gören insanları toplumun yukarı sınıflarından kabul etmek bugün bizim de dünya görüşümüzün bir parçası olmak zorundadır. Böyle olursa insan toplulukları sınıf farkını yaşamaktan fayda temin etmiş bile olacaklardır.

BİLGİ NİÇİN GEREKLİ?

Çağımız insanların yaşadıkları çevre, kullandıkları araçlar, ulaşabildikleri alanlar, kısacası eskilerin makro-kosmos (evren) ve mikro-kosmos (insan) diye ayırdıkları bölgeler hakkında çok fazla bilgi sahibi oldukları bir çağdır. Belki eski medeniyetlerin sahip olduğu bilgiler bizimkilerden nitelik bakımından çok üstündü, ama tahmin edebiliriz ki çeşitlilik bakımından bizim içinde bulunduğumuz medeniyet bilgiyi son derecelerine vardırmayı gözetmiştir. Bugün artık insanlar gerek kendi tabiatları, gerekse kendileri dışındaki tabiat hakkında uzmanca bilgilere sahiptirler. Tıp çok ileri, hatta aşırı noktalara varmış bilgilerin toplamıyla iş görüyor. Maddenin özellikleri hakkında insan bilgisi şaşılacak derecede ince noktaları içine alıyor. Tarihî olaylar hakkında öyle bilgilerimiz var ki bizzat bu, tarihî olayları yaşayanlar kendileri hakkında bizim bildiğimiz kadarını bilmiyorlardı. Toplumların aldığı şekiller hakkında da uzmanlar çok teferruata inen, toplumun tabiî seyrine müdahale noktasına gelmiş bilgilere sahipler.

Medeniyetin tümden sahip olduğu bir bilgi var şüphesiz. Ama bu bilgi öylesine uzmanlaşmış, dallara ayrılmış, küçük parçalara bölünmüş ki her insan hesaba katılır ölçüde "bilgili" olabilmek için sadece bir konunun

bir dalının bir hücresinde derinleşmek mecburiyetinde. Denilebilir ki "bilgin" kişi kendi dar alanının bir adım ötesinde bomboş bir kara cahil kabul edilebilir. Bu yüzden medeniyetimizin sahip olduğu bütün bu bilgilerin ne için olduğu sorulabilir hale geldi. Bütün bilimlerin sonuçlarından haberdar olabilen filozoflar en çok XIX. yüzyıla kadar yaşayabildiler. Bugün ise bir filozof bunca artmış bilginin bir atlasını çıkarmak için elkitaplarına, amiyaneleştirilmiş bilgilere başvurmak zorunda. Bu da onun filozof olmasına, filozofça düşünceler yürütmesine engel tabii.

Bugün artık her şeyi yeterince bilmeli tezi ileri sürülemiyor. Bilinecek şeylerin sınırlı olduğu düşüncesinin yaşadığı zamanlarda bilginin mutluluk getirdiği de söylenebilirdi belki. Ama bugün her şeyi bilmeye kalkışmanın peşin bir hüsranı getireceği de açık. Yaşadığımız günler bilginin mutluluk sağlamadığı olayını ayan beyan ortaya koydu sayılır. Bugün bilgili insanlar yalnız kendi meselelerini çözüme götürmede aciz kalmıyor, aynı zamanda bilgisinden faydalanmak isteyenlere de çare götüremiyorlar. Çünkü bilgi dedikleri baltayla girdikleri orman bu baltayı kullanmamış olsalardı daha faydalı olabilecek bir ormandı. Bunu bazı acı tecrübelerden sonra anladılar. Anladık, ama geri dönülmez bir noktaya da varmış bulunuyoruz artık. Çünkü birçok şeyi biliyoruz. Bilgimizi yok sayamayacağımız gibi, bildiklerimizi bilmezlikten gelemeyiz.

Son asırlar boyunca insanlık bilmeyi maddenin özelliklerini kavramak ve ona hâkim olmak yolunda kullandı. Daha doğrusu niyetleri amellerini belirledi. Niyetleri dünyaya, maddeye, evrene hâkim olmaktı, bunun için gerekli bilgilere eğildiler. Ortaya koydukları bilgileri gerekli ve kaçınılmaz saydılar. Bilgileri bu dünyanın efendisi olmaya yönelmişti. Günden güne

kendi ördükleri ağın içinde hareket etmeye başladılar. Sonunda bilgileri onları kuşattı. İsteseler de istemeseler de bilgilerinin açtığı yolda yürümek zorunda duydular kendilerini. Bilgilerinden çıkamaz, bilmeye kendilerini zorladıkları şeyden gayrisini bilemez oldular. Bilgileri onlara istediklerini vermediği zaman bile kurdukları bilgi ağının, şebekesinin gereksizliğine hükmedemediler. Bilgilerinin gururu gözlerine perde oldu. Dünyada rahat etmek için bilgiye eğilmişlerdi, şimdi ise bütün bildiklerinin rahatsızlıklarının kaynağı olduğunu görecek noktaya geldiler. Bazıları gördüklerini kabul etti, bazıları göre göre reddetti. Çünkü dış dünya bilgisi iç dünya bilgisinin harcanması sonucu kazanılmıştı.

Bilgi, modern Batı medeniyeti içinde hayr ve şerr kavramları dışında düşünüldü. Cenneti kazanmak için bazı şeyleri bilmek ve yapmak, cehennemden uzak durabilmek için bazı şeyleri bilmemek ve yapmamak anlayışı insanlara yabancıydı. Günümüzde bu derece dallanıp budaklanmış bilgi kümesi karşısında hayrı ve şerri esas alan bilgilere dönmenin gereğini vurgulamak Müslümanlara düşen bir görev. Bu görevi yerine getirmek içinse bazı vasıflarla mücehhez olmak gerekiyor.

BİR KURUM OLARAK BİLİM

Bugün sonuçlarıyla hepimizin hesaplaşmak zorunda olduğu bilim ve bilim anlayışı belli bir felsefî temelden hareket etmiş ve toplumsal bir kurum haline dönüşmüş bulunan bir yapı sahibidir. Bilim çağımızda sahip olduğu şartlar dolayısıyla özünde sakladığı özelliklere ihanet etmiş ve dünya görüşlerini yöneten bir dünya görüşü olarak yozlaşmış bir partizanlık kimliğiyle hayatımızda yer tutmaktadır. Bilimin özünde sakladığı, modern bir tavır olarak ortaya çıkmasında itici güç olan özellik, onun kâinat ve varlık karşısında duyduğu hayranlık, bir çeşit acemilik, safiyet, hatta güçsüzlüktü. Kilise mensuplarıyla bilim adamı kimliğindeki şahısların ilk sürtüşmelerinde bir tarafta son derece entelektüel bir zihnî donatıma, felsefî anlamda çok güçlü tezlere sahip, tabiat olaylarını deneyle öğrenmek yerine, her şeye yorum getirmeyi öne alan, geliştirilmiş, inceltilmiş bilgilerin üstünlüğüne inanarak yaşayan ruhanîler, öteki tarafta ise çocuksu bir eda ile tabiat üzerinde deneyler yapmaya çalışan, basit ve kaba bilgilere önem vermekten geri durmayan yeni bilim adamları vardı. Yani bilimin ilk adımları atılmaya başlandığı sırada tecrübî bilgiyle uğraşan bilgin takımı cahil, kilise ise âlim kısmı temsil ediyordu. Üstelik sistem sahibi olanlar ruhanîlerdi ve sistem dışı kalanlar ise tecrübî bilgi taraftarlarıydı.

İlk adımlarını atarken felsefî bir iddia taşısa bile, henüz bu iddiasında yeterli bir tutarlılık elde edememiş, üstelik sonuçlarından fazlaca emin olmadığı iddialarında çok ısrarlı olmaktan uzak kaldığı için cüretkâr ve mütehakkim bir tavır koymayan bilim zamanla tutarlı bir felsefe, toplumsal bir

gereklilik, güçlü ve kendinden başkasına söz hakkı tanımayan bir kurum, saldırgan, baskıcı bir sistem haline gelmiştir. Kısa bir süre kilisenin entelektüel muhafazakârlığına karşı inkılâpçı bir tutumla anlam kazanmış bulunan bilim, bu dönemi geride bırakır bırakmaz kendini tanrı sayacak bendeler, iktidarını kârlı kabul eden taraftarlar buldukça tutucu bir yön tutturmaya başlamış, nihayet XX. yüzyılın ortalarında muhafazakârlığı temsil eder hale gelmiştir.

Bilim teknokratik-bürokratik-elitist bir medeniyetin yapı taşlarını birbirine bağlantılı kılan bir harç durumuna geçtiğinden beri gericiliğin, yani obskürantizmin ideolojik bir göstergesi durumundadır. Bütün haksızlıklar, baskılar ve zulüm kendine bilimsel bir kılıf uydurabilmektedir. Hatta denilebilir ki çağımızda bir kötülük işlemek isteyen herkes önce bilimsel olma kimliğini elde etmek zorundadır.

Günümüz bilimi hayranlıkla kâinata bakma, yalın ve safiyane bir gözle evrende olup biteni gözleme tavrı değildir artık. Gerçekte bilimin aslî tavrına bağlı kişi ve gruplar halen var. Tıpkı kilisenin baskıcı tutumu devam ederken gerçek ve haklı Hıristiyanların olduğu gibi. Ama artık belirleyici olan bilimin özü, bilme heyecanı değildir. Bilimin efsanesi, mitosu kendisinden daha çok etkindir. Hâlâ bilimsel buluşlar yapılabiliyorsa bu, acemi ruha sahip bireylerin elinden çıkıyor.

Ama bilim çevresinde öyle karanlık dumanlar vardır ki, insanoğlunun bütün mütevazı, candan, içten ve hüzünlü özlemleri küflü, isli ve paslı bir perdeyle örtülmüştür. Beyni bilimin hayranlık veren dinamizmiyle değil, bilimin safsatalarıyla, hurafeleriyle doldurulmuş insanlık, kendine bilimsel ölçüler içinde kurbanlar sunulan bir tapınak karşısındadır. Bütün insan kitleleri hiç katılmadıkları bir zihnî mekanizmanın hizmetinde sarhoş bir halde çalışmaktadırlar. Bilim kendi propagandasını tapınaklara muhalefet etmiş olmakla yaptığı için bugün kendinin nasıl putperestlere yaraşan bir tapınak kurduğu anlaşılamıyor.

KURTARAN BİLGİ

Çağımız her türden bilginin büyük bir hızla biriktiği, birikmekle kalmayıp hemen pratik sonuçlarını günlük hayat üzerinde gösterdiği bir işleyişe sahip. Millî ekonomiler büyük ölçüde "know how"ların gücüyle kuvvet kazanıyor. Bir malı yeni bir teknolojiyle üretmeyi bilenler, yeni bir organizasyon yöntemine sahip olanlar, başkalarından üstün bir eğitim mekanizmasına sahip olanlar, diğerlerine karşı ellerinde kozlar bulunduruyor. Yani hangi ülke yeni bir şey biliyor veya o şeyi diğerlerinden daha iyi biliyorsa gerçek kuvveti elinde tutabilme şansı da onun elinde. Yalnız toplumlar bakımından değil, ferdler açısından da durum aynı. Her insan daha çok bilmekle diğerlerinden ayrılıyor. Daha çok bilen diğerlerine karşı güçlü oluyor. Bunun ekonomik alandaki belirtileri çok açık. Sıkı para politikası veya bir başka sebepten işsizliğin arttığı ülkelerde boy boy eleman arayan ilânlar görüyorsunuz. Ülkede işsizlik var ama mesleğinde bilgili insanlar her zaman iş bulabilme şansına sahip. Ancak, bu konuda önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyız ki söylediklerimizin doğru bir yorumu bulunabilsin. Yukarıda, çağımızda her türlü bilginin biriktiğini ve biriken bu bilginin hemen pratik sonuçlarını günlük hayatta gösterdiğini söylemiştik. İş bulma konusunda işe yarayan bilgi işte bu biriken ve uygulama alanı bulabilen bilgidir. Yani dünya hangi yöne doğru akıyorsa o istikametin doğrultusunda ilerlemeyi kolaylaştıracak bilgi değer sahibi olabiliyor. Bunu eleman arayan ilânlarda da gözlemlemek mümkün. Kalifiye işçiler, teknik elemanlar, modern organizatörler isteniyor. Geleneksel bilgilere rağbet edilmiyor. Eğer dil bilecekseniz onu ya teknik eğitime kolaylık sağlayan bir vasıta olarak bileceksiniz veya günlük

hayatın gereklerine cevap verecek bir yabancı dile vâkıf olmanız gerek. Terkedilmiş, terkedilmeye başlanmış sanayi dallarındaki bilginin bir geçerliliği yok. Gelişen teknoloji aletlerle, makinalarla birlikte insanları da, insanların bilgilerini de hurdaya ayırabiliyor. Aynı şey ülkeler arasında dahi geçerli. Teknolojik donatımını hızla yenileyebilen ülkeler derhal egemen duruma geçebiliyorlar. Bu bakımdan sosyalist ekonomiler büyük bir yara almış durumdalar. 1960 yılına kadar komünist ülkelerde sibernetik ve biyonik gibi bilimler burjuva uydurması kabul ediliyor ve incelenmesine gerek duyulmuyordu. Daha sonra sanayiin de bu istikamete aktığını görünce ayıktılar ama elbet geç kalmışlardı. Bugün sosyalist ülkeler ellerindeki hantal ve masraflı sanayi dallarını yoksul ülkelere transfer etmeye ve bunun yerine kendi topraklarına ABD'den, Batı Avrupa'dan ve hatta Japonya'dan yeni teknolojiler ithal etmeye çabalıyorlar.

Dünya ölçüsünde bir bilgi yarışı olduğu gerçek. Ama bu bilginin uzun vadeli sonuçları kimseyi endişelendirmiyor henüz. Çünkü bu bilgiye ulaşmak için o kadar çok çaba, zaman, sermaye harcanıyor ki kimsenin uğraştığı bilgi dalının mahiyetiyle ilgilenecek vakti yok. İnsanlar bilgisiz kalırlarsa ezileceklerini, mağlup olacaklarını, kaybedeceklerini kafalarına sokmuşlar bir kere. Ezilmemek, galip gelmek ve kazanmak için bilgili olmaya mecbur hissediyorlar kendilerini. Bilgi onlara kuvvet veriyor. Tek tek insanlara olduğu kadar, ülkelere ve bölgelere de. Daha iyi yemek, daha iyi barınmak, daha çok eğlenmek için bilgilere ihtiyacı olduğu görüşündedir insanlar. (Eskiden çalışmak denirdi, şimdi belli bir bilgi birikimi olmadan çalışmadan sözedemiyoruz) Bilgi kuvvet kazandırıyor. Bilgi silâhlandırıyor. Bilgi zenginleştiriyor. Ama bir tek soru kalıyor geriye, tek ama vazgeçilmez bir soru: Bilgi kurtarıyor mu? Bilgi hürriyet veriyor mu insana? Yoksa insan bildikçe paçasını daha çok kaptırıyor, kurtulmaya çalıştığı sıkıntının ağına daha çok mu dolaşıyor?

NESNEL TEMEL

Bilimden yana olanların "niyet"lerinin neler olduğunu anladığımız takdirde, bilimin günümüzde niçin kolayca bir despotluk aracı olabileceğini kavramamız kolaylaşabilir. Bilim günümüzde mütevazı bir öğrenme yöntemi olmaktan çıkmış, yani "kendisi" olmaktan uzaklaşmış, şöhreti ve otoritesiyle varlık sahibi olabilen, efsanesiyle yaşayan ve yöneten bir unsur haline gelmiştir. Bilim denildiğinde artık çevresinde bürokratik-teknolojik bir yapı kurmuş bulunan kurumu anlıyoruz. Bu kurum kendi sıhhatini teminata bağlayacak bâtıl itikadlara ve kendine hizmeti zorunlu gören rahiplere (mühendisler) ve bunların altında da hem üreten, hem de tüketen paryalara yani bilim kilisesinin cemaatine muhtaçtır. Bu model Arjantin'den Sibirya'ya kadar dünyanın her yerinde aynı ölçülerle işleyen, aynı şeyleri olumlu, aynı şeyleri olumsuz sayan, daha doğrusu tartışacağı her şey planlanmış bir toplum türetmiş olan bir modeldir. O kadar ki bilime "karşı" görüşler ileri sürebilmek için bile bilimsel bir dil kullanmak, bilim adamı kimliği kazanmış olmak ön şart durumuna gelmiştir.

Bu modelin geçerlik kazanmış olması birtakım insanlara dünya ahalisini sosyal statüleri ne olursa olsun yönetme kolaylığı sağlamıştır. Bilim, insan davranışlarını, tabiatın aldığı şekli, insan eliyle donatılmış çevreyi gayr-i şahsî bir kavrayışla ele alma mecburiyeti getirerek, dünyada etkin bir fonksiyon yüklenmek isteyen bütün insanların aynı yönde düşünmelerini sağlamıştır. İnsanlar düşünce ve davranışlarında bilimsel olmak şartıyla herkesin kabul edebileceği bir temelden hareket edebilmektedirler.

Yaşadığımız dünyada geçerli olan farklılıklar hep aynı ölçülere vurulabilmekte, birbirinden nefret eden siyasî ve ekonomik kamplar kendi haklılıklarını ortaklaşa kabul ettikleri değerler yani bilimsellik yahut nesnellik (objektiflik) aracılığıyla kanıtlama yoluna başvurmaktadırlar.

Zıt düşüncelerin her birinin elinden tutan bilimdir, bilim hem milliyetçi, hem beynelmilelci fikirlere dayanak sağlayabilmektedir. İnsanları öldürmek için mazeret arıyorsanız tezinizi bilimsel bir tarzda ortaya koymanız gerekir. Yok eğer, insanların uzun yaşamaları gerektiği düşüncesinde iseniz yine bu görüşlerinize bilimden bir nesnel temel bulmak zorundasınız. Yeter ki sözünüzün bilimsel bir temeli bulunduğunu ispat edin, gerisi kolay. Bundan böyle çağımızın en itibarlı derneğinde yerinizi almış olursunuz. Çağımızda ırkların, kültürlerin, millî karakterlerin üstünde yer alan değer bilimdir. Bilim bir yandan ırkları, kültürleri, millî mevcudiyetleri özünden kopmuş bir hale getiriyor, bir yandan da bunların en sivri yanlarını besleyerek ırkları, kültürleri, milletleri saldırgan, uzlaşmaz, kıyıcı hale sokuyor. Bilimle kendine mahsus bir yapı kazanmış dünyamızın savaşa ve barışa verdiği anlamlar da yenidir. Bilimsel bir temelden kalkılarak savaşın barış, barışın ise savaş olduğu ispat edilebilir. Bilimsel olmaya şartlandırılmış zihinler de kabul ederler bunu.

Günümüzde her düşüncenin mazereti olabilme gücünü elde etmiş bulunan bilim gerçekte insanların (artık bilim-dışı ve geri kabul edilen) özgün ve kendilerine has değerlerini hiçe saymak, bunların yerine kendi getirdiği nesnellik kavramını yerleştirmek üzere harekete geçer. Kavimlere, ırklara, kültür gruplarına, milletlere mahsus kıymetlerin, değer yargılarının kendi başlarına belirleyici olmayıp bunun yerine temeli yine bu bilimsel değerler olan ama keyfî yönlendirmelerle biçimlenmiş kararların "bilimselleşmiş" olması dünyadaki baskıların şiddetini artırıyor.

BİLİMİN GETİRDİĞİ ÖLÇÜ

Bugün içinde yaşadığımız dünyanın bilim kelimesine yüklediği anlamı doğru kavrayabilmek için önce adına bilim denilen şeyin hayatımızda tuttuğu yeri, hayatımızın hangi köşesini doldurduğunu bilmemiz gerekir. Öteden beri bilimi sonuçları itibariyle değerlendirmek yani onu bilimsel kuramlar ve bilimin uygulanmasıyla ortaya çıkmış teknoloji gözönüne alınarak kavramaya çalışmak alışılagelen bir tutumdur. Oysa bilimi kendisini doğuran anlayışla birlikte, bilim düşüncesinin meydana getirdiği atmosfer içinde kavradığımız zaman bilim dolayısıyla ortaya çıkan bir "niyet"ten haberdar olmamız mümkün olur. Bilim, bir bilgiler bütünü, bir yaşayış yöntemi olmaktan önce bir niyet, bir anlayış tarzıdır. Bilimin niyeti onun teçhizatını, bilimin teçhizatı da onun niyetini etkilemekte ve insanlık son dört yüzyıldır bu mecranın (maceranın da denilebilir) içinde dönüp durmaktadır.

Dikkatimizi, milâdın XX. yüzyılı bitmek üzereyken ayan beyan ortaya çıkmış bir sonuca, bilim kelimesinin sahip olduğu sihir dolu yükleme çekmek istiyorum. Günümüzde yer yuvarlağının her köşesinde eğitim görmüş ve görmemiş herkes, düşüncesi gelecekteki bir yaşama tarzına veya geçmişte kalmış bir yaşayış biçimine dönük kişiler, yaşadıklarını beğenen veya yaşadığından hoşnutsuzluk duyan büyük çoğunluk bilime bir dokunulmazlık tanımış, onu olumlu değerleri arasına yerleştirmiş, onu boyun eğilmesi kaçınılmaz kuralların gereği saymıştır. Dolayısıyla, günümüz insanının bütün yapıp ettikleri, siyasî ve ekonomik tercihleri, hayatını düzenleme tarzı bilimi temel sayan bir

noktayı esas alarak akıp gitmektedir. Gerçi son elli yıldır bilimsel düşüncenin en çok geliştiği, hayatın her hücresine hükümran olduğu kara parçalarında yani Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bilime karşı bir hareket görülmektedir ama bu hareket henüz ihtiyacı olan tutarlılığa ve sığınağa (üniversiteler, siyasî kamplar gibi) kavuşamamıştır.

Bilimin güvenilir olduğu yargısı günümüz dünyasında insanların zihnî ortak paydası haline gelmiş durumdadır. Bu sonuç, en başından da bilimsel kuramları ortaya atanların bilimi savunanların öngördüğü, gerçekleşmesi için gereğinde canlarını tehlikeye attıkları bir "gerçek" idi. Bilim savunucuları bir dağı aşınca hemen değişiveren doğrular yerine, bütün dağların ardında geçerliğini yürüten bir doğru, insan zihninin peşin kabullerinden hız alan bir doğru elde etmek, daha yerinde bir söyleyişle, böyle bir doğruya sahip olduklarını kabul ettirmek istiyorlardı. Bulunan doğruların "hakikat" olması önemli değildi. Önemli olan bunların doğruluğunun kabulünde çok sayıda insanın birleşmiş olmasıydı. Nitekim bilimin doğruları değişken olmaktan, kendi içlerinde her türlü değişmeyi kabulden hiçbir zaman korkmadılar, hatta bilimin doğrularının değişebilmesini bir övünme vesilesi yaptılar. Ama değişmez olan, bilimin doğruları bulduğu ve bulacağı hususundaki kesin inanç idi. Böylelikle bilim buldukları şeyin öneminden daha çok o şeyi bulmak için kullanılan yönteme, zihin faaliyetine, anlayış tarzına bağlanan insanların tanrısı haline geldi.

Günümüz dünyasında bilim XVI. yüzyıldaki gibi kilisenin kabullerine, düşünce spekülasyonlarına direnen, onların yerine tabiatla doğrudan temas eğilimi besleyen havasından çoktan sıyrılmış, kendisi de bir hurafe, bir spekülatif baskı unsuru olmuştur. Çok daha önemlisi, bilim kendisinin sarsılmaz ölçüler getirdiğine büyük insan yığınlarını inandırmış, bu inanç dünyayı bir veya birkaç merkezden yönetmek isteyenlerin işine en uygun ortamı sağlamıştır.

NASIL MI? NİÇİN Mİ?

Modern bilgi türleri de içinde olmak üzere insanlığın kendi hayatını düzenlemede, bazı belli hedeflere varmada tuttuğu yol "Nasıl?" sorusunu sormakla başlıyor. Nasıl oluyor da mevsimler ardarda geliyor? Bir toplum nasıl yönetiliyor? Nasıl görüyor, işitiyor, tad alıyoruz? Bir köprü nasıl yapılıyor? Bu ve bunun gibi sayısız sorular insan için bilginin, bilimin yolunu açıyor. Bütün irili ufaklı keşifler ve icatlar vuku bulmakta olan hâdiselerin nasıl gerçekleştiğini anlamak cehdinin sonucu olagelmiştir.

Nasıl sorusuna rakip olabilecek bir başka soru da var insan için, bu da "Niçin?" sorusudur. Niçin şu hayatı değil de bu hayatı seçelim? Niçin daha çalışkan olalım? Niçin daha çok tüketelim? Niçin daha ahlâklı davranalım? Bu saydıklarımıza benzer sorulara cevap ararken artık yeni şeyler keşfetmek, icat etmek yoluna girmiş olmuyoruz. Niçin sorusuna cevap aramakla, bilgiye yeni bir boyut eklemiş oluruz. Bu boyut bilgelik adını alır çoğu zaman. Eski çağlardan beri bilginlerin bilge, bilgelerin bilgin olmalarına zihnimizi ayarladığımız için nasıl ve niçin sorularını birbirinden fazlaca ayrı tutmamışızdır, oysa çağımızda insanların hangi türden derinliğe talip olduklarını, bizlere nasıl bir aydınlık getirebileceklerini anlamamız ancak onların nasıl sorusuna mı, yoksa niçin

sorusuna mı ağırlık verdiklerini bilmemizle mümkün olabilmektedir.

Nasıl sorusunu zincirleme olarak her cevabın peşi sıra sormak bizi daha çok bilgiye, bilimin ilerlemesine götürür. Bir hekim hastasını nasıl tedavi edeceğini düşünür. Bulduğu çareleri nasıl daha uygun hale getirebileceğini araştırır. Bu süreç eksilmeksizin devam eder. Daha etkin, daha çabuk, daha ucuz tedavi yolları bulmak tıp bilgisinin sona ermeyecek meselelerini oluşturur. Ama bir hekim bir insanı niçin tedavi edeceğini düşünme durumuyla karşı karşıya kaldığı zaman tıp bilgisi ona artık yardımcı olamaz. Niçin bir insanı iyileştirmek? Niçin belli bir insanı (bir kralı veya bir oduncuyu) hastalıktan kurtarmaya çalışmak? Bu soruların cevabı bilimde değil, ahlâkta, bilgelikte ve inançlar manzumesi içindedir.

Bir ülkenin nasıl kalkınacağı, nasıl savaşacağı, nasıl sosyal barışı temin edeceği bilginin ve bilimin yetki alanındadır. Ama bu çareler ancak o ülkenin niçin kalkınacağı, niçin savaşacağı ve niçin sosyal barışı temin edeceği sorularının yerinde cevaplara kavuşması halinde fayda getiren çareler olabilirler. Kısaca söylemek gerekir ki bilgece cevaplandırılamayan soruların bilgince cevap bulmaları sağlamlıktan mahrum kalacaktır. Niçin kalkınacağını bilmeyen bir toplumun nasıl kalkınacağını bilmesi hem mümkün değildir, (muhal farz mümkün olsa bile) hem de vardığı hedefin anlamına varması mümkün değildir. Aynı şekilde, niçin savaşacağını bütün açıklığıyla bilenlerin nasıl savaşacaklarını da yerli yerinde ve isabetli bir biçimde bildiklerini anlayabiliriz. Bir ülkede önce niçin sosyal barış sağlanması gerektiğini bütün açıklığıyla bilirsek, o ülkede sosyal barışın gerçek ve sahici temeller üzerinde tesis edilebileceğini kavrayabiliriz. Ama eğer niçinini bilmediğimiz veya sosyal barışa katkıda bulunacak olanların rızası hilâfına tedbirlerle sağlanmış bir sosyal

barışla karşı karşıya kalınmışsa artık bu sosyal barışın "nasıl"ı büyük bir önem taşımaz. Çünkü "niçin"de mutlak denilemese bile, ağırlıklı bir uzlaşma, uyum sağlanamayan bir durumda "nasıl" istikrarsız bir dengenin uzantısından başka bir şey değildir.

Hayatını nasıl sorusuna bağlamış insanlar çoğu kere rüzgâr önünde sürüklenen yapraklar gibidir. Her yeni duruma nasıl uyacağını düşünür onlar. Durumları tartışmaz. "Nasıl para kazanacak? Nasıl şöhret sağlayacak? Nasıl paçayı kurtaracak? Nasıl şu günleri atlatacak?" gibi soruları öne almış olan kişi kendini şartların oyuncağı saymış kişilerdendir. İnsan olmak bir bakıma niçin sorusuyla başlar. "Geçimini niçin şu yoldan değil de şu yoldan sağlayacak? Başka insanların gözünde niçin önemli ve değerli olacak? Köprüyü geçinceye kadar niçin ayıya dayı diyecek?" gibi sorulara cevap bulmadan hayatını düzenlemeyen insan kendini kuşatan şartlarla, insan kişiliği arasında anlamlı ve sağlıklı bir bağı temin etmiş olandır.

DÜŞÜNCE SUÇU

Günümüz çağdaş toplumlarının övünerek dile getirdikleri demokratik tutum düşünceye karşı takınılan tavırla ilgilidir. Bir toplumun en ileri haklarla donanmış olduğunu belirtmek için o toplumda "düşünce"nin hiçbir kayıtlamaya uğramadığı belirtilir. Sağcı olsun, solcu olsun, totaliter yönetimler resmî ideolojinin doğrultusunda yer almayan düşünceleri suç sayarlar. Bir ülkede eğer düşünce suçu işleniyorsa orada bir yılgı ve baskı rejiminin yaşandığı, insanların temel hak ve hürriyetlerinin hiçe sayıldığı, daha açıkçası o toplumu oluşturan ferdlerin insandan sayılmadıkları söylenebilir.

Düşünmek elbette bir insanın kafasında kaldığı sürece zaten kimsenin karışamayacağı, müdahale edemeyeceği bir şeydir. Kimse kimsenin kafasını açıp ne düşündüğünü bilmez. Yani düşünce hürriyetinin bir toplumda mevcut olması o düşüncelerin ifade edilebilir olmalarıyla müşahhas bir duruma kavuşabilir. Dolayısıyla düşünce suçunun işlenebilmesi, düşünce suçlusunun mevcut olabilmesi için bazı düşüncelerin sözle, yazıyla veya resimle (hatta müzikle ve şimdi akla gelmeyecek herhangi bir anlatım aracıyla) dışa vurulması gereklidir. Eğer sıfatı ve toplumsal konumu ne olursa olsun herhangi bir insan "benim düşüncem budur" diye konuşamıyor, yazamıyor,

resmedemiyor ise o ülkede düşünce suçundan ötürü hiç kimse cezaya çarptırılmamış bile olsa düşüncenin suç sayıldığı anlaşılır.

Çağdaş demokratik toplumlarda suç sayılan unsur düşünce değil "eylem"dir. Aşırı bir örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz. Bir insanın "Hırsızlık etmek bir toplumda fena bir davranış değil, tersine iyi ve faydalı bir davranıştır." gibi bir tezi savunması demokratik ve hür bir toplum örgütlenmesi içinde suç sayılmaz. Ama aynı insanın fiilen hırsızlığa kalkışması suçtur ve cezayı müstelzimdir. Bu yaklaşımı bütün alanlara teşmil etmek de mümkündür. Eylemin suç sayılmasının dayanağı da bellidir: Toplum güvenliği. Eylemin her türlüsünü bir insanın başka insanlar üzerine kurmaya kalkıştığı baskıyla bağlantılıdır. Eylemin yasaklanması başka bireyleri olduğu kadar, toplum teşkilâtlarını ve devletin kendini korumasıyla da ilgili olabilir.

Bugün son derece ileri, demokratik, hür gibi görünen bu yaklaşım gerçekte Müslüman topluluklarda, en son da Osmanlı Devleti bünyesinde yaşanmıştır. Yani Osmanlı toplumu çağdaş toplumların pek özendikleri düşünce hürriyeti ve ferdin dokunulmaz temel hakları hususunu fiilen yaşamış ve durumunu yıkılışının son demlerine kadar korumuş toplumdu. Hünkâr İskelesi Anlaşması sırasında İngiliz elçiliğine gizli polis gerektiğinde İstanbul'un Müslüman ahalisi böyle bir ajanlık teklifi karşısında şunları söylüyorlardı: "Kur'an-ı Kerim ve bizim karakterimizin dürüstlüğü bizlerin espiyonlar haline gelmemize izin veremez. Biz gâvurların özel hayatına hürmet ederiz. Nasıl kendi haremlerimizin içine saygı duyulmasını bekliyorsak onların da hanelerine karışmayız. Evlerinin dört duvarı içinde canları ne isterse söyleyebilir, dillerinin ucuyla İslâm'ı ortadan kaldırabilir veya Halife'yi öldürebilirler, bunların bizce önemi yok, ama bir değnekle

dahi olsa otoriteye karşı çıkmak üzere meskenlerinin eşiğini aşacak olurlarsa onları nizama sokmayı biliriz. Onların sırlarını gizlice çalma hakkına sahip değiliz, böyle yapmaktansa yol kesip açıktan haydutluk yapmayı daha şerefli addederiz."

İslâm'ın gizliliğe ruhsat tanımamış olması halkın ruhunda temiz ve yiğitçe değerler doğurmakla yankısını bulmuştur. Bu sonuç düşünce suçunun toplumca kabul edilmesini de önlemiştir. Aynı biçimde mesken dokunulmazlığı, herkesin inanç alanında mutlak serbestisi gibi unsurlar aynı anlayışın tabiî sonuçları olarak doğmaktadır.

Hiç gözden uzak tutmamak gerekir ki Osmanlı toplum düzeninde düşünce suçuna yer olmamasının sebebi doğrudan doğruya halkın kendine güveni olduğu kadar, toplumda *"nomos"* hâkimiyetinin bulunmasıdır. Eğer halkın İslâm'a olan bağlılığı gevşek, yönetimden şikâyeti vahim derecede olsaydı kuşku yok ki hem İslâm aleyhtarlarının söz hürriyetinden, hem de otoriteye karşı görüşlerin hayat hakkından çok uzaklaşılmış olacaktı. Nitekim Osmanlı yönetiminin yetersizliği ile yasalarının sertleşmesi sonraki yıllarda birbirine paralel olarak artmıştır.

AHLÂK ÖLÇÜSÜ

Günümüzde ahlâklı olmanın ölçüsü nedir? Böyle bir soru ortaya atıldığında ardından hemen bilimsel araştırmalar, sosyolojik tahliller, felsefî açıklamalar beklenir elbet. Günümüz dünyası malûmatlar, istatistikler, teoriler ve lâfazanlıklar dünyasıdır çünkü. Ama ben size kısa yoldan modern ahlâkın ölçüsünü söyleyeceğim. Günümüzün ahlâkı "senet ödeme" ahlâkıdır. Bir insan arkadaşına ihanet edebilir, ama senetlerini vaktinde, vadesinde ödüyorsa, o insana "ahlâklı" derler.

Gerçekten bu iki durum, yani arkadaşına ihanet etmek veya senedi vaktinde ödemek modern ahlâk ile gerçek ahlâk arasındaki temel ayrımı yansıtır. Gerçek ahlâk iki insan arasındaki sarsılmaz güvene müsteniddir. Modern ahlâk ise kurumların işleyişine, sistemin aksaksız yürütülmesine, nizamın muhafaza edilmesine bağlanmış ölçüleri geçerli sayar.

Eğer insan kendi dışında bir nesnellik kazanmış bir yapıya önem atfediyor, insan tekinin hayatını, haysiyetini, korunma şartlarını kolaylıkla sistemin, kurulmuş sun'î tesisin hayatiyeti lehine harcayabiliyorsa, artık kendi adına değil, medeniyet adına yaşıyor demektir. Medeniyet, tek tek insanların önemlerinin azalıp bunun yerine o

insanların birer basit unsur haline geldiği "sistem"in öneminin arttığı bir yaşama biçimidir.

Belki insanlık bütün dönemlerde bu iki ahlâkın çatışmasını yaşayagelmiştir. Bir yanda gerçek şahsiyetleriyle tecessüm etmiş insan tekleri, öte yanda ise şahsiyetlerini ancak işleyen yapılar dolayısıyla kazanabilmiş biyolojik varlıklarıyla insanlar vardır. İkinci türden olanlar sürekli olarak insanların üzerlerinde mevcudiyet kazanmış kuruluşlara güç verilmesinden yanadırlar. Gerçek şahsiyetleri zayıf olduğu için hükmî şahsiyetlerin gücünden yararlanmak isterler. İster bir siyasî organizasyon, isterse bir ticarî şirket olsun teşkilâta ilişkin kuvveti azdıranlar kendilerini ve başkalarını bu kuvvet aldıkları teşkilât vasıtasıyla rahata kavuşturacaklarını kabul ederler. Bir teşkilât mekanizması içinde basit bir avadanlık olmak onlara tabii geldiği gibi, başkalarını da bir vida, bir dişli olarak kabul etme yönünde düşünürler.

İnsanları tek tek, gerçek mahlûklar olarak görmeyen, onlara ortalıkta dönüp duran dolabın içinde birer kukla oldukları gözüyle bakan kimsenin ahlâkı hiçbir zaman sahici olamayacaktır. Çünkü başkalarını birer "alet" kabul eden insan kendini de buna benzer bir durumda kabul ediyor demektir, belki kendine daha imtiyazlı bir yer vermekte, mahareti büyük, işleyişi daha seri bir alet olduğunu sanmaktadır, ama nihayet o da bir aygıt, insanlık avadanlığının bir parçasıdır.

Bir kez insanın bir makina, insanlık macerasının bir tiyatro olduğunu kabul ettik mi, kendimizin de maskeler takmış, gerçek kimliğini bir türlü ortaya koyamayan aktör ve aktristler olduğunu benimsemek zorunda kalırız. Böyle bir ortamda "ahlâklı" olmanın ne anlamı var? Eğer işler bizim mevcudiyetimizi de belirleyen bir düzen içinde akıp gidiyor ve biz ancak bize pay biçilmiş bir rolü oynamak mecburiyetinde isek "iyiyi", "doğruyu" yerine

getirmemize ne gerek? Sistemin işleyişinin farkına varır ve bu anladığımızdan en yüksek menfaati elde etmeye çalışırız.

Bir arkadaşımıza ihanet etmek bize ne kaybettirir? En çok onun yakın ilgisini ve dostluğunu. Ama bu yakın ilgi ve dostlukla birlikte bizden kaybolan bir şey daha vardır: Biz kendine güvenilen, kendine mahsus dokunulmaz değerleri bulunan bir insan değilizdir artık. Şahsiyetimizin çekirdeğinde bulunan bir emniyet alanını, "iman"ı yıkmışızdır.

Ama senedi vadesinde ödemezsek ne olur? İçinde bulunduğumuz sistemin güvenini kaybederiz. Bu sistemde yerimiz sarsılır, giderek kaybolur belki. Sistem içindeki yerimiz bizim içimize ilişkin bir yer değildir. Bizim ne olduğumuza bağlı değildir, bizi başkalarının nasıl gördüğüyle ilgili bir yerdir sistemdeki yerimiz. Yani biz senetleri vadesinde ödeyerek kendi içimizdeki sistemin işleyişi içindeki yerimizi garantiye bağlarız. Dolayısıyla senet ödeme ahlâkı zahirî bir ahlâktır.

Arkadaşına ihanet etmeyen kişi içindeki değerleri korumuş olur. Senetleri vadesinde ödeyen ise dış değerlerin müdafiidir.

AHLÂK ÇAĞRISI

Müslümanlar, ahlâkın davranışlarımıza yön veren değerlerin başında gelmesini savunurlar. Böylece insanın yaratılış sebebine de bir yorum getirmiş olurlar. Ama ahlâk deyince ne anlaşıldığı her zaman açık seçik ortada değildir. Çünkü içinde yaşadığımız toplumun değer yargıları ahlâkı da öteki insan değerleri içinde herhangi bir yere yerleştirmiş, ahlâk kavramını İslâm'ın anladığı tarzın dışında bir noktaya itmiştir. Ahlâklı ve ahlâksız olmak ya felsefenin bir konusu yahut kültürel antropolojinin bir meselesidir. Halk için ahlâklı olmak yürürlükteki ahlâk kuramlarına ve kurumlarına uygun davranıp davranmamakla ölçülebilir haldedir. Toplumda ortalama bir ahlâk ölçüsü vardır. Çok büyük yalanlar söylemeyen, başkasının malını göz göre göre çalmayan, cinsî dürtülerini rezalet çıkarmayacak ölçüde denetime almış bulunan herkese ahlâklı denilir. Yani toplum kendi ölçülerine göre çoğunlukla ahlâklı insanlardan oluşmaktadır. Çünkü toplum yalana, hırsızlığa ve cinsî aşırılıklara kendi yapıp ettikleri doğrultusunda bir anlam vermiştir. Bu anlamın toplumu hoşnut edecek biçimde yorumlanması ahlâka uygunluğu, toplumu biraz tedirgin etmesi ahlâka aykırılığı intaç edecektir. Peki, toplumun koyduğu ahlâk yasaları bizzat ahlâksızlık ifadesi olamaz

mı? Olur elbette. Eğer toplumun dayanak noktaları dışında bazı dayanaklarımız varsa bu "reference"lara göre bir toplum tümüyle ahlâklı veya ahlâksız olabilir. Bizim ferdî telâkkilerimiz de bu referans noktası olabilir.

Müslümanlar insanları ahlâkî olana çağırırlarken bugünkü toplumda yürürlükte olan ahlâk normlarına uymaya çağırıyor değiller. Çünkü İslâm peygamberinin bize öğrettiği ahlâkla dini birbirinden ayırmama tavrıdır. Yani İslâm'a göre ahlâklı olmakla mü'min olmak birbirinden farklı, birbirinden ayrı değerlendirilecek şeyler değildir. Güzel ahlâk, inanmış insanların bir meselesi olarak belirir. Münkir için ayrıca bir ahlâk ölçüsü getirilmiş değildir ve onun davranışları ahlâk sınırları içine sokulmamıştır.

İslâm dışı ahlâk telâkkileri felsefî, sosyal ve kültürel kıstaslar getirilerek teessüs etmiştir. Bunlardan bir tanesi de Anatole France adlı Fransız romancısının. "Yegâne ahlâk sağlıktır." diyor bu yazar. Yani ahlâka uygun olan sağlığa uygun olandır. Bu görüş tümüyle yabana atılamaz elbet. Ama sağlık kavramına da ayrıca bir tanım getirmemiz gerekir bu durumda. Bir bakıma bir bilinmeyeni başka bir bilinmeyenle açıklamış oluyor Anatole France. Gerek beden sağlığı gerekse ruh sağlığı hangi ölçülere göre vardır veya yoktur, bunu açık seçik nasıl bileceğiz? Ne vücudun işleyişi ne de aklın işleyişi için sabit standartlar tesbit edemeyiz. Üstelik bedenin ve ruhun sağlığı da toplum meselelerine, dış şartlara sıkı sıkıya bağlıdır. En sağlıklı insan diyebileceğimiz bir prototip elimizde hiçbir zaman olmadı. Olacağının da garantisi yok. İnsanlar yaratılmış bütün nesneler gibi ferdiyetleri içinde "biricik"tirler. Her organizmanın kendine mahsus özellikleri her zaman var olacaktır. Her zihin yapısının da kendi içinde saklı, gizli, kimsenin nüfuz edemeyeceği vasıfları vardır. İnsan tecrübeleri bırakın bir başkasının o tecrübeyi dıştan tanıması, o tecrübeye sahip

insan bakımından bile bilinemez bölgelerle örülmüştür. Eğer zahirî kayıtları geçerli saymazsak, yani ahlâkla dini müştereken anlayamayacak olursak Anatole France'ın tanımını anarşik bir ahlâk çağrısı olarak anlamamız işten bile değil.

Müslümanların ahlâk çağrısı bir bütün içinde anlamlıdır.

VII
SARAYDAKİ KAPLUMBAĞA

SARAYDAKİ KAPLUMBAĞA

Çu ülkesinin prensi iki memurunu bilge Çuang Tzu'nun yanına gönderdi. Görevliler filozofu bir dere kıyısında balık tutarken buldular. Çuang Tzu'nun yanına saygıyla yaklaşan prensin adamları ona, "Hükümdarımız devlet işlerinin yükünü sizinle paylaşmak üzere sizi sarayına davet ediyor." dediler. Bu sözleri işiten bilge hiç istifini bozmadan ve bir yandan oltasını tutup bir yandan sarayın memurlarına konuşarak şunları söyledi: "İşittim ki Çu sarayında kutsal bir kaplumbağa varmış, bu kaplumbağa iki binyıl önce ölmüş olduğu halde prensin emriyle atalarının hatıralarının bulunduğu salondaki bir sandık içinde ihtimamla saklanıyormuş. Şimdi size soruyorum: Bir hazine gibi saklanmak üzere ölü ve içi boş olarak bir sarayda bulunmak mı ister bir kaplumbağa, yoksa canlı ve kuyruğu çamurda sürüklenen bir kaplumbağa olarak kalmak mı?" Devlet memurları, "Elbette" diye haykırdılar, "kuyruğu çamurda sürüklensin diye hayatta kalmak ister."

"Öyleyse" diye mukabele etti Çuang Tzu, "çekin gidin yolunuza, ben de kuyruğumu çamurda sürükleyeceğim."

İnsanlar çoğu zaman elde edilen her şeyin bir fiyatı olduğunu, her kazancın onun için ödenen bir bedele karşılık

olduğunu unuturlar. Sanırız ki başka şartlarda elimize geçecek olan bazı avantajlar o kazançlara ulaşmadan önce sahip olduğumuz şeylerin üzerine eklenecektir. Oysa kazanılan her şey, kaybedilen bir başka şeyin karşılığında elimize geçer. Bu açıdan bakılırsa hiç kimse bir diğerinden mutlak mânâda "iyi" durumda değildir. Bütün mesele insanların kendi durumlarının hangi fiyata karşılık olduğunu bilmeleri ve neyi feda ederek başka bir şeyi ele geçireceklerinin şuuruna varmalarındadır.

O zaman önümüzde kendimiz için neyi iyi saydığımız sorusunu buluruz. Eğer değerlerimiz, değer yargılarımız, içinde bulunduğumuz durumla intibak halinde ise hayatımızı değiştirme konusunda çekingen davranmak isabetli olur, yok eğer içimizde kendi durumumuzun tasarılarımıza uymadığı hususunda bir endişe taşıyorsak bütün gayretimiz hayatımızı değiştirmek yönünde olacaktır.

İnsan için ıstırap verici olan şey değer verdiği nesnelerle içinde bulunduğu durum arasındaki çatışmadır. Hem canlı kalmak, hem sarayda yaşamak "bir kaplumbağa için" mümkün değildir. Kaplumbağa kendinden çıkmak şartıyla, canlılığını terketme pahasına sarayda yer alabilir veya sarayda rağbet görür. Canlı bir kaplumbağanın yeri toprağın yüzü, otların arasıdır. Kuyruğunu çamurda sürüklemenin fiyatı ise hayatta kalmak, yaşadığını hissetmek imkânıdır.

Ama her şeyden önce kendimizin "ne" olduğunu bilmeliyiz ki bizim için iyi ve isabetli olanı seçebilelim. Hayatta kalmanın kendimiz için değerli olmadığı bir durumda, yani ölü olmayı kabullendiğimiz bir ruh durumunda bir kaplumbağa olarak sarayda bulunmayı istememiz tabiidir. Ama canlılığımızın şuurundaysak kuyruğumuzun çamurdan kopmasının bizim için ölüm demek olduğunu anlayabiliriz.

Çağımızın yaşama biçimi biz insanları ve bu insanlar içinde biz Müslümanları kendimizin aslî değerlerini muhafaza edebileceği çevreden koparmıştır. Biz Müslüman olduğumuzu bildikçe, insan olmanın şuurunu kazandıkça kendimize has çevreyi de arayacağız demektir. Şu anda bir bakıma sarayda olduğumuz söylenebilir. Eğer içimizde hâlâ canlı kalma hissi ve iştiyakı kalmışsa kendimize toprağın yüzünü, otların arasını arayacağız demektir. Bulabilecek miyiz? O ayrı konu. Ama tutacağımız istikametin bu olduğunu bilmemiz gerek. Eğer henüz içimiz boşalmamış, sandıkta saklanacak bir kabuktan ibaret kalmamışsak tabii.

Ama genel eğilim ne yazık ki içinde yaşadığımız saraya bir kaplumbağa olarak intibak etme yönündedir. Bir gün bu sarayın "kutsal" kaplumbağası olacaksak, bilelim ki artık sandık içinde saklanacak kadar ölmüş, kuyruğumuzu ıslatacak çamuru tanımayacak kadar canlılıktan uzaklaşmış olacağız. Hayatta kalmak bir fikrî hâdise değildir. Müslümanların da hayat içinde yer almaları yazıların boyutlarını aşan bir vakıadır. Hem sarayı kabul et, hem canlı kal; mümkün mü bu?

ÖLÜMSÜZLÜĞÜN SIRRI

Bir zamanlar ölümsüzlüğün sırrını keşfettiğini ileri süren bir adam varmış. Taocu keşişin biri, adamın böyle bir bilgisi olduğunu işitir işitmez hemen onun yanına varıp ölümsüzlüğün sırrını bilen adamın şakirdi olmak istemiş. Oraya, o adamın bulunduğu yere vardığında artık onun ölmüş bulunduğunu görmüş. Keşiş, düşkırıklığı içinde uzlete çekilerek alıp başını uzaklara gitmiş.

Keşişin öğrenmek istediği neydi? Adamdan ölümsüzlüğün sırrını öğrenip kendi de ölümsüz olmak mı istiyordu? Eğer böyle ise ölümsüzlüğün sırrını bilen bir adamın bu hayatı terketmiş olmasından dolayı neden düşkırıklığına uğradı keşiş? Demek ki daha yola çıkarken ne aradığı hususunda açık seçik bir fikre sahip değildi. Ne aradığını bilmiş olsaydı ölümsüzlüğün sırrını bilen adamın ölmüş olması ona büyük bir bilgi kazandıracak, belki de ölümsüzlüğün sırrının nerede saklı olduğu hususunda derin bir kavrayış elde edecekti. Ama keşiş daha yola çıkarken sonu olan, bir ele geçirildikten sonra artık başka bir şeyin aranılmayacağı bir bilgi, bir son bilgi arıyordu. Sonsuzluk, ölümsüzlük sonu olan, biten bir bilgide bulunabilir miydi?

İçinde bulunduğumuz medeniyetin farklı gelişme

seviyesinde bulunan toplumları yukarıdaki hikâyenin özünde saklı bulunan cinneti yaşıyorlar. Teknolojik gelişmenin son safhasında bulunan, refah bakımından, kültürel birikim açısından en uç noktayı temsil eden toplumlar, onların bir adım gerisinde bulunan için "ölümsüzlüğü keşfetmiş" adam rolündedir. "Gelişmemiş" dediğimiz toplumların hepsi ölümsüzlüğün sırrına sahip ülkenin, ülkelerin elinde bulunanı alabilmek için yola çıkıyorlar. Düşünüyorlar ki o ülke elinde bulundurduğu ile kendine bir teminat sağlamış. Sanıyorlar ki sırrı elinde bulunduran aynı zamanda güvenliği, ebedî saadeti de kendisi için garanti etmiş. Oysa hiç de öyle olmadığını görüyoruz bugün. Ölümsüzlük sırrı bendedir diyen bütün ülkelerin, eğer yolculuğumuz onların bulunduğu yere kadar uzamışsa artık "ölmüş" bulunduğunu anlayabiliyoruz. Diyebiliriz ki gelişme seviyesinin en ileri noktasını temsil eden toplumlar insanın hakikati bakımından son derece fakirleşmiş, toplumsal ilişkilerde barbarlığın, zihnî kabiliyetlerde ise ikiyüzlülüğün batağına düşmüş toplumlardır. Yönetmeye çalıştıkları insan kitlelerinin tepkileri tarafından yönetilmekte; kuvvetlerinin uzay hâkimiyeti, genetik mühendisliği gibi alanlarda tecessüm etmesine yardım eden teknoloji tarafından ezilmektedirler.

Eğer gelişmiş ülkelerin ellerindeki imkânı kapmak üzere yola çıkmışsak (bunun mümkün olup olmayacağı ayrı konu) yolun sonunda göreceğiz ki bu imkân kendilerine bile fayda vermemiştir. Ölümsüzlüğün sırrını bilen adamın ölmüş bulunduğu gibi. Zenginler gibi zengin olmak umudu, dünyayı dize getirenler gibi güç kazanmak umudu bizi bir inkisara, bir sukût-u hayâle ulaştıracaktır. Göreceğiz ki bir zenginliği kullanabilmek için bir başka fukaralığa rıza göstermek, bir efendiliği tesis edebilmek için başka bir alanda köleliğe razı olmak gerekmektedir.

Öyleyse ne yapılabilir? Yola çıkma kararı bizim dışımızda ve bizim hâkim olamayacağımız şartlar altında bir kere verilmiştir. Bizler, günümüzün insanları zaten yol üstünde doğduk, gidişin her halükârda içindeyiz. Elimizde olan yolu değiştirmek, geri dönmek, durmak değil neyi aradığımızı açık seçik bilmektir. Yolu bir aldanışla değil, bir şuurla katedebilmek elimizde bulunan en sahici tutamaktır.

Ölümsüzlüğün sırrını keşfettiğini iddia eden adamın bulunduğu yere vardığımızda düşkırıklığına uğramak istemiyorsak, daha oraya ulaşmadan aranılmaya değer olan hususunda açık seçik bir bilgiye sahip olmalıyız. Bilmeliyiz ki bize faydası dokunacak şey ileri toplumların bile içinde çırpındıkları gelişme humması değil, hayat içinde bulunmanın anlamı ve yaratılmış olduğumuzun bilincidir.

KAYIĞI BOŞALTIN

İnsanlarla olan ilişkilerimizde bizi acıya ve sıkıntıya sokan şey kendi anlayış biçimimizi başkasında bulma gayretimizdir. İnsanlar bizi anlasın isteriz veya insanları biz anlayalım. Bununla da yetinmeyiz insanlardan kendi işimize gelen davranışları bekleriz. İnsanlar da bizden kendi işlerine gelen davranışları beklerler. Kendi anlayış biçimimizi başkasında bulma gayretimiz olmasaydı farklı görüşler bizi öfkelendirmeyecek, düş kırıklığına uğramayacaktık. Kendimiz dışındaki insanlardan işimize gelen davranışları beklemeseydik ne ihanete uğradığımızı düşünecek, ne de başkasının elinden başımıza felâketler geldiğini düşünecektik. İnsanların bizden belli davranışlar beklediğini düşünmeseydik ezilip büzülmeyecek, bir şeyler ispat etmek üzere çırpınıp durmayacaktık.

İnsanları yönetme durumundaki kişi ister istemez kafa karışıklığına uğrayacaktır. Çünkü kendi tasarılarıyla yönettiklerinin tasarıları sürekli olarak birbiriyle çatışacak, her zaman karşılaşılan sonuç önceden düşünülenden farklı olacaktır. İnsanlar tarafından yönetilmekte olan kişi, daha doğrusu, kendi hal ve tavırlarının başka insanların kararları sonucunda belirlendiğine inanan kişi acılar içinde kalacaktır. Çünkü kendi yolunu yürüyememenin acısı ve üzüntüsü peşini bırakmayacaktır. İradesini

başkalarını etkileme yolunda kullanan nasıl karmakarışık ruh durumları içine düşerse, başkalarının iradesi etkisiyle sürüklendiğini hisseden insan da huzursuzluğun ve üzüntünün ortasına gömülecektir.

İnsanlarla yaşadığımıza göre bu karışıklık ve üzüntünün kaçınılmaz olduğunu mu kabul etmeli? Yoksa bir çıkış yolu var mı?

Bir nehrin kıyısındasınız. Bulunduğunuz kıyıdan karşıya geçmek istiyorsunuz. Yüzecek, bir köprü arayacak veya bir sal yapıp ırmağı katedeceksiniz. Siz bu çareleri düşünürken nehrin ortasında boş bir kayık gördünüz. Boş kayık salına salına karşı kıyıya geçiyor, üstelik yan yolu geçmiş, ona ulaşmanız söz konusu değil. Bu durumda ne yaparsınız? Hiç. Belki biraz hayıflanırsınız, ama nehri geçmek üzere önceden düşündüğümüz çarelere dönmek, onları gerçekleşebilir kılmak daha önemli olur sizin için. Boş bir kayığın nehri geçmiş olması içinizde nefret uyandırmayacak, kimseyi suçlamayacak, karışık duygular içine düşmeyeceksiniz. Ve fakat bu olayın içinde sizden başka bir insan daha olsaydı, yani nehrin ortasında gördüğümüz kayığın içinde bir adam bulunmuş olsaydı vakıanın duygusal yönü bir öncekinden büsbütün değişik olacaktı.

Eğer geçmek istediğimiz nehrin ortasındaki kayıkta bir insan olduğunu görmüş olsaydınız ona işaret edecektiniz, seslenecektiniz. Sesinizi duymazsa, daha çok bağıracaktınız. Siz adama seslendiniz ama adam aldırışsızca kürekleri çekip karşı kıyıya yaklaşıyor. Sesinizi duyuramadınız mı? Öyleyse kendinize kızıyorsunuz, daha çok bağırabilir, havaya bir el ateş edebilirdiniz. Yoksa adam sesinizi duydu da sizi almak için bulunduğunuz kıyıya yanaşmadı mı? O zaman adama kızıyorsunuz. Önce sizi dönüp alması için seslendiğiniz kişiye şimdi öfkeyle bağırıyorsunuz ve belki hakaretler yağdırıyor, sövüyorsunuz.

İnsanlarla yaşıyoruz. İnsanlar tarafından anlaşılmak, insanları anlamak istiyoruz. İşte bu çabada bize zorluk çıkaran bizim insanlardan beklentilerimizdir. Kayığı boş kabul etmeliyiz, kayığı kendi kavrayış gücümüz oranında boşaltmalıyız. Siz kayığa seslenin, bulunduğunuz kıyıya yanaşırsa ne âlâ, yanaşmazsa öfkelenmenin bir gereği yok. Boş bir kayıktır o. Onun vereceği kararla hayatınızı düzenlemeniz söz konusu değil. Siz bu ırmağı geçmek için kendi çarenizi bulun. Yüzecek misiniz, bir köprü mü arayacaksınız veya bir sal mı yapacaksınız, yapın yapacağınızı: Kayığı boş kabul etmek insanları "nesne" saymak değildir. Tam tersine insanları nesneleştiren şahsiyet kabuğunun, "persona"nın hesaba katılmaması, bunun yerine kayığın da insanın da tâbi olduğu "öz" dışında hiçbir şeyin güvenilir kabul edilmemesidir.

TARİHTEN KALAN

Genç bir hükümdar birden tarih merakına kapılmış, geçmiş yıllarda neler olup bittiğini, insanların neyle ve nasıl yaşadıklarını öğrenmek istemiş. Bilgin adamlarını geçmiş zamanların tarihini ve bütün olayları yazmaları için görevlendirmiş. Aradan çok uzun yıllar geçtikten sonra verdiği emri hatırlayıp bilginlere çalışmaların sonucunu sormuş. Onlar da kısa zaman önce tarih yazma çabalarının sonuca ulaştığını, altmış ciltlik bir eser vücuda getirdiklerini bildirmişler. Hükümdar bilginleri gösterdikleri ağır çalışmalardan ötürü övmüş ve fakat artık kendi yaşının ilerlediğini, saçlarının kırlaştığını belirterek bu altmış cildi okuyamayacağını söylemiş. Bilginlerden eserlerindeki bilgilerin üç ciltte toplanabilecek şekilde yeniden düzenlenmesini istemiş. Bu iş on yıl sürmüş. Fakat on yılın sonunda hükümdar daha da ihtiyarladığı için bu üç cildin tek cilt halinde düzenlenmesini, ancak o zaman okuyabileceğini söylemiş. İnanılmaz bir emek ve hızlı çalışmanın sonucu birkaç yılda altmış ciltlik eserin tek cilde sığabilecek bir özeti çıkarılmış ve lâyık olduğu veçhile hükümdara sunulmuş. Fakat hükümdar artık çok daha ihtiyarlamış, kuvvetten düşmüş ve kısmen kör olmuş durumdadır. Tarih kitabını hazırlayıp sunan bilim heyetinin başkanına dönüp şöyle demiş: "Bu tarihi

yazmak için bütün ömrünü harcadın, bana geçmişin bilgisinden ne kazandığını tek cümleyle söyle." Yaşlı bilgin yaşlı hükümdara cevap vermiş: "Affınızı istirham ederim haşmetpenah, ama böyle bir şeyi yapamam." Buna rağmen hükümdar ısrar etmiş, yılların belini büktüğü bilgin ise mecbur kalmış emri yerine getirmeye: "Bütün bu çalışmadan öğrendim ki" demiş, "tarih boyunca birçok nesiller dünyaya gelmiş, çaba göstermiş, sevmişler, acı çekmişler ve ölmüşlerdir." Bu sözler üzerine hükümdar bilgini cellâda teslim etmiş. Çünkü kendisi hiç tarih okumadan da bu sözleri söyleyebileceğini düşünmüş ve bir tarih çalışmasının bu sonuca varmış olmasından tedirgin olmuş.

Böyledir, bizler çoğu zaman belli soyutlamaların büyük anlamlar taşıyacağını düşünür ve bazı sözler bekleriz birilerinden. Hâlbuki her soyutlama onun ardında yatan somut durumların bilinmesi şartıyla gerçek anlamına kavuşabilir. Bilginin söylediği cümleyi elbet hükümdar da söyleyebilirdi, ama her iki cümlenin anlamı birbirine eşit olamazdı.

Tarihten bizlere bu soyutlamanın ötesinde bir şeyler kaldığını biliriz. Bunlar ne anıtlar, ne yazıtlar, ne arşivlerdir. Eğer tarih bazı şeyleri onlara biçim verecek ustalıkla tezgâhından geçirmişse, bizler bu tezgâhın ürünleri olarak, kalan şeyi bünyemizde barındırıyoruz demektir. Zaten dikkat edilirse tarihî dönemler hakkında yapılan bütün soyutlamalar, yakın inceleme alanına alınınca hükmünü çabucak kaybediyor. Eski Yunan acaba Rönesans'ı besleyecek bir serbest düşünme çağı olarak mı anlaşılmalı, kendi doğuşundaki medeniyetlerin yankısı olarak mı görülmeli, yoksa bütün içinde bir parça olarak çağdaşı medeniyetlerin bir varyantı mı sayılmalı? Bütün bunlar yakın incelemeler söz konusu olunca anlamını kaybeder. Geçmişi anlamlandıracak olan, içinde yaşanılan

zaman dilimi ve o zaman diliminde gerçekleşen olayları yüklenmiş bulunan şahıstır. Bu sebeple, altmış ciltlik tarih çalışmasını yürütmüş bulunan ve bilahare bu çalışmayı üç cilde ve sonra da tek cilt haline getirmeye muvaffak olan bilginin bütün bu çalışmalarından ne öğrendiği sorusu karşısında söyledikleri isabetlidir:

Tarih boyunca birçok nesiller doğmuş, bir şeyler yapma gayreti göstermiş, sevmiş, nefret etmiş, bir şeyler yüzünden hoşnut olmuş, bir şeyler yüzünden acı çekmişlerdir. Geçmişin bundan öte bir anlamı varsa o bizde, bizim özümüzde saklıdır. Bu anlam hiçbir zaman tasvirî olarak dile getirilemez. Tasvir edilebilen biçimdir, kabuktur ve dış yüzdür. Yaşayan varlık tarihin bütün kıvrımlarını bünyesinde barındırır. Eğer bazı biçim şartlarının, donmuş davranış biçimlerinin kesintiye uğraması, ortadan kaldırılmasıyla yok edilebilen bir geçmişle uğraşmak tarihi bilmek olsaydı, her kavim, hatta her insan teki kendine bir tarih seçebilir, bununla kaynaşabilirdi. Oysa ancak yaşayan varlığın özelliklerine tekabül eden geçmiş gerçek anlama sahiptir. Bu yanıyla ele alındığında tarihi şu anda gerçekleşmekte olan vakıaların anlamının kavranılması ölçüsünde anlamak mümkündür.

DÖVÜŞ HOROZU

Hsuan Kralı'na dövüş horozu yetiştiren tecrübeli bir kuşçu vardı. Çi Hsing Tzu adındaki bu adam bir ara çok değerli bir horozu eğitmeye girişmişti. Kral horozun dövüş için hazır olup olmadığını ısrarla soruyordu. "Daha bu horozun dövüşme zamanı gelmedi." diyordu Çi Hsing Tzu, "İçi ateş dolu bu hayvanın. Bir başka horoz görür görmez dövüşe tutuşmak istiyor. Kendi gücüne güveniyor ve kuvvetiyle gururlanıyor." Aradan on gün geçtikten sonra Kral yine yetiştiriciye horozun dövüşe hazır olup olmadığını sorduğunda, cevap yine olumsuzdur: "Henüz hazır değil. Ne zaman bir başka horozun ötüşünü duysa birden parlıyor." On gün sonra yetiştirici hâlâ horozun yetersizliğini vurgulamaktadır: "Daha dövüşemez bu horoz, çünkü öfkeyle bakıyor horozlara ve bir horoz görünce tüylerini kabartıyor." Bir on gün daha geçtikten sonra tecrübeli kuşçunun sözleri şunlardır: "Şimdi bu horoz dövüşe hazır sayılır. Bir horoz öttüğü zaman gözlerini kırpıştırmıyor bile. Ormandaki vahşi horozlar gibi hareketsiz kalıyor. Olgun bir savaşçı artık o. Öteki horozlar ona bir kez bakacak ve önünden kaçacaklar."

İçinde bulunduğumuz kültür ve medeniyet temellerini yarışma, mücadele ve hâkimiyet duygularıyla atmıştır. Bu yüzden eğitimimizden gelen çarpık bir

mücadele ahlâkı sarmıştır bünyemizi. Sanırız ki dinamik olmak bu dinamizmi dışa vurmakla teminata kavuşur. Kuvvetli olmakla bu kuvvetle gururlanmak arasındaki zıtlığı, kuvvetli olanın kuvvetini gösterdiği zaman zaafa uğrayacağını kolaylıkla kavrayamayız. Kuvvetini bilen kişinin bu gücü ancak kendinde sakladığı zaman muhafaza edebileceğini yeniden öğrenmek için Batı'da daha Ortaçağ'da doğmuş bulunan tüketme ahlâkını terkedebilmemiz gerekir.

Mücadeleyi coşkun seller gibi akıp önüne geleni devirmek ve sürüklemek olarak anlayanlar, sellerin ancak yağmura bağlı olduğunu bilmek zorundadırlar, yani elde tutulan bir güç değildir selin gücü, yalnızca belli şartlarda ve kendinden bağımsız olarak ortaya çıkan bir kuvvettir. Ama insan için örnek alınacak kuvvet barajlardaki suyun durgunluğunda saklıdır. Barajlardaki suyun sakinliği onun gerçek gücünün belirtisidir. Taşan, hele de patlayan bir barajın kuvvet gösterisi çoğu zaman sellerin gösterdiğinden çok yüksektir. Ama barajdaki su düzenli enerji üretimine hasredilirse kimseye zarar vermez, üstelik gücünden de kaybetmez. Seller öyle değildir ama, akar, aktığı zaman yapacağını yapar ve sonunda aciz kalır, hatta bir güç olarak ortadan kalkar.

İnsan için dövüşmekten hoşlanmak dövüşü kaybetmesinin bir sebebidir. İnsanoğlunun mücadelesi aslî değil, arızî bir durumdur ama dövüşe hazır oluşu tam tersine aslîdir. Niçin dövüşten hoşlanmak yenilmeye sebep olur? Çünkü dövüş kendi başına bir hedef olduğunda yalnızca teknikten ibaret kalır. Anlamdan soyulmuş bir çarpışmanın ise kısa vadeli başarılarının dışında devamlı kılınmasına imkân yoktur. Eğer mücadelenin kendisini değil de uğruna mücadele verilen şeyi seviyorsanız şevkle değil, akılla savaşacak ve elde etmek istediğiniz şeye varır varmaz veya onu elde etmenin mücadele dışında

bir yoluna rastlar rastlamaz çarpışmayı bırakacaksınız demektir. Çarpışmayı bıraktığınız andan itibaren de gücünüz artmaya ve sizi her zaman dolu kılacak şartlar oluşmaya başlayacaktır.

Olgun bir savaşçı dövüşmek için fırsat arayan değildir, ancak yeri ve zamanı geldiği, yani çarpışmaktan başka bütün yolların tıkandığı, hasmının kuvvet gösterisi dışında hiçbir etkinlikten etkilenmeyeceğinin anlaşıldığı zaman savaşan kişidir. Olgun bir savaşçı savaşı sevmez. Bir potansiyeldir ve bu haliyle hasmını dize getirir. Savaşmaya başlayan herkes gücüyle birlikte zaaflarını da ortaya döker, ama savaşa girişmeyenin henüz hiç açık vermemiş oluşu korkutucudur.

Bir gün nasıl olsa savaşacağım diyerek bazı dövüş tekniklerini öğrenenler hiçbir zaman kendilerini yeterli olgunluğa ulaştıramayacaklardır. Ama belki hiç savaşmayacağım, varmak istediğim hedef esastır diyenler ve bu niyetleriyle savaşa hazır olmayı gözetenler bir durgun suyun sakinliği içinde kalır, bu sükûnetleriyle üretken ve faydalı olabilirler. Coşkun akan bir suyun yatağını değiştirebilirler, ama bir barajı patlatmaktan herkes korkar.

ARAÇLAR VE AMAÇLAR

Çin'de Sung şehrinin kapıcıbaşısı babasının ölümü üzerine öyle derin bir yas tuttu, oruçlar ve perhizlerle kendini ölüm karşısında öylesine saygılı bir duygunluğa verdi ki ülke yetkilileri onu terfi ettirdiler ve davranışlarıyla örfe ve töreye örneklik etsin istediler.

Kapıcıbaşının tutumunun makbul sayıldığını anlayan birçokları da aynı yolu tuttular böylece. Fakat bu taklitçiler kendilerini zorlama çileciliğe o ölçüde kaptırdılar ki bunların yarısı öldü. Sağ kalanların hiçbiri terfi etmeye lâyık görülmedi.

Neden böyle oldu? Çünkü babasının ölümü üzerine yas tutan, hayat ve ölüm muhasebesine kendini şuurlu bir incelikle vakfeden adam önüne kendi hedefinden, yani hakikatin özüne yaklaşma kaygusundan başka bir kazanç koymamıştı. Yas tutmakla ancak babasının ölümü gibi vakıayı kavrama çabasını, ölümün insan hayatına verdiği anlamı elde ediyordu. Böylece giriştiği çile dolu işler bir amaç değil, kendi varlıklarıyla kazanç sağlayan birer araç idiler. Babası ölen kapıcıbaşı çektiklerini kendi için hiç mesele yapmıyordu, çünkü kavramak istediği bir temel mesele vardı.

Ne var ki onu taklide yeltenenler daha kalkış

noktalarında çürük bir basamak üzerine ayaklarını koydular, bu da çileci davranışların ülke yöneticileri gözünde makbul sayılması idi. Daha yola çıkarken ahlâken kokuşmuş birtakım insanlar olarak "taklid" işine giriştiler. Hedefleri ölüm karşısında daha saygılı olmak, bu büyük olayın anlamına varmak değil, terfi etmek, çilecilikleriyle ün kazanmak idi. Onlar kazançlarını gösterdikleri ihlâstan, tuttukları oruçtan, kendilerini bazı tatmin vasıtalarından mahrum etme fiilinden değil de, onlara ihlâslı denilmesinden, oruç tuttuklarının bilinmesinden, nelere katlandıklarının başkalarınca biliniyor olmasından beklediler. Ama babası ölen adam için kendi yaptıklarının başkası tarafından bilinmesi hiç mühim değildi. Tuttuğu oruç, çektiği çile doğrudan doğruya kendisi için bir kazanç oluyordu. Bununla varmak istediği anlama yaklaşıyor, göstermek istediği saygıya ulaşıyordu.

Balık ağının mevcudiyeti balık yakalamak içindir. Balık yakalandıktan sonra artık ağla uğraşılmaz. Kurduğunuz tuzağa bir tavşan düşmüşse artık amacınızla, yani tavşanla ilgilenirsiniz, tavşan yakalandıktan sonra tuzak unutulur. Hedefi balık yakalamak olmayan insanların çok güzel ağlara sahip olmaları netice vermez. Günlerce, haftalarca, aylarca ağlarını suya bırakacak ve bununla balık tutuyor görüneceklerdir. Onların tutacakları balıkta gözleri yoktur ve balık tutuyor bilinmekten bir kazanç beklemektedirler. Araçları ve amaçları birbirleriyle uyuşmamaktadır.

Amaçları bulanık olanlar kuşku yok ki araçların dolambaçlarında takılıp kalacaklardır. Balık için ördükleri ağa ayakları dolaşacak, tavşan için kurdukları tuzağa belki ellerini kaptıracaklardır. Ya da şöyle olacaktır: Ağlarını suya bırakmış olmaktan, bir tuzak kurmuş olmaktan öylesine sevinç duyacaklar, avlanmak için sahip oldukları araçları öyle değerli sayacaklardır ki ağlarına balığın takılması, tuzaklarına tavşanın yakalanması lâyık

olan dikkati çekemeyecektir. Onlar balık tuttuktan, tavşanı yakaladıktan sonra bile ağlarıyla ve tuzaklarıyla uğraşacaklardır.

Kelimeler, sözler için de böyledir: Kelimelerin mevcudiyetlerinin amacı anlamı iletmek, düşünceleri aktarmaktır. Bir kez anlam kavranıldıktan, düşünceler anlaşıldıktan sonra kelimelerden vazgeçebiliriz. Ama güzel konuşma sanatıyla uğraşan insan için belki kelimeler anlamlardan önce gelir. İşte onlar da araçlarla amaçları karıştırmışlar, başka amaçlar için aynı araçları kullanır olmuşlardır. Eğer düşünceleri aktarmak istiyorsak kelimeler bizi tutmamalı, sadece geçirgenlik yapmalıdırlar.

Kelimelerin ötesindeki anlama varmak, gerçekte bütün çağlarda elde edilmeye değer tek şey o.

HÜNERLİ MAYMUN

Wu ülkesinin hükümdarı nişancı adamlarını yanına alıp Maymun Dağı'nın bulunduğu adaya doğru yola çıkmış. Adada bulunan maymunlar sahilde beliren avcıları görür görmez telâşla kaçışmış, ağaçların tepelerine saklanmışlar.

Ama maymunlardan biri, nedense, bulunduğu yerde kalmış. Karaya çıkan avcıları umursamaz bir tavırla, önceden oturduğu ağacın dallarında sallanmaya, daldan dala sıçrayarak keyifli gösteriler yapmaya başlamış.

Hükümdar, bu olağanüstü cesaret sahibi çevik maymunu vurmak için yayını germiş. Okunu maymuna atmış ama akıllı hayvan büyük bir maharet gösterip canına kasteden oku havada yakalayıvermiş.

Bu durum karşısında Kral adamlarına birlikte atış yapmaları emrini vermiş. Aynı anda çok sayıda oka hedef olan hünerli maymun bir dakika içinde cansız bir ceset olarak toprağa düşüvermiş.

Sonra hükümdar kendine refakat eden adamlarından biri olan Yen Pu'i adındakine, yerde üzerine oklar saplı olarak uzanan maymunu göstererek şöyle demiş: "İşte olanları gördün. Bu hayvan zekâsını pervasızca ortaya koydu. Kendi hünerine, başarısına güveniyordu. İyi hatırla bunu! Bu zekâ, bu maharet ondayken hiç kimse

kendine zarar veremez sanıyordu. Sen de şunu aklında tut. İnsanlarla iş gördüğün sıra onlardan ayrı olan tarafına, insanlardan daha seçkin olan özelliklerine ve yeteneğine dayanarak kendini ortaya koymaya kalkma."

Avdan döndükleri zaman Yen Pu'i, ilk iş olarak gidip bir bilgenin müridi oldu. Kendini o güne kadar önemli kılmış bulunan her şeyi bir yana bıraktı. Hazlardan, eğlencelerden el etek çekti. Kendinde bulunan bütün üstün vasıfları saklamayı, insanlardan üstün olduğunu belli eden özelliklerini gizlemeyi öğrendi. Çevresindeki insanlardan daha seçkin olduğu görüntüsünü sildi.

Kısa bir süre sonra ülkedeki insanlar onu hangi kalıp içinde anlayacaklarını bilemez oldular. Onu nasıl değerlendireceklerini bilemediler. Çünkü o, maharetini, zekâsını ortaya döküp kendine vurulacak tarafını da göstermekten çok uzaktaydı. Böylelikle insanlar üzerinde etkisi çok büyüktü. Kendini kabul ettirmek üzere üstünlük iddiası taşımayan bu adama karşı herkes korkuya benzer bir saygı taşıyordu.

Bir genelleme yaparak diyebiliriz ki bütün çağlar boyunca insanın önünde iki gelişme yolu açıktır. Bunlardan biri "hünerli maymun" olarak, öteki ise "mürid" yani irade göstererek, insana mahsus olanı bünyesinde korumak. Vakit geçirmeden belirtelim ki "genelleme" dediğimiz, genelleme özelliği taşıyan her yargı eksik ve eksik olduğu kadar hatalıdır. Ama insanlar arasındaki anlaşmalar da genellemeler ortadan kaldırılarak sağlanamaz. Bu yüzden ihtiyatla benimsememiz gerekir genellemeleri. Bizim burada sunma çabasını gösterdiğimiz yani insanın gerek birey olarak gerekse toplum görüntüsü içinde üstünlüğünü vurgulama yoluyla "iş" başarması ve "iş"i en tabiî seyri içinde ele alması genellemeleri de aynı ihtiyatı gerektirir.

Biz insanların çocuksu, cahil tarafı ele geçen maharetin, kendimizde geliştirdiğimiz veya bize verilmiş seçkinliklerin kolayca sergilenmesine, bunlarla bir mesafe katedilmesinin debdebesine bağlanmaya sürükler bizi. Bu tutum, eğer gurur safhasına varmışsa büyük bir hüsranı davet eder. Gurura varmadığı zaman bile, üstünlüklerini sergileyen insanın karşısında sıradan özelliklere sahip insanların husumeti, en azından direnci çıkar. İnsanlar olgunlaştıkça, bildiklerini yerinde kullanmayı, davranışlarını hüner göstermek için değil, yeri geldiği için dışa vurmayı öğrenirler.

Ancak, bütün insanların yılların yıpratıcı tecrübelerinden geçerek belli bir olgunluğa varması beklenemez. Bu yüzden genç insanların da ortadaki örnekler doğrultusunda "hünerli maymun" tavrını kısa sürede terkedip, mürid ahlâkına ulaşmaları beklenir. Zaten insan olmanın birinci özelliği bildirileni alabilme yeteneğidir. Önündeki örnekleri değerlendirmede geç kalan, yaşanmış dar boğazları bir de kendi bünyesinde denemeden kavramayı reddeden insanlar, yalnızca kendi olgunlaşmalarını geciktirmekle kalmazlar, aynı zamanda bu yaşadıkları süreç boyunca temas ettikleri unsurları da zarara uğratır ve karışıklığı artırırlar.

AYKIRI ÖĞRENİM

Doğru sözler, diyor Lao Tse, her zaman aykırı görünürler ama başka hiçbir öğretme biçimi onun yerini tutamaz. Aykırı *(paradoxical)* olmak yani toplumda genel kabul gören yargıların dışında bazı düşünceler ileri sürmek, doğruyu araştıranların neredeyse kaçınılmaz akıbeti. Doğru peşinde olmak çoğu zaman mevcut durumdan yararlanmakla ters, birbirine zıt noktalarda yer aldıkları için genelgeçer yargılardan kolayca kuşku duyulsa yeridir. Doğru peşinde olan adam mevcut durumdan yararlanmayı düşünmez. Mevcut durumdan yararlanmayı düşünen de doğruyu araştırıp bulmak diye bir kayguya sahip değildir. Herkesin "he" dediği bir düşünme yapısı mevcut durumu veri kabul ediyor demektir. Aykırı düşünme biçimi ise genel kabulün dışında bir ifade sunarak gerçeği ve hakikati yakalamaya çalışır. Bunun fiyatı yüksektir. Çağlar boyunca gerçeği ifade eden insanların zulme, işkenceye, haksızlıklara uğraması da bu yüzdendir.

Günümüzün genelgeçer düşüncelerinden biri de insancılık, insanseverlik, hümanizmdir. Yalnız ülkemizde değil, dünyanın hemen her ülkesinde bir "insandan yana" eğilimdir sürüp gider. İnsancılığı, hümanizmi bilinçle yürüten materyalist gelenek dışında çoğu kimse, eğitim düzeyi ne olursa olsun, kendini insancı olmaktan uzak

tutmak istemez, şu veya bu şekilde insanın önemini, kendi sahip olduğu düşünce çerçevesi içinde vurgulamak ister. İşte böyle bir ortamda insanın güvenilmez bir yaratık olduğunu söyleyivermek, elbet çok ters, aykırı gelecektir. Ama bu ters görünen düşünceyle karşılaşmaksızın insanın ciddi bir incelemesi yapılabilir mi? Yahut düşünmekle varılmaya çalışılan noktanın tesbiti söz konusu olduğunda doğruların genel kabuller çerçevesi dışında da yer alabileceği gözönüne alınmadan sağlıklı bir sonuç elde edilebilir mi? Edilmez elbet. Her tahkik aykırı olanı hesaba katmakla mümkün olabilir.

Genel kabuller çoğu zaman bilginin üzerine bir sis gibi çöker, doğru ve sağlıklı bilginin elde edilebilmesi ancak bu sisin kalkmasıyla mümkün olabilir.

Sonuçta daha önce genel kabul seviyesinde bir bilgiye varılacak bile olsa (aykırı görüşlerin sonuçta egemen görüş haline gelerek özünü kaybetmesi her zaman tekrarlanan bir olaydır) düşüncenin aykırı olanı araştırması, onu tartıp biçmesi bir hak olarak elinde bulunmalıdır. Çünkü değerli olan şey, bir bilgiye bilinç vasıtasıyla (yakîn ile) ulaşmaktır. Doğru denilen şey bilinç vasıtasıyla elde edilmediği zaman onu korumak da mümkün olmaz. İnanç bile bir yanıyla bir tecrübe ürünü olarak insanda kökleşir. Bu tecrübe her ne kadar bir insandan diğer insana aktarılamazsa da tek insanın bir süreç içinde bütün ayrıntılarını yaşayabildiği bir müşahhas tarafı içinde taşır.

Eski dilde "fen" kelimesiyle karşılığını bulan teknoloji de bugünkü insanın sahip olduğu genel kabuller arasındadır. Yani hümanist teknolojik bir medeniyetin sultası altında bulunuyoruz. Yüzyıllar süren bir etki sonucu Müslüman ülkelerin ahalisi teknolojinin büyüsüne kapılmışlardır. Teknoloji konusunda aykırı düşünceler ileri sürmek de günümüzde birçok insanı rahatsız edebiliyor. Bugün "gâvur icadı" diye bir kavram kalktı artık konuşma dilimizden.

Teknolojiye olumsuz gözle bakanlar bunu yine gâvurların tezleriyle desteklemezlerse çok tehlikeli bir durumda buluyorlar kendilerini. Hele, gâvur, kâfir gibi kelimelerin üzerine basmak çok fazla insanı tedirgin eder oldu.

Medeniyet de çağımızın genel kabulleri, üstün sayılan kavramları arasında yer almakta. Gerçi bütün akademik ve entelektüel çabalara rağmen henüz medeniyet kelimesinin "ağyârını mâni, efrâdını câmi" bir tanımı genel kabul çerçevesinde yerleşmiş değildir. Bununla birlikte kelime ve onun muhtevası iki yüzyıldır insanları uğraştırıyor. Son yüz sene boyunca da Türkiye medeniyetin büyüsü altında yaşıyor. Medeniyet kavramına bir dokunulmazlık tanımak suretiyle kimisi Batı medeniyetini kimi ise Doğu ve İslâm medeniyetini savunuyor. Aykırı öğrenim doğrudan doğruya öğrenmek istediğimiz şeyin özüne yönelmelidir. Mevcut durumu yararlanılabilecek bir ortam olarak gören kimse aykırı öğretime de, öğrenime de talip olmayacaktır elbet.

ZAMAN NELER GÖTÜRÜR?

Dilini göstermek üzere ağzını açan Chang Ts'ung "Dilim hâlâ orada mı?" diye sormuş Lao Tse'ye. "Evet." diye cevaplamış o da. "Peki, dişlerim yerinde mi?" "Hayır, onlar gitmiş." "Dil, yumuşaklığı sebebiyle kendini korumuş, dişler ise sertliği elden bırakmadıkları için tahrip olmuşlar. Öyle değil mi?" Hikmetin verdiği olgunlukla başını sallamış Chang Ts'ung.

Bildiğimiz gerçekler bunlar. Kılıç yumuşak nesneleri kesmekte zorluk çeker. Sert esen rüzgâr eğilip bükülmesini bilen dallara bir şey yapamaz, ama dik duran ağaçları kırar, kırılmamakta direnecek gücü olanları da eğer çok sert esiyorsa dibinden sökebilir. Kurşun belli kalınlıktaki tahtayı deler ama aynı kalınlıktaki pamuk kütlesi içinden geçerken hızını çok kaybeder. Maddenin maddeyle olan münasebetinde dikkat çeken bu hususlar çoğu zaman insanların zamana ve olaylara karşı tavır alışları için örnek olarak gösterilmek istenmiştir. Bazıları şartlara göre eğilip bükülmenin belli şeylerin muhafazası için zorunlu olduğunu savunurlar. Zor karşısında direnmektense, zorun gerektirdiği şekli almanın fazilet olduğunu ileri sürerler. Tersini savunanlar da vardır. Bükülmektense kırılmak, boyun eğmektense boynunun vurulmasını göze almak tercihini yapar bazıları. Amerikan

başkanlarından biri, yanılmıyorsam Thomas Jefferson, "Dizlerimin üzerinde yaşamaktansa, ayakta ölmeyi tercih ederim." demiş. İnsanoğlu temel ilke olarak bir kavak fidanı gibi olmayı mı, heybetli bir çınar gibi olmayı mı seçmelidir? Kurşuna karşı tahta sertliği mi göstermeli, yoksa pamuk yumuşaklığı mı göstermeli? Toplum şartlarının son derece acımasız olduğu durumlarda, yukarıda sözünü ettiğimiz şıklardan birini seçmek çoğu kimse için kaçınılmaz hale gelebilir.

Hatırdan çıkarmamalı ki insanoğlu ne ağaç ne de pamuktur. Bunun gibi benzetmeler ancak benzetilen duruma intibak sağladığı oranda işe yarar kabul edilmelidir. Bütün mesele insan olarak bizlerin ve insan grupları olarak içinde bulunduğumuz ilişkilerin hangi tavra uygun karakterlere sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Yani tahtaya mı daha çok benziyoruz, pamuğa mı? Bunu anladıktan sonra kendi karakterimize uygun tavrı göstermek göreviyle yüklü olduğumuzu iyi kavramak zorundayız. Tahta gibiysek pamuk yumuşaklığı göstermeye çabalamamız nasıl beyhude ise, pamuk özelliklerimiz baskınsa tahtalaşmaya çabalamamız da o kadar boşunadır. Dokusu gevşek olan insanlar kendilerini zorlayan şartlar karşısında eğilip bükülmeye daha uygun olduklarını bilirler. Kolay çözülebilir bağlarla birbirine iliştirilmiş insanlar direnme potansiyeline sahip değildirler. Afganistan bugün olduğundan daha "medenî" bir yapı göstermiş olsaydı, Sovyet işgaline karşı daha yumuşak tedbirlerle yetinmek zorunda kalacaktı. Akaidi güçlü, mensupları birbirine kenetlenmiş insan grupları başarabildikleri kadar direnme gücünü gösterirler, ancak böyle özelliklerle donatılmış insanlar esen rüzgârları geçiştirmekte, akan suların önünde sürüklenip dağılmadan kendini muhafaza etmekte başarıya ulaşabilirler.

Geçen asırlar dış görünüş itibariyle eğilip bükülmeyi

bilenlerin haklı olduğunu göstermiştir. Yani fırtına sırasında başını eğen, fırtına geçtikten sonra hâlâ mevcudiyetini koruduğu için zor karşısında gerilemekte haklı oldukları anlaşılmıştır. Fırtına sırasında eğilmedikleri için dalları kırılanlar ilk bakışta zararlı çıkmış gibidirler. Buna mukabil, eğilmiş olanın kendi özünden bir süre için dahi olsa vazgeçmiş olmasının lekesini hep taşıyacağını da düşünmemiz gerekir. Bir bakıma, bu türden insanlar güvenilirliklerini kaybetmişlerdir.

Oysa fırtınadan hasar görenler kendilerine, kendi vasıflarına sadık kalmanın imtiyazını ellerinde tutarlar. Belki zayiat vermişlerdir ama o kayıpları kat be kat telâfi edebilecek ruh zenginliğini muhafaza etmiş ve belki de zenginleştirmiş, çoğaltmışlardır. Özünü koruyan kabuğunu yeniden kazanabilir.

BİR SABAH ALIŞVERİŞİ

Bir sabah Bahauddin Nakşbend elinde büyük bir sırıkla Buhara'nın en büyük çarşısına vardı. Çarşının ortasında haykırmaya, naralar atmaya başladı. Böylesine şöhretli ve itibar sahibi bir kimsenin meydanda bağırıp çağırması herkesi çok şaşırtmış, acaba neler oluyor endişesiyle insanlar Nakşbend'in çevresinde toplanmaya başlamışlardı.

Yüzlerce insan toplanmış ve bu durumu neye yoracaklarını, bu bilge kişinin davranışı hakkında ne düşünüp ne yapacaklarını bilemez haldeyken Bahauddin elindeki sırıkla satıcıların sergilerini devirmeye, tezgâhları kırmaya, esnafın barakalarını yıkmaya girişti. Bu öfke dolu ve anlaşılmaz davranışını bütün çevresinin meyveler, sebzeler ve mallarla dolup kendini kımıldatamayacak hale getirmesi zamanına kadar devam ettirdi. Sonra da sakince evine çekildi.

Buhara Emiri derhal Bahauddin'in evine bir temsilcisini gönderip vakit kaybetmeden yaptıklarının hesabını vermek üzere kadı'nın huzuruna gelmesini bildirdi. Bahauddin bu temsilciye şunları söyledi:

"Mahkemede bütün fıkh âlimleri, ileri gelen vükela ve vüzera, ordu komutanları ve şehrin en önemli

tüccarları hazır bulunsun."

Emir, danışmanlarının da düşüncesine başvurarak Bahauddin'in delirdiği kanaatine vardı. Onu bimarhâneye kapatma kararını vermeden önce, kendisine bir şans tanımak ve âdil bir neticeyi hâsıl edebilmek kaygusuyla emredip Bahauddin'in mahkemede hazır bulunması isteğinde bulunduğu makam sahibi kişileri çağırttı. Herkes toplandıktan sonra Bahauddin yargı yerine girdi.

"Bahauddin Hazretleri" diye söze başladı Emir, "şüphem yok ki burada niçin bulunduğunuzun farkındasınızdır. Ve bizlerin de bu toplantıyı niçin gerçekleştirdiğimizi biliyorsunuz. O halde lütfediniz ve söyleyeceğiniz ne ise onu bize bildiriniz."

Bahauddin Nakşbend'in cevabı şöyle oldu:

"Hikmetin bab-ı âlisi! Herkes bilir ki bir insanın davranışı onun kıymetinin de bir işaretidir. Fakat bugün öyle bir noktaya geldik ki bir insan iç dünyasında vasıl olduğu makam ne olursa olsun, kendi kıymetini belirtebilmek için belli bir davranışta bulunması yetmiyor. İnsanlar iç dünyalarındaki zenginliği dışa vurmak, kendi kıymetlerinin ortaya çıkmasını ve takdir edilmesini sağlamak için fazladan bir şeyler yapmak ihtiyacını duyuyorlar. Buna mukabil, eğer bir insan kötü, çirkin bir davranışta bulunursa, onun yaptığının kötü ve çirkin olduğunun anlaşılması için fazladan bir kavrayış gerekli olmuyor.

Emir, "Bizlere öğretmek istediğini henüz yeterince anlayamadık." deyince Bahauddin Nakşbend, şunları ekledi:

"Her gün, her saat, her insanın içinde öyle düşünceler ve öyle tatminsizlikler beliriyor ki, eğer bir yolunu bulacak olsalar, bu insanların hepsi, benim bu sabah çarşıda yaptığım işe benzer bir davranışı ortaya koyacaklar.

Benim sizlere öğretmeye çalıştığım şudur ki, insanların birbirlerini anlamakta gösterdikleri noksanlıkların sebep olduğu bu düşünce ve tatminsizlikler tek tek bütün insanlar üzerinde olduğu kadar cemaatimiz üzerinde de yıkıcı ve geriletici tesirler icra ediyor. Anlayışsızlıktan doğan bu tahribat belki benim çarşıyı harap edişimin seviyesindedir ve belki de daha fazladır."

"Öyleyse" diye sordu emir, "nedir meselenin çözümü?"

"Çözüm" diye cevap verdi Bahauddin Nakşbend hazretleri, "insanların iç dünyaları itibariyle terakkilerinin sağlanmasıdır. Onların kaba ve yıkıcı tavırlarını müesses alışkanlıklarla önlemek, bastırmak ve eğer kabalık ve tahripkârlık göstermiyorlarsa onları takdir etmek çözüm değildir."

İşte sizlere, sevgili okuyucular, çoğumuzun belki en önemli meselesine de çözüm olabilecek bir yaklaşım aktardım. Bugün özellikle batı dünyasında bu vakıaya konu olan mesele felsefeyi olduğu kadar, hekimliği, eğitimi, toplum yönetimi alanlarını da meşgul ediyor. Fakat besbelli ki ciltler dolusu kitap yazmak da, bunları okumak da arzulanan neticeyi hâsıl etmeye kâfi gelmiyor.

TOPLUM YAPISININ ÖNEMİ

Yukarıdaki yazıda zikrettiğimiz olay, dile getirdiği hikmet açısından tekrar tekrar ele alınabilir. Ben burada sadece olayın akışı içinde önemli bulduğum bazı noktaları vurgulamakla yetineceğim. Bu noktaların içinde bulunduğumuz toplum yapısı ile Bahauddin Nakşbend'in yaşadığı toplum arasında bazı temel farkları dile getireceğine inanıyorum.

Anlatılanlardan kavradığımız kadarıyla o çağın Buhara'sı da karmaşık iş ve yönetim ilişkileri içindedir. Ancak bu iş ve yönetim ilişkileri böylesi ilişkilerin çarpık bir işleyişe varması tehlikesine karşı da bazı teminatları elde bulundurmaktadır.

Bu teminatların biri ve birincisi kendini insan tekinin ruh sağlığından, hayatî faaliyetlerinden sorumlu sayan ve aynı zamanda istisnasız bütün toplum katmanlarınca saygı gören bilgi otoritelerinin mevcut oluşudur. Böyle bir kişinin bir çarşıyı gözler önünde tahrip edişine engel olunamayacak kadar büyük bir manevî itibarı vardır. Hâlbuki bugünkü çağdaş bakış açımızla bizler bunu imtiyazlı zümrelerin keyfî davranışları olarak yorumlamaya yatkınızdır. Nitekim bugün nüfuz sahibi kimselerin aşırı davranışları bizlerin bu anlayışını haklı çıkaracak kalite ve

seviyededir. Demek ki her şeyde bir mütekabiliyet var: Ahalinin böylesine, bilgenin de öylesi.

Toplumun işleyişinde bilgenin ve bilginin yeri sadece halkla bilgi sahibi arasındaki ilişki olayıyla bitmiyor. Toplumu yönetmek, idarî teşkilâtı çekip çevirmekle sorumlu olanın da hem ahaliye hem de bilgeye karşı titizlik ve rikkatle tavır aldığını görüyoruz. Bilge kişi derhal yargı yerine çağrılıyor ve fakat verdiği ders de anlaşılmaya değer görülüyor.

Bütün bunları sıralarken, sizleri eski çağların ne kadar üstün olduğu hususunda romantik bir tavra davet ediyor değilim. Her çağın kendine mahsus üstün ve noksan tarafları vardır. Ama bir noktayı gözden kaçırmamak gerekli. O da içinde yaşadığımız toplum yapısının sert, katı ve karmaşık yanlarının, önceki toplumlara oranla daha ağır bastığıdır. Eğer uzun bir sırık bir çarşıyı tahrip etmeye yetiyorsa orada insan ilişkilerinin bizim içinde bulunduğumuz hayattan çok daha esnek, yumuşak ve hâkim olunabilir bir örgüde olduğu anlaşılabilir. Ahşap bir merdivenden çıkan insanın ayağını yere basışı ile taş basamaklarda yürüyen insanın adım atışı arasında fark olmayacağını kim söyleyebilir?

Yiyeceğini teneke kutulardan çıkarıp sofrasına getiren, bir yerden bir yere giderken demir taşıtlara binen, esen rüzgârdan, çakan yıldırımdan değil de kanser tehlikesinden, elektrik çarpmasından korkan insanların duygularının ve düşüncelerinin de içinde yaşadıkları aygıtlar doğrultusunda olacağını anlamak için fazla zeki olmaya gerek yok.

Toplum yapısı tek tek insanları önemsiz kılmaya başlayınca, buna tepki olarak insanlar da yığınlar halinde bir varlık oluşturmaya gayret ediyorlar. O zaman da sorumluluk bir bilgede yoğunlaşmıyor elbet. Ortalama

bir anlayışta birleşiyor insanlar. Yöneticiler bir ortalamayı esas alır duruma rağbet ediyorlar.

Peki çözüm? Besbelli ki çağımıza mahsus çözüm de çağımızın aygıtları, araçları, yaşama biçimi, anlayış tarzı içinde bulunabilir. Çözümün bu maddî çerçeveyle ilişkin oluşu, hiçbir zaman bu çözümün çağımızın araçları, yaşama biçimi ve anlayış tarzı içinde sağlanacağı anlamına gelmez. Sadece bilmemiz gerekir ki çağın araçlarını, yaşama biçimini ve anlayış tarzını gözönüne almayan, onlarla hesaplaşmayı göze almayan hiçbir çözüm gerçekçi ve sahici olmayacaktır. Medeniyetin vardığı noktayı, teknolojik seviyeyi ve insanın nasıl anlaşıldığını şuurla kavramayan bir Müslüman *"off-side"*da olduğunu iyi bilmeli.

EĞER BİLİYORSANIZ

Hoca Nasreddin Cuma hutbesini irad etmek üzere minbere çıkınca: "Ey cemaat!" demiş, "Size ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?" Ahali cevap vermiş: "Bilmiyoruz!" O zaman Hoca: "Sizin bilmediğiniz bir şeyi nasıl size söyleyebilirim?" deyip minberden inmiş. Olay eski Doğu hikmetinin önemli bir yanını yansıtıyor. Bu hikmet özlü bir ifadeyle şu kelimelerle söylenir: "Eğer biliyorsanız size söylerim, bilmiyorsanız söylemem."

Bir kimsenin doğru olarak bildiği şeyi bir diğerine aktarabilmesi için karşısındakinin bu doğruyu kabul edecek hazırlığı peşinen yedeğinde bulundurması gereklidir. Bir kimsenin doğru olarak bildiğini karşısındaki de doğru kabul etmezse, birincisinin diğerine kendinden bir şey aktarması mümkün olmaz. Eğer "doğru budur" denildiği zaman sözü işiten "evet, doğru budur" diyecek hazırlığa sahip değilse iki insan arasında bir anlaşma kopukluğu doğmuş demektir. Bu kopukluğun sebebi, birbirine söz söyleme durumunda bulunan iki kişinin farklı temellerden hareketle düşünüyor olmalarıdır. Anlaşma, ancak temellerin müşterek kılınmalarıyla mümkün bir vakıa olarak önem taşır.

Eğer konuşan kişi "doğru budur" dediğinde,

karşısındaki de "evet, doğru budur" diyecekse, sözü söyleyen kimse yalnızca kendi bildiği doğruyu dile getirmiş olmaz, aynı zamanda bildiriyi alan kişinin içinde potansiyel olarak mevcut doğruyu harekete getirmiş, onu "kelimelendirmiş" olur. Bir bakıma söyleyen hiçbir şey demiş olmaz, çünkü sözü alan kişinin sahip olduğu gerçeğin dışında ve fazladan bir şey söylenmiş değildir. Ama anlaşmayı mümkün kılan bu söz iletişimi boşuna ve saçma bir olay sayılmaz. Sözün söylenmesi, iki insanın gerçek bölgesinde birleşmelerini sağlamaya matuftur. Bu işlev yerine getirildiğinde isabetli bir fiil ortaya çıkmış olur. Böylelikle söyleyen kendinde olan gerçeği dışa vurmuş, bununla karşısındakinin kendi kendisini anlaması için ona bir ayna tutmuş olur. Eğer bilgi gerçekten iki insan arasında bir cesamet kazanmışsa, söyleyen de dinleyen de aydınlığa ulaşabilir.

Bütün çaba iki insan arasında, her ikisinin de istifade edeceği bir bağlantıyı kurabilmek içindir. Bu bağlantı hakikatin galebe çalması için kaçınılmazdır. Nasreddin Hoca cemaate, aralarında gerçek ve pürüzsüz anlaşmayı mümkün kılan bağlantının olup olmadığını sordu. Ahali de gündelik mantık içinde hapsolmuş bulunmasının sonucu olarak "Ne söyleyeceğini bilmiyoruz." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hoca Nasreddin, daha fazla konuşmaktan imtina etti. Çünkü insanlar arasında hakikati tecessüm ettirecek bağlantı yoksa konuşmanın sahici anlamı kaybedilmiştir.

Paylaşılmış hakikatin uzantısı olmayan iki insan ilişkisi ya saçmadır yahut bozucu ve yıkıcıdır. Eğer gerçek bölgesinde birleşen bir bağlantı kurmaksızın konuşan ve dinleyen varsa söylenen şey ya yalandır veya deli saçmasıdır. Hakikat nasıl kendini ortaya dökebilmek için belli şartlara, insandaki "hakikati kabul etme, hakikate öncelik verme" vasıflarına muhtaç ise, yalanın da insandaki

"yalana meyyal, yalanla hoşnut olma" eğilimlerine ihtiyacı vardır.

Bir kimsenin kendi söylediği yalana karşısındakini inandırabilmesi için, sözü dinleyen kişide o yalanı kabul edecek bir aksama veya en azından bir "eksiklik" bulunması şarttır. Yalana razı olanlar gerçeğin vasıflarını anlayamazlar. Gerçeği aramada ısrarlı olan kişi yalanın cazibesini tanıyamaz. Her aldanışta gerçeğin sınırlarını aşan bir hususî beklenti vardır. Şeytan da Havva ile Âdem'i Allah'ın nimetinden fazlasını ele geçirmeye kışkırtarak aldatmıştır. Gerçeği talep edenlerin anlayış alanında yalanın sığacağı yer yoktur. Gerçek ve gerçeği arayan türdeş yaratıklardır. Yalan ve yalancı da aynı türdendir.

"Ey cemaat!" demiş Hoca Nasreddin, "Size ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?" Ahali "Bilmiyoruz." demiş. "Öyleyse" diye eklemiş Hoca, "sizin bilmediğiniz şeyi size ben nasıl söylerim? Bilseydiniz size söyleyecektim, bilmiyorsanız size söylemeyeceğim."

BİLGİYE EĞİLMEK

Ertesi cuma Hoca yine minbere çıkar ve aynı soruyu sorar: "Ey cemaat, ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?" Ahali yine günlük mantık çerçevesi içinde kalarak ve geçen hafta "Bilmiyoruz." demenin bir sonuç vermediğini gözönüne alıp bu defa, "Biliyoruz." diyerek cevaplandırır soruyu. Nasreddin Hoca: "Madem biliyorsunuz" der, "o halde size yeniden söylememe gerek yok." Minberden iner.

Bu nüktede bir yandan bilginin ancak onu kabule yetecek ölçüde açık bir kavrayışla alınabileceğine, bir yandan da söyleyenin dinleyene takaddüm ettiğine işaret vardır.

İnsanlar arasında sağlıklı bildirişim ancak bildiriyi alanın karşı karşıya kaldığı bildiri önünde "boş" bulunmasıyla mümkün olur. Daha doğru bir ifadeyle, bir hitap veya bir metin bize ancak o metnin veya hitabın "altında" kaldığımız takdirde öğretici olabilir. Eğer benimseme iradesini önceden gösterirsek bir düşünceyi, bir sanat eserini anlayabiliriz. Yani hiçbir bildiriye peşin "biliyorum"la yanaşamayız. Yanaşırsak bu bilgiden (eğer bilgi konusu bir malzeme varsa tabi) uzak bir alanda çakılıp kalacağızdır. Esasen, öğrenmek bir açılma, kendini açma

halidir. Talebe isteyen demek olduğuna göre, bir bakıma onun avuç açtığını, kendini boş kabul ettiğini hesaba katmalıyız. Bir şey bildiği iddiasıyla öğrencilik yapmak, öğreneceğine kendini önceden kapamak anlamına gelir.

Söyleyen gerçekten söylediği kimsenin yararına bir bilgiyi sunacaksa, yani onda yaşayan gerçeği tecessüm ettirme çabası içine girmişse, onun bu haliyle kıdemli olduğu önceden kabul edilmelidir. Bir filozofun yanlışını çıkarmak üzere okumaya başlarsak hem kendimizi onun üstüne koymuş oluruz, hem de onda yaşayan muhtemel gerçeği yakalama imkânını kendimize kaparız. Yalnız bir filozofu değil, bir arkadaşımızı anlamak için bile onun söyledikleri önünde eğilmek, onu doğru anlayabilmek için söyleyeceklerini peşin hükümlerden arınmış bir ruh hali ile dinlemek zorundayız. Ama ne yazık ki günlük hayat içinde insanlar başkasının söyleyeceklerini, söylemekte olduklarını hep bildiklerini kabul ederler. O kadar ki, çoğu kimse karşısındaki konuşurken onun gerçekten ne dediğini anlama çabası göstereceğine, o susar susmaz ne diyeceğini düşünerek dinler. Yani söyleneni hep "bilir." Bildiği için de söyleneni hiçbir zaman anlayamaz, öğrenme imkânını kendine tıkamıştır.

Bu meselenin dikkate değer bir yönü daha var: Bir kimse yalnızca dostunu iyi anlamaz, aynı zamanda gerçek düşmanını da iyi anlar. Çünkü insan düşmanına karşı "uyanıktır." Düşmanına karşı "biliyorum" tavrıyla yanaştığında zararlı çıkacağını, tedbir alamayacağını akletmek zorundadır. Bu yüzden düşmanı konuşurken, dikkat kesilir, kendinin bütün kavrama gücünü harekete geçirir, anlamayı temin etmek için peşin hükümlerini bir yana bırakır, düşmanını anlamak için eğilir, zihnini boş kılmaya çabalar. Yoksa, onu anlamayacak, onunla başetmek için tedarikte bulunamayacaktır. İnsanın düşmanını anlama zorunluluğu, sonunda onunla gerçek

etkileşim içine girmesini de gerektirir. İnsan en çok hasmından etkilenir.

Karşıt görüşlü iki bilge, bir gün kıyasıya bir tartışmaya tutuşurlar. Her biri karşısındakinin ne ölçüde yanlış, kendinin ne çok doğru olduğunu kanıtlamaya, bütün zihnî kuvvetini göstermeye girişir. İki muhâsım düşünür sabahtan akşama kadar tartıştıktan sonra ayrılırlar. Ertesi gün bilgelerden biri ötekinin yanına gider: "Kitaplarını bana ver." diye başlar sözüne, "Senin haklı olduğunu anladım, bundan böyle senin görüşlerini öğrenip, onları savunacağım." Diğeri: "Kitaplarımı sana veremem." diye karşılık verir, çünkü dünkü tartışmadan sonra senin haklı olduğunu anlayıp onları yaktım." Anlıyoruz ki bu iki bilge birbirlerini "Ben biliyorum!" edasıyla dinlememişler.

BİLGİNİN TÜRÜ

Nasreddin Hoca üçüncü defa minbere çıktığında sorusu değişmemiştir. "Ey cemaat, ne söyleyeceğimi biliyor musunuz?" Halk, bilmiyoruz denildiği zaman da, biliyoruz denildiği zaman da Hoca'nın konuşmadığını gördüğü için bu defa soruyu hem biliyoruz hem de bilmiyoruz diye cevaplandırmaya karar vermiştir. Camide bulunanların bir kısmı bilmiyoruz derken, geri kalanlar da biliyoruz diye karşılık verirler Hoca Nasreddin'e. Bu durum karşısında Hoca: "Demek, kiminiz biliyor ne diyeceğimi, kiminiz de bilmiyor; öyleyse bilenler söylesin bilmeyenlere." Daha fazla konuşmaz ve minberden iner.

Nüktenin üçüncü merhalesinde bilginin mahiyetine işaret edilir. İki cumadır verilen hutbelerin sarahatle anlaşılmasına hizmet eder üçüncü hutbe.

İletilebilen bilginin bir itibarî *(conventional)*, bir de itibarî olmayan *(unconventional)* yönü vardır. Günlük konuşmalarımız ve nesir, itibarî değerdeki bilgiyle yüklüdür. "Çocuk kapıyı açtı." cümlesini dilin itibarî, yeni Türkçeyle söylersek "saymaca" karakteri sebebiyle anlarız. Çünkü konuştuğumuz dilin yapısı içinde "çocuk", "kapı" ve "açmak" kelimelerine üzerinde hepimizin anlaşmaya varabileceği anlamlar yüklemiş ve bu kelimelerin

hiç kimse için özel anlamı olmayan soyut kimliğini benimsemişizdir. Kim söylerse söylesin "Çocuk kapıyı açtı." cümlesi Türkçe konuşan herkes için aynı şeyi işaret eder. İtibarî dil geneldir ve tanımı yapılabilen özelliktedir, yani umumî ve mukayyettir. Kanunların ve fıkhın dili itibarîdir, çünkü insanlar üzerinde sarahatle anlaşmaya varılan hükümler dolayısıyla haklarını arayabilirler. Buna mukabil tasavvufun, hikmetin ve şiirin dili itibarî olmayan karakterdedir. Bu kavrama sahasına girildiği zaman herhangi bir şeyin anlaşılır olması için hususî haller ve müşahhas şartlar hesaba katılmak zorundadır. Daha doğrusu, itibarî olmayan bilgiyi alma niyetinde olan kişi kendini dilin ortalama kavrayış bölgesinden ayırır ve olağan ifadelerin dışında bir kavrayışa hazırlar. İtibarî olmayan bilgide bilgiyi veren ve alan hususî kimselerdir. Bu yüzden bu tür bilgi kodlanamaz ve formüllerle sunulamaz. Bu bilgiyi veren ve alan kendileri anlam içine girerek anlamı bulurlar.

Dilin itibarî olmayan bilgiyi aktarmak için kullanıldığı hallerde artık insanlar arası soyut uzlaşma bölgesi egemen değildir. Burada başat olan dilin varoluşsal kökleridir. Daha önce belirttiğimiz gibi insanda hazır bulunan gerçeğin tecessüm ettirilmesi eylemidir bu. Zaman ve mekân itibariyle genel kuralları konulamaz ve ancak bildiriyi sunan ve alan arasında yaradılışın derinlerine inen ikili uzlaşma söz konusudur.

İtibarî olmayan anlaşma yolu her konu için kendi özel şartlarını gerektirdiği için hikmetlerin, şiirin anlaşılma seviyesi ile vahyin kavranılma şartlarını ve seviyesini birbirine benzeştirmek yanlıştır. Vahy mü'minler tarafından kavranılır ancak. Kur'an-ı Kerim bütün insanların akıl yoluyla ilk bağı kurabilecekleri ve fakat ancak O'na teslim olunduğu zaman gittikçe açılan özelliktedir. Akıl insanı en çok şu noktaya götürebilir.

Mâsivâ bağlanmaya değmeyecek kadar fâni ve yanıltıcıdır. Bu noktadan sonra özel şartlar hükmünü yürütür. Sakınan kimsenin sakınması Kur'an-ı Kerim'i daha çok anlamasına götürür onu. Amel zihne (kavrayış bölgesine) mahsus yerler açar. İman, emin olunan sahayı genişletir. Emin olma hali fayda ve zararın tanınmasını kolaylaştırır. Bütün bu olanlar itibarî yani saymaca değer hükümleriyle kayda bağlanacak türden değildir.

Nasreddin Hoca camide hazır bulunanlara şunu söylemiştir: Size diyeceklerim her gün birbirinize söylediğiniz türden değildir. Bilin ki insanlar arasında derece derece kaynağa yakın olanlar bulunmaktadır. Kaynağa daha yaklaşabilmiş olanın ötekine diyeceği vardır. Bunu almaya hazır olmadığınızı "bilmiyoruz" demekle ifade ettiniz. "Biliyoruz" derken de kendinizi ona kapadınız.

KEMİKLEŞMİŞ ZİHNİYET

Hoca'nın sözlerine bizim ele aldığımız açıdan bakılabileceğini hiç düşünmemiş Müslümanlar (özellikle gençler) bulunabilir. Bu kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü yaşadığımız kültür atmosferi içinde Nasreddin Hoca'nın Türk mizahının öncüsü olduğu yargısı kökleşmektedir. "Nükte" kelimesinin sadece "şakalı söz" anlamıyla yaşadığı ve onun gerçekte "herkes tarafından anlaşılmayan yoğun anlamlı söz" demeye geldiğinin bilinmediği bir ortamda Nasreddin Hoca'ya alışılmışın dışında bir bakış atfetmenin gerekli olduğu düşüncesindeyim. Bugünün egemen kültürü, Hoca Nasreddin'i mizah ustası olarak göstermekle hem mizahın çok yüksek bir seviye kazanmasını sağlamış oluyor, hem de onun nüktelerinin neyi işaret ettiğinin gerçek yüzüyle anlaşılmasına bir perde çekmiş oluyor.

Türk toplumunun zihniyet itibariyle köklü bir değişikliğe uğradığının delillerinden biri de Hoca Nasreddin'in gülünecek tuhaflıklar yapacak biri olarak anlaşılması, Yunus Emre'nin bir tür hümanizm içine sokulmasıdır. Bu yaklaşım içinde Karacaoğlan Kazanova, Pir Sultan Abdal devrimci, Kaygusuz Abdal da sürrealist olur. Oysa gerçekte yukarıda andığım isimlerin hepsi ancak yaşadığımız topraklara mahsus ve içinden çıktığımız milletin mevcudiyetinde saklı hikmet ve hikmetlerin kavranılmasıyla ne yaptıkları, ne söyledikleri anlaşılabilecek kimselerdir. Eğer biz Batı düşüncesinin temelini kavramaya gücümüz yetmediği için Doğulu, içinde yaşadığımız toprakların nefes alışlarını hissedemediğimiz için de Batılı kafa yapısını benimsemek tavrını seçersek

zihniyetimizin çarpıklığı kemikleşir.

Türk aydınları kendi toplumları hakkında en büyük hataya Batılı kafa yapısını benimsedikleri için değil, sahip oldukları kafa yapısının onları götüreceği yerlere ayak basmaya cesaret edemedikleri için düşüyorlar. Türkiye'de Batılılaşma ancak Batı tipi yaşama tarzının kutsanması, hümanist önyargılardan mabutlar edinilmesi ölçüsünde ele alınmıştır ve hâlâ aynı ölçüler gerek günlük hayata gerekse düşünce hayatına egemendir. Bu ölçülerin sabit tutulması kendi toplumumuzu değerlendirmede bizi eksik ve çarpık bir bakış açısına mahkûm ediyor. Gittikçe kemikleşen bu bakış açısının kırılması ancak saydığımız bu iki şeyin; günlük hayatın yeni esaslarla düzenlenmesinin sağlanması ve hümanist önyargıların bir kenara bırakılmasıyla mümkün olabilir.

Başından beri gerek iktisadî yapı (bunun tabiî uzantısı günlük hayatın aldığı şekildir) gerekse zihnî zenginlik bakımından Türk aydınının Batılılaşması ancak gelişmiş denilen ülkelerin tuzağına düşmeye yetecek kadar "peynir"in yenilmesinden ibaret kalmıştır. Türkiye'de Batı düşüncesinin hayatiyeti onun bir "zoka" oluşunda odaklanır.

Ne yazık ki İslâmî bakış açısı da Türkiye'deki bu "azgelişmiş Batılılaşma"dan etkilenmektedir. Bu etki Müslümanların ülkemizdeki Batıcı temayüller ve fiiller karşısında alternatif temayül ve fiiller geliştirmeleriyle hızlanıyor. Kendini yürürlükteki noksan ve kemikleşmiş anlayışa bir alternatif olarak sunan İslâmî bakış, kaçınılmaz olarak karşı çıktığı görüşün sınırlarına sokuyor kendini. Günlük hayatın akışı Müslüman olarak bizleri günden güne karmaşık alternatifler türetmeye zorluyor. Düşünce planında da kan dolaşımını kendi içinde sağlayabilecek bir etkileşim bölgesi sağlayabilmiş değiliz. Bu konuda şikâyetler sıralamak kolay. Umalım ki, kemikleşmiş çarpık Batıcı zihniyeti kırmak için sunulan "tasarılar" yerini "sonuçlara" bırakısın.

BULMAK, ELDE BULUNDURMAK

"Ey ahali!" diye bağırmış şehrin ortasında Hoca Nasreddin, "Bilesiniz ki merkebim kaybolmuştur. Her kim onu bulup bana geri getirecek olursa mükâfat olarak ona merkebimi vereceğim!"

Bu sözleri işitenlerden bazıları Hoca'ya: "Aklını mı kaçırdın?" demişler, "Madem eşeğini bulmak istiyorsun, onu niçin bulana vereceksin?"

"Mesele hiç de sizin anladığınız gibi değildir." diye cevap vermiş Nasreddin, "Sizler kaybolan bir şeyi yeniden bulmak zevkinin, o şeyi elinde bulundurmak zevkinden ne derece üstün olduğunu bilmiyorsunuz."

Türkiye'de yaşayan bizler çoğu zaman Hoca'ya soru soran kimselerin anlayışsızlığını yaşarız: Bir şeyler iktisab etmek istiyoruz, bu kazandıklarımızı elde etmekten doğan üstünlüğü gölgede bırakıp, elimize geçen kazanca önem verme temayülünü taşıyoruz içimizde. Oysa kazanılan şey her zaman bir kez kazanıldıktan sonra donuk ve katı hale gelir, hâlbuki o şeyi kazanma çabası ve yolu her zaman ışıklı ve dinamiktir. Eğer elde ettiğimiz şeyin maddî mevcudiyetine bağlanacak olursak kendimizi o şeyin muhafızı kılarız. Kazandığımız şeyi korumak ise terakkiye engeldir. Çünkü muhafaza etme gayreti yeni şeyler elde

etme gayretinin yerini tutar ve bizim için yeni masraflar getirdiği kadar kişiliğimizi sertleştirir, karartır.

Toplum olarak kaybettiğimiz şeyler var: Bunlar bir yanıyla insan özelliklerine ilişkin. Yani dünyayı kavrayış tarzının, insan-insan münasebetlerinin kendi toplumumuza mahsus tarafları. Gerçekte bunların tümden kaybolması mümkün değil, çünkü bu özellikler birer potansiyel olarak bünyemizde pasif biçimde bulunur. Bizim bazı insan özelliklerini kaybetmiş olmamız, bu özelliklerin yapımızda uyukladıkları, üzerlerinin modern hurafelerle kapatılmış olduğu anlamına gelir. Bazı insan özelliklerini bulmamız kendimizdeki değerleri uyandırmamız ve çağdaş hamâkatin örtüsünü aralamamız demeye gelecektir. İşte bu noktada hikâyemizin önemi ortaya çıkar.

Çoğu zaman sanırız ki değerlerimizi yeniden keşfetmemiz onları eskiden olduğu gibi elde bulundurmamızı gerektirecektir. Hiç de öyle değil. Onları yeniden bulmanın zevki, yani dinamizmi, yani atılım gücü artık bizim onların bir zaman mevcut oluş biçimini muhafaza etmemizden üstündür. Toplum olarak da, insan olarak da bazı değerlerimizi yeniden bulmak çabasından geri duramayız. Yani çok gerilere uzanan kimliğimizi tanımak, kaynaklarımıza yönelmek, Kur'an-ı Kerim'i anlama çabasına girişmek, Sünnet'in gerçek karakterini bünyemize uygulamak çabalarından vazgeçemeyiz. Bunlardan vazgeçmek elimizde bir zamanlar mevcut olmuş değerleri, daha doğrusu yapımızda uyandırılmayı bekleyen zenginlikleri feda etmek, böylelikle de 'hiç"e, "adem"e talip olmak demektir. Evet, ilk atılım bulmaktır, ama bulmayı mümkün kılan kaygu ve çabanın ihlâsı, bulduğunu katı ve karanlık kılmayı da önleyecek esnekliği ve aydınlığı getirmediği sürece "bulunan" bulunmuş sayılmaz. Hoca Nasreddin eşeğini arıyordu. Onun aradığı

kendi eşeği idi. Eğer eşeğini aramamış olsaydı, onu bulana veremezdi. Çünkü bu takdirde aradığı merkebi değil, merkebinin kendisine temin ettiği "fayda" olacaktı. Acaba kendi merkebi yerine bir farklı merkep yahut bir başka binek veya bu hayvanın değerince akçe Hoca Nasreddin'i tatmin edecek miydi? Elbette hayır. O, yalnızca kendi eşeğini kendi eliyle birine verebilirdi.

İktisab ettiğimiz değerleri elde bulundurmak bir bakıma onların elimizde bulunduğunu da unutmamıza yol açar. Buna mukabil bazı değerleri bulmak onların değerini sürekli olarak hatırda tutmak anlamını taşır. Değerlerini kaybetmiş olan insanlık elinden kaçırdıklarının sıkıntı ve acısına kolayca katlanamaz, ama her keşf onu keşfetmenin zevki içinde kolaylıkla başkasının faydasına sunulabilir. Değerlerimizi yeniden bulmak, onları bencilce kendi istifademize hasretmemiz için değil onları bütün insanlıkla paylaşabilmemiz içindir. Onların bulunabilirliği, değer olarak iktisab edilebilirliği biraz da bu özelliği yüzündendir.

AKLIN YOLU

"Aklın yolu birdir." demiş Semerkand Hanı, Nasreddin Hoca'ya. Nasreddin Hoca bu söz üzerine "İşte akıllı insan denilen kimselerin düştükleri en büyük hata bu; onlar her şeyi ve bütün olayları tek taraftan görürler ve bunu erdem sanırlar. Akıllı diye bildiğimiz kişiler olayları ve nesneleri kendi zaviyelerinden gören kimseleri de kendilerinden sayarlar. Kendi akıllarını çok beğendikleri için meseleyi kendileri gibi görenlere akıllı derler. Gerçekte akıllı insan aklın yolunun bir değil, birden fazla olduğunu kavrayabilen insandır. Bir olayın hesaba katılacak en az iki cephesi vardır. Aklın yolu birdir diyen insanlar mümkün olan iki ihtimalden ancak birini hesaba katanlardır. Oysa meseleye hangi taraftan yanaşırsanız o tarafından görürsünüz. Meselelerin ise tek tarafı yoktur." demiş.

Bu sözler Han'ı düşündürmüş. Fâkihlere, ilâhiyatçılara, bilgin ve filozoflara aktarmış Nasreddin Hoca'nın söylediklerini. Ama onlar bu sözlerin saçmalıktan başka bir şey olmadığını öne sürmüşler.

Ertesi gün Hoca Nasreddin şehrin merkezine eşeği üzerinde gelmiş, fakat Hoca'nın sırtı eşeğin başının bulunduğu tarafa dönük imiş ve Hoca'nın yüzünün dönük

olduğu tarafta ise eşeğin kuyruğu bulunmakta imiş. Bu durumda sarayın önüne, Han'ın danışmanlarıyla birlikte oturduğu yere gelmiş. Semerkand Han'ına seslenmiş: "Sorun bakalım çevrenizdeki 'akıllı' insanlara, burada neyi görüyorlar?" Hakan danışmanlarına soruyu yöneltmiş ve aldığı cevap hep aynı imiş: "Bir adam eşeğine ters binmiş."

"İşte," diye karşılık vermiş Nasreddin Hoca, "size dün anlatmaya çalıştığım buydu. Aklın yolu birdir diyen bu adamlar hep aynı şeyi söylüyorlar. Hepsi 'Adam eşeğe ters binmiş.' dedi, hiçbiri kalkıp demedi ki 'Eşek adamın altında ters durmaktadır.' Akıl bize unsurlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Bu ilişkinin doğru veya yanlış olduğu ise 'ahlâk' yargılarının alanındadır. Eşek ve adam arasındaki ilişkinin ters olduğu ifade edilmek isteniyorsa bu, hem adam, hem de eşek açısından öyledir. Adam eşeğe ters binmiş demek, eşeğin doğru yönde olduğunu, adamınsa yanlış oturduğunu ifade etmek anlamına gelir. Oysa belki ben doğru oturuyorum da eşek altımda ters duruyor."

Aklın insan hayatındaki yeri olaylar ve nesneler arasındaki ilişkiyi kavrama alanıyla sınırlıdır. Bu ilişki kavrandıktan sonra doğru ve yanlışı seçmek her dayanak noktasına göre değişecektir. Aldığımız dayanak noktası hangisi ise bize göre doğru öylece temayüz edecektir. Bu yüzden aynı olay birine doğru gelirken diğerine yanlış görünebilir. Aklın yolu birdir diyerek bütün insanları kendi görüşümüze sığdırmaya çalışmak aklı ortadan kaldırma çabasından başka bir şey olmaz.

Eğer bizim güzel bulduğumuz şeyi bütün insanlar güzel bulacak olsalardı güzellik denilen şey ortadan kalkacaktı. Eğer bir şeyin iyi olduğunda herkes birleşirse ona artık iyi dememiz mümkün olamaz. Çünkü iyi ve kötü, güzel ve çirkin ayrımı yapabilmemiz için hem iyinin hem de kötünün, hem güzelin hem de çirkinin yaşaması gerekir. Bunlardan birini ortadan kaldırsak

zıddını da ortadan kaldırmış oluruz. Aydınlık ancak karanlık olunca anlaşılır, uzun ancak kısaya göre uzundur. Eğer dünyadan küfür kalkacak olsaydı imanı nasıl tanıyacaktık? Yeryüzünde ahlâklı insanların bulunduğunu namussuzların mevcudiyeti yüzünden anlayabiliyoruz.

Akıl bize zıtlıkların mevcudiyetini, kâinatta olan bitenin çeşitliliğini gösteriyor. Aklın yolunun bir olduğu iddiası ancak olaylar ve nesneler arasında ilişkilerin bulunduğunu teyid etme noktasında geçerlidir. Ama ilişkilerin mahiyeti söz konusu olduğunda artık akıl hüküm yürütmez. Bundan böyle hükümran olacak şey müşahhas durumlardır. Yani insan eğitimi, duyguları, ahlâkî değer yargıları, hedefleri açısından kendi için doğru olanı seçer. Bu noktada aklın yolu birden fazladır.

Kötü olandan bahis açtığınız zaman iyi olana atıf yapmış olursunuz. Önceyi bilen sonrayı da bilmiş olur. Bir şeyi yapmak, başka bir şeyi yıkmak demektir. Bir şeyi yıkmaya başladınız mı başka bir şeyi de yapmaya başlamış olursunuz. Ölümü bilen hayatı da bilmiş olur. Hayatı bilmeyenlerin ölümden de bir şey anlamadıklarını söyleyebiliriz. Aklın yolu birdir diyen insanlar mümkün olan iki ihtimalden, içiçe bulunan iki gerçekten ancak birini hesaba katanlardır.

KENDİNE KARŞI HİLE

Önüne çıkan bazı çetin meseleler karşısında bunalan bir adam, iyice sıkıntılı bir anında meselelerini hallederse evini satacağına ve parasını yoksullara dağıtacağına yemin etmiş. Gün olmuş, adam kendini sıkboğaz eden meselelerini çözüme kavuşturmuş ve o zaman sözünü tutması icab etmiş elbet. Fakat iş sahiye binince evini satıp parasını tasadduk etmeyi göze alamamış bu adam. Hem sözünü yerine getirmenin hem de parayı elde tutmanın yolunu aramış ve bulmuş. Evini satılığa çıkardığı zaman demiş ki: "Bu ev bir akçeye satılıktır, fakat evle birlikte kedimi de satıyorum, onun fiyatı ise onbin akçedir." Evi kedisiyle birlikte satmaya muvaffak olmuş. Evin karşılığı olan bir akçeyi yoksullara dağıtmış ve geriye kalan kedinin bedeli onbin akçeyi de kendine alıkoymuş.

Bir yemini tutmanın bir öğretiyi takip etmekle bağlantısı olduğu düşüncesindeyim. Herhangi bir düşünceyi, bir inancı, bir ilkeyi takip etme durumunda olan kişi önce o düşünce, o inanç manzumesi, o ilke ile kendi arasında müsbet bir anlaşma yapar. Ben liberal görüşlüyüm, ben toplumcuyum veya ben Müslümanım der. Lâkin bu yaptığı anlaşmaya sadık kalmak herkese, her zaman müyesser olmaz. Çok kişi için basit çıkarlar veya büyük hayaller o takipçisi olduğu öğretinin gereklerini

yerine getirmekten çok daha belirleyici, çok daha yön tayin edici olabilir. Yani insan hevâ ve heveslerine uymakta rahatlık bulabilir ve bulduğu böylesi rahatlıklar benimsediği ilke ile yapmış olduğu anlaşmayı zedelemeye kadar varabilir.

O Müslüman ki Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'nin hudutları dâhilinde şahsiyetini bulmak istediği halde bir taraftan kendi hevâ ve heveslerinin boyunduruğundan kurtulamıyorsa, yukarıda andığımız adamın durumuna düşecektir. Zahiren hiçbir gözlemciyi tedirgin etmeyen yahut dış belirtileri itibariyle görüşlerine uygun bir "İslâmî çerçeve" içinde bulunacak, ama bu çerçevenin muhtevasını ya günün çıkarları yahut ferden tesbit ettiği idealleri doğrultusunda doldurma gayreti gösterecektir.

Bir insanın verdiği kararlar, benimsediği değer yargıları yapmak istediği işlerle, kazanmak istediği hayat zenginlikleriyle uyuşmazlık içine düşerse, bu insanın yapacağı şey ikidir. Birincisi önceden aldığı kararlardan caymak ve benimsediği değer yargılarını değiştirmek. Bu yol insanlara güç gelir. Çünkü cesaret işidir, tetik bir yürümeyi gerektirir. Zor ama dürüst bir yol seçen bu insan kendine olan saygısını ve insan olma haysiyetini muhafaza edebilir. Kendini ikiyüzlülükten korumuş olur. İkinci yol, kendini aldatma, kendine karşı hile yapma yoludur. Hem verilmiş kararları muhafaza etmek, eskiden beri izlediği ilkeler doğrultusunda kalmak hem de bu ilkelerle uzlaşmayan ve özde daha önce vermiş olduğu kararları hiçe sayan bir davranış içine girmek ister. Sahip olduğu ilkeler gündelik çıkarlarını veya şahsen tesbit ettiği idealleri desteklediği oranda onlara sadıktır, ama o ilkelere sadık kalmak hevâ ve hevesleriyle çatışmaya girmeyi gerektiriyor, günlük çıkarlar bakımından onu zarara uğratıyorsa çareyi o ilkeleri görünüşte koruyan ama özde

o ilkeleri yıkan bir çözümde, bir aldatmacada bulur.

Müslüman İslâm kaynaklarının sarahatle ortaya koyduğu yaşama yollarını benimsemek zorundadır. Eğer bunu başaramıyorsa kendine "şer'î" bir mazeret aramasına gerek yoktur. Doğrusunu yapamadığını kabul eder ve susar. Aynı davranış biçimiyle hem doğru hem yanlış yerine getirilmiş olmaz. Müslümanlıkta davranış biçimleri muğlâk, anlaşılmaz ve karmakarışık değildir. Kitap sarih, bütün öteki İslâmî kaynaklar da bu sarahati kavî kılmaya müsait haldedir. Bütün bunlara rağmen günümüz Müslümanı bazı şeyleri kavramakta zorluk çekiyor, bazı olayları açık seçik kabul edemiyorsa bunun sebebi o Müslümanın niyet, arzu ve hedefler itibariyle İslâm'ın açık ilkeleriyle çatışma halinde bulunuşundandır.

Bize düşen görev yapabildiğini yapmak ve fakat yapamadığını da yapamadığını bilmektir. Yapamadığını yapıyormuş gibi göstermek "kedinin bedelini" cebe indirmekten başka nedir?

KARPUZ KATİLİ

Bir zamanlar kendi ülkesinin yolunu şaşıran birisi, bilmediği bir ülkeye, Budalalar Ülkesi'ne girmiş. Görmüş ki bir tarlanın kenarında endişeli, korku içinde bekleşen adamlar vardır. Köylülere niçin bekleştiklerini, neden korktuklarını sorunca şu cevabı almış: "Ekip biçmek istiyoruz, fakat tarlada bir canavar var. Ondan korkup tarlamıza giremiyor, buğdayları biçemiyoruz." Yabancı tarlaya bir göz atınca görmüş ki köylülerin korktuğu "canavar" irice bir karpuzdur ve tarlanın içinde haşmetle yatmaktadır. "Ben bu canavardan korkmam", demiş köylülere, "isterseniz onu size öldürüvereyim." Adam tarlaya girmiş, kuşağından çıkardığı bıçağıyla önce karpuzdan bir dilim kesmiş ve yemeğe başlamış. Bu manzara, halkı dehşete düşürmüş derhal. Budalalar Ülkesi sakinleri karpuzdan değil, canavarı kesip yiyen yabancıdan korkmuşlar bu sefer. Demişler ki, bu adam ne gözü dönmüş biridir ki canavarı öldürdüğü yetmiyormuş gibi onu yiyebiliyor. Hemen harekete geçmişler ve tırmıkları, orakları, yabalarıyla yabancıyı kovalamışlar, ülkelerinden atmışlar.

Bir süre sonra yolunu kaybeden bir başka yabancı gelmiş Budalalar Ülkesi'ne. Yine aynı durum doğmuş. Tarlada bir canavar varmış ve köylüler korkularından

ekinlerini biçememekteymişler. Bu ikinci yabancı ülke halkına yardım etmeye kalkışmamış. Bakmış ki bu insanlar karpuzu tehlikeli görüyor, ondan korkuyorlar; köylülerin korkusunu paylaşmış. Yaklaşmamış canavar karpuzun yanına yöresine. Budalalar Ülkesi halkı bu yabancının kendileri gibi bir insan olduğunu anlamışlar. Güvenmişler ona. Aralarına almışlar, uzun yıllar birlikte yaşamışlar bu yabancıyla. Tarlada yatanın bir canavar değil de bir karpuz olduğunu bilen yabancı, uzun yıllar boyunca köylülere canavardan korkmanın gereksizliğini adım adım anlatmış. Sonunda başarılı da olmuş. Budalalar Ülkesi halkı karpuz korkusunu yenmekle kalmamışlar, karpuz yetiştirmeye başlamışlar en nihayet.

Bu kıssadan kısa yollu bir hisse çıkarmak niyetinde değilim. Çünkü bence her iki yabancının tavrı da yanlıştır. Biri diğeri aleyhine tercih edilemez.

Budalalar Ülkesi'ne giren ilk yabancının yanlışı kendini bir tek gerçekten haberdar olmakla çevresindeki insanlardan üstün saymasındadır. Karpuzun canavar olmadığını bilmektedir, ama budalaların da insan olduğundan, kendi yanlışının nerede olduğundan haberdar değildir. Üstelik karpuzu kesip yemekle nobranlık yapmış, basit bir farkı kendi lehine kullanma kurnazlığı gösterme yoluna gitmişti. Eğer köylüler ondan korkup kovmayacak olsalardı, bu maharetiyle onlar arasında seçkin bir yer tutma girişiminde bulunabilirdi. Karpuzun yerine geçen bir canavar olmaya namzet idi.

İkinci yabancının yanlışı ise halkın güvenini kazanmak adına onlarla bir hatayı paylaşmış olmasındadır. Gerçi hikâyemizde Budalalar Ülkesi ahalisi sonunda karpuz korkusunu yenmişler ve karpuz ekmeyi başarmışlardır ama bu sonuç hiç de istihsal edilemeyebilirdi. Benim anlayışıma göre edilemez de. Çünkü gerçeğin üzerini örtmeyi kabul eden, sonradan

bu örtüyü kaldıracak gücü kendinde bulamayacaktır. Samimiyetsizliğe, strateji ve taktik uğruna yalana rıza gösteren, değil yalnızca rıza göstermek bu yalanı ika eden kişi sonradan gerçeği ifade etmek hak ve imtiyazını elinde bulunduramayacaktır. Gerçek ve hakikat insanların kalbine sinsice yerleştirilemez. Zor altında kalmadıkça gerçeği bilen kişi gerçek yerine yalanı dile getirmemelidir. Eğer bunu yapıyorsa yarın bize gerçeği söyleyeceğinin, söylediğinin teminatı ne olacaktır ki?

İnsanların yüzlerine budalalıklarını vururcasına hakikati ifade etmenin tehlikesi şüphesiz ki vardır. Ama bu davranışı gurura kapıldığı için değil de tek çaresi bu kaldığı için gösteren kişi mazurdur. Çünkü kendine karşı dürüst kalmaktan daha değerli bir vasıf bilmiyorum ben. Bu tavrın zıddı ise şartlar gerektiriyor diye gerçeği reddetmek biçiminde karşımıza çıkar. Hâlbuki şartlar hiçbir zaman gerçeği söyleyecek kıvamda olmayabilir. Bu yüzden mutlaka gerçekle yalan, hakikatle vehim arasındaki sınırı belirgin kılacak tavır kendini ortaya koymalıdır. Bu yapılamıyorsa yalana iştirakten mutlak olarak imtina etmek gerekir.

DERVİŞLİK SINAVI

Büyük bir servete sahip, birçok ülkeye sözünü geçiren geçmiş zaman sultanlarından biri derviş olmaya karar vermiş. Çünkü yaşadığı dönemde herkes tasavvuf ehline saygı göstermekte, onların söz ve davranışlarına itibar etmekte imiş. Bu tacidar, üzerinde oturduğu tahta bir taht daha eklemek kaygusuyla derviş olmak istemiş. Yani mutasavvıf olmayı kullanılabilecek bir imkân olarak görüp, bundan faydalanmak istemiş.

Bu düşünce ile herkesin saygı duyduğu, hikmet sahibi bir mutasavvıfı huzuruna çağırmış ve ona Hikmet Yolu'na girmek istediğini, bir tarikat ehli olmak istediğini söylemiş. Bu istek karşısında mutasavvıf olumsuz bir tavır takınmış:

"Hürmetlerimi ve teessüflerimi sunarım haşmetpenah" demiş, "derviş olmak için gerekli imtihanı hiçbir zaman başaramayacaksınız."

Israr etmiş sultan:

"Bir kere dene beni, zira başarmam kuvvetle muhtemeldir. Ne de olsa bugüne kadar elimi attığım bütün işlerde başarılı oldum. Bu sınavdan da yüzümün akıyla çıkacağımı sanıyorum."

Derviş:

"Haşmetpenah, veremeyeceğiniz bir imtihana sizi tâbi tutmak benim işime gelmez, çünkü bu boşuna emek harcamak ve saçmalıktır. Boş işlerle uğraşmamız ne sizin için ne de benim için fayda temin edecektir. Ama bütün bu sözlerime rağmen dervişlik sınavı geçirmekte ısrar ediyorsanız, bu isteğinizi tek şartla kabul edebilirim. Herkesin önünde bu imtihanı geçirmelisiniz. Sınavı sarayın kabul salonunda yapacak olursak sizin derviş olmakta göstereceğiniz büyük başarısızlık, başkalarının da dervişlik yolunun meselelerini öğrenmesine vesile olur. Bu yolu denemeye kalkan insanlara da bir ders verilmiş sayılır."

Sultan halkın önünde, sarayın kabul salonunda imtihan olmayı kabul etmiş, yer hazırlanmış ve hükümdar "İmtihan başlasın!" diye emretmiş.

"Pek âlâ..." demiş derviş, "Bu andan itibaren benim söyleyeceğim her sözü onaylayacaksınız, söylediklerin doğru, sana inanıyorum diyeceksiniz."

"Peki, kolay bir imtihana benziyor" demiş hükümdar, "konuş bakalım."

Dervişin şu sözleriyle sınav başlamış:

"Bundan bir yıl önce ahiret yurduna varmıştım."

Sultan gerekli cevabı vermiş:

"Söylediklerin doğru, sana inanıyorum."

"Burada nesiller birbiri ardından gelip geçti, fakat ben hiç ihtiyarlamadım, hep genç kaldım."

"Söylediklerin doğru, sana inanıyorum."

"Öyle yerler gezip dolaştım ki oralarda yağmur yerden göğe yağıyordu. Güneş soğuktu ve insanları üşütüyordu, bazı yerlerde böcekten küçük insanlar gördüm."

"Söylediklerin doğru, sana inanıyorum."

"Ve" diye devam etmiş derviş, "gerçek bilgiyi almak istemeyen insanlara bilgi verme çabasında bulundum, böylelikle bilginin asıl açlığını çeken insanlara bilgi sunmaktan geri durmuş oldum. Yalan söylediğim zaman insanlar benim hakikatten bahsettiğimi sandılar, doğruyu söylediğim sırada ise benim yalan söylediğimi düşündüler."

"Söylediklerin doğru, sana inanıyorum."

"Seyahatlerimden birinde, senin atalarının bulunduğu yere vardım. Baktım ki bunlar yalancı, herkesi aldatmaya çalışan insanlardı, sahtekârdılar ve işledikleri suçların cezasını feci bir şekilde çekiyorlardı."

Bu sözler üzerine "İşte bu söylediklerin yalan" diye bağırmış sultan, "bir tek kelimesine bile inanmıyorum bu son söylediklerinin."

Böylece sınavı başaramamış. Kıssadan hisse: İnsanlar çoğu kez başkaları hakkında söylenen olağanüstü veya olmayacak derecede çarpık bilgilere doğru gözüyle bakmaya yakındırlar. Ama doğru bile olsa kendileri hakkında gerçekleri kabule yanaşmazlar. Dervişlik yolu ise sadece kendini kınamakla işe başlayanlara açıktır. Kendi hal ve tavırlarını olduğu kadar, soyunu sopunu aklamaya çabalayanlar sultan olurlar belki ama ehl-i tarik olamazlar.

FAAL HAYAT

Herhangi bir konuda uzmanlaşmış olan kişi, bu uzmanlığının işe yaradığı, kazandığı bilgilerle çözülebilecek meseleler, zorluklar karşısında kalmadığı zaman mutsuzluk duyar. Kendi kimliğini sahip olduğu uzmanca yetilerle bulmuş olan adam çetin işleri başarmakla mutluluk duyuyorsa, önüne çetin işler çıkmadığı zaman bir boşlukta hisseder kendini. Bu yüzden usta bir tamircinin tamir edilecek nesnenin "zor" olmasından zevk aldığını, çok basit işlerde bir onur kırıklığı duyduğunu görürsünüz. Uzman kişiler basit meselelerle uğraştırılmayı kendileri için küçültücü görürler, şanlarına yaraşan zor meseleler olmadığı zaman rahatsız olurlar.

Bir filozof öğretisi karşısında hasımlar bulmazsa kendini savunmak suretiyle gelişmesini sürdüremez. Düşüncelerine saldırılmayan kişi o düşünceleri beslemek, güçlendirmek ihtiyacı duymaz. Başka düşüncelerle çatışmaya girmeyen düşünme biçimleri sonunda zayıflar ve varlık sebeplerini kaybederler. Dolayısıyla canlı kalmak, etki uyandırmak isteyen düşünceler kendilerine hasımlar arar. Saldırılabilen düşünceler etki güçlerini de ayakta tutabilirler.

Eleştirme konusunda kendini yetiştirmiş insan eleştirecek şeyler arar. Kafasını eksikleri bulmak, yetersizlikleri tesbit etmek konusunda geliştirmiş bulunan kişiler eksiklikleri göremedikleri, yetersizliklerle karşılaşmadıkları zaman mutsuz olurlar. Tenkid için elverişli ortam olmayınca münekkid ne yapacak?

Kuvvetli bir adam kaldıracak ağırlıklar arar. Cesur adam cesaretini gösterecek fırsatları kollar. Savaşa hazırlanmışlar savaşı dört gözle beklerler. Çapraşık hukukî işlerde maharet kazanmış olanlar karmakarışık davaların önlerine çıkmasını isterler. Usta müzisyenler ustalıklarını gösterebilecek konserler ister. Şairler şiir okunan bir ortamı, romancılar romana önem verilen bir çevreyi özler. Hayırsever kimseler hayır yapılacak bir fırsatı, görev sorumluluğu taşıyan kişiler görevlerinin nasıl titizlikle yerine getirildiğini gösterecek bir durumu gözetirler. Hatta derin düşünceler içinde olmayı önemli sayanlar kendileri için asil bir uzlet ortamını seçmeyi gerekli görürler.

Bütün insanlar kendi hazırlıklarının, kendilerini hazırladıkları iş ve yeterliklerin içine hapsolmuşlardır. Kendi kimliklerini hangi özellikte bulmuşlarsa o özelliğin ortaya çıkabileceği bir durum "iyi", kendi kimliklerini buldukları özelliğin gösterilemeyeceği herhangi bir durum "kötü" sayılır.

İnsanların çok leziz, çok maharetle hazırlanmış yemekler istemedikleri bir yaşama biçiminde usta bir aşçının ne işi var? İnsanların barajlara, petrol rafinerilerine, asma köprülere, gökdelenlere ihtiyaç duymadıkları bir toplumda mühendisin işi ne? Ruhsal meselelerin aile ve cemaat içinde çözüldüğü bir yaşama biçiminde psikiyatr, tedavinin halktan kişiler eliyle gerçekleştirildiği bir anlayışın hüküm sürdüğü hayatta doktor ne yapacak? Eğer alışveriş çetin pazarlıklara, ticaret adam kandırmaya

dayanmıyorsa "büyük iş adamı" kabiliyetini gösterecek bir ortam bulur mu? İnsanlar tüketmek, durmadan tüketmek psikozuna paçalarını kaptırmamışlarsa seri üretim neye yarayacak? Eğer bir araya gelip bağırmanın bir bahanesi yoksa kitle denilen şey olur mu? Elması yontmak için gereken emek, inciyi delmek için gereken titizlik yontulmuş elmastan, delinmiş inciden bir fayda istihsal edilmeyen bir dünyada "emek" midir?

Bütün insanlar ilk hedeflerini toplumdaki değer yargılarına uyum sağlamak üzere tesbit ederler. Usta bir tamirci, usta bir çoban, usta bir yazar, mütehassıs bir doktor, uzman bir mühendis, mahir bir politikacı, başarılı bir iş adamı, cerbezeli bir avukat olmaya çalışırlar. Ama bir kere bu işi başardılar mı artık sahip oldukları üstünlük onları hâkimiyetleri altına alır. Dertleri gidermek için elde ettikleri iyi vasıfları eğer mutlaka kullanmak istiyorlarsa dertleri arayan biri olurlar. Kısacası bozukluk, çözüm bekleyen mesele olmazsa kendilerini boşlukta hissederler. Bu yüzden de faal bir hayatı destekler usta kişiler. Kolayca yaşanabilen, herkesin meselesini kolayca çözebileceği bir hayat âlim kişilerin, büyük hekimlerin, kuvvetli şahsiyetlerin yerlerini kaybedecekleri bir hayattır.

HAYAT FAAL OLMASIN MI?

Hayat kendi başına zaten faaliyet demektir. Günümüzün bilgileri bile yalnız "canlı" denilen varlıkların değil, aynı zamanda inorganik âlemin de büyük bir hızla hareket ettiğini öğretti. Rüzgâr eser, su akar, bitkiler kök salar, yapraklanır, hayvanlar içinse hareket temel varlık unsurudur. İnsan hem cemadattan, hem nebatattan, hem hayvanattan unsurlar taşıdığı için her birinin hareket biçimine uyan faaliyetler gösterir. Yani insan ister istemez "faal"dir, dinamiktir. Ama biz insanların "kültür" dünyasında faal hayat dediğimiz zaman, dinamik bir yaşama biçimi dediğimiz zaman başka bir şeyi kastederiz. Tabii olarak sahibi olduğumuz hareketliliği değil de, bizim insan olmayı önemsemek suretiyle gösterdiğimiz canlılığı, insan elinden çıkmış yaşama biçiminin etkinliğini söz konusu ederiz. Faal hayat dinmek bilmez bir çalışma olabilir, faal hayat sürekli çatışma içinde oluşla anlaşılır kılınabilir, faal hayat yapıp-etmek, değiştirmek, zorlamak, açmak, direnmek, karşı durmak, hızlandırmak yönündeki faaliyetlerimiz dolayısıyla "faal" olma vasfını kazanabilir gözümüzde.

Çok üretir faal oluruz, çok kazanır faal oluruz, çok öğrenir faal oluruz, çok şey görür, çok şeye dokunur, çok sonuç alır, çok insan tanır, çok dost kazanır, çok düşman

edinir ve faaliyetlerimizi devam ettiririz. Kısacası, insanlar olarak bizim faal hayat dediğimiz şey tabiî faaliyetlerimiz değil, zorlama "iş"lerimizin uzantısıdır.

Faal hayata kendimizi bıraktığımız zaman faaliyet içinde olmamak mümkün değildir. Hem biz faaliyetimizi göstermediğimiz zaman mutsuz oluruz, hem de faal hayata hazırlanmış olan kişilik faaliyetsizliğinde başka faal unsurlar tarafından yıkılır. Dolayısıyla her faaliyet yeni faaliyetleri doğuracak, her değiştirme peşinden başka değiştirmeleri getirecektir. Değiştirmenin hızı ne kadar büyük olursa yan ürünleri de o hıza paralel olacaktır. Hızlı üretmek hızlı satmayı, hızlı satmak hızlı tüketmeyi, hızlı tüketmek hızlı dağılmayı getirecektir. Çeşitleri çoğaltmak çeşitleri her yönde hızlı bir artışa çağıracaktır.

İnsanın tabiî faaliyetinin ötesinde faal bir hayatı seçenler kendi faaliyetlerinin ortaya çıkardığı mekanizma içine hapsolacaklardır. Bu mekanizmaya hâkim olmak, en azından bu mekanizmayı harekete geçirmek onlara kuvvet kazandıracaktır. Kuvvetlerini elden bırakmamak için mekanizmayı besleyecek, mekanizmayı besledikçe onun kuvvetine boyun eğeceklerdir. Faaliyet dönecek. Biz bu çarkları döndüreceğiz. Dönen çarklar bizi de döndürecek. Hareketimiz hareket eden mekanizmanın gereklerini yerine getirmek içindir. Kendimizi hazırladığımız düzen işlerken, kendimizi o düzenin gereği olan şeyi yapmaktan alıkoyamayız. Ya ustalığımızdan, maharetimizden vazgeçecek veya bu ustalığın gereğini yerine getireceğiz. Ustalığımızın gereğini yerine getirirsek bize bu ustalığı kazandırmış olan yaşama düzeninin hayatiyetine hizmet edeceğiz. Ustalığımızı göstermezsek kendimizi usta saymaktan uzak tutmuşuz demektir.

Kendimizi işleyen makinanın çarkına bir tarafımızla bir kez kaptırdık mı, artık makinanın işleyişinde sahip olduğumuz fonksiyonu yerine getirmeksizin yaşayamayız.

Bu makina, bu mekanizma kendi doğrultusunda ister istemez hareket edecek. Böylece bu makinanın parçalarının mahkûmu, mahpusu olacağız. İnsan yutan kumlar gibi, kıpırdadıkça daha çok gömüleceğiz kuma. Faaliyet gösterdikçe kum bizi içine daha çok çekecek. Bir sistem içinde daha başarılı olan bu sistemin daha aslî parçası olacak.

Sistem içinde faal unsur olarak rol alanlar kendi dışlarındaki kuvvetlerden herkesten daha fazla etkilenirler. Ortaya çıkan yenilikler ve moda, sistemin önemsiz unsurlarını değil, göze batan unsurlarını etki alanı içine alacaktır. Piyasa düzeni bu piyasaya hâkim olanları da düzenleyecektir. Olaylar olayların güdücülerini sürükleyecektir. Kamuoyundan en çok etkilenenler kamuoyunu etkileme işine kendini adamış olanlardır. Bütün bu faaliyetlere kendilerini kaptıranlar hiçbir zaman kendi öz duyarlıklarına eğilmek, kendi zihnî enginliklerinin hassalarını duymak imkânına sahip değildirler. Hep dış kuvvetlerin zorluklarıyla uğraşacaklar, faal hayatlarını idame ettirmenin meseleleriyle cedelleşeceklerdir.

AYAKKABI SIKIYORSA

Eğer ayağınıza giydiğiniz pabuç bir yerinden vuruyor, ayağınıza dar veya bol geliyorsa yürürken ister istemez aklınıza takılan şeylerden biri belki de başlıcası ayakkabınız olacaktır. Eğer ayakkabınız ayağınıza ve yürüdüğünüz yola uygunsa zihninizi meşgul eden şey ya yürüdüğünüz yolun sonunda varacağınız yer veya sizi bu yola çıkmaya zorlayan sebep olabilir. Bir başka şey de düşünebilirsiniz, ama herhalde rahat ayakkabınızı değil.

Müslümanca bir hayata varma çabası içinde meselelerimiz tıpkı ayağımızı sıkan pabucumuz gibidir. Önce Müslümanlar olarak kendi kimliğimizi söze konu ediyoruz, etmek zorunda kalıyoruz. Çünkü bu yolda yürümemizi önce mümkün kılacak, sonra da hızlandıracak olan odur. Hangi vasıflarda Müslümanlar olduğumuz, hangi aşamaları yaşamak gereği duyduğumuz önemli meselelerimiz oluyor. Bir bakıma, sıkıyor ayağımızı pabuç. Düşünme biçimimizi, düşünce yükümüzü ölçüp biçmek ihtiyacını duyuyoruz. Acaba diyoruz bu tarz düşüncelerimiz birer şartlandırma mı, yoksa Kur'an-ı Kerim'i kavrıyor olmaktan, Sünnet-i Seniyye'ye olan sadakatimizden mi doğuyor?

Rahat yürüyemediğimizi biliyor, hatta bunun

yürümek için kullandığımız araçlardan, örneğimize dönersek ayakkabımızdan olduğunu biliyoruz. Aklımızın sürekli olarak ayaklarımıza takılması bu yüzden. Şu pabuçlarımız ah bir rahat olsaydı, diyoruz. Öyle ki bazen nereye doğru yürüdüğümüzü unutup sadece pabuçlarımızla, onların rahatlatılması için neler yapmamız gerektiğiyle uğraşıyoruz.

Ayakkabımız sıkıyor olmasaydı Müslümanca tavır üzerine bu kadar çeşitli görüş, yol gösteren bu kadar çok işaret levhası olmayacaktı. Dikkat edilecek olursa her İslâmî yaklaşım önce genel bir kavrayış tablosu elde etmek çabasıyla girişiyor işe. Sonra bu tablo içinde davranışları belirlemeye başlıyor. İsterseniz, benzetmemiz uyarınca herkes önce bir tip ayakkabı üretmeye çalışıyor diyelim. Bu üretilen ayakkabı da hayalî bir müşterinin ölçülerine göre imal edildiği için, her kim giyerse giysin ayağına uymuyor, vuruyor, sıkıyor veya bol geliyor. O zaman yeniden dönüyoruz ayakkabı ile uğraşmaya. Bu arada olan yürünecek mesafeye, varılması düşünülen hedefe oluyor tabii.

Ama acaba tersi de olmuyor mu? Aramızda bazıları da sanki pabucumuz rahatmış, tam ayağımıza uyuyormuşçasına yol katetmeye çabalamıyor mu? Bazı Müslümanlara göre nitelik olarak meselemiz çözülmüş, kalite istenilen seviyeye varmış da geriye yalnızca başarılacak "iş"ler, nicelikler, kantiteler kalmış gibi görünmüyor mu?

Galiba yaşanılan karmaşıklık, bizlerin önce ayakkabımızı rahatlatmak mı, yoksa her çeşitten rahatsızlığımıza rağmen yola devam etmek mi gerektiği hususunda bir görüş berraklığına varamayışından doğuyor. Anlayabileceğimiz ilk şey bu ikisinin aynı yoldan çözüme bağlanabileceğidir belki. Yani ayakkabımızı rahat kılabilirsek kolay yürüyebileceğiz ve eğer kolay

yürüyebiliyorsak ayakkabımızın gerçekten mesele olmadığını görebileceğiz.

Benim şahsî görüşüm, ayakkabımızın bizi gerçekten rahatsız ettiği ve eğer buna bir çözüm sağlanabilirse yol üzerinde rahat seyredebileceğimiz yönündedir. Çünkü ayaklarımızın rahat olmayışı bizi yalnızca pabuçlarımız üzerinde düşünmeye değil, aynı zamanda yol üzerinde de düşünmeye mecbur ediyor. Keşke diyoruz, bu yol daha az taşlık olsaydı, çimenler üzerinde yürüyebilseydik daha az acı çekerdik diyoruz. Yani sürekli olarak kendi zorluklarımızı düzeltemeyeceğimiz şartlara yükleyerek bir avuntu bulmaya çabalıyoruz. Oysa elimizde ayakkabımızı rahatlatmak gibi bir imkân vardır. Bu da dünya üzerinde bulunuşumuzun hakikatine varmak, içine doğduğumuz şartların gerçeğini kavramaktır. Bunu yapamaz isek mesafe katetme tutkusu içinde belki hızla yürürüz, acılara göğüs gerip umulandan fazla yol bile katedebiliriz. Ama aklımız hep vuran, sıkan, bol gelen ayakkabımızda olacağı için bizler, varmayı düşündüğümüz yerlerin içinden, yanından, yöresinden geçer, farkına bile varmayız ulaştığımız yerlerin ve yürürüz, durmadan yürürüz.

KAZANMAK ARZUSU, KAYBETMEK KORKUSU

Okunu hedefe isabet ettirmek isteyen okçu okunu hedefe isabet ettirmekten başka düşünce taşımazsa işini başarır. Düşüncesini başarmak istediği işe yoğunlaştıran kimse bu işte bütün hünerini gösterebilir. Eğer ok atacak olan kimseye hedefe okunu sapladığı takdirde küçük bir kazanç vadederseniz, onu tedirgin edersiniz. Eğer ona hedefi vurduğu takdirde çok büyük bir kazanç sağlayacağını söylerseniz telâşa kapılır. Hele okçu hedefi vurmakla servete konacak, buna mukabil okunu hedefin yakınına saplarsa zincire vurulacak durumdaysa zihni büsbütün allak bullak olur. Daha da ötede, ok salacak kimsenin önüne iki hedef koyar, bunlardan birini vurursa şöhret, ötekini vurursa servet sahibi olacağını söylerseniz okçu aklını kaçırabilir.

Hâlbuki bütün bu durumlarda ne ok, ne yay, ne hedef ne de oku atacak olan şahıs değişmiştir. Yukarıda saydığımız durumların her birinde okçunun hüneri aynı hünerdir. Ama siz onun önüne bir mükâfat ihtimali koyarak hedefini ikiye böldünüz. Kazancını düşünürse hedefi vurmayı düşünmekte yoğunlaşamayacak. Kayguları çatallaştı. Belki hedefi vurmaktan çok, hedefi vurursa kazanacağı mükâfatı düşünüyor. Kazanmak istiyor, fakat siz ona mükâfat vâdetmeden önce sadece hedefi vurmayı

istiyordu. Şimdi de hedefi vurmak istiyor ve fakat aynı zamanda hedefi vurmakla elde edeceği de işin içinde. Kazanmak arzusu ve kaybetmek korkusu onun gücünü, hünerini kemiriyor artık. Hedefi vurmaktan başka bir unsur işin içine girdiği için kuvveti kesiliyor.

Peki, İsviçre efsanesindeki Wilhelm Tell oğlunun başındaki elmayı nasıl vurdu? Eğer hedefi şaşırsa oğlu ölecek, elmayı vurursa cezadan kurtulacak. Bu bir efsanedir, gerçek hayatta olmaz böyle olaylar deyip sıyrılamayız bu işten. Açıklayalım, Wilhelm Tell usta bir okçuydu. Uçanı da kaçanı da vururdu. Okçuluktaki hünerini hiçbir çıkar gözetmeksizin ve onurundan fedakârlık etmeden yayını germek, okunu salmakla pekiştirmişti. Nitekim aynı çıkar gözetmezlik ve aynı onur Tell'i zalim kanton valisinin şapkasına selâm çakmaktan alıkoymuştu. Zalim vali yay çeken elin kazanmak arzusu ve kaybetmek korkusu işin içine girince, titreyeceğini biliyordu Bu yüzden Wilhelm Tell'i oğlunun başı üzerinde duran elmaya nişan almaya zorladı. Efsane kahramanı elmayı vurduysa, bu, oku attığı süre içinde ne cezadan kurtulmayı ne de oğlunun hayatını düşünmesiyle mümkün olmuştur. Belli ki Tell o sırada mutlak teslimiyet içindedir. Zaten okunu atmakta üstün hünerini gösterirken de kendini gerçeğin yasasına, Hakk'ın eline bırakıyordu. Dünya endişesi dediğimiz her şey okçunun elini titretir. Ok hedefini bulmazsa ne olur kaygusu oku hedefe ulaştıracak ilkeyi yaralar. İlkenin rağmına tutum ilkeyi kaim kılmaz.

"Bir taşla iki kuş vurmak" Türk zekâsının fırsatçıya yönelttiği dikkate değer bir hicivdir. Eğer Müslümanca tavrın ucunda dünyaya ilişkin değerler doğrultusunda mükâfat ve mücazat düşünülüyorsa söz konusu tavrın hedefini şaşıracağını söylemek yanlış olmaz. Diyebilirler ki Müslümanca tavrın mutlaka karşılığı vardır: Cennet. Ayrıca cehennem de belli davranışlar yüzünden

karşılaşılacak olan bir gerçektir. Ancak, cennet ve cehennemi yeryüzü hayatı içinde gerçeklikleri olan vakıalar olarak değerlendirmek İslâmî değil Judeo-Chrétienne bir yaklaşımdır. Özellikle Protestan ve Kalvinist teoloji içinde dünya hayatında zengin ve kuvvetli olanların ölümden sonra Tanrı tarafından seçilmişler arasında bulunacağı kabul ediliyordu. Bugün içinde yaşadığımız modern dünyanın temelleri, kazanmak arzusu ve kaybetmek korkusu üzerinde yükseldi. Lâkin bu duygular Müslümanların havf ve recâ adını verdikleri kavrayış tarzından çok uzakta ve tamamen sarı maden ve iktidar hırsına dayalı duygulardı.

Bütün çağlarda olduğu gibi bizim çağımızda da Müslüman okunu hedefe salarken tek şeyi düşünür: Gerçek. Hakk olanı ifade etmenin hakk olanı ifade etmekten başka amacı yoktur.

ÇOĞALTMAK VE AZALTMAK

Yaşadığımız süre boyunca olayların, meselelerin, bilgilerin aralıksız bir çizgide çoğaldığını görüyoruz. Her gün yeni bir olayla karşılaştığımız, her an önümüze yeni bir meselenin çıktığı, durmaksızın yeni bir şey öğrendiğimiz söylenebilir. Bu çokluk içinde uğraşılacak iş bulmakta zorluk çekmeyiz. Bir yazar da durmaksızın çoğalan olaylar, meseleler ve bilgiler birikimi içinden herhangi birini seçip kalemine dolayabilir, yani bir yazar için konu kıtlığı diye bir şey yoktur. Durum böyleyken bir yazar elinden yeni bir yazı çıkarmakta tereddüt ediyorsa, böylesi bir tavrın hesaba katılır bir anlamı olmalı.

Nedir, çoğalan nesneler karşısında çoğaltıcı bir tutumu benimsemekten bir yazarı alıkoyan? Basit ve anlaşılır bir cevabı var bu sorunun: Çoğalmanın ve çoğaltmanın sonu yok. Her şeyi, her düşünceyi, her olayı sonsuza kadar çoğaltabilirsiniz. Sonsuza kadar sözü bile kendi içinde çelişkilidir. Sonsuza varılamayacağına göre "kadar" demenin anlamı olur mu? Çoğalmanın ve çoğaltmanın sonu yok da, azalmanın ve azaltmanın sonu var mı acaba? Bize mekteplerde artı sonsuzun işareti yanında eksi sonsuzu da öğretmediler mi? Bir an bırakıp mektepte öğrendiğinizi, günlük düşüncenin mantığına dönün. O zaman rahatlıkla şunu söyleyebileceğiz:

Azalmanın sonu vardır. Azala azala hiçe varırsınız, yok'a. Bu akıl yürütmenin yedeğinde şunu ileri sürebiliriz ki çoğalmak ve çoğaltmak sağlam bir yere ulaştırmaz insanı: Buna mukabil azalmak ve azaltmak daha güvenilir bir dayanak sunar insana: Yokluk, fânilik.

Yokluk kavramı, insan kavrayışının alanı içine girdiği zaman önemli bir gerçekle karşılaşır. Yok'u anlayan ister istemez var'ı anlamak mecburiyetiyle yüzyüze gelecektir. Üstelik burada durmayacaktır; kavrayış ve kavradığımız mahiyet üzerinde düşünmeye bırakacaktır kendini.

Var'ı bilmek, Bir'i bilmek yolunun başlangıcıdır. Bir'den haberdar olan kimse, bu bilgisinin sonucunda "Bir artı bir ikidir." gibi bir saçmalığa düşmekten kaçınabilecektir.

Bize elmalarla armutları toplayamazsınız diyorlar. Kabul ediyoruz. Ama bir elmayı başka bir elmayla nasıl olup da toplayabileceğimizin açıklaması var mı? Hiç sanmıyorum. Biçim bilgisi içinde kabul ediyoruz bir artı birin iki olduğunu. Bu bilgi toplama işlemine giren unsurların mahiyeti hakkında tamamen cahil olmamızı istiyor bizden. Elmayı bilmeyin, elmanın hakikatinden habersiz olun, onu bir rakam kabul edin ve işte o zaman o rakamı benzeri bir başka rakamla toplayabilirsiniz diyorlar. Bütün hayatımız işte bu biçim bilgisi içinde akıp gidiyor. Olaylar, meseleler ve bilgiler biçim bilgisi alanında durmadan artıyor, çoğalıyor.

Çokluk dünyası içinde başımızı alıp da gerçekten neler olup bittiğini anlamaya fırsat bulamıyoruz. Bir yazar size parlak sözlerle çoğalan olaylardan sözedebilir, yeni bir meseleyi vazedebilir, bilmediğiniz bir şeyi size haber verebilir. Yaptığı bu işin sonu ne kadar yoksa, sizde mukim bilgiyle alâkası da o kadar yoktur. Sizde ikamet eden bilgi nedir? Bu "fânilik" bilgisidir. Böylesi bir

bilginin sözlerle tecessüm edebilen bir tarafını da boşuna aramayın. Kimse size sizin ezelden beri sahip olduğunuz kavrayış alanını sizin adınıza açamayacaktır.

Yaşama serüveni içinde işlerinizin çok kötü gittiğine inandığınız bir zamanda, birçok şeyinizi kaybettiğiniz ve kurduğunuz yapıların yıkıldığı, başarılarınızın boşa çıktığı bir zamanda, artık ben mahvoldum dediğiniz bir zamanda birisi kalkıp size "Bu da geçer!" demelidir. Bunu diyebilecek olan çokluk, çoğalma, artışlara bağlanma bilgisinin bir ajanı olmayacaktır elbet. Hayat tecrübeniz içinde parlak bir noktaya vardığınız, sevinç içinde, her şeyden memnun, kârlı ve kazançlı olduğunuza inandığınız bir zamanda birisi kalkıp size "Bu da geçer!" demelidir. Kendinizi yükseklerde hissettiğiniz zaman içinde ve kendinizi düşmüş kabul ettiğiniz zaman içinde aynı sükûnet, aynı sarsılmazlık içinde birisi size "Bu da geçer!" diyorsa, diyebiliyorsa, o kimse sizdeki temel bilgiye atıfta bulunuyordur. Atıfta bulunulan böylesi bilgiye insan kendi başına yönelebilir. Ötesi, bu bilginin dışında kalanlar, sözler, sözler ve sözlerdir.

VIII
BİTİRİRKEN: RADİKALİZM VE ÜTOPYA

BİTİRİRKEN: RADİKALİZM VE ÜTOPYA

Üç Zor Mesele'yi okumak bizi ilk bakışta bazı kesin sonuçlara götürüyor gibi. Teknoloji bir azgınlık, medeniyet çürüme ve yabancılaşma düşüncesi bir gururdan ibarettir. Teknolojiyi, medeniyeti ve yabancılaşma düşüncesini uzak durulması gerekli kötülükler olarak gördüğümüzde kendimizi ister istemez radikal (köktenci) bir konumda buluruz. Teknolojinin, medeniyetin ve yabancılaşma düşüncesinin reddi bizi içinde bulunduğumuz dünyanın gerek değerler ve gerekse şartlar bakımından dışında bir yerde bulunmaya iter. Yani radikalizmin bizi götüreceği yer ütopyadan başka bir yer değildir. Eğer radikalizmin ve ütopyanın ağına düşersek, *Üç Zor Mesele*'yi büyük ölçüde çözümsüzlüğe mahkûm etmiş oluruz, zira tecrübe göstermiştir ki modern dünyanın meselelerine radikal ve ütopyacı çözümler önermek her türlü başarısızlığı peşinen davet etmek demektir. Esasen, modern dünyanın hastalıklarından biri de zorluklara, kötülüklere ve zararlı kabul edilen her şeye karşı radikal çözümler önermek biçiminde karşımıza çıkar. Modern dünyanın *"dirigeant"* unsurları köleliğin, yoksulluğun, hastalığın, ızdırabın ve

nihayet ölümün kökten yok edilmesi iddialarıyla yola çıkarak içinde yaşadığımız köleci, yoksullaştırıcı, hasta, muzdarip ve ölümcül *"biosphere"*in inşasını sağlamışlardır. Öyleyse Müslüman olarak bizim bazı modern iddialara, yine başka modern iddialarla karşı çıkmak gibi bir tuzağa yakalanmaktan kaçınmamız gerektiğini söyleyebiliriz.

Fakat aklımıza takılan ilk soru, "radikalizmi ve ütopyayı reddetmekle eyyamcılığa, küfr ile uzlaşmaya, cellatlarla işbirliğine kapı açıp açmayacağımız" sorusudur. Bu noktada iki hususu birbirinden dikkatle ayırmamız gerekli. Meseleleri kavramada radikal davranmak, her meseleyi o meselenin doğmasına yol açan bütün unsurları gözönüne alarak ve elden geldiğince derinlere inerek incelemek mecburiyetindeyiz. Bir meseleyi kökten kavramakla, o meseleye köklü bir çözüm getirmeye çabalamak birbirinden çok farklıdır. Kavrayıştaki köktenci tutumumuz bizim şükreden, hamdeden tarafımızdır. Buna karşılık bir meseleye kökten bir çözüm önermek, bir rubûbiyet iddiasıdır. Gerçekte meseleyi kökten kavrayan kişi, o meselenin nihaî çözümünün elinde olmadığını da kavramış sayılır. Ancak meselenin radikal bir yaklaşımla kavranışı o mesele içinde erimekten, o mesele dolayısıyla karşılaşılan belâlara, günahlara bulaşmaktan bizi alıkoyar. Kavrayışında radikal olmayan, istikametinde de isabetli olamayacaktır. Ütopyayı reddederken de bir ayırımı yapmak mecburiyeti bizi bekliyor. Batı düşüncesinin kendi içinde türettiği ütopyalar önceden tasarlanmış, sınırları mevcut kavrayışımızla çizilmiş hayat biçimlerini, toplum ve dünya taslaklarını içine alır. Reddettiğimiz ve hayal edilen "yok ülke"ye doğru attığımız her adımı başarısızlığa uğratacak olan ütopya budur. Çünkü ne kadar iyi niyetle girişilmiş olursa olsun ütopya kurma işlemi "kendimiz için neyin iyi olduğunu bildiğimiz iddiasını" içinde taşır. Her iddia yaratılmış olana,

yaratılma sürecine karşı yaratılmış ve yaratılmakta olanın aczi konusundaki bilgisizliğinin itirafından başka bir şey değildir. Ütopyanın Müslüman görüş açısından olumlu olan tarafı, küfrün hâkimiyetine boyun eğmediğimizin şuurla kavranılması, küfr ile uzlaşmadan yaşanabileceğinin mümkün olduğunun derinden ve kesinlikle bilinmesi ve nihayet Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğine imandır. Bizim ütopyamız bizim için hayırlı olanı dua ile talep etmemizdir.

Üç Zor Mesele üzerinde düşünmek, küfrün yerküre üzerindeki hâkimiyetinin dayanakları üzerine düşünmek anlamına gelir. Yabancılaşma, Âdemoğlunun bilme, yapabilme konusunda en üstün varlık olduğu varsayımından kalkılarak türetilen bir düşüncedir. Dolayısıyla bütün olumlu değerler insanın mükemmelleştirilmesiyle sağlanabilecektir. İnsanın kaçınılmaz üstünlüğünün kabulü, düşünceyi insan yapıp-etmelerinin gelişmiş bir aşaması sayılan medeniyetin de kaçınılmazlığına, meşrûiyetine götürecektir. Bu kaçınılmaz ve meşrû' medeniyet kendi hayatiyetini mümkün kılan araçlara da meşrûiyet, masûmiyet ve giderek mecbûriyet gücü verecektir. Teknolojinin cebri altında medeniyet de icbar edici olacak ve hümanizm zorba bir düşünce olarak insanlar üzerindeki hükümranlığını sürdürecektir. Bu iktidar teslisine karşı Müslümanlar olarak biz, tek şeyi, İslâm ahlâkını savunma durumundayız.

Kuvvete karşı ahlâk? Bu zıtlaşma hiç de yeni değildir. Peygamberlerin hayatı bu zıtlaşmanın örnekleriyle dolu. Ayrıca bütün kültürlerde salihler iktidar sahiplerinin hışmına uğramış. Salihler haddi aşmanın herkese felâket getireceğini, her çağın iktidar seçkinlerine duyurmuşlardır. Ama iktidar seçkinleri bu sesleri duymadıkları, duymak istemedikleri gibi uyarıların

kulaklarını tırmaladıkları zamanlarda da salihleri suçlamaya kalkışmışlardır. Eflâtun'un *Gorgias* kitabında Kallikles şunları söylüyor: "... bence ahlâk yasaları, zayıf adamların icadıdır, bunun için de onları kendilerine ve yalnız kendi çıkarlarına uydururlar ve ancak bu bakımdan onları över yahut kötülerler. Daha çok kazanabilecek olanları ve en kuvvetlileri korkutmak, kazanmalarını önlemek için kendi paylarına düşenden daha çoğunu istemenin çirkin olduğunu, doğru olmadığını söylerler, ahlâksızlık da bundan başka bir şey değildir derler." Kallikles'in dayandığı mantık bütün zalimlerin mantığıdır: "... İyi yaşamak için tutkularını bastıracak yerde onların gelişmelerine elden geldiği kadar yardım etmek, en olgun hale geldikleri zaman cesaret ve ustalıkla her doğan isteği yerine getirmek gerekir. Ama bu herkesin yapacağı bir iş değildir sanırım. Bundan ötürü de kendi tutkularını serbest bırakmayanlar, utanç ve beceriksizliklerini saklamak için böyle tutkulu olanları kötülerler. Haddi aşmak fena bir şeydir diyerek, tabiatın daha zengin yarattığı kimseleri bağlamak isterler ve kendi tutkularını tatmin edemedikleri için de alçaklıkları yüzünden doğru olmayı ve ölçülü olmayı överler. Çünkü kral oğlu olarak dünyaya gelmiş yahut kendilerinde bir başbuğluk, zorbalık, hakanlık elde edebilecek kuvveti ele geçirmiş bir kimse için ölçülü olmaktan daha ayıp bir şey var mıdır?"

Çağımızda yabancılaşma, medeniyet, teknoloji biçiminde karşımıza çıkan meseleler, her çağda farklı kılıklara bürünerek ama özünde muktedir olmak - ahlâklı olmak çatışmasını barındıran bir durumda insanların önünde bulunmuştur diyebiliriz. Mekke'nin iktidar seçkinleri Resûlullah Muhammed'e İslâm ahlâkını tebliğ etmekten vazgeçmesi karşılığında para, kadın, itibar ve mülk teklif ettiler. Çünkü onlar da Kallikles gibi ahlâk

çağrısını bir zayıflık belirtisi, kuvvetli olma özentisi sayıyorlardı. Bana kalırsa muktedirler olaya bu açıdan bakmakta tamamen haksız da değildirler. Mesnedi uhrevî olmayan bütün ahlâk çağrıları, zorbalığa karşı değil zorbalara karşı yöneltilmiştir. Sonuç olarak din dışı ahlâk önerileriyle bir toplumsal muhalefet başlatmış olanlar, siyasî kuvveti ele geçirdikleri zaman kolaylıkla zalimleri deviren zalimler durumuna gelmiş olurlar. Nitekim teknoloji, medeniyet ve yabancılaşmayı birer mesele olarak ele alan Batılı düşünce adamları, önerdikleri çözümlerde bu teslisten doğan zorbalığın, başka bir mikyasta yeniden tesisinden başka bir şey söyleyemiyorlar.

Teknolojiden, medeniyetten ve yabancılaşma düşüncesinden doğan meselelerin teknolojinin, medeniyetin ve yabancılaşma düşüncesinin kendi özgül alanlarındaki çözüme kavuşturulabileceğini sanmak, bir öpücüğü geri almak isteği gibidir. *Üç Zor Mesele*'nin çözümünü, bu meselelerin dışında, itikat ve ibadette bulabileceğimize inanıyorum. Belki de bu meseleleri köklüce, derinlemesine kavramak, bizi kulluğumuzun şuuruna varmada daha ileri bir merhaleye ulaştıracak.